

דרכי המשנה

ודרכי הספרים הנלוים אליה

תוספתא, מכילתא, ספרא, ספרי.

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

ס א ת

זכריה פראנקעל.

חלק ראשון:

פתיחה להמשנה.

ליפסיה חרי"ט.

ה' הונגער.

HODEGETICA

IN

M I S C H N A M

LIBROSQUE CUM EA CONJUNCTOS

**TOSEFTA, MECHILTA,
SIFRA, SIFRI.**

AUCTORE

Z. F R A N K E L.

PARS PRIMA:

INTRODUCTIO IN MISCHNAM.

LIPSIÆ,

SUMPTIBUS HENRICI HUNGER.

MDCCLIX.

לכבוד אבותי אשר בארץ החיים הטה

מו"ה יעקב קאפפל פראנקעל

ומרת אסתר בת הגאון מוהר"ל פישעל ז"ל.

ה ק ד מ ה .

כמה אקדם ה' אקף לאלהי מרום, אשר מבטן אמי נחני, ובכל עת בחסרו שמרני, ולעבודתו זה שבע ועשרים שנה קראני, ולהגות בתורתו ולהשתעשע בה אמצני. וזה חלקי מכל עמלי, כי אל נחלח שפרה לי יצא גורלי, ובשדה תרומות התורה נפל חבלי, וגם ביום צר לי, אני ידעתי כי חי גואלי, ודברו לעד יגיה אפלי. והנה זה שנים הקדשתי רהם פשחר היום, לדרוש לכבוד נורא ואיום, במשנה אשר הנחילנו קדמונינו, והיא לנו ירושת עולם מאבותינו, אבן שתיה פנת דחני, בה תלויים הצאצאים והצפיעות, ממנה יגיה אור יקרות, והיא סקור נחלי ישועות. אך אחת שמתי אל לבי ורעדה אחוזתי, וחבוא הלחלה בי ופלצות כסתני. הלוא עד בנו ובעצמה סלה, החורה אשר נחנה לנו לנחלה, כי מפי ה' צבאות יצאה, ועל שם אל עולם נקראה. הן מאז יחטו רבים על המראה, ויחקרו למצוא פתרון המחזה: מדוע הסנה איננו אוכל, והוא בוער עדן ועדנים באש מאכל; זה ישראל אשר לטתחו להכת שלחבת מכל עבריו, ויחקרו עליו שן מאז קמיו וצרייו. אך לו חכמו ישכילו, ושי למורא יובילו: בסנה בוער אש אלהים, בו תרועת מלך ורוח אל ממרומים, היא הלבישתו עז וגבורה, לעמוד ביום צרה ועברה: אלה ברוטח וקשח וצנה ואלה בעבי מגני האמונה, אלה ברעש ותרועת מלחמה ואלה בבטחון על ה' והשקט ודממה, המה חמו כלו באישון ליל, וישראל התעודד ועושה חיל. אשריו! ה' פרש עליו דגל שלום, אל חי חו עליו אות חיים להקימו: ואם גם סביביו אמש שואה ומשואה, צוקה ואפלה וחשכה נוראה, הלוא בקרבו אור עולם, המאיר טמון ונעלם. מחוץ קול המון וצוחה, ומכית שקט ושמחה, מחוץ קול אכזר מר צורח, ובאהלי יעקב קול דורשי התורה שקט שמת: לנגנה התורה הלכו ברחבה, הגביהו לעוף על צרה ודאבה, בה הגו

ויהי בנפשם אור, רוחם והגיונם שבעו בעריפי מאורי אור. ולכן זה הוא הכבוד אשר הנחילונו אבותינו, לחפארת עולם לנו ולבנינו, ילד, החכמה והבינה, פרי עומק ההגיון והחכונה, טוב שם מבנים, נחלה יקרה מפנינים, לאמור אשרי איש עו לו בו, ובחורה ויראה ישים משגיבו. — על זאת הקיצוטי וחפעם רוחי, שמתחי על המראה ובכל זאת מרי שיחי. הן מה יקרה חורחנו, ומה נעים גורלנו: ולמה נגרע בראשית כל חכמה, וההיה פנת יקרת כל מדע סמנו נעלמה: המשנה יסוד התורה, ואחת והיא גדולה בה נעדרה, תקשור והחבור בין חלקיה, הדבוק והסדר בפרטיה, גם הבית סגור מבוא, כי אין למצוא הפתח והמבוא. ויהי כאשר ארכו הימים, וה' האיר עיני מסרומים, וראיתי באיזה מסכתא דרך סלולה, העולה למישרים מעלה מעלה; או שבה רוזי בי, ותעלו נפשי בקרבי, ואומר אור בהיר הוא בשחקים, ואך עיני טחו מראות הנתיב כמעמקים, ועלי לחקור לדרוש ולהגות, אולי יראני ה' מחורתי נפלאות, ואזכה לבוא אל הקודש פנימה, מקום יקר המשנה שמה. וה' אותי על כן לא נכלמתי, ומצאחי זער שם זער שם ואחת לאחת לקטתי. ואען ואומר:

הראשונים זרו ובררו וטחנו והוציאו סולת, כי לבם היה רחב כפתחו של אולם וברוח שכלם ידעו כל יסודי המשנה, וגם דרך למודם היה בסדר נכון לעלות סן הקל אל החמור, להוציא כללים ולהציב ציונים וכדומה. ובוה יודע דרך למודם: כל שערי החורה היו פתוחים לפניהם, לא לבד המשנה והב' תלמודים כ"א גם החוספתא והמכילתא והספרא והספרי וגם המדרשים. ואם יתן איש כל הון ביתו לא ישג הכבוד הזה, ואך אחת היא דרך המלך: לחור בחכמה להתחיל במשנה ולדע מצפוניה, לשום מועצות כנפשו איך נקשרו דבריה זה בזה ואיך נדבקו בה מאמרי החוספתא וכו', ואיך פלפלו בה בחכמה בעלי הש"ס. וראשית כל חכמה היא לבוא בשער החכמה, ומי אשר יקפוץ כחדרי החכמה בעד החלון ולא יבוא דרך השער דמו בראשו אם לריק יגיע וילד לבהלה. ומאור עינינו הנשר הגדול רבינו משה בן סיימון כאשר ראה כי איזה אנשי דורו שגו בדבר זה התאמץ ושם לפני בני ישראל הקדמתו הנכבדת להמשנה, ובה הראה איך ימצא השער לחורה שבע"ס. ומי יתן והלכו לאורו, או רכתה הידיעה ולא תהיה התורה בהרכה פנתיה נעלמת גם מחורשים בה יום יום, ורוב ס' זרעים קדשים וטהרוח להם כספר חתום, ועל החוספתא וחברותיה לא שחו עינם,

ועל פתחי תלמוד ירושלמי לא דפקו מעולם. והנה הקדמת הרמב"ם אף שהיא גדולה בענינה לא מצאה ידה די למלאות נפש השוקקה והצטאה לדעת, ובפרט לפי מצב החכמה בזמננו. על הכללים אשר יסד בענין הלכה למשה מסיני כבר קטו רבים להלחם בו, וגם בסדר התנאים אשר אסף בעשרה פרקים יש למצוא דופי, ועל כמה יסודות לא שם עינו כי לא נסו בדורו להקור עליהם. גם אסף ידו מלדרוש על מסדרי המשנה ואיך נסדרה ומי גבל גבול גירסותיה, ועוד נעדרו בהקדמתו חקירות רבות ונכבדות.

ואנכי הצעיר אף כי ידעתי קוצר כחי אמרתי עת לעשות לה'. גם מטרום עלה בגורלי להגות במדרש הנכבד הזה, כי נקרא נקראתי להפיץ דבר ה' לבחורי חמד בבית המדרש הגדול (ועמינאר) אשר השאיר אחריו ברכה בצוואתו האלוף המנוח סהור"ר יונה פרענקעל חאומים. ואנכי לא שבתי אחור כי אמרתי סאת ה' היתה זאת לחדש כבוד התורה ולהקים הדרה אשר כמעט נאסף, ורבים קראו לה נדחה, דורש אין לה: או עובתי ידירח נפשי ונטשתי נחלת אהבתי, העדה היקרה והנכבדה ק"ק דרעודען אשר עמדתי בה על עבודת הקודש ח"י שנים, ונפשי קשורה בנפש יושביה, והם תרותים על לוח לבי; ונדרש נדרשתי לאשר שאלוני להיות בראש בית הספר הגדול הזה. ובואת בטחתי כי חפץ ה' בידי יצליח כי הקרה לפני בחורים נכספים לשמוע דבר ה' ולשקוד על דלתי תורתו, ומלבד שיעורי דאורייתא אשר קבעתי להם חשבתי למשפט לערוך לפניהם פתיחת המשנה, להראות להם עומק המשנה ויסוד הלימוד ולהעיר נפשם לבוא בפחתי נדיבים.

ובעמדי על הדרישה בענין המשנה ראיתי כי יש להרחיב החקירה, ויגעתי ועמלתי כפי כחי בברייתות הישנות אשר בהן נמצא לפעמים מקור המשנה, והן החוספתא, המכילתא, הספרא והספרי. או אמרתי לבוא במגילת ספר למען יהיו הדברים לזכרון לחלמידי, ואולי יחנני ה' ויהיו גם לאחרים להועיל. — וחלקתי הספר לג' חלקים:

החלק הראשון כולל הפתיחה להמשנה.

החלק השני יורה סדר המשנה ככל מסכתא בפרט, והמשניות

הראשונות והאחרונות וגירסאות המשנה.

החלק השלישי יעמוד על החוספתא והמכילתא והספרא והספרי,

ועוד יבואו בו חקירות שונות.

והנה בחלק זה הראשון קצרתי לפעמים כי בחרתי להביא הדברים

על מקומם בחלק ב' ובחלק ג'. — והחלק הזה עבר החוק אשר שמתי לו, לכן קצתתי במאמרים אשר באו כמכתב עחי שלי, וגם מה לי לכסול אח אשר נאמר ונדרש כבר במקום אחר. — ועל איזה קודות המשנה ודשתי כמכתב אשר כחבתי כאשר נפתחו שערי הועמינאר, וקראתי שמו איבער פאלעסטינישע אונד אלעקסאנדריינישע שריפטפארשונג. ועליו רמזתי באמרי עיי' בפראגראם.

עוד ראיתי להזכיר: הנה הספר נדפס בעיר רחוקה ממקום מושבי. והפעול העוסק בדפוס אינו יודע טיב כחיבה ולשון עברית. ומה נסלו טעויות באותיות הדומות ה"א הי"ח וכו' גם נמשך לפעמים אות סחיבה לחיבה וכדומה. והקורא הסבין יחקן בעצמו טעויות כאלה. והטעויות בענין השמות הפרטיים ומראה מקום רשמנו בסוף הספר. ובה אשים קנצי למלחי, ואערוך אל ה' הפלחי, הוא יאיר עיני במאור תורתו, אל אמת ינחני בדרך אמת.

ברעסלווא בחודש ניסן תריט"ל.

המחבר.

פרק ראשון.

ק ו ר ר ת ה מ ש נ ה .

ה' העיר את רוח כורש מלך פרס ויקרא דרוד לכל עם בני ישראל במלכותו לעלות לירושלים ולבנות את בית ה'. ויהאמצו אנשים ויעלו עם ורובכל בן שאלחיאל נשיא הבאים, ויבאו ירושלימה ויבנו המזבח. ובימי ארתחשסחא מלך פרס היחה מעלה שניה לירושלים ועורא מבני פינחס בן אלעזר בן אהרון היה ראש העולים. זה עורא הכין לבבו כמאמר הכתוב (עורא ו' י') לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט. ומצב הבאים היה ברע מאוד, כי הצרו להם הגוים אשר התנחלו על יד סנחריב מלך אשור בנחלח עשרת השבטים, וכתבו שטנה עליהם למלכי פרס, וגם עת הבנות חוטות ירושלים היו להם לפוקה ולמכשול ויאמרו להשחיתם, לולי הקים להם ה' רב ומושיע את נחמיה בן הכליה. והנה גם כי הטה ה' לב רוב מלכי פרס לטוב להשבים לא יצאו מעבדות לחירות כאשר קונן עורא: הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתת לאבותינו לאכול את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה וכו'. — ומסיפורי קורות הפרסיים נודע כי ממשלת המלכים לא היחה בנויה על מוסדות החוק והמשפט, גם לא שמו על לבם הצלחת הנהגת המדינה בכלל ועשות משפט וצדקה ליושביה בפרט, אבל משלו ככל אות נפשם וככל העולה על רוחם, רגע ידברו לבנות ולנטוע ורגע יצוו לנחוש ולהרוס, רגע יגביהו ויעשירו ורגע ישפילו ויסירו. וכמקרה המושל בן מקרה עבדיו, כי עוד רעה אחרת פשתה במלכות פרס, המלכים הקימו אחשדרפניא (פחות) בכל מדינות ממשלחם, כי המלכות רבתה עד-מאוד מקצה ארץ הודו עד ים האחרון, והפחות אלה עשו כרצונם, והמלכים לא חקרו אחר מנהג הפחות והסגנים. ומה מר היה גורל השבים בזכרם ציון, והגדולה אשר היחה לה מימי קדם, עת ישבו שב כסאות לבית דוד, ומלך סנוע ישי היה בארץ וסביב לו כהניו ויועציו ושריו!

אך נחלת יעקב וחלק אמרו מאל אינו רבות החירות והממשלה ולא השבת במנוחה ושלוה, אבל בהנחיל עליון גוים ראה ראשית לורע

אוהביו היא התורה, מימינו אש דח לטו, והיא הנחלה אשר לא חסוף לעולם. — ואל הנחלה זאת לא באו בימי בית ראשון, ומעט מזער הכירו ערכה ומחמדיה. וכאשר הגלם ה' לכבל נשבר לבם הזונה, מעל אלהי אבותם, או באו במאסורת הכרית והשליכו הגלולים והעצבים וזכרא להם לב' חדש ורוח חדשה להקרא בשם ה' ולעבדו שכס אחד. והה היה דגלם אשר תחתיו שבו אל ארץ אבותיהם וכצלו עשו שורש למטה ופרי חפארת בקיום המצוות למעלה. ואם היו עבדים לעובדיהם הלא עלו מעלה מעלה על נוגשיהם כדבקם באל עליון ובבחרם בלכת בדרכיו. וזה הוא חפארת ישראל מאז וזה זכרו לדור דור. ואם נעשה כלה בכל הגוים, וגם הפרסיים גם ממלכות אחרות ספו חטו, זכר יעקב לא ימחה לעד.

והנה תחת אשר בימי קדם החאו תאוה להיות ככל הגוים אשר סביבותיהם ולהשליך אחרי גוים דבר ה', נהפך לב השבים מהגולה והבאים אחריהם לדרוש את ה' ולשאוב ממעין התורה. אבל מי ימלא חפצם וירוה את צמאונם? דבר ה' לא היה נפרץ בימים ההם ורבים לא הבינו לקרוא בספר ה' גם לא היו הספרים נמצאים-לרוב (כאשר יבין הקורא בס' עזרא ונחמיה). ובמצות ה' דרכי הדור ההוא הקים להם חכמים המבינים לעם המצוות והמשפטים והתיו מים לקראת צמא. והחכמים אלה הם היו מיסדי המדינה ומשובבי הנתיבות השוממות לשבת, הם החיו השבים לעשוחם לעם עולם. וגם בזה יזכר גדול הירושה השניה על הירושה הראשונה. בירושה הראשונה התקשרו לשים עליהם מלך ומאסו בה', כמאטרו אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי; ובירושה שנייה נוסדו יחד לשמוע אל דברי המורים והם ילכו כראש העם. — והחכמים עמדו עתה במקום הנביאים אשר ספו חטו עם חגי זכריה מלאכי, יען להדורות אלה לא היה צורך לנביאים כי אם לחכמים. כי עיקר ענין הנביאים אינו לעשות אותות ומופתים ולהגיד העתידות, כי אם להשיב את העם אל אביהם שבשמים ולהחזיק האמונה בלב הנכשלים והזונים מעליה. לכן לא נמצא נביא אשר הורה דיני תורה או איזה מצוה בפרט, אבל דברי הנביאים חמה ללחכות אש-להציער ידיעת ה' אחד בלב שומעיהם ולהשכיח עבודת אלהים אחרים, להשיב העם מדרכיהם הרעים ולהוכיח על פניהם מרדם וקשיות ערפם, אשר חצבו להם בארות נשברים ועובו מקור מים חיים. לא בן הדורות האלה הם שבו אל ה' בכל נפשם, ודברי מוסר הנביא היו להם אך למותר; כי כל חפצם ומאויים היה לדעת המצוה ודרכי התורה בפרט, והלימוד הזה הוא ביד החכמים ולא ביד הנביאים¹).

דרך הנוראת החכמים אלה היה על ב' פנים: א) לברר ולבאר להעם משפטי התורה ואיך ולאיוה כוונה-נאמרה מצוה פלונית, כגון לא

(1) עיי' בהקדמת הרמבם לסי' זרעים.

חֶעֶשָׂה מִלֵּאכָה בְּשֶׁבֶת אִיזָה מִלֵּאכֹת בְּאוֹת חַחַח סוֹג הַשֵּׁם הוּזָה בְּאִיסוֹר
שֶׁבֶת וְכִדּוּמָה, לֹא חִבְשָׁל גְּדִי בַחֲלָב אִמּוֹ כּוֹלֵל הַאֲכִילָה וְכוּ'. (ב) וּלְפַעֲמִים
גְּדָרו גְּדָרִים וְגִזְרו גִּזְרוֹת לְפִי הַשְּׁעָה וְהוֹסֵן. גַּם תִּקְנֹת עִשׂוֹ לְפִי מַצֵּב
הַמְּדִינָה וְהַחֲבֵרָה הָאֲנוּשִׁית בִּימֵיהֶם. כִּי יִדְוֶע כִּי בְּהַמְשָׁךְ הָעַתִּים יִתְחַדְּשׁוּ
וְיִולְדוּ עֲנִינִים אֲשֶׁר לֹא יִשְׁעָרוּם הָרֵאשׁוֹנִים, הֵן בְּצִרְכֵי בְנֵי הָאָדָם הֵן
בְּהִנְהַגַּת הַמְּדִינָה וְהַצְּטֵרְפוֹת יוֹשְׁבֵיהָ זֶה לָזֶה, וְעַל יָדֵי זֶה יִצְטָרְכוּ לְנִימוּסִים
וּמִשְׁפָּטִים חֲדָשִׁים.

וְאַלֶּה הַחֲכָמִים נִקְרָאִים סוֹפְרִים, כִּי עֵיִקֵר מִלֵּאכְתֶּם מִלֵּאכֹת שְׁמִים
הֵיחָה בְּאוֹפֵן הָרֵאשׁוֹן, בִּיאֹר מִשְׁפָּטֵי הַחֹרֶה וְעִשְׂיִית הַמְּצוּוֹת. וְהַהוֹרָאָה
זֹאת הֵיחָה קְשׁוּרָה עִם לִימּוֹד הַמְּקָרָא, כְּלוּמֵר בְּכֹל פַּעַם אֲשֶׁר לִימְדוּ
אֵת הָעַם אֵת הַחֹרֶה פִּירְשׁוּ מִיֵּד הַמְּצוּהָ, כִּגּוֹן כֹּאֲשֶׁר קִרְאוּ הַפְּסוּק עֵין
חַחַח עֵין פִּירְשׁוּ לְעַם שְׁאֵין הַכּוֹנֵנָה עֵין חַחַח עֵין מִמֶּשׁ כִּי אִם וְכוּ',
וְלִקְחָתֶם לָכֶם בְּיוֹם הָרֵאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר פִּירְשׁוּ זֶה אַחֲרוּג וְכִדּוּמָה.
וְנִרְאָה שְׁעַל הַתְּעַסְקוֹתֶם זֹאת בְּפִירּוֹשׁ הַסֵּפֶר כְּלוּ' סֵפֶר הַחֹרֶה נִקְרָאוּ
סוֹפְרִים, כִּי עֵיִקֵר הוֹרָאָת הַמִּלָּה בְּל"ע הוּא מִל' סֵפֶר, וְלִכֵּן בֹּא סוֹפֵר הַמִּלָּךְ
כִּי לְמִלָּךְ יֵשׁ סֵפֶר אֲשֶׁר בּוֹ יִכְתֹּב כָּל דְּבַר הַנּוֹגֵעַ לוֹ וְלַהֲמִלְכוֹת. וּבִימֵי
בֵּית שְׁנֵי הַיּוֹשָׁאֵל זֶה הַשֵּׁם עַל הָעוֹסֵק בְּסֵפֶר הַיְדוּעָה, סֵפֶר הַחֹרֶה
(שְׂרִיפְטֵרְקֶלְעֵרְעֵר). וְמוֹזָה נִקְרָא עוֹרָא סוֹפֵר מֵהִיר בַּחֹרֶת מִשָּׁה (עוֹרָא ז' ו').
וְהַפִּירוּשִׁים הֵיוּ לְאַחַד בְּפִי הַתְּלַמִּידִים וְהָעַם עִם הַמְּצוּוֹת, וְהֵם הֵם הַהֲלֹכוֹת
הַיִּשְׁנוֹת, כֹּאֲשֶׁר יָבּוֹא לְהֵלֵךְ. — וְהַסּוֹפְרִים אֵלֶּה חִידְּשׁוּ גַם כֵּן גִּזְרוֹת
אֲשֶׁר לֹא נִסְתַּפְּחוּ יָחַד אֶל הַמְּצוּוֹת, כִּי לֹא נִכְלָלוּ בָהֶן וְלֹא בָּאוּ לְפִרְשׁ
הַמְּצוּהָ, אֲבָל הֵנָּה כְּעֵין שׁוֹמְרִים נִצְבּוֹת סְבִיב לְהַמְּצוּהָ לְבָל תִּגַּע בָּהֶן יָד
הַנְּמַהֲרִים. וְמֵהֵן אִיסוֹר שְׁנִיּוֹת הַנִּקְרָא בְּמִשְׁנָה (יְבִמּוֹת פ"ב ג') מְדַבְּרֵי
סוֹפְרִים. גַּם תִּקְנֹת מִסִּין שׁוֹכְרָנוּ לְמַעֲלָה עִשׂוֹ וְנִדְבַר מֵהֶם לְהֵלֵךְ.

וּבִימֵים הָהֵם קָמָה חֲבֵרַת אֲנָשֵׁי שֵׁם קְרִיאֵי מוֹעֵד הַנּוֹדְעָה בְּשֵׁם כְּנַסַּח
הַגְּדוּלָּה. וְהַכְּנַסִּיָּה זֹאת מִשְׁכַּח מַחֲלִילָה בֵּית שְׁנֵי עֵד עַת הַתְּפַשֵּׁט מִלְכוֹת
יִזֵּן בְּאִיָּא לְעֵרֵךְ מֵאַחִים שְׁנָה, זֶה מְבֹרֵר מֵהַמֵּאֵמֶר: שְׁמַעוֹן הַצְּרִיק הִיָּה
מִשִּׁירֵי אֲנָשֵׁי כְּנַסַּח הַגְּדוּלָּה. וְמוֹזָאת הַכְּנַסִּיָּה נוֹדְעוֹת תִּקְנֹת הַבְּאוֹת
סוֹף נַחְמִיָּה (וְעֵיִין יְרוּשְׁלַמִּי שְׁבִיעִית פ"ו ה' א' וּמְדַרְשׁ רַבָּה רוֹח פ"ג),
וְעוֹד יִיחַסּוּ לָהֶם כְּחִיבַת יַחְזָקָאֵל וְחָרִי עֲשֵׁר דְּנִיָּאֵל וּמְגִילַת אֶסְתֵר (כ"ב
ט"ו), מְקָרָא מְגִילָה (דִּישׁ מְגִילָה), בְּרִכּוֹת וְחַפְלוֹת קְרוּשׁוֹת וְהַבְּדִלָּה
(בְּרִכּוֹת ל"ג), אִיסוֹר טְלַטוּל כְּלִים בְּשֶׁבֶת (שֶׁבֶת קכ"ג)². אֲבָל מִסְּאִמְרִים
הַמִּיּוֹחָדִים לָהֶם לֹא נִמְצְאוּ כִּי אִם שְׁלֵשָׁה, וְהֵם בְּמִס' אֲבוֹת: הוּוּ מַחְוִנִים
בְּדִין וְהַעֲמִידוּ תְּלַמִּידִים הַרְבֵּה וְעִשׂוּ סִיג לְחֹרֶה. וְג' הַמֵּאִמְרִים אֵלֶּה
אִינָם כְּלָל בְּעֵינֵן הַהֲלָכָה וְאִינָם נּוֹבְעִים מִמַּעֲיֵן דְּרִישַׁת הַחֹרֶה אֲבָל יֵשׁ
לָהֶם כּוֹנֵנָה מִיּוֹחָדָת לְמַצֵּב הָעַם בְּעַת הַהִיא וְלִקְיוּם הַחֹרֶה. גַּם פַּתְרוֹן

2 עֵיִין מֵה שְׁכַתְּבוּ: Dr. Levy (Frankel's Monatschrift 4. Jahrg. S. 303 ff.).
Dr. Grätz (daf. 5. Jahrg. S. 64 ff.).

מ' "אמרו" (הם אמרו וכו') אינו אמירה מיוחדת, כי הדעת לא חסבל שהכנסיה אשר עמדה כב' מאות שנים אמרה בפי כל ימי היוחה ג' מאמרים אלה. אבל הכוונה אנשי כנסת הגדולה שמו תמיד המאמרים אלה, אשר יצאו מפי מיסדי הכנסיה, למטרה במעשיהם והנהגתם. ובס"א דברנו ברחבה, כי ג' מאמרים אלה הם עמודי קיום התורה והשארית האומה לפי מצבה בימים ההם, ונחזור פה בקיצור על הדברים הנאמרים שם. השבים מהגולה היו תחת ממשלת פרס והשיבו סס גלגלת והלך למלך פרס ולהפחה אשר שם בעבר הנחר, ואיפשר שגם מבני ישראל עשו מלחמתו ועבדו בחילו, וכל זה סכלל העבדות לכובש ומושל. אבל דרך הכובשים והמושלים בימי קדם היה משונה מאוד מדרך רוב הכובשים בימינו. כי לפנים זאת בכל האומות, אב הביאו מדינה תחת ידם שמו על הנכבשים מסים וכו' כאשר זכרנו, אבל הניחו להם נימוסיהם ודתותיהם, ודברי היבות ומשפטים בין איש לרעהו ישפטו כמקדם על פי חוקי המשפט הנהוג ביניהם ומסור בידם או בכחב או על פה. והמנהג זה היה יחד נאמן ומעין תקוה להעולים משבי הגולה, לכל ימעדו קרסוליהם ויחליפו כח לעמוד נגד האויבים אשר סבבו. כי בהיות להם חוקים ומשפטים צדיקים אשר על פיהם ישפטו ואין צר ואויב שולח ידו להיות להם לשטן בקיום התורה ומצוותיה, הופיע עליהם דגל חירות הנהגת מדינה הפנימית והיו חפשים בארצם בצל התורה. לכן הוזכרו מאוד אנשי כנ"הג את השופטים: הו מתונים בדון. כי אם יצא משפט מעוקל או בקל יצאו העשוקים בדון לבקש דינם מאת שופטי הארץ, מאת הפחה והסגנים אשר ישבו למשפט. בקטן יחלו ומרה תהיה באחרונה, המושל הפרסי ישלח ידו גם בהנהגת המדינה הפנימית, ועוד מעט וישלח ידו גם במצוות התורה ויצוה כגאון עונו לעשות נגד חקיה. — והנהגה הזאת שיננו אנשי כנ"הג כל ימי היותם דור אחר דור, כי היא היכוד לחירות הפנימית. — והמאמר השני העמידו תלמידים הרבה הוא בנוי לתלפיות להרבות לימוד התורה ולהאדירה, אבל יש לו עוד כוונה אחרת עמוקה עד מאוד. הוראת התורה והמעשה להבריל בין הקודש ובין החול וכו' היתה בעצמותה וכפי מצות התורה ביד הכהנים. אבל הכהנים סרו מהר מן הדרך ולא אבו לעלות בהר ה' ולשאת משא התורה והלימוד, לכן כאשר עמד אחרון השופטים, הוא שמואל בקוראי שמו אשר השיב לב בנים אל אביהם, הקים להקת בני נביאים אשר מהם תצא תורה והמה יורו דבר ה'. וגם בתחילת עת בית שני היתה משאח ההוראה על שבמי הכהנים כמאמר הנביא (יחזקאל מ"ד, כ"ג כ"ד): ואת עמי יורו בין קודש לחול ובין טמא לטהור יודיעום וכו'. אבל גם בפעם הזאת נתנו הכהנים כתף סוררת ושחתו ברית הלוי כאשר הוכיחם מלאכי, גם היתה יד קצתם במעל כמבואר מספורי נחמיה. — והנה מחשבות

ה' עסקו ונראה כי היה סאחו נסבה, למען לא תהיה התורה ירושה לשבט אחד לבד ויהיה הוא לבדו משליך חבל בגורל במצוות ה'; ואף כי בתחילת היות ישראל לעם נמסרה התורה ליד הכהנים הלויים כי השמן לב העם מהבין יוקר האמונה בה' אחד, אבל אחרי השרישו יסודי האמונה ואהבת התורה בנפשות הדור האחרון, אנשי בית שני, הטובה היותר גדולה לקיום התורה היא שתהיה מורשה לכל איש מקהילת יעקב, וכתר התורה תהיה מונחת כל הרוצה ליטול יבוא ויטול. והמשכיל יבין כי מזה נמשכה גם כן חירות התורה, לבל יהרס איש לעלות על ראשי עם קודש ולעשות את עצמו כעומד בין ה' ובין העדה; וזה יקל אם יסודי האמונה נמסרו לאנשים מיוחדים שומרי משמרת הדת, אז חיש קל יולד האות הממשלה בענין האמונה (היער ארכיא). לא כאלה חלק יעקב, כקטן כגדול יש לו חלק בתורת ה', כראש השבט וכבנו משפחות אם מצאה להם ידם ינחלו נחלה, וממור ת"ח קודם לכה"ג ע"ה. וזה כוונת המאמר העמידו תלמידים הרבה: לא לכהנים ולא לאנשים מיוחדים תהיה תורת ה' שמורה כי אם לכל מבקשיה. — והמאמר השלישי עשו סייג לתורה הוא מבואר בעצמו ושערנו לו עוד כוונה אחרת, ואין פה המקום להאריך.

והנה מלבד אלה המאמרים הראויים לאומריהם לא נמצאו הלכות ודברים הבאים במדרש התורה לאנשי כנ"הג; כי הגדולים האלה הם בעצמם הסופרים, אשר פירשו המצוות וחיברו פירושם אל המקרא. לא כל איש ואיש מלבו הוציא מלין, כי המלאכה זאת היא יקרה וגדולה עד מאוד וצריכה לחקירה רבה ולהסכמת חכמי הדור, כי בזה פירשו המצוות להלכה ולמעשה, והוא עיקר תורה שבעל פה; ואיך ישלוט בזה כל איש כרצונו? אבל הפירושים אלה נאמרו במועצות ודעת מפי אנשי כנה"ג, ואח"כ נתפרסמו להעם מפי המורים ברבים בדרך אשר זכרנו למעלה, והיו המצוה והפירוש לאחד בפי התלמידים והעם, לא יתפרדו; ולכן נשתקע שם מוציאי הפירוש, ומלאכתם נשארה לעד.

וכאשר נעבור בעיון על פני ים המשנה נמצא איזה משניות משונות מאוד מחברותיהן כי לא נשנו בסגנון המדרש גם לא בסגנון ההלכה (עיי' לקמן) כי אם בדרך הפירוש. והמשניות אלה נראין ישנות מאוד ויצאו מפי הסופרים, והן מגידות הדרך אשר דרכו בה. עיי' נגעים פ"ב מ"ה עד סוף הפרק. במ"ה מתחיל: כיצד ראיית הבית ובא אשר לו הבית וכו' והן דברי המקרא עד כנגע נראה לי בבית, אפי' ת"ח ויודע שהוא נגע וראי לא יגור וכו' והוא הפי' לדברי המקרא כנגע וכו'. — מ"ו: אינו הולך לתוך ביתו ומסגיר וכו' והסגיר את הבית שבעת ימים וכו' וראה אם פשה וצוה הכהן וכו' הן דברי המקרא, אינו נוטל אבנים מצד זה ומביא לצד זה וכו' הוא הפירוש. — מ"ז: בא בסוף שבוע וראה אם תור ונתן את הבית וכו' הוא ל' המקרא. וכל מעיין במשנה יודע שאין דרך המשנה כלל להביא מקראות שלמות ולפרשן, ויותר יוקשה

להמבין שהמשניות אלה נראין כפירוש רצוף אל פרשה אחת, וזה אין ענינו כלל להכונה אשר כיוונו אליה מיסדי המשנה, וכמו שיבואר להלן. — לכן נראה בבירור שנשאר לנו פה קדרש הסופרים ודרך לימודם, והוא חיה פשוט מאוד ומצורף אל המקרא. וכאשר באו לפ' נגעים התחילו ללמד למעשה כיצד ראיית הבית ופנו אל המקרא: ובא אשר לו הבית וכו' כנגע וכו' ופירשו אפי' ח"ח ויודע וכו'. ואח"כ פירש המקרא וראה אם פשה וכו' אינו נוטל אבנים מצד זה נכו'. בא בסוף שבוע וראה וכו' (4). — וכן מצינו עוד פי' הפרשה והוא שנוי סוטה פ"ח, מ"א מ"ב ודבר אל העם בלשון הקודש ואמר אליהם וכו' על אויביכם ולא על אחיכם ודברו השוטרים וכו' (5). — ועוד משולש פי' הפרשה מס' מעשר שני פ"ה מ"ז וכו' בהוספה קצת מיד חבאים אחרי הסופרים. — ואלה הסופרים, הם אנשי כנסת הגדולה, עמדו לישראל עד סוף מלכות פרס, ושמעון הצדיק היה האחרון מהם (6). ומעתה בא אלכסנדר מוקדון והביא ארץ ישראל תחת ממשלתו נשבתה הכנסת הגדולה, וגם דרך לימוד הסופרים חלף הלך לו ובא דרך לימוד אחר במקומו. כי באמת לדרך הסופרים היה בזה יתר שאח, הדברים נכנסו בקל בלב הלומדים כי חיש מהרה בקראם הכתוב עלה על זכרונם הפירוש הנלווה לו. אך ברבות הימים נחרבו הפירושים ועמדו זה בצד זה בלי חיבור וקישור פנימי, והלימוד כזה הוא מלאכה כבדה, כי הוא לבד מעשה הזכרון וכמעט אין חלק בו לכח ההיקש וההגיון; ואיך יחזיקו בו באורך הימים אנשי בית יעקב הנודעים מאז לאנשי בינה ויש בהם כח לעמוד בהיכל הפנימי של ההגיון ועומק המחשבה, להוציא חדשות ונצורות, לדמות דבר לדבר לטחון סלעים זה בזה ולהקים מגדלות! — ומלבד שהנפש היפה תגעל בלימוד זכרוני כזה עוד נמצא גרעון אחר אשר הניע הלבבות מלהתייצב בשביל זה, והוא הפיוור והפירוד הבא בעקבי הלימוד בדרך פירוש התורה. כי הרבה מצוות נכפלות ומשולשות בתורה ונברלות לבד במקומות אלה באיזה חיבה וכו' הניתנת לידרש, ולפעמים נזכר במקום אחד ענין חדש אשר ממנו יפורשו פרטי המצוה. נציג פה לדוגמא מצות שבת: הנה

(4) ובמשנה ה' נכנס המאמר ואפילו חבילי עצים ואפילו וכו' עד סוף המשנה, וכן מ"ז מבאן אמרו אוי' לישע וכו' בתוך המשנה הישנה, וכוה נמצא הרבה פעמים במשנה, עיי' לקמן פרק ד'. ודע דבת"כ פ' מצורע פרשה ה' ו' הובאו משניות אלה בלא אריכות המקראות ולא על דרך הפירוש כאשר הוא במשניות אלה. והמעין יבין גודל ההפרש בין המשנה ובין הת"כ, אף שהוא ג"כ בדרך הפירוש והמדרש ועיי' לקמן.

(5) וגם פה ישנן קצת הוספות ועיי' ספרי פ' שופטים.

(6) במס' קידושין ל' איתא לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל האותיות שבתורה. ועיי' ירושלמי שקלים פ"ה הל' א' (והובא קצת בתו' קידושין שם) אמר ר' אבהו כתיב ומשפחות סופרים וישבי יעבץ מה הלמוד לומר סופרים אלא שעשו את התורה ספורות ספורות ה' לא יתרמו, ה' דברים חייבין בחלה, מ"ז נשים פוטרות צרותיהן וכו'. הדברים האלה הם דרך חדש ואגדה אבל יש להם יסוד קצת, שבאמת משניות כאלה הן ישנות לרוב.

היא אמורה וכפולה ב' הדברות ובפ' משפטים, כי חשא, ידקהל, קדושים, אמור וכו'; והספרש ימצא בכל מקום איזה דבר חדש, כגון זכור דדברות ראשונות ושמור דדברות אחרונות וכו'. גם ימצאו במצות שבת ענינים פרטיים המורים על פרטי הלכותיה: כפ' המן את אשר חאפו אפו וכו' אל יצא איש ממקומו וכו', בפ' שלח פ' המקושש. והנה בדרך הפירוש לא יחוברו לעולם מצוות שבת לאחת, אבל יפורשו בכל מקום אשר שם דבר החורה מורה על ענין זה או על ענין אחר, וכן בשאר המצוות. ומדרכי הנפש המשכלת לאסוף ולקבץ כל הפרטיים אל הכלל וסביב סביב לו יחנו, וכענפים היוצאים מן העץ כן יסתעפו מן עיקר הדבר וראשיתו. וזה ענין התהוות ההלכה במשנה.

הוראת מ' הלכה כתב בעל הערוך (ערך הלך) היא דבר שהולך ובא מקודם ועד סוף או דבר שישראל מתהלכין בו. ור"ב מוספיא הוסיף, תרגם כמשפט הבנות כהלכתא בשם ישראל. אבל יותר מהדרכים אלה נאמר מ' הלכה על מאמר הבא בפני עצמו לפרש ענין מעניני החורה כלתי לסמוך על הקרא או לעשות עצמו סניף להמקרא, ונכנה זאת ההלכה בשם הלכה מופשטת (אבסטראקטע הלכה). וזה יבואר לנו כאשר נחזור עוד על לימוד הסופרים אשר חיברו מאמריהם אל המקרא כנאמר למעלה. והחכמים אשר באו אחריהם עובו הדרך הזה והפשיטו הדינים אשר הוציאו מפרשי המצוות ועשו להם בתים בפני עצמן. ויבואר זאת בענין הלכות שבת. המסכתא מתחלת יציאות השבת שחים שהן ארבע. הסופרים כאשר הגיעו למקרא אל יצא איש ממקומו חיברו אליו דיני ההוצאה מרשות לרשות וכו'. והחכמים הציגו דיני ההוצאה מובדלים מהמקרא ולא פתחו באל יצא איש כי אם בהלכה מופשטת ועומדת בפני עצמה, יציאות השבת שחים וכו'. וכן עשו בכל המצוות, סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה וכו' לא פתחו בסכות חשבו שבעת ימים וכו'. וזה עשו גם כן במצוות שאינן מפורשין בחורה אבל היו ידועין ונעשין על פי הסופרים, כגון מאימתי קורין שמע וכו' בתורה אינה מפורשת מצות ק"ש, כי דברי המקרא ודברת במ יש לפרש בדברי תורה (עיי' ברכות כ"א), אבל כבר היתה מצות קריאת שמע נהוגה בכל ישראל, כי פ' שמע כוללת יסודי ועמודי הדת: האחדות ואהבת הבורא. והנה גם במשנה זאת לא פתחו מן המקרא או מסמיכות המקרא ושנו בדרך הלכה מופשטת. וכן מבוי שהוא גבוה למעלה מכ' אמה וכו' ועיקר דין מבוי הוא מדברי סופרים. כיצד מברכין על הפירות, ועיקר ברכה הראשונה לא נאמרה בפ' בחורה (עיי' ברכות ל"ז מ"ח, ירושלמי ריש כיצד מברכין) וכן במקומות אחרים. ודע כי אף שבידו להם דרך לעצמם בענין ההלכה לא עובו דרך הראשונים לגמרי אבל חיברו גם הם מאמרים למקרא, ודרך זה נקרא מדרש והוא הולך מסלות במכילתא ספרא וספרי וגם לפעמים במשנה. אך זה המדרש הוא לרוב רחוק מדרך הראשונים כל' הסופרים, כאשר יבואר לקמן.

ופירוש משמשנה הוא כמו שהביא הערוך (ערך משנה) מ' שינון כמו ושננתם עיי"ש⁷). והוא שם נרדף לשם הלכה, אבל מ' משנה נאמר על הלכה קצרה ופסוקה בלתי נתינת טעם (וכמו שהוא לרוב במשנה הסדורה עתה לפנינו), ומ' הלכה נאמרה גם על הלכה קצרה גם על הלכה מפורשת (עיי' לקמן פ"ג)⁸. — עוד נאמרה מ' משנה על קיבוץ סדרי המשנה כאשר הוא היום בידינו.

וימי הולדת אלימור בדרך הלכה היו רעים לישראל, כי קמו פריצי עם ועובו ברית קודש ובקשו להשביח תורה וחיוון. — הכובש היווני אלכסנדר בא עם חילו בשצף קצף על ירושלים ואמר להשחיתה; וה' אשר בידו לב מלכים נתן שמוי הצדיק⁹ לחן בעיני המלך ויחמול על עם יהודה לבלתי הרע לו. והעת ההיא עד עת מלחמת המקביים (כמו ק"ן שנה) היחה הארץ במס עובר למלכים יונים. כי אחר מות אלכסנדר קמו שרי חילו הגדולים ויחנחלו בארץ ממשלתו ובארצות אשר כבש. וארץ מצרים עלתה בגורל פטלמעאוס בן לאגאס, הנקרא פטלמעאוס לאגי, ועל שמו נקראו מאז והלאה המלכים אשר מלכו במצרים עד תומם על ידי הרומיים פטלמעער. וארץ ארם הנקראת סוריא (זיריען) אשר היחה אז כוללת מדינות חבות, כבל, אשור וכו' באה תחת יד סיליקוס ניקטר. והמלכים אשר קמו תחתיו נקראו בשם הסיליקידען עד כי גם הם נכרתו על ידי הרומיים. וכימי פטלמעאוס לאגי באה ירושלים במצור ובמצוק כי עלתה על ידי בחל רב ותכתיב ביום השבת, ועם רב מהיהודים הגלו אז לאלכסנדריא מטרפוליס (עירם¹). ולא ארכו הימים ובאה ארץ ישראל תחת יד הסיליקידען ויהיה מכלי אל כלי, ואף כי לא הרעו המלכים אלה לישראל עד כי יצאפוס עפיפנעס,

(7) ולא כמו שפי' הערוך בפי' א' בשביל שהיא שנייה לתורה עיי"ש, וכן הוא מורגל בפי' כתבי היונים האחרונים: (v. Epiphan. adv. Haer. 13. Justin. Novel. 144) δευτέρωσις; וא"כ קריאתה משנה ובמכות משנה כמו משנה התורה דברים י"ז י"ח, אבל ממה שאמרו משנה משנתו מבורר בהחלט שהקריאה היא משנה.

(8) ולכן בא נדרים פ"ד מ"ג מדרש הלכות ואגדות; מדרש כולל ההלכות אשר נסמכו להמקרא כגון מכלתא ספרא וכו' והלכות הן ההלכות: הלפושטות משנה וברייתא. וכן ברכות מ"ז ספרא וספרי. (הם המדרש) והלכות. ועיי"ש י"ב, למקרא צריך לברך ולסדרש אין צריך לברך ור"א אמר למקרא ולמדרש צריך לברך למשנה אין צריך לברך; ובירושלמי שם להלכות אין צריך לברך והיא היא המשנה, כי הירושלמי קורא לרוב המשנה הלכה. — ובקידושין מ"ט איתא איזו היא משנה ר' מאיר אומר הלכות ר' יהודה אומר מדרש ונראה שזה השם משנה נחחד בימי התנאים אלה או זמן מעט קודם להם, ולא היה עוד מוסכם מכל החכמים על מה הונח. וכדברי ר"מ תפס ר' יוסי סנהדרין פ"ג מ"ד זו משנת ר"ע וכו' וכן בתובות פ"ה מ"ב ובשאר מקומות ועיי' לקמן פרק ג'. — ובמדרשים אחרונים ובהוספות על המדרשים הראשונים כבר הבדילו בין המשנה ובין ההלכות, והמשנה היא המשנה של ר' סדרים, וההלכות הן הברייתות אשר בהן ההלכות מפורשות ביותר ביאור כאשר יבוא להלן. ובהו יתרו כל הספיקות והסתירות אשר מצאו איזה חוקרים בענין זה. ועיי' לקמן פ"ב ראב"ע.

(9) בפי' מה שהובא בבבלי יומא ס"ט עיי' לקמן פרק ב'.
 (1) Josephus Antiquitt. 12, 1, 1. Contra Apion. 1, 22. עיי'

לא היתה להם מנוחה כבימי קדם תחת יד הפרסיים. ויותר מהחרב אשר שכלה לפעמים בחוץ אכלה רעה פנימית כרקב עצמות, והן המדות היוניות, אשר באו ברצל הכובשים והמושלים אשר הטו לבב איוה אנשים לעזוב את ה', וגם כחכמות היוניות כשלו איוה מחכמים ונלכדו. ובמקום אחר (שערנו²) כי גברה באזיא כח ההולכים בעקבות עפיקורוס פילאופא יוני, אשר שרשי לימודו הם: אין באדם טוב כי אם לשטוח (Eudaemonismus). ואף שהורה כי הגדולה שבשמחות היא עשות טוב ולכן יפה לאדם ללכת בדרך טובים, הלוא בעיקר לימודו נחן מקום לטעות. כי אם ימצא לו אדם שמחה בדרך אחרת יבחר בה כפי הוראת עפיקור, ובאמת רוב הלמידיו והנמשכים אחריו בחרו להם התאוות הגופניות ואמרו אין טוב לאדם כי אם לאכול ולשתות ולמשוך בערן את בשרו. ועוד לעפיקור יסוד אחר והוא מקור משחת יותר מהשורש הראשון: יען תכלית כל המעשים השמהה ותכלית השמחה המנוחה והמרגוע, לכן הכבוד הגדול אשר יחלוק האדם למלכות שמים הוא באמרו: האלהים בשמים ממעל יושב במנוחה ואין משגיח על מעבדי בני אדם ואין בו לא הרגשת הרחסים ולא פקידת העון ולא גמילות הטוב, כי בכל אלה יבוטל השלחה וההשקט. ואין לך רעה נפסדת מזאת, כי אחת היא עם כפירה גמורה בהויית האלהות; ועפיקור עצמו נטה אליה אך מיראתו להורות בפומבי כי אין אלהים הורה כאלה בחפש מחופש. — יסוה מה שהורגל בפי חכמי ישראל לקרוא הכופר באלקות בשם אפיקורוס; ואיפשר שוה השם היה שגור בפיהם מאז הפיצו היונים הרעה הרעה הזאת בארץ קדם. וגם דברי אנטיגנוס איש סוכו, אשר הי כוסן הוה: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרת וכו' נאמרו כפי השערתנו בעיקר כוונתם נגד הרעה הזאת אשר מצאה חן בעיני תרבות אנשים חטאים ויבואו בזה דבריו (אשר נתקשו בהם המפרשים) על נכון. אל תהיו וכו' כלומר באמת הטובה היותר גדולה היא שיעשה האדם הטוב בעבור בחרו בטוב, לא מצד ההוב המוטל עליו והשכר הבא לו בעשיית המצוה כ"א מרצונו החפשי, ופרעתו כי נפש האדם חלק אלוה ממעל לא חמצא לעצמה עונג וזה מעשיית הטוב, אך פן תטעה לבקש לך טובה אחרת ותדמה בנפשך אעשה הטוב בעיני ואשר שפטתי לי לעונג, לכן הוסיף ויהי מורא שמים עליכם, כלוי ודאי יש אלהים שופטים בארץ — לא כדעת עפיקור — וה' משקיף על בני אדם ועל מעשיהם.

בעת ההיא עמדה בראש העדה הסנהדרין, והמלה זאת היא בהוראתה אחת עם כנסיה (ἐκκλησία), וכן נקרא בפי כותבים יונים עצת הוקנים (זענאט) ברומי, וזה השב מושאל לכל כנסת שופטי העיר והמדינה. — והחכמים אשר עמדו סימות שמעון

הצדיק לא נמנו מכלל הכנסת הגדולה. וזה נראה מכ' טעמים: (א) אחר מות אלכסנדר גדלה המהומה באויא והשתדלו מלכי נגב ומלכי צפון זה על זה, וגם ירושלים לא נמלטה מצרות המלחמה והכיבוש כאשר זכרנו למעלה. ונראה שבעת ההיא נשבתה הכנסת הגדולה כי לא היה שקט ופנאי לבחור החכמים אשר יעמדו בראש העדה. גם אינו רחוק, אף כי אלכסנדר לא הרע לירושלים והשיב ידו מבלע ככל זה לא שב מעצתו, אשר יעץ לעשות לכל המדינות אשר באו תחת ידו אף אם ענו לו שלום: להסיר דרך הנהגת המדינה ולהקים דרך ממשלה חדשה בארץ. וידוע כי כן נהג עם המדינות החפשויות (רעפובליקון) בארץ יון, וכן עשה — לפי ההשערה — גם כן בירושלים ולא אבה שכנסת גדולה תעמוד בראש הנהגת המדינה⁽³⁾. ואף כי הסופר יוסף הכהן לא זכר בסיפוריו המעשה הזה, הלוא כונת יוסף בהרבה מקומות בקדמוניות שלו, אשר כתב בל' יונית לקוראים רומיים, להגדיל החסד אשר גמלו מלכי הארץ עם ישראל, ובפרט הנהגת אלכסנדר הכובש עם היהודים, ולכן שחק בכוונה מהשינוי הזה. — ואחרי כי שקט רעש המלחמה ושבה המנוחה נאספו הזקנים והגדולים והקיסו מחדש הכנסת בראש העם, והיא הנקראת בשם סנהדרין, ומדרך הענוה ולהבדיל בינה ובין הכנסת הישנה לא קראה את עצמה גדולה⁽⁴⁾. גם דרך הלימוד נשתנה עתה כאשר הערנו, והוא היה למסך מבדיל בין אנשי כנ"הג ובין החכמים הבאים אחריהם, לכן לא נמנו חכמי הדורות הבאים עם הכנסת הגדולה. — ונראה שגם שם סופרים נשתנה בימים אלה, והמורים הגדולים נקראו מאז והלאה זקנים (עיי' סוכה מ"ו מצות זקנים שבת ס"ד זקנים הראשונים ובמ"א) ובזמן מאוחר קצת נקראו בשם חכמים⁽⁵⁾.

בעת ההיא הרבו בני ישראל להתישב בארץ מצרים. וכימי פילאדלפוס בנו של פטאלעמעאוס לאני, מלך אוהב חכמות אשר קיבץ ספרים הרבה בבית אוצר הספרים אשר יסד באלכסנדריא, נתרגמה התורה לל' יונית וכבר באו בזה סיפורים הרבה המגדילים חכמת המתרגמים והסכמתם בענין התרגום, גם מרחיבים היקר והחפארת אשר נעשה להם מאת המלך וגדלויו⁽⁶⁾. ושם מנהו מסופר בבלי סגילה ט', ובקיצור יותר ובהרחקת כל דבר נסי במכילתא פ' בא וירושלמי פ"א

(3) אך לא הכיר שמעון הצדיק והשאיר אותו ואת חבריו אבל מן שיבתו מעת ההיא, והלאה אנשים אשר ימלאו מקום החסידים, וזהו בא בדיק שמעון הצדיק היה משרי כה"ג, אשר נבוכו רבים בפירושו.

(4) על זמן העמדת הסנהדרין, עיי' בספרנו: Der gerichtliche Beweis nach mos. talmudischem Recht S. 68.

(5) ושם סופרים נשאר לשבת ולתהלה, עיי' סוטה ט"ו אמר להן ר"ג לחכמים הנחוו סופרי וכו'.

(6) עיי' בספרנו: Vorstudien zu der Septuaginta §. 2. 3.

דמגילה. ומלשון המכילתא והירושלמי נראה קצת שהכוונה על מסירת ספר תורה בלה"ק, אבל מהמשך סוגית הבבלי נראה שחרגמו החזרה לל' יונת⁷). וגם אם נניח כוונת המכילתא והירושלמי נראה שלא עבר זמן רב בין דמסירה להתרגום או על ידי הזקנים עצמם או ע"י אחרים. — והנה בתרגום זה היוני מצאנו מקומות אשר אינם מסכימים עם המקרא ויוכר בהם שכיוונו המחרגמים לאיזה הלכה. ויקרא כ"ג י"א חרגמו ממחרת השבת: *ἡ ἐπαύριον τῆς πρώτης* (sc. *ἡμέρας*) ממחרת (יום) הראשון, והוא מדרש חכמים הידוע — מנחות ס"ה — שמחרת שבת הנאמר פה אין הכוונה על שבת בראשית כ"א מחרת יו"ט הראשון. — דברים כ"ה ה' וכן אין לו חרגמו: *σπέρμα δὲ μὴ ἢ ἀντὶ* כאילו נאמר, "וירע אין לו" והוא ג"כ ע"פ ההלכה הידועה שגם הבת פוטרה מן הייבום (אין לו עיין עליו וכו'). — וכן הוסיפו שמות כ"ב ו' אחר, "ונקרב בעל הצית אל האלהים" תיבות *καὶ ὁμείται* "ונשב", והוא ההלכה הידועה: קריבה זו אינה אלא לשבועה. והוספות אלה הם קצת כדרך הסופרים אשר פירשו המקרא על צד ההלכה, אך התרגום הוא קצר יותר כאשר יאות למחרגם. ונראה שהם קיבלו ההלכות אלה ועוד אחרות מפי הסופרים⁸).

ודרך לימוד הלכה הצליח "ועשה פרי ורבים היו הדבקים בה". ולעומתם קמו אנשים אשר דבקו לאהבה במדות הכובשים היונים ועזבו את ה'. ולא רבו הימים ויחצו ישראל לשני מחנות, אלה הזכירו בשם ה' ואלה השליכו אחרי גיוס את ברית, אלהי אבותיהם וילכו אחרי ההבל ויהבלו. והמצע קצר מהשחרע ולא נשא הארץ לשבת יחדיו הנאמנים בה' והבוגדים בו. או קמה חברת פועלי און ויקראו לאנטיאכוס מלך סוריא לבוא בארץ ולהשהות הדבקים בה'. ואנטיאכוס בא כחיל גדול ומלא הארץ דם מפה אל פה והעמיד צלם כהיכל, וכנפי חילו החפשוטו בארץ להרוג מאיש ועד אשה העומדים בברית ה' ולא סרו ממצוותיו. והאנשים אנשי בליעל אשר חסדו להם המעל בה' הלכו עם אנשי הצבא למסור בידם אחיהם אשר מאנו לשמוע בקול אנטיאכוס לעזוב ברית אבותיהם, והכו בהם מכה גדולה. או הקים ה' מושיע לישראל את מתחיהו הכהן אשר ישב במדיעים, והוא ובניו קמו ונלחמו בעד ברית אלהיהם ובעד עמו. ואחר מות מתחיהו לבשה רוח ה' את יהודה בנו הגדול והכה בעם מחי מספר החילים הגדולים אשר שלח אנטיאכוס, ועשה נפלאות וטהר את הבית ואת העיר. ויהודה לבו כלב הארי חרף הרבה פעמים נפשו למות, ואחרי נפלו במלחמה קמו אחיו אנשי שם

(7) עיי' בספרנו שם.

(8) Vorstudien ff. Ueber den Einfluß paläst. Ereignisse auf die alexandrin. Hermeneutik. וכספרינו: die Ereignisse auf die alexandrin. Hermeneutik. אשר בהם כיונו בתרגומם ער. איה הלכה.

ונלחמו באויביהם עד אשר הציבו דגל התורה והמצוות. והנאמנים בה' הלכו וגברו, ויד העוזבים הלכה ודלה עד כי נכרתו מן הארץ⁹). ומאז והלאה פרח עוד יותר ציץ התורה ונתחזקו ידי הסנהדרין, וקמו בראש הסנהדרין הנשיא ואב בית דין, והם הנקראים זוגות ושמותם נמסרו מס' אבות פ"א¹).

ובימים הראשונים היה הכהן הגדול עומד בראש הסנהדרין. בימי הפרסיים היה הכה"ג ראש לאחיו בכל דבר המגיע למלך וכן בימי מלכי היוונים הראשונים²), אך לא היה יכולת ביד הכה"ג לעשות כרצונו אבל שאל עצת אנשי העדה העומדים על צדו ובהסכמתם עשה כפי צורך הזמן וטובת הכלל³). וכאשר הרשיעו הכהנים הגדולים מענעלאאס ויאואן וחבריהם ולא היה לישראל כהן נאמן עם אלהיו העמידו אנשים צדיקים וידועים בראש הסנהדרין, ונדעו בשם: יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן איש ירושלים. — וגם אחרי נלות ימי הצרה וגברו החשמונאים לא קם עוד הכה"ג בראש הסנהדרין. כי הכהנים הגדולים סבית חשמונאי היו גם כן המושלים בארץ וראשי הצבא עד כי נבחרו למלכי הארץ, ולא נשאר בידי הסנהדרין כי אם שמירת כלי חמדה היא התורה. ומדאנה בדבר אם יעמוד כה"ג כזה אשר לו המלכות וממשלת הארץ בראש הסנהדרין, פן ישלח ידו גם בהתורה וישנה חקותיה וישים משפטיו במקום משפטיה, העמידו הסנהדרין בפני עצמה, והכריזו והוא המלך בפני עצמו: הנהגת המדינה להעמידה על סכנה, ללחום נגד האויבים ולכרות ברית עם מלכי הארץ, להעלות מסים ולבחור אנשי מלחמתו וכו' היה ביד המלך; ושמירת התורה להורות העם את מצותיה ולהקים חקותיה ומשפטיה היה ביד הסנהדרין⁴).

ומהזוגות אלה נודעו לנו חקנות והלכות כאשר יבואר לקמן פרק ב'. אבל נמצאו גם כן במשנה הלכות אשר לא נודע שם אומנם והן ישנות עד מאוד, ויצאו מפי הזוגות וגם מפי שקדם להם. ומה מאוד צדקו דברי רבי יוחנן: אם באה הלכה תחת ירך ואין אתה יודע מה טיבה אל תפלגינה לדבר אחר שהרי כמה הלכות נאמרו למשה וכולהן משוקעות במשנה (ירושלמי פאה פ"ב הל' ד). ומצינו הלכות אשר כבר נחקשו התנאים הראשונים בהבנתן או נחלקו באיזה דרך נאמרה. עיי' מנחות ס"ח: אין מביאין מנחות וכו' קודם לעומר אם הביא פסול, קודם לשתי הלחם לא יביא ואם הביא כשר, יתיב ר' טרפון וקא קשיא ליה מה בין וכו'! — פאה פ"ד מ"ה: ג' אבעיות ביום וכו' ר' גמליאל אומר לא אמרו אלא וכו' ר' עקיבא אומר לא אמרו וכו'. — קידושין פ"א מ"א: האשה

(9) סיפורי המלחמות עיי' המקבים ספר א'.

(1) ועיי' חגיגה פ"ב מ"ב.

(2) כן נודע מסיפורי יוסף הכהן. Antiquitt. Lib 11, 12.

(3) עיי' מאנאטסטר. יאהרג. 1 ד' 48.

(4) עיי' בספרנו דער געריכטל. בעניין ד' 74.

נקנית בג' דרכים בכסף וכו' כש"א בדבר וכו' בה"א בפרוטה —
 אהלוח פ"ב מ"ב: ורביעיה דם חבוסה, ושם פ"ג מ"ה: איזהו דם חבוסה
 המה שיצא ממנו שמינית וכו' דברי ר"ע ר' ישמעאל אומר וכו' —
 נדה פ"י מ"ו: בראשונה היו אומרים היושבת על דם טהור וכו' חזרו
 לומר הרי היא וכו' כדברי ב"ה כש"א וכו'.

ולפעמים מורה או מנהג הלשון אשר היה נהוג בימי קדם (ארכאיומוס)
 או קיצור הלשון בדרך כלל, שההלכה היא ישנה. עיי' ב"ק פ"א מ"ב:
 כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו, הכשרתי במקצת
 נזקו חבתי וכו'. — כלים פ"א מ"ב: וחשוכי בגדים בסגע. —
 שבת פ"א מ"א: וציאות השבת שמים שהן ארבע. — ב"ק פ"א מ"א:
 ארבעה אבות נזיקין (וגם יש שם לשון ישנה לא הרי וכו'). — נגעים
 פ"א מ"א: מראות נגעים שנים שהם ארבע ועיי' לקמן פרק ד' כללי המשנה.
 וגם במצוות אשר עיקרן מדברי סופרים מצינו מהן הלכות ישנות.
 עיי' מ"ק פ"ג מ"ה מ"ו: מפני שאמרו שבת עולה ואינה מפסקת רגלים
 מפסיקין וכו' ר' אליעזר אומר משחרב בהמ"ק וכו' ר"ג אומר וכו' הרי
 לך שהך מפני שאמרו שבת וכו' הוא מן ההלכות הישנות⁵ ועליהן יש
 להוסיף כמה הלכות של מאכלות אסורות אשר לא נזכרו בתורה משה. וכבר
 יש רמז לזה בס' הניאל אשר לא יתגאל בפת בג המלך וכו'. ויותר
 מזה מפורש בסיפורי יוסף הכהן שלא אבו היהודים אשר היו בחיל מלך
 סוריא לאכול שמן של נכרים (השמן היה מנת המלך אשר נתן לאנשי
 צבאו); וישמע להם ויקחו כסף חמור השמן⁶. והנה שמן הוא מהדברים
 אשר לא נתפשט איסורם בכל ישראל (עיי' ל"ו), ובכל זאת הוא ישן
 מאוד, וסוזה נוכל לשפוט על שאר איסורים אשר נתפשטו בכל ישראל.
 ובספר א' להמקביים א' ס"ב נאמר: „ורבים בישראל התחזקו ויחאמצו
 בנפשם לבלתי אכול חולין“⁷. והכוונה נראה גם על מאכלות
 האסורות מדבריהם⁸.

והנה גם בימי הוונות לא שקטה הארץ, כי לא ארכו הימים וחרו

5) הגהת אבילות ישנה עד מאוד והיתה מצוה חמורה בעיני העם. ואבילות שבעה ימים
 נזכרה כבר בס' בן סירא כ"ב י"ב, וקצה נראה שגם המתרגמים הימים בראשית ג' רמזו
 עליה. עיי' בספרט. Ueber den Einfluss S. 53. וגם הודווס אשר הפר תורה ה' ואת
 מצוותיו בזה עשה על אחיו האבל הנחונ, אך כי היה נחשו לידה מצרימה. עיי' Joseph.
 Bell. Judaic. 1, 14, 2: Τῇ δὲ ἑξῆς εἰς Πινοκούρουραν προσελθὼν τὰ περὶ
 τῆς ἀδελφου τελευταίην ἀπαγγέλλεται, προσλαβὼν δὲ πένθους ὄσον
 ἦν κ. τ. λ. Bgl. auch das. 13. 10. 4 und sonst.

6) עיי' Joseph. Antiquitt. 12, 3. 1. ומדבריו שם יש קצה לשפוט, שבימי סילייקוס
 נקאטר נעשה החוק הזה. ואין להאריך פה.

7) Καὶ πολλοὶ ἐν Ἰσραὴλ ἐχραταιώθησαν καὶ ὠχρηώθησαν ἐν ἑαυτοῖς
 τοῦ μὴ φαγεῖν κοινά.

8) כי על זה נטל יתר מ' κοινά מעל מאכלות אסורות הנאסרות בתורה. ועיין לקמן
 ד' 15 הקדה 4.

העם. ואלכסנדר ינאי בן יוחנן כה"ג, בעל אחות שמעון בן שטח, מלך דע ובליעל, הרג בעם מלכת הרב והרג ועשה נקמות אכזריות. בהגדולים והטובים בו. ואהרי מותו שלחו אנשים רעים ובראשם אנטיופטר האדומי מדנים בין אחים, המה הורקנס ואריסטובול בנות של אי, ונלחמו זה בזה. והורקנס ביקש עזר מהרומיים, או בא פאמפעיוס שר צבא הרומיים בארץ, ומהעת ההיא נגרעה קרן ישראל. — ויותר הרע אויב בקודש זה הורדוס בנו של אנטיופטר, אשר הכריח בית החשמונאים ושלח ידו בחכמים, ומלך בחניפות וחלקלקות להרומיים, ומן ה' ומצותיו סר לבו.

ומלכר אלה- המהומות והריבוש פרחת עוד רעה כי נתהווה כת הצדוקים. ואבות הכתה זאת היו, כפי המסופר באבות דרבי נחן פ"ה, צדוק ובייתוס, תלמידיו של אנטיוגנוס איש סוכו. ואף שיש קצת לפקפק, אבל כזה יש עיקר להמאמר של "אדר"ג, שהצדוקים יצאו משורש האנשים החטאים אשר העוו את דרכם בימי אנטיוגנוס (כאשר נזכר למעלה) וסרו מעל אלהים. וכאשר גברה יד יהודה ואחיו הכריתו הוודים מן הארץ והנשארים שבו אל ה', אבל לא בכל לבם, כי תחת מעלם אשר מעלו בימי קדם בתורת ה' ובמצוות, נתנו עתה כתף סוררת נגד התורה שבע"פ. ונראה שכראשונה היו במחשך מעשיהם, עד שמצאו להם מסעד בנשיאי בית חשמונאים. וחיש מהר צץ הזדון, כי כבר יוחנן כה"ג עזב חכמי תורה שבע"פ ונעשה צדוקי⁸). והרבה מהסגנים והראשיכ בחרו להם דרך הצדוקים, ויד העם היתה עם החכמים¹).

עוד נזכרה בפי הסופר יוסף הכהן כתה אחרת והיא כת האסיים (עססעער). אבל באמת אנשי כתה זאת המה, כפי מה שהוכחנו במקום אחר²) אחת בעיקרם ויסודם עם החברים אשר נזכרו להוב בש"ס והם האוכלים חוליהן בטהרה ונוהרים מטומאה, והם הנקראים ג"כ פרושין, כי עיקר הוראת כינוי פרוש הוא למי שפורש עצמו מכל טומאה ומכל מאכל טמא³). וזה המנהג לאכול חולין בטהרה נתהווה

9) עיי' הסיפור קדושין ס"ו. ומה שאמר שם על ינאי הטובה על יוחנן כה"ג כאשר הוא בסיפורי יוסף הכהן (Antiquitt. 13, 10) כי ינאי הוא שם יחס המשפחה לכל המלכים מבית החשמונאים, וכבר הערנו (Monatsschr. 1. Jahrg. S. 16) כי ינאי הוא לשון קלילא במ' יחנאי כמו מסתא במ' מסחוא, ונקראו בן החשמונאים על שם יוחנן כה"ג, כי הוא השיב החיזות לישראל ופרק עול מלכי כוריא עד תומו, ועד ימיו היו משיבים מנחה למלכים אלה אף כי שבו על ידי מלחמות המקבים לאיתנם בענין הרח.

1) עיי' Joseph. Antiquitt. 18, 1 und sonst

2) Frankels Zeitschr. für die relig. Interessen des Judenthums S. עיי' 441 ff. Monatsschr. 2. Jahrg. S. 30 ff. S. 61 ff.

3) עיי' ערך עיר פרש ב' (ולא כאשר כתב הרמב"ם במ' לטומה פ"ג מ"ד) שהוכיח בן בראת ברורות.

איזה זמן קודם סלחם המקביים⁴. או במלחמה זאת. ויסי בן יעזר נהג מעלה יתירה ואכל חולין על טהרת התרומה (חגיגה פ"ב מ"ז). ובאחרית הימים הפליגו אנשים בהבדלה ופרושות, ובנו במה לעצמם בחומרות והנהגות חדשות אשר לא נשמעו מאז, גם העמיקו בסודות וכמסתרות ויכלו ימיהם בדרישת מופלאות ומכוסות מבני אדם. ולכן חזירים, יוסף הכהן לכת בפני עצמה, אך הפריו בזה על המדה כאשר ביררנו שם.

וסוף הזוגות היו הלל ושמאי בימי הורדוס האדומי. ובימים אלה שקעה החמה של בית ישראל, כי נסיכי הרומיים משלו בארץ אחרי מות הורדוס. ואף שכתר מלכות נתן אחרי כן בראש אגריפס הראשון (בן בנו של הורדוס) לא ארכה השלוה ובאה חשיכה כפולה. ומוכפלת. וגם יד הסנהדרין הלכה ודלה, ולכן העמידו לבד נשיא בראש הסנהדרין ולא נשיא ואב"ד⁵). והנשיאים האחרונים הם ר' גמליאל הזקן ור' שמעון בנו. ובימי ר' שמעון נשרף הבית ונשבת שם מלכות ישראל. אבל ה' השאיר שארית לעמו בבתי המדרש אשר הוקבעו או על ידי החכמים הגדולים אשר קמו לנס עמם יותר מכל המלכים. כי לא בכח ולא בחיל עמדו לעזרה כי אם ברוח ה' והאסיפו חחת דגל התורה הנכשלים והמספורים; ואף כי יצאה מבת ציון כל הדרה הדר ישראל וגאוונו נשאר ביד החכמים אשר מסרו נפשם על התורה ועשו הנדחים בקצוי הארץ לעם אחד מאז ועד עתה. וראש אלה הגדולים בומן החרבן היה רבי יוחנן בן זכאי, וה' העיר את רוחו להקים בית המדרש ביבנה ונאספו שמה הרועים אנשי סנהדרין והעדרים מרבית תלמידים ומבקשי תורה. ובשבילו הלכו גדולי תלמידיו והרביצו תורה בישראל. ובדור שלישי לר' יוחנן בן זכאי קם רבי עקיבא, הוא האדם הגדול אשר החל ליסד המשנה וירה אבן פנתה, גם הפליא לעשות בהוציאו האבן הראשה לתוספתא, ספרא, ספרי. והנהר הוצא מסקור חיים זה יפרד והיה לארבעה ראשים, הם תלמידיו רבי מאיר, רבי יהודה, רבי שמעון, רבי נחמיה, אשר כל אחד מהם שם לבו להרחיב מלאכת רבם בארבעה ספרים אלה. וגורל המשנה יצא לר' מאיר, אבל המלאכה היתה גדולה ולא נשלמה גם בידי ר' מאיר, ונמסרה מרועה אל רועה, עד כי ר' יהודה הנשיא, הנקרא רבינו הקדוש, הוא ובית מדרשו השלימו בנין המשנה כאשר היא היום בידינו⁶).

והמשנה נחלקת לששה סדרים. וכבר הערנו למעלה כי הרבה הלכות יצאו או מפי הסופרים או מפי הזוגות, ונזכיר פה בקיצור ענין

(4) וקצת מורה על זה מ' *κοινά* חולק עיי' לעיל ד' 13 הערה 7. אך רחוק הוא שהתחזקו למסור נפשם על זה, כי אכילת חולק במהרה אינה כי אם זריחה ופרישות.

(5) עיי' מאנאטסטר. יאהרג, ד' 346.

(6) קצתו פה בכל זה, כי יבוא הכל להלן במקומו פרק ב' ג'.

הששה סדרים והסן ראשי הלכותיהם. ס' זרעים חב הלכותיו נוהגות
 לכד בארץ ובזמן הבית, ונחיסד כלתי ספק בשרשיו וביסודיו בזמן קדם. —
 וכן הלכות הימים המקורשים אשר נשנו בס' מועד יצאו כבר בעיקרון
 מפי הסופרים וגם מפי הדורות הקודמים להם כאשר מורים דברי
 ירמיה י"ח. — הרבה הלכות של ס' נשים יוחסו להסופרים כאשר בא
 במשנה יבמות פ"ד ד'. וגם תיקון הכתובה הוא ישן עד מאוד, כי
 כבר בא שמעון בן שטח ועשה תיקון להחקנה (כחובות סוף פרק ח',
 ועיין בירושלמי שם). ועיקר דיני הקידושין נוסדו גם כן בימי קדם
 כאשר זכרנו לעיל. — אנשי כנסת הגדולה הזהירו: הוו מחונים בדין,
 ומוה יש לשפוט כי עיקר דיני מסונות נחיסד מאז. וכל מי אשר שם
 עין הביקור על מס' סנהדרין יבין כי גם משפטי עונשי בית דין נאמרו
 בימים ראשונים, גם הרבה דינים בענין עדות הם ישנים עד מאוד והיו
 כבר יסוד הזק בימי שמעון בן שטח. — הלכות הקרבנות הן ישנות
 ונחיסדו על פי הכהנים כלו על פי בית דין של כהנים כאשר יבואר
 להלן פרק ב'. — ס' טהרות הוא הגדול במסכתות ובפרקים מכל
 הסדרים אשר לפניו, וזה מורה על חדירות לימודם בזה הענין. וכבר
 הערנו כי מימות המקביים וגם קודם לכן הנהיגו את עצמם ואת אוכליהם
 בטהרה, וגם הגזירות אשר נגזרו בזמן ההוא בענין טומאה וטהרה
 (עיי' לקמן פרק ב') מורות על ההלכות בענין זה ישנות מאוד.
 ונעיר עוד פה בקוצר סלין על המקומות אשר שם נשנה ההלכה
 ועל יסודי לימוד ההלכה.

מימות אנשי כנ"הג נחרבו בתי המדרש ונפוצה התורה בכל
 המקומות אשר נתישבו בהם השכים מהגולה, ואנשי כנ"הג העירו לזה
 באמנם העמידו תלמידים הרבה. וההלכות אשר על פיהן יצאו ויבאו
 הנספחים לבית יעקב הוקבעו על פי הכנסת הגדולה, וכן אחרי כן על
 פי הסנהדרין, ולא היה מקדם (על פי עדות ר' יוסי סנהדרין פ"ח)
 מהלוקת בישאל. ואחר חרבן הבית, וגם איזה זמן קודם לו, נד
 הסנהדרין ממקומו והלך מגולה אל גולה עד ימות רבי (ר"ה ל"א).
 ורוב חכמי גדולי הזמן נאספו למקום הסנהדרין² אבל אך לזמנים
 ידועים, כי רבים מהם ישבו במקומות אחרים וקבעו שם בית המדרש
 אשר בו לימדו תורה לתלמידיהם. וגמנו (סנהדרין ל"ב) הרבה מקומות
 אשר שם נתישבו, לוד, ברור חיל, פקיעין, בני ברק וכו', ובמקום אשר
 נתקבצו לוועד והוא מקום הסנהדרין שם נשאו ונתנו בהלכה פה אל פה.
 ואיפשר שבכל המקומות אשר נתישבו שם איזה חכמים ביחד קבעו בית
 המדרש כללי (מלבד הבית המדרש אשר היה מיוחד לכל אחד מהם

(7) ונראה שהם היו רוב בנינו ואיפשר גם כן רוב בנינו. ועיקר כוונת סנהדרין פה להב"ד
 של הנשיא שלא היתה של ע"א. וכימי ר"ג דיכנה היה עוד סנהדרין של ע"א. עיי' זבחים
 פ"א מ"ג (ועיי' האב"ע שם ע"ב זקנים).

ולחלמידיו), ועל זה מצינו לפעמים „מדוע לא באח לבחמ"ד? והתנאים
 החולקים בהרבה מקומות זה עם זה ומשיבים זה לזה ונראים כחברים
 יושבים יחד, כגון ר' שמעאל ור' עקיבא, ר' מאיר ור' יהודה וכו',
 היו מריצים דעותיהם וחשובותיהם זה לזה בבית המדרש הכללי.
 ויש מן החכמים אשר לא נודע מהם דבר של משא ומתן בחורה עם
 החכמים אשר חיו בזמנם; וגראה שמאזיה סבה הנעלמת מאתנו לא
 יכלו לבוא לבית הועד וליסודו בכותלי בהמ"ד אשר קבעו להם במקומם.
 ובענין לימוד ההלכה כבר זכרנו לעיל כמה יבדל הדרך הוה מדרך
 הסופרים, ושחכמי ההלכה שבו לפעמים למדרש המקרא אבל גם כזה
 יש הבדל רב ביניהם ובין דרך הסופרים, כי עובו פעמים הרבה דרך
 הפשט. וכבר נגע במקצוע זה הרמב"ם ו"ל (ס' המצוות שורש ב')
 והחליט שהמקראות אשר הובאו למדרש הלכה הם לבד כעין אסמכתא,
 ועיקר ההלכה מקובלת מאז. והרמב"ן ו"ל (שם) העריך נגדו ראיות
 חזקות ומצקות במעבה הש"ס והוכיח שמדרשי המקראות הטה ברוב
 המקומות יסודי ההלכה, והמדרש קדם לההלכה ולא ההלכה למדרש.
 וכי יבוא אחרי המלכים האלה! אבל יען יש ידים מוכיחות לדעת
 הרמב"ם וידים מוכיחות להרמב"ן לכן נלך בדרך החריש לתור מנחה כפי
 יכלתנו בחקירה העצומה הזאת. הנה גם קדמונינו אמרו הרבה פעמים
 אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ואעפ"כ הוציאו המקרא בדרך מדרש
 ממשמעותו: ואם הפשט הוא העיקר איך קבעו כבמסמרות את המדרש
 אשר אין לו יסוד בהרבה מקומות לפי דרך הפשט? אך נבחון נא עיקר
 הוראת „פשט" והוראת „מדרש". כל קורא ספר כתוב בטענות ודעת
 יקרא אותו על ב' פנים, או לעמוד על כוונת הספר בכלל, או להעמיק
 בו בהגיגו ולשקול במאזני שכלו כל מאמר ומאמר. ולהקורא באופן
 השני יחראו הרבה פעמים פנים חדשות אשר לא שער שמך מנהו
 הקורא בהעברה פשוטה; וכבר אמרו: הספר חקוק באותיות גופניות,
 ושכל ועיון הקורא הוא הרוח, והוא מחיה את האותיות כפי שכלו אשר
 הן: אותו אלהים. ואם יקרה זאת לספרים אשר הולידתם חכמת בני
 אדם מה יהיה משפט התורה הכתובה באצבע אלהים! הקורא אותה
 לעמוד על הכוונה בכלל ימצא מרגוע לנפשו, וזה הוא דרך הפשט
 אשר תנוח בו דעת רוב הקוראים. והמעמיק בה ימצא נצורות וחדשות,
 וכפי אשר ירבה לטעום צוף נועם אמריה, יאורו עיניו ויביטו פלאות
 מפקודיה. ובקריאת התורה לא יבדל לבד כל קורא זה מזה כפי רוחו
 ועומק הבנתו כי אם גם הדורות. הדורות הראשונים דרשו בחורה
 לעמוד על פרטי כל מצוה ומצוה ולדעת איך יתנהגו על פיה ואיך
 ישמרו אותה בכל פנותיה. וברוח היראה אשר התנוססה במ החרו
 למצוא במקרא החרת הספיקות אשר נולדו להם ברדתם לעומק המצוה,
 והרהיבו לדרוש כל מאמר ומאמר המצוה, וכפל ושינוי המלות וכדומה,
 והוא דרך כל חוקר בעיון רב בספר גודל המעלה. ובכלל נאמר,

הדורות הראשונים היו בני ומשלימי התורה (אויזבויער אונד פערפאללשטענדיגער דער ח') על פי מדרש מקראות התורה. — לא כן דרך האחרונים: הם מצאו אחר החיסת התלמוד השלחן ערוך והביח נבנה ולא ניתן שוב המקרא להידרש, ואם נולד להם ספק בדיון מדיני התורה לא החירו אותו במדרש המקרא כי אם בשאלם פי הכמי הש"ס. ולכן רוח דרך המדרש נעחקה מהם, ומה גם מאתנו אשר נתרקע מאוד ממעלת יראת הראשונים ואמונתם בתורת ה' ובכל כללי ופרטי מצוותיה, ומה מאוד נבדלה רוחנו בקריאת ודרישת התורה מרוח הראשונים! ואם יפלא בעינינו היאך יעמדו יחד הפשט והמדרש לא נפלא בעיני הראשונים (ועיי' פרק ב' ר"ע).

ואחר ההצעה זאת נרד לעיקר המדרש ויצא לנו: א) גם להתנאים אין דרך אחד בענין המדרש, יש מוציא המדרש מעצם טאמה המקרא, ויש מי שמחבב כל אות וניקוד שבחורה ומשים גם אותם לפנת המדרש, כאשר יבוא לקמן פרק שני. ב) יש להבחין אם נמצאים מדרשי המקרא במשנה וברייתא או במכילתא ספרא וספרי, כי בני ספרים אלה נמצאים מדרשים הרבה אשר נאמרו לבד בדרך אסמכתא כמו שיבורר להלן פרק ה'. וגם על מדרשי הברייתא אמרו במקומות רבים קרא אסמכתא בעלמא הוא. והרבה פעמים נאמר בברייתא עצמה אע"פ שאין ראה לדבר זכר לדבר. ג) ויותר מזה יש להבחין בין המדרש היוצא מפי התנאים. האוטרים ההלכה ובין המדרש היוצא מפי המאמרים אחריהם אשר חתרו למצוא טעם להלכה אשר אמר חנא פלוני. ובאמת המדרשים היוחר זרים נמצאים כפי האמוראים כאשר פירשו דברי התנאים (כי האמוראים עצמם בהוציאם הלכה מדעתם לא הלכו בדרך רחוק בדרשת המקרא, ורוב הלכות האמוראים אינן מיוסדות כלל על המקרא כי אם או על דברי הראשונים שקדמו להם או על דרכי ההגיון וההיקש), ואין בזה חפישה על התנאים, אבל גם לא על האמוראים, כיהם אמרו המדרש לבד בדרך נחינת טעם. וכל משכיל יבין מסלפול הש"ס בעצמו, כההוא דגיטין כ"א פ"ג: ואידך מכתת כריתתא ואידך כרת כריתות לא דרשי, קידושין ט"ו: ואידך נפקא ליח מאם יאמר: וכו' ואידך טעבד העבד ואידך העבד לא דרשי, וכל כיוצא בו הנמצא לפעמים בש"ס, שהוא לבד שקלא וטריא מהאחרונים למצוא טעם מחלוקת התנאים. ויש לפנינו מאמר ברור המורה ההבדל בין מדרש הראשונים ובין מדרש האחרונים בדרך נחינת טעם להלכה קדמונית. מכילתא פ' משפטים פ"ד איחא: איסי בן עקביא אומר ושסחי לך סקום אשר ינום למה נאמר לפי שהוא אומר שבו איש תחתיו שהוא אלפים אמה אחת אומר אלו אלפים אמה או אינו אלא ד' אמות הרי אחת דן נאמר כאן מקום ונאמר להלן מקום מה מקום האמור להלן (צ"ל כאן וכן הגיה הגרא"וו) אלפים אמה אף מקום האכור כאן (צ"ל להלן) אלפים אמה. ובעירובין נ"ב איחא: אל יצא איש מסקומו אלו אלפים אמה

והוא מהמסכתא פ' בשלח פ' ויסע פ"ה) מנא לן אמר רב תמרי למדנו
מקום שמקום ומקום מניסה ומניסה מניסה ומניסה מניסה ומניסה מניסה ומניסה
וגבל מחוץ וחוץ מחוץ⁸.

זה הוא בענין המדרש. אבל יוחר טמה שסמכו ההלכה אל המקרא
הוציאו והרחיבו אותה באור שכלם, והיא עיקר ההלכה המופשטת.
למען לא תהיה האמת נעדרת הציגו כללים, והם נקראים מדות, ועל
פיהם התורה נדרשת. והלל הוא הראשון אשר קיבצם והעמידם על
מספר שבע. והשבע מדות דהלל (הובאו תוספחא סנהדרין פ"ו,
אדר"נ פ' ל"ו ובפתיחה לתורת כהנים) הן: ק"ו, גו"ש, בנין אב מכתוב
אחר, ובנין אב משני כתובים, מכלל ופרט ומפרט וכלל, כיוצא בו
ממקום אחר, דבר הלמד מענינו⁹. ואחריו בא ר' ישמעאל והרחיבו
ל"ג מדות, והן נכללות בו מדות דהלל¹, ואך על אחת מהמדות דר'
ישמעאל מצינו מחלוקת החכמים² — וכל המדות הן ע"פ דרך ההגיון,
ואך להגו"ש לא נמצא לדעה רוב המפרשים עזר כי אם ע"פ הקבלה,
כי עיקר הגו"ש הוא במלות הדומות, ואין בוה עיקר שכלי. וגם בהנחה
זאת לא יסורו כל הרמסים, והמפרשים הראשונים והאחרונים נדחקו
הרבה למצוא מענה³. והנראה, עיקר הגו"ש אינו לבד בשיווי התיבות
וביתרונם כ"א בשיווי על פי דרך הגיוני (בעגריפסאנאלאגיא) ובוה הגו"ש
הוא כעין גילוי טילחא. והראשון אשר מצינו לו גו"ש הוא הלל
(פסחים בבלי פ"ו, ירושלמי שם פ"ו הל' א, תוספתא שם פ"ו): נאמר
מועדו בפסח ונאמר מועדו בחמיד מה מועד האמור בחמיד דוחה את
השבת אף מועד האמור בפסח דוחה השבת. והך גו"ש היא מהענין
אשר זכרנו. הנה יש כאן ספק אם ענין כמועדו כולל כל עת שיהיה
המועד הקבוע בין בחול בין בשבת, או נאמר דוקא על עת שאינו

(8) ויש חילוק בענין בין הבבלי והירושלמי; הירושלמי אינו יחד ב"כ לדרש את המקרא
כפו הבבלי ואף לאחריך מה כזה.

(9) כלל ופרט ופרט וכלל נחשב למדה אחת, כן יוצא מהספרא. עיי' בס' הכריתות
להר"ש מקינון. ובספרא ברפוס יש מה חסרון, כי נמנו לבד ו' מדות. ובבבלי של הספרא
אשר תחת ידי (והוא באוצר הספרים של הזקמינאר) איתא בה"ל: קרי' וגו' ובנין אב ושני
כתובים וכלל ופרט וכיוצא בו ממקום אחר ודבר למד מענינו.

(1) עיי' ס' סוטה אהרן והוא פירוש לבעל קרבן אהרן ל"ג מדות.

(2) עיי' ירושלמי פאה פ"א הל' ג' על דעתיה דר' ישמעאל נחא דר' ישמעאל דרש כל
דבר שהוא בכלל ויצא ליהן בדבר החדש ועקר מן הכלל והרי הוא כתיחשו ע"ד הרבנן דאינון
אמרין חרי הוא בכללו והרי הוא כתיחשו וכו'. ועיי' בבבלי יבמות ז' זכחים ס"ט משמע דאין
שם פי שיהלוק על הך מדה, וזכוחים שם מסופק הש"ס לבד אי אמרינן איהו דלא גמר מכללו
אבל כללו גמרינן מניה עיי"ש. — והע שהמדה בכלל ופרט לא יצאה בכיבוד מפי הלל
במלין אלה; הלא ר' עקיבא דרש ריבוי ומיעוט, עיי' שבועות כ"ו, ולמה לא חשיבו ר'
ישמעאל מהלל, וגם הש"ס שם לא הזכיר דברי הלל. ומזה נראה שהיה הדבר שקול מן
אמר הלל, או בל' כלל ופרט או בל' ריבוי ומיעוט, אבל אחר שנתקבלו דברי ר' ישמעאל
„כלל ופרט“ לרוב החכמים, קבעו גם כן בו' מדות דהלל כלל ופרט.

(3) עיי' תו' שבת צ"ו ע"א, ס' כריתות, הליכות קולם, מדת אהרן וכו'.

מתנגד לו איסור מלאכה (כחול). ועל זה הביא ראיה ממועדו דחמיד, ושם נאמר בפירושו בשבת על עולת החמיד, "א"כ הוראת מועדו היא כללית בכל עת שיהיה המועד, וא"כ יש לנו ממילא הגילוי על הוראת מועדו גבי פסח⁴). וכן הוא דרך רוב הגו"ש הנמצאים להתנאים⁵). אבל האמוראים כאשר ביקשו למצוא טעם לדברי התנאים המציאו לדון גו"ש בחיבות הדומות וכו' (והוא כעין מה שכתבנו לעיל בדרך מדרש המקרא. גם חדע וחבין שהאמוראים בעצמם לא יסדו ההלכות אשר הוציאו מדעתם על גו"ש, וכדלעיל). וגו"ש כזאת לא היתה בקבלה ביד האמוראים כאשר יבורר בכמה מקומות בש"ס. ובפי' איתא בירושלמי פסחים פ"ו הל' א': אדם דן גו"ש לקיים חלמודו, עיי"ש. ועיי' בכלי ב"מ פ"ז ע"ב: אחיא קמה קמה; והך גו"ש לא קיימא כלל, ונאמרה לבד בדרך נחינת טעם, כלו' איפשר יש למצוא טעם לההלכה הנאמרת שם בברייתא, שהברייתא דורשה ע"י גו"ש⁶).

ומלכך ההלכות אשר יצאו מסדרש המקרא ומן הסדרות הנוכרות נמצאות עוד הלכות אשר אי אפשר לעמוד על טעמן, והן מקובלות ונקראות הלכה למשה מסיני. ובמשנה מצינו ב' פעמים הלכה למשה מסיני (פאה פ"ב מ"ו, ידים פ"ד מ"ג). ולפעמים נאמר סתם הלכה למשה מסיני, ובמרא נמצא הרבה פעמים הלכה למשה מסיני, והרמב"ם בהקדמתו לס' זרעים מביא הרבה מקומות שנאמר בהם הל"מ, ועוד יש להוסיף עליהם. ובענין הלכה למשה מסיני עיי' רא"ש ה' מקואות סי' א' וו"ל: אומר ר"י שלא מצינו בשום מקום הל"מ בפסול מקוה ואם ישנו בשום מקום יש לפרשו כמו הל"מ, עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית (ידים פ"ד מ"ג) שאינה אלא כלומר דבר ברור

(4) ובני בתירה גם בזה לא הורו לו עיי' ירושלמי פסחים שם.
 (5) „גזירה שזה“ לא נמצאה במשנה כ"א ב' פעמים: ביצה פ"א מ"ו, ערכין פ"ד מ"ד.
 ובבבא לא נאמרה על שינוי המקראות כ"א על שינוי הדינין, ועיקר הוראתה שם בדרך היקש (עיי' לקמן) והיא שם אחת עם משפט שזה: — גם בתוספתא כנילתא ספרא וספרי מצינו מ' גו"ש אך כמעט מקומות, ולרוב איתא נאמר כאן וכו' ונאמר להלן וכו'.
 (6) עיי' ש"ש ר"י ד"ה אתיא וו"ל: והבקשה אומר גו"ש כדי להקשות ולומר וכו'. — וכבר הרגיש שם הר"ן בחיזושי בזה עיי"ש. — וממה שאמרנו יצא שהגו"ש הנאמרה לראשונים היא כעין גילוי מילתא, ומזה יבין בקל שההיקש הוא נכלל במדת הגו"ש, ולכן לא מנחנו לא הלל ולא ר' ישמעאל למדה בפני עצמה ועיי' בס' מרת אהרן פ"ג. — והנה זה מקרוב יצא לאור ס' תל-פית לר' מרדכי פלונגינא מחזילנא, והוא דרך בדרך זה ועבר כמעט על כל פני הגו"ש הנמצאות בכללי. ויפה העיר שם על הך דשבועות ל"ה ע"ב: יתן ה' אותך לאלה ולשבועה מה להלן שבועה אף כאן שבועה וכו' והש"ס קורא שם לזה הלימוד גו"ש ובספרי פ' נשא פסקא י"ד איתא בזה"ל: הואיל ופרט הכתוב באחת מהן שאינו אלא באלה ושבועה אף פורטו בכל מקום שלא יהיה אלא באלה ושבועה וכו'. הרי שהך גו"ש היא בעיקרה כעין גילוי מילתא והמחבר נתייגע הרבה למצוא טעם הגיוני בכל גו"ש ונרתק לפעמים בזה; ומטה שכתבנו נתברר שיש להבדיל בין הגו"ש הנאמרה מפי התנאים ובין הגו"ש אשר חידשו האמוראים למצוא על ידה טעם לדברי התנאים.

כהלכה למשה מסיני וכן כל באמת הלכה היא שאומר בש"ס נבי מלי דרבנן כההיא דפרק קמא דשבת (י"א): לא יקרא לאור הנר באמת אמרו החזן רואה וכו' ומפרש ר"ת החם כל באמת הלכה כתוב בירושלמי הלכה למשה מסיני אע"ג דאיסור לאור הנר מדרבנן אלא דבר ברור כהלכה למשה מסיני נאמר ע"כ. ויש להביא ראיה ברורה לזה מהא דאיחא בתוספתא פ"ג על פלוגתא דב"ש וב"ה שם פ"ו מ"ב וז"ל: אמר ר' אילעאי שאלתי את ר' יהושע באלו עומדין היו ב"ש וב"ה חולקין אמר וכו' וכשבאתי ושאלתי את ר' אליעזר אמר לי וכו' וכשבאתי והרציתי את הדברים לפני ר' אלעזר בן עזריה אמר לי הברית הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסיני (והובא בר"ש שם בשינויי מעט). והיאך שייך לומר על פירוש בפלוגתא דב"ש וב"ה שהוא הל"מ, אם לא כדברי הרא"ש שהוא דבר ברור כאילו נאמר למשה מסיני. והנראה עוד שלפעמים קראו הלכה ישנה אשר נתפשטה מימים ושנים קדמוניות בישראל ונשתקע שם אומרים בשם הל"מ, וטוה הענין הם רוב הלכות של באמת אמרו.

אלה הן יסודי ההלכה אשר בה התעסקו בארץ ישראל, בבבל בסוריא ובכרכי הים⁽⁷⁾. וקצת היהודים אשר נתישבו באלכסנדריא של מצרים בחרו להם דרך אחר, ואהבו לדרוש התורה ברמזים ובחידות ועל פי סודות אשר לקחו מחכמי היונים. ובוה דרכם העמידו גם כן כללים אשר על פיהם השפיקו בילדי נכרים ונתנו להם יד ושם בתורה. והמצוות עצמן עשו טפלות באמרם כי הם רק כעין גופין להסודות הנרמזות בהן. וכן ספורי התורה וקורות אבותינו העבירו מפשטות הדברים וחשבוים לרמזים לכוחות הנפשיות, ויצאו מטעות אל טעות ועובו בהבליהם המצוות המעשיות, וברבות הימים סרו גם מברית ה' אלהיהם ואבד זכרם ולא נספחו עוד על בית ישראל⁽⁸⁾. ונחזיק טובה לחכמינו כי כל דרישתם היתה בעיקר המצוות ועל עמוד ותכלית המעשה, והם הנחילו לנו התורה למורשת עולם.

(7) עוד יש כללים אחרים, כגון יש אם למקרא או למסורה, סמוכין, מקרא נדרש לפני ולאחריו, גורעין ומוסיפין וכו' וכן המצואו האמוראים כללים וזחים מ"ט עיי"ש ואין פה המקום להאריך. — ועל אודות המדינות אשר שם נתישבו היהודים בזמן בית שני עיי' *Monatsschr.* 2. Jahrg.: *Die Diaspora zur Zeit des zweiten Tempels.*

(8) בפאנאראם הרחבנו לדבר בזה. והרצוה לעמוד על הדברים אלה יקחם משם.

פרק שני.

סדר התנאים ותהלוכות למודם.

להבין דברי המשנה ותעלומות הלכותיה צריכים אנו לסודעי ידיעת אנשי ההלכה הנקובים בה בשם, וידיעת דורם ועם מי מתכמי ומנפ היו רוב עסקי המופלאים בהם. גם יש לחקור על תהלוכות לימודם אף כי החקירה הזאת קשה מאוד, כי דבריהם באים מפורים וער שם וער שם, ולא חיברו כדרך החכמים אחר החיטת התלמוד ספרים מיוחדים, כי אם כפי אשר נשאתם רוח חכמתם העמיקו ופלפלו בהלכה זאת או באחרת, לכן אך בקושי גדול יש למצוא המשך הגיוני פנימי בין מאמרי כל אחד ואחד. ומלבד החקירות אלה יש עוד לשים על לב באיזה חלקי ההלכות היתה תהנות של תנא פלוני ופלוני; אם הבחיר ברק עיונו על כל החלקים בשוה או אם נעדר שמו באיזה חלק. ולא די להמעיין לעמוד לכד על המשנה אבל ישים עינו גם על הברייתא והתוספתא⁹ המכליאה ספרא וספרי וכו'.

והנה כבר הקדים הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לס' זרעים למנות ולספור כל התנאים אשר נקראו בשם בש"ס משניות, והעביר חץ חיקורו גם להלאה סן המטרה והזכיר גם האנשים אשר לא נאמרה הלכה בשמם ולא נזכרו במשנה כי אם על איזה מעשה אשר קרה להם או שאמרו איזה דבר בשם רבם. ובפתיחה לחיבורו הגדול ס' יד החוקה הרחיב גם כן לסדר הדורות זה אחר זה וכיצד קיבל הדור מדור שלפניו. — ואחריו האיר נתיב הרב המאירי, ר' מנחם בר שלמה מפרפינגאן, בפתיחת חיבורו בית הבחירה לפרקי אבות, ומנה שמות התנאים ואסף את אשר השמיט הרמב"ם, גם הניף ידו על הברייתא והתוספתא והזכיר שמות התנאים אשר נזכרו בהן. וגם המאירי לא השלים חפצו ונעדרו כמה תנאים בספרו, ובזמננו קם החכם ר' חיים פאלאגי ותיקן בהגהותיו לס' בית הבחירה את הפרוץ עד כי העומד מרובה והפרצות נסתמו¹. — וכמה טובות כפולות להרב המאירי עלינו אשר לא לכד הוסיף שמות

(9) בענין הברייתא והתוספתא עיי' לקמן פרק ה' ואנחנו כתבנו פה כפי השגור בפי כל.
(1) הספר הנכבד הזה יצא בראשונה לאור תקפ"א ע"י הרב ר' חיים פאלאגי עם פי' והגהות של זה ר' חיים. ובשנת 1854 הדפיסו ר' זלמן שטערן (בוזיעין) שנית עם הוספות, ואסף בספרו ההגהות (אבל לא הפי') לר' חיים הג"ל. ור"ז שטערן הוסיף משלו תולדות המאירי. ועוד דברים נחמדים ושם ר' IX וכו' העלה שהמאירי נולד בשנה התשיעית לאלף הששי ומת בשנת ס"ז לזה האלף.

התנאים, אבל הראה גם מעמדם ובאיוה סדר ומסכתא נזכרו כברייתא או בתוספתא. אך עוד השאיר מקום לחקור: כמה פעמים ובאיוה ענין נזכר תנא פלוני, כי הרב המאירי הציב לו יד בכלל להעלות על הספר שם התנא אשר לא בא בין הקרואים להרמב"ם, ודי לו בעכרו על המסכתות לנקוב בשם, התנא אשר לא נודע עד הנה, וכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד שם התנא שהוא במס' אחרת.

והנה את אשר החל הרמב"ם בהקדמתו ובחיבורו למנות דורות התנאים הוסיף המאירי לעשות וקבע חמשה דורות התנאים אחר החרבן, מלבד הדורות אשר טנה בימי הבית. וגדולי מחברים העריכו סדר אחר²; ובוסננו יצא לאור סדר תנאים ואמוראים של מחזור ויטרי³ ובאו בו הרבה שינויים בענין זה. — והקדמונים אף כי עמדו למנין קיצרו בדבר, עד כי עמד הרופא ר' אברהם זכות והרחיב לדבר בס' יוחסין אשר חיבר, על אודות חיי התנאים והאמוראים וקורותיהם וסדר קבלתם⁴. — והרב ר' יחיאל לוריא הרחיב בספרו סדר הדורות מאמרי ס' היוחסין ברוב בקיאותו בים הש"ס בבלי וירושלמי תוספתא וכו'⁵. — ויש להזכיר פה גם כן ר' שמעון פיזור אשר חיבר ס' נחלת שמעוני, אשר בו מסדר התנאים ע"פ א"ב וסביא אצל כל תנא מאמריו במשנה וברייתא וברכות. ואף כי שגה הרבה פעמים ברואה והעביר עיניו על תנאים ומאמרים גם הביא לפעמים שמות התנאים בערבוביא, ככ"ו נחזיק לו טובה על עמלו אשר עמל⁶.

ומלבד המחלוקת אשר נפלה לפעמים בין המחברים אלה הן בענין הסוד בכלל הן באיוה תנא כפרט נשארו לברר כמה פרטיים הנוגעים בעצמות דברי התנא. כי רוב המחברים חקרו לבד על המקרים החיצונים, על קורותיהם של התנאים וכו'; אבל יותר יש לעמוד על עסק גדולי התנאים ודרך לימודם. וזה הוא עיקר כוונת זה הפרק אף שלא נאסוף ידינו מלחקור בקיצור על קורות התנאים. — וטרם נבוא אל משפט הפרק ומעשהו צריכים אנו להקדים ג' הקדמות.

(א) שמות התנאים נזכרים הרבה פעמים ע"י שגיאת הסופרים שלא בדיוק. וכבר העיר על זה הרב המאירי (ט' ע"ב ד' וויען עיי"ש).

- (2) עיי' בס' הקבלה להראב"ד, ס' כריתות להר"ש מקינון, נחלת אבות לה"רי אברבנאל וכו'. עיי' בהאגרת לר' שרידא גאון (בס' יחסין), וגם שם נמנו בקיצור דורות התנאים.
- (3) כרם חמד חלק ד' ע"י החכם ר' שמואל חד לצאטו עם הערות מהחכם זה ומהרב הגדול ר' שלמה ליב ר"ם.
- (4) ס' יחסין נדפס בראשונה קישוטאנדינא עם הוספות ר' שמואל שלום שנה נעור. ואח"כ בקראקא עם הוספות אלה והגהות רמ"א שנת ש"ם.
- (5) ס' החרות נדפס בראשונה קרלסרווא שנת תקכ"ט. ועל זה יחיד לב כל משכיל שהבניס המחבר גם הגלגולים ושאר דברים שאין בהם ממש בספרו והאריך בהם יותר מדי.
- (6) ס' נחלת שמעוני נדפס אלטנא והמבורג ב"א שנת הרפ"ס. ומההסכמות שם נראה שנדפס בין שנת תמ"ז ות"צ. והספר הזה היה כבר לפני בעל סדר החרות, הוזכר אותו לרוב לגנאי, ולפעמים פוסל בסופו כאשר יבוא להלן.

וגם בעלי החוספות ז"ל הגיהו לפעמים שמות התנאים ולא נשאו פני ספר⁽⁷⁾. והטעיות לא באו לבד בבחינת ותוספתא זרבו כמו-זרבו במכילתא ספרא וספרי⁽⁸⁾, אבל פשו גם במשנה. וטעיות כאלה נולדו: (1) ע"י הקיצור בראשי חיבות. הנה לפעמים בא ר' יהודה במק' ר' יהושע או להיפך. בכל המקומות אלה היה בעיקר הנוסחא, ר"י" והסופרים הרחיבו הקיצור כפי העולה על רוחם. ולרוב יוכל המעיין לעמוד על הטעות בקצת ידיעת סדר הדורות. עיי' סנהדרין ק' ע"א דקאי, ר"י" אר' מאיר, וע"כ צריך להיות ר' יהודה ולא ר' יהושע כאשר הוא בספרים שלפנינו. וכן ביצה ל"ב ע"א איתא בטעות ר' יהושע וצ"ל ר' יהודה⁽⁹⁾. ולהפך סוטה י"ט ע"ב ששם משיב ר' עקיבא אדברי, ר"י" צ"ל ר' יהושע ולא כאשר הוא בספרים ר' יהודה⁽¹⁾. (2) לפעמים השחבשו הסופרים בשמות הדומים זה לזה באיזה אותיות כגון ר' שמעון ור' ישמעאל. עיי' כלים פ"ה מ"ג איתא במשנה ר' ישמעאל ובס"א ר' שמעון (וכבר הכריע שם התירוט שהג' הנכונה היא ר' שמעון). וכן עוקצין פ"ב מ"ב יש שינוי נוסחאות כזה. והטעות זאת נשחרבבה גם כן במקומות אחרים. ב"ס ד' כ"ב איתא: אמר ר' יוחנן משום ר' ישמעאל בן יהוצדק, ובלתי ספק צ"ל

(7) עיי' תו' יבמות פ"ו ע"א ד"ה רבי אלעזר ל"ג בן עזריה וכו'. ודע שגם במק' ב' ע"א איתא בטעות ר' אלעזר בן עזריה דהא קאי ההם אר' מאיר ור' יהודה וצ"ל ר' אלעזר (בלא בן עזריה).

(8) הקורא במכילתא ספרא וכו' יראה כמה יש פן השגיאות הסתירות בענין שמות התנאים. ספרא פרשת מצורע פ"ד איתא זו שאל ר' עקיבא את ר' נחמיה והוא טעית גמור ובכת"י אשר תחת ידי איתא שאל ר' עקיבא את ר' נחמיה, והוא הנכון. — ספרי פ' נשוא פוסקא כ"ד איתא פלוגתא בין ר' יהודה ור' יוחנן!! וצ"ל ר' יוסי כאשר הוא במשנה נזיר ל"ד, והסופרים שגו שמצאו, ר"י. — ופעמים אין מספר בא במכילתא וספרי ר' יאשיה במקום ר' ישמעאל או ר' יהושע ולהיפך כאשר יבורר אי"ה בחלק ג'. — ומן הסתיות עיי' ספרי פ' נשוא פ' ו' איתא: ר' יהושע אומר קודש של בעלים וכו' ובספרא פ' קדושים פ' קודש הילולים איתא ר' יוסי הגלילי. וסתירות כאלה הן רבות ובאים ג"כ לרוב בין ג' הספרים אלה ובין המשנה הברייתא. ועיי' חולין ק"א: שבת ויה"כ ועשה מלאכה מניין שחייב על זה בעצמו וכו' דברי ר' יוסי הגלילי ר' עקיבא אומר וכו' וכן בתוספתא כרייתות פ"ב ר"ע לקולא (אד במקום ריה"ג איתא שם ר' ישמעאל), ובת"כ פ' אמור סוף פרשה ט' איתא: מניין שהוא חייב על זה בפני עצמו וכו' דברי ר"ע ר' ישמעאל אומר אינו חייב אלא אחת הרי ר"ע לחומרא. וכבר התחלנו לדבר על ענין זה. מאנאטמסטר. יאהרג 2, ד' 394. וידובר בו עוד בחלק ג'.

(9) וכבר הגיה כן הגאון בעל הצ"ח ז"ל לביצה שם.

(1) ועיי' מאנאטמסטר. יאהרג. 1, ד' 555. הערנו על התו' סוטה שם ד"ה ור' יהודה שלא הרגישו שיש כאן ט"ס וצ"ל ר' יהושע. ובתוספתא שם פ"ב איתא: אמר לו ר"ע, וזה מורה יותר שצ"ל ר' יהושע. — ודע שגם בענינים כאלה אין לשבש הספרים בקל, כי לפעמים נראה טעות וכאשר נעמיק לחקור בכללי המשנה יבורר שהג' היא נכונה. עיי' מקואות פ"ג מ"א: ר' יוסי אומר ב' מקואות כשרים מפני שלא נקרא עליהן שם פסול אבל מקוה וכו' ור' יהושע מכשיר. ובתחילה ההשקפה נראה שצ"ל ר' יהודה. כי אין יענה ר' יהושע על דברי ר' יוסי תלמיד תלמידו? ובכ"ז יצא ברור מהתוספתא פ"ג (הביאה שם הר"ש) שהג' ר' יהושע היא אמיתית. ונדבר מזה לקמן פרק ד'.

כאשר הוא בילקוט (עיי' הגהת רי"פ שם) ר' שמעון בן וכו' כי כן הוא
 כמ"ל לפעמים בש"ס²). — ומה לנו להזכיר החילופים בטעות בין ר'
 אליעזר (בן הורקנוס) ור' אלעזר (בן שמוע), לוא אין קץ בזה לשגיאות
 הסופרים והקורא צריך לבחון בכל פעם אם יש לגרוס ר' אליעזר או ר'
 אלעזר³). (3) לפעמים באו שינויים בשמות ואין לעמוד על מקורם, וכל
 איש אשר יפתח ספרי מחברים שונים ישחוטם איך באו שינויים כאלה
 אשר אינם דומים זה לזה לא במראה ולא בהברה. יוצגו נא במשניות
 הרבה גי' הרמב"ם וגי' המאירי זאת לעומת זאת, כמה יש מן ההבדל
 ביניהן! והתהוות השינויים נראה בעליל: הסופרים לא שמו לבם לשמות
 הפרטיים ועיקר מטרתם היתה ההלכה ותוכן המאמר. ונחזיק להם
 טובה בעבור מלאכתם זאת האחרונה (אף שגם בה שגו לפעמים כידוע),
 אבל הרבו המעוות בשגגם בשמות ובפרט בס' זרעים וטהרות, אשר אך
 לפעמים עברה עליהם עין הקורא. — (4) עוד שגו הסופרים על ידי
 אשיגרת הלשון כגון ר' אלעזר בן עזריה בס' ר' אלעזר. ועיין חמורה
 פ"ג ס"ג: ר' אלעזר אומר יביא כרמיה עולות וגם בס"ד בא ר' אלעזר,
 אבל פסחים ע"ג ע"א וכן שבועות י"ב ע"א איתא בגמרא ר' יהושע
 והדעת מוכרעת שהגי' ר' אלעזר היא נכונה, והסופרים אגב שמצאו בכל
 מקום, דבר פלוגתא דר' אליעזר הוא ר' יהושע, כתבו במרוצתם כב' מקומות
 אלה ר' יהושע (ונדבר עוד מגי' זאת לקמן פרק ד'). — וכן מעשרות
 פ"ד ס"ו איתא במשנה שבמשניות ובמשנה שבגמרא ר' שמעון בן
 גמליאל אומר חמרות של חלתן, אבל במשנה שבירושלמי איתא ר'

(2) ועיי' נגעים פ"ד מ"י: ר' שמעון אומר חסר הלוג עד שלא נתן וכו', ובת"כ פ' מצורע
 פרק ג' ר' ישמעאל אומר חסר וכו'. ויש פנים לגי' הת"כ כי ר"ע קדם שם ובמשנה, ובעל
 מחלקתו של ר"ע הוא ר' ישמעאל. ועיי' בתוספתא מקואות פ"א מקוה שנמדד ונמצא חסר וכו'
 ר' שמעון אומר ברה"י תולין ברה"י טהור (והובא נדה ד' ב). אמר ר' שמעון מעשה במגורה
 אחת של יסקות כיבנה שנמדד ונמצא חסר והיה ר' טרפון מטהר ור' עקיבא מטמא אמר ר"ט
 וכו' עד ג' לו ר"ט עקיבא כל הפרש ממך כפורש מן החיים. והך תוספתא הובאה קידושין
 ס"ו ובבב' מקואות פ"ב מ"ב. וזה הוא מעשה לכתור, דר"ש אמר ברה"י תולין וברה"י טהור
 ועל זה מביא מעשה דר"ט הודה לר"ע שהוא טמא (ובתוספתא מוסף עוד: נמנו עליו וטמאוהו!)
 ובלתי ספק שצ"ל ר' ישמעאל אומר ברה"י תולין וכו' אמר ר' שמעון מעשה וכו'. —
 ועיי' ג"כ נדה מ"ז ע"ב איהו חצר צורית וכו' ר' שמעון אומר וכו' וצ"ל ר' ישמעאל, ולהיפך
 גיטין ס"ב ע"ב בכלל עבד וכו' דברי ר' ישמעאל וצ"ל ר' שמעון, וכבר הגיה רי"פ בב'
 מקומות אלה. ועיי' כריתות פ"ד מ"ג ר' שמעון שזורי ובירושלמי שבת פ"י הל' ד' ר'
 ישמעאל שזורי!

(3) וגם רש"י במחילת כבודו החליף גיטין ל"א ע"ב ר' אליעזר בר' אלעזר, שכן כתב
 שם ד"ה ר' אלעזר בן פרת דגמרא ור' אלעזר בן שמוע דמתניתין ובדייתא. אבל מן התוספתא
 אשר הובאה בההערה הקודמת מבואר שר"ט הודה לר"ע שהמקוה בחזקת טומאה עד שיועד שהוא
 טהור, וכן נמנו שם וטמאוהו, ואיך יחלוק ר' אלעזר הלמידו של ר"ע על זה. ויש לדחוק. —
 ויחזר נכון לגרוס ר' אליעזר. ואל יטען כמה דאיתא במשנה שבמשניות ר' אלעזר בן שמוע
 דהוא ורצוי טעות גמור ודברי רש"י בעצמם מוכיחים שלא היה לפניו הגי' בן שמוע. וכן
 במשניות דפוס ראשון (עיי' לקמן פ"ג) איתא לבד ר' אלעזר.

גמליאל. והוא נראה יותר נכון, כי במשנה שם באים עוד ר' אליעזר ור' עקיבא, ואין דרך לזכור רשב"ג קודם ר"א ור"ע (אם לא שנחזק שהוא ר"ש בן ר' גמליאל הזקן, וזה אינו נראה, עיי' לקמן רשב"ג הזקן).
 (ב) כבוד חכמים ינחלו וזכרם לא יסוף, אבל לרשום שם כל חכם אף כי לא אמר כי אם מאמר אחד ואין שני לו, או לא הרה והוליד הלכה והביא לבד מאמר לכהמ"ד בשם אומרו, צר מקום זה הפרק להכיל וגם יוצא מן החכלית אשר רצינו בה. כי ידיעת סדר התנאים אשר אליה כווננו היא על שתי פנים. 1) לישר מסלח המשנה ולפנות עקוב ושמא מהספרים, כי בדעתנו תנא פלוני היה ברור מוקדם ותנא פלוני היה ברור מאוחר נוכל לשפוט בקל על המקומות במשנה ובברייתא וכו', אשר יש בהם משא ומתן בין קדמון ואחרון או הקדמון תקע יתרותיו בדברי האחרון, שהסופר הביא מולדת חוץ הביתה והוציא בן הבית חוצה. וכבר הראינו למעלה טעיות ממין הראשון. וממין השני עיי' כלים פי"ז ט"ה: הרמון שאמרו וכו' ולמה הזכירו רמוני בראן שיהו מקדשין כל שהן דברי ר' מאיר ר' יוחנן בן נורי אומר לשער בהן את הכלים ר' עקיבא אומר לכך ולכך הזכירו, כל' להך דר"מ ודריב"נ. וכל משכיל יבין כי לא זה הדרך שר' עקיבא יסובב על דברי ר' מאיר תלמידו ולא נמצא דוגמתו בשום פנים. וע"כ יש כאן ט"ס, והנראה שצ"ל דברי ר' טרפון בס' דברי ר' מאיר, כי היו כאן ראשי חיבות ר"ט, והחליף הסופר טי"ת בט"ם וכתב ר' מאיר. וכבר מצאנו כזה גיטין פ"ח ע"ב: ותניא היה ר"ט אומר, ובשאלחות פ' בראשית איתא ר' מאיר אומר, ואין זה כי אם מהחילוף בין "ר"ט" "ור"ט" (4). — 2) על ידי ידיעת הדורות נוכל לשפוט גם כן אם איזה הלכה ישנה (עיי' לעיל פרק א') או אם היא מאוחרת. הסדר של דורות התנאים מורה שר' יהושע היה מן התנאים הקדמונים, בזמן הבית ולאחר הבית (עיי' לקמן ר' יהושע בן חנניא). והנה ר' יהושע השיב לר' אליעזר תרומות פי"א ט"ב לא מנו חכמים שבעה משקים כמוני פטמים וכו', וא"כ הך הלכה דהכשר דו' משקים (והיא נשנית מכשירין פ"ו מ"ד) היא ישנה מאוד (ועיי' לקמן יהושע בן פרחיה). — וכן באמרו כלים פי"ג ט"ז טבול יום פ"ד ט"ו: דבר חדש חידשו סופרים ואין לי מה אשיב, נדע שהלכה זאת היא ישנה מאוד עד כי כבר בימי ר' יהושע נשכח על מה נוסדה. — וכן על הך מתני' דפסחים פ"ג א' איתא שם בש"ס מ"ג: תניא אמר ר' יהושע מאחר

(4) ועיי' גיטין פ"ט ע"א: אכלה בשוק וכו' ר' מאיר אומר תנא ר' עקיבא אומר וכו', נראה קצת להגיה ר' טרפון, וכן פפרי פ' נשוא פ' ו': ואיש את קדשו לו יהי למה נאמר לפי שהוא אומר ובשנה הרביעית וכו' דברי ר' מאיר ר' עקיבא אומר וכו', נראה דצ"ל ר' טרפון במקום ר' מאיר, ובכל אלה מקומות נתחלפו ר"ט ור"מ. — ידע דלפעמים איתא שינוי נוסחאות בין רבי ור' מאיר, עיי' גיר פ"ד מ"ה, וזה מהחילוף בין "רבי" "ור"מ" בהתקרב הי"ד של מ' רבי אל הבית, וכן נתחלפו ר' יוסי ורבי שכתבו ר"י ומשני הי"ד אל הר"ש וקראו ר' הדינו רבי. ודי בזה להעיר על חילופים כאלה.

ששנינו כל שהוא סמין דגן למה מנו חכמים את אלו וכו'. תנ"ה בזה הראינו לדעת כי המשנה ואת נתיסדה בימים קדמונים. ולהיפך נוכל לשפוט על הלכה מאוחרת על ידי ידיעת סדר דורות התנאים. מ"ק ג' איתא: ר' גמליאל וביה דינו נמנו על ב"ב פרקים אלו וביטלום. ובההשערה הראשונה נאמר כי זה ר"ג הוא ר"ג דיבנה ככל סתם ר"ג דש"ס. אבל לא לכד שאין זכרון להך תקנתא דר"ג במשנה וגם לא בב' פרקים הראשונים דמס' שביעית המדברים בענין תוספת שביעית, יוחר יפלא בעיני הקורא ד"י שמעון. (שם פ"ב מ"א) סתמיה נחת תורת כל אחד ואחד בידו ולזה הוא קובע זמן הדין בשדה הלבן עד הפסח וכו' ור"ש הוא תלמיד תלמידו של ר"ג דיבנה ועשה עצמו כמתריש, כאילו לא ידע כלל הך תקנה דר"ג וביה דינו. ומה נראה שזה ר"ג הוא ר"ג בנו של ר' יהודה הנשיא כאשר נברר עוד בעה"י בחלק ב'.

ג) עוד תצא לנו תועלת מידיעת דורות התנאים — והיא הגדולה בכולן — להבין תולדות אופן החקירה (דיא גענעזיס דער פארשונגסווייזע) הקדמונית, ואיך ברבות הימים רבתה וגדלה החקירה כנחל גדול, אשר מקורו מעין קטן הנובע מלב ההר והולך לאט מימיו מי אפסים, ובמרוצתו יגדל ויהיה לנחל שוטף, יעלה הרים ירד בקעות ואין מוח לו. וכן דרך התפשטות כל החכמה מהחכמות, בראשיתה היא מצער וההוגים בה עיניהם על כלל החכמה, מתוים תוי הבנין ומחקים אושיותיו: והנאים אחריהם מרשיבים הגבול ובונים גיח, יורדים לפרטי כל דבר ומחויקים הבית לבלתי ימצא שם בדק. וכל מבין יודע כי זה הוא ערך לימוד האמוראים ללימוד התנאים; ובעיון יותר יודע כי זה הוא ג"כ ערך לימוד התנאים האחרונים ללימוד התנאים הקדמונים. וזה יצא לנו בחקירת מאמרי הגדולים שבבהם, אבל לא ביריעת שם האיש אשר אמר לבד דבר בשם אומריו. ולא נכחד כי גם הידיעה זאת היא יקרה לחוקר במדרש קדמוניות ומביא כל תעלומות מקרה החכמה על הספר, אבל אנחנו משכנו ידינו מזה ושמנו מנמחנו עצם ידיעת דרכי הקדמונים. ולכן סרנו גם כן מן הדרך אשר הלכו בו גדולי המחברים אשר זכרנו בענין דורות התנאים, ואחזנו בחלוקה הנובעת ממקור החקירה בעצמה.

דורות חכמי המשנה והברייתא נחלקים בכלל לחכמי מתקני תקנות וגוזרי גזירות, ולחכמי ההלכה. חכמי התקנות הם הדורות הראשונים עד הלל ושמאי אשר תקנו תקנות וגזרו גזירות, ולא נודע היאך נתגלגל הדבר בדרך משא ומתן של תורה. ובלתי ספק גם יסודתן בהררי קודש של ההלכה והוציאו דבר מתוך דבר בחכמה ובסברא, אך לא נודע הדרך איך הגיעו לקבוע הלכה למעשה, ולא נקראה ההלכה על שמם מהטעם אשר בארנו למעלה פרק א' וכאשר יבוא עוד להלן. וחכמי ההלכה הם דורות התנאים מתלמידי הלל ושמאי — הנקראים

בית הלל וּבֵית שְׁמַאי — ואילך עד ר' יהודה הנשיא ודורו. אלה הדורות בחנו וחקרו והלכה ע"פ הלימוד והסברה. ואף כי **עיקר** כונתם היה ללמוד ע"מ לעשות ולהורות אחיהם הדרך ילכו בה, אבל הם חקרו בעצם ובראשונה ע"פ דרך ההגיון והמדרש כגוף המצוה ודקדוקיה ופרטיה, בחקירה מופשטת מן הוראת שעה והמעשה. והנה הם השאירו לנו ברכה בההלכות האמורות על שמם כמשנה ובברייתא, וכן במשאים ומתנם זה עם זה בראיות על שרי תרומות המדרש או כהלחמם בנשקי הסברה. — ובין אלה הגבולות אשר הצבנו **הלל** ו**שמאי** בתפלת יעמודו, נחשבים לחכמי התקנות ולחכמי החלכה. וגם אחריהם קמו פרנסי הדור אשר רוב עסקם היה בחקנות. עיין להלן.

התחלת חכמי התקנות היא בעצמותה מראש אנשי כנסת הגדולה הוא עזרא, לפי מה שמסופר ממנו ב"ק פ"ב ירושלמי מגילה פ"ד הל' א' שחיקן י' חקנות, ובכלל חכמי התקנות הם אנשי כנה"ג — הסופרים — והוונות. אך יען לא נתפרשו שמות אנשי כנה"ג לכן נראה יותר לקבוע היסוד הראשון משמעון הצדיק ואילך הנקוב בשם פ"א ראבות. — ואם נלך בעקבות החלמוד ומגילת הענית וסדר עולם יהיה משך הדורות משמעון הצדיק עד ר' יהודה הנשיא חקכ"ז או חקמ"ז שנה. כי לפי אשר ספרו לנו בחלמוד הלך שמעון הצדיק לקראת אלכסנדר והציל ירושלים. ואלכסנדר נסע לירושלים אחרי הלחמו על צור. ואם נניח שהנסיעה הואת היחה בשנת ה' או ר' למלכותו יש לחשוב מן העת ההיא עד חרבן הבית שפ"ז או שפ"ו שנים, (5) והנה שמעון הצדיק שמש בכהונה גדולה ט' שנה (יומא ט). ואם היה המקרה אשר קרהו עם אלכסנדר בסוף ימיו א"כ התחיל לנהוג את דורו חכ"ז או חק"ז שנים קודם חרבן. ואם נעלה בידינו מספר האמצעי ונאמר בשנת כ"ז לכהונתו דבר עם אלכסנדר — כי בודאי כבר בא בימים כאשר נסע בראש הכהנים והעם לקראת המלך — ימשכו ח"ז שנים או ח"ו ע"ה חרבן הבית. — ומחרבן הבית עד מות ר' יהודה הנשיא עברו ק"כ שנה. נמצא זמן ההמשך משמעון הצדיק עד ר' יהודה הנשיא חקכ"ז (ו') או חקמ"ז (ו) שנים: וע"ע לקמן יוסי בן יעזר.

ואלה הם חכמי תקנות אשר באו בשמות על הספר:
שמעון הצדיק. אנטיגנוס איש סוכו. יוסי בן יעזר
יוסי בן יוחנן איש ירושלים. יוחנן כהן גדול. יהושע בן

(5) עיי' ס' מאור עינים פרק כ"ד ל"ו שיעקר השבון שטוחה הוא שפ"ו שנה קודם חרבן הבית, אף שמורגל בפי הסופרים למנות ש"פ שנה. ועוד יבואר שם כי החשבון האמתי מביאת אלכסנדר לירושלים עד חרבן הוא שצ"ה שנה, כי אלכסנדר בא בשנת ו' למלכותו (וגם בזה יש דעות ומדברי הסופרים הינים יוצא קצת שבא לשם בשנת ר' או ה' ואין להאריך פה בזה) וי"ב שנה מלך, וחשבון שטרות (ועליצירישע ערא) מתחיל ט' שנים אחרי מות אלכסנדר, הרי לך ט"ו שנים נוספות על ש"פ. (ומה שאמרנו פה כ' שנים הוא "לעדר", ולא יגרע ולא יוסיף אם נאמר ט"ז או כ"ו שנה וכו').

פּרַחיה וּנְחַאי האַרְבַּלִּי. יְהוּדָה בֶּן טַבַּאי וּשְׁמַעוֹן בֶּן שֵׁטַח. שְׁמַעִיה וַאֲבַטְלִיוֹן. הַלֵּל וּשְׁמַאִי. וְעוֹד יֵשׁ לְהוֹסִיף עֲלֵיהֶם חֲסִידִים הַרְאִשׁוֹנִים וּוְקָנִים הַרְאִשׁוֹנִים. בֵּית דִּין שֶׁל הַשְּׂטָנָאִים.

משך זמן חכמי תקנות הוא (לפי התלמוד) לערך שש"ז או שס"ו שנה.

שמעון הצדיק.

שמעון זה נקרא הצדיק כמאמר יוסף: „בעבור חטימותו עם ה' ונדבת נפשו עם אחיו“⁽⁶⁾. והוא היה כהן גדול וראש לאחיו ועמו נפסקה חכנסת הגדולה. — מן השלם הזה נשאר לנו מאמר מוסרי: על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים (אבות פ"א מ"ב). והמאמר הזה היקר בעצמותו מורה גם כן על מצב האומה בעת ההיא כאשר בארנו במקום אחר⁽⁷⁾, כי רוב המאמרים בפ"א דאבות הם אבני נזר מתנוססות על קירות דור האומרים, אף כי אמיתותם יתקיים לעד. וכבר הראינו דוגמתם בפרק ראשון. — עוד נודע משמעון מעשה נכבד בקרבן נזיר אשר הביא בחור יפה עינים וטוב רואי וכו' ואמר כי מעולם לא אכל קרבן. נזיר חוץ משל נזיר זה⁽⁸⁾. ויצא לנו מזה דבר גדול והוא אף כי חשב השלם הזה העבודה, כלו הקרבנות, לא' מג' יסודי התורה בכל זאת מאסה נפשו בנדרי נזיר ולא היה לו חפץ בקרבנותיהם, כי ההפצר והפרישות בחנם היה מזור בעיניו ונזיר נחשב לו לחוטא (עיי' בבלי נדרים י'). והבאים אחריו לא הלכו בדרכיו, וכאשר נקהלו במלחמות יהודה המקבי לחפלה ולצום העמידו לפני ה' הנזירים אשר השלימו ימי נזירותם (ספר א' להמקביים ג' מ"ט).

אנטיגנוס איש סוכו.

אנטיגנוס קיבל משמעון הצדיק. בימיו נראו נצני הרשע בארץ והעון צץ למטה וזון. וכבר זכרנו מעמד הדור ההוא ומאמרו של אנטיגנוס בפרק הקודם. ועיין ג"כ במאמר הכא.

יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן איש ירושלים.

הריב אשר חרה ימים רבים בקרב גבולות הארץ התגלע ועבר חוצות, וחבר המתחדשים התאמצו לנקום נקם באחיהם וקראו לאנטיאכוס עסיפאנעם. וכימי הצרות אלה חיו יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן איש ירושלים. וטרם נבוא אל תוכן מאמריהם וחקנותיהם נעמד למנין ונכונן לחקר הזמן אשר עבר בין שמעון הצדיק ובין יוסי בן יועזר וחברו.

(6) עיי' אנטיקויזי. 5, 2, 12.

(7) שאנאטסטר. יאהרג. 1 ד' 208.

(8) עין הוא לפי ג' החוספתא נזיר פ"ד והירושלמי שם פ"א הל' ז' נדרים פ"א הל' ה'.

והיא עולה יותר מג' הבבלי נדרים ט' (ועיי' בר"ן שם י'), נזיר ד'.

הנה יוסי בן יעזר חי בזמן שלחמת החשמונאים ומסופר ממנו ב"ר פ' תולדות פ' ס"ה שיצא למיחה בימי השמד, ונראה שהיה מן הנהרגים בעצת אלקימס (והוא נקרא בב"ר שם יויקים) שנת קנ"א או קנ"ב לשטרות כמבואר בספור א' להמקביים ז'. וא"כ משכו ימי הנשיאות של אנטיגנוס ויוסי — אף אם נניח ששמעון הצדיק שמש עוד כ' שנה אחרי בוא אלכסנדר לירושלים — יותר מקמ"ה שנה²), וזה הוא דבר אשר אין הדעת סובל. ובאמת לפי סיפור יוסף הכהן בא אלכסנדר בימי ידוע אבי אביו של שמעון הצדיק¹). אך גם בזה לא יגהה ממנו מזור, כי מדברי יוסף יוצא שהעתקה החורה לפטלמעאוס פילאדעלפוס היחה אחרי מות שמעון הצדיק²); וזה פטלמ' סלך משנת רפ"ח עד רמ"ו קודם למספרם, והוא משנת כ"ח עד ס"ו לשטרות. ואף אם נניח שהחורה נעתקה בשנת מות פטלמ' נשאר ממשנת מות שמעון עד מות יוסי צ"ה שנה, ויעלו לאנטיגנוס ויוסי לכל אחד מהם כמו נ' שנים. וגם אם נאות למספר זר כזה³). עוד יש מן הקושי בענין הזוגות הבאים. הנה הם שלשה עד הלל ושמאי (אבות פ"א). והלל עלה לנשיאות ק' שנה קודם חרבן הבית (שכת ט"ו), נשאר מן מות יוסי עד הלל ק"ל שנה, ויעלה לכל זוג יותר ממ' שנה, וזה גם כן דבר אינו מקובל על הדעה.

ולמצוא אור בשביל הצר הזה הפלא חושד וערפל בחשבון הדורות נפנה אל הנחה אחת אשר כבר הערנו עליה במ"א⁴), היא הוציאנו מכל המבוכות אשר נבוכו בהן חכמי לב. מ', „קבל, קבלו“ הנאמרות אבות פ"א אין כוונתן שקיבלו הבאים מן הקודמים להם פה אל פה, וגם אין הכוונה בייחוד על לימוד החורה, אבל נאמרו ג"כ על קבלת הנשיאות, ואם גם שבתה הנשיאות איזה זמן בין נשיא לנשיא אמר קבל, כי הגדולה באה מן הקודם אל המאוחר באין נשיא אחר ביניהם. ומעתה יוסר האבן המעמסה הן מעל שכמי חז"ל הן מעל שכמי יוסף. אך כאשר נעמוד למשפט, הסיפור של חז"ל יוצדק יותר מסיפור יוסף. כי מילי דאבות „שמעון הצדיק היה משירי כנה"ג“ מורים שהכנסת נחטלה בימי (או מיד אחרי מות) שמעון. ושנוי כזה בהנהגת האומה והמדינה לא נתהווה כי אם על ידי סבה גדולה פנימית או חיצונית הנוגעת לכלל האומה ומעמדה. והנה לפי הסיפור של קדמונינו ז"ל נמצאת הסבה בביאה אלכסנדר אשר הרעיש כל הארץ ושבר עז תפארת מלכות פרס והביא גם הארץ הקדושה תחת ממשלתו. אבל

(9) שמעון הצדיק מת ה' לשטחת יוסי בן יעזר קנ"א או קנ"ב.

(1) עיי' אנטיקויט. 11, 8, 5.

(2) שם 12, 2, 5.

(3) ויש עוד בזה זרות גדולה, כי מדברי סופרים ישנים יוצא שהחורה נעתקה בתחילה

ימי פטלמ' פילאדעלפוס. עיי' 1, 6, 2, 2 H. Hody de Biblior. Textib. Original.

(4) מאנאטשור. יאהרג. 1, ד' 410.

לדעת יוסף אין למצוא טעם למה נתבטלה הכנסת הגדולה אחרי מות שמעון אשר הארץ נחה ושקטה ולא נשמע קול נגוש⁵). — והנה אנטיגנוס קיבל הנשיאות מן שמעון הצדיק, אבל לא בתכיפה נעוצה אל נשיאות שמעון עד כי יחדיו יחברו ולא יבוא רוח ביניהם. הלוא אחרי מות אלכסנדר מוט התמוטטה הארץ על ידי מלחמות שרי צבאו זה עם זה וגם ירושלים באה במצור כאשר זכרנו בפרק הקודם; ובימי הרעש והסופה אלה לא מצאה היונה כנסת ישראל מנוח ועברו אמה שנים טרם נתיסדה הסנהדרין על סכונה. והראשון הנודע לנו נשיא ולא כהן גדול הוא אנטיגנוס איש סוכו, ונראה שהיה בימי חנוני כה"ג איש כילי ונבוה והיה לשמצה בעיני בני דורו⁶). ואחרי אנטיגנוס קם יוסי בן יעזר, וכבר גברה יד המתפרצים והכהנים הגדולים עצמם עזבו ברית קודש, וזה הוא אשר הניע לכב הנאמנים לבחור בשני אנשים להיות להם לראש, כי כבר נפרץ פרץ גדול וקצרה יד איש אחד מלהלחם מלחמות ה'.

יוסי וחברו יוסף⁷ בן יוחנן המה הראשונים אשר על שמם נודעו, מלבד סאמרי מוסר אבות פ"א, גזירות אשר גזרו, והובאו שבת י"ד בזה"ל: יוסי בן יעזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית. — עוד נודעו יוסי בן יעזר הלכות ישנות אשר הביא לבהמ"ד; עדיות פ"ח מ"ד: העיד יוסי בן יעזר איש צרידה על איל קמצא דכן ועל משקה בית מטבחיא דאינון דכיין ודיקרב במיתא מסחאב. וכל עדות היא על איזה מעשה שראה המעיד או על איזה הלכה ששמע. — והמשנה זאת היא נפלאה הן מצד לשונה כי היא כמעט יחידה במשנה בל' ארמית (עיי' לקמן פרק ד') הן מצד ענינה, כי הן דיקרב במיתא מסחאב לא נודע שחרו, מה העיד יוסי בזה הלוא הוא מקרא מפורש בספר תורת משה. ועוד נאמר במשנה שם וקרו ליה יוסי שריא, והוא אמר בזה דבר לאסור. וכבר תמהו על זה בש"ס ע"ז ל"ו. ובדבר הלכה כזאת הנוגעת לדבר אשר היה בשנים קדמוניות הורשה לנו למצוא פשט חדש הנוטה מדברי בעלי התלמוד. ונקדים כי בימי מלחמות המקביים החלה כת החסידים לפרוץ וגם יוסי בן יעזר היה אחד מהם, כאשר העידה המשנה חגיגה פ"ב: יוסי בן יעזר היה חסיד שנכונה. וכת זאת החמירה מאוד כדיני טומאה וטהרה כנודע, והרבה הלכות בענין זה נולדו על ברכי החסידים. והנה הנוגע בטומאה הוא קיל מהטומאה עצמה כידוע. והנוגע נקרא מסחאב

(5) עיי' עוד ראיות אחרות להחכם דר. גרעץ (שם יארג. 6 ד' 47) על אמיתת סיפור חז"ל.

(6) ונראה שעד העת ההיא עמד כהנים גדולים בראש העדה. ובימי פטל. פילאדלפס. הוב לפי דברי יוסף (שם) אלעזר אחי שמעון הצדיק (כי שמעון מת והניח בן קטן) משמש ככהונה גדולה. אך יש לפקפק הרבה בסיפור זה של יוסף, כי עירוב פה דברים של זמנים שונים. (7) לפעמים נקרא יוסי לפעמים יוסף והשני שמות הם אחד ויוסי הוא ל' ירושלמית ל' קיליא.

ומקור הטומאה כגון מוח ובכו נקרא מסאב: מסאב טורה על סדרגת הטומאה בעצמה כלו שהיא המקור ומסנה נובעת הטומאה, ומסאב (נטמא) טורה על סדרגה פחותה. ונראה שאיזה חסידים אנשי דורו של יוסי רצו להחמיר על האדם הנוגע במח לעשותו אבי אבות הטומאה כמו המח עצמו, וא"כ יהיה מסאב (ונשאר זכרונו גבי כלי מחכת לדעת השי" ולדעת הרמב"ם גבי כל הכלים חוץ מכלי חרס, דאמרינן חרב הרי הוא כחלל והן נעשין אבי אבות הטומאה), וע"ז העיד יוסי דיקרב במיחא מסאב כלו אבל לא מסאב, כי הוא במדרגה פחותה מהמסאב דהיינו המח, ונעשה לכד אב הטומאה⁽⁸⁾. — וזה יורה שיוסי נלחם גם נגד המחקדשים והמטהרים בכח החסידים יותר מדאי אף שהוא בעצמו היה מאנשי החברה הזאת, כי בעוצם שכלו הוק ורוחו הטהורה בתן בין יראה ברה ובין פרושות אולת. — והנה ר' יהודה הדרוש וחוקר במטמוני קדמוניות (עיי' לקמן ר' יהודה בן אילעאי) אמר שם בע"ז קורות נעץ להם ואמר עד כאן רה"ר עד כאן רה"י; ור' יהודה לא בדא זאת מלבנו, כי אם נאמנה היחה אחו ע"פ קבלת רבותיו. וגם זה המעשה טורה איך שם יוסי גבול מושכל בחסידות עצמה ונער באנשים העוכרים הגבול ליכנס לפנים לבלי חוק.

ליוסי בן יעזר היה בן שלא היה נוהג כשורא והיה ליה עליחא דדיגרי ואקדשה (ב"ב קל"ג). מוח נראה שהיה יוסי מבורך בנכסים. והבן נסיב בת גדיל כלילי דינאי מלכא ועשה חשובה (עיי' ב"ב שם), וכבר כתבנו למעלה שיוחנן כ"ג בעצמו נקרא ג"כ בשם ינאי. ושני הגדולים אלה מאשר גדלו בחייהם נזכרו סוטה פ"ט מ"ט לכבוד ולחפארת גם במיחתם ביה"ל: משמת יוסי בן יעזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים בטלו האשכולות. ועיי' לקמן בית דין של חשמונאים.

יוחנן כהן גדול.

יוחנן בנו של שמעון בן מתתיהו מלך אחרי מוח אביו ושמש בכהונה גדולה והוא היה ג"כ ממתקני חקנות, ותקנותיו נשנו ב' פעמים במשנה, מעשר שני פ"ה ט"ו, סוטה פ"ט י': יוחנן כה"ג העביר הודיות המעשר אף הוא ביטל את חמערורים ואת הנוקפים ועד ימיו היה פטיש מכה בירושלים ובימיו אין אדם צריך לשאול על הדמאי. וכבר בא בבבלי ובירושלמי פירושה של המשנה ונאריך בה אי"ה בחלק ב'. אך ראינו להעיר פה על הא דאיחא בירושלמי שם להמאמר, ובימיו אין אדם צריך לשאול וכו' "שהעמיד זוגות". ומה שפירשו בו קצת אחרונים שתיקן בישראל נשיא ואב"ד והם נקראין זוגות ככל אותן דחשיב באבות (עיי' במפרש ל"ם זרעים) הוא טעות גמור, הלוא יוחנן לא העמיד הזוגות כי הווג הראשון יוסי בן יעזר ויוסף בן יוחנן קדמו ליוחנן כה"ג, ואף אם

(8) ולהרב רש"ל ר"פ דעה אחת בזה, כרם חסד חלק ה'.

נרחק שכונת מ' העמיד הוא קבע התיקון שיהיו תמיד בראש הסנהדרין נשיא ואב"ד, ויוסי בן יועזר וחברו עמדו לבד באקראי. עוד יש להחפלא לפה לא מנו החקנה הגדולה הזאת, אשר עליה נשען הנהגת האומה בחורה ובמצוות, בין החקנות אשר תיקן יוחנן ולמי יאות משפט הבכורה יחר סמנה? וגם מה יועיל העמדת נשיא ואב"ד לענין הפרשת מעשר, הכי הם יסובכו בשוקים וברחובות לברוק ולחור אם הפריש איש מעשרותיו כראוי? — אבל העיקר הוא שהעמיד זוגות של שוטרים בכל עיר או בשוקי העיר שמוכרים שם הפירות והם השגיהו על המעשרות (ועיי' בפ' קרבן העדה ירושלמי סוטה שם).

וחקפו וגבורתו של יוחנן והמלחמות אשר נלחם הלוא הם כתובים על ספר יוסף הכהן⁹) וגם המעשה איך נעשה צדוקי, וכמו שבא בקידושין ס"ו, כי ינאי הנזכר שם הוא יוחנן כה"ג וכמו שזכרנו בפרק הקודם. ודע דבקידושין שם נזכר איש לץ לב רע ובליעל ואלעזר בין פועירה שמו ונראה שהיה סמיודעי המלך; ובירושלמי סוף מ"ש וסוטה שם נזכר יוחנן כה"ג לגנאי על שלא היה גוער באלעזר בן פחורה שהיה נוטל המעשרות ברווע עיי"ש. וכל הרגיל בחילופין הבאים בין הבבלי והירושלמי יבין כי האי אלעזר בן פחורה הוא אלעזר בן פועירה הנזכר בבבלי. וזה מורה בבירור שינאי שם הוא יוחנן כה"ג. עוד נאמר בירושלמי על יוחנן כה"ג (סוטה שם הל' י"ג) ששמע בך קול יוצאת מבית קדשי הקדשים נצחו טלייא דאגיהו קרבא באנטוכיאי וכתבו אותה העת ונתנו בו זמן וכיוונו שבאותה שעה היתה. ונראה שלזה כיוון יוסף באמרו: שלשה והן הגדולות במתנות נתנו ליוחנן סאת ה', הטלכות, כבוד הכהונה הגדולה, והנבואה¹).

יהושע בן פרחיה ונתאי הארכלי.

החכמים אלה קיבלו מיוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן (אבות פ"א). מהם נמסרו מאמרי סוסר המתנגדים קצת זה לזה, מאמר יהושע בן פרחיה נובע ממקור אהבת האדם וכל דבריו מורים כי ההתחברות וההתדבקות עם הבריות ישרות מאוד בעיניו: קנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות. ולעומת זה דברי נתאי המה כורם מים שוטפים רונשים והומים מנפש מלאה זעם ועברה: הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע ואל תחיאש מן הפורענות. ובארנו במ"א²) כי יהושע אמר מאמרו בעוד יד יוחנן עם הפירושים ונחשב לחברותם, ומלך מקשיב על דבר אמת עבדיו מתחפשים ולובשים בגדי צדק. ויהושע במוג נפשו הטובה אמר ע"ז הוי דן וכי' לכף זכות. אבל נתאי אמר מאמרו אחרי פרחיה

(9) שם 10, 8—13.

(1) שם: *Ἐπιπὼν τῶν μεγίστων ἄξιός ἐστὶ τοῦ θεοῦ κριθεὶς ἀρχῆς τοῦ ἔθνους, καὶ τῆς ἀρχιερατικῆς τιμῆς καὶ προφητείας* (13, 10, 7).

(2) מתעטטטטט. יארג. 1 ד' 411.

המינוח ביוחנן ע"י המעשה דקידושין, והצדוקים השליכו מעל היהתקדשות וגברו על הפירושים אשר רפו ודלו בשנאת יוחנן. ועל האנשים הרשעים אלה אשר עמדו ראשונים במלכות שפך נתאי חמתו ואסר הרחק ואל תחבר וכו' והוסיף ואל תתיאש מן הפורענות, כל' עוד מעט זיבוא יום אידם (ואיפשר שזה המאמר הוא גם נגד יוחנן עצמו). ולא נודעו לנו מן נתאי כי אם מאמריו הנאים מס' אבות. אבל מיהושע מסופר בבלי סוטה מ"ז (אמסטרדאם בנבנשתי): יהושע בן פרחיה אול ערק לאלכסנדריא של מצרים כי הוה שלטא שלח ליה שמעון בן שטח מני ירושלים עיר הקודש לך אלכסנדריא אחתי בעלי שרוי בחוכך ואני יושבת שוממה. ובירושלמי תגיגה פ"ב הל' ב' נמצא הסיפור הזה ממש אוח באות אך במקום יהושע בן פרחיה איתא שם יהודה בן טבאי. והנה בחילופים בין הבבלי ובין הירושלמי בקורות ימים קדמונים לרוב ג' הירושלמי צודקת יותר, ובפרט בקורות אשר נהוו בא"י³). וגם הסברא מרעע כג' הירושלמי; כי לג' הבבלי שב יהושע (כי כן אמרו שם שיהושע עוב אלכסנדריא על פי הקריאה הוואת) בימי שמעון בן שטח אשר נשאו וכחב עליו בשם ירושלים בעלי וכו'. ובעל השב אל אשתו המשתוקקת אליו שב לגדולתו וישב בראש. וא"כ היה יהושע נשיא כאשר בראשונה ועמד בראש הסנהדרין עם שמעון בן שטח (כי בודאי שמעון היה כבר גדול הסנהדרין בכחבו האגרת ואת). וזה לא שמענו מעולם, כי המשנה מונה לזוג א' יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח. גם יש לחסוה למה קפץ שמעון בן שטח בראש, הלוא בודאי היה או יהודה בן טבאי עוד נשיא וקודם לו. ולא נאריך בזה כי נראה בבירור שג' הירושלמי היא נכונה.

עוד איתא תוספתא מכשירין ריש פ"ג: יהושע בן פרחיה אומר חטין הבאות מאלכסנדריא טמאות מפני אנטליא שלהם אמרו חכמים אם כן יהא טמאות ליהושע בן פרחיה וטהורות לכל ישראל⁴). והנה מ' אנטליא היא יוונית (*antilia*), והוא גלגל של דלי אשר על ידו השקו המצריים את השדות ממימי נילוס וע"י השחפכות המים בכוגת אדם נעשו החטין מוכשרות לקבל טומאה⁵). אך יש להבין מה השיבו לו החכמים, "א"כ יהא טמאות ליהושע וכו' וטהורות לכל ישראל" הכי אין נאמנות ליהושע? והאיך החליטו, "טהורות לכל ישראל" ישאלו לעוברי דרך ולהבאים ושבים מאלכסנדריא ואותותם לא ינכרו, אם דברי יהושע כנים הם או לא? והנראה דמשנה ג' פ"ד דמכשירין נודע אם ירדו

(3) והארבע בזה שם ד' 75.

(4) הרב רש"ל ר"פ רצה להוכיח מזה (ערך מילין ד' 101) שיהושע בן פרחיה היה מאלכסנדריא. ואינה ראייה כ"כ, שאיפשר אמר יהושע זאת למשמע אהן וכמו שאמר תודוס הרומא (בטורות כ"ח): אין פרה וכו' יצאת מאלכסנדריא, ומי ישפט מזה שתודוס היה מאלכסנדריא?

(5) דברי הרב הג"ל שם.

משקין תחילתו לרצון לדבר מחובר — כגון שתודת הכוחל — אינם בני יוחן ואינם מכשירין. והנה המים אשר נשאבו ע"י אנטליא מהנילוס היו תחילתו לרצון לדבר מחובר, להשקות השדות והפירות אשר יצמחו. ומהמימות אלה נשארה לרוב לחלוחית עד שעת הקציר ובאו על החטין הנקצרות, ודימה יהושע בן פרחיה שהם בכלל כל משקה שתחילתו לרצון אע"פ שאין סופו לרצון הרי זה בני יוחן (מכשירין פ"א מ"א). וע"ז השיבו א"כ וכו' דהא האי תחילתו לרצון הוא לצורך דבר מחובר וא"כ המשקין אינם מכשירין החטין כיון דסופם הן שלא לרצון. והארכנו בזה אף שהוא יוצא מכוונת הספר לפי שיש ללמוד מהחזקתה זאת שני דברים. (א) יהושע בן פרחיה הורה הלכה (ולא חקנה או גיורה), והיא ההלכה הראשונה אשר נשארה מהדורות אלה ונקראת בשם אומרה. (ב) זאת ההלכה היא בענין הכשר, וזה יורה כי מס' מכשירין חתא בראשי המסכתות בענין קדמות הלכותיה, וכבר הערנו על זה לעיל פרק א'.

ועוד נמצא מאמר ליהושע בן פרחיה מנחות ק"ט ע"י"ש. אבל בירושלמי מסכתים פ"ו הל' א' איתא ר' יהושע בן קבטאי (ובאבות דר"נ פ"י יש טענה אחר בזה ע"ש).

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח.

הזוג זה חי תחת מטלת אלכסנדר ינאי. ובברייתא דקידושין אשר זכרנו למעלה איתא: „והיה העולם משחומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר התורה ליושנה“. והנה אף כי יהודה קדם לשמעון בגדולה — יהודה היה נשיא ושמעון אב"ד לפי המשנה דחגיגה פ"ב ב' — אמרו והיה העולם משחומם עד שבא שמעון וכו'. ובגמ' חגיגה ט"ז איתא: וחכמים אומרים יהודה בן טבאי אב בית דין ושמעון בן שטח נשיא. ועיי' ירושלמי שם: אגן תנינן יהודה בן טבאי נשיא ושמעון בן שטח אב בית דין אית תניי חני ומחליף וכו' (והובא קצת תו' חגיגה שם). ונראה להשוות הב' דעות, בראשונה היה יהודה נשיא ושמעון שני לו, אבל אחר שטעה יהודה בדיני נפשות והרג עד וזמם שלא כדיון (וכוונתו היחה להוציא מלבן של צדוקים שהיו אומרים אין העדים וזממין נהרגין עד שיהרג הנדון כמו שמבואר שם בבבלי) או ירד בעצמו מגדולתו ונתן הנשיאות לשמעון, וזה כוונת המאמר שם בברייתא: מיד קבל עליו יהודה בן טבאי שאינו מורה הלכה אלא בפני שמעון בן שטח, כלו' שמעון יהיה ראש בהוראת ההלכה, וזה הוא בעצמו הנשיאות (ובש"ס מחרץ שם בענין אחר). — ושמעון חיקן חקנות גדולות וגדר הפרצות אשר נפרצו מימות יוחנן כהן גדול מעת נעשה צדוקי, וברין אמרו שמעון בן שטח החזיר התורה ליושנה.

והנה יהודה בן טבאי ברח לאלכסנדריא ולא נודעה עת בריחותו. ונראה שברח בימי אלכסנדר ינאי אשר הרג הרג רב בעמו, ויצאו או

כמה אלפים מן הארץ להציל אח נפשם⁶), וגם יהודה היה בחוסם. — וגם שמעון בן שטח אחי אשחו של אלכסנדר ינאי⁷ הנקראת בל' חו"ל שלמצא⁷) הסחתר מפני המרצה האכזר הזה אשר קצף עליו על ההוא מעשה דניורים הובא כירושלמי ברכות פ"ו הל' א' נזיר פ"ה הל' ה' ב"ר-פ' מקץ. ועיי"ש איך נחרצה המלך ושב שמעון אל גדולתו. ונראה כי בעת ההיא כאשר שככה חטח ינאי, כי הטח שמעון את לבו לטוב, כחב שמעון האגרת הנזכרת-למעלה והשיב את יהודה בן טבאי. — ושמעון לכש עז וקנאה ולא נשא פני הנשיא (חגיגה ט"ו) אף כי אהבו וכבדו מאוד, גם לא זע בדין מפני המלך (עיי' לקמן), כי לבו כלב הארי העשוי לבלי חת ולא כהה ולא שקט עד כי העמיד משפט וצדק בארץ, והסיר הדיינים הנושאים פנים בדין⁸).

משמעון נודעו חקנות: בענין הכחובה⁹, ושיהו חינוקות הולכין לבית הספר¹). וגזר טומאה על כלי מחכת²). — ויותר הפליא לעשות בהוראת דיני נפשות. על פיו נוסדה ההלכה שלא לענוש ע"פ האומד אם לא העידו העדים שראו בעיניהם המעשה³). — גם הזכיר לחברו יהודה בן טבאי ההלכה: אין עדים זוממים נהרגים עד שיוומו שניהם (חגיגה ט"ו). — גם החזיק ההלכה: כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד (העדים אינם יכולים לחזור בעדותם). ולא חמל על בנו, אשר האשימוהו עדים בדין נפשות ואחר כן חזרו והורו ששקר העידו בו⁴). —

(6) יוסף שם 14, 17, 13. — ועיי' ביוסף 5, 13, 13. שגם ינאי זה קראו בן שבזיה ואמרו לו שאיננו ראוי להקריב זבחים. והוא דבר פלא שאירע בן ב' פעמים שהיו אמותיהם של מלכים וכהנים גדולים — אם יוחנן כה"ג ואם ינאי — בחשר שבזיות. גם לא יספור בשום מקום שמשפחת יוחנן (אשה או בנו) באו בשבזי; כי אף אם לחום גלחם אגטיאכוס פיוס ושפך סוללה על העיר (יוסף שם 2, 8, 13) לא נכבשה העיר אשר יוחנן ומשפחתו היו בקרבה. ויותר נכונים דברי הברייתא קידושן ס"ו, "שהיו אומרים אמו נשבת במודיעים" והסיפור זה נמשך לאמו של יוחנן, כי עיר מודיעים (Modin) נלכדה ע"י חיל אגטיאכוס עפישאנקס בתחלת מלחמות המכביים. — ונראה שיוסף כתב פה שלא בדיוק, ויען נודע מן יוחנן כה"ג שקצף על הפרושים על שחשדו את אמו שם יוסף הדברים אלה גם בפי המורדים בינאי. ואיפשר שהכונה שהזכירו גנאי אביו, אביו היה בן שבזיה וא"כ גם הוא אינו ראוי לכהונה. אבל דבריו *ἐξ ἀρχαλαίτου γεγονότα* (נולד משבזיה) אינם מורים על זה.

(7) ה"כ פ' בחקותי ובדרש קהלה פ' מוכה חכמה ובפי יוסף נקראת Salome. ובשבת ט"ז ע"ב איתא בטעות "של ציין".

(8) עיי' לקמן. ובמגילת הענות פ"י שהסיר הצדוקין מן הסנהדרין.
(9) שבת שם איתא שמעון בן שטח תיקן כתובה לאשה. והוא ל' קצר, שהכתובה כבר נתקנה קודם שמעון, והוא עשה הקנה בענין הכתובה, וכדאיתא סוף פ"ח דכתובות בבבלי ירושלמי.

- (1) ירושלמי שם.
- (2) בבלי שבת ט"ז, ירושלמי סוף פ"ח דכתובות. ועיי"ש ר' יוסי אמר ר' יהודה בר טבי ר' יונה אמר יהודה בר טבי ושמעון בן שטח גזרו על כלי מחכת.
- (3) סנהדרין ל"ז.
- (4) ירושלמי סנהדרין פ"ו הל' ג'. ועיי"ש המעשה דשמונים נשים שדן שמעון בן שטח לפי הוראת שעה. ועיי' שם משנה ד'.

גם בענין המשפט בכלל נודעה ממנו ההוראה שהבעל דין צריך לעמוד על רגליו, ולא נשא פנים לינאי בדבר זה, וגם נגד אנשי הסנהדרין שם אמרתם והכם בשבט פיו⁵). — על יושר מדותיו בין לישראל בין חלוייה בחסור אשר קנו לו חלמיריו מחד סרקאי (ישמעאל) והוא חשיבה להסרקי עיי"ש⁶).

מאמרי מוסר של יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח נזכרו פ"א דאבות, והמה אזהרות לשופטים היושבים על מדין.

שמעיה ואבטליון.

המה היוג הרביעי וחיו בסוף מלכות החשמונאים. שמעיה ישב בראש הסנהדרין בעת האשמו הורדוס על אשר הרג באנשי גליל. ושמעיה לא נשא לו פנים וקצף מאוד על חבריו אשר מיראחם את הנאשם פחדו לגזור הדין⁷). על שמעיה אמרו שהיה גר אמת מבני בניו של סנהריב (ניטין נ"ז). מאמרי מוסר שלהם בפ"א דאבות. ומח נעים המאמר, ואל חחודע לרשות" כפי שמעיה אשר דבר נגד מלכים, וכמו שזכרנו⁸).

מן שמעיה ואבטליון נודעו הלכות אשר העידו אחרים בשמם, אבל הם עצמם לא באו במשנה וברייחא בין שוני ההלכות. ביצה כ"ה ע"א: חיה שקננה בפרדס צריכה לזמן וכו', וזו עדות שהעידו מפי שמעיה ואבטליון. — יבמות ס"ז ע"א: זו עדות שהעיד ר' יוסי מפי שמעיה ואבטליון. — עריות פ"א מ"ג: עד שבאו שני גרדיים משער האשפות שבירושלים והעידו משום שמעיה ואבטליון ג' לוגין מים שאובין וכו'. — וגם נזכר עדיות פ"ה מ"ז מעשה שעשו עיי"ש: אמרו לו מעשה בכרסות וכו' והשקוה שמעיה ואבטליון.

הלל ושמאי.

הם האחרונים בווגות. הלל נהג נשיאותו משנת ק' עד שנת ס' קודם חרבן הבית (שבת ט"ו), בימי המלך הורדוס, ועמו עמד שמאי בראש הסנהדרין. כל אחד מהם יכונה לפעמים הזקן: הלל הזקן (ביצה ט"ז, סוכה נ"ג) שמאי הזקן (יזמא ע"ז, סוכה כ"ח, קידושין ס"ג).

5) ובבבלי מכות ז' ע"א איתא: ר' יהודה בן חסתיא אומר משום ר' שמעון בן שטח ברח מארץ לחוצה לארץ און סותרין את דינו וכו', אבל בירושלמי שם הל' ח' איתא: תני ר' שמעון בן גפילאל פהוייבי מיתות שברחו מן הארץ לח"ל סמיתין אותן מיד וכו', והך גירסא נראה נכונה יותר מגי' הבבלי. ועיי' תוספתא פ"ג דסנהדרין וגם שם לא נזכר שמעון בן שטח אבל יש שם קצת עירובוב דברים.

6) והרב דר. לאנחיא דבר נכבדות בחיי שמעון בן שטח, מאנאטמשר. יאהרג. 2.

7) בדברי יסף (שם 1, 1, 15.) יש פה עירובוב דברים וכבר העירו עיי' החכם דר. קעמפא

(אריקנט יאהרג. 1849) ודר. גרעטץ (מאנאטמשר. יאהרג. 1 ד' 118).

8) שם ד' 415.

תעוד כמ"א). ומ' זקן הנאמרה בחכמים אלה ובשאר חנאים אין כוונתה על אריכות ימים אבל באה להבדיל בין החכם זה ובין חכם אחר בדור אחרון שהיה שמו כשם הקדמון, ויקרא הקדמון בשם זקן*). — הלל ושמואל הם הראשונים אשר על שמם באו הלכות במשנה וברייתא. וגם המה הראשונים אשר נמצאו להם מחלוקות (ואף כי מעטות הנה) מלבד המהלוקה הישנה בין הווגות (עיי' לקמן), ועמדו בהן — חוץ מאחת — על דעתם. והדברים אשר בין הלל ושמואל שונים עדיות פ"א מ"א (ונדה פ"א מ"א), מ"ב מ"ג, חגיגה פ"ב מ"ב, והוכחו יחד שבת ט"ו, ונוסף שם עליהם הבוזר לגת וכו' ובוה הודה הלל לשמואל¹).

הלל היה ממשפחה גדולה מיוחסת בכבל סודע דוד (כהרבה מקומות בש"ס ובמדרשים) ועלה לארץ ישראל ויסד התורה בעת אשר נשחכחה שם² (סוכה כ'). ונראה שהכוונה על ימי הריבות והמלחמות בין הורקנוס ואריסטובולוס בני אלכסנדר ינאי עת קם העם איש נגד אחיו ונגד רעהו, ונחרבו בתי המדרש ונחמעה התורה, כי מחוץ שכלה חרב ובכיה אכלה אש המריבה. — וכיוצא ליה איחא איך למד תורה מפי שמעיה ואבטליון והם היו ראשי הסנהדרין בירושלים. ובחוספתא נגעים סוף פ"א: וזה אחד מהדברים שעליהם עלה הלל³ (ונשנית ג"כ ח"כ פ' תוריע פ' נגעים סוף פרק ט'). — מכל זה נראה שחחילת לימדו היה בא"י ואח"כ חזר לבבל ושם עשה לו שם גדול ושמעו הולך למרחוק, עד כי בני א"י קראו אותו לבוא אצלם ולהחיר ספקותיהם. ואפשר שכבר השאיר לו שם בא"י כאחד הגדולים בשונו משם לארץ מולדתו (בבלי⁴). ובספרי סוף פ' וזאת הברכה: הלל עלה מכבל בן מ' שנה ושימש חכמים מ' שנה ופרנס את דורו מ' שנה.

הלל שנה הלכות, ובקצתן חולק עליו שמואל כאשר זכרנו, וקצתן הן בלא מחלוקת. עיי' ב"מ פ"ה מ"ט. ועוד לו הלכות: ת"כ פ' שמיני פרשה ט': ונוגע בבבלתם יטמא הלל אומר אפי' הם בחוק המים וכו'. ועוד שם פ' תוריע פ' נגעים פרק ט': ונרפא הנחק הלל אומר ולא שניחק נחק בחוק נחק⁵). — ועוד שמינו לו הלכות אשר נאמרו עליו, כל' תנא פלוני מספר הלל אמר כך או עשה כך. תוספתא מעשרות פ"ג (והובא בשינוי קצת ביצה ל"ה): ר' יהודה אומר הלל לעצמו

(9) כמו בלי לאמין senior. וידוע שהו בדור אחרון הלל בנו של ר' יהודה הנשיא ועוד חכמים אחרים הנקראים בשם הלל. וכן נמצא בירושלמי חכם אחרון הנקרא ר' שמואל. (1) ובירושלמי חגיגה פ"ב הל' ב' איתא בראשונה לא היה מחלוקת בישראל אלא על הסמיכה בלבד עמד הלל ושמואל ועשו אותן ד'. ובבבלי שבת ט"ז איתא בגי' דברים נחלקו שמואל והלל. והירושלמי הבבלי אמר דבר אחד אלא שהירושלמי מנה המלגתא דסמיכה והבבלי השמיטה מהטעם האמור שם ט"ו (ובזה מסלקת קו' התו' חגיגה ט"ז ע"א ד"ה י"ט).

(2) ובוה זבן היטב הן עובדא דבני כהנא ד' פסחים ט"ז

(3) כן היא עיקר הגירסא עיי' ש"ס' קרבן אהרן.

היה אומר נבי. — פסחים קט"ו: אמרו עליו על הלל הזקן שהיה כמרקן וכו'. — נדרים ט': אמרו עליו על הלל שלא מעל וכו'. הלל חיקן תקנות: שביעיה פ"י מ"ג: פרוזבול אינו משמט זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן וכו'. — ערכין פ"ט מ"ד: התקין הלל הזקן שיהא חולש נבי. — ולא נמצאו לו תקנות אחרות אף שמל' המסנה "זה אחד מן הדברים שהתקין וכו'" משמע קצת שיש לו תקנות הרבה. וע"ע ב"מ ק"ד: הלל היה דורש לשון הדיוט (והובא ג"כ ירושלמי יבמות פט"ו הל' ב' כתובות פ"ד הל' ח'). ואפשר שזה נמנה ג"כ בכלל התקנות.

ועוד יש להלל יתר שאת, הוא קיבץ והעמיד הסדות שהתורה נדרשת בהן וכבר בא לנו בזה המאמר סוף פרק א'. — גם מציינו הלל סידר משניות ובקי' אמרו יבמות ל"ז ע"א: הלל שנה עשרה יוחסין עלו כהני לוי וכו', ועיי' לקמן. מדוחיו חנה נודעות לשבח וזכרות ברכות ס', שבת ל"א, סוכה נ"ג, ויקרא רבה ל"ד ובמ"א. — מאמריו המוסריים נובעים מיראת אלהים הטהורה מכל סנים, רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו; ולבו מלא אהבה אל מין האנושי, והוא חשב ליסוד התורה, "דעלך סני לחברך לא העביר". ועיי' ברכות ס"ג ובחוספתא שם סוף פ"ב, שבת ל"ב, אבות פ"א. — ובחוספתא סוטה פ"ג מעשה שנכנסו חכמים לעליית בן גוריא ביריחו יצתה בת קול ואמרה להן יש כאן אדם ביניכם שראוי לרוח הקודש וכו' נתנו עיניהם בהלל הזקן בשעת מיתתו היו אומרים אי חסיד אי עניו חלמידו של עזרא.

שמאי⁴). בתחילה היו הלל ומנחם בראש הסנהדרין, ואחר שיצא מנחם עלה שמאי לגדולה במקומו להיות אב בית דין⁵). וביצה כ' ע"א. משמע קצת שהלל האריך ימים אחר שמאי.

משמאי באו במשנה הלכות מלבד הנוכרות למעלה: מעשר שני פ"ב מ"ד מ"ח מ"ט. כלים פכ"ב מ"ד (ד' פעמים), ושנויות עדיות פ"א מ"ח עד מ"ב, ונוספה עוד שם מ"ז הלכה אחרת של שמאי. ובכל משניות אלו אינה מחלוקת בין הלל ושמאי אבל בין בית שמאי ובית הלל ושמאי (עיי' לקמן). גם נשנה מעשה משמאי הזקן סוכה פ"ב מ"ח. — ובבביתא ובחוספתא נשנו הלכות ועובדי דשמאי. עיי' שבת י"ט: וכן היה שמאי אומר עד רדתה אפי' בשבת. יומא ע"ב: אמרו עליו על שמאי חזקן שלא רצה להאכיל בידו אחת וגורו עליו וכו'. קידושין מ"ג: האומר לשלוחו צא הרוג וכו' שמאי הזקן אומר משום חגי הנביא שולחיו חייב. ומצינו לו גזירה חוספתא שביעיה פ"ג: שדה שניטיבה וכו' שמאי הזקן אומר אלו היתה שעה פנויה גורני עליה

4) עיקר שם שמאי נראה שמעון או שמעיה ובמ' שמעוני וכו' קצרו בהברה ואמרו שמאי. זכן טבאי עיקר השם הוא טבי (טוביה) וכן הוא בירושלמי, וכן ינאי. וכאשר הקדנו ליל. 5) חגיגה פ"ב מ"ב, ובמנחם זה יש דעות בבבלי ובירושלמי שם. והא"ס קעמף שיער שזה הוא מנחם הנזכר עדיות פ"ז מ"ח. עיי' מאנאטטשור. יאהר. 5 ר' 155.

שלא תורע ב"ד שלאחריו גזרו עליה שלא תורע. ועיי' שביעית פ"ד מ"ב ובחלק ב' נברר בעה"י מה היחה המניעה אשר על ידה לא מצא שמאי השעה פנויה. — וגזירה אחת (על הידים) גזרו הלל ושמאי יחד. שבת י"ד. — אבות פ"א נזכרו מאמרי מוסר של הלל ושמאי.

על החלוקות נפשו וחוסן מזגו ידובר שבת ג"א, כיצת ט"ז. — והלל אף שהיה גדול ממנו במעלת הנשיאות היה לפעמים פסוף ליה (עיי' שבת י"ז), או מצד ענוותו של הלל⁶) או מצד גודל תריפותו של שמאי.

והנה מלבד אלה החכמים הנקובים בשם ראינו עוד להזכיר:

חסידים הראשונים וזקנים הראשונים.

חסידים הראשונים נזכרו במשנה ובברייתא לשבח במעשיהם ובמנהגים אשר נהגו בהם, אבל לא נזכרה הלכה על שמם. עיי' ברכות פ"ה מ"א: חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת וכו'. נדרים י': חסידים הראשונים היו סחאוין להביא קרבן חטאת וכו' מה היו עושין עומדין ומתנדבין נזירות וכו'. ב"ק ל': חסידים הראשונים היו מצניעין קצותיהם וזכוכיותיהם בחוך שדותיהן וכו'. מנחות מ': חסידים הראשונים כיון שארגו בה ג' היו מטילין חכלת. — ומ' הראשונים מורה על קרבתם וכבר זכרנו למעלה אצל יוסי בן יועזר. — עוד יש להקיש מ"א ראשונים. מכלל דאיכא אחרונים, ובאמת כת החסידים המאוחרים נטו מדרכי החסידים הראשונים והעמיסו על נפשם חומרות לא יוכלו שאת גם, העמיקו יותר מדי בסודות ובנסתרות. וכבר כתבנו מזה בפרק הקודם.

והנה בין החסידים הראשונים היה חונה המעגל ונזכר חענית פ"ג מ"ח (יוסף⁷) מזכירו שהיה איש עושה נסים. וזה חוני חי בימי שמעון בן שטח ונהרג במלחמת הרקנס עם אחיז אריסטובולוס⁸). ובמ"א שערנו שבמקום חני הנביא (יבמות ט"ז ע"א קידושין מ"ג תוספתא כלים כבא בתרא פ"ב) צ"ל חני והסופרים השחבשו וכתבו תגי-והוסיפו נביא, או איפשר שחוני היה נקרא בדורו לביא. וא"כ נשארו מפי חוני שלש הלכות בג' אלה המקומות הנזכרים. אך קשה לשבש הספרים.

ונזכרו ג"כ זקנים הראשונים. עיי' שבת ס"ד: והדוה בנדה. זקנים הראשונים אמרו שלא תחול וכו'. — נזיר נ"ג: אמר ר' אליעזר זקנים הראשונים מקצתן היו אומרים וכו'. ועיי' תוספתא אהלות פ"ד. ועוד איתא שם בתוספתא ר' יוסי אומר זקנים הראשונים היו אומרים

(6) עיי' רש"י שם ד"ה קשה. עיי' ביצה כ'.

(7) שם 1, 2, 14.

(8) בן עזיה במשנה הנזכרת ומספרי חמק.

מקטפרס ולפנים הביח טמא מקטפרס ולחוץ הביח טהור; ובח"כ פ' וק"א פ' חטאת פרק י"ב: או נפש אשר תגע זקנים הראשונים היו אומרים יכול אפי' אם נגע אדם במגע טמאות יהא חייב ת"ל בנבלת חיה בנבלת בהמה בנבלת שרץ מה אלו מיוחדין שהן אבות הטומאה יצא דבר שאין אב הטומאה. — ויש הבדל בין זקנים הראשונים לחסידים הראשונים, שהזקנים הראשונים היו שונים הלכות ולא היו לכד אנשי מעשה. ומל' הברייתא שבת ס"ד: והדוה בנדחת זקנים הראשונים אמרו מכאן שלא תכחול וכו' (ובירושלמי סוף גיטין מפורש יוחר: והדוה בנדחת זקנים הראשונים היו אומרים תהא בנדחת לא תכחול וכו') יצא לנו שהוציאו הלכותיהם מן המקרא (וכן נראה מטאמר דח"כ) כעין דרך הסופרים. וגם בענין השם נפרדים אלה מאלה כי זקנים אחד הוא עם חכמים ונאמר בל' כבוד. עיי' עירובין פ"ח מ"ו, זכחים פ"א מ"ג, ביצה ד' ע"א, ר"ה ט"ו ע"א, גיטין פ"ג ע"א ועוד במקומות אחרים אין מספר. ומן זקנים הראשונים לא נודע, אך מל' הברייתא שבת: עך שבא ר' עקיבא וכו' נראה שהיו בדור קדמון, וכן נראה ממה דאיתא בתוספתא הנ"ל ר' אליעזר אמר זקנים הראשונים, ר' יוסי אמר זקנים הראשונים וכו' ⁹).

בית דין של חשמונאים.

בית דין של חשמונאים גורו ישראל הבא על הנכריה חייב משום נשג"א (ע"ו ל"ו, ושם נקרא בית דינו של חשמונאי). — והבי"ד נזכר בלא שם נשיא ואב"ד. ונראה שהב"ד זה עמד בימי הצרה אחרי אשר הופת יוסי בן יעזר ביד אויב (כאשר זכרנו לעיל) וגם חברו מת, ולא היתה השעה פנויה לבחור נשיא, ונשאר הסנהדרין בלא נשיא, ונקרא ב"ד של חשמונאים כל' הרבקים בהחשמונאים, ואפשר יען גם הנלחמים בעד עמם נתחלקו פעמים לכחות כידוע מס' המקביים. — ומה יבורר כוונת המאמר סוטה פ"ט, "משמת יוסי בן יעזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים בטלו האשכולות". הנה המעיין היטב בס"א להמקביים ידע ויבין אף שיהודה בן מתתיהו יצא ובה לפני הנלחמים וז' עשה בידו חשועה גדולה לישראל, עיקר הנהגת הכלל והעצה היעוצה היה ביד זקני העדה, הסנהדרין. ובראש הסנהדרין עמדו אז יוסי בן יעזר וחברו. ואחרי מות אלה הגדולים נשאד הסנהדרין איזה שנים בלא נשיא ואב"ד עד אשר קמו יהושע בן פרחיה ונתאי הארכלי, אך בזמן הזוג הזה כבר עברה הנהגת המדינה ביד ראשי החשמונאים ולא שבה עוד ליד הסנהדרין גם בימי הוונות הבאים, ולא נשארה להסנהדרין

(9) ויש להקיר כי בני ההלכות דש"ס ותוספתא אשר זכרנו חלקו האחרונים על זקנים הראשונים, עיי' כל אחד על מקומו, וגם בהוא דח"כ נחלק עליהם ר' עקיבא שם לפי מה שפי' הראב"ד והובא שם בקרבן אהרן.

כי אם משמרת הקודש, החורה ומשפטיה (עיי' לעיל פ"א). וזה שאמרו משמת יוסי וכו' בטלו האשכולות (או שפתרונו מל' אשכול כמאמר המשנה שם או כפירוש הש"ס שם איש שהכול בו כלומר מל' שכלל ונקט לישנא דמשחמע לב' אפי'), כי ביד יוסי בן יועזר וחברו היה הכול נכלל, הנהגת האומה ומשמרת הקודש, החורה: ומשמתו נתפרדה החבילה ולא נחקשרה כל ימי הבית.

עוד יש להזכיר בני בתירא בימי הלל (פסחים ס"ו) ונראה שהיו במקום הנשיא ולא נשיאים' ממש, ובין נשיאות שמעיה ואבטליון לנשיאות הלל עברו איזה שנים ללא נשיא בראש הסנהדרין. ומשפחת בתירה העמידה כמה חכמים במשך איזה דורות כאשר יבורר לקמן. — ועוד נזכרו בסיפורי יוסף שני חכמים יהודה בן סרפי (או שרביה) ומתחיה (או מתיא) בן מרגלית אשר קנאו קנאת מקדש ה', בהסירם את הנשר אשר העמיד הורדוס על שער ההיכל, ונהרגו במצות המלך האכור הזה¹). ובספרי רז"ל לא נזכרו אלה ב' אנשים.

ונחזור עתה בכלל על חכמי מחקני תקנות וחקנותיהם. בראש החכמים אלה עומד שמעון הצדיק, אבל באמת יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן הם הראשונים אשר מהם נודעו תקנות²). ועם הלל ושמאי נשלם דור מחקני הקמת ובם נתחברו יחד דור מחקני תקנות ודור חוקרי הלכות. והנה בימי מחקני תקנות עד הלל ושמאי (עיי' לקמן) לא נפלה מחלוקת ולא נשארה הלכה על שם יחיד האומרה, ואף שמצינו הלכה ליהושע בן פרחיה ונחלקו עליו חבריו כאשר זכרנו לעיל, אך מדברי החכמים, „א"כ יהא טמאות ליהושע בן פרחיה וטהורות לכל ישראל" ניכר שלא השגיחו על דבריו. והנה זה נראה באמת דר קצת ולא מצינו דוגמתו במחלוקת דורות חכמי ההלכה, כי שם איתה חמיד דברי ר' פלוני וחכמים אומרים וכו', הנה התנא פלוני אמר דעתו והחכמים הציגו דעתם נגדה, אבל לא ביטלו אותה לאמור לנו המשפט. אך העיקר בזה: בימים הראשונים בהיות הסנהדרין בראש העדה לתורה ולתעודה ועמדו בחוכה למנין (כמאמר ר' יוסי סנהדרין פ"ח) ומשם יצאה הוראת הלכה למעשה נתבטלה דעת היחיד ולא נחפשטה חוצה, ואף אם הורה היחיד לעצמו לחומרא לא נשאו לבו להורות לאחרים

(1) יוסף שם 3, 2, 6, 17. — הנשר היה סימן על דגלי הרומיים כידוע. ונראה שהורדוס העמיד הנשר על שער ההיכל להחנף להרומיים, כי למצוא חן בעיניהם היו כל מזכותי. — ושני החכמים אלה נקראו שם *Ioudas ó Sarphatou* ואל *Matthias ó Magyaltou*. ונראה קצת ששני אנשים אלה היו מבת האסיים.

(2) וברין היה להתחיל סדר חכמי תקנות מבי' חכמים אלה, אבל בהיות שהמשנה מזכרת שמות החכמים הראשונים משמעון הצדיק הלכנו בעקבותיה.

בדבריו (והמדרה לאחרים לעשות הוא נידון בכלל וכן מטרא כידוע). ולכן לא השיב יהושע בן פרחיה על דברי החכמים ושמע לחשובתם הנאמרת בגערה³). — ובוה נפתח גם כן פתח חשובת השאלה מדוע לא נאמרה הלכה על שם אחד מהחכמים אשר היו בדורות אלה: יען ההלכה לא נגמרה או על פי היחיד כי אם על פי הסנהדרין. — והתקנות לבד נקראו על שם נשיאי הסנהדרין או על שם הנשיא ואב בית דין אף כי התקנות לא נתקנו כי אם במושב הסנהדרין ובהסכמת חכמיה. וזה מפני שהנשיא (או הנשיא והאב"ד) העיר הסנהדרין לחקן התקנה או לגזור הגזירה, כי התקנה נובעת לרוב מצורך הוסי, או לחוק בנין התורה או לכונן ע"פ המצוה נמוסי הנהגת המדינה ומה שיש בין אדם לחברו. ועל הנשיא אשר הוא בראש העדה לשום עין השגחתו על צרכי השעה בענין המצוה והמשפטים, והוא העיר והניע לעשות התקנה, ולכן נקראת על שם המולידה⁴).

ומפי שמעיה ואבטליון נודעו איזה הלכות — כי העדיות אשר העידו במשנה וברייחא בשמם ונוכרו למעלה אינן תקנות כי אם הלכות — יען היו קרובים לדור חכמי ההלכה וכבר התחילו התלמידים לשום לב על אומרון, ובקצת העדיות חיו עוד האנשים אשר שמעו ההלכה מפי שמעיה ואבטליון כהוא דשני גרדיים. — והלל ושמאי הם הראשונים אשר נחלקו בהלכות, גם לא נודעו הלכותיהם ע"פ עדות כ"א בדרך לימוד גמור כאשר הוא בפי התנאים הבאים אחריהם. כי בימיהם רפחה יד הסנהדרין ע"י ההרג רב אשר הרג הורדוס האדומי בחכמיה, וגם מלכותו והנהגתו לא היתה על פי התורה והמצוה כי אם על פי פקודת הרומיים והגשות לבו הרע, כנודע מסיפורי יוסף. ובעת ההיא הוסרה הסנהדרין מגבירה ונתהפכה לבית עקר רועי התורה וכמו שיבואר להלן, לכן החל פירוד הרעות, אף כי בראשיתו מצער היה ולא נחלקו הלל ושמאי כי אם בג' או בר' דברים.

ומחלוקת אחת יוצאת מן הכלל כי היא ישנה מאוד ונפלגו בה הדעות מווג הראשון עד זוג האחרון כפי שנוכר חגיגה פ"ב מ"ב, חכם אחד מכל זוג אמר לסמוך ביו"ט וחברו אמר שלא לסמוך. וזה יפלא בעיני המעיין שלא יכלו כל הדורות אלה למצוא פשר דבר והשוואה

3) וכן נזכר בתוספתא מכושיך פ"ג: (ר') חלפתא בן קינא אומר שום בעל בכי טמא משום שמרביצין עליו במים ואח"כ קולעין אותו אמרו חכמים אם כן יהא טמא לחלפתא בן קינא ולכל ישראל טהור ע"כ. הנה גם פה נתבטלה דעת היחיד לגמרי כעין ההיא דיהושע בן פרחיה וזה מורה שגם המחלוקת זאת היתה בימי קדם (ולכן סגרו מ' ר' בב' חצאי עגולה). ועוד נזכר מזה א"י"ה בחלק ג'.

4) בימים האחרונים נמצא בפירוש רבי ובית דינו, ר' גמליאל ובית דינו וכו', והדעת מכרעת שגם בימי הנשיאים הקדמונים לא נעשו התקנות — ובפרט התקנות אשר אינן הוראת שעה לבד כ"א הוראות בעיקרי התורה כגון ההוא דאין מעדין מאומד וכו' — כ"א בהסכמת הסנהדרין, אבל חלקו כבוד להנשיא לקרוא אותן על שמו.

בהלכה אשר אין בה כי אם משום שבות. ואפשר אף שבעת
 נכרא שונה לא היה חילוק הדעות כי אם בסמיכה ביו"ט, ענפי החוראה
 נאח וחולדותיה המשפטו להרבה צדדים ונגעו במקצוע גדול. כי
 באמנם שלא לסמוך יצא מזה המשפט שהסמיכה אינה מעכבת דהלוא
 ביו"ט היא נתקת ממקומה, ולהיפך אם סומכין ביו"ט יש לקיים שהסמיכה
 עיקרת ומעכבת⁵). והנה בימי בית שני שלחו מרחק מלבד מחצית
 השקל מתנות זהב וכסף ונדרים ונדבות לרוב בכל שנה ושנה לירושלים,
 כנזכר בסיפורי יוסף בהרבה מקומות, וגם פילא האלכסנדרוני מספר מזה
 ושהוא בעצמו הלך לירושלים להתפלל ולזכות שם⁶). והנה אם הסמיכה
 מעכבת לא יוכלו הרחוקים להביא קרבנותיהם אם לא יבואו בעצמם
 לעיר ה' ולמקדשו. ומיראת חכמי הסנהדרין, פן יהיה הדבר לפוקה
 ולמכשול ויחשבו הרחוקים כי אין להם חלק בנחלת ה', מנעו את עצמם
 סלעמוד למנין ולקבוע הלכה למעשה, ונשאר הדבר ברצון הנודר והנודב
 או יבוא ויסמוך או ישלח קרבנו.

והגזירות והתקנות אשר הוחקו בימי הווגות: בדיני טומאות
 וטהרות גזרו יוסי בן יעזר וחברו על ארץ העמים ועל כלי זכוכית. —
 מיהושע בן פרחיה נמצא הלכה בדיני הכשר. — שמעון בן שטח
 (ולדעת הירושלמי גם יהודה בן טבאי) גזר על טומאת כלי מתכת. —
 שמעיה ואבטליון נחננו שיעזר במים שאובין לפסול את הסקוה⁷). —
 בדיני נפשות נתיסדו ונתקיימו הלכות על ידי שמעון בן שטח שלא
 להעיד מאומד. שלא להמית עד זומם עד שיוזמו שניהם. כיון שהגיד
 שוב אינו הוזר ומגיד. — יהודה בן טבאי קיים ההלכה בעונש עדים
 זוממים על המחשבה להרע אף שלא הומת איש על פי העדות (אבל
 טעה בדין עד אחד זומם⁸). — בדיני המשפט וממונות החזיק
 שמעון בן שטח ההלכה: הבעל דין צריך להיות בעמידה לפני השופטים. —
 גם הוא חיקן תקנה בענין הכתובה. — בדיני שבות נודעה
 מחלוקת ישנה כל ימי הווגות. ובדיני הכנה העידו עדות מפי שמעיה
 ואבטליון. — בענין חינוך הבנים: שמעון בן שטח יסד בחי ספר
 לילדי בני ישראל. — הלל חיקן פרוכול, גם תיקן אצל בחי ערי חומה
 שישליך המוכר בסוף השנה המעות ללשכה אם נטמן הלוקח⁹).

(5) עיי' בוצה ב', ומשמעות הדברים כר' יוסי בר' יהודה שם על מה נחלקו על הסמיכה עצמה וכו'.
 (6) ואלה דבריו: *Genómēnos ēn taútēi (scil. Asakaloni) kaθ' ὃν χρόνον εἰς τὸ πατρίων ἔρον ἐστελλόμενός τε καὶ θύσω.* Philon. Fragmenta p. 646 ed Mangey.

(7) ולפי עדות ר' יוסי אמרו ג"כ הלכה בדיני תרומה יבמות כ"ז. — ומהווא דעדיה מים
 שאובין וכו' יש ללמוד שההלכה דמים שאובים פוסלין היא ישנה מאוד כי שמעיה ואבטליון
 נחננו כבר השתקרו בכמה.

(8) ולפי המחלוקת פ' משפטים פ"כ טעה שמעון בן שטח בדבר, אבל בתוספתא ובכ"י
 החלמודים הגי' בכל מקום כאשר כתבנו לעיל ד' 37. 36. וידוע שהטעיות רבו בהמכילהא.
 (9) ועי' לעיל ויחנן כה"ג, חסידים חקנים הראשונים, ב"ד של השמונאים.

חכמי ההלכה.

לחכמי ההלכה נמצאים ששה דורות, והתחלתם מביח שמאי וביח הלל, וסופם התנאים הנוכרים לבד כברייא ולא במשנה. משך זמן כל הדורות אלה הוא ר"י שנים. — וזאת לדעת: הדורות לא יפרדו פירוד גמור עד שלא יהיו נבלעים קצתם זה בזה, והרבה חכמי דור הבא חיו גם כן בדור הקודם; אבל יחשבו התנאים לדור מיוחד לפי רוב מאמריהם וקביעות ישיבתם ומשאם ומתנם עם חבריהם בעת מן העתים.

הדור הראשון.

ביח שמאי וביח הלל. עקביא בן מהללאל. רבן גמליאל הזקן. רבי חנינא סגן הכהנים. ביח דין של כהנים. חנן. אדמון. נחום המדי. רבן שמעון בן גמליאל. רבי יוחנן בן זכאי. משך זמן הדור הזה הוא לערך ע' או ע"ב שנה.

ביח שמאי וביח הלל.

עם מות הלל ושמאי נפלה עטרת הסנהדרין. המהומות רבו ונציגי מלכי רומי נגשו בעם ורמסו יושבי הארץ לעפר, וכפרט בעת הקבץ העם לדרוש את אלהים בני רגלים הרבו חללים ושפכו דם נקי לרוב. ובימי החושך והצלמות אלה אשר אראלם צעקו הוצה ונשמו מסלוח הצדק לא עמד כה בסנהדרין לעשות דין ומשפט, ועשרים שנה אחרי מות הלל לא דנו דיני נפשות. — וכבר זכרנו לעיל כי ע"י רוע המעמד הזה לא הושיבו עוד נשיא ואב"ד בראש הסנהדרין כי אם נשיא לבד. וגם חכמי הדור לא היו כפופים עוד תחת הסנהדרין כבימים קדמונים אשר עמדו למנין לקבוע ההלכה. ואפשר שזה הוא כוונת המאמר: משרבו חלמידי שמאי וחלל שלא שמשו כל צרכן רבו מחלוקת בישראל ונעשית תורה כשתי תורות (סנהדרין פ"ח). ודברי האומר — ר' יוסי — כנים הם מצד עצמותם, אבל כאשר נעמיק בחקירה זאת יצא לנו כי המחלוקות אלה נמשכות כחולדות הכרחיות ממצב הסנהדרין אשר נהפכה אז לבית מדרש גדול אשר בו חקרו ודרשו מצוות התורה, ומדרכי התורה לתח רשות לכל איש לחקור כפי שכלו, ויבורר זה עוד לקמן.

חלמידי שמאי וחלל נחלקו לשני בתים אבל לא לשתי כתות, וכמאמרם: אע"פ שנחלקו ב"ש וב"ה וכו' לא נמנעו ב"ש לישא נשים מב"ה וכו', ללמדך שחיבה ורעות נהגין זה בזה לקיים מה שנאמר האמת והשלום אהבו²). — משך ימי ב"ש וב"ה הוא לערך ק"י

(1) כבר כתבנו שהלל ושמאי יחשבו ג"כ לחכמי ההלכה, אבל יקן הלכותיהן ומחלוקותיהן מעטות וגם נחשבו להזנות ונמצאו להם תקנות, לכן התחלנו דורות חכמי ההלכה מב"ש וב"ה.
(2) יבמות יד. ובתוספתא שם פ"א וירושלמי פ"א הל"ו הלשון משונה קצת.

שנה³), מחלוקתם באו הרבה פעמים במשנה, בבביתא וכו', וב"ש נזכרים כמעט בכל מקום קודם לב"ה⁴). — ודרך ב"ש וב"ה ידוע כפי החלל: ב"ש אוהבים צד החומרא וב"ה צד הקולא. יש סמך לה, דהרי המשנה בעצמה מונה עדיות פ"ד ופ"ה קולי ב"ש חומרי ב"ה, וזה יורה שבהמחלוקת אשר לא נמנו שם ב"ש הם לחומרא וב"ה לקולא. אבל יש לחקור מה ראו ב"ש להחמיר חמיר ומה כח יש בזה לבנות דייק ולשפוך סוללה חומרא על חומרא? וגם בקולי ב"ש — והם כ"ד דברים⁵) — צריך למצוא טעם למה יצאו בהם מדרכם דרך החומרא. ולמצוא טענה נרדפה לדעת ענין השמות אשר יקראו בהם השני בחים אלה וחכונתם. בית שמאי נקראו על שם שמאי רבם ובית הלל על הלל, אבל השם לא יספיק ואין בו תועלת, אם לא כוונתו היא על דרך הלימוד והדרוש: ב"ש חקרו וזהו כדרך שמאי וב"ה הלכו בדרך הלל. והנה משמאי נודעו לנו הלכות אשר בהן יזכר דרכו. שמאי מחליט משפט חרוץ בין באיסור והיחר בין בטומאות וטהרות עד קצה האחרון, וכיון שנגזר איסור או טומאה בדבר לא נכנס שמאי לאסור בין חלקי האיסור או לחוץ בין חלקי הטומאה לאמור: עד פה יתפשט האיסור ולא יוסף, אבל זה משפטו להשוות כל חלקי האיסור בלתי חת מגרעות. נעבור נא על המשניות דעדיות פ"א מ"ז עד מ"ב: רובע עצמות וכו', הנה יש כאן כמה חילוקים, שמאי אינו מחלק כלל ואמר אפילו הוא מעצם אחד. — כרשיני חרומה וכו', הנה יש בזה לחלק בין שרייה ושפיה ואכילה, ושמאי משה מדוחיו ולא חילק כלל בין אלה הצדדים ואמר יאכלו צריד. — מ"י: הפורט סלע וכו', הנה יש בזה כמה צדדיו, כמה חלקי הסלע יוכל לפרוט בפרוטות, ושמאי סובר לא יפרוט כלל אלא יניחה בחנות. — מ"א: כסא של כלה שנטלו חפוי וכו', בזה יש לדין אם בטל הכסא והוה כנשבר, ושמאי מחמיר אף בכסא של מלבן כיון דהוי לשיבה. וכן משפטו בכסא שקבעו בעריבה ע"ש. — ודרך זה של שמאי נודע גם כן בהוא דסוכה פ"ב מ"ח: מעשה שפיתח שמאי את המעזיבה וכו', דכיון שמחנבין הקטנים לסוכה הלך שמאי עד קצה האחרון לחנק אפי' קטן המוטל בעריסה. — וכן יומא ע"ז, כיון דיוה"כ אסור ברחיצה לא התיר שמאי רחיצה כלל אפי' לצורך קטן. הנה זה דרכו של שמאי שלא לשום גדר בין צדדי האיסור

(3) סי' שנים ממות הלל עד חרבן הבית, ונ"ב שנה עד מלחמת ביתר. עיי' לקמן ר' יהושע. דע דמביתא ד' נראה דב"ש עמד כבר בבתי הלל.

(4) ב"ש קדמו בזמן לביה כי עמד כבר בבתי הלל, ולכן קדמו במשנה ובביתא לביה. ועיי' עירובין י"ב ע"ב ומשם יש למצוא טעם אתר לקדימת ב"ש לביה. — החלל קודם לשמאי אם לא שאי אפשר להקדים הלל ע"פ דרך כללי המשנה. עיי' לקמן פרק ד'. ודברי הת"י מנגה ט"ז ד"ה שנים שכתבו ואגב וכו' חשיב ליה בכל מקום שמאי קודם להלל, אינם מחזיקים כל הצורך.

(5) עיי' תוספתא עדות פ"ב והובאה בראב"ד סוף פ"ה דעדות, ועיי' לקמן.

הקרובים והרחוקים, וכיון שחל שם האיסור הוא עומד תמיד בחקפו וכוחו. אבל אם נדין על האיסור בעצמו, אם יבוא האיסור בכלל ואיזה הוא הנדון אשר משם מוצא ומבוא האיסור, בזה לא גזר שמאי לחומרא, כי בחחילת הדין הסברא מכרעת ולא החומרא, אך שפט לפי שכלו ובינתו ועל פיה חרץ המשפט יהיה לקולא או לחומרא. זהו הוא אשר מצינו עדיות פ"א מ"א: שמאי אומר כל הנשים דיון שעתן. השאלה היא אם יש לגזור טומאה למפרע ושמאי שפט בסברתו שאין לגזור טומאה כלל (עיי' ש"ס ריש נידה), ובדאי אילו ראה שמאי לגזור לא היה מחלק בין העתים כדברי החכמים שם אלא היה מחליט הגזירה כדברי ב"ה, אבל הוא שפט בחחילת הנדון שאין כאן מקום לתגזירה. — וכן שם מ"ג מקיל שמאי יותר מהלל ושמועה ומבטליון ואמר ט' קבין מים שאובין פוסליון אח המקוה, כי בנדון זה אין שייך לומר חומרא כי הלוא השאלה היא על נקודת האיסור איזה הוא הדבר אשר יאמר עליו שהוא האיסור, ובנדון דידן איזו היא החשיבות לפסול המקוה וזה לא יוכרע כ"א בסברא, וסברת שמאי הכריע ב"ש קבין (או כמו שכתב הראב"ד שם משום דט' קבין הם ראויין לטבילה בעל קרי או שאיזה טעם אחר הנעלם מאתנו). — וכן שבת י"ט: שמאי אומר עד רדחה אפילו בשבת, גורה סברתו דגבי מלחמה אין שבת. — ולהיפך החליט בשכלו מקב לחלה (עדיות פ"א מ"ב), בזה לא שייך לומר משום דיש לנטות לחומרא אבל מצא טעם לדבר בפלס הגיונו. — (ואפשר שהך „אפי' מעצם אחד" שם מ"ו הוא ג"כ מן הסברא, ועיי' גזיר נ"ב).

ובדרך זה הלכו תלמידיו בכלל אף שלפעמים נטו מדרך רבם ולא באו בגזירת האיסור והטומאה עד קצה האחרון. ונשים עתה עיינו על מחלוקות ב"ש וב"ה הבאות במשנה וברייחא, אך נקדים עוד כי מלבד הדרכים אשר מצינו בשמאי יש עוד דרך מיוחד לב"ש, והוא במדרש המקראות. ב"ש אוהבים לדרוש הקרא כהוייתו וגם בשאר ענינים ילכין במסילה זאת לשפוט הדבר כאשר הוא שם בלתי שים לו ידים להסבו לפנים אחרות ולדרוש בדרך זכר וסימן. — ומה יצאו לנו ג' אופני הלכות דב"ש. א) הלכות על פי דברי המקרא או על פי עצמות הדבר בלתי שים לו ידים למצוא היתר בדרך זכר וסימן. ב) הלכות בהתפשטות צד האיסור או החומרא. ג) הלכות החלויות בסברא. — ולעומת זה: בחלוקה א' לא הקיאו בית הלל (אשר בלתי ספק בחרו בדרכיהם ע"פ הלל רבם, אף כי לא נמסרו לנו הלכות מהלל בענינים אלה כ"א שחים בח"כ ועיי' לעיל הלל) את עצמם במשעול צר כוח לדרוש המקרא כצורתו, גם לא הגבילו גבול כחוט השערה בעד עצם הדבר. — בחלוקה ב' הברילו ב"ה באור חכמתם בין גזרי האיסור והטומאה, ועל החלוקה זאת נאמר בדין ב"ש לחומרא וב"ה לקולא, ואך פרטים מעטים יוצאים מן הכלל. — בחלוקה

ג' כל איש ואיש כאשר נשאחר רוח סברתו ללכת ולך, ולכן פעם יהיו ב"ש לקולא וב"ה לתוסרא ופעם להיפך. — ולברר הדברים אלה נעבור על אלה ג' החלוקות.

מסין החלוקה הראשונה.

בענין מדרש המקרא: ברכות פ"א מ"ג: ב"ש אומרים בערב כל אדם יטו ויקראו ובבוקר יעמדו שנאמר וכשכבך ובקומך וב"ה אומרים כל אדם קורא וכו'. — גיטין פ"ט מ"י: ב"ש אומרים לא יגרש אדם את אשתו אלא אם כן מצא בה דבר ערוה שנאמר כי מצא בה ערוה דבר וב"ה אומרים אפי' וכו'. — חולין פ"ח: אין מכסין אלא בעפר דברי ב"ש וב"ה אומרים מצינו אפר שנקרא עפר וכו'. — תוספתא שבת פ"א אמרו ב"ש לב"ה אי אחס מודים שאין צולין בשר וביצה בע"ש עם חשיכה אלא כדי שיצולו (מבעוד יום הגהת הרא"ו) אף דיו סמנין וכרשינין וכיצא בהן אמרו להם ב"ה אי אחס מודים שטוענין קורות בית הבר וחולין עיגולי הגת ע"ש עם חשיכה אף דיו סמנין וכרשינין וכיצא בהן אלו עמדו בחשובתן ואלו עמדו בחשובתן אלא שב"ש אומרים ששת ימים העבוד ועשיה כל מלאכתך שחהא כל מלאכתך גמורה מערב שבת וב"ה אומרים ששת ימים תעשה מלאכה עושה אתה כל ששה. וכירושלמי שבת פ"א הל' א' מפורש יוחר טעמא דב"ה ששה ימים תעשה מעשיך וכיום⁶). — ב"ש עומדים על עצמות הדבר עירובין ו': כיצד מערבין דרך רה"ר וכו' חנניה אומר ב"ש אומרים עושה דלת מכאן ודלת מכאן וכשהוא יוצא ונכנס נועל ב"ה אומרים עושה וכו'. — שם ל' ע"ב: חנניה אומר כל עצמן של ב"ש לא היו מודים בעירוב עד שיוציא טטחו וכל כלי חשמישו לשם. וכן הא דביצה י"ז: חנניה אומר ב"ש אומרים אין אופין אלא אם כן עירב כפח ואין מבשלין אלא א"כ עירב בחבשיל ואין טומנין אלא אם כן היו חסין טמונין מערב יו"ט וב"ה אומרים מערב וכו'⁷). — וע"ע עירובין פ"ו מ"ד: סאימתי נותנין רשות ב"ש אומרים מבעוד יום וב"ה אומרים משחשיכה, ועיי"ש בש"ס ע"א דטעמא דב"ש דסכרי ביטול רשות סיקנא רשותיה הוא וכו', כלו' דצריך להיות הדבר על שלימותו. וכן שם פ"א מ"ב: הכשר מבוי בש"א לחי וקורה ובה"א או לחי או קורה. — וסדרך זה של ב"ש יובן בקל דלית להו סתור; וכן איתא ב"ב במשנה: בש"א אין מוציאין לא את הקטן ולא את הלולב ולא

6) ועיי' עוד ב"ב מ"ד דייקי ב"ש ל' הקרא על כל דבר משע (ובענין המדרש של מ' דבר, והוא נמצא ג"כ במשנה סוף שביעית, נדבר במ"א). — ת"כ פ' אמור פרק ט"ו: בש"א יכול יחוג אדם ביו"ט ת"ל אך במקד אהה חוגג ואין אתה חוגג ביו"ט בה"א יכול יחוג אדם בשבת ת"ל אך ביו"ט אתה חוגג ואין אתה חוגג בשבת. וב' הדרשות אלה בת"כ החוקות קצת, אף שדרשת ב"ש קרובה יתר מדרשת ב"ה. — ועיי' לקמן בענין זה.

7) ואף שהחבמים חולקין אהנניה אליבא דב"ש בעיקר הדבר יש ללמוד מה דרך ב"ש.

אח ספר תורה לרשות הרבים וב"ה מחדין, והטעם דהאיסור וההיתר חלוי במתוך וכמו שמפרש הש"ס שם. — וקרוב מזה ג"כ שביעית פ"ה מ"ח: בש"א לא ימכור אדם פרה חורשת בשביעית וב"ה מחדין מפני שהוא יכול לשוחטה. וכן ע"ו ס"ו: בש"א לא ימכור אדם שדה ניר בשביעית. — וגם יש לשפוט מדרכם זה של ב"ש דליח להו ברירה. ועיי' אהלות פ"ו מ"ג וכיצה ו'.

מסין החלוקה השניה.

רוב מחלוקות רב"ש וב"ה הן על דרך זה. ב"ש לא יפרידו בין פרטי האיסור ולכן גזרו על כל צדדי האיסור, ונטו ג"כ לפעמים לגזור הא אטו הא. ואפשר הא דלא הבדילו בין צדדי האיסור הוא משום גזירה. — ונעבור על ס' זרעים. דמאי פ"א מ"ג: שמן ערב ב"ש כחייבין וב"ה פוסרין. ב"ש גזרו גם על תערובת דמאי (עיי"ש בר"ש). — שם פ"ג מ"א: גבאי צדקה בש"א נותנין אח המעושר לשאינו מעושר ואח שאינו מעושר למעושר וכו', לא חילקו בדמאי בין עשירים לעניים. — שביעית פ"ד מ"ד: המדיל ביהמים בש"א יגום, דההשרשה היא כעון עבודה קרקע. (עיי"ש בר"ש). — שם מ"י: סאימחי אין קוצצין את האילן בשביעית בש"א כל האילן משויציא. — שם פ"ח מ"ג: בש"א אף לא אגודות. — מעושר שני פ"ב מ"ד: כרשיני מעושר שני וכו' ושל חרמה בש"א שורין ושפין בטהרה ומאכילין בטומאה ובה"א וכו' שמאי אומר יאכל צריד. וכבר כתבנו למעלה דשמאי הלך בחומרותיו עד קצה האחרון וכוה נטו ב"ש קצת מדרכו (ובמשנתנו יש קצת טעם לדבר, דהא דאמרי ב"ש מאכילין בטומאה היינו לכהמה [עיי' בפ' הרמב"ם וברע"ב], ומה לנו לחוש כלל גבי אכילת בהמה לטומאה). — שם מ"ו: בש"א לא יעשה אדם אח סלעו דינרי זהב וב"ה מחדין, אחד אוקימחא ב"מ ד' מ"ד פליגי בגזירה, ולחד אוקימחא במדרש הקרא. ועיי' בירושלמי למשנתנו. — שם פ"ג מ"ו: ושלא נגמרה מלאכתן וכו' בש"א יחזור מעושר שני שלהם ויאכל בירושלים. ב"ש לא מחלקין בין פירות שנגמרה מלאכתן לפירות שלא נגמרה מלאכתן עיי"ש. — מ"ו: בש"א הכל כלפנים, יובן ג"כ על דרך זה. — מ"ג בש"א מפתח ומערה לגת, דכיון דצריך להקיף מצרכיני ליה מוקף גמור (עיי"ש בר"ש). — שם פ"ה מ"ו: התכשיל בש"א צריך לבער. ב"ש לא מחלקין במעושר שני גם אם הוא אינו בעין. — מ"ז: מי שהיו לו פירות בזמן הזה בש"א צריך לחללן על הכסף ב"ש לא מחלקין גם בין זמן לזמן, והכל נובע מן הדרך הנזכר אשר בחרו להם. — זעוד שם חוספתא פ"ג: מחללין (המחלל, וכן הגיה הגר"א) מעות על פירות בירושלים בזמן הזה בש"א זה וזה מעושר שני, והוא ג"כ מהטעם אשר כתבנו. ומתדרך היוצא ממשניות אלה יש לדון על רוב מחלוקות ב"ש וב"ה במקום שהאיסור וההיתר אינם נובעים מהסברא אלא במה שיש לחלק

בין צדדי האיסור אג במה שיש לגזור. ומענין זה בס' מועד: הי"ח דברים דפ"ק דשבת, ועיי' ירושלמי שבת פ"א ה"ד: י"ח דברים גזרו ובי"ח רבו ובי"ח נחלקו. ובתוספתא שם פ"א איתא: בש"א לא יאכל הזב עם הזבה ובי"ח מחירין, והך דב"ש הוא משום גזירה עיי' ירושלמי שם הל' ג'. — ושאר חומרי דב"ש בפ"א דשבת קצתן משום גזירה אג משום דאין מחלקין בצדדי ובזמני האיסור. — בפלגתות דפ"ג ס"א מ"ב חומרי דב"ש נובעים מן הגזירה, וכן פסחים פ"א ס"א ושם ד' כ', סוכה פ"א ס"ו פ"ב מ"ו. וחומרי דב"ש היוצאים משום דאין מחלקין וכו' עיי' עירובין פ"ו מ"ו, פסחים פ"ד מ"ה, סוכה פ"ג מ"ה. ועל הדרכים אלה יובנו שאר המחלוקות דס' מועד. — ס' נשים: במס' יבמות כתובות קידושין גיטין נבעו דברי ב"ש ממקור הסברה עיי' לקמן, ואך גיטין פ"ח מ"ח הוא בכלל גדר הגזירה, ושם ד' נ"ה עמדו ב"ש על עיקר הדבר כאשר הוא מדין תורה. — נדרים ד' ו': בש"א כינויי כינויין איסורין, והוא משום גזירה ע"ש ובתוספתא נזיר פ"ב. וכן נזיר פ"ב מ"א הטעם דב"ש הוא משום כינויי כינויין עיי' התוספתא אשר זכרנו. — ס' נזיקין לא יבוא בחלוקה זאת עיי' לקמן. וכן ס' קדשים אינו מן המנין עיי' לקמן, ואך חולין פ"א מ"ב: השוחט במגל קציר בדרך הליכה ב"ש פוסלין, נכנס בכלל הגזירה. — ס' טהרות. רוב חומרי ב"ש תבאים בזה הסדר חמה בגדר הגזירה או לפי שאין מחלקין, עיי' כלים פ"א מ"ג, פי"ד מ"ב (עיי"ש בתיו"ט הפי' של מהר"ם) ודוגמתו פ"כ מ"ו, פ"כ מ"ב וכן פכ"ו מ"ו, פכ"ב מ"ד (באלה ב' מחלוקות נטו ב"ש קצת מדרך שמאי רבם וכמו שכתבנו לעיל), פכ"ח מ"ד. — ומענין הוה המחלוקות במס' אהלות (ופ"ז מ"ג הוא מסין החלוקה הראשונה וכמו שזכרנו לעיל), פרה (ושם פי"ב מ"ד סתמה כב"ש לקולא לפי מה ששינונו עדיות פ"ה מ"ג ועיי"ש בתיו"ט), טהרות (ועיי' ברמב"ם בפירושו לפי"מ"ד), מקואות (ועיי' בר"ש פי"ו מ"ו). נדה, טבול יום, עוקצין. ונמצאו גזירות אשר ישרו בעיני ב"ה וחזרו להורות כדברי ב"ש. עיי' כלים פ"ט מ"ב, ועיקר טעמו של ב"ש הוא משום גזירה עדיות פ"א מ"ד. ומה נמשך ג"כ אהלות פ"ה מ"ג מ"ד. — ועיי' תוספתא תרומות פ"ג, והובאה בירושלמי שם פ"ג הל' ו': מאימתי מטמאין בש"א משינטל מעשר ראשון וכו' (ובירושלמי בלי אחר עיי"ש) בה"א וכו' אמר ר' יהודה הלכה כדברי ב"ש אלא וכו'.

ודע דמדרך זה של ב"ש נובע ג"כ, שאם יש לפעמים הכרח לעבור על איסור תורה, ב"ש על משמרתם יעמדו לבלתי חתרכב הפרצה ויעקר האיסור לגמרי. ומה נדרים פ"ג מ"ב עיי"ש.

מסין החלוקה השלישית.

הנה מצינו הרבה הלכות אשר אין להם חיבור וקישור עם קולא או חוסרא ורק הסברא מברעת, כגון ברכות פ"ח מ"א: בש"א סברך

על חיום ואחר כך מברך על היין. — מ"ח: בש"א נר ומוון ובשמים והבדלה וכו' בש"א שברא מאור האש. — ובבבלי שם מ"ג: הביא לפניו שמן והדס בש"א מברך על השמן ואח"כ מברך על ההדס. עוד שם (והוא מן החוספתא פ"ה) הביאו לפניהם שמן ויין בש"א אוחז השמן בימינו וכו'. — וכן הפלוגתא בענין נוסחאות התפלה והשייכים לה, כגון הא דתוספתא ברכות פ"ג, ר"ה סוף פ"ב (והובא קצת המאמר עירובין מ' וקצת המאמר ביצה י"ז): יו"ט של ר"ה שחל בשבת בש"א מתפלל עשר ובה"א חשע. יו"ט שחל להיות בשבת בש"א מתפלל שמונה וכו' ובה"א מתפלל שבע. וכן פסחים פ"י מ"ז: עד היכן הוא אומר בש"א עד אם הבנים וכו' (ועיי' תוספתא שם פ"י). סוכה פ"ג מ"ט: והיכן היו מנענעין בהודו לה' דברי ב"ה בש"א אף באנא ה' וכו'. — ועוד מצינו מחלוקת בין ב"ש וב"ה אשר אין בהן קולא או חומרא יותר לצד זה מלצד זה, כגון עירובין פ"ח מ"ז: בור שבין שני חצרות וכו' רשב"ג אומר בש"א מלמטה ובה"א מלמעלה. — והמחלוקות דב"ש וב"ה הבאות כדיני סמונות אין בהן שייכות עם חומרא וקולא. עיי' יבמות פ"ד מ"ג, כתובות פ"ח מ"ז: שזמרת יבם שנפלו לה נכסים וכו' מזה מה יעשו בכתובתה וכו'. מזה פ"ד מ"ב: מזה בעליהן עד שלא שחו בש"א נוטלות וכו'. ב"ב פ"ט מ"ח מ"ט: נפל הבית עליו ועל אביו וכו' נפל הבית עליו ועל אשתו וכו'.

אבל גם במקום שיצא מהמחלוקת חומרא אם היא תלויה בסברא ב"ש נוטים בשוה לקולא או לחומרא ואין כאן מקום לומר ב"ש לחומרא. ומהמין הזה הפלוגתות הנספרות עדיות פ"ד מקולי ב"ש. עיי' על כל אחת ואחת ותמצא כי לא על מפלסי החומרא והקולא הטבעו כ"א על אדני הסברא. ונוסף עליהם הא דאיתא בתוספתא נזיר פ"ג (והובאה בירושלמי נזיר פ"ד הל' ו'): בש"א אין אדם מדיר את בנו בנזיר ובה"א מדיר אדם את בנו בנזיר. וכן רוב הנך דברים דפ"ה דעדיות, ואך בקצתם טעם החומרא הוא משום גזירה כגון הך דמשנה ב': העוף עולה עם הנבינה וכו' (ואפשר דמש"ה לא חשבה התנא דפ"ד דעדיות). — ועוד מצינו ב"ש לקולא בדברים התלויים בסברא. ברכות פ"ח מ"ד: בש"א מוכדין את הבית וכו', משום דעברי מותר להשתמש בשמש ע"ה עיי"ש בש"ס. שם מ"ח: בא לחם יין לאחר המוון וכו' בש"א מברך על היין וכו', משום דסברי אין ברכת המוון טעונה כוס. — מעשר שני פ"ד מ"ח: המניח איסור וכו' בש"א הכל עשרה. — שבת פכ"א מ"ג, במשנה שלפנינו ב"ש לקולא ועיי"ש בבבלי קמ"ג ועיי' לקמן פרק ג' נוסחת החוספתא (והירושלמי). — קידושין מ"ג: אמר לשלשה צאו וקדשו לי האשה אחד שליח ושנים עדים דברי ב"ש ובה"א כולם שלוחים הם וכו'. — כלים פכ"ט מ"ח ב"ש ב' פעמים לקולא. — נדה פ"ה מ"ט: בח כ' שנה וכו' אליו דברי ב"ה בש"א זה וזה בני י"ח. — ולפעמים ב"ש לחומרא מכה הסברא. דמאי פ"ז מ"ז: בש"א לא ימכור אדם וכו' אללא לחבר ועיי"ש

כפי' הרמב"ם משום הסברי אסור לגרום טומאה לחולין שבא"י. —
 סוכה פ"א מ"א: סוכה ישנה ב"ש פוסלין וכו' וכן מ"ז: תקרה וכו'. —
 יומא ס"א: נזיר ממורט בש"א צריך העברת חער וכו' (ועיי"ש בתוספות
 שהוא מהלכות ההפוכות). — יבמות פי"ג מ"א: בש"א אין מאננין אלא
 ארוסות, ועוד שם: בש"א בבעל ולא ביבם וכו', בש"א בבית דין וכו'
 וכבר נחנו שם ב"ש טעם לשבח לדבריהם. — שם קכ"ב: בש"א אין
 משיאין ע"פ בת קול, גם בזה נראה טעם דב"ש נכון מאוד ע"פ
 הסברא ולא משום חומרא, דהא ב"ש עצמם מקילין בענין זה פט"ו
 מ"ב. — ועיי' כתובות ד' נ"ט וד' ס', נזיר פ"ה מ"א (ואפשר הוא מטעם
 חומרא ושייך לחלוקה ב' ועיי' בש"ס שם), חולין פי"א מ"ב, מנחות
 מ"א וד' ס"ג, וכן הרבה משניות דס' טהרות. — ואם נעמוד למנין
 החומרות דב"ש עם הקולות שלהם בחלוקה זאת ירבו כמעט הקולות על
 החומרות.

ועוד מצינו לב"ש חומרות מצד אחד והם קולות מצד אחר, ואם
 לא נמנו בין קולות דב"ש יאמר עליהם לרוב כי איחשיל וכו' לגבי
 (החומרא) איחשיל. ועיי' ירושלמי פאה פ"ו הל' ב'. ומה המין
 אהלות פ"ב מ"ג כידוע (ועיי' חיו"ט ברכות פ"ח מ"ד). ועיי' זבחים
 ל"ח ע"ב, ובתוספתא עדיות פ"ב איתא: ר' אליעזר בן יעקב אומר
 הבר אחד מקולי ב"ש ומחומרי ב"ה בש"א מתנות מכשירות
 ומפגלות בחטאת וכו' בה"א אחד חטאת וכו'.

עוד נמצאו מחלוקות בין ב"ש וב"ה, והמשנה בעצמה מעידה
 שדבריהם קרובים זה לזה. עיי' כלאים פ"ב מ"ו, שביעית פ"א מ"א
 (ועיי' ג"כ נזיר נ"ב: אמר ר' יהושע יכולני לעשות דברי ב"ש ודברי ב"ה
 כאחד וכו').

הן אלה דרכי ב"ש ומהם נלמוד דרכי ב"ה. ועוד נשאר לנו
 לברר תוכן ענין בית ואיך יבדלו בזה ב"ש וב"ה מהבאים אחריהם ועוד
 ענינים אחרים היוצאים מהחקירה על המשכת זמן שני בתים אלה, ועל
 עניני מחלוקתם. הנה בהיות הסנהדרין על מכונה לא היתה מחלוקת
 וכמאמר ר' יוסי אשר זכרנו. וגם אחרי מות שמאי והלל לא נמצאה
 מחלוקת בין יחידי בית אחד כי אם בין בית שמאי ובית הלל. ואי
 איפשר להעלות על הדעת שבכל עת ובכל ענין הסכימו דעת חכמי
 בית אחד לדבר אחד; ואף אם לחברה אחת נחשבו הלוא דרכי החכמה
 נפרדים לכל איש ואיש כפי שכלו, ואיך איפשר שגדולי החכמים הנמנים
 לב"ש וכן הנמנים לב"ה יחדיו יהיו תמיד תואמים בלתי יבוא פירוד
 הדעת ביניהם. אין זאת כי אם כל בית ובית הלך בדרך הסנהדרין,
 וכאשר נתבטלה דעת היחיד בין המרוכבים בימי הסנהדרין כן נהגו עתה
 ב' בתים אלה בבתי מדרשם. וזה הוא כוונת "בית". ויבואר מזה

למה לא נודעו הלכות מיוחדי סגולה דב"ש וב"ה, וגם בשמוחם לא נודעו כי אם מחי מספר כאשר יבוא להלן.

וזמן המשכת ב"ש וב"ה הוא ק"י שנה, אבל לא נודע בשום מקום בפירוש איזה מחלוקת קדמה בזמן ולכן אי אפשר להגביל כל מחלוקת בזמן ידוע. אבל בכ"ו לא נחיאש מלמצוא מענה בענין זה. ובתחילה נעיר כי ב"ש וב"ה נזכרו תמיד יחד במחלוקתם אלה עם אלה, וד' משניות יוצאות מן הכלל. ונזכרו בהן ח"ק וב"ש או ב"ש וחכמים. ואלה הן: ברכות פ"ו מ"ה: ברך וכו' על הפרפרת לא פטר את הפת בש"א אף לא מעשה קדרה. דמאי פ"ג מ"א: גבאי צדקה בש"א נוחנין את המעושר לשאינו מעושר וכו' וחכמים אומרים גובין סתם ומחלקין סתם וכו'. תרומות פ"ד מ"ג: שיעור תרומה עין יפה אחת מארבעים בש"א משלשים. מכשירין פ"ה מ"ט: כל הנצוק טהור חוץ מדבש הויסין והצפתח בש"א אף המספה של גריסין וכו'. (ועוד נמצאה משנה אחת לר' יוסי כלאים פ"ח ה' חולדת הסניים ר' יוסי אומר: בש"א מטמא כויה במשא וכעדרשה במגע). והנה הת"ק וחכמים דב"ש בקצת מקומות אלה הסח ב"ה לפי מה שבא בחוספתא (תרומות פ"ה) וירושלמי (ברכות פ"ו), ולמה לא נזכרו ב"ה בפירוש?

ונעיר עוד, כי לפעמים יוספר דבר מוקנ' ב"ש וב"ה, וב"ש וב"ה מקשוין ומשיבין אלה לאלה מעובדי דוקניהם. עיי' סוכה פ"ב מ"ו: אמרו להן ב"ה לב"ש לא כך היה מעשה שהלכו זקני ב"ש וזקני ב"ה וכו' אמרו להם ב"ש משם ראייה אף הם אמרו לו וכו'. מנחות ד' מ"א: וכבר עלו זקני ב"ש וזקני ב"ה לעליית יוחנן בן בתירה וכו'. תוספתא ר"ה פ"ב: אמרו ב"ה לב"ש והלאו במעמד כולכם (נראה דצ"ל כולי) זקני ב"ש ירד חונה הקטן⁸). — עוד יש לדעת דלפעמים נחלקו כבר תנאים קדמונים איך היתה מחלוקת ב"ש וב"ה. באופן פלוגתא דב"ש וב"ה פאה פ"ו מ"ב כבר נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע תוספתא פ"ג שם (עיי' לעיל ד' 21). — על ה"ח דבר אמר ר' אליעזר בו כיום נדשו סאה ור' יהושע אמר בו כיום מחקו סאה (עיי' תוספתא שבת פ"א והובאה בבלי קנ"ג ירושלמי שם פ"א הל' ד'). — הולין פ"א מ"ב נחלקו ר' דוסא בן הרכינס וחכמים אליבא דב"ה עיי"ש ור' דוסא בן הרכינס הוא קדמון בזמן (עיי' לקמן). — זבים פ"א מ"ב נחלקו ר' ישמעאל ור' עקיבא אליבא דב"ה עיי"ש ובתוספתא פ"א. — והנה אף שחלקו כבר התנאים הראשונים כבוד לב"ש וב"ה ויגעו וטרחו בדבריהם היאך נחלקו, נקבעה בסוף הימים ההלכה כב"ה, ובבלי עירובין

8) אחז זקני ב"ש נודעו בשמם, דוסתאי איש כפר יתמה (ערלה מ"ב מ"ה). יעזר איש הבייה (שם מ"ב). ר' יוחנן בן הזורני, סוכה פ"ב מ"ז (וביבמות מ"ו ר' יוחנן הזורני). בבא בן בוטי (ביצה ד'). גישין ג"ו. נדרים מ"ו. ב"ב ג'. כריתות פ"ה מ"ג). וב"ש חולקין ערלה פ"ב מ"ה מ"ב על הנך ב' זקני דב"ש שם. ועיי' ביצה ב' ותיקונים פ"ב הל' ד'.

י"ג וירושלמי ברכות פ"א הל' ה' וסוף פ"א דיבמות איתא: יצאה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלהים חיים אבל הלכה כב"ה. ובירושלמי מוסף: איכן יצאה בת קול אמר רב כיכי בשם ר' יוחנן כיבנה יצאה בת קול (ועיי' לקמן ר' אליעזר). וכאשר נצרך כל הדברים אלה יש לנו לשפוט:

(א) המחלוקת אשר נפל בהן ספק בימי תנאים קדמונים איך יצאו מפי ב"ש וב"ה, הנה ישנות.

(ב) מחלוקת אשר דברי ב"ה באו בהן בל' ח"ק או חכמים המה מאוחרות, והיו בימים אשר קבעו כבר הלכה כב"ה לכן סתמום בל' ח"ק או חכמים (עיי' לקמן פרק ד').

ועוד יתבררו לנו בזה הפרק איזה מחלוקות מאוחרות דב"ש וב"ה. והנה בב' מחלוקות דב"ש וב"ה מצינו בפירוש שנחלקו בהן אחר חרבן הבית. מעשר שני פ"ה מ"ז: מי שהיו לו פירות בזמן הזה והגיע שעת הביעור בש"א וכו' (ומל' „בזמן הזה" נראה קצת שכבר עברה איזה עת אחר שריפת בית אלהינו, וא"כ היא מן המחלוקות המאוחרות). מנחות ס"ג: בש"א האומר עלי מרחשת יהא מונח עד שיבוא אליהו וכו"א כלי היה במקדש ומרחשת שמה וכו'. — ומחלוקות אחרות הן בבירור זממן הבית. כגון הך דביצה פ"ב מ"ד: מביאין שלמים ועולות וכו' והך דמביאין עולות היה כבר פלוגתא בין הלל הזקן ותלמידיו שמאי, וגם נתהווה עובדא בזה בבית המקדש. עיי' בש"ס שם. — גם הך דר"ח דבר היא פלוגתא מזמן הבית, דר' אליעזר ור' יהושע אשר היו קודם ולאחר החרבן (עיי' לקמן) חוו דעתם עליה כעל דבר אשר עברו עליו ימים כבירים. וכן יש לדון על הך דפיאה פ"ו מ"ב מן התוספתא פ"ג אשר זכרנו לעיל. — ואינו רחוק כי רוב מחלוקת ב"ש וב"ה נתהוו ממזמן הלל עד חרבן הבית (במשך ס' שנים), כי לא ארכו הימים אחר חרבן הבית וקמו חכמים אשר לא נחשבו לא' מב' בתים אלה וכח הבתים נשבת או כאשר יבורר להלן.

וסה שיש עוד להעיר הנה במשנה וברייתא נשתבחו ב"ש וב"ה שלא היו נמנעין אלו מאלו וכו' והיו נוהגין זה בזה חיבה וריעות וכו' ובב' מחלוקות מצינו שב"ש עמדו בחווק ובחוקף על ב"ה החולקים עליהם. ב"ח דבר איתא בירושלמי שבת פ"א הל' ד': תנא ר' יהושע אונסא תלמידיו ב"ש עמדו להן מלמטה והיו הורגין בתלמידיו ב"ה תנא ששה מהן עלו והשאר עמדו עליהן בחרבות וברמחים. וכן הך דעולות ב"ו ט עמדו ב"ש בחוקף נגד ב"ה ותלמידיו ביצה כ'. — ויונת לנו במה שהקדמנו, ששתי מחלוקות אלה הן ישנות, ונתהוו בתחילת פירוד תלמידיו הלל ושמאי לעצמם בתים. והנה עד ימי הלל ושמאי לא נתפשטה מחלוקת בהלכה, וגם הלל ושמאי לא נחלקו כי אם בג' או בד' דברים. והלל בענותו נתנו לא רצה שיחפשטו המחלוקות והיה כסוף

לשמאי בדבר אחד אף שהוא נשיא⁹). ואחרי מות שמאי נחרבו המחלוקות ונתלהבה אש המריבה והעלתה אף וחרון בלב תלמידי ב"ש. וזה לרוב דרך חולדות דעות חדשות, בימי התהוואן יעלו קנאה וחיסה בלב מולדיהן נגד בעלי דעה אחרת. וב"ש הפרויו על מדת רבם אשר עמד בתוקף נגד הלל וביקשו לדחות ב"ה (וגם את הלל עצמו) מלעשות על פי הלכתם, גם קטו בחרבות וברמחים להשביח דעת החולקים ולהקים ההלכה הישרה בעיניהם. אבל גם באנשי ב"ש היו חכמים אשר מאסו בדרך זה ושפטו בצדק כי זה אינה מלחמתה של תורה, ובבא בן בוטא החלבש עו נגד חבריו ונער בהם בענין עולות ביו"ט בתוכחח קשה כמסופר בירושלמי ביצה שם. וברבות הימים שבו ב"ש מדעתם הקשה (ואיפשר ע"י ההוא עובדא דבבא בן בוטי) והשיבו על לבם, כי לא בכח יגבר איש העוסק בחורה לשמה כי אם במשא ומתן של בינה, והרשות נתונה לכל חוקר לדרוש ולחנות דעתו. או נתחזק השלום בינם ובין ב"ה, והיו נוהגין זה בזה אחזה וריעות.

ונעמד עוד על המחלוקות דב"ש וב"ה בכלל לידע באיזה ענינים נחלקו. רוב מחלוקותם הן בעניני החפלה והברכות, במצוות התלויות בארץ, בדיני שבת ויו"ט (וחנוכה), בדיני אירוסין ונישואין וגירושין, נדרים וניירות, בדיני מסונות הנוגעין לנישואין, בדיני טומאה וטהרה ופרישות. — אבל לא מצינו מחלוקת לב"ש וב"ה בעבודת הכהנים, וגם במעשה הקרבנות לא נמצא להם כ"א מחלוקת אחת¹). — גם בעבודת יוה"כ אין זכרון למחלוקת ב"ש וב"ה²). וכן בעבודת קרבן פסח לא נחלקו³). — בעיקר דיני מסונות מחלוקות דב"ש וב"ה הנה מעט מוער⁴). — בדיני מגילה ותענית לא הוזכרו ב"ש וב"ה לא במשנה ולא בתוספתא. — בעיקר דיני סוטה אין מחלוקת בין ב"ש וב"ה (והפלוגתא הנזכרת סוטה פ"ד מ"ב עיקרה לענין כחובה). — בעניני הסנהדרין, בהוראת ב"ד בטעות, בדין עד זומם לא נמצא מחלוקת בין ב"ש וב"ה. וכן לא נחלקו בעונשין שב"ש מחייבין מיתה או מלקות וב"ה פוטרין או להיפך. — בדיני נגעים לא הוזכרו ב"ש וב"ה לא במשנה ולא בתוספתא.

ויש עוד מסכתות אחרות כגון בכורים, ע"ו, תמורה וכו' אשר לא הזכרנה בהן מחלוקת דב"ש וב"ה. ועיי' לקמן הדור הרביעי והחמישי.

9) שבת י"ז. אך מה שנאמר ש... חרב וכו' והיה קשה לישראל כיום וכו', נאמר בירושלמי. שם הל' ד' על ה"ה דבר, וכו' גמ' גראית נכונה.

1) זבחים פ"ד מ"א. ועיי' שם ל"ה ע"ה ע"ה פ"ב: ד' אליהו בן יעקב אומר וכו', וכתבנו המאמר זה לעיל, ואז נמשך מן...

2) ואך בענין העינוי נחלקו יומא פ"ד... וגם באכילת התענית לא נחלקו, ואך בראוי לאכילה ד... מ"ה, ולוגתא אתה פתחים

פ"ה מ"ח.

4) גיטין ג"ה. ב"מ פ"ג ק"א. ב"ב קנ"ז. ועיי' לקמן ארבעה הערה 5.

עקביא בן מהללאל.

מהחכם הזה נודעו ארבעה דברים עדיות פ"ה מ"ו, ושלושה מהם באים במשנה במקומם נגעים פ"ה מ"ג, נדה פ"ב מ"ו, בכורות פ"ג מ"ד. — ועוד יש לו הלכה נגעים פ"א מ"ד ולא נזכרה בעדיות, כי על ד' דברים אשר נזכרו שם אמרו לו חכמים חוזר בך (שם), אבל בהך דנגעים אין טעם כלל לחזרה, כי עקביא לא חידש שם הלכה ונתן רק מספר מובהק יותר במראות נגעים להיות בקי בהם ובשמותיהם, ועיי' כענין זה תוספתא ריש נגעים: א"ל ללמדך שאם אינו בקי וכו'. — זמן עקביא לא נודע אבל יש לשער שחי בזמן הבית קרוב לימי הלל ושמאי. הנה החכמים אמרו לו חוזר בך בד' דברים שהיית אומר וכו', ובהדורות מחרבן הבית ואילך נחרבו הדעות ולא נשמע שיפצרו הרבים ביחיד לחזור משמועתו, ולא לבד בדבר אחד אלא בכל דבריו! אין זאת כי אם עקביא חי טרם התגלעו המחלוקות ולא נשמע יחיד האומר הלכה כאשר כתבנו לעיל, וזה עקביא ערב את לבו לבוא בהלכות (עדיות) אשר לא נתקבלו להחכמים בני דורו, לכן אמרו לו חוזר בך, כי בימים ההם היה דבר חדש שיחלוק היחיד על הרבים ויראו פן יתהוו מזה פרצות בתורת ה'. גם יש סמך לדבר שחי בימים קדמונים טרם נחפשו דעות היחידים ממה שנקרא עקביא בלא כינוי הכבוד רבי, עיי' לקמן. גם המשנה נגעים פ"ה ג' מורה שהמחלוקת דעקביא וחכמים היא ישנה, עיי"ש: אמר ר' עקיבא מודה אני בזה וכו' אמרו לו כשם שבטלו את דברי עקביא וכו', הרי שדברו על ענין עקביא כעל פלוגתא ישנה. ויותר מזה מורין דברי ר' יהודה עדיות שם: "ח"ו שעקביא נתנדה שאין עורה ננעלת בפני כל אדם בישראל בחכמה ובמנין כעקביא וכו'", שעקביא חי בזמן הבית. ודע שזה ר' יהודה הוא ר' יהודה בן בתירא דהוה קשיש מר' עקיבא, והכי איתא בספרי פ' בהעלותך פ' ק"ה: ר' יהודה בן בתירא אומר עתיד ליתן את החשבון מי שאמר נתנע אהרן אם מי שאמר. והיה העולם כסה עליו ואתה מגלה ועתיד ליתן את החשבון מי שאמר צלפתח מקושש היה אם מי שאמר וכו' ועתיד ליתן את הדין מי שאמר עקביא בן מהללאל נתנדה ע"כ⁵). והנה ר' יהודה בן בתירא אשר חי בזמן הבית (עיי' לקמן) אמר שעתיד ליתן את הדין מי שאמר עקביא וכו' הרי דהך מעשה היה כמה שנים בפני הבית⁶). — והנראה שעקביא אמר דבריו סוף ימי הלל אחרי

(5) וזו אפשר לשבש הספרי דבפי איתן. י"ו: ויתר וכו' מלמד שאף אהרן נצטרע אמר לו ר' יהודה בן בתירא עקיבא בין כך וכו'. אתה עתיד ליתן את הדין וכו'. ונראה שבמשנה חסרו הב' תיבות בן בתירא מחמת גזירת הסופרים, ומשם נשתרבת הטעות לבבלי ברבות י"ט פסחים ס"ד.

(6) ובוזה נכתרו דברי הירושלמי בכרם חמ"ד ד' 176. וגם על מה שכתב שם שלא מצא לשון קדחת חלת מסכת זו רק במקום אחד. בברייתא ריש פ"ג דעירובין, יש להוסיף ביצה כ"א

מוח שמאי (עיי' לעיל ד' 39) ונשאר הלל נשיא בלא אב"ד וחיה בדעתם למלא מקום שמאי בעקביא, ויובן בזה מה שאמרו לו חזור בך וכו' ונעשך אב בית דין.

ומלבד הלכות אלה נודע מעקביא בן מהללאל מאמר מוסרי גדול הערך אבות פ"ג מ"א. — ומדותיו היקרות נודעו מתשובתו לחכמים מוטב לי להקרא שוטה וכו' ומדבריו לבנו בשעה מיחתו (עדיות שם).

רבן גמליאל הזקן.

רבן גמליאל הזקן בן בנו של הלל נהג נשיאות בפני הבית (שבת ט"ו). ממנו נודעו חקנות אשר התקין. ר"ה פ"ב מ"ה: בראשונה לא היו זוין משם התקין ר"ג הזקן שיהו מהלכין אלפים אמה לכל רוח. — גיטין פ"ד מ"א מ"ב מ"ג: בראשונה היה עושה שליח ממקום אחר ומבטלו התקין ר"ג הזקן שלא יהיו עושין כן מפני חקון העולם. בראשונה היה משנה שמו ושמה שם עירו ושם עירה התקין ר"ג הזקן שיהא כותב איש פלוני וכל שם שיש לו וכו' מפני חקון העולם. אין אלמנה נפרעת מנכסי יתומים אלא בשבועה נמנעו מלהשביעה התקין ר"ג הזקן שתהא נודרת ליתומים כל מה שירצו וגובה כתובתה. העדים חותמים על הגט מפני חקון העולם⁷). — וכל החקנות אלה דמס' גיטין מיוסרות על אדני הצדק להסיר המכשולות אשר נולדו ע"י מנהגים קדמונים, ור"ג הלך בזה בעקבות אבי אביו הלל, אשר התקין ג"כ חקנות לטובת חברת בני האדם, כההיא דפרובובל וכו'. — ועוד נאמר דבר גדול משמו והוא ג"כ כעין חקנה, יבמות פט"ז מ"ו: אמר ר' עקיבא וכו' מצאתי נחמיה איש בית דלי וכו' אמר לי וכו' מקובלני מר"ג הזקן שמשאיין את האשה על פי עד אחד. והוא משום חקנת עגונות כידוע⁸). — וגם נזכרו איזה מעשים אשר עשה. שבת קט"ו: אמר ר' יוסי מעשה באבא חלפתא שהלך אצל ר' גמליאל וכו' אמר לו זכר אני ברבן גמליאל אבי אביך שהיה עומד ע"ג מעלה בהר הבית והביאו לפניו ספר איוב חרגם ואמר לבנאי שקעוהו תחת הנדבך. — סנהדרין י"א: מעשה בר"ג שהיה יושב על גבי מעלה בהר הבית והיה יוחנן סופר הלז עומד לפניו וכו' אמר לו טול איגרא חדא וכחוב לאחנא בני גלילאה עילאה וכו' ושפרא מילחא באנפיי ובאנפי חבריי ואוסיפית על

ע"א, יבמות ס"ז ע"א, בכוחה ל"ח ע"א. — חולין ו' ע"ב. הוספתא סוף פקואות ב' פעמים.
ועיי' ר"ה י"ט. — ועל זמן עקביא ע"ע מה שכתב דר. קקבפף מאנאטסטר. יאהרג. 5. ד' 347.
(7) לפי דעת ר"ה גיטין ל"ו הד' והעדים חותמין על הגט אינו מתקנת ר"ג דהא איתא שם בש"ס אמר ר"ג תקנה גדולה התקינו. אבל ראיהו אינה מכרעת ד"ל הד' ר"ג הוא ר"ג דיבנה. ובשמעיה המשנה מורה שהך והעדים חותמין הוא מתקנת ר"ג הזקן וכמו שפ"י הש"י בכשנה ל"ג. ועיי' בהוספתא גיטין ס"ז: רש"ב ג' אושר תקנה גדולה התקינו.
(8) עיי' ש"ש ב"ס פ"ח. — ומה דאיתא במשנה הנזכרת מתוך הדברים נזכר ר"ג וכו' והשיא ר"ג הזקן, מ' הזקן ט"ס ובמשנה שבגמרא וירושלמי ליתא מ' הזקן.

שחא דא יומין חלחין. ופשטות הדברים מורה שהוא ר"ג הזקן, כי בימי ר"ג דיבנה כבר נחרב הבית ומה לו על גבי מעלה בהר הבית. — שקלים פ"ג מ"ג: של בית רבן גמליאל היה נכנס ושקלו בין אצבעותיו, ושם פ"ז מ"א: של בית ר"ג וכי היו משתחווין ארבע עשר. ובקל יש לשמוט שהוא ביתו של ר"ג הזקן אשר חי בזמן הבית. ונראה שטמנו ראו וכן עשו⁹). — ונזכר עוד ר"ג הזקן פאה פ"ב מ"ו, ערלה פ"ב מ"ב, כתובות י' ע"ב. — ובא טמנו מאמר מוסרי אבות פ"א מט"ז. הלכות לא נמסרו במשנה וחוספתא על שם ר"ג הזקן, ואך הלכה אחת נמצאה לו בעדות חזקיה אבי עקש בכורות ל"ח. ואין לחסמה איך חכם גדול כר"ג אשר תיקן תקנות גדולות לא חידש דבר הלכה, כי כבר כתבנו לעיל כי ההלכות אשר הולידו החכמים הנלויים לב"ש נקראו על שם ב"ש והלכות החכמים הנלויים לב"ה נקראו על שם הלל ולא נזכר שם היחיד בפרט; ור"ג הזקן לב"ה יחשב ונשתקעו הלכותיו בחוק הלכות ב"ה¹). אבל התקנות נקראו על שמו כי תמיד יקראו על שם הנשיא וכמו שזכרנו למעלה.

רבן גמליאל נקרא רבן, והוא הראשון אשר יכונה בשם הכבוד זה. ונראה לפי שהוא היה הראשון אשר ישב יחיד בראש הסנהדרין בלא אב"ד בצדו ולכן קראו לו רבן כלו' אדונינו, כי לו לבד באה או האדנות. וממנו ולמטה נקראו כל הנשיאים בשם רבן כגון רבן גמליאל דיבנה, רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא; או נשיא, ר' יהודה הנשיא, ר' יהודה נשיאה (ועיי' לקמן ר' שמעון בן גמליאל, ר' יהודה הנשיא). — ימי חייו של ר"ג הזקן וימי נשיאותו לא נודעו. — ובסוטה פ"ט מט"ו איתא: משמח רבן גמליאל הזקן בטל כבוד התורה ומחה סהרה ופרישות²).

אבי ר"ג הזקן הוא שמעון בנו של הלל ונהג בנשיאות אחר מות הלל (שבת ט"ו). ואפשר שזה הוא שמעון אשר טמנו מספר יוסף שהיה חכם בתורה ואמר בקהל עם שאגריפס אינו ראוי לבוא אל הקורש,

9) התיי' נדה ד' ד"ה בשפתיהו כתבו אין רגילות להזכיר פתם ר"ג אלא ר"ג הזקן. ומשמיה זאת וגם המשנה פאה פ"ב מ"ו סתרות לזה. ואפשר דכוונת התיי' על רוב הזכרת שם ר"ג, זה הוא שכתבו אין רגילות. — וגם ההוא ר"ג דפתיים פ"ח ע"ב הוא ר"ג הזקן כאשר יצין כל פתחיל אף שחטרה שם מ' הזקן. וכן שם פ"ז מ"ב, ואין לנו לדייק בשמות עבדים. ונשברה אמת בנין הבונים מזבח אחר החרבן, ואמר שהתנאים הראשונים הקריבו עליה את הפסח. ובבר הארית בזה הרבה ואין כאן המקום להאריך. — ולהישך בא לפעמים בשעת ר"ג הזקן במקום ר"ג סתם (דיבנה). עיי' ע"ז י': מעשה שמת ר"ג הזקן ושיף עליה אונקלס הגר וכן ואונקלס נתגיד אחר החרבן כמה שנים אחר מות ר"ג הזקן עיי' לקמן אקלקס. וכן מועד קטן כ"ז: מעשה שמת ר"ג הזקן וכו' צ"ל כג"י היהשלמי פ"ג דברכות ה' א' מ"ק פ"ג ה' ה' וכשמת ר"ג. ובקל סדר הדורות טעה בזה, וגם במה שכתב שר"ג הזקן נהג קלות וכי בתובות ח', והוא ר"ג דיבנה.

1) כבר נגע קצת בזה החכם דר. הערצפילד מאנאטשטר. יאהרג. 3 ד' 223.

2) גם בזה יש לפקפק במ' הזקן ומגילה כ"א הגי' ר"ג בלא מ' זקן. ועיי' במ' הדורות.

אשר הוכן לכבד לבאי מורע ישראל⁸). — ולא נמצאו לשמעון זה חקנות (ואפשר לא דחקתו השעה לחקן דבר) גם לא נמצאו משמו הלכות. ולא יגרע כזה כבודו, כי החלכות לא באו או על שם היחיד כ"א על שם הביח, ושמעון זה נספח לב"ה. — והנכון שנשיאות שמעון לא נמשכה הרבת שנים⁴).

ר' חנינא סגן הכהנים.

החכם זה⁵) חי בלתי ספק בזמן הבית כי המשנה אמרה שקלים פ"ז מ"א: ושל בית ר' חנינא היו משתחווין ארבע עשר (השתחוויות במקדש). והל' „של בית ר' חנינא" מורה קצת שחי זמן רב קודם החרבן עד כי העמיד בית בזמן המקדש. אבל בבבלי תענית י"ג וירושלמי ביצה פ"ב הל' ב' איתא: כל חייבי טבילה טובלין כדרך בן בט' באב בין ביוה"כ אמר ר' חנינא סגן הכהנים כדרי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה פעם אחת בשנה. ואפשר שצ"ל ר' חנינא בן אנטיגנוס. — וממה שאמרה המשנה שקלים שם של בית ר' גמליאל ושל בית ר' חנינא וקדמה של בית ר"ג יש לשפוט שר' חנינא זה לא חי קודם ר' גמליאל הוקן, ולפי הגי' תענית אשר זכרנו היה ר"ג קודם לו בזמן, כי ראה חרבן הבית.

3) Jos. Antiquitt. 19, 7. 4: Καὶ δὴ τις ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἀνὴρ ἐπιχώριος ἐξακριβάζειν δοκῶν τὰ νόμιμα, Σίμων ἦν τὸ ὄνομα τούτου πληθὸς εἰς ἐκκλησίαν ἀλλοίας, τηλικαύδε τοῦ βασιλέως εἰς Καισάρειαν ἐκδεδημοκότος, ἐτόλμησεν αὐτοῦ κατεπειν ὡς οὐχ ὄσιος ἦν, δικαίως δ' αὖ ἐλεγχέτο τοῦ ναοῦ τῆς εἰσόδου, προσηκούσης τοῖς ἔγγενοι.

הדברים אלה אין להם שחר, הלוא כל איש אשר בא לחכות תחת צל הדת הגדשה לבוא לעזרת ישראל; ואם כוונת יוסף על ההיכל גם איש מקהל ישראל לא הורשה לבוא שם כי אם הכהנים. אך כבר זכרנו שיוסף כתב לקוראים חמיים וסיפר הדברים באופן המובן להם ולכן כתב כאן מה שכתב. אבל עיקר הכוונה הוא, שמעון התברבר על קריאת פ' המלך בהקהל ע"י אנריסם ואמר שאין ראוי לזה כי אם איש אשר הוא מורע ישראל כי הנתוב אמר לא תוכל לתת עליך זכו'. ומה יבואר היטב המשנה פ"ח ח': אנריסם המלך עמד זכו' וכשהגיע ללא תוכל לתת עליך איש נכרי ולגו עיננו דמעות אמרו לו אל תתירא אנריסם אחינו אתה זכו' כי עלו על זכרון אנריסם הדברים אשר חרפו בהם שבענו בקהל עם, ולעזבת זה אמרו לו החכמים אל תתירא אחינו אתה.

4) נגד השערותנו ששמעון אשר הרים יד באנריסם הוא שמעון בן הלל יש קצת התנגדות ממה שנמצא בספריהם שמושיעים נשפט במלוך הקיסר טיבעריוס ור"ג הוקן ישב בכושב השופטים אשר התכחו בדבר זה. ובהכרח כבר מת או שמעון בן הלל אבי ר"ג, דאב זכנו אין ישבין בדיון. לכן נראה נכון יותר ששמעון זה לא האריך ימים בנשיאות. ובוה יסורו ג"כ השאלות למה לא נמצאה לו הלכה או תקנה גם לא מאמר בוסרי.

5) לפעמים נקרא חנינא לפעמים חנינא (ובירושלמי חנינא חנינא), וכן בכל התנאים המכונים בשם זה הקריאה מתנית חנינא חנינא. ונראה שהוא משגיאת הסופרים, אך מהאמר ר"ה י"ד ע"ב: אמר ר' חנינא ואיתומא ר' חנינא יש לשפוט קצת שכבר מסדרי הש"ס נחלקו בחנינא וחנינא.

מר' חנינא באו במשנה עדייות אשר העיד, וגם נשנו הלכות על שמו. העדייות עיי' עדייות פ"ב מ"א מ"ב מ"ג. וההלכות שלו נשנו שקלים פ"ב מ"ד, זבחים פ"ט מ"ג (והוא קצת כעין עדות), מנחות פ"י מ"א, נגעים פ"א מ"ד⁶ מ"ה, בבלי יומא ח' ל"ט, תוספתא הרומות פ"ט. ונראה שהכהנים עמדו לעצמם ולא התערבו עם ב"ש וב"ה (עיי' במאמר שלאחר זה) ולכן באו הלכות על שם ר' חנינא סגן הכהנים⁷).

מאמר מוסרי שלו הובא אבות פ"ג מ"ב. ונראה שהוא קצת מוסר השכל לבני דורו לבלתי יטרדו בנציני הרומיים אשר היו אז בארץ וגם לא במלכי הורדוס. כי לב העם היה גם נגד המושלים הנכרים גם נגד המלכים מבית הורדוס והתחילו לקשור קשר עליהם. ולכן הוהיר ר' חנינא: הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאילמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו. וחכם עדיף מנביא כי באו ימי המרידות והמלחמה, ורבו הרוצחים אשר החעללו בעם כנפשם עד כי נגדעה קרן ישראל.

בית דין של כהנים.

הכהנים חדלו מאז מהיות שרי התורה ולתורה את העם המצוות והחוקים, ונחלקו התורה והעבודה. העבודה נשארה ביד הכהנים, כי אך מורע אהרן יקרבו אל המזבח ואל הקודש להביא קרבן ה' דבר יום ביומו, גם לכפר בעד העם ולהקריב את קרבנותיהם והמנחה והנסך. וכתרה של תורה היתה מונחת לכל מי אשר ירצה למלא את ידו ולהגות ולחקור בעסקי מצותיה. ויען מצאו להם הכהנים די במורשת שבטם ובמטכרי אבותם ולא התאוו למורשת משה לכל קהלת יעקב נאספה הדעת משבטם ונסרחה חכמת רוב הכהנים, עד שבימי בית שני עמדו כהנים גדולים אשר לא הבינו לקרות בתורה כידוע ממשנה יומא. — הן זה הוא משפט רוב הכהנים בכלל כאשר נודע מקורותיהם וסמעשיהם, אבל בלתי ספק יצאו רבים וגם שלמים מן הכלל ועסקו בתורה ה' ונמנו בין גדולי חכמי בית שני. ונראה כי רוב הדינים התלויים בכהנים כגון דיני קרבנות ומנחות ונגעים יצאו בעצמותם מפי חכמי הכהנים כל ימי היות הבית על מכונו. ויש ראייה לזה, הנה הלל ושמאי ובהיהם לא התעסקו בדיני קרבנות וכו' (עיי' לעיל ד' 55), אבל הראשון אשר העיד בענין הנוגע אל קרבנות היה כהן, יוסי בן יעזר חסיד שבכהונה העיד על משקה בית מטבחיא דכיון; והאחרון בעדות בענין הקרבנות הוא ג"כ כהן, ר' חנינא סגן הכהנים. ובלתי שני הגדולים אלה לא

(6) הרבב"ם בפירושו שם לא גרס זה המאמר, אבל הוא בתוספתא נגעים פ"א ובת"כ פ'

נגעים פ"שה ב'.

(7) ואפשר שזה הוא כונת המאמר ירושלמי פסחים פ"א הל' ו' ר' חנניה סגן הכהנים

שנייה משם בית שמאי ובית הלל.

נוכר בזמן הבית שם חכם בעיני הקרבנות ועבודת הכהנים⁸). —
ונראה שהכהנים העמידו להם בית דין מחכמי התורה בהם אשר הורה
בדיני קרבנות וכו' ובא זכרוננו כתובות פ"א מ"ו: ב"ד של כהנים וכו',
ואליו כיונה המשנה ר"ה פ"א מ"ו: מעשה בטוביה וכו' וקבלו הכהנים
אותו ואח בניו ופסלו את עבדו.

ועוד נמצאו במשנה הלכות על שם „בני כהנים גדולים“ כתובות
פ"ג מ"א, מ"ב, אהלות פ"ו מ"ה. וכבר הערנו במ"א⁹) על הזרות
של הכינוי „בני כהנים גדולים“; הכי יהיו נועדים בנים של כמה כהנים
גדולים בזמן אחד ובמקום אחד לדין? וגם הכינוי סחם בני כהנים
גדולים בלתי הודעת שם האבות או הבנים נראה זר קצת. לכן שערנו
שהוא אחד עם בית דין של כהנים, ולכבוד הכהנים הגדולים קראו
אנשי ב"ד ההוא את עצמם בני כהנים גדולים (ואף שכמה כהנים
גדולים לא היו ראויים לכך לא זו שם הכבוד טמקומו). — ומהמשנה
כתובות פ"ג יש לשפוט שב"ד של כהנים התעסקו ג"כ בדיני טמונות
הנוגעים לדיני אישות. וע"ז מורה ג"כ המשנה דפ"א דכתובות אשר
זכרו (אף שהוסדה קצת להגדיל כבוד הכהנים).

אדמון. חנן. נחום המדין.

שני דייני גזירות היו בירושלים אדמון וחנן בן אבשלום, כתובות
פ"ג מ"א¹). ולהבין הוראת „דייני גזירות“ נקדים כי הנה נמוסי
כל מדינה נחלקים: א) לדיני נפשות וחבלות וכדומה ונכללו בשם
„קרימינאלרעכט“. ב) לדיני טמונות ונקראו בשם „ציפילרעכט“. —
והשני חלקים אלה נוסדו בכל מדינה ומדינה על פי החקירה אשר
חקרו ובחנו חכמי דין ודת והעמיקו עצה למצוא יסוד החוק ולהוציא
דבר מתוך דבר. ועוד יש חלק ג' והוא הנקרא „פאליצייליכעס“ או
„פאליציירעכט“, והוא הנוגע אל נזקין וחבלות קטנות או אל דברי
ריבות המסתהוות לרוב. ועיקר כוונת זה החלק מהנימוסים הוא להעמיד
המשא ומתן (פערקעהר) בין איש לרעהו, ולהרחיק כל נזק המשבית
ההשקט והבטח ההכרחיים לשלום המדינה הפנימי, למען יצא כל איש
בלי פחד לפעלו ולעבודתו. והנה בחלק זה לא חקקו חוקים כי אם
בכלל, והפרטיים מונחים לפי ראות עיני הדיין אשר הושם לדין בעניינים
אלה, והוא ידין לפי השעה והמקום, גם יגזור לפעמים גזירות אשר לא נבעו
ממקור בחינת המשפט כי אם מהבחינה בהעמדת שלום הארץ ובהשקט

8) ואך עקביו בן מהללאל שנה הלכה בענין נגעים, וחכמים חולקין עליו (נגעים פ"ה).
ואפשר לפי שבשפט הנגעים היה לפעמים ביד חכם ישראל וכדאיתא נגעים פ"ג מ"א: הכל
כשרים לראות את הנגעים אלא שהטומאה והטהרה בידי כהן וכו'.

Der gerichtliche Beweis nach mos.-talim. Rechte S. 96 (9)

1) ובבביתא שם ק"ה שלשה דייני גזרות, ומהם חנן המצרי, אך כבר אמר שם הש"ס

ולא השיב ליה וכו'.

ינשכיה. וזה הוא ענין דיני גזירות בירושלים כלו' הם היו ממונים על החלק הזה שהנימוסים אשר תוצאותיו הן לרוב גזירות. ויובנו בזה דברי ר' יוסי (שם ק"ה): גזרי גזירות שבירושלים אומרים נטיעה בה שנתה שתי כסף בה שתי שנים ארבע כסף. והוא כענין הגזירות אשר זכרנו, כי אין למצוא טעם מכון לזה, אבל גזירות כאלה הם מיוסדים בנימוסי הפאליציא (כנדוע²). — והנה אדמון (בן גראי פברייחא שם) וחנן לא התעסקו בלבד בגזירות אבל ירדו ג"כ לעומק המשפט והוציאו דינים גדולים בדיני ממונות, עיי' פי"ג דכתובות וקצתם נשנו ג"כ ב"ב פ"ט, שבועות פ"ו. — אדמון וחנן הם הראשונים הנקובים בשמות בשוני הלכות בדיני ממונות. זמנם לא נודע, אך זה יצא מן המשנה שחיו בזמן הבית וקדמו לר' יוחנן בן זכאי³. ולא נכללו בבתי שמואי הדלל או בסנהדרין; כי לפי אשר זכרנו הוקמו על דיני גזירות, ואין חלק להסנהדרין בזה, כי הגזירות אינן בכלל עיקר דיני המשפט אשר יצאו מפי הסנהדרין⁴.

(2) והם לרוב קנסות, ויפה פי רש"י שם גזרין גזירות, קנסות. ובכלל גזירות כאלה הם הדינים הבאים במשנה ב"ק פ"ח ו': התוקע להכיר וכו' סטרו וכו' לאחר יד וכו' ואיפשר שמקורם הגזירות הקדמונות אשר גזרו דיני גזירות. — ובירושלמי הגי' שני דיני גזירות וגם הש"ס בבלי סביא הבריתא שלשה דיני גזירות ומהרץ שחיו גזרין על גזירות (ולא נחית הש"ס לומר שגזירות הגזירות אחד הוא והאי תנא ירושלמי הוא ומבטא למ"ד במקום ר"ש כמו גלעינין בירושלמי בבבלי גרעינין וכדומה, לפי שנמצא הרבה פעמים בירושלמי מ' גזילה ופ' גזירה [לפעמים גזירה] כל א' על עיקר כונתו ולא נתחלפו זה בזה). ותירוץ הבבלי גם הוא נכון מאוד, כי לרוב גזירות קטנות ישפטו על פי חוקי הפאליציא וגזירותיה. — ונעיר עוד כי במשפט העברי (העבר. רעבט) נכנס דין אחד בכלל הציפילרעכט אשר מקומו בכפרי משפט האומות בקרימינאלרעכט, והוא דין הגזל, שאמרה התורה לבר והשיב את הגזלה אשר גזל, ובשאר ספרי המשפט יש על הגזילה עונש גדול. וכבר דברנו על זה בכפרנו דעדי גרדיכטליכע בעיווי ד' 26 וכו'. ונראה כי בימי בית שני כאשר רבו החמסנים והגולנים — ואיפשר שהחלו כבר לרוב תחת ממלכת החשבונאים ע"י מלחמות המלכים אלה איש באחיו — גזרו עונשין וגזירות על הגזילות, ויש כח לזה ביד בית דין כמאמר ראב"י יבמות צ' ע"ב. ובה יבואר היטב כונת דיני גזירות או גזילות.

(3) עיי' כתובות שם מ"א מ"ב: אמר ר' יוחנן בן זכאי יפה אמר חנן. הרי שקדם חנן לריב"ז. — ונראה עוד שאין כונת המשנה שהשני דיני גזירות אלה היו בזמן אחד ושכל זמן הבית לא היו דיני גזירות חזן משני דינים אלה, אבל המשנה פוזרת המושגים והגזילים בהם. ובאמת זה דרכה של המשנה להזכיר שמות אנשים גדולים אשר עמדו על איה שירות ונודלה ולשהק מהבאים אחריהם או הקדומים להם. עיי' שקלים פ"ה מ"א ובירושלמי שם. ואפשר שקדם אדמון בזמן לחנן ולפיכך נמנה במשנה שם קודם חנן (ואפשר משום שהיה חשיב יותר ועיי"ש בש"ס והו').

(4) ושמות האנשים אלה נשארו מהטעם הנאמר בהערה הקודמת. — ובכפרנו הנזכר ד' 97. 96 כתבנו כי אלה דיני גזירות היו כמו ראשי ב"ד אשר הושב לכך (פרעידענטען רעט פאליציאנעקריכטסהאפט). ואפשר שהחכמים החולקים על אדמון כתובות שם מ"ג וכו' הם ב"ש ובי"ה, כי אדמון היה ראש לבית דין שלו ונגדו עמדו השני בתים אלה. (כי רחוק לומר שהחכמים החולקים הם הסנהדרין, וגם המחלוקת לא נפרצו לרוב בימי הבית עד שהיה איה הדינים חולקים והם נקראים חכמים). וימצאו בזה דברים הרבה בדיני ממונות לבי"ש ובי"ה עם הצטרפות הדינים אשר זכרנו להם לעיל. עיי' ד' 55.

עוד נזכר לר' נתן (ברייתא כחובות שם ועיי' ירושלמי שם הל' א') דיין אחד מדיני גזירות: נחום המדי. נחום זה חי בוסן חרבן הבית (נויר פ"ה מ"ד), ונזכר במשנה שבת פ"ב מ"א, ב"ב פ"ה מ"ב. ועוד נמצאו לו ג' הלכות ע"ז ו' ע"ב, ועל אלה הג' אמרו לו נשחקע הדבר לא נאמר (שם).

ר' שמעון בן גמליאל.

ר' שמעון בנו של ר"ג הוקן נהג נשיאותו בפני הבית ונהרג בוסן חרבן הבית⁵). ר"ש זה היה גדול בעמו ועמד בראש האומה בימי מלחמת הרומיים האחרונה, כי מלכות בית הורדוס היתה דלה ושפלה אחרי מות אנריפס הראשון, והעם בעט בבניו אשר השחיתו דרכם והתערבו בגוים. ואח רשב"ג זה האחרון בנשיאי הסנהדרין בוסן הבית מלבד רוח החכמה והחזרה לבשתו גם רוח גבורה ועו לעשות חיל ולערוך מלחמה במועצות, עד כי גם יוסף הסופר שונאו מספר עליו: שמעון בן גמליאל זה איש ירושלים היה ממשפחה רמה מאוד, מכת הפרושים... האיש הזה היה מלא דעת ורוח חכמה, ובבינתו היתה לו יכולת להקים מעמד המדינה הרע על מכונו⁶). — ר' שמעון נזכר כריתוח פ"א מ"ו: מעשה שעמדו קנין בירושלים בדיניו זהב אמר ר' שמעון בן גמליאל המעון הזה לא אלין הלילה וכו'. ונזכרו עוד ממנו איזה עובדי, עיי' סוכה נ"ג: אמרו עליו על רשב"ג כשהיה שמח שמחת בית השואבה וכו'. ע"ז כ': מעשה ברשב"ג שהיה על גבי מעלה בהר הבית וכו'.⁷ ובא עוד סיפור עליו מבני ר' גמליאל עירובין פ"ו מ"ב. והמאמרים הנזכרים במשנה וברייתא על שם רשב"ג הם כולם לרשב"ג האחרון, בנו של ר' גמליאל דיבנה בנו של ר"ש זה אשר בו אנתנו עוסקין פה⁸). — זה הוא הטעם שלא נזכר בשום מקום רשב"ג הזקן להבדיל בין שני רשב"ג, וכמו שאמרו הלל חוקן, ר' גמליאל חוקן (עיי' לעיל ד' 38), כי היו ידועים שכל ההלכות הנאמרות במשנה וברייתא הן לרשב"ג האחרון, וכל מה שנזכר לרשב"ג חוקן אי אפשר לטעות ולחסו לרשב"ג האחרון שהרי חמיד מראה הזמן עומד בצדו אשר יגיד שהמעשה ההוא

5) אבות דר' נתן פל"ח ואחרי נמשכו חב המכתבים. ועיי' דעה אחרת בזה מאנאטטשטרייט אהרגאנג 1 ד' 315.

6) Jos. de Vita sua c. 38: 'Ο δὲ Σιμων (τοῦ Γαμαλιήλου) οὗτος ἦν πόλεως μὲν Ἱερουσαλυμῶν γένους δὲ ἀγῶθρα λαμπροῦ, τῆς τῶν Φαρισαίων αἰρέσεως... ἦν δὲ οὗτος ἀνὴρ πλῆρης συνέσεως καὶ λογισμοῦ, θυγάμενός τε πράγματα κακῶς κείμενα φρονήσει τῇ ἑαυτοῦ διορθώσασθαι.

7) בירושלמי ברכות פ' הראה הל' ב', ע"ז פ"א הל' ט' הגי' מעשה בר' גמליאל שראה וכו'.
8) על אודות רשב"ג הנזכר מעשרה פ"ה מ"ג כבר כתבנו לעיל ד' 26 שני הירושלמי היא ר' גמליאל.

היה ברשב"ג הוקן, כגון הק דכריתות: אם אלן וכו' ובימי רשב"ג האחרון אשר היה אחר החרבן לא הביאו קינין. וכן הק דסוכה וע"ו: היה שמח בשמחה בית השואבה, היה עומד ע"ג מעלה בהר הבית, מורה על זמן הבית²). — ובלתי ספק חידש ר"ש זה הלכות וגם סיפור יוסף אשר זכרנו מורה על זה¹), אבל הן משוקעות בתוך הלכות רב"ה (עיי' לעיל ר"ג הוקן).

לר"ש זה נמצא מאמר מוסרי אבות פ"א: כל ימי גדלתי וכו' ולא מצאתי לגוף טוב אלא שחיקה, והמאמר זה מכוון לזמן שהוא אשר רבו הכתות, מהם יעצו למלחמה ומהם לשלום, ורבו המצות והמריבות כידוע. — ושם נקרא שמעון וכבר חתרו למצוא טעם לזה (עיי"ש בחיו"ט); וכמשנה כריתות רבן שמעון בן גמליאל, ולפעמים נמצא רבי שמעון ב"ג, ואפשר שהוא טעות.

ר' יוחנן בן זכאי.

ר' יוחנן בן זכאי הוא האדם הגדול אשר עמד לישראל אחר החרבן הבית השני כמו עזרא בתחילת בנינו, כי הוא בחכמתו הציל שארית התורה וקבץ השרידים להשיבה אשר כונן ביבנה וקבע בית ועד לחכמים אשר משם יצאה הוראה להמפורדים והנדרחים, ובוה הוקם דגל התורה לאור ולטופח להקרובים והרחוקים אשר נתנו ביד אויב, וגם נתחוק בלבם הבטחון כי שם ישראל לא יסחה, ואם שפך ה' הסתו על עצים ואבנים כלי חסדתו התורה נשארה ביד בנו והיא הסך עלימו לעד. ר' יוחנן בן זכאי התקין חקנות וזכרות במשנה ר"ה פ"ג פ"ד, סוכה פ"ג, מנחות פ"י. ובגמ' ר"ה ל"א נמנו י"א חקנות לריב"ז, ועוד מצינו לו אחת סוטה פ"ט מ"ט: משרבו המנאפים פסקו המים המרים ור' יוחנן בן זכאי הפסיקן. ולא נמנה בין שאר חקנות אשר התקין כי היתה לשעתה, ולא היו ימים רבים ונחרב הבית, ולא נשאר מקום למי המרים. עוד נמצא לו גזירה בענין יוחסין עדיות פ"ח מ"ג ועיי"ש מ"ז.

ומלבד החקנות אלה נדעו לריב"ז דברי מוסר וחוכמה ומאמר הגדה המלאים חן ושכל טוב, והם ספורים בחוספתא ב"ק פ"ו (ועיין סדות פ"ג מ"ז הובא המאמר שהברזל נברא וכו' בסתם, והוא מיוחס בחוספתא שם לריב"ז), כחובות ס"ו, אבות דר' נתן פ"ד פי"ד ובמ"א. — גם הובאו ממנו כמה מעשים המורים על הלכות אשר יצאו מפיו. עיין שבת פט"ז מ"ו. פכ"ג מ"ג. סוכה פ"ב מ"ה. חוספתא מעשרות פ"ב. ועיין ג"כ חוספתא אהלוח פט"ו, פרה פ"ג מעשה עם חלמדין. חוספתא פרה פ"ב: מעשה בשרפת הפרה עם כה"ג צדוקי.

(9) ועיי' עוד לקמן רשב"ג דיבנה.

(1) ולעיל ד' 50 כתבנו דברי יוסף על שמעון אחד חכם כותרה אשר הרים יד באגרופים.

אבל אינו נראה שזה הוא רשב"ג הנזכר פה.

ריב"ז נתנוכה הרבה עם הצדוקים, עיין מנחות ס"ה. ב"ב קט"ו.
 ידים פ"ד. גם היו לו ויכוחים עם אנשים אשר לא מבני ישראל המת-
 בכורות ח', חולין כ"ז.

ומצינו לו ג"כ שהורה הלכה להוציא מלב חכם אחד אשר אמר
 לפניו הלכה מוטעת (שקלים פ"א ט"ד). אבל הלכה מופשטת בפני
 עצמה לא נמצאה לריב"ז. ובכלים פ"ב מ"ב איתא: ריב"ז אומר הצבים
 גדולים שיעורם וכו', והוא ט"ס וצ"ל כמו שהוא בתוספתא כלים ב"ק
 פ"ב ר' נחמיה ור"א בן יעקב²). וכן הא דאיתא כלים פ"ז מט"נ:
 ועל כולן אמר ריב"ז אוי לי אם אומר אוי לי אם וכו', לא להלכה יחשב.
 ובכ"ז נראה ברור שיצאו כמה הלכות מפי ריב"ז כאשר יאות לחכם
 גדול כמוהו, אבל הנה מובלעות בחוך דברי ב"ה, כי ריב"ז היה מתלמידי
 הלל כאשר יבוא לקמן.

בכל נוסחאות המשנה והברייתא איתא רבי יוחנן בן זכאי ולא
 רבן. מזה נראה שלא נהג בנשיאות, אבל עומק חורחו וחכמתו
 רוממוהו בעיני חכמי ישראל ובעיני כל העדה עד אשר שמעו אל דבריו
 ותקנתיו כאשר שמעו אל הנשיא. וכבר בא אל מדרגה עליונה בעוד
 הבית בבנינו, והיתה יראתו על פני העם וגם על הקמים נגד כת
 הפרושים, כאשר מורים כמה מעשים אשר רשמנו עליהם לעיל. ואינו
 רחוק שהיה אב"ד בימי רשב"ג הזקן, ואף שלא הקימו אחר מות הלל
 אב"ד (עיין לעיל ר"ג הזקן), אך רשב"ג אשר היה נשיא בימיו שם כל
 לבו — כידוע מסיפורי יוסף — על הנהגת האומה להציל הנדחה מפי
 הקושרים בפנים ומיד השודד הרומי בחוץ. ולכן עמד ריב"ז במקום
 הנשיא בענין לימוד החורה והמצוות. וזה הוא ג"כ אשר מצינו שריב"ז
 ביטל מים המרים. והחקנות הלוא יצאו מעולם מפי הנשיאים? אך
 הנשיא רשב"ג היה נסבך בדאגות הצלת האומה ולמצוא לה צנוס
 בתסרורי הזמן, לכן נתן רשות לריב"ז ללמד ולהורות ולהגן תקנות.
 ויותר נתגלה גדולת ריב"ז אחר חרבן הבית, כי אז עמד לראש עמו
 ותיקן תקנות לכל הגולה, גם התחברו אליו גדולי הדור ביבנה אשר
 הציל בחפילתו אל אספסיאנוס (גיטין נ"ו), והוא היה להם לראש. —
 אבל גם אז לא נקרא נשיא, כי מרוב המהומה ומגודל היגון על שרפת
 בית אלהינו לא היתה השעה פנויה למנות נשיא.

והנה הימים אשר היה ריב"ז ביבנה כלו אשר חן אחר חרבן הבית
 לא נודעו. ובר"ה ל"א וסנהדרין מ"א איתא: כל שנותרו של ריב"ז ק"כ
 שנה מ' שנה עסק בפרקמטיא מ' שנה למד ומ' שנה לימד, ואין הכוונה
 שלמד מ' שנה אצל הלל רבו (סוכה כ"ח) דא"כ לא הגיעו ימיו כלל עד
 חרבן הבית, שהרי הלל מת ס' שנה קודם חרבן, אלא עיקר לימודו

(2) ודברי הר"ש כלים פ"ב מ"ג שרצה לקיים גי' המשנה ריב"ז ומפרש ממנו התוספתא נשתקף
 הדברים כלו נשתכחו דברי ריב"ז ע"ש הם החוקים מאור, ועיין בפ"א אג"א לתוספתא טהרות.

היה אצל הלל, ואם נעמיד מספר השנים אלה על י' או י"ב שנה או י"ז ריב"ז אחר החרבן י' או ח' שנים³).

מנחתו כבוד של ריב"ז היתה אחר החרבן ביבנה. אך כסנהדרין ל"ב איתא: אחר ר' אליעזר ללוד אחר ריב"ז לברור חיל. ומתי היה בברור חיל? קודם החרבן (דכרי בעל סה"ד) הלוא הוא נדחק מעצמו כי אז היתה ישיבתו בירושלים, ולאחר החרבן הופיע אורו ביבנה. וכאמרו המאמר, "אחר ר' אליעזר ללוד אחר ריב"ז לברור חיל" הוא זר מאד, ולמה פתח בר' אליעזר ולא בריב"ז שהיה רבו וקשיש מניה טובא⁴).

ומלכר החכמים אשר זכרנו נמצאו עוד אוה חכמים נקובים בשם: ר' שמעון איש המצפה (פאה פ"ב מ"ו יומא י"ד). ר' מיאשא (פאה שם). זכריה בן קדוטל (יומא פ"א מ"ו), ר' שמעון הצנוע (תוספתא כלים, ב"ק פ"א) ואין לברר אם הוא אחר עם ר' שמעון איש המצפה אם לא (ועיי' לקמן ר"ש בן נתנאל). — ר' ישמעאל בן אלישע כה"ג (ברכות ז' נ"ב) ועוד כהנים גדולים אחרים. — אביו של ר' צדוק (שבת פכ"ד מ"ה). אבא שאול בן בטנית (שם, ביצה כ"ט משנה וברייחא), רבי יהודה בן בחירא (עיי' לקמן).

ובחשלים דור הראשון נזכיר עוד אמה מנהגים אשר סופרו מאנשי ירושלים כי גם מזה יצא ידיעת תולדות קצת הלכות. מעשה באנשי ירושלים שהיו אוגדין את לולביהן בנימוניות של זהב (סוכה פ"ג מ"ח). כך היה מנהגן של אנשי ירושלים אדם יוצא מביתו לולבו בידו הולך לבתכ"נ לולבו בידו וכו' (שם מ"א ע"ב). מעשה באנשי ירושלים שהיו משלשלין מטותיהן בחלונות שגבורין י' ומסככין על גביהן וישנין חתניהן (תוספתא שם פ"ב). אנשי ירושלים היו כותבין ירושלים ירושלימה ולא היו מקפדין צפון צפונה חיסן חיסנה (ירושלמי מגילה פ"א הל' ט'⁵). אנשי ירושלים היו כותבין את תהא יתבא בביתו ומיתונא מנכסיו וכו' כל ימי מלכות אלמנותך (כתובות פ"ד מ"ב). בירושלים היו כותבין שעות

3) ח"ל רש"י ר"ה ל"א ע"ב ד"ה ותנן אלמא לאחר החרבן היה שנה או שתיים ע"כ. ובה החזיקו טובי סדר החרות. אבל המעיין ברש"י יראה שאין כוונתו כ"א לכל הפחות שנה או שתיים, אבל אין כוונת רש"י כלל להגביל הזמן. וכן הם דברי התו' שבת נ"ד ע"ב ד"ה היה מעשה. 4) ועיי' תוספתא מעשרות פ"ג והובא בשינוי קצת ירושלמי דמאי פ"ג הל' א' שהלך ר' הושע אצל (לפי ג' הירושלמי אחר) ריב"ז לברור חיל. והמעייין שם יראה שלא היה דר ריב"ז בברור חיל אלא לפרקים. ולכן נראה או שתיבות, "אחר ריב"ז לברור חיל" הן תוספתא סיד אחרון או שהוא להפליג הדבר, אחר ריב"ז אפי' לברור חיל שלא היה שם מושבו אך כפעם בפעם ולכן הציגו, "אחר ריב"ז וכו'" אחר המאמר אחר ר"א ללוד לפי שר"א יסד בקביעות ישיבתו בלוד.

(שם פ"י ט"ה). נקיי הדעת שבירושלים לא היו כותבין עד אלא פלוני בן פלוני (גיטין פ"ט מ"ח לגי רש"י, ויש בזה גי' אחרת לכה"ג ולשאר הראשונים, עיין בחו' שם ל"ד ע"ב פ"ח ע"א). איגרי מסון היו בירושלים ולא היו מכוונין על השערים אלמָּע על המדות (תוספתא ב"ט פ"ו ועיי' ב"ב פ"ט ע"א). כשהיתה חבית נמכרת בירושלים (היתה נמכרת) בג' שערים פיה שוליה ואמצעיה (תוספתא שם). נקיי הדעת שבירושלים לא היו חותמין על השטר אלא אם כן יודעין מי חותם עמהן, ולא היו יושבין בדין אא"כ היו יודעין מי יושב עמהן (סנהדרין כ"ג). כירת הנזירים שבירושלים היתה. אבן כנגד הסלע (כלים פ"ו מ"ב עיי"ש בפ"י הרמב"ם). — ועוד איזה דברים מדיני דרך ארץ. מנהג גדול היה בירושלים מפה פרוסה על גבי הפתח כל זמן שמפה פרושה אורחין נכנסין נסתלקה המפה אין אורחים נכנסין (ב"ב צ"ג). נקיי הדעת שבירושלים לא היו נכנסין בסעודה אלא אם כן יודעין מי מיסב עמהן (סנהדרין כ"ג). מנהג גדול היה בירושלים המוסר סעודה לחברו וקלקלו נותן לו דמי בושחו ודמי בושח אורחיו (תוספתא ברכות פ"ד והובא ב"ב צ"ג). — ועיין לקמן ר' אליעזר בר צדוק. בראשונה. — וע"ע שבח פכ"ג ט"א: ערב פסח שחל להיות בשבת וכו' — תוספתא סוכה פ"ב: שכר גדול חיה לאנשי ירושלים שמשכירין חצוצרות (בהקהל) כדינר זהב. — ירושלמי מ"ש פ"א הל' א': אדם אומר לחברו בירושלים מה אכלת הוא אומר לו קיץ והוא יודע שהוא בכור מה הקיץ נמכר בוול אף הבכור נמכר בוול וכו' (עיי' ר"ש ריש מעשר שני, אבל בנוסחאות הירושלמי שלפנינו ליחא ח' ירושלים). וע"ע פסחים קי"ג ע"א.

ולתחוקר מקור הלכות והמנהגים ינעם לדעת מנהגי אנשי יהודה ואנשי גליל ובמה נפרדו אלו מאלו. ביהודה היו עושין מלאכה בערב פסח עד חצות ובגליל לא היו עושין מלאכה כל עיקר (פסחים פ"ד ט"ה). אנשי גליל היו כותבין כאנשי ירושלים אח חהא יחבא בבחי כל ימי סיגר אלמנותך וכו', אנשי יהודה היו כותבין עד שירצו היורשין ליתן לך כתובתך (כתובות פ"ד מ"ב). אנשי גליל לא היו מכירין את חרומת הלשכה ולא את חרמי הכהנים (נדרים פ"ב מ"ד עיי"ש). אנשי גליל היו כותבין לנשיא (שם פ"ה מ"ה עיי"ש). אנשי גליל העליין היו מרעין בחורשין ודנין דיני מסונות ביחיד (וזה וזה שלא כדון ב"ק פ' ע"א). בגליל היו מרבים לשחוט בהמות בערב יוה"כ (חולין פ"ו מ"ג). — ומצינו מנהג חלוק בין יהודה וגליל בפלוגתא דתנאי אחר הביח: ביהודה נהגו כר' עקיבא ובגליל כר' יוחנן בן נורי (ירושלמי ר"ה פ"ד הל' ו' להמסנה שם).

ועוד נמסרו מנהגים אשר נהגו איזה ערים או משפחות, קצתן כדן וקצתן שלא כדון. אנשי נמר היו מלקטין על החבל ונתנין פאה מכל אומן ואומן (פאה פ"ד ט"ז) אבל אלה אנשי נמר הרעו

בדבר אחר שהיו נותנין פאה אחד מטאה, ולזה מוכרין אותן לגנאי ולשבח (ירושלמי שם). ששה דברים עשו אנשי יריחו על שלשה מיחו בידם ועל שלשה לא מיהו בידם ואלו הן שלא מיחו בידם מרכיבין דקלים כל היום וכו' (פסחים פ"ד מ"ח ועיי"ש בגמ'). חניות של בית הינו (ובירושלמי פאה סוף פ"א חנה בני חנון) חרבו שלש שנים קודם ירושלים מפני שהעמידו דבריהם על דברי חורה (ירושלמי שהיו מוציאין את הפירות מכלל המעשרות) שהיו אומרין עשר העשר ואכלת ולא סוכר חבואות זרעך ולא לוקח (ב"מ פ"ז).

עוד יש להעיר כי כמה חכמים נזכרו בומן דור הזה (וקצתם בדור הקודם) אשר נקראו על שם אביהם, ולא נודע שם פרטי של האומר, וגם שם האב לא נזכר לא להלכה ולא למעשה, עד שיאמר עליו גדול כח האב סכח הבן וגדולתו של אב גרמה לקרוא הבן על שמו (ואפשר שבומן המשנה היו האבות נודעים לשבח והחכמים האומרים מתו בנערותם ולכן קראום על אבותם). עיי' שקלים פ"א מ"ד: העיד בן בוכרי וכו'. — ב"מס"ב: שנים שהיו מהלכין בדרך וכיד אחד מהם קיתון של מים וכו' דרש בן פטורא מוטב שישחו שניהם וכו' (ועיי' חוספתא סוטה סוף פ"ה: אמר ר' יהושע כך היה דורש יהודה בן פטירי, ואפשר שהוא בן פטורא הנזכר בב"מ, ועיי' עוד חוספתא סוטה פ"ו: ר' יהודה אומר משום בן פטירי). — ומצינו ג"כ כמה בן על אנשי מעשה. עיי' שקלים פ"ה מ"א בן אדיה, בן גבר בן כבי, בן ארוה. אמא פ"ג מ"ט מ"י בן גמלא, בן קטיין. ובן גמלא זה נזכר במ"א (יבמות פ"ו מ"ד ב"ב כ"א) בשמו יהושע בן גמלא⁶.

הדור השני של חכמי ההלכה.

רבן גמליאל. רבי צדוק. רבי פפיוס. רבי דוסא בן הרקינס. רבי אליעזר בן יעקב. רבי אליעזר בן הורקנוס. רבי יהושע בן חנניא. רבי יוסי הכהן. רבי שמעון בן נתנאל. רבי אלעזר בן ערד. רבי אלעזר בן עזריה. רבי יהודה בן כתיבא. רבי אליעזר בר צדוק.

משך הדור הזה עיי' לקמן סוף הדור השלישי.

בדור הזה בא לימוד ההלכה במעמד חדש (נייע פאוע). ההלכות נאמרות לרוב על שם אומרן; ואם גם נחלקו חבריו על החכם האומר ההלכה ובאה דעת הרבים בשם „חכמים אומרים“, לא נשחקע שם היחיד. והמשנה עדין פ"א נותנת מעם למה נקבעו הלכות היחיד

(6) ובחוספתא גיטין סוף פ"ב איתא: אמר ר' יהודה מינייהו בכן קרייה וכו'. והי בן קרייה נראה שהיה סופר (עיי' שם בחוספתא גיטין פ"ג מ"ב). ולא מדע ממנו שהיה חכם).

בין המרובים כלו' למה נשנו לדורות דעות היחידים (ועיי' להלן פרק ד'); אך מה שנחפשו כלל דברי היחידים חוץ לבהמ"ד ולא עמדו למנון וביטולם כמקדם (עיי' לעיל) הוא מה שנחחדש בדור הזה. כי קמו אנשים גדולים אשר לבם כלב הארי בדרכי התורה והמדרש וראו, כי פהיות הרשות נתונה לכל חכם בישראל לדרוש כפי סברתו ולחנות דעתו כפי מה שהכין בכח שכלו בלתי הכנע. תחת בית אחד, יתרבה הלימוד וכל א' וא' לפי בינתו יגדיל תורה ויאדיר. ונרחיב לקטן הדיבור בזה. — וממעמד הלימוד בדור הזה נתהווה עוד דבר חדש אחר, והוא שרוב חכמי הדור נקראים בשם רבי, כי מעתה יצא שם האומר לחוץ עם מאמרו ונקרא רבי, תחת אשר מלפנים לא נודע שם האומר חוץ לכוחלי בית המדרש, כי ההלכה יצאה בימי חכמי תקנות מפי הסנהדרין, ובימי ב"ש וב"ה נקראה על שם הבית כאשר זכרנו לעיל¹⁷).

רבי גמליאל.

רבי גמליאל בנו של רשב"י זקן נקרא ר"ג דיבנה להבדילו מן אביו אביו ר"ג הזקן. ר' יוחנן בן זכאי הצילו בהתפללו בערו אל אספסיאנוס (גיטין נ"ו), ואחר מות ריב"ז היה נשיא דיבנה. ר"ג לא נמנה בין תלמידי ריב"ז (אבות פ"ב), ונראה שרוב לימודו היה אצל אביו רשב"ג, או נתגדל בכלל על ברכי בית אביו משפחתו בית הלל. גם נראה שהגיע כבר להוראה בימי ריב"ז (סוכה פ"ב מ"ה). ואף כי היה מביח הלל לא עמד מלהחמיר לפעמים בדברי הלל (ביצה פ"ב מ"ו, עדיות פ"ג מ"י), כי רק האמת היתה מגמת חכמי ישראל ולעשות כפי התורה והמצוה. ולכן לא מנע עצמו ג"כ מביח המדרש לאחר שהעבירוהו מנשיאותו (ברכות ב"ו). — ואף כי היה מחבב הלימוד עד מאוד סגר פתחי בהמ"ד מבוא כל איש ואיש מההמון ואמר כל תלמיד שאין תוכו כדברו אל יכנס (ברכות שם). והסבה אשר הניעה את ר"ג נראה, כי חנה בזמן ר"ג העבירו הלימוד למסילה לא נודעה מקדם והיתה הרשות ביד כל אחד מהחכמים לעמוד על סברתו וכמו שזכרנו. ומיראתו פן יבואו תלמידים אשר אין עיקר כוונתם אהבת התורה כ"א אהבת הכבוד והתפארת להקרא בשם חכם, חשב ר"ג מחשבות לעשות גדר ולפתוח פתחי בהמ"ד לבד לדורשי התורה באמת.

לר"ג נמצאו הרבה הלכות במשנה וברייחא ולפעמים יש מעטם בצדס המורה על זך שכלו עיי' ברכות פ"א מ"א, פאה פ"ו מ"ו, עירובין

17 ומה שבא במנחות ק"ט רבי יהושע בן פרחיה הוא ט"ס וצ"ל יהושע בלא מ' רבי. וכבר כתבנו לעיל ד' 35 שיש שם גי' אחרת. ואיפשר שגם פאה פ"ב מ"ו: מקובל אני מרבי מייאשא, מ' רבי הוא ט"ס, וחנן נחום המדי זכריה בן קבוטל וכו' (בלא רבי) יזכירו. ומ' רבי הוסיפו המוסרים משה שמצאו בנמ' אמורא הנקרא ד' מיישא (בן בנו של ר' יהושע בן לוי). — ור' שמעון איש המצפה (שם ויזמא י"ד) אפשר שנקרא בשם רבי — אם המ' אינה הוספה מאוחרת — על שם איזה גדולה כאשר נראה קצת מל' איש המצפה.

פ"ד מ"א, כתובות פ"ח מ"א. ושם פ"ג מ"ג מ"ד מ"ה נותן אדמון טעם לדבריו, ואמר ר"ג רואה אני את דברי אדמון (ובש"ס ק"ט שם כל מקום שאמר ר"ג רואה אני את דברי אדמון הלכה כמותו). זכחים פ"ט מ"א, ידים פ"ד מ"ד. — וסברות ר"ג הנה ישירות ובנויות על אדני ההגיון כגון ההוא דחוקת הגוף כתובות פ"א מ"ו עד מ"י. — וכן מחר ר"ג (שביעית פ"ט מ"ה) בדרך הממוצע בין ר' אליעזר המחמיר שם ביוחר זבין ר' יהושע ההולך לקולא אל צד האחרון. וכן מכריע ר"ג חרומות פ"ח מ"ח בדרך זה בין חומרא דר"א וקולא דר' יהושע. ועיי' ברכות מ"ג: רג"א אני אכריע שמן זכיננו וכו', אבל אין שם סברא אמצעית כ"א סברא להחזיק דברי ב"ש.

ר"ג נהג בעצמו מנהג המורה על גודל נפשו הרמה על הכלי העולם ועל הכבוד המדומה, עיי' כתובות ח' ע"ב: בראשונה היתה הוצאת המת קשה וכו' עד שבא ר"ג ונהג קלות בעצמו והוציאורו בכלי פשחן. ומה נודע כי לא לכבודו הנשיאות ברמה כ"א לכבוד שמים, למען יהיה מקום התאחדות בית ישראל ולא ירבו הסחלוקות וכאשר העיד הוא בעצמו כ"מ נ"ט ע"ב. — ודרך ענותנותו נודע ג"כ מהא דנתן רשות לר"ע חלמידו לחלוק עליו ולא גער בו. ברכות ל"ב. חוספתא דמאי סוף פ"ה. חוספתא ביצת פ"ב. — ועיי' חוספתא כלאים פ"ג: מעשה וכאו ושאלו את ר"ג אמר להם צאו ושאלו את ר' יוסי בן גילאי שהוא בר ובקי בהלכות הלרם.

רוב הלכותיו של ר"ג הן בס' זרעים וס' מועד, בדיני טומאות וטהרות (ובסמ' ננעים לו הלכה אחת פ"ו מ"ה) קצת הלכות בס' נויקין ומיעוטן בס' קדשים. — ונמצא לו שבח בלימוד אומנות חוספתא קידושין פ"א. בימי ר"ג היו דורשין נוטריקון ור"ג הוא אחד מהדורשים (שבת נ"ה).

ר"ג היה בקי בחכמות חוץ מחכמת התורה כידוע ממשנה עירובין פ"ד מ"ב, ר"ה פ"ב מ"ח. — ר"ג הלך ב' פעמים לרומי. ושאר קרווחיו ידעוה ממשנה וברייתא, ונכיר קצתן להלן (עיי' ר' יהושע ר' עקיבא). בעלי סחלוקתו של ר"ג הם: ר' אליעזר, ר' יהושע, ר' עקיבא. ור"ע היה דן לפניו כחלמיד לפני רבו. — שמעון הפקולו הסדיר לפניו י"ח ברכות. שמואל הקטן חיקן לפניו ברכת המינים ברכות כ"ח⁶).

ר' צדוק.

ר' צדוק ראה הבית בכנינו ובחרבנו והורה כיבנה בימי ר"ג. ר' יוחנן בן זכאי אהבו מאוד עד ששאל מהקיסר אסותא דמסיין ליה לר"צ

(8) ממה דאיתא שם הסדיר לפני ר"ג על הסדר כיבנה אין חשק כלל שיהיה הנזכר מה הוא ד"ג בנו של רשב"ג הזקן. והאריכות בזה הוא ללא הועיל. — שריג לא נמצא מאמר אבות פ"א אשר שם מאמרי הנשיאים. ואפשר משום שהעבירהו. — וקודם ד"ג קורות איה

(גיטין נ"ו). — ונדוע כחו לעורר לב העם במאמרו הנפלא יומא כ"ג בההוא מעשה דשני כהנים: „אחינו בני ישראל שמעו הרי הוא אומר כי ימצא חלל וכו' אנן על מי להביא עגלה ערופה על העיר או על העורות“. ומה עמוקה החוכמה ואת בקוצר מלין וכל רוחב מאמרי הדרשנים לא ישוו בה, וכמעט לא נמצא בספרי מליצי היונים והרומיים דיבור קצר היורד אל חררי לב ופוחח שערי דמעות כזה. — ר' צדוק חי זמן רב לעת הבית לפי מה שמשופר בגיטין (אף שהמספר הזה יחייב ארבעים שנים בחעניתא שם נראה על צד ההפלה). ונראה שעיקר הלכותיו לימד ביבנה, ובקצתן מצאנו ואף פירוש, ע"י נדה כ"ב: אמר ר' אליעזר בן צדוק ב' מעשים העלה אבא מטבעון ליבנה. — ואף שר"צ היה מגדולי החכמים והוקנים שבהם וישב לימין ר"ג כשהיה יושב בב"ד (ירושלמי סנהדרין סוף פ"א), נראה שר' יהושע אשר היה צעיר ממנו לימים היה יותר גדול בתורה. עיי' בכורות ל"ו ששאל הלכה מר' יהושע. וכן הקדימה המשנה עדיות פ"ו א', בכורות פ"א מ"ו ר' יהושע לר' צדוק.

ר' צדוק דבק בר"ג ובכיתו כאשר מספר עליו בנו ר' אליעזר בפ"א כ"ב כ"ג^ה). — ההלכות הנודעות ממנו לא רבו במספר. וקצתן הנה עדיות. עיי' מס' עדיות פ"ו מ"א עד מ"ה. ואין לו הלכה בס' זרעים ולא בס' נויקין ובדיני קרבנות.

ר' פפיים

מהחכם הזה נודעו עדיות, כל' הלכות אשר ראה או שמע, כי זה לרוב ענין עדות, ורק הלכה אחת מצינו על שמו ביעה כ"ט: משום ר' פפיים ור' יהודה בן בתירא אמרו שונין. — עדיותיו הן במס' עדיות פ"ו מ"ה מ"ו מ"ז (ובאות גם במס' אחרות על מקומן). ורוב עדיותיו הם עם ר' יהושע נגד דברי ר' אליעזר. וישקלים פ"ד מ"ו אשר אפולגתא דר' אליעזר ור' יהושע: שמעתי כדברי שניהן. — המשנה מקדמת ר' יהושע לר' פפיים, ומה נראה שר' יהושע היה גדול ממנו.

ר' דוסא בן הרכינס^א

על ר' דוסא בן הרכינס נאמר כברייתא יבמות ט"ז חכם גדול היה והיה הדבר קשה לחכמים שיחיר צרת הבת והלכו אצלו ר' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא עיי"ש. ולא נודע אם היה כבר בימי הבית^א

שאר תנאים (ריב"ז ור"ע) ומאמריהם בהגדה קיבץ הרב דר. לאנדריא אחת לאחת לסיפור אחד המורה תהלוכות נפש התנאים אלה וגדול מעשיהם לשם שמים. מאנאטכטר. יאהרג. 2. 1.

(9) ומה נראה שר' צדוק לבי"ה יחשב ולא כדברי התו' יבמות ט"ז ע"ב ד"ה אמר לו.

(1) כן הגי' ברוב מקומות בבלי וירושלמי, אך בירושלמי נמצא ג"כ ארכנס. והוא כחילוף

ה"א ואל"ף עיי' לקמן פרק ג'.

(2) ואל תשעה אל דברי הבל שר' דוסא זה חי ח' שנים ממה שאמר שם על מחכה זו ישב חגי הנביא, וכן אמרו על ר' צדוק ממה שהובא בתוספתא כלים ב"ב פ"ב שאמר, עלי

אך ממה שקראו יהושע „רבי“ נראה שהיה כבר נמנה בין ראשי החכמים, וכל ימי יבנה עד מלחמת ביתר לא היו כי אם נ"ב שנה, ומזה יש לשער קצת שראה הכית בבנינו וגלה עם ריב"ז ליבנה. וממשינה כחובות פי"ג א' ב' שמשמע שחלק עליו ריב"ז, כי לעומת מה שאמר ר' דוסא שם כדברי בני כהנים גדולים אמר ריב"ז יפה אמר חנ"ך³). ולפי הברייחא אשר זכרנו האריך ר' דוסא ימים אחר ריב"ז, שהרי ר"ע בא אצלו ור' דוסא כבדהו ואמר אתה הוא עקיבא בן יוסף ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו, וא"כ זרחה כבר שמש ר"ע כנבחרתו⁴).

אמר ר' דוסא בן הרכינס כדבר ר' יוחנן

לר' דוסא נמצאו י"א הלכות עדיות פ"ג מ"א עד מ"ו וכולן לקולא. ועוד לו הלכה עירובין פ"ג מ"ט, נגעים פ"א מ"ד, כחובות פי"ג מ"א מ"ב, תולין פי"א מ"ז. — רבי דוסא אמר הלכותיו: בענין ברכות וחפילה, בענין חרומה ומעשר שני, בענין נשים, מתנות כהונה, טומאות וטהרות. ולא נזכר לא בס' נויקין ולא בענין הקרבנות⁵). — בענין קידוש החודש הורה למעשה נגד ר' גמליאל (ר"ה פ"ב מ"ח), ור"ג נשא לו פנים ולא שפך עליו חמתו כאשר עשה לר' יהושע, אף שר' דוסא היה הראשון אשר החריס בפני ר"ג ואמר עדי שקר הן היאך מעידין וכו' ואיפשר ספני שר' דוסא היה כבר בא בימים ונכבד בעיני הדור. ועיי' לקמן ר' יהושע בן חנניא.

(על זה הכפורה) ישב חגי הנביא, וקל הוא בעיניהם לברך איזה תנא כבוכה מרובה של גי או ד' מאות שנים. ואם אמרו על ר' פרידא נחא לך דליספו לך ד' מאות שני וכו' אמר תקב"ה תנו לו זה וזה (עירובין ג"ד) אין למדין מדברי הגדה, ובמגילה כ"ז איתא תק דר' פרידא בענין אחר עיי"ש. וכבר הרגישו התו"ש שם בזה.

3) ובגמטין פ"א אמר ר' יוחנן משום ר' יהודה בר אילעי בא וראה שלא כדורת הראשונים דורות האחרונים, דורות הראשונים כ"ש, דורות האחרונים ר' דוסא וכו' ור' חסא זה הוא ר' דוסא בן הרכינס כאשר יבואר ממשנה עדיות פי"ג מ"ו, ור' יהודה קרא דורות האחרונים אף שהיה מן התנאים הראשונים? אך זה דרכו של ר' יהודה לקרוא להקדמונים אף בזה אחד או כבי דורות „הראשונים“. עיי' ירושלמי מעשרות פי"ג הל' א' רבי ור' חסי בן יהודה הי סכניסין את הכלכלה לאחריו הגנות ראה אותן ר' יהודה בי רבי אלעאי אמר להן ראו מה בין ביניכם לראשונים, ר' עקיבא היה לוקח שלשה מינין בפרומה בשביל לעשר מכל מין ומין ואחם סכניסין וכו'. ולכן קרא ר' יהודה ג"כ לר' דוסא דורות האחרונים בערך כ"ש אשר עמדו ס' שנה קודם החרבן ובמו שביארנו לעיל; היתה קבלה בידי של ר' יהודה שחלבה זו של כ"ש נשנית בתחילה עמידתן לבית או בחר שאחר זה.

4) ולא נבחר מהקורא כי בבבלי נראה פה קצת הוספה להרבות כבוד לר"ע; וכיירושלמי שם הל' ד' איתא בלשון אחר, ראה את ר' עקיבא וקרא עליו כפירים רשו ורעבו מכירו אני שאדם נבחר בתורה הוא.

5) ובספ' זכחים ד' פ"ח איתא: ת"ר מעיל כולו וכו' ומביא ע"ב זגין וכו' ר' דוסא אומר משום ר' יהודה שלשים שנה; היא וכו' אמר עינינו בר ששון כמחלקותם כגון כן מחלקותם במראות נגעים דתנן פריש"ת. נגעים ר' דוסא בן הרכינס אומר ל"ו עקיבא בן מהללאל אומר ע"ב. ואין כונת הש"ס דהך ר' דוסא דזכחים הוא ר' דוסא דנגעים, דהא בזכחים אמר אמר ר' דוסא משום ר' יהודה א"כ הוא תנא אחרון, ור' דוסא בן הרכינס היה תנא קדמון, אלא הכונה כפי שמצינו מחלוקת גבי מעיל ע"ב ול"ו כן מצינו מחלוקת כנגעים.

ר' אליעזר בן יעקב.

במאמרי זה התנא רבו הספיקות. יבמות פ"ט ע"ב איחא: חני
שמעון בן עזאי אומר מצאתי מגילת יוחסין בירושלים וכתוב בה וכו'
משנה ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי. הנה זה הסיפור מורה על קדמות
התנא זה, כי בן עזאי היה תלמיד חבר לר"ע (בבלי ב"ב קנ"ח ע"ב
ירושלמי שקלים פ"ג הל' א'), ואמר שמצא מגילת ספר וכו' משנה
ראב"י וכו'; וזה מראה בבירור שראב"י חי כמה שנים לפני בן עזאי.
אבל יש לזה סתירה ממה שמצינו בכמה מקומות שראב"י היה בדור שלאחר
ר"ע! עיי' כלאים פ"ד מ"ח: ראב"י אמר משום ר' חנינא בן חכינאי, וזה
האחרון היה תלמידו של ר"ע עיי' חגיגה י"ד. ובחוספתא נגעים פ"א
איחא בפירוש ראב"י אומר משום ר' חנינא בן חכינאי שאמר משום
ר"ע... ובכ"ר פ' ס"א איחא בחד לישנא ר"ע העמיד ו' תלמידים ר"מ
וכו' וראב"י, וגם במקומות אחרים מצינו ראב"י בין תלמידי ר"ע ונראה
שהיה הצעיר מכולם, דהרי המשנה והברייתא הביאו אותו אחר שאר
תלמידי ר"ע. עיי' פרה פ"ט מ"ב ר"ש וראב"י, כ"ט ס"ב ובחים ס"ה
ר' נחמיה וראב"י. וגם אין נראה כלל ששני תנאים בדורות שונים
נקראו בשם ר' אליעזר בן יעקב, דא"כ לא היה לה למשנה לסתום כי
אם לפרש ולכנות האחד בשם ראב"י הוקן, למען לא נפול במהמורות
הערבוביא והטעות. לכן נראה בבירור כי נתחלפו ב' שמות הדומים זה
לזה, האחד יכונה ר' אליעזר והאחר ר' אלעזר, והסופרים עירבבו
זה בזה, והטעות בין ר' אליעזר לר' אלעזר בא במקומות אין מספר
כאשר הערנו לעיל, ויבוא עוד לנו להלן. — ואין בידינו להכריע מי הוא
הנקרא ר' אליעזר או ר' אלעזר, אך למען נמצא מקום אשר ממנו
נחרץ המשפט על שני תנאים אלה נכנה הקדמון בשם ר' אליעזר
והאחרון בשם ר' אלעזר.

והנה ר' אליעזר בן יעקב בא במס' סדות וכאשר הוא בש"ס יומא
ט"ז ע"א: מאן תנא סדות ראב"י, והש"ס מביא ראייה נכונה לזה
עיי"ש. גם הלשון „שכחתי מה היתה משמשת“ (שם) מורה קצת שראה
הרבה בעיניו, ועיי' סדות פ"א מ"ב: פעם אחת מצאו אחי אמי ישן, וזה
מורה ג"כ שהיה ראב"י בימי הבית או קרוב לאחר חרבנו. וכן פסחים
ל"ט: רבי אילעאי (והוא אביו של ר' יהודה עיי' לקמן) אומר משום ר'
אליעזר אף ערקבליא וכו' וכשבאתי לפני ראב"י הודה לדברי, מורה על
ר' אליעזר בן יעקב, ומוה נדע ג"כ שראב"י חי בימי ר' אליעזר בן
הזקנוס. — ויש להכריע בקצת מקומות במשנה וברייתא שראב"י הנוכר
שם הוא ר' אליעזר ב"י (כלו ראב"י הוקן). פנחות פ"ה מ"ו, והבכורים
דברי ראב"י: הוא ר' אליעזר ב"י, שהמשנה מרמו על מאמרו הנאמר
בברייתא (שם ס"א ועיי' לקמן פרק ד') כעל מאמר הידוע לכל, וזה מורה
על תנא קדמון. ועיי"ש בש"ס דלהכי הזכיר ראב"י ולא רבי יהודה

משום דרב גוברי' כל' דמשנת ראב"י קב ונקי וכמו שפירש רש"י שם, וזה טורה ג"כ על ראב"י הקדמון שהרי עליו אמר בן עזאי משנת ראב"י וכמו שהוכחנו לעיל. — בכורות פ"ג מ"א: ראב"י אומר בהמה גסה וכו' לפי מה שההליט הש"ס שם כ"ג, "אלא אדראב"י משנת ראב"י קב ונקי" יש להוכיח שהוא ר' אליעזר ב"י. — וכן ערכין פ"ב מ"ו נראה שהוא ר' אליעזר ב"י ששם מספר דבר שהיה במקדש, וכבר ידענו ממס' מדות שעסקו של ראב"י היה בענין זה. — כלים פ"ו מ"ג: ראב"י אומר נטמאה הכירה נטמאת החצר וכו', נראה שהוא ר' אליעזר בן יעקב, דהך דינא דרישא: חצר הכירה וכו' הוא ישן מאוד דכבר בא ר' ישמעאל במשנה שם לפרשו, וראב"י חולק על הרישא א"כ הוא מן התנאים הקדמונים. — וכן יש לשפוט קצת על ראב"י סוטה פ"ט מ"ד ושם נהלקו ר' אליעזר ור' עקיבא וראב"י בענין המדידה גבי עגלה ערופה ויש לקרות ר' אליעזר בן יעקב.

וגם בכרייתא יש להכריע לפעמים שראב"י הנוכר שם הוא ר' אליעזר ב"י. שבת קכ"ה איתא: העיד ר' יוסי משום ראב"י, ואין זה כי אם ר' אליעזר ב"י מן התנאים הקדמונים. — יומא ל"ח: ראב"י אומר נחושת קלניתא היחה וכו' נראה שהוא ר' אליעזר ב"י אשר עסק בעניני בהמ"ק. — יבמות נ"ט ע"ב: אנוסח חברו וכו' ראב"י אומר הולד חלל, הוא ר' אליעזר ב"י כי הש"ס אמר שם על זאת הפלוגתא משנת ראב"י קב ונקי וכבר ביררנו שזה הכלל נאמר על ראב"י הקדמון. ועיי"ש ג"כ ל"ו ע"א: ראב"י אומר אין ודאי ממור מספק וכו' וטוקי להראב"י אליבא דהילכתא כי היכי דלא חקשי הילכתא אהילכתא וכו' ועיי' ברש"י שם, א"כ יש לקרות ר' אליעזר ב"י⁶). — כחובות מ"ו: ופרשו את השמלה וכו' ראב"י אומר דברים ככתבן, נראה שהוא ר' אליעזר ב"י, דבפי התנאים האחרונים נראה כבר מוסכם שפרישת שמלה הנאמר בטוציא שם רע אינו אלא דרך משל עיי"ש. — תוספתא סוטה פ"ו: ביטה של עץ היו עושין לו בעזרה ראב"י אומר בהר הכית. נראה שהוא ר' אליעזר ב"י שהיה עוסק בענינים כאלה וכדלעיל. — וע"פ הדרך הזה יש להקיש ג"כ על שאר מקומות אשר בהם בא ראב"י אך

(6) הגה הלבנו בכל זה בעקבות בעלי התלמוד ו"ל כי הם היו בקיאים בשמות התנאים ורוב לימודם היה שגור בפיהם. אך התריש לא נוכל דבר תמוה עירובין פ"ו מ"א, שם אפילו ת"ק וראב"י והת"ק הוא ר"ם כדאיתא בש"ס שם פ"ב, וא"כ בר פלוגתיה הוא ר' אליעזר בן יעקב כל' האחרון, תלמידו של ר"ע. והש"ס מטיק שם קי"ל משנת ראב"י קב ונקי וכו' הך משנת ראב"י קב ונקי לא נאמר על ראב"י זה? וגם אין לרחוק שם ר"ם הוא ט"ס וצ"ל ר"ט עיי' לעיל ד' 26, דהא הש"ס מקשה שם וכו' ליתיה לא אמר והתנן הפנה וכו' דברי ר"ם ועיי' לקבן פ"ד. — ונעיר עוד פה כי הרבה פניות נפלו בכפרים בני ראב"י. שבת ו' איתא ראב"י ובעירובין צ"ד ר' אליעזר (בלא בן יעקב). — בכורות פ"ו מ"ו איתא ר' אליעזר, והרמב"ם גורס ראב"י (עיי' בתוי"ט שם), והנכון הוא ר' אליעזר לפי שבא אחר רשב"ג עיי"ש. — כריתות פ"ב מ"ה איתא במשנה שבמשנת ראב"ע, ובמשנה שבגמרא ראב"י.

לפעמים אין הכרע אם הוא ר' אליעזר ב"י או ר' אלעזר ב"י (חלמידו של ר"ע?).

עוד מצינו ברייתות הנשנות בבית מדרשו של ראב"י — חנא דבי ראב"י. — ואין להכריע אם הכוונה על ר' אליעזר ב"י או על ר' אלעזר ב"י, אך מהספרא יש לשפוט קצת שהוא ר' אלעזר ב"י כאשר יבואר בעה"י בחלק ג'.

ר' אליעזר בן הורקנוס.

חמשה חלמידים היו לו לריב"ז ר' אליעזר בן הורקנוס, ר' יהושע בן חנניה, ר' יוסי הכהן, ר' שמעון בן נחנאל, ר' אלעזר בן ערך, וריב"ז אמר על ר"א בן הורקנוס. אם ידעו כל ישראל בכף מאונים ואליעזר בן הורקנוס בכף שנייה מכריע את כולם (אבות פ"ב). ועל האיש הגדול הזה אשר נשאו רבו על כל חכמי ישראל עברו חלואות רבות, כי נחנדה מחבריו ושתה כוס הינון בשבתו בדרך גלמוד, ואין לו טהלים ביניהם. ושחים הנה קורותיו, גם בלימודו שמו קצת מחברים דופי, יען מצאו בחלמוד שלא אמר ר"א דבר מה שלא שמע מפי רבו (סוכה כ"ז ובמ"א). גם חלו בו ידים לעמוס עליו דרכי ב"ש ע"פ מאמר הירושלמי ר"א שמוחי דהוא מב"ש (שביעית סוף פ"א תרומוח פ"ה הל' ד' ובמ"א). וכל המעיין במישרים ולא למראה עיניו ישפוט יראה כמה יש מן הקושי בסיפורים הבאים על ר' אליעזר. א) מצינו לר"א כשלוש מאות הלכות, וכי על כולם נאמר ששמעם מפי רבו? גם רבו לו מאמרים בס' קרבנות בוכחים מנחות פרה וכו' וכבר הראינו למעלה שב"ש וב"ה לא עסקו באלה המסכתות! — והאיש אשר נשאו לבו לחלוק על דבר אשר היה מפורסם בבית המדרש (בענין משקין המכשירין תרומוח פי"א מ"ב), לא יהיה כ"א כלי המחויק מה ששופכין בו? ומה השיבו ר' יהושע לא מנו חכמים ו' משקין כמוני פטמים (שם), הלוא גם הוא לא אמר גם פה כ"א בשם רבותיו, והם לא היו מוני פטמים! — ולאחר מותו נכנסו ארבעה זקנים להשיב עליו ואמר להם ר' יהושע אין משיבין את הארי לאחר מותו (גיטין פ"ג), ומה שבח יש לארי אם נמצא בגויתו דבש דבורים, הלוא לא עליו השיבו כי אם על מה שקיבל מרבותיו! — ואם השיב ר"א לא אמרו אלא על אבר מן החי (עדיות

(7) עיי' יבמות צ"ג: דאמר ר' נחמן בר יצחק רב הונא כרב וכו' ורבי לר"ם ור"ם כראב"י וראב"י כר"ע ופי' רש"י ד"ה רוב הונא וכן כולם זה למעלה מחורו של זה היה ע"כ. ואל מי מליך ראב"י כיון ר' נחמן בר יצחק, אם על ראב"י האחרון היאך אמר ר"ם כראב"י הלוא ר"ם קדמו קצת והיה גדול ממנו, ואם על ראב"י הראשון היאך יכוון וראב"י כר"ע, הלוא ראב"י קדם לר"ע בזמן? ועיי' קידושין ס"ב: אמר אב"י ראב"י ורבי ור"ם וכו', הרי שלא שמר הסדר, ואיפשר שגם ר' נחמן בר יצחק לא שמר כל הסדר, או שיש איה טעם פנימי להקדים ראב"י לר"ע כלו דדברי ראב"י מורים יותר דאדם מקנת דבר שלא בא לעולם מדברי ר"ע. ועיי' בתובת נ"ט.

פ"ו מ"ב), שמעתי שאבר מן החי מטמא (חולין קכ"ט), יש לנו לכר לשפוט מזה שהיה לו איזה הלכות מקובלות כמו שמצינו לשאר תנאים, וכן הוא לר' יהושע כלים פ"ג מ"ז, ועיי' פסחים פ"ט מ"ו, יבמות פ"ח מ"ד. וכן לעקביא בן מהללאל עדיות פ"ה מ"ו. — והנה כריחות פ"ג מ"י: שאלו ר"ע העושה מלאכה בשבתות הרבה מעין מלאכה אחת וכו' ודן עליה ר"א עד שאמר לו לבסוף הבא על הבהמה יוכיח ור"ע השיב לו בהמה כשבת כלו' גם בהמה מיכעיא לי, ואם ר"א לא אמר דבר כ"א מה ששמע מרבו הלוא בהשיבו הבא על הבהמה יוכיח אמר דבר מוסכם מרבתי ואיך אמר לו ר"ע בהמה כשבת! (וכל מי שיש לו חיד לטעום יבין בקל כי ר"א דן גם עיקר הדין לענין שבת מעצמו ולא מצד קבלת רבותיו). — (ב) מדה זאת דר"א שלא אמר דבר וכו' היתה ג"כ מדת ריב"ז ובעקבות רבו הלך התלמיד (סוכה כ"ח), וראה איך הפליגו (שם) בגודל הריפותו וחכמתו של ריב"ז! — (ג) דברי הבבלי והירושלמי בענין הנידוי של ר"א לא לכד שנראין כסותרין זה את זה הם קשים ג"כ בעינינו. לדברי הירושלמי נקרא ר"א שמותי על שהיה מב"ש יש לחטוא הלוא גם חכמים אחרים היו בזמן ההוא מב"ש (עיי' יבמות ט"ו). ולמה לא כינו גם החכמים אלה בשם זה. — ולדברי הבבלי שנידוהו על הלכתו בתנור של עכנאי (ב"מ נ"ט ועיי' ירושלמי ס"ק פ"ג הל' א') יש לחטוא יותר הלוא ר"א השיב כמה חשובות, ואם לא בשמים היא כאשר אמר ר"א בהוא עובדא הלוא הדין עם ר"א שעמד על דבריו מצד הראיות שלו.

ולכוא אל בירור הענין נקדים לברר תהלוכות ליסוד דר' אליעזר וסדר הלכותיו ונראה במה יתנכר דרך התנא זה. וטרם נבוא אל החקירה הזאת נקדים: במשנה וברייתא בא התנא זה לרוב ר"א סחם בלי שום כנוי, ור"א בן הורקנוס נמצא לכר אבות פ"ב ולפעמים נקרא בהגדה ר"א הגדול (ברכות ו' ע"א סוטה י"ג מ"ח, ובמשנה שם פ"ט ט"ו. ב"מ נ"ט, ב"ב קכ"א, ערכין י"ז ע"א, אבות דר"נ סוף פט"ו). ועל המעט בהלכה (ב"ק פ"ג, קידושין ל"ט). ויען כי נמצא לרוב ר"א סחם הצינו בטעות בהרבה מקומות ר' אלעזר (והוא ר"א בן שמוע) במ' ר' אליעזר, והטעות נולד ע"י ראשי תיבות ר"א כאשר הערנו כבר לעיל, ועל הקורא לבחון בחקירה עיונית אם יש לקרות ר' אליעזר או ר' אלעזר. והנה במקומות אשר שם ר"א במחלוקת עם תנאים קדמונים אין ספק שהוא ר' אליעזר, ובפרט אם ימצא פלוגתא בין ר"א ור' יהושע. ואם בא ר"א עם ר' מאיר או עם ר' יהודה וכו' יודע להיפך שיש לקרות ר' אלעזר⁸). ונמצא הרבה פעמים ר"א וחכמים או ח"ק

(8) וכבר העיח על זה התני בשם ר"י (ב"ק ט"ז ד"ה ור"א) ובשם ר"ת (מנהגין ט"ז ד"ה ור' חנן) דמין שהזכירו קודם ר"ע יש ליגרום ר' אליעזר, ובמקום שזכרתי אחר ר"ם יש ליגרום ר' אלעזר עיי"ש. — ודע שהרבה מהברים טעו בזה ולא בחנו בין ר' אליעזר ור' אלעזר.

ור"א ולרוב הכוונה על ר' אליעזר, ואך איזה מקומות יוצאים מן הכלל?¹
 גם אם ימצא הלכה שאמר ר' אלעאי בשם ר"א הכוונה על ר' אליעזר,
 וכן במקום שאמר אבא חנן הלכה בשם ר"א יש לקרות ר' אליעזר.²
 ותנה דרך ר"א במדרש הכתוב לחפום המקרא כמשמעו (אבל לא
 לדרוש הכתוב כצורתו, ובוה יבדל מדרך ב"ש עיי' לעיל ב"ש). פאה
 פ"ז ט"ז: כרם שכולו עוללות וכו' ר"א אומר לבעל הבית וכו' אמר ר"א
 כי תבצור לא חעולל אם אין בציר מנין עוללות וכו', והך דרשה נראית
 יותר פשוטה מתך דר"ע שם. — יבמות ד' ט"ח: ובכחה אח אביה וכו'
 רא"א אביה אביה ממש וכו' והך דרשה היא כמשמעה, וכן מ"ק ט"ז:
 אין פריעה אלא גידל שיער דברי ר"א. — יבמות פ"ב מ"ג אמר ר"א
 ככה יעשה כל דבר שהוא מעשה מעכב (והוא ודאי יותר פשוט מקדרש
 ר"ע שם) — שבועות פ"ב ט"ה: ר"א אומר על השרץ ונעלם ממנו על
 העלם שרץ הוא חייב וכו'. — זבחים פ"ח מ"א: ר"א אומר אף האשם
 שנא' כחטאת כאשם, ועיי' פ"א מ"א (ועיי' רש"י פסחים ע"ג ע"א ד"ה
 אמר ר"א). — מכות י"ח, מעילה י"ז: לא יאכל כי קדש הוא ר"א
 אומר כל שבקודש פסול בא הכתוב ליתן לא חעשה על אכילתו.³ —
 מכילתא פ' בא פ' י"ד ופ' בשלח, ת"כ פ' אמור פרק י"ב: כי בסכות
 הושבתי ר"א אומר סוכות ממש היו ועיי' לקמן ר"ע. — וגדולה מזה
 מצינו לר"א ב"ק ד' פ"ד עין חתח עין ממש. ואף שבודאי אין כוונתו
 לענף עין המזיק או לקוץ את ידו וכו' כי זה הוא דעת הצדוקים
 ונתבטלה כבר בימי שמעון בן שטח (עיי' מגילת העניות) וכבר חמה
 הש"ס שם סלקא דעתך ר"א לית ליה ככל הנך תנאי, כל' הלוא הדבר
 הזה הוא מקובל מימים קדמונים בישראל. וחירוצו של ר' אשי שם לומר
 שאין שמין אותו בנזק, אלא במזיק עולה יפה להמעיין בפשט דברי ר'
 אליעזר, ועיקר כוונתו הוא עין חתח עין ממש כל' כן הוא ראוי על צד

בעל נחלת שמעוני לא דקדק בזה כלל והציג יחד ר' אליעזר, ר' אלעזר (בן שמעון), ור' אליעזר
 בן פדת האמורא! וגם בעל סדר הדורות נלכד ברשת זו והביא משנות בשם ר' אליעזר אשר
 יש לקרות שם בבירור ר' אלעזר עיי' עירובין פ"י מ"י, כתובות פ"ב מ"ח, סוטה פ"ח מ"ג,
 ב"מ פ"ו מ"ח, זבחים פ"א מ"ד, פ"ח מ"ב, פ"א מ"ג, ערכין פ"ו מ"ד, כלים פ"ב מ"ב, ועוד
 במ"א אשר ניכר מבעל מחלקותו שיש לקרות ר' אלעזר.

9) עיי' תו' ב"ב קנ"ו ד"ה ר"א שהוכיחו בשם ר"ח דצ"ל ר' אלעזר והחכמים משיבין לו
 שם. ולפי דברי התו' אלה צריך לחזק גם כלאים פ"ה מ"ח ר' אלעזר ופליגי שם חכמים
 עיי' בבב"ש. וכן שקלים פ"ד מ"ח הגי' הנכונה היא ר' אלעזר.

1) על ענין ר' אלעאי בשם ר"א עיי' לקמן ר' אלעאי. וגם אבא חנן אמר הרבה
 פעמים בש"ס ר"א, ובנויר מ"ה ע"א הוא בר פלוגתא דר' שמעון שחזי תלמידיה של ר' טרפון,
 מ"ב ההוא ר"א שאמר אבא חנן בשמו הוא ר' אליעזר. — ומצינו ג"כ באהא פוקסא ר' יוסי
 בן כיפר משום ר"א. ור' יוסי בן כיפר זה היה בימי סוף התנאים עיי' גיטין י"ד שחיי בימי
 ר' גמלי בר' יאשיהו ומ"ב יש להסתפק אם אמר בשם ר' אליעזר או ר' אלעזר.

2) בפסחים כ"ד איתה ר' אלעזר.

שורח הדין. להשיב את העושה עול כפעולתו⁸): מ"מ יש לשפוט מזה שר"א אוהב לקרב הדרוש אל משמעות הכתוב. וכן דרכו בדברי הגדה. עיי' פסחים ק"ו: כל שירות שאמר דוד בספר תהילים וכו' ר"א אומר כנגד עצמו אטרן. — סנהדרין ק"ו, בכורות ה': שטים אמר ר"א שטים כשמה. רפידים אמר ר"א רפידים שמה. ועוד שם בכורות ה' אמר ר' חנינא שאלתי את ר"א מה נשתנו פטרי חמורים וכו' אמר ליה גיורח הכתוב הוא. ואח"כ השיבו בדרך דרוש ועוד שסייעו ישראל וכו'.

דרכו של ר"א בהלכות להשוות מדותיו כל' לשפוט כל פרטי הדין ע"פ יסוד וחוק אחד, ונשתבח⁹ בזה באיזה מקומות. עיי' שקלים פ"ד מ"ו: המקדיש נכסיו וכו' ר"א אומר זכרים ימלרו וכו' ר"ע אומר רואה אני את דברי ר"א שר"א השווה את מדתו. — יבמות ק"ח: ר"א אומר אין מעשה קטנה כלום וכו' אמר רבי נראין דברי ר"א שר"א משוח מדותיו. ובתוספתא שם פ"ג (הובאה ירושלמי פ"ג) איתא: אמר ר' ישמעאל חזרתי על כל מדות חכמים ולא מצאתי אדם שמדחו שוה בקטנה חוץ מר"א ורואה אני את דברי ר"א. — נדה ס"ח בפשטה: הוב והזכה שבדקו עצמן ביום ראשון ומצאו טהור וביום השביעי ומצאו טהור וכו' ר"א אומר הרי הן כחוקת טהור וכו', ושם בכרייתא: ר' יוסי ור' שמעון אמרי נראין דברי ר"א מדברי ר' יהושע, ועיי' רש"י ז' ע"ב ד"ה מדברי ר' יהושע שר"א השווה מדותיו. — וכן משוה ר"א מדותיו ביכורים פ"ב מ"ו: אחרון שוה לאילן בג' דרכים ולירק בדרך אחד וכו' דברי ר"ג ר"א אומר שוה לאילן בכל דבר. — וכן שקלים פ"ח מ"ו מ"ן חולק ר"א אב"ש וב"ה ומשוה מדותיו ואמר: את שנטמא באב הטומאה בין בפנים בין בחוץ ישרף בחוץ ואת שנטמא בולד הטומאה בין בפנים בין בחוץ ישרף בפנים. — נדרים פ"י מ"ו: שומרת יבם בין ליבם אחד בין לבי יבטין רא"א יפר וכו' עיי"ש⁴).

וגדול כחו של ר"א בכברות ושקלא וטריא. ולפעמים סברותיו ותשובותיו הולכו על דרך אחד. עיי' פסחים פ"ו מ"ה: אמר ר"א מה אם הפסח שהוא מותר לשמוג כששינה את שמו חייב וכו' זבחים פ"ו מ"ב: אמר ר"א מה אם חטאת שאין מועלין בה לשמה כששינה את שמו מועלין בה וכו', הסברא דהנך ב' ענינים היא אחת וכל הסגנון של משא ומתן דר"א ור"י עולה בקנה אחד (ועיי' לקמן ר' יהושע). וע"ע שקלא וטריא עמוקה לר"א תוספתא זבחים פ"א, הובאה בש"ס שם י'. תוספתא שם פ"ו, תוספתא מנחות פ"ח. — ר"א בעוצם חידוד שכלו אוהב לדון ולהקיש במדת ק"ו. עיי' פסחים פ"ו מ"א מ"ב, ופסחים זבחים במקומות אשר זכרנו. כריתות פ"ג מ"י, כלים פ"ח

8) ועיי' מה שכתבנו כזה בספרנו דער געריכטליכע בעווז די 23.

9) המעין יבין מה שיש בין דרך זה של ר"א לדרך של ב"ש במין החלוקה השניה לעיל די 49.

מ"א. ונודע גודל כחו של ר"א במדת הק"ו עד כי ר"ע לא קפ. בפניו ועקר ר' יהושע לעזור לו, עיי' תוספחה אהלוח פ"ג: הגולל והדופק מטמאין במגע ובאוהל ואין מטמאין במשא ר"א אומר מטמאין במשא מק"ו מה אם מטמאין במגע הקל וכו' אמר לו ר"ע אם מטמא במגע סרובה וכו' אמר לי ר"א עקיבא מה זה עקיבא וכו' נסתלק ר"ע וקפץ ר' יהושע וכו'. — אבל גם במדה ק"ו שם לו גבול ישר והשיב לר"ע — נזיר פ"ו מ"ד — אין דנין כאן ק"ו כל' אין למדין ק"ו מהלכה. והוא דבר ראוי ונכון, כיון שהוא הלכה אין לך בו אלא חידושו. וגם הש"ס חשב זה הכלל לאמת ונכון, ומקשה מינ' אראב"ע שבת קל"ב ע"א⁵).

ואם נחפוש דרכי ר"א באיסור והיתר מצינו לו שדרכו למצוא תקנה בדבר שנגמר על ידי איסור. ע"ז פ"ג מ"ט: הסיק בה את התנור וכו' ארג בו את הבגד וכו' ר"א אומר יוליך הנאה לים המלח. ועיי' שביעית פ"ח מ"ט: אמרו לפני ר"ע אומר היה ר"א עור שסכו בשמן של שביעית ידלק אמר להם שחוקו לא אומר לכם מה ר"א אומר בו כל' ר"א היה מיקל בו יותר מדאי (ועיי' בירושלמי שם). — גם בנאסרין (היתר שנפל בו איסור) מצא ר"א צד קל לחלוח האיסור באחד מאישים הנאסרים אשר הלך לו להחיר הנשארים (ובחים פ"ח מ"ה מ"ח⁶). — ומצינו לו להיפך חומרא בענין זה אצל תרומה, עיי' תרומות פ"ה מ"ב מ"ד מ"ה שם, מחמיר ר"א ומשים הספק לודאי באמרו: שאני אומר סאה שנפלה היא סאה שעלחה (ואפשר שגם זה הוא בכלל השוואת מדותיו של ר"א והכל נובע ממקור אחד, דכמו שתולה ר"א בההיא דובחים לקולא ואמר דההוא דנסתלק הוא הוא האיסור להחיר הנשארים, כן אמרינן גבי תרומה דהסאה שעלחה היא שנפלה).

מאמרי ר"א כאים ברוב מסכתות הש"ס. באיזה מקומות נוטה לחומרא, באיזה מקומות נוטה לקולא ולפעמים מאמרו בענינים אשר אין בהם מקום לומר לקולא או לחומרא. ונחזיר פה בקיצור על קצת הלכותיו אשר בהן קולא או חומרא ללמוד מהן דרכו של ר' אליעזר. ברכות פ"א מ"א מ"ב ר"א לחומרא. שם י"ג ע"א בענין כוונה גבי שמע ר"א לקולא⁷). — ועוד לו במס' ברכות הלכות בענין נוסח התפילה ואין להם שייכות עם ענין קולא וחומרא. — פאה פ"ד מ"ט, פ"ו ס"ו לקולא, פ"ה מ"ד לחומרא⁸). — דמאי פ"ד מ"ג

(5) ובספרים איתא שם בטעות אמר לו ר' אליעזר בן עזריה וכבר העיר הגאון ר"י"פ על זה.
 (6) וגדולה מזה מצינו פרה פ"ט מ"א צלוחית שנפל להוכה מים ר"א אומר יזה ב' היחת וכו' אף שבכל הזויה יש בודאי קצת איסור ועיי' ש"ס ובחים פ'.
 (7) והחכם דר. בעקר נתן טעם לשבח לדברי ר"א מאנאטסשר. יאהרג. 6 ד' 165.
 (8) כן הוא לפי ג' רוב הספרים, ובחלק ב' נברר בעה" שחזר גש לקחת ר' אליעזר. —
 ור"א דמ"ב שם לא זכרנו כי הוא אמר דבריו לשיטת החכמים עיי' בירושלמי ומפרשי המשנה.

לקולא⁹). — כלאים גבי כלאי זרעים וכלאי כרם (פ"ב מ"י, פ"ג מ"ד, פ"ה מ"ג, פ"ו מ"ב) לקולא¹, וגבי כלאי בגדים (פ"ט מ"ג, ומוכח מהתוספתא פ"ה שהג"י היא ר' אליעזר ולא כמו שהוא בספרים ר' אלעזר) לחומרא. — שביעית פ"ה מ"ג, פ"ט מ"ט לחומרא. — חרומות פ"ב מ"א, פ"ד מ"י מי"א, פ"ו מ"ו, פ"ח מ"ג לקולא, פ"ד מ"ו (וכן היא הלכה פסוקה) מ"ח, פ"ה מ"ב (מ"ד מ"ה, ובכולן טעם אחד דאמרין סאה שנפלה היא שעלתה) פ"ח מ"ח עד מ"ב, פ"ג מ"ב לחומרא. — מעשרות פ"ד מ"ג לקולא, פ"ב מ"ד פ"ד מ"ה מ"ו לחומרא. — מעשר שני, במס' זאת לא נמצא במשנה הלכה לר"א, אבל איחא פלוגתא דר"א ור' יהושע ב"מ נ"ד נתן הקרן ולא נתן החומש וכו' ור"א לקולא. — חלה פ"א מ"ג, פ"ב מ"ח לקולא; פ"ב מ"א מ"ד (וכן ההלכה) לחומרא. — ערלה פ"א מ"ו, פ"ב מ"א לחומרא, ומצינו לו קולא קידושין ל"ט: ר' אלעזר ב"ר יוסי אמר משום ר"א הגדול אין ערלה בחוצה לארץ. — הא לך בס' זרעים קולותיו וחומרותיו והן עולות כמעט במנין שוה אלה נגד אלה.

ונעבור בכלל על איזה שאר מסכתות. במס' שבת ר"א הרכה פעמים לחומרא בענין חיוב הטאת עיי' ד' י"ב, צ"ד במשנה, צ"ה, ק"ד, קל"ו, עירובין צ"ד ועיי' כריתות פ"ג מ"י. פ"ד מ"ב. — ועוד לחומרא כ"ח קכ"ה. — ולקולא ד' י"ט במשנה (עיי"ש בחו'), ס"ג משנה, ועוד קולא אשר היא יסוד לר"א בדיני שבת ויו"ט: מכשירי מצוה דוחין את השבת וכן מכשירי אוכל נפש דוחין את היו"ט עיי' ק"ל, קל"ח. — עירובין. מה שמגיע לענין הכשר עירוב מצינו לו חומרא עירובין י"א במשנה ר"א אומר לחיים, וקולא שם כ"ג: אמר ר' אלעאי שמעתי מר' אליעזר ואפי' היא ככית כור (ומה דאיחא שם ר' אליעזר אומר אם היתה ארכה יחד וכו' הוא ט"ס וע"ל ר' אלעזר²). ובדיני דמערכין ומשחתפין ר"א לקולא. עיי' פ"ג מ"ו, פ"ו מ"י מי"א. — פסחים פ"ג מ"א, פ"ו מ"ה לחומרא, פ"ו מ"א, פ"ט מ"ד לקולא. — ביצה פ"ד מ"ו מ"ו לקולא, ועוד בכרייתא ד' ד' אחרים אומרים משום ר"א ביצה חאכל היא ואמה. — ומצינו לו חומרא ד' ל"ו שם גבי בכור שנפל לכור, ר"א ליח ליה הערמה. — ובשאר ס' מועד מצינו לו פעמים קולא, כהך דיומא פ"ח מ"א: המלך והכלה ירחצו את פניהם; וגבי סוכה יש לו חומרות: י"ד סעודות חייב אדם לאכול בסוכה (סוכה כ"ו), אין יוצאין מסוכה לסוכה (שם), אין יוצאין בסוכה שאולה (שם), וע"ע פ"א מ"א. — ועיי' ס"ק י' לחומרא: מעמידן תנור וכירים וכו'

(9) ומה שזכר עוד שם פ"ו מ"ג אינו כלל לענין דמאי, ופ"ה מ"ט צ"ל ר' אלעזר עיי'

תוספתא דמאי פ"ה.

(1) ובקנין פ"ה מ"ח עיי' לעיל ד' 77 הערה 9.

(2) זכר פ"ד מ"ד ר' אליעזר אומר והוא באמצען יש ט"ס וע"ל ר' אלעזר.

ובלבד שלא יגמור מלאכתו, ושם ד' י"ט: טוה אדם וכו' אבל לא באבן, וכן שם לענין אבלות ד' י"ט, כ'.

ולא נעבור על כל המסכתות בפרט, ודי לגנו להעיר עוד: לענין החרת והפרת נדרים מצינו ר"א תמיד לקולא, עיי' נדרים פ"ט מ"א מ"ב, פ"ו מ"ה מ"ו מ"ו. ועיי' ג"כ פ"ד מ"ג. וגבי סוטה מצינו ר"א לחוסרא סוטה פ"א מ"א, פ"ו מ"א.

ואם נחקור במ' טהרות מצינו לר"א קולות וחוסרות. ורוב קולותיו הן במס' פרה, והוא דבר נפלא מאוד כי הלוא בדיני הפרה ובענינה החמירו הרבה. עיי' פ"ב מ"א מ"ג מ"ה, פ"ד מ"א (כ' פעמים) מ"ג, פ"ה מ"ד, פ"ז מ"י, פ"ט מ"א מ"ז, פ"י מ"א מ"ג, פ"יא מ"ו. ואך לפעמים ר"א לחוסרא: פ"א מ"א, פ"ב מ"א (אינה נלקחת מן הנכרים וזה אינו שייך לפרה לבד עיי"ש), פ"ט מ"ג מ"ד (ואף במשנה זאת ר"א לקולא לפי דברי ר' יהודה בתוספתא פ"ח עיי"ש), פ"יא מ"ב. — ובמס' אהלות ומקואות מצינו ר"א לרוב לחוסרא.

ועוד לו מאמרים אשר קצתם מקצוע גדול בחורה וקצתם מורים על יקר תהלוכות הגיונו של חנא זה. וזכחים כ"ט: ואם האכל יאכל אמר ר"א כוף אונך לשמוע במחשב הכתוב מדבר וכו' — ערכין פ"ו מ"ג: אם היה אכר נותנין לו את צמדו. שם פ"ח מ"ד: מחרים אדם וכו' ואם החרים את כולן אינן מוחרטין.

ונעיר עוד על כללי מדרש המקרא: ר"א סבר מופנה מצד אחד למדין ומשיבין, שבת קל"א, יבמות ע'. — ר"א דורש ריבוי ומיעוטי ולא כללי ופרטי, ב"ק ק"ו, סנהדרין מ"ה. — ר"א סובר יש אם למסורה, קידושין י"ח, בכורות ל"ד. אבל לא מצינו שאמר ר"א בפירוש הנך כללי, והש"ס מחרץ דברי ר"א בזה האופן (וירוע שיש להבדיל בין מאמר התנא ובין האוקימתא דחש"ס).

מאמרי מוסר שלו ביראת אלקים ובמה שביני אדם לחברו יקרים מאוד. אבות פ"ב מ"ו: ידי כבוד חברך חביב עליך כשלך וכו' ושוב יום אחד לפני מיחתך. — ברכות: ס"א אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאורך אלא לומר לך יש אדם שגופו חביב עליו וכו'. — סוטה מ"ח: ר"א הגדול אומר מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר אינו אלא מקטני אמנה³). — קידושין ל"ב: שאלו את ר"א עד היכן כיבד אב ואם אמר להם כדי שיטול וכו'. — ומה יקרה התפלה הקצרה של ר"א ברכות כ"ט: עשה רצונך בשמים שמעל ותן נחת רוח ליראיך מתחת והטוב בעיניך עשה. ועיי"ש כ"ח צוואתו העמוקה לחלמידיו.

ר"א דורש נוטריקון עיי' שבת נ"ה. מכילתא פ' ויבוא עמלק סוף פ"א ויחלוש יהושע ר"א אומר לשון נוטריקון ויחל וישבר את עמלק.

(3) במכילתא פ' ויבוא הגי' ר"א המודעי.

במדבר רבה פכ"ג: נחית כצאן עמך ר"א אומר נסים עשית עמהם חיים נתת להם ים קרעה להם תורה נחת להם.

קורותיו של ר"א ידועות ממה שבא בתלמוד ובמדרשים. בן כ"ב שנה התחיל ללמוד תורה שלא ברצון אביו. ובא לפני ריב"ז, ולא רבו הימים והיה מגדולי תלמידיו. והורקנוס אביו עלה לנדרחו מנכסיו ובא ומצאו יושב ודורש וגדולי ישראל יושבים לפניו. או נהפך לכו לאהוב את צנו ואמר לו לא עליחי אלא לנדרותך מנכסי, עתה כל נכסי נתונים לך. אבל ר"א בנדרות לבו לא שמע לו ואמר איני בהם אלא כאחד מאחי (אדר"נ פ"ו. בראשית רבה פ' מ"ב). בריב"ז דבק מאוד והוציאו עם ר' יהושע חברו אל אספסיאנוס (גיטין נ"ו). — ר"א הגדול בעמו נסע עם ר' יהושע ור' גמליאל לרומי וז"ל הירושלמי סוף פ' ארבע סיתות: דילמא ר' אליעזר ור' יהושע ור' גמליאל סלקון לרומי וכו' (4). ונסיעת החכמים לרומי היתה חמיד לבקש רחמים בעד עמם (עיי' לקמן). ונראה שזה המעשה היה או בימי ריב"ז או קרוב לאחר סיתחו טרם בחרו את ר"ג לנשיא, ולכן בא כההוא מעשה ר"א (ור' יהושע) קודם ר"ג. — ור"א נתפס לסינות וניצל (ע"ז ט"ו). ונתנדה מחבריו וישב לו בלוד אשר שם היה בהמ"ד שלו (עיי' לעיל ד' 16). ונראה שנתנדה קודם ירידת ר"ג מנשיאותו ולכן לא נשמע קולו של ר"א ואין זכר לו כההוא מעשה דברכות כ"ז ולא עלה על לב החכמים למנותו נשיא במקום ר"ג. גם מצינו בפירוש שבו ביום, כל' ביום שהורידו ר"ג והושיבו ראב"ע לנשיא, לא היה בישיבת החכמים ביבנה. עיי' ידים פ"ד מ"ג: בו ביום אמרו עמון ומואב וכו', וכשבא ר' יוסי בן דרמסקית אצל ר' אליעזר בלוד אמר לו מה חידוש לכם בבחמ"ד היום (וכו' 6). ומת בקסרי יהולכיהו ללוד (סנהדרין פ"ח) ואבל כבד עשו לו, ור' יהושע בכה עליו ואמר רבי רכב ישראל ופרשיו (ירושלמי שבח פ"ב הל' ז'), וגם ר"ע החאבל עליו עד מאוד (סנהדרין שם) וגם ראב"ע עשה לו אבל גדול (אדר"נ פכ"ז אך יש לפקפק בהגי').

בעלי פלוגתא דר"א הם ר' יהושע, ר' גמליאל, ר' עקיבא. ור"ע היה תלמידו ואעפ"כ השיב לו ר"א בל' רכה ב"ק מ"א, ולפעמים

(4) עיי' לקמן ר' יהושע ועיי' עוד בב"ר פ"ג: מעשה בר"א ור"י שהיו מפרשין לים הגדול וכו' ובין שבאו לרומי וכו'.

(5) בענין נדויה הזה עיי' בהקדמת הרב ר' דוד לוריא לפקדי דר"א (הנדפסים מחדש בווארשויא) מה שהוכיח נגד הרמב"ן שפירש וברוכה כלו שהחרימוהו. וז"ל לוריא זה כתב שם עוד דברים בענין תולדות ר"א גם העיר על הא דר"א דמס' פרה לקולא. ודבריו קצתם נכונים ובקצתם לא נתנה דעת הקורא בהם.

(6) ואל יטען לי המשנה ב' שם: בו ביים אמרו כל הזבחים וכו' ר"א אומר אף האשם לומר שר"א אמר הלכה זו בו ביים, דכל המאמר ר"א אומר וכו' עד סוף המשנה נגדר אתר לי המשנה זבחים פ"א מ"א ואין כאן עיקר מקומו הוא איתא שם עוד: אמר ר"ש בן צואי מקובלני מטי ע"ב זקן ביים שהושיבו את ראב"ע וכו' זה דואי אין ענין כלל לחקודם. וכו' ביים אמרתי ונספח מה ע"פ המשנה זבחים.

גערן בחימה, עיי' פסחים ס"ט ע"א⁷). ובכ"ז מ"ה מחבבו מאור עיי' סנהדרין ק"א. — גם ר' יוחנן בן נורי השיב לר"א (ת"כ פ' שמיני פרק ח'), ופעם אחד השיב עליו ר' צדוק (נדרים פ"ט מ"א).

הן אלה קצות דרכי הלכה של ר"א וקורותיו⁸). והעומד על עיקרי הדברים יראה שאי אפשר לומר שר"א קיבל כל הדברים האלה מרבו, כי לפעמים הוא דן לעינינו ונחשא ונותן בדבר למצוא ההלכה. אבל כונת המאמר „שלא אמר דבר מה שלא שמע מפי רבי“ הוא, שבדבר שלא היה לו ברור לגמרי לא התנאה לטחון בסברות והיות למען ישיב דבר לשואליו אלא הודה ולא בוש לומר לא שמעתי. ובוה נחכד כבוד אמיתי, ונחכד כזו גם ריב"ז רבו סוכה כ"ח. — ועוד יובן מהלכות אלה, כי אף אם בקצת הלכותיו יחשב בהתדטות קצת לכ"ש כגון הק' דהשואת מדותיו (וכבר ראינו לעיל כי גם בזה דרכו רחוק מאוד מדרך ב"ש והרבה חכמים שיבחו דרך זה של ר"א) ועוד באיזה הלכות⁹, על הרוב לא נוכל להתלית עליו שהוא הולך בעקבות ב"ש. ובכל זאת קראו הירושלמי שמותי, ושמהו לחונה תחת דגל ב"ש עד שהקשה (ביצה פ"ד הל' ז') מכ"ש אר' אליעזר: וכבר הערנו מה שיש בזה לחמיה, וגם מה פשעו ומה חטאתו אם דבק בב"ש הלוא גם המ"ה לבית ישראל יחשבו! ואם על שצא בת קול הלכה כב"ש, הלוא אין משגיחין בבח קול, ואם על שנמנו ביבנה (ירושלמי סוף פ"א דיבמות) הלכה כב"ה, הלוא מצינו תנאים אשר חיו בזמן הזה וגם אחרי כן סוברים לפעמים כב"ש. ויותר לנו הספיקות אלה אחר הדרישה על

ר' יהושע בן חנניא.

ר' יהושע בן חנניא מגדולי תלמידיו של ריב"ז ראה הבית בבנינו והיה לוי מן המשוררים (ערכין י"א). ובימי בוא ירושלים במצור הוציא את ריב"ז עם חברו ר"א (עיי' לעיל ר"א). ומאו ותלמה לא מש מרבו והלך עמו כנראה ליבנה, וגם לברור חיל (עיי' היב"ז). והלך לרומי עם ר"א ור"ג (עיי' ר"א), ועוד הלך לרומי בזמן נשיאות ר"ג. והנסיעה זאת נזכרת מעשר שני פ"ד מ"ט: מעשה ברבן גמליאל והוקנים שהיו

(7) ר"א לא שלט המיד בחחו לעמוד נגד הכעס והחרון, עיי' לקמן ר' יהושע. ונראה כי לא נתבייש להכיר זה חסרנו, ולכן אמר אל תהי נזה לכעס.

(8) ועוד יתמו לר"א מ' פרקי דר"א. והתקם דר. צוץ בספרו נאטסטקדיענסטליכע פארטרענע הוכיח שא"א שר"א בן הורקנס הוא מתבוד, וי"ד לוריא הנוכח יצא להלחם בעד אמיתות יחס הספר לר"א. ואין לנו מה עסק בספרים אשר לא נזכרו בש"ס.

(9) עיי' שבת ד' י"ב וד' קי"ז. ועיי' מ"ק כ': ת"ר קיים כפית המטה ג ימים וכו' דר"י ר"א ותכמים אומרים אפי' יום אחד אפי' שעה אחת אמר ר' אלעזר בר' שמעון הן הן דברי ב"ש הן הן דברי ב"ה. ערכין כ"ג: המקדיש נכסו והיתה עליו כתובת אשה ר"א אומר כשהוא מגרשה יזיר הנאה. ר' יהושע אומר אינו צריך ואמר ר"א בר' שמעון הן הן דברי ב"ש הן הן דברי ב"ה. ועיי' לקמן ר' יהושע.

באים בספינה, ועוד עירובין פ"ד מ"א מ"ב. והוקנים אשר הלכו עם ר"ג הם ר' יהושע, ראב"ע ור"ע (עיי"ש) ונוכר ר"ג בראש, "מעשה בר"ג חקנים" לפי שהוא הנשיא. והשתי הנסיעות עשו פרי לטובת האומה. ועיי' מדרש רבה פ' ואחחנן: מעשה שהיו דבותינו ברומי ר' אליעזר ור' יהושע ור' גמליאל וגורו סנקליטין של מלך מכאן ועד ל' יום לא יהיה בכל העולם יהודי, ועיי' שם היאך נחבטלה הגוירה. ועיקר המעשה מורה שבאו אז היהודים בסכנה גדולה ויאטר מלך רומי להשחיתם, וזה המלך הוא דאמיציאן בנו של אספסיאנוס — וועספאסיאן — אחיו של טיטוס, אשר מלך משנת י' לחורבן הבית עד שנת כ"ה, ונדע לאיש דמים רע מעללים ואכזר, וג' חכמים אלה ר"א ור"י ור"ג נסעו אז לרומי ובהשדלוחם נחבטלה הגוירה. — והנסיעה השנית היתה אחרי מות דאמיציאן כי קשרו עליו ונהרג על ידי הקושרים והמליכו אח נערפא, איש חסיד וזך המדות. ונראה שבזמן ההוא הלכו ד' החכמים אלה לבטל המס אשר שם וועספאסיאן על היהודים. וכבר בא זכרון זה המס מכילתא פ' בחודש פ"א: אמר ריב"ז לחלמלדיו כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה אם לא חדעי לך וכו' לא רציתם לשקול לשמים בקע לגלגלת הרי אחס שוקלים ט"ו שקלים במלכות אויביכם. והנוגשים חבעו המס בחוקה והרעו מאוד לישראל¹), והקיסר נערפא העביר המס הזה כאשר נודע מטטבע הנשאר מימים ההם²). ואינו רחוק שנעשה זאת בעתירת ד' החכמים אלה לנערפא ונעתר להם. — ור' יהושע הלך גם כן לאלכסנדריא של מצרים בימי אדריאנוס, ודבר שם עם הקיסר הוזה ומצא הן בעיניו³). — ועיקר מושבו של ר' יהושע היה בפקיעין, עיי' חגיגה ג' סנהדרין ל"ג. והוקם על להיות אב"ד⁴).

דרכי לימודו של ר' יהושע: ר"י אוהב להעמיד כללים אשר בהם יכנסו פרטי הדינים, וידוע לבעלי ההגיון שזה היתה על עצמות כח השכל ובו יתהלל החכם בחכמתו. ובאים כללים לר"י: חולין פ"ב מ"ד מעילה פ"א מ"א, פ"ד מ"ג. וזים פ"ה מ"א מ"ב (והנג ב' כללים כוללים עיקרי דיני טומאת זב). תוספתא פרה סוף פ"ט: שר' יהושע אומר זה הכלל כל המטמא מי חטאה במגע מטמא במשא וכו'.

(1) עיי' בסורופטאניוס סופר רומי מה שכתב בסיפור חיי דאמיציאן.

(2) על פני המטבע נרשם צורת נערפא, וסביב לה נרשם: *Calumnia fisci Judaici ablata*.

(3) הסופר הרומי פלאפיוס פאפיסקוס (vgl. *Scriptores Histor. Augusti*).

מביא אגרת אשר כתב אדריאנוס אל אחד ממזדעין ומספר בו כי נשיא (היהודים) בעצמו בא למצרים (*ipse ille Patriarcha quum Aegyptum veniret*). והקיסר הזה אשר אוהב ליצנות ופחזות התלוצץ שם ומחזיק בדברי שקר. — ושיחותיו עם ר"י נדעו מן הש"ס בבלי והירושלמי ומדרשים. ראדריאנוס מלך בשנת מ"ז לחרבן (עיי' לקמן ר"ע). ונראה שר"ג כבר מת, וראב"ע לא היה עוד בא בימים, ולכן הלך ר"י לקבל פני הקיסר. — וכאשר היה ר' יהושע באלכסנדריא שאלו אותו איזה יהודים הישבים שם י"ב דברים והוכיאו נדה מ"ט.

(4) עיי' מאנאטשר, יאהרג. 1 ד' 346.

עוד זאת לר' יהושע שמדקדק הרבה בדברי רבותיו ואומר מה ששמע וגם בל' ששמע, ואף כי לפעמים אין כידו ליתן טעם למה ששמע. עיי' ערלה פ"א מ"ו, עדיות פ"ח מ"ה. ובמס' פרה פ"א מ"א: אמר ר' יהושע לא שמעתי אלא שלשית אמרו לו מה הלשון שלשית אמר להן כך שמעתי סתם כיוצא בו אמר כרם רבעי אמרו לו מה הלשון רבעי א"ל כך שמעתי סתם כיוצא בו אמר האוכל בבית ממנוגע וכו' אמר להם כך שמעתי. — ועיי' פסחים פ"ט מ"ז אמר ר"י שמעתי שחמורת הפסח קרבה וכו' ואין לי לפרש. יבמות פ"ח מ"ד: אמר ר"י שמעתי שהסרים חולץ וכו' ואין לי לפרש. כלים פ"ג מ"ז, ועל כולן אמר ר"י דבר חדש חדשו חסופרים ואין לי מה להשיב. — ומכלל זה מה שבאים לר"י כמה עדיות, ועדות הוא על איזה מעשה שראה האומר או הלכה ששמע וכמו שזכרנו לעיל. עיי' עדיות פ"ז מ"א מ"ה וכו'.

והנה מאשר היו החכמים הראשונים יקרים בעיני ר"י לא רצה לחכרוע ביניהם כאשר שאלו בני דורו ממנו הלכה יבמות ט"ז ע"ב. ועיי' נזיר נ"ב שמבקש להשוות דברי ב"ש ודברי ב"ה ולא יהיה מחלוקת ביניהם. ופעם אחד התמרמר על דברי ב"ש ואמר בושני מדבריכם ב"ש ולאחר ששמע טעמן של ב"ש נשחטח על קברי ב"ש ואמר נענתי לכם עצמות ב"ש ומה סתומות שלכם וכו', עיי' חגיגה כ"ב. ודע שמצינו חכמים בני דורו כגון ר"א (שקלים פ"ח מ"ז) ר' גמליאל (טהרות פ"ט מ"א) וגם הבאים אחריו ר"ע ור"ט (עיי' לקמן) חולקים על דברי ב"ש וב"ה. אבל ר"י אינו חולק מעולם עליהם ונראה שזה ג"כ מרוב חביבותו להחכמים הקודמים לו או מאשר טעה בדברי ב"ש בההוא דחגיגה. —

ר"י אוהב לפעמים דרך המצועע בין סדות ההשוואה לר"א. עיי' גדרים פ"י מ"ו, נדה פ"י מ"ג. וכבר זכרנו לעיל שבוה מצא דרך ר"א חן בעיני החכמים.

רוב מחלקותיו של ר"י הן עם ר"א (ור"א קודם תמיד לר"י), לפעמים זה מחמיר וזה טיפל ולהיפך. ומצינו להם לפעמים שקלא וטריא זה עם זה ור"א בא בק"ו (כאשר זכרנו לעיל), ור"י משדי ביה נרגא, עיי' פסחים פ"ו מ"ה, זבחים פ"ז מ"ד. והסברות של ר"א ור"י בענינים אלה דקות מאוד, והמעייין בהן היטב יראה שר"א משהו הנושא לעיקר ומקיש ממנו על הנשוא אשר עליו בא לדון: ור"י משים הנשוא, אשר עליו באנו לעמוס דין חדש, לראש פנה. ולפעמים סברת ר"י מכרעת יותר עיי' זבחים פ"ח מ"י. — ועוד בין ר"א ור"י: ר"א מחמיר בחיוב חטאת ור"י אף יש למצוא מליץ אחד מני אלף להקל על החוטא פוטר מן החטאת. עיי' שבת פ"ט מ"ד. — ואפי' עבר בודאי על עבירה שיש בה חטאת אם לא הוברר הדבר שעבר עליו פוטרו ר"י מן החטאת. כריתות פ"ד מ"ב. — גם מצינו לר"י שטיקל במקום

שיש אונס. תרומות פ"ח מ"א: האשה שהיתה אוכלת בתרומה ובאו
ואמרו לה סח בעלך וכו' וכן כהן ונדע שהוא בן גרושה וכו' ר"י
פוטר, ועוד שם היה עומד ומקריב וכו' ר"י מכשיר.
רוב הלכותיו של ר"י הן בס' קדשים. — ולכן באו לו ג"כ
הלכות בפסחים מפ"ה ואילך במה שנוגע לענין קרבן פסח. ובס'
טהרות ר"י מחמיר לרוב בענין פרה, עיי' פרה פ"ה מ"ג מ"ד, פ"י
מ"א מ"ב מ"ו (ב' פעמים), ומצינו לו שם קולא פ"ט מ"ד. וכן מחמיר
לענין טומאה בד' ספיקות עדיות פ"ג מ"ז טהרות פ"ז מ"א. — וגבי
טומאת סח מצינו לו הרבה הלכות לקולא, עיי' אהלות פ"ב מ"ד,
פ"ט מט"ו, פ"ב מ"ח, פ"ד מ"ד מ"ה, פ"ז מ"ב (ובכל אלה המקומות
ר"א לחומרא). ומצינו לו חומרא פ"ב מ"ג (ושם ר"א טיקל), פ"ד
מ"ג. ומצינו לו עדות להקל עצמות שנמצאו בדיר העצים עדיות פ"ח
מ"ה⁽⁵⁾. — ובשאר סדרים מצינו לו הלכות בס' זרעים: בענין ק"ש
ותפלה ושאר ברכות, ברכות פ"א מ"ב, פ"ד מ"ג מ"ד ועיי' ג"כ ד' כ"ו.
פסחים ק"ג וק"ד. הענין פ"א מ"א ובשאר מקומות. ונוכר בשאר מסכתות
דס' זרעים חוץ ממס' דמאי, מעשרות, מעשר שני (ופ"ה מ"ט שם לא
נוכר להלכה), ביכורים. ורוב הלכותיו הן במס' תרומות (ורובן נגד
ר"א). — בס' מועד מאמרו מעטים במספר, ונוכרים גבי שבת לענין
פטור הטאת. ובענין עירובין ר"י לחומרא, עיי' עירובין פ"ד מ"א,
פ"ז מ"י. לענין איסור חמץ מצינו לו אך הלכה אחת פסחים פ"ג
מ"ג (ובענין קרבן פסח כבר כתבנו לעיל). — לענין יו"ט נוטה ר"י
להקל, עיי' ביצה י"א כ"ו (וסבירא ל"י דהערטה מותר, עיי' ש"ל ל"ו) כ"ח;
ובספק מוכן מחמיר שם כ"ד. — ונדע מאמרו הנעים שם ט"ו חציו
לה' וחציו לכם. ובענין שופר וסוכה, וכן לענין דיני חה"ס לא
נמצא לו הלכה (ובמ"ק יש לו הלכות לענין אבלות כ' כ"א כ"ז וכולן
לקולא). — בס' נשים יש לו הלכות בענין איסור אשת איש, ובמה
שנוגע לענין מסון מצד הכתובה. בענין איסור א"א יש לו הלכות
גדולות: אין ממזר אלא מחייבי מיתות ב"ד (יבמות פ"ד מ"ג), אין
משיאין ע"פ עד (שם פט"ז מ"ז ור"א מסכים עמו). ולענין ייבום מצינו
לו חומרא גדולה יבמות פ"ג מ"ז: ב' אחין נשואין לב' אחיות וכו' ר'
יהושע אומר אי לו על אשתו ואי לו על אשת אחיו וכו' (ועיי' ש"ד כ"ט).
ויש לו קולא פט"ז מ"א. — לענין סוטה ר"י להקל נגד ר"א סוטה
פ"א מ"א, פ"ז מ"א (ועיי' ש"ש ג"כ ד' ד'). וע"ע עדיות פ"ח. —
ולענין ממון גבי אשה מצינו לר"י דלית ליה חוקת הגוף (כתובות פ"א
מ"ז מ"ז) וגם לענין איסור לית ליה חוקת הגוף (שם ט"ח מ"ט).

(5) ובתוספתא עדיות פ"ג הובאה זבחים ק"ג איתא: פעם א' מצאו עצמות בלישבת יד
העצים וכו' עמד ר"י על גלגלי וכו', משמע שר"י אמר הן הלבנה, ומה שיש לפקפק בזה עיי'
לשון פ"ה.

מלגחא לענין ממון בין ר"א ור"י שם נ"ב. — בענין דיני קידוש לא מצינו הלכה לר"י, וגם לענין גיטין יש לו לבד תשובה אחת שהשיב על דברי ר"א גיטין ד' פ"ג (ואמר בעצמו אין משיבין את הארץ לאחר מוחו). — בחורנו על ס' נזיקין מצינו לר"י אך הלכות מועטות כתובות פ"ב מ"א, ב"ק נ"ה נ"ט ע"ד, ב"מ ד' פ"ו, ב"ב פ"ט מ"ו.

ואם נעמוד למנין הלכות של ר"א ור"י נמצא שהלכותיו של ר"א דבו למעלה על הלכות של ר"י, וידי ר"א רב לו בכל סדר וסדר וברוב המסכתות. ור"א אף שהורה והוליד בעוצם שכלו רוב הלכותיו ופנה לו דרך לעצמו הרמוק הרבה מדרך ב"ש, מ"מ נוטה קצת לב"ש, ור"י נוטה לב"ה. גם ר"א נוטה יותר לחומרא מר"י. וידועה החוספתא שבת פ"א (הובאה בבלי שם קנ"ג, ירושלמי פ"א הל' ד'): ר"א אומר בו ביום גרשו סאה ור"י אומר בו ביום מחקו סאה.

סאמר מוסרי של ר"י אבות פ"ב מורה על עוצם בינתו וכי העמיק מאוד בהכרח מדות הנפשיות. גם בעל המאמר: חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא (סנהדרין ק"ה, ועיי' חוספתא שם פ"ג), הוא ר' יהושע, והסאמר הזה הוא לאמונתנו לגאון ולחפארת עולם. — אבל ידע גם בכני ישראל להבחין בין חסיד אמיתי ובין המתחסד (סוטה פ"ג מ"ד). — מדותיו של ר"י הן כעין מדותיו של הלל. עיי' ב"ר פ' ס"ט היאך נהג עם עקילס אשר בא להתגייר, ור"א דחפו בנויפה. — ובקהלת רבה פ' כל הדברים יגיעים: מעשה באשה אחת שבאה אצל ר"א להתגייר וכו' אמר לה פרטי מעשיך אמרה לו בני הקטן מבני הגדול נוף בה ר"א וקבלה ר"י וכו'. וכן נגד ר"א האומר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין השיב ר' יהושע: הקב"ה מעמיד סלך שגורותיו קשות וישראל עושין תשובה (סנהדרין צ"ו⁶). — ומה נעמו סאמריו בדבריו על לב אנשים אשר התאבלו יותר מדי על ירושלים ורצו לגזור על נפשם לבלתי אכול בשר ושחות יין (ב"ב ס'⁷). — שיחותיו עם אדריאנוס מורות איך ידע לכלכל דבריו במשפט ולדבר נגד מלכים. וכדין אמרו עליו משמח ר"י בטלה עצה ומחשבה (סוטה מ"ט). וגם

(6) ודע דבירושלמי תענית פ"א הל' א' איתא: ר' אליעזר אומר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין לעולם אמר לו ר' יהושע וכי אם יעמד ישראל ולא יעשו תשובה אינן נגאלין לעולם אמר לו ר' אליעזר הקב"ה מעמיד להן מלך קשה בהמן וכו' ועיי' כל הענין.

(7) ובב"ר פ' ס"ד מסופר עוד איך דיבר ר"י על לב העם כאשר רצו למחד במלך אשר נתן להם הרשעין לבנות בהמ"ק ואח"כ חור בו. והרב בעל ערך מלין (ערך אדריאנוס) הוכיח נגד בעל מאור עינים פ"ו שר"י הנזכר שם הוא ר' יהושע הזקן תלמידו של ריב"ז. ודבריו הם נכתיים נגד טענות במ"ע עיי"ש. אך כבר הערנו במ"א שיש מקום ספק בהספור הזה, כי מעולם לא שמענו שתנא או אמורא ידבר אל עם בני ישראל במשל עזאזר לבד (עיי"ש) ולא יתחב בדברי תורת משה או פרברי הנביאים או הכתובים, גם לא יתן להם מקום כמשלו אשר לקח מאיש נבוי אשר לא מישראל הוא!

במשאו ומתנו עם חבריו יתנכר דרכו כמענה הן ודברי הן. פ"ב ט"ה, ידים פ"ד מ"ג. — לפעמים אם לא רצה לגלגל על הדבר רטוח בלי רכה שיש לו להשיב, כגון הך דע"ו אשר זכרנו, וע"ז תוספתא פרה פ"ט: ר' יהושע אומר אפי' טהור יש לו מדף ומעטפה בה שמעאל שהיה מהלך בדרך אחר ר"י א"ל וכו' השיאו לדבר אחר א"ל ושמעאל אחי היאך אתה קורא כי טובים דודיק וכו'.

בדברי הגדה אוהב ר"י לדרוש הכתוב לפעמים בפנים חדשות ולהוציא המקרא ממשומו, עיי' סנהדרין פ"ג ובמ"א. ועיי' מכילתא פ' ויסע ופ' יתרו, שם באים כמה דברי הגדה לר"י, וקצתם קרובים לפשט המקרא. — ר"י דורש נוטריקון שבת נ"ה. ב"ר פ' צ"ח צ"ט. במדבר רבה פ' כ"ג.

ר"א ור"י עסקו בחכמת הטבע ובחכמת התקופה והילוך מזלות, ונשאו ונתנו זה עם זה לפי חילוק דעותיהם. גם ידעו היטב טיב לי יונת, ועקילס תרגם התורה ספי ר"א ור"י עיי' לקמן עקילס. — ר"י נתעלה גם בדרישת מעשה מרכבה וריב"ז רבו שנחשו עד מאוד חגיגה י"ד.

בעלי מחלקותו של ר"י הם: ר' אליעזר (לרוב)⁸. ר' גמליאל (שביעית פ"ט מ"ה, עירובין פ"ד מ"א, ביצה כ"ד ע"א ועוד באיזה מקומות), ר' טרפון (כלים פ"א מ"ד), ר' עקיבא (ברכות פ"ד מ"ג, פאה פ"ג ט"ו, יבמות פ"ד ט"ט ועוד באיזה מקומות). ולפעמים באין דברי ר"ע כעין הכרעה בין ר"א ור"י (עיי' חרומות פ"ד מ"ח, כלים פכ"ח מ"ב, וברכות פ"ד מ"ג כעין הכרעה בין ר"ג ור"י), ר' יוחנן בן נורי (אהלות פ"ד מ"ג).

דברי ר"י היו יקרים בעיני חכמי דורו, והיו אומרים הלכה משמו, וגם נחלקו איך יצאה ההלכה מפיו. עיי' טבול יום פ"ג מ"ד מ"ה: ר' אליעזר בן יהודה איש ברתחא אומר משום ר"י פסל את כולה ר"ע אומר משמו וכו'. — תוספתא בכורות פ"ז: הכל נכנס להתעשר חוץ מן הכלאים והטרפה דברי ר"א בן יהודה איש ברתחא שאמר משום ר' יהושע, אמר ר"ע אני שמעתי משמו אף יוצא דופן ומחוסר זמן והיתום (ועיי' בכורות פ"ט מ"ד). — ור"ע היה מחבבו עד מאוד ולא אמר לבד הלכות משמו (ועיי' סנהדרין פ"ו מ"א), אבל חזר ג"כ לפעמים מדבריו אחר ששמע דברי ר' יהושע. תענית פ"ד מ"ד: קרבן מוסף אין בו בנעילה וכו' דברי ר"ע אמר לו בן עזאי כן היה ר"י שונה וכו' וחזר ר"ע להיות שונה כדברי בן עזאי. וכן תוספתא שביעית פ"ב: אמר בן עזאי לפני ר"ע משום ר"י אף משהשרישו וחזר ר"ע להיות שונה כדברי בן עזאי. — חולין פ"ב מ"ד: שחט את הושט ופסק את הגרגרת וכו' ר"ע אומר

(8) אבל מה דאיתא במשנה נזיר פ"ז מ"ג: אמר ר' אליעזר משום ר' יהושע, הוא מ"ס

וצ"ל ר' אלעזר וכן מוכח בש"ס שם.

טרפה כלל אמר ר' ישבב משום ר' יהושע וכו' והודה לו ר"ע.
בתוספתא שם פ"ב: אמר לו ר' ישבב אי אתה זכור אתה שהיה ר"י
שונה וכו' וחזר ר"ע. — ועיי' תוספתא כלים כ"ב פ"ב שהביא ר"ע
עיי' לדבריו מ"י ואמר לתלמידיו כאשר ראה אותם תוהין על הלכה
אשר החליט, מה לכם תוהין כעורה מו טימא ר' יהושע.

ר"י האריך ימים מ"ג (עירובין מ"א) ומר"א (גיטין פ"ג, סנהדרין
ס"ח). ולעת זקנותו הלך לאלכסנדריא לקבל פני אדריאנוס (עיי' לעיל),
וסת קודם מלחמת ביתר, כי לא נמצא סמנו זכרון במלחמה זאת.

ועתה נחקור על המעשים הגדולים אשר קרוהו עם ר"א ור"ג.
לפי הנראה מב"מ נ"ט נתנדה ר"א על ידו או לכל הפחות בדיעחו,
ונם ר"ג הורידו מנשיאות על יד ר' יהושע, עיי' באורך בכלי ברכות כ"ח
ובירושלמי בהך סוגיא שם. — ולבאר עיקר הדברים נחזור בקיצור על מה
שכתבנו לעיל בענין בית שמאי ובית הלל, שנחלקו לב' בתי מדרש ובכל
בית ובית הכרעו על פי הרוב וביטלו דברי היחיד. ואחרי מות ריב"ז
קמו תלמידיו הגדולים ונזכרו כבר איזה חכמים בשם, אבל עוד לא נתבטלו
הבתיים, ומצינו בהך מעשה דחגיגה כ"ב שניטפל לר' יהושע תלמיד א'
מתלמידי ב"ש. ור"ג, בראותו כוכב הגלות והתחדשות הכחות כנודע, ירא

מאוד אולי ברכות הימים יפרץ פרצה בישראל ונעדרו האמת והשלום
אשר היו עד הנה בין הב' בתים, עד שיתהפכו לב' כחות (ועקטען). —

והנה ר"א נטה לב"ש, ונראה קצת שהיה כעין אב"ד (ראש ישיבה)
בבב"ד של שמאי, וקצת מורים ע"ז דבר המשנה תרומות פ"ה ד'
דאיפלגי החם ב"ש וב"ה ואיתא ~~ב"ש~~ ~~ב"ה~~ שהודו (כל' ב"ש לב"ה):
ר"א אומר תירום ותשרף, בזה מגיד לנו מסדר המשנה שר"א היה מהנך
האוסרים (כ"ש) ובראשם. וזה הדבר, שב"ש החליף כח עיי' ר"א
ותחת כי קו שישחקעו הבתים ראו כי ב"ש עשה יתדרש פרי למעלה,
הניע לב' החכמים ובראשם ר"ג ור"י לנדות את ב"ש, ויקר מקרהו
שנידוהו בהך דתנור עיניא⁹). ובדין אמר ר"ג ב"ש שכל גלוי וידוע
לפניך שלא לכבודי עשיתי וכו' אלא לכבודך שלא ידכו מחלוקת. —

והנה אף כי ר"ג ור"י היו שווים בדבר זה אבל בעצה היעוצה נפרדו
איש מאחיו. עצת ר"ג היתה להעמיד בית אחד כקקדם בימי הווגות
ולחסור כל מחלוקת, כי ירא פן תהיינה המחלוקות בצוק העתים למכשול
ויתעו לב' העם. ור' יהושע שפט להפך אם יכבשו פל הוגי תורה תחת
בית אחד תחמטט הדעת ויולד התרוממות איש אחד על תופשי התורה
(וכבר הערנו ע"ז לעיל). ולכן עמד ג"כ נגד ר"ג והציל חפשיה הלימוד
והדרישה.

9) ועיי' ירושלמי מ"ק פ"ג הל' א' כל אותו המעשה, והירושלמי מסיים: ולית ר"א ידע
שאחרי רבים להטות לא הקפיד אלא על שרפו מהרותו בפניו. — ונראה שקצת זאת לפרסם
הדבר ולהשביח ב"ש מהיות בית, ומהטעם אשר זכרנו.

והנה בנידותו של ר"א נשבת ב"ש ובירידותו של ר"ג נשבת ב"ה, אף כי כבוד הלל התנחל לזרעו ומחלציו יצאו הנשיאים עד תום הנשיאות בא"י. — ולכן אין זכר לבית שמאי ולבית הלל אחר הדור הזה דור שני של חכמי הלכה⁽¹⁾.

ר' יוסי הכהן. ר' שמעון בן נתנאל. ר' אלעזר בן ערך.

אלה החכמים נזכרו לשבח בין חלמידי ריב"ז אבות פ"ב. ומר' יוסי הכהן לבד באה הלכה במשנה; לר"א בן ערך באות איוה הלכות בכרייתא; לר"ש בן נתנאל אין זכר להלכה לא במשנה ולא בכרייתא. ר' יוסי הכהן העיד עם ר' זכריה בן הקצב על חינוקת שהורהנה באשקלון וכו' עדיות פ"ח מ"ב ונזכר בכרייתא שבת י"ט במה שנהג בחסידות עיי"ש. ר"ה י"ו חשובה שהשיב לבלוריא הגיורת. חגיגה י"ד דרש במעשה מרכבה. ובמ"א⁽²⁾ הערנו שר' יוסי קטנותא הנזכר סוטה פ"ט מ"ט הוא ר' יוסי הכהן⁽³⁾. — מאמרי מוסר שלו המה אבות פ"ב מ"ב. ר' שמעון בן נתנאל. ז"ל התוספתא ע"ז פ"ג: לוקחין מעם הארץ עבדים וכו' אין נותנין בהם (צ"ל להם) לא בנות לא קטנות ולא גדולות דברי רבי וחכ"א נותן לו גדולה ופוסק עמו על מנת שלא חעשה טהרות על גביו ומעשה בר' גמליאל הזקן שהשיא בן⁽⁴⁾ בתו לשמעון בן נתנאל הכהן ופסק עמו על מנת שלא חעשה עמו טהרות על גביו ע"כ. ואם זה שמעון בן נתנאל הכהן אחד עם ר' שמעון בן נתנאל דאבות עיי"נו לנו שזה חלמיד ריב"ז היה ע"ה בנערותו, אבל נמצא בו פתח תקוה להדריכו בדרך טוב, ואפשר שהיה ג"כ ממשפחה מיוחסת עד כי ר"ג הזקן לא מאס בו והשיא לו בת בתו. וזהו זה — מעלותיו היקרות והתחנתו בבית ר"ג — גרמו לו שגם ריב"ז קרבו ונתן לו מהלכים בין חלמידי; ואף כי לא גבה למעלה בתורה, יראת חטא שלו אשר בה פארו ריב"ז (אבות שם) היתה לו לתפארת במקום כתר התורה; ובירושלמי חגיגה פ"ב הל' א' איתא: וכיון ששמעו ר' יוסי הכהן ור' שמעון בן נתנאל אף הם פתחו במעשה מרכבה זכר, אבל בבלי חגיגה י"ד הגי' ר' יהושע ור' יוסי הכהן. — ודע דבתוספתא כלים, ב"ק פ"א איתא (והובאה בתו' יומא ה' ובר"ש כלים פ"א מ"ט):

(1) והנה ר"א מת אהה זמן קודם ר"י, ור"י מת קודם מלחמת ביתר, ור"א היה העמוד האחרון של ב"ש, זה הוא אשר כתבנו לעיל ד' 45 שהמשך ימי ב"ש ובי"ה ק"י שנה. ועיי' בהערה שם.

(2) מאנאטסטר. יאהרג. 2 ד' 70.

(3) ואיה מחברים חשבו יוסף הכהן הנזכר עירובין מ"ו, ע"ז י"ג, זבחים ק', מקואות פ"ו מ"א לאחד עם ר' יוסי הכהן, אבל ממה שלא נזכר בשום מקום בשם הכבוד "רבי" נראה קצת שהוא איש אחר.

(4) צ"ל בת. וכן הגיה הגאון ר"ם בגליון ספרי ר' אלפס שלו והם באוצר הספרים של

אמר ר' שמעון הצנוע לפני ר' אליעזר אני נכנסתי לבין האולם ולמזבח בלא רחוק ידיים ורגלים. ואפשר שזה ר"ש הצנוע הוא ר' שמעון בן נתנאל, ועל יראת חסא שלו נקרא הצנוע. — מאמרי מוסר שלו הוכאו אבות פ"ב, ומורה כי בדיון נאמר עליו ירא חטא. ומה נעים המאמר: ואל חדי רשע בפני עצמך.

ר' אלעזר בן ערך. עליו אמר ריב"ז לדעת אבא שאול (אבות שם) שהוא מכריע כל חכמי ישראל. — וריב"ז ראה בשאלותיו לתלמידיו בענין מדות הנפש דברי ר"א בן ערך מדברי שאר תלמידיו (שם). וגם במיתת בנו ראה בדברי ר"א בן ערך תנחומים יותר מדברי חבריו (אדר"נ פי"ד). — אך ר"א הלך לדיומסת מקום יפה וטים יפים ושכח תלמודו (שבת קמ"ו, אדר"נ שם).

לר"א בן ערך נמצאו הלכות: ירושלמי יבמות פ"ג הל' ד', קידושין פ"א סוף הל' א' מאמר קונה קנין גמור (והוא כב"ש ויתר על ב"ש, עיי"ש ובבלי יבמות כ"ט ע"א). וחוספתא תרומות סוף פ"ה נמצאים לו מאמרים מופלאים מאוד, ואין דוגמתם במשנה או בבבליה. וז"ל: הטבל שנחערב בחולין הרי זה אוסר בכל שהוא אם יש לו פרנסה ממקום אחר מוציא לפי חשבון ואם לאו ר"א בן ערך אומר קורא שם לתרומת מעשר שבו ועולה באחד ומאה⁵). וכן מעשר טבול שנחערב בחולין הרי זה אוסר בכל שהוא אם יש לו פרנסה ממקום אחר מוציא לפי חשבון ואם לאו ר"א בן ערך אומר קורא שם לתרומת מעשר שבו ועולה באחד ומאה ע"כ. ולא כן הוא במשנה חלה פ"ג ט' וכן דמאי פ"ז מ"ו (עיי' ירושלמי שם) אלא שצריך להוציא התרומה לתרומת מעשר, וכן הוא מוסכם בכל מקום, עיי' חוספתא דמאי פ"ה. ולא נזכר הך דינא דר"א בן ערך בשום מקום. — עוד לר"א בן ערך חולין ק"ו: וידיו לא שטף במים אמר ר"א בן ערך מכאן סמכו חכמים לנטילת ידיים מן התורה.

ר"א בן ערך היה דורש במרכבה (חגיגה י"א). ומאמרי מוסר שלו הוכאו אבות פ"ב מ"ד.

ר' אלעזר בן עזריה.

ר' אלעזר (כן הוא במשניות מדויקות, ור' אליעזר הוא ט"ס) היה כהן ועשירי לעזרא (ברכות כ"ז) וגם אביו עזריה היה נודע לחכם כנראה מדברי ר' דוסא בן הרכינס (יבמות ט"ז) ויש לו בן לעזריה חברנו. ומינו את ר"א לנשיא החת ר' גמליאל (ברכות שם) והיה או בן י"ח שנה⁶)

(5) עיי' בפי' מנחת בכורים לתוספתא שצ"ל לתרומה ותרומת מעשר. ובירושלמי דמאי פ"ז הל' ה' הובא התוספתא זאת כאשר היא לפנינו עיי"ש, ועיי' בר"ש חלה פ"ג מ"ט אבל תירוצן אינו עולה יפה להך תוספתא דתרומות.

(6) לפי הבבלי ברכות שם, ולפי הירושלמי שם פ"ד הל' א' תענית פ"ד הל' א' היה בן

ואחרי אשר פיים ד"ג את ר' יהושע ירד ר"א מגדלותו והחזירו הנשיאות לר"ג, ור"א נחמנה לאב"ד⁷). ונראה שגם אחר מות ר"ג לא חזרה הנשיאות לר"א. ואפשר משום כבוד ביתו של הלל או שמת ימים לא כבירים אחרי מות ר"ג (עיי' לקמן), ולכן הלך ר' יהושע לקבל פני אדריאנוס ולא ר' אלעזר (עיי' לעיל ר' יהושע).

ר"א לא ראה הבית בכנינו או היה נער קטן כאשר נחרב הבית⁸) והלך עם ר"ג ור' יהושע ור"ע לרומי בנסיעה השנית (לעיל ר' יהושע). ולא נזכר כלל במלחמת ביתר אשר היתה נ"ב שנה אחר החרבן, ונראה שמת קודם המלחמה.

ראב"ע היה גדול בעיני חכמי דורו עד שרבי יהושע אמר עליו אין דור יתום שראב"ע שרוי בתוכו (חגיגה ג). ולא ייחסו לכד גרם לו לעלות לנשיאות כי מצינו לו דרשות ביום הוקם על, המורות על עוצם חכמתו אף כי היה רק בשנים, עיי' ידים פ"ד מ"ד. וכבר כתבנו שלא האריך ימים לכן מאמריו מתי מספר, ולא באו כ"א זער ~~שם~~ ~~ועב~~ שם. ומן הלכותיו המפורסות: הפסח אינו נאכל אלא עד חצות (ברכות ט); מוכרין יציאת מצרים בלילות (שם י"ב); יבמה שנפלה לפני מוכה שחין אין חוסמין אותה (יבמות ד'): האב אינו חייב במוזנות בתו זה מדרש דרש ראב"ע הבנים יירשו והבנות יזונו (כתובות פ"ד מ"ו)⁹. ועוד לו הלכה מפורסמת: נתארמלה אן נתגרשה מן הנישואין גובה את הכל מן האירוסין בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה שלא כתב לה אלא על מנת לכונסה (שם פ"ה מ"א) כל' דאולינן בחר אומדנא (עיי"ש מ"ו). — ראב"ע השב לדיין לצדקה למנוע חרב הדין משפוך גם דם רשע, ואמר (מכות פ"א מ"י): סנהדרין ההורגת אחד לע' שנה נקראת חבלנית. — ראב"ע סובר פולטת שכבת זרע ביום ג' טהורה (מקואות

(7) ירושלמי שם. ועיי' מאנאטסטר. יאהרג. 1 ד' 346.

(8) התי' פילפלו הרבה כזה עיי' שבת ג"ד בסודות ג"ג, ותגבון מה שכתבו ביצה כ"ג. יזמא מ"ו עיי' י"ג דלא בטלו מעשר בהמה לאלתר לאחר החרבן. וא"כ אין אנו צריבין להגך דחוקי הזמן דריב"ז משך נשיאותו אחרי הבית רק שנה א' או שתיים ור"ג ב' או ג' שנים; עיי' תו' שבת שם.

(9) כבר כתבנו בפרק א' שם מדרש נופל על הדרשה הנצמדת למקרא. וזה הוא ההבדל בין מדרש ובין הלכה. ובאמת לא לבד על הנצמדת למקרא כ"א גם על הדרשה הנצמדת לתקנה או למה שהחליקו בו מאז נופל מ' מדרש, כי כונת מ' מדרש הוא ביאור (ערפארשונג, ערקלערונג), ולזה מחובר ג"כ לתקנה ישנה כי ברבות הימים יש לפעמים לדרוש על איזה אופן תקנה גם יש לחקור על כל מלה ומלה כדעו לחוקר בחקים ותקנות קדמוניות. לכן אמרו זו מדרש דרש ראב"ע הבנים יירשו וכו', כי הך ה' הבנים יירשו והבנות יזונו" הוא התקנה ישנה דכתובות בנין דכרין ודבגן נוקבין, עיי"ש מ"י מ"א. ועל התקנה הישנה הזאת בא כבר מדרש של ראב"ע כל' ראב"ע היה חרוש ומבאר ל' התקנה. ומהו ג"כ ד"ם דורש לשון הדיט, ר' יהודה חרוש לשון הדיט, הלל דורש לשון הדיט וכו' (כ"ם ק"ד) שזה הלשון אשר נהגו בו העם מאז אף שלא תקדמו חכמים היה כבר כיתד קבוע, ואותו ל' ביארו ודרשו התנאים.

פ"ח מ"ג ועיי' שבת פ"ו). — הוא גור עמוק ומואב מעשרין מעשר שני בשביעית (ידים פ"ד). ועוד יש לו אמה הלכות.

ומה נכבדים מאמריו המורים על עומק יראת שמים מווקפת ומצורפת בכור הבינה וידיעת היראה האמתית. יומא פ"ה: מנין לפקוח נפש שדוחה את השבת וכו' נענה ראב"ע ואמר ומה מילה שהוא אחד מרמ"ח איברים שבאדם דוחה וכו'. — שם במשנה: את זו דרש ראב"ע מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו עבירות שבין אדם למקום יוה"כ מכפר עבירות שבין אדם לחברו אין יוה"כ מכפר וכו'. — ערכין פ"ח מ"ד בא להחזיק דברי ר' אליעזר: מה אם לגבוה אין אדם רשאי להתרים את כל נכסיו על אחת כמה וכמה שיהא אדם חס על נכסיו.

גם דברי הגדה שלו ראויים לאומרם. עיי' פסחים ק"ח: אמר ר' שיזבי משמיה דראב"ע קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף וכו'. ומה גדול זה המאמר בפי האיש אשר היה מפורסם לעשיר גדול, עיי' שבת נ"ד ובמ"א. — שם: כל המספר לה"ר וכל המקבל לה"ר וכל המעיד עדות שקר בחברו ראוי להשליכו לכלבים. — חגיגה ג': תקח את העם האנשים והנשים והטף אם אנשים וכו' טף למי באין כדי ליתן שכר למביאיהן. — שם: את ה' האמרת וכו' אמר להם הקב"ה לישראל אחם עשיתוני חטיבה אחת וכו' (והמעין באונקלם בתרגומו לפסוק זה יבין שהיה כבר הדרוש הזה נגד עיניו). — נדרים פ"ג מ"א: ראב"ע אומר מאוסה ערלה שנתגנה בה הרשעים וכו'. ור"א לבד מדבר שם בגנות הערלה חתה אשר התנאים האחרים הבאים במשנה שם מדברים בשבת המילה. ונראה שזה המאמר הוא כעין קריאה והתעוררות לבני דורו אשר נרמסו לארץ חתה עול המסים והארנוניות אשר שמו עליהם הרוטיים כמו שזכרנו לעיל, ומהם משנו את בשרם לבלתי היות נכרים כי חס יהודים, ואלהים שם ר"א פניו ודבר בגנות הערלה. — גם המאמר דראב"ע ערכין ט"ו: „חמיהני אם יש בדור הזה יודע להוכיח“, מורה על בינתו כבינת זקן היודע לב בני אדם, ובאיוה דרך ירצה החוכחה וישמעו לה¹). — מאמרי מוסרי שלו אבות פ"ג מ"ז הם נודעים. ראב"ע הוא הראשון אשר מצינו לו בפירושו שדורש סמוכין. עיי' יבמות ד': מנין ליבמה שנפלה לפני מוכה שחין שאין חוסמין אותה שנא' לא תחסום שור בדישו וסמך ליה כי ישבו אחים יחדו. מכות כ"ב: אמר רב ששת משום ראב"ע מנין לרצועה שהיא של עגל דכתיב ארבעים יכנו וסמך ליה לא תחסום שור בדישו. — ומצינו לו ג"כ כעין גוטריקון עירובין נ"ד אמר ר' שיזבי אמר ראב"ע מאי דכתיב לא יחרוך רמיה צדו לא יחיה ולא יאריך ימים וכו'.

1) ועיי' ברש"י ד"ה שידע להוכיח דרך כבוד שלא יהי פניו משתנין. ובספרי פ' דברים פ"א יש גי' אחרת עיי"ש.

ומצינו לראב"ע שורש גדול בדרשח המקרא: דברי תורה כלשון בני אדם, קידושין י"ז. ועיי' כריתות י"א לפי גי' המשנה ר' אלעזר בן עזריה.

בעלי מחלקוהו של ראב"ע הם: ר' יהושע (ירושלמי מעשר שני פ"ה הל' ז', ידיים פ"ד מ"ג), ר' טרפון (ידיים שם), ר' ישמעאל (שם ועיי' ברכות י"א), ר' עקיבא (בהרבה מקומות). ולא מצינו לו פלוגתא פה אל פה עם ר' אלעזר כי ר"א כבר נתנדה עח עלה ראב"ע לנשיאות, וקודם נשיאותו היה צעיר לימים ולא בא בסוד גדולי החכמים. אבל מצינו לו מחלוקת על ר"א ב"ק פ"ו מ"ד, גם השיב על ר"א לאחר פטירתו גיטין פ"ג. ומסכים עמו ומוסיף על דבריו ערכין פ"ח מ"ד. — וכן מסכים עם ר' גמליאל עירובין פ"ד מ"א, ולא מצינו שחולק עמו או עליו. — ר"ע עשה מעשה בחוקה להוציא ראב"ע מדעתו, וראב"ע אמר דרך שחוק: עקיבא בחרמלו ואנא חיי (יבמות פ"ו ע"ב ועיי' ירושלמי מ"ש פ"ה הל' ז'). ובמקום אחר מצינו שלא שמע ראב"ע לדרשח ר"ע עיי' מנחות פ"ט. ו"ל ת"כ פ' צו פרק י"א: אמר ליה ראב"ע לר"ע אפי' אחה אומר כל היום בשמן לרכות בשמן למעט איני שומע לך. — עם ר' ישמעאל היה לו התדבקות ורעות כנראה מקריאתו לו ישמעאל אחי (ברכות י"א, ידיים פ"ד מ"ג). — ובבראשית רבה פט"ז איתא ראב"ע היה תלמידו של ר' יוסי הגלילי ונתן לו סמון לסייעת סילוק כתובה, ויש מקום ספק אם המאמר הזה הוא בר סמכא עיי' לקמן ריה"ג.

ראב"ע נשחבח שהוא קופה של בשמים (גיטין ס"ה, אדר"נ פ"ח).

ר' יהודה בן בחירא

הרבה חכמים מכונים בן בחירא (ירושלמי בחירה וכן לפעמים במשנה) ובחירא הוא שם משפחה או שם העיר הנזכרת בכתבי יוסף. הראשונים אשר מהם בא זכרון בש"ס היו יושבין בראש הסנהדרין בימי הלל, וירדו מעצמם מגדולתם. ועוד נזכרו בני בחירא בימי ריב"ז (ר"ה כ"ט), והמעשה שם מורה שהיו חכמים גדולים והיה להם יד ושם בבת"ד. ונזכרו עוד תנאים בשם זה. ר' יהודה בן בחירא, ר' יהושע בן בחירא, ר' שמעון בן בחירא. ועוד נזכר בן בחירא פתם בלי שם פרטי. — ר' יהודה בן בחירא היה סוף זמן הבית וקבע ישיבתו בנציבין (פסחים ג' ע"ב) ובאו לו במשנה י"ז הלכות, ובכרייתא לערך מ' הלכות. — ר' יהושע בן בחירא נזכר שבת פ"ב מ"ה. יבמות פ"ח מ"ד, עדיות פ"ח מ"א, פרה פ"ב מ"ה. — ר' שמעון בן בחירא עדיות שם. — בן בחירא שבת פט"ז מ"א מ"ג, פסחים פ"ד מ"ג, גיטין פ"ה מ"ז, ובחים פ"א מ"ג, מנחות פ"א מ"ב, ובאיזה מקומות בכרייתא.

ויש בענין ר' יהודה בן בחירא ערוב דברים, כי מצינו מאמרים

בשם ריב"ב הסותרים זה את זה, גם בא בירושלמי סוף פ"ז דסנהדרין סיפור הסורה שר' יהודה ב"ב היה צעיר בימים הרבה מר' אליעזר ור' יהושע, וכבר העירו הח' מנחות ס"ה על זה ואמרו שהיו שני ר' יהודה בן בתירא. אבל גם בדברי הח' אין סוור, כי המעיין נגעים פ"ט מ"ג, פ"א מ"ז יבין בקל שר' יהודה בן בתירא הנזכר שם הוא ריב"ב האחרון, שהדי ר' אליעזר מדבר עמו כדבר הרב עם התלמיד, וכיון דמסדר המשנה בא לישר ולא לעקל הי"ל להזכיר ר' יהודה בן בתירא הראשון בשם ריב"ב הוקן (עיי' לעיל ראב"י). אם לא נדחק שריב"ב הראשון לא נזכר כלל במשנה וכל המאמרים הבאים במשנה בשם ריב"ב הם לריב"ב האחרון. — ויותר יש לתלות הערבוביא בשניאות הסופרים אשר הרחיבו הנוטריקון ריב"ב במ' ר' יהודה בן בתירא הנודע מהך מעשה דפסחים. ועיי' פאה פ"ג מ"ו איתא במשנה שבמשניות ובגמרא ר' יהודה בן בתירא, ובמשנה שבירושלמי ובגמ' שם איתא ר' יהושע בן בתירא. וכן מנחות ס"ה איתא ר' יהודה בן בתירא וכתוב שם בצדו נ"א ר' יהושע. ויותר מזה מצינו מנחות ח' ר' יהודה ב"ב זבחים ס"ג ר' יוחנן ב"ב הרי לך כמה נשתבשו בזה הסופרים. ונראה שבמקום ר' יהודה ב"ב יש לקרות באיזה מקומות ר' יהושע ב"ב. וזה האחרון הוא אחרון בזמן ונולד עת נסעו ר' אליעזר ור' יהושע לרומי⁽²⁾. והנה לפעמים יש לשער אם המאמר הוא לר' יהודה בן בתירא (לדעת הח' : הראשון) או לר' יהושע ב"ב (לדעת הח' : ר' יהודה ב"ב השני). במקומות אשר נזכר ריב"ב אצל ר' אליעזר ור' יהושע — פאה פ"ג מ"ו פסחים פ"ג מ"ג חענית ד' ב' ובמ"א — נראה שהוא ר' יהודה בן בתירא ולא ר' יהושע ב"ב תלמידו של ר' אליעזר. — וכן שבת צ"ז גבי מקושש: אמר לו ריב"ב עקיבא בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן וכו', הוא ר' יהודה בן בתירא, כי איך יעזר ר' יהושע ב"ב פניו לדבר כן נגד ר"ע אשר היה כבר זקן ונשוא פנים קודם שהגיע ר' יהושע ב"ב, אשר נולד בימי ר"א ור"י, להוראה? (ועיי' לעיל עקיבא בן מהללאל). — וכן זבחים פ"ג: ריב"ב אומר מנין שאם הקיפו נכרים את העזרה שהכהנים נכנסין לשם (להיכל, עיי' מנחות ח') ואוכלין שם קה"ק שנאמר וכו', נראה קצת שהוא ר' יהודה בן בתירא, ודרש על המעשה המאורע בימיו כאשר צר האויב על העזרה, כנודע מסיפורי יוסף. — וכן קידושין י': וכבר שלח יוחנן בן בג בג אצל ריב"ב לנציבין שמעתי עליך שאתה אומר ארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה, נראה שהוא ר' יהודה בן בתירא אשר עיקר ישיבתו היתה בנציבין; אבל מה לו לר' יהושע ב"ב בנציבין הלוא הוא נולד בעיר שבין ארץ ישראל לרומי לפי סיפור הירושלמי, וכל מתחיל יודע שנציבין רחוק הרבה מן

(2) עיי' בירושלמי סנהדרין שם הובא ח' מנחות ס"ה. — ובמקום וצולן עליו זכה למקמה לר' יהודה בן בתירא (שם) צ"ל לר' יהושע בן בתירא. —

הדרך שבין ארץ ישראל לרומי. וגם אחר שנחגדל עלה לא"י ולמד חורה אצל ר"א, ואין לו דבר עם נציבין. ועיי' ספרי פ' ראה פסוק פ': מעשה בריב"ב ור' מתיא בן חרש ור' חנינא בן אחי ר' יהושע שהלכו לחוצה לארץ וולגו עיניהם דמעוץ ואמרו וירשת אותה וישבת בה וכו'. והנה ר' יהודה ב"ב היה בנציבין והוא חוצה לארץ (עיר במזממטאמיה) וא"כ זה ריב"ב שכבה על אשר הלך לח"ל אינו ר' יהודה ב"ב דנציבין כ"א ריב"ב אחר, כלו' ר' יהושע ב"ב (ר' יהודה בן בחירא השני לדעת החו')³. — וכיון שנחברר שר' יהושע ב"ב לא היה בנציבין יצא לנו ג"כ שריב"ב אשר שלח אליו בן בג בג: שמעתי עליך וכו', הוא ר' יהודה ב"ב, אשר חי בזמן הבית ובחרבנו⁴. והנה ר' יהודה ב"ב השיב לבן בג בג: ואתה אי אתה אומר כן מוחוקני כך שאתה בקי בחדרי תורה לדרוש בקל וחומר אי אתה יודע ומה שפחה כנענית וכו' הרי שמדח ק"ו גדולה בעיניו עד שהוא מתמיה על בן בג בג היאך לא שם הק"ו על לבו. ומה יש להקיש קצת שריב"ב הנזכר שבועות פ"ג מ"ו: שהיה בדיון שיהא חייב כדברי ריב"ב אמר ריב"ב מה אם הרשות וכו' כלומר שיש כאן ק"ו הוא ר' יהודה בן בחירא הדורש מדה זו.

ובאיהו מקומות יש לשפוט שריב"ב הנאמר שם הוא ר' יהושע בן בחירא (ולדעת החו' ר' יהודה ב"ב השני). נגעים פ"ט מ"ג פ"א מ"ז לגרום ר' יהושע ב"ב, שבאלה המשניות הוא דן לפני ר"א כחלמיד לפני הרב. — ובאיהו מקומות (עירובין ע"ג, ע"ז נ"ט) מצינו ריב"ב חבר לר' יהודה בן בבא ור' יהודה בן בבא קודם לו במקום (ר' יהודה בן בבא וריב"ב), וזה מורה שהיה ר' יהודה בן בבא גדול מריב"ב. והנה ר' יהודה בן בבא היה מ"י הרוגי מלכות ולאחר מלחמת ביתר ור"ע קשיש מניה, וא"כ זה ריב"ב הנזכר אחר ר' יהודה בן בבא הוא ר' יהושע בן בחירא. — ועוד יש איהו מאמרים אשר נוכל לשער מהם קצת אם יצאו מפי ר' יהודה בן בחירא או מפי ר' יהושע בן בחירא, ובמקומות אחרים אין להכריע כלל. — ובפ"ח דערווח מ"א נזכרו ר'

(3) ובעל סדרה נתקשה לחנם בזה. ומה שיש עוד לתמוך בהדומעשה דספרי, שהרי הובא שם ג"כ ר' מתיא בן חרש והלאו מושבו של ר' מתיא היה ברומי, עיי' לקמן סוף החור השלישי, ועוד נזכר לקמן על ענין שמות החכמים בספרי.

(4) ואף שנבאר לקמן שיש עוד ר' יהודה בן בחירא אחרון שהי בנציבין ונזכר בבבביתא לא במשנה, אך בזמן זה האחרון היא המשניות אשר בהן בא לרוב דאחסה בת ישראל אוכלת בתרומה, כבר שגוחת בפי כל, ולא הוה שלח בן בג בג לריב"ב: שמעתי עליך שאתה אומר וכו'. — אך מה שיש לפקפק בזה הוא מה שמסיים שם ריב"ב אבל מה אעשה שהרי אמרו חכמים אחסה וכו' אין אוכלת בתרומה עד שתכנס לחופה, והלאו זה הוא תקנת משנה אחרינה אחר ר' טרפון ור' עקיבא ע"י כתובות ג"ז, ור' יהודה ב"ב חי זמן רב קודם לתקנה זאת. — ועיי' תו' קידושין י"א שכתבו: הדין עד שתיכנס לחופה הוא לאו חזקא, עיי' שם. ואף שאנן למסך על תירוצי של פלפול בחקירת זמן התנאים, אך בזה נראה הדבר פשוט, שלא יאחז לחב הזמן בין אירוסין לנישואין יתר מ"ב חודש ולכן נקט ריב"ב אתם עד שתכנס לחופה.

יהושע ב"ב ור' שמעון ב"ב, וזה ר"ש בן בתירא לא נזכר במקום אחר. ונראה דהוה קשיש מר' עקיבא דהרי איתא שם אחר העדות דר' שמעון ב"ב "הוסיף ר' עקיבא" כלו' ר"ע הוסיף על העדות דר"ש. עיי"ש (ועיי' לקמן פ"ד).

ודע דבמקום דאיתא בפסחים פ"ג ס"ג ר' יהודה בן בתירא איתא בירושלמי במשנה ובגמ' בן בתירא. ומה יש לדון קצת שפסם בן בתירא הנזכר במשנה הוא ר' יהודה בן בתירא, אבל אינו עולה ופ"ה לפי מה שנזכרו בכלי תענית ג' מאמרי דר' יהודה בן בתירא ודבן בתירא הסותרים זה את זה (ה).

ועוד מציינו חכם המכונה ר' יהודה בן בתירא, והוא היה וכן התנאים האחרונים וחי בוסן רבי, ועיי' חולין נ"ד דבי יוסף רישבא אחי לקמי' דריב"ב. ועיי' שבת ק"ל: לוי איקלע לבי יוסף רישבא וכו' כי איתא לקמיה דרבי א"ל אמאי לא השמחיתוהו א"ל אתריה דריב"ב הוה. ועוד שבת כ' כתנאי ר' חייא אומר כדי שחשחת העץ ממלאכת האומן ריב"ב אומר כדי שתאמץ האור וכו'. — וגם זה ריב"ב היה בניצבין לפי הגי' דסנהדרין פ"ו עיי"ש. ואפשר שהיה זה ריב"ב האחרון מכני בניו של ריב"ב הקדמון. וזה ריב"ב האחרון נזכר כבריתא ולא נזכר (ה).

ונצלו לנו התנאים הנקובים בשם בן בתירא (מלבד בני בתירא) שמו הלל ובני בתירא בימי ריב"ב): ר' יהודה בן בתירא בניצבין בוסן וכו' ולאחר הבית. ר' יהושע בן בתירא הנולד באיזה עיר בדרך אשר בין א"י לרומי, בימי ר"א ור"י, ולמד לפני ר' אליעזר. ר' שמעון בן בתירא והוא הקדום בוסן לר' עקיבא. בן בתירא סתם, ואפשר שהוא אחד עם אחד מהקדמונים. ר' יהודה בן בתירא בניצבין האחרון חי בוסן רבי ולא נזכר במשנה.

ר' אליעזר בר' צדוק.

ר' אליעזר בנו של ר' צדוק הנזכר לעיל חי קצת בוסן הבית לפי מה שמסופר בתוספתא מגילה פ"א (ועיי' בירושלמי שם מגילה פ"ג הל' א') שלקח בית הכנסת של אלכסנדריים שהיתה בירושלים (ואפשר שצ"ל ר' צדוק, כי לפי הנראה בהרבה מקומות היה ראב"צ רך בשנים בוסן החרבן ועיי' בסוף הפרק). ועיי' סנהדרין פ"ו מ"ב. — ואחר

(5) הרמב"ם בהקדמה לס' זרעים החליט שבן בתירא הוא ר' יהושע בן בתירא. ונראה שיצא לו מה"ש תענית שם: אמר ר' נחמן בר' יצחק תהא בר' יהושע בן בתירא, עיי"ש, ועיי' מה שכתוב שם בהגה"ה בשם הליכות עולם.

(6) ואין אנו צריכין להגות בעל כבוד שבע סנהדרין, ר' יהושע בן לוי" במ' ריב"ב. עיי' צרכות ח' איתא ר' יהושע בן לוי. — וכו' עולץ ישה דברי התו' מנחות ס"ה אבל לא מטעמם. באמת היו ב' ר' יהודה בן בתירא, אבל זה ריב"ב השני אינו ריב"ב הנזכר בירושלמי סנהדרין כי אם ריב"ב דימי רבי, ולכן נזכר במנחות שם אחר ר' יוסף בר' יהודה.

חרבן הבית היה רוב שמשו כבית ר"ג והוא מספר לרוב מנהגי של בית ר"ג (עיי' פסחים ל"ז מ"ט, ביצה כ"ב).

לראב"צ נמצאות הלכות במשנה וברייתא. אך יש בזה מקום ספק, כי נמצא ראב"צ בדור הרביעי של חכמי ההלכה, ויש להחליט שאלה ב' התנאים היו נכדלים זה מזה בשם אליעזר ואלעזר, והסופרים ערבבו הב' שמות. (עיי' לעיל ר' אליעזר בן יעקב), ואין בדינו לאל להכריע ביניהם הלכות הן לראב"צ הקדמון. ונדבר מזה להלן אצל ראב"צ האחרון. — אבל עוד יש לראב"צ זה הקדמון יתר שאת בסיפוריו במנהגי הראשונים, אשר מהם תצא לפעמים הלכה לדורות. וסיפוריו מפיצין לפעמים אור על קורות ותהלוכות בני דורו והקדמים להם, ובוה יאות לו מקום כבוד בין כותבי קורות וזכרונות הראשונים.

סיפוריו הם: לרוב מאנשי ירושלים, וכבר זכרנו קצתם לעיל. ועיי' פסחים קט"ז: אראב"צ כך היו אומרים חגרי חרך שבירושלים בואו וטלו לכם תבלין למצוה (ועל זה קובע שם במשנה ק"ד ההלכה: הרוסת מצוה). — חוספתא שם פ"ו: ראב"צ אומר איסטרטיאות היו שומרי צירין (כן הוא הגי' בירושלמי סוף פ"ח) וטבלו ואכלו פסחיהן לערב (וזה הסיפור הנפלא מורה שגם מן אנשי המלחמה הרומיים נתגיירו הרבה. וכבר באו הרבה סיפורים בספרי יוסף מנדולי רומיים שנתגיירו). — חוספתא סוכה פ"ב (שם בבבלי מ"א): כך היה מנהגן של אנשי ירושלים אדם יוצא מביתו ולולבו בידו הולך לבהכ"נ ולולבו בידו וכו'. — חוספתא מגילה פ"א אמר ראב"צ כך היו חבורות שבירושלים נהגין אלו לבית המשתה ואלו לבית האבל אלו לסעודת אירוסין ואלו לסעודת נישואין, אלו לשבוע הבן ואלו לליקוט עצמות (וגם זה הסיפור דחבורה דליקוט עצמות הוא דבר נפלא). — ב"ב י"ד: כל הספרים נגללין וכו' אמר ראב"צ כך היו כותבי ספרים שבירושלים עושין. — מנחות מ': והלוא כל המטיל חכלת בירושלים אינו אלא מן המתמידים. — מעילה פ"ג מ"ו: ערבה לא נהנין ולא מועלין ראב"צ אומר נותנין היו טמנה וקנים בלולביהם. — ובאים לו גם סיפורים אחרים. חוספתא כלים ב"ב פ"ב: אמר ראב"צ כלונסאות היו בהר הבית שעליהן אומנין יושבין ושפין את האבנים ולא חשו להם חכמים משום טומאה. וכן היה ראב"צ אומר ב' כפותין היו בבית אבא אחד טמא ואחד טהור וכו' אמר לי זה שהוא חקוק טמא וזה שאין חקוק טהור ועליו ישב חגי הנביא. ועיי' סנהדרין ע"א: ראב"צ אומר מקום היה בתחום עזה והיו קורין אותו חורבתא סגרתא (וכחוספתא נגעים פ"ו איחא ר"א בר' שמעון). — וגם בענין כלי המקדש וחשמישיהם באים מאמרים לראב"צ. סוכה מ"ט: לול קטן היה בן כבש למזבח וכו'. — מנחות פ"ט מ"ב: ראב"צ אומר שנתות היו בהין. — שם פ"ח: ראב"א אומר כמין טס זהב היה לה על גבה וכו'. — מדות פ"ג מ"ח: אמר ראב"צ מעשה היה ונמנו עליה ג' מאות כהנים (והוא דרך גומא חולין צ').

ומדרכו זה לדרוש קדמוניות הוא ג"כ מה שמביא פירושים ישנים או מפרש משניות ישנות. עיי' בכארות כ"ב: מאי טפפיות אמר ר"י אמר שמואל אמר ראב"צ כך היו מפרשין בירושלים כפרידה שכורעת וכו'. — נדה מ"ה: אמר ראב"צ כך היו מפרשין כיבנה ואמרו כיון שבא התחתון וכו'. ועיי' ג"כ ב"ק ק"ג: ראב"צ אומר תקנה גדולה התקינו שאם היתה הוצאה יחידה על הקרן משלם קרן וחומש לב"ד ומביא אשמו ומתכפר לו בו. — גם מפרש המשנה, עיי' נזיר ס"ה: וכמה שיעור חפיסה פירש ראב"צ נוטל את הקסמין ואת הקססות וכו'. נדה י"ד: איזהו אחר זמן פירש ראב"צ כדי שתושטי ידה תחת הכר וכו'.

ולא מצינו ראב"צ במחלוקת עם חכמי הדור הזה ולא בשקלא וטריא עמהם, והחולקים עליו באו בלי וחכמים אומרים.

והנה מלבד אלה החנאים נזכרו עוד חכמים מפורסמים אשר היו בזמן הזה, אבל הלכותיהם הן מעטות במספר.

ר' יוחנן בן גודגדא. הוא היה לוי מן השוערים ואמר לר' יהושע בן חנניא שהלך לסייע בהגפת דלתות בני חזור לאחוריק וכו' (ערכין י"א). והעיר ד' עדיות: על החרשת שהשיאה אביה שהיא יוצאה בגט, ועל קטנה בת ישראל שנשאח לכהן שהיא אוכלת בתרומה, ועל המריש הגזול שבנאו בכירה שיטול את דמיו מפני תקנת השבים, ועל חטאת הגזולה שלא נודעה לרבים שהיא מכפרת (גיטין פ"ה מ"ה). ובעדיות פ"ז מ"ט איחא ר' נחוניא בן גודגדא (וכבר העיר ר"ף על זה) אבל ביבמות פ"ד מ"ב איחא ג"כ ר' יוחנן בן גודגדא⁷.

ר' נחוניא (וגם נחוניה) בן הקנה. ברכות פ"ד מ"ב נזכר חפלה קצרה שהיה חפלה בכניסתו לבהמ"ד וכו'. עדיות פ"ו מ"ג בא בפלוגתא עם ר"א ור' יהושע (ושם איחא ר' נחוניא סתם אבל חולין קכ"ט הובא ר' נחוניא בן הקנה). — ועוד לו הלכה מפורסמת: יום הכפורים כשבת לחשלוטין (מגילה ז' והובא בהדבחה מקומות בש"ס). — וגם נודע ממנו שהיה דורש את כל התורה כולה בכלל ופרט (שבועות כ"ו). — ובא ממנו סאמר מוסרי גדל הערך אבות פ"ג מ"ה. — ועוד ייחסו לו ס' הבהיר, ואין לנו פה עסק בוה. — ר' נחוניא בן הקנה היה רבו של ר' ישמעאל, ור"ע שאל ממנו שאלה והיה לו עמו פלפול ארוך ח"כ פ' מצורע פרשה ד'⁸). ועיי' דוגמת שאלה זו מגילה כ"ח ושם איחא: שאל ר"ע את ר' נחוניא הגדול. — ור' נחוניא בן הקנה האריך ימים (מגילה שם).

נחום איש גמזו (עיי' בערוך) היה דורש את כל התורה בריבה ומעוט, ור"ע שימש אותו (שבועות כ"ו).

(7) ובמס' הוריות י' נקרא תלמידו של ר"ג. ועיי' לקמן ר' יוחנן בן בחקא.
(8) בן הוא בת"כ כ"י ועיי' לעיל ד' 24 הערה 8.

ר' נחוניא. כן אלינחן איש כפר חבבלי העיד עם ר' יהושע
גג ר' אליעזר עדיות פ"ו מ"ב.

ר' זכריה בן הקצב היה בזמן חרבן הבית ובה במצור (כתובות
ס"ב מ"ט) והעיד עם ר' יוסי הכהן על תינוקות שהורנה באשקלון וכו',
עדיות פ"ה מ"ב. — ר' יהושע מביא סוטה פ"ה מ"א מדרש להלכה
בשמו. — ר' יוסי בר' יהודה ור"א בר' יוסי אמרו משמו הלכה לענין
ירושלם הבת ב"ב קי"א.

ר' זכריה בן אבקולוס. תוספתא שבח פ"ו: ב"ה אוסר מגביהין
מעל השלחן וכו' ר' זכריה בן אבקולוס לא היה נוהג בו כדברי ב"ש
ולא כדברי ב"ה אלא וכו'. ועיי' גיטין נ"ו.

ר' שמעון בן הסגן; ולפעמים בא בן הסגן בלא ר"ש. וזכר
במשנה (שקלים פ"ח ה'). כתובות פ"ב ח'. מנחות פ"א ט') ורשב"ג
אומר תמיד במשנה בשמו. — ובתוספתא ר"ה פ"ב: שמעון בן הסגן
אומר אם באו עדים מן המנחה ולמעלה חוקעין היו אבל אין מוספין
קרבין עד למחר. — תוספתא יומא פ"ב: בכל יום לא היה לו ושחוק
היום היה לה ושחוק דברי בן הסגן, והובא בבלי יומא מ"ד בשינוי
לשון קצת. — כריתות ו' ע"ב: מותר הקטורת אחת לס' או לע' שנה
היו מפתמין אותה לחצאין וכו' דברי רשב"ג שאמר משום הסגן (ואמ"ש
שצ"ל בן הסגן). — והנה מאחר שר"ש בן הסגן מדבר בלבד על
עניני הקרבנות וכלי המקדש (ואך כתובות הנוכר יוצא מן הכלל), נראה
שהיה מן השרידים אשר חיו בזמן הבית ולאחר הבית. והרמב"ם כתב
עליו שהוא בן ר' חנינא סגן הכהנים.

שמעון אחי עזריה נזכר זכחים פ"א מ"ב, טהרות פ"ח מ"ו,
לד"ק ההוא עזריה הוא אביו של ראב"ע, וא"כ חי שמעון זה בזמן דור
השני של חכמי הלכה.

יוחנן בן בג בג (ובירושלמי כתובות פ"ה הל' ד' רבי יוחנן וכו')
שלח אצל ריב"ב לנציבין קידושין ו'. ולפי השערתנו שריב"ב זה הוא ר'
יהודה בן בחירא הקדמון (עיי' לעיל ריב"ב) חי זה התנא בזמן הדור
השני. ונדעו מסנו איזה דרשות והן הלכות היוצאות מן המקרא, עיי'
עירובין כ"ו, פסחים צ"ו, בכורות י"ב. — גם ידוע שאמרו ב"ק כ"ז:
אל תיכנס לחצר חברך ליטול את שלך, כלו' אין אדם עושה דין
לעצמו. — ריב"ב שיבחו מאוד ואמר עליו קידושין שם: מוחקני בך
שאתה בקי בחדרי סחרי תורה. — ועיי' אבות פ"ה מ"ב מאמר בשמו (8)
יוסי בן גילאי. ר"ג שיבחו שהוא בר ובקי בהלכות כלאים, עיי'
לעיל ר"ג.

עקילס. אף שזה האיש אינו מן חכמי ההלכה אך יען נזכר
בחרבה מקומות בש"ס ומדרשים. ועשה לו שם בשערים המצויינים של
בהמ"ד יחדנו לו מקום פה. עקילס זה מגדולי רומי ומקרובי אדריאנוס
היה גר צדק ונתגייר ע"י ר' יהושע (עיי' לעיל ר"י) והוא חירגם

התורה לל' יונית לפני ר"א ור"י וקילסו אוהו (ירושלמי מנילה פ"א הל' ט'). גם חירגם לפני ר"ע (ירושלמי קידושין פ"א סוף הל' א'). וחרגומי נוכר-בהרבה מקומות בירושלמי. ובבבלי נקרא אונקלס, וכבר הוכיח בעל מ"ע שזה אונקלס הוא אחד עם עקילס. ונוכר בתוספתא לשבח כמה שנהג כהלכה וגם החמיר על עצמו לפניו מן ההלכה. עיי' תוספתא דמאי פ"ו: אונקלס הגר חלק עם אחיו והחמיר על עצמו והוליד הנאה לים הטלח. שם חגיגה פ"ג: אונקלס הגר היה אוכל על טהרת הקודש. שם כלים ב"ב פ"ב: מעשה בטבחיו של אונקלס הגר שהביא כופתו לפני ר"ג וכו'. שם מקואות פ"ו: ומעשה ברבן גמליאל ואונקלס הגר שהיו באשקלון ומבל ר"ג במרחץ ואונקלס בים (ובכל אלה המקומות צ"ל עקילס במ' אונקלס, כי התוספתא נשנית בא"י ושם נקרא עקילס. ואונקלס הוא תיקון האחרונים אשר שגגו בזה בהרבה מקומות מהתוספתא). ואך במקום אחד הוזכרוהו לגנאי, ת"כ פ' בהר פרק א': מה שבארצך אוכלין ולא מה שהוציא עקילס לעבדיו לפונטוס (כן הוא בכת"י). ונמצאים עוד היום בירדן הרבה מאמרים מחרגום עקילס היוני אף שרוב החרגום אבר ברוב הימים. אבל חרגום אונקלס הארמית לא יצאה כלל מפי עקילס⁹). ובע"ז י"א איתא: ומעשה שמח ר"ג הוקן (מ' הוקן הוא ט"ס כאשר יוכן בקל ממה שכתבנו שעקילס נתגייר בימי אדריאנוס) ושרף עליו אונקלס הגר שבעים מנה צורי.

רוב הלכות חכמי הדור הזה הנה לר' אליעזר בן הורקנוס, והוא עולה למעלה על חכמי גדולי דורו הן במספר מאמריו הן ברוב עסקו בכל סדרי המשנה.

הדור השלישי של חכמי ההלכה.

רבי טרפון. רבי ישמעאל. רבי עקיבא. רבי יוחנן בן נודי. רבי יוסי הגלילי. רבי אלעזר הסודעי. רבי חנינא בן אנטיגנוס. רבי שמעון בן ננס. רבי יהודה בן בבא. רבי חנינא בן גמליאל. רבי מתיא בן חרש. רבי יוחנן בן ברוקא. רבי שמעון שזורי.

אלה החכמים עומדים בראש דורם, ועוד נמצאו מרבית חכמים בדור דעה זה ובראשם חלמידי ר' עקיבא הראשונים: רבי אליעזר הסמא, רבי חנינא בן חכינאי, שמעון בן עזאי, שמעון בן זוטא, שמעון התימני.

ר' טרפון.

ר' טרפון היה כבר בוסן הבית, כי מביא ראייה להלכתו שבעלי מוטין כשרים לחקוע בחצוצרות בזה הלשון: אקפה את בני אם לא

9) ודבר זה מזה מרחבת בהרבה מקומות מספרנו: איבער דען איינפלוס דעי פאלעסטינישען עסקענעזע וכו'.

ואיחי אה שמעון אחי אימא חיגר באחת מרגליו עומד בעורה וחצוצרות בידו (ירושלמי יומא פ"א סוף הל' א', מגילת פ"א הל' י', הוריות פ"ג הל' ב'). ור"ע השיב לו שמא לא ראיח אלא בשעת הקהל יהודה לו ר"ט שכן היה, ואמר לו אקפח את בני שלא הטיחה ימין ושמאל אני שראיתי את המעשה ושכחתי ואחז דורש ומסכים על השמועה⁽¹⁾. וההקהל זה היה לכל הפחות ז' שנים קודם החרבן, דהבית נחרב בסוף שמיטה, עיי' ע"ז ט' ע"ב וברש"י וחי' שם. וא"א לומר שבשנת החרבן עצמה, כאשר באה העיר במצוק והיתה סוגרת ומסוגרת, עשו הקהל — ויש פה מקום להעיר על דבר חדש: העם נאסף למצות הקהל קרוב לחרבן הבית, אף כי קול רעש מלחמה נשמע בכל פנה והארץ מלאה מהומה וכשאון מים כבירים ישאון האויבים. וגם המלך האחרון, אנרגופאס השני, אף שהיה נבאש בעיני העם לא נגרע מלעמוד בעורה על הבימה ולקרוא אל העם הפרשיות של הקהל, כי מצות הקריאה היא במלך. אם לא נאמר שהנשיא קרא או הפרשה במקום המלך. — ור"ט היה בזמן ההקהל שהוא לפחות בן י"ג שנה, שהרי אין עדות לקטן; והל' "אני שראיתי את המעשה ושכחתי" מורה שהגיע כבר לחור האנשים המעמיקים להבין בדברים אשר עיניהם רואות. ויצא לנו מזה שאינה לכל הפחות בן כ' שנה כאשר חרב הבית. — ועם כל זה לא היה מחלטידי ריב"ז, ורק בחוספתא סוף מס' חגיגה איתא: אמר ר' טרפון אקפח את בני שהלכה בידו מפי ריב"ז, ואפשר שהיה קבלה בידו שריב"ז אמר הלכה זאת. — גם לא מצינו לו פלוגתא עם ר' גמליאל ור' אליעזר ור' יהושע⁽²⁾, ואף שהיה כבר לאיש בימי הגדולים אלה, ור' יהושע חיבבו וקראו לו טרפון אחי (ידים פ"ד ס"ג) וגם ר"ג דיבר עמו ושאלו למה לא באת אמש לבית המדרש (פסחים ע"ב), וכיום שהושיבו את ראב"ע לנשיא היה נחלק עמו בדבר הלכה (ידים שם) ור' אליעזר הסכים על ידו (ידים שם). — מכל זה יש לשפוט אף שבא ר"ט במספר החכמים הנקובים בשם לא בא עוד אל מעלת הגדולים אשר עמדו בראש הדור, ואחרי מותם גדל מאוד ונקרא בירושלמי בהרבה מקומות⁽³⁾ ר' טרפון רבן של כל ישראל.

- (1) שם. ודע בדפטרי פ' בהעלותך פ' ובני אהרן הכהנים יתקע איתא: אמר לו הין "שמא בריה ביה"כ ובמבל" וליחא להנן ב' תיבות "בשעת הקהל" והג"י זאת צ"ע כי מה לחצוצרות בריה (ואך ב' חצוצרות היו בריה, עיי' ר"ה כ"ו) וכן ביה"כ ובמבל. ובולקוט פ' בהעלותך הג"י: שמא בהקהל שבעלי מומין כשרץ בהקהל ביה"כ ובמבל. ובתוספתא סוטה פ"ז איתא: בו בימם (כלו בהקהל, עיי' שם) ראת ר' טרפון חיגר עומד ומתריע בחצוצרות. והוא ע"פ הברייתא דירושלמי אשר זכרנו, הרי לך שעיקר הג"י בשעת הקהל.
- (2) ר"ט חולק עם ר"א קידושין פ"ג מ"ג ולאחר מות השוב עליו גיטין ד' פ"ג והולק עם ר' יהושע כלים פ"א מ"ד. וגם כאלה הפלוגתות המעטות לא נמצא מחלוקת מה אל מה — ומצינו שר"ט היה מיסב עם ר"א ור"י בבני ברק, בהגדה של פסח. ועיי' תו' ע"ז מ"ה.
- (3) במקומות אשר זכרנו לעיל וע"ע יבמות פ"ד הל' י"ב.

ר"ט היה כהן ועסק הרבה בג"ח. עי"י בכורות נ"א: כך היה מנהגו של ר"ט נוטל (ה' שקלים דפדיון בכור) ומחזיר. ועי"י ירושלמי יבמות פ"ד סוף הל' י"ב והוא מהתוספתא כתובות פ"ה במה שהערים ר"ט להאכיל ג' מאות נשים תרומה בשנת רעבון. ובסוף אבות דר"נ: מעשה בר"ט שישב ושנה לחלמירים ועברה כלה לפניו צוה עליה והכניסה בתוך ביתו ואמר לאמו ולאשתו רחצוה וסכוה וכו'. — וממין הזה התאמצותו לכבד אמו, עי"י בבלי קידושין ל"א ירושלמי שם הל' ו'. גם נמצא בו סדה יקרה שלא בוש להודות על האמת אף שהיה נאצה קצת לרתיחות ונשבע לפעמים על איזה הלכה אקפת את בני וכו'. וה' ברכו בכפלים בתורה ובעושר, אבל לבו לא החגאה מעולם, ופעם אחת הגיד את שמו להציל עצמו מן הסכנה והיה מצטער על זה כל ימיו שנחכד בכתרה של תורה (בבלי נדרים ס"ב. ובירושלמי שביעית פ"ד הל' ב' הוא בשינוי קצת).

לפי דעת הבבלי היה ר"ט מחלמירי ב"ש, עי"י יבמות ט"ו ע"א: ח"ש דאמר ר' טרפון חאבני מחי תבוא צרת הבת לידי ואשאנה, אבל בירושלמי (שביעית הנ"ל) איתא: באילן תרתין טילייחון נהג ר"ט כב"ש וסיכין בהדא (בהיא דמתניתין שם פ"ד. כ') ובקריאת שמע⁴). ובהרבה מקומות ר"ט מן המקילין. עי"י כלאים פ"ה ט"ח, מעשרות פ"ג ט"ט, יבמות פט"ו ט"ו ט"ז, כתובות פ"ה ט"ב, קידושין ד' כ"ד ופ"ג ט"ג, נזיר פ"ה ט"ה, זבחים פ"א ט"ו. ואף שברוב מקומות אלה הדבר חלוי בסברא, ובענינים כאלה לא נופל המאמר [ב"ש לחומרא (עי"י לעיל ד' 51) הלוא ר"ט סיקל אף בהלכות אשר דרך ב"ש בהן לחומרא, כגון הק דיבמות פט"ו ט"ז, נזיר פ"ה ט"ה (ובנזיר מצינו כאמת שב"ש מחמיר), ולכן גם להש"ס בבלי אנו מוכרחים לומר שר"ט נטה לפעמים ממסילת ב"ש.

ההלכות הנמצאות לר"ט אינן עולות למספר גדול. ר"ט התעסק לרוב בענין החפילה והברכות (עי"י ברכות פ"א ט"ג פ"ו ט"ח, פסחים פ"י ט"ו ושם בבבליהא ק"ח). ויש לו הלכות יחידות בס' זרעים וס' מועד (ובפסח יש לו אך רמז אחד של הלכה עי"י ע"ד ע"א, ובמס' יומא לא נמצא לר"ט אף הלכה אחת). ורוב הלכותיו הנה בס' נשים, ס' קדשים, ס' טהרות, וגם נמצאות לו הלכות עמוקות בס' נזיקין. ונעיר פה בקיצור: בס' טהרות ר"ט חמיד לחומרא. בס' נזיקין ר"ט הוא הראשון בהתנאים המדברים בענין אבדה ואונאה (ב"מ פ"ב ט"ז, פ"ד ט"ג), בענין חשלומין לבעל חוב ולאשה (כהובות פ"ט ט"ב ט"ג). ומצינו לו הלכה עמוקה בענין נזקי שור (ב"ק פ"ב ט"ה ועי"י שרייתא כ"ו) והחכמים השיבו לו. ומברתו שם בענין דיו הפוכה מסברת ר"א

(4) וגם בהק דיבמות איתא בתוספתא שם פ"א ובירושלמי שם הל' ו': תאב אני שיהא לי צרת הבת ושאיאנה לכהונה, ובבבלי שם מניה שאשיאנה במ' ואשאנה עי"י ש.

י' קמ"א' ת"מ ב"ב ב"ה

ר' טרפון בראש. וכן יומא ע"ו ע"א: וכבר היה ר' טרפון ור' ישמעאל וקנים וכו'.

מצינו לפעמים דרך ר"ט להורות את תלמידיו בדרך משא ומתן של דברים, לשאול שאלה ולבחנם אם יעמדו על האמת. עיי' סכילתא פ' בשלח פ' ויסע: כבר היה ר"ט וקנים יושבים בצלו של שובך של יבנה נשאלה שאלה זו לפניהם אמרו לו וכו' למדנו רבינו באוזה זכות וכה יהודה למלכות אמר להם ר"ט אמרו אתם וכו', עיי' ש כל הסדר והובא תוספתא ברכות פ"ד. ואיחא עוד שם בחוספתא: מעשה בר' וקנים שהיו יושבים בבית שער של ר' יהושע אלעזר בן מחיא וחנינא בן חכינאי ושמעון בן עזאי ושמעון התימני היו עסוקין במה ששנה להן ר' טרפון וכו', ומה מאוד נתגדל הרב בתלמידים כאלה. ועוד מתלמידיו ר' שמעון שזורי ור' יהודה עיי' לקמן. ובתוספתא שביעית פ"ה איחא: העיר יהודה בן ישעיה הבושם לפני ר"ע משום ר"ט. וכן בתוספתא חולין פ"ג.

לפי הסכילתא אשר זכרנו היחה ישיבת ר"ט ביבנה, ועיי' זכחים נ"ז. ונראה שהיה מקום מושבו גם בלוד. עיי' תענית פ"ג מ"ט במה שהורה שם, וב"מ פ"ד מ"ג במה שהורה לחגרי לוד. ועיי' ג"כ חגיגה י"ח (והוא מהתוספתא שם פ"ב): מעשה שמח אלכסאי בלוד ונכנסו כל ישראל לסופרו ולא הניחם ר"ט וכו', ואפשר שר"ט קבע ישיבתו שם אחרי מות ר"א אשר היה בלוד⁶).

ר' טרפון מת קרוב למלחמת ביתר ולא ראה צוק העתים אשר עברו על ישראל בימי בן כוויבא, כי לא נזכר שמו כלל בקורות ותלאות הימים אלה. — וגדול דור האחרון של המשנה (ר' יהודה הנשיא לפי ג' אבות דר"נ פי"ח, ועיי' גיטין ס"ז) אמר עליו: ר"ט גל של אגווין⁷).

ר' ישמעאל.

ר' ישמעאל כיאור יעלה אשר לא נודע מקורו, ופחאום השקה שדי החורה כהלכותיו וכמאמריו ויהי לנהר מים חיים. — בית אביו של ר' ישמעאל היה מבעלי בתים של גליל העליון⁸), ונשבה בימי הרבן

(6) עיי' לעיל ר"א. ולשיטת הבבלי אשר זכרנו שר"ט היה מתלמידיו ב"ש יש למצוא קצת טעם לזה: ר"ט מילא מקום ר"א אשר היה מב"ש. אבל הבית כבר נשבת ולא בנה אותו ר"ט מחדש.

(7) בין כתבי חכם אחד להבטי הנוצרים הקדמונים ושמו יוסטינוס נמצא ספר „שיחת יוסטינוס עם טרפון היהודי“ (Justini Martyri Dialogus cum Tryphone Judaeo) והוא ויכוח בענין אמונת היהודים והנוצרים. ועלה על לב אהה חכמים אחרונים שטרפון זה הוא ר"ט הנזכר לפנינו. אבל המעיין בוויכוח ההוא ובהשקפות הנסקלות אשר השיב שם טרפון יראה בבירור שיוסטינוס ברא שם האומר מלכו ושם בפני הודאות המוכחשות בעצמן והמגידות במשמכי כבטן מי יצאו. וכבר דברנו מזה מאנאטקסטר. יאהרג. 4 ד' 211.

(8) ב"ק ד' פ': אמר ר' ישמעאל מבעלי בתים של גליל העליון היה בית אבא. ובקצת נסחאות הגי' ר' שמעון שזורי.

הבית והוא נער קטן ופגע בו ר' יהושע. ועודנו באבו נוצצה חכמת החינוך בתשובתיו לר' יהושע אשר החליט עליו שיהיה מורה הוראה בישראל, ופדאן בסמון הרבה⁹). — מרבוחיו לא נודע כ"א ר' נחוניא בן הקנה (שבועות כ"ו). ולא מצינו ששימש שאר הגדולים אשר היו בימים ההם ר"ג ור"א ור' יהושע עד כי נפתאום עלה לשמים שיאו, וכיום שמינו ראב"ע לנשיא כבר נמנה בין נוטרי הכרם כיבנה ואמר שם הלכות לפני חכמים (עדיות פ"ב מ"ד). גם חלק על ראב"ע ואמר לו: אלעזר בן עזריה עליך להביא ראיה, וראב"ע השיבו לו בדרך כבוד ישמעאל אחי (ידים פ"ד מ"ג). וגם ר' יהושע נהג בו כבוד וקראו ב' פעמים אחי (ע"ז פ"ב מ"ה, חוספתא פרה פ"ט), ור"ע קרא אותו ג"כ אחי (סנהדרין נ"א). — ר' ישמעאל גלה עם הסנהדרין מיבנה לאושא¹ ומושבו היה בקצה דרומי של א"י קרוב לאדום (כתובות פ"ה מ"ח) ולא נודע המקום בביורו. ונראה שנאסף על משכבו ולא על ידי חרב המרצח הרומי כי מלחמות בן כוויבא היו כנודע בגליל; ולא להטה להבת שלהבת המלחמה בדרום גם לא פשטה שם גזירת ההרג ואבדן של אדריאנוס. ונראה שהלך לדרום מפני הצרות אשר ראה בעין שכלו שהן קרובות לבוא, וחי שם גם אחרי אשר נבקעה ביחר וגזר אדריאנוס גזירות להשכיח תורה ומצוה. עיי' ב"ב ס': אמר ר' ישמעאל מיום שחרב בית המקדש גבו ומיום שפשטה מלכות שגזרת עלינו גזרות קשות ומבטלת ממנו תורה ומצוה ואין מנחת אותנו ליכנס לשבוע הבן וכו'.

הלכותיו של ר' ישמעאל לא רבו במספר במשנה וברייתא והנה מפורזות וער שם וער שם, ואיזה מאמרים מיוחסים בטעות או בספק לר' ישמעאל²). אך אין מעצור לחכם להודיע רוחב בינתו ברכ או במעט. — ונרדפה לדעת אופן לימודו של ר' ישמעאל. כחו של ר"י נודע לרוב במחלקותיו עם ר"ע, כי ר"ע הוא בכמה מקומות בר פלוגתיה. ונגד ר"ע אשר בחריצותו העסיק לשאול לכל הלכה והלכה סמך מן התורה ועשה לפעמים הסמך ליסוד הבנין (עיי' לקמן ר"ע), החזיק ר"י בפשוטו של מקרא ולא הסכים לדרוש כל קוש וקוש. עיי' סנהדרין נ"א: וכי מפני שאתה דורש בת ובת נוציא וכי ושם ל"ד דרש ר"ע מאז ובת ור"י ספיק ליה מן הקרא דם שפך. — וכן סובר ר"י דיברה תורה כל

9) גיטין נ"ח. ונמצא עידי ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול וכבר פילפלו הרבה בזה הראשונים והאחרונים עיי' בסה"ד. אך זה יוצא בבירור מהתוספתא חלה פ"א — ולא הביאה המחברים — שר' ישמעאל היה בן כה"ג. וזה לשון התוספתא: אבדו לפני ר' ישמעאל הלוא פלוני יש בדרום ויהי מורה כהוראה זאת אמר להם לבוש שלבש בו אבא וציץ שנתן בין עיניו אם לא אלמד וכו'.

(1) ב"ב כ"ח: מאן הולכי אושא ר' ישמעאל. ועיי' בסוף הפרק.

(2) עיי' לעיל ד' 24. והא לך המקומות אשר יש בהן ספק במשנה אם הגי' היא ר' ישמעאל או ר' שביעין. מ"ק פ"ג מ"ח (ובירושלמי איתא ר' ישמעאל). עריות פ"ה מ"ג (העיקר ר"ש), מעילה פ"ג מ"ג (העיקר ר"ש), בליים פ"ה מ"ג (עיי' ד' 24), עוקצין פ"ב מ"ג.

בני אדם (סנהדרין ס"ד, פריחות י"א ובשאר מקומות). ובירושלמי מוחזק ר"י לאינו דורש כפילות (עיי' שבת פי"ט הל' ב', גיטין פ"ה הל' א', נדרים פ"א הל' א', סוטה פ"ה הל' א'). וכבר זכרנו לעיל שבוה הדרך הלך ג"כ ראב"ע.

והנה מרדפו אחר משמעות הקרא נמשך ג"כ שדורש רשות במקום שה"ע דורש חובה, עיי' סוטה ג': לה יטמא רשות דברי ר"י ר"ע אומר חובה וכו'. גם נמשך מזה שר' ישמעאל דורש לפעמים הקרא כמעט קרוב לצורתו אף שהסברה תחייב ההיפך. עיי' סנהדרין קי"ב: אין לה רחוב אינה נעשה עיר הנדחת (ועיי"ש מ"ה). וכמה הוא מן הקושי בעיניו להוציא הקרא ג' פעמים ממשמעותו. עיי' סוטה ט"ז: דאמר ר' יוחנן משום ר' ישמעאל בשלשה מקומות הלכה עוקבת מקרא התורה אמרה בעפר והלכה בכל דבר התורה אמרה בתער והלכה בכל דבר התורה אמרה בספר והלכה בכל דבר. ומה מאוד נבדל בזה דרך ר"י מדרך ר"ע המוציא בדרשותיו פעמים הרבה המקרא ממשמעותו³⁾, וזה הוא אשר בינו ובין ר"ע. אבל לדורש להוציא הלכות חדשות נוספות על חיבות המקרא בזה דרך אחר לר"י עם ר"ע ועם כל חכמי ישראל הקדמונים, אשר ידעו והבינו כי רק בהדחיק מצוות התורה ע"פ מדרשי הלכות התורה היא עץ חיים לדורשיה, ולהעומד על הפסוק כצורתו היא כערער בערבה. אך ר"י מבקש לרוב לקרב ההלכה למשמעות הקרא. עיי' יבמות ט"ח: מקיימין עבדים שאינם מלין דברי ר"י ר"ע אומר אין מקיימין א"ל ר"י הרי הוא אומר וינפש בן אמתך וכו'. — שבועות פ"ג ס"ה: ר"י אומר אינו אלא על העתיד לבוא שנאמר להרע או להטיב. — חולין ט"ז: כל ירחיב ה' ר"י אומר לא בא הכתוב אלא להתיר להן בשר חאוה וכו'. — ולפעמים נחלקו ר"י ור"ע במדרש הקרא ואין להכריע מי נוטה יותר למשמעות המקרא. עיי' נדרים ד' פ"ט: אלמנה וגדושה וכו' ר"י אומר יפר, עיי"ש. וכן הא-דקירושיין ל"ז: ללקדך שכל מקום שנאמר בו אינו אלא לאחר ירושה וישיבה דברי ר"י אמר לו ר"ע הרי שבת וכו'. — ובדרשת מקרא מיותר דרך א' לר"י ולר"ע, כל' לדורש אותו וללמוד ממנו הלכה. עיי' הוריות י"ב: והוא אשה בבתוליה יקח אחר שחילק הכתוב ריבה דברי ר"י ר"ע אומר אין לי וכו'. — שבועות פ"ב מ"ה: ר"י אומר ונעלם ונעלם ב' פעמים וכו' — חולין ע"ב: וכל אשר יגע על פני השדה להוציא עובר במעי אשה דברי ר"י. שם קכ"ד: בנבלתם ולא בעור וכו' דברי ר"י.

וכאשר נעיון במאמרי ר"י יצא לנו כי לרוב יסד להלכה יסוד במקרא, חזק על ב' פנים. או שמעמיד הכתוב בראש הלכה וההלכה היא פי' למקרא, גיטין מ"ח: מיטב שדהו ישלם מיטב שדהו של ניזק

3) רש"י שם ד"ה התורה אמרה בתער הרגיש בזה וכתב דדוקא בהנך תלתא סבר ליה ר"י דקרא אסמכתא בעלמא ניהו וכו', עיי"ש אבל ממשעות המאמר אינו מורה כן.

דברי ר"י. יומא ג': אמר ר' יוחנן משום ר"י לעשות אלו מעשה פרה. סנהדרין ל"ד: דם שפך לרכות הוורק דברי ר"י. — או שמתחיל מההלכה ולומדה מן הקרא. יבמות ס"ח: טנין לכותי ועבד שבא על בת ישראל וכו' שפסלוה שנא' ובת כהן וכו' וכן במ"א. — וזה דרכו של ר' ישמעאל הוא כעין דרך הראשון אשר נזכיר לקמן אצל ר"ע אף כי נברל ממנו בסלע המחלוקת, שר"ע מסמך הלכות להמקרא אף שהן רחוקות מפשוטו של מקרא, ור"י אוהב לחבר בחיבור פנימי ההלכה אל המקרא. — אבל בזה יפה כחו של ר"ע שר"ע יעף ביעוף על פני שדי ההלכה המופשטת והוציא הלכה מחוץ הלכה ונתרבה חלקו במשנה וחוספחא, תחת אשר ר"י פרש דגלו על פני איזה ספרים המפרשים המקרא (כאשר יבוא להלן) ושם רוב סגמחו אל המדרש, ואך לפעמים אל ההלכה.

ויען שרוב לימודו של ר"י היה במדרש המקרא לכן שם עין עיונו למצוא כללים אשר יהיו נתיב ומסלול בדרשוה להלכה, והם הם יסודי הבית אשר עליהם נשענים עמודי התורה. וכבר כתבנו למעלה סוף פ"א שר"י הרחיב הו' מדות דהלל ל"ג מדות והן נמצאות בברייתא המתחלת: אמר ר' ישמעאל בשלש עשרה מדות התורה נדרש בהן וכו', ונדפסת בראש הספרא⁴). — והמדות אלה היו יקרות מאוד בעיני ר"י עד כאשר ראה במקום א' לדרוש נגד מדה אחת מהמדות חשב אותו בין המקומות אשר בהן ההלכה עוקבת המקרא. עיי' ירושלמי קידושין פ"א הל' ב': חני ר' ישמעאל בנ' מקומות התורה עוקבת למקרא ובמקום א' למדרש התורה אמרה בספר והלכה אמרה בכל דבר שהוא בתלוש התורה אמרה בעפר והלכה אמרה בכל דבר שהוא מגדל צמחים התורה אמרה במרצע והלכה אמרה אפילו בסל אפי' בקוץ אפי' בזכוכית ובמקום אחד למדרש חני ר' ישמעאל והיה כיום השביעי יגלח את כל שערו כלל את ראשו ואת זקנו ואת גבות עיניו פרט וכשהוא אומר ואת כל שערו יגלח חזר וכלל כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט לוטר לך מה הפרט מפורש שהוא מקום כינוס שער ונראה אף אין לי אלא מקום כינוס שער ונראה והלכה אמרה יגלחנו כדלעה. (כצ"ל)⁵). — ובחוק אלה המדות מדת הק"ו יקרה בעיניו ומצינו שר"י דורש בק"ו

(4) ודע דבש"ס בבלי לא נאמר בירוש' שר"י דורש הנך י"ג מדות וגם לא נזכר, ברייתא דר' ישמעאל. וגם המספר, י"ג מדות לא נמצא בבבלי כ"א מעט כזכור ואך איהו מדה מוכח בל' דהנאי, עיי' יבמות ד. (וגם ממה דאיתא שבועות כ"ז: אמר ר' יוחנן ר' ישמעאל ששויב את ר' נתנאי בן הקנה שהיה דורש את כל התורה טלה בכלל ופרט איהו נמי דורש בכלל ופרט וכו', יש לשפוט שלא היתה הברייתא דר"י שגורה בפי כל, דא"כ הוה ל"י ר' יוחנן לאתויי מר"י גופיה). אבל בירושלמי מצינו מדה (מ"ג מדות) נקראה על ר' ישמעאל, עיי' ירושלמי פאה פ"א הל' ד' וכתבנה לעיל ד' 19 הערה 2.

(5) והמעיין בבלי סוטה מ"ז (וכבר זכרנו הברייתא לעיל) יראה כמה יש בין הבבלי והירושלמי. ונדבר מזה א"ה במ"א.

דבר הנדרש לתנאים אחרים מריבוי המקרא וכו' ואמר שהיא דרשה שאינה צריכה, עיי' סוטה כ"ח: חז"ר וכו' נטמאה ונטמאה אחד לבעל ואחד לבעל ואחד לחרוטה דברי ר"ע אמר ר"י ק"ו ומה גרושה וכו' (והוא מספרי פ' נשוא פ' ז'). זבחים נ"ב אמר ר"י גג יסוד למה לי קרא ק"ו הוא וכו'; עוד שם: ואת על דם הפר וכו' לימד על פר יזה"כ דברי ר"ע אמר ר"י ק"ו ומה אם מי שאין נכנס וכו'. — ואף מדה הגוי"ש חביבה בעיניו לפי פ' הש"ס נדה כ"ב עיי"ש. ועיי' גו"ש לר' ישמעאל זבחים נ"ג: נאמר כאן סביב ונאמר להלן סביב מה להלן פיסוק מחנות וכו' וכבר כתבנו לעיל (ד' 19) שהגוי"ש של התנאים הקדמונים היא כעין גילוי מלחא, והמעיי' בהך גו"ש סביב סביב ימצא שהיא על אופן זה, כלו' יש פה ספק על הוראת סביב אם הוא סביב ממש כלו' הקפה כחוט או אם הוא בפיסוק, ועל זה בא סביב הנאמר במילואים להורות דשם נמצא בפ' שהוא בפיסוק. ומדרך זה יבואר עוד דרכו של ר"י לחבב מדה מה מצינו. עיי' ספרי נשוא פ' ב': מזכר עד נקבה תשלחו א' אדם וא' כלים במשמע ר"י אומר הרי אחת דן הואיל ואדם מטמא בנגעים ובגדים מטמאים בנגעים מה אדם טעון שלוח אף בגדים וכו'; שם פ' ו': ואיש את קדשיו לו יהיו בנטע רבעי הכחוב מדבר וכו' ר"י אומר קודש לבעלים אחת אומר קודש לבעלים או קודש לכהנים הרי אחת דן מעשר שני קרוי קודש ונטע רבעי קרוי קודש וכו'). — אבל גם בדרשות ע"פ המדות יתנכר דרכו של ר"י לשום גבול אל המדרש אשר עד שם יבוא ולא יוסיף, לכן אמר (זבחים נ"ז) דבר הלמד בהיקש אינו חוזר ומלמד בהיקש ואמר לר"ע טעיתה, עיי"ש. ועיי' ירושלמי קידושין פ"א הל' ב' בכל אחד ליח ליה לר' ישמעאל למד מן הלמד. וכן גדר גדר בעד הק"ו ואמר למדין מק"ו ואין עונשין מק"ו (ירושלמי יבמות פ"א הל' א'). מהמדות אשר בהן נחכר ר"י הוא במה שיקרה מאוד בעיניו מעלת אומת ב"י, כי זרע ברוכי ה' הם ובנידם כלי חסדה וכהני ה' יקראו, ובה דרך א' לו עם ר"ע כאשר יבוא להלן. עיי' ב"מ קי"ג: הרי שהיו נושין בו אלף זוז וכו' וחנא משום ר' ישמעאל וחנא משום ר' עקיבא כל ישראל ראויין לאוחה איצטלא. — ננעיב פ"ב מ"א כאשר ירא לנגוע בכבוד האומה אמר בני ישראל אני כפרתן. — והשתדל מאוד להשיא בנות ישראל וקשטן משלו, עיי' נדרים ס"ו במשנה ונמ' שם. ולכן נשאו עליו קינה בנות ישראל במותו, עיי"ש.

טיקרי מאמריי בענין הנהגת האדם ברכות ל"ה: ואספת דגנך מה ח"ל לפי שנאמר לא ימיש ספר התורה הוה מפיד וכו' יכול דברים ככתבן ח"ל ואספת דגנך הנהג בהן מנהג דרך ארץ. — ועוד נודע מאמרו בענין ג' חלוקי כפרה וחשובה עם כל אחד ואחד, ולחילול השם לא מצא

(6) גם כאלה אפשר כמדת ר"י שלא להוציא דברי המקרא ממשמעותו, ולמצוא ההלכה בדרך מרוח יותר ע"פ המדה.

תרופה, עיי' יומא פ"ו, כי בזה יחפאר ישראל בקדשו את השם בקרבו וזה הוא דגלו, והעוזב אותו ומחלל כבוד ישראל חטאו ישא כל ימי היותו. — ובמ"א קינא ר"י עד מאוד קנאת ה' צבאות ולא הניח בן דמא בן אחותו להחרפא ע"י איש אחד שבא ללחוש על המכה וכאשר מה קרא עליו ר' ישמעאל אשריך בן דמא שגופך טהור ויצאה נשמתך בטהרה (ע"ז כ"ז), כי ר"י בחכמתו ובהחרקו מן הדברים החיצונים ידע שאין רפואה בלחישה וביותר היה לו לגעור בלחישה זאת שהיה בה חילול השם, עיי' ירושלמי שם פ"ב הל' ב"ז. — ור' ישמעאל הוא שפתח להביא ראייה שפיקוח נפש דוחה שבת (יומא פ"ה) אבל הפריו בזה על המדה באמרו גם גבי ע"ז יעבר ואל יהרג שני וחי בהם וכו' (ע"ז כ"ז). — ונראה שכוונת ר"י בזה כיון שהוא עובד מידאה דהרי להרגו באים ובלבו מחעב העבודה הזאת לאו עע"ז מקרי. אבל בפרהסיא שיש בו חילול השם הורה ר"י בעצמו יהרג ואל יעבור (ע"ז שם). — בכבוד האישים העליונים יש לו ידיעה צלולה, עיי' יומא ע"ה: וכשנאמרו דברים לפני ר"י אמר וכו' וכי מלאכי השרת אוכלין וכו'.

ובכלל נאמר ר"י היה מהחכמים הגדולים הנאמנים עם אלהים ועם בריחו, אבל גם למראה עיני שכלם ישפטו. הוא דבק בה' ובתורתו, תורה שבכתב ותורה שבע"פ ואמר בעצמו: דברי תורה יש בהן איסור ויש בהן היתר יש בהן קלין ויש בהן חמורין, אבל דברי סופרים כולם חמורין—(ירושלמי ברכות פ"א הל' ד', ע"ז פ"ב הל' א'); אבל לא סנע ג"כ להציג שכלו כמאמר הידוע, "למלאך בינו וכוין האלהים", ולכן בהר ג"כ לקרב דרשותיו למשמעות המקרא; ובהנהגת האדם בחר בדרך המצוץ רחוק מן הבטחון על עוצם כח האנוש ורחוק מן הבטחון על הנס. — גם במאמר מוסרי שלו אבות פ"ג סי"ב הורה לאדם ישרו אהבת מין האנושי.

ר"י נשתבח חנות מיוזנת (גיטין ס"ז).

חברו של ר"י ובעל מחלקותו לרוב הוא ר"ע ועמו דיבר פה אל פה. ואמר לו טעיתה (ובחים נ"ז, יומא ע"ה). ור"ע נהג בו כבוד, וקראו אחי (סנהדרין נ"א). גם נזכר ר"י חסיד קודם לר"ע. — גם עם ר' אלעזר בן עזריה חלק פא"פ (עיי' לעיל ראב"ע). — ר' שמעון בן ננס חולק עמו ור' ישמעאל שיבחו (ביב פ"א מ"ח). — ר' יוחנן בן נורי חולק עליו אבל לא פא"פ (סנהדרין פ"ד). — ר"ט חולק עליו

7) בן דמא זה נזכר עוד עם ר' ישמעאל מנחות צ"ט: שאל בן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל כגון אני שלמדתי כל התורה כולה מהו ללמוד חכמה יונית קרא עליו המקרא הזה לא ימש ספר התורה הזה מפני והגית בו יזמם ולידה צא ובדוק בשעה שאינה לא מן היס ולא מן הלילה ולמוד חכמה יונית. אבל בירושלמי פאה פ"א הל' א' איהא: שאלו את ר' יהושע מהו שילמד אדם את בנו יונית אמר להם למדע בשעה שאינה לא יזם ולא לילה דכהיב והגית וכו' (וכן הוא בתוספתא ע"ז פ"א) וחתני ר' ישמעאל ובחרת בחיים זה אעמנות מעהה אסור אדם ללמוד את כל אומנות בנין דכהיב והגית בו וכו' עיי' שם.

(סוכה פ"ג ס"ד ועיי' ידים פ"ד ס"ג. וע"ע מ"ק כ"ח). ר' יוסי הגלילי חולק עליו (עיי' ספרי פ' נשוא פ' א'). — ר' יהושע קרא אותו אחי והשיאו במשא ומתן של הלכה ב' פעמים לדבר אחר (ע"ז פ"ב ס"ה, הוספתא פרה פ"ט). — ובירושלמי פסחים פ"ז סוף הל' ה' ר' יוחנן ר' ישמעאל בשם ר' יהושע. ועיי' בכורות כ' אמר ר' יהושע אמרו לר' ישמעאל טעיה. — ולא מצינו שהיה מדבר עם ר' גמליאל וגם יש ספק אם דיבר עם ר' אליעזר⁸). גם לא היה מהנוסעים לרומי, לא בנסיעה הראשונה ולא בנסיעה השנייה, אף ששמעו הלך עד רומי, וחכם סחכמי ישראל שאל שם את ר' אלעזר בן עזריה על דבר שהיה ר"י דורש (יומא פ"ו).

לר' ישמעאל מיוחס המכילתא עיי' לקמן תלמידו ר' ישמעאל. — ועוד ייחסו לו ס' ההיכלות ואין לנו פה עסק בספרים אשר לא נזכרו מהם מאמרים בש"ס. בתוספתא חרומות פ"ט ביצה פ"ד נזכר ר' אליעזר בן ר' ישמעאל ואפשר שהוא בנו של ר' ישמעאל זה.

ר' עקיבא.

ר' עקיבא (בירושלמי עקיבה) בן יוסף — כן נקרא לפעמים בש"ס — היה הגדול בתנאים לפי מה ששיבחוהו גדולי האמוראים הראשונים. רב אמר עליו בדרך מליצי (מנחות כ"ט ע"ב) שתשש כחו של משה רבינו בפני דרשותיו של ר"ע. וריש לקיש דרש כשהגיע אדם הראשון לדורו של ר"ע שמח בתורחו (ע"ז ה'). ובאמת רבו הלכותיו של ר"ע עד אין מספר, ויחד ממה שבא ממנו במשנה — לערך ר"ס הלכות — נאמר בשמו בתוספתא מכילתא ספרא ספרי⁹). אבל המעיין ישפוט בקל כי לא על ריבוי המאמרים הללו ועטרוהו בעטרת גדולת התורה כי אם על דרך לימודו ועומק התבוננתו בהלכה ובסדרש המקרא. — ולעמוד על עצמות הדבר, נחפשה לדעת הליכות ר"ע בקורש ובמה יבדל מהחכמים בני דורו. ובבחינה הזאת נבוא אל ג' הקירות:

(8) עיי' בת"כ פ' תרוע פרק י"ג איתא בזה"ל: בבגד אין לי אלא בבגד שיש לו לאינן שיפשה בגד שאין לו לאינן שיפשה מנן ת"ל והבגד דברי ר' אליעזר אמר לו ר' ישמעאל הרי את אומר לכתוב שחוק עד שאדרש אמר לו ר"א ישמעאל דקל הרים אתה. ועיי' בר"ש גננים פ"א מ"ז ובקרבן א"רן. והוא זה מאוד שר' ישמעאל יענה לר' אליהו הגדול בזה וקשיש מיני טובא בל' קשה כזה הרי את וכו' עד שאדרש. ואפשר שיש בזה ט"ס וצ"ל ר' יהושע ב"ר' ישמעאל. ובת"י איתא אמר לו ר' ישמעאל רבי הרי את אומר וכו' וא"כ יש לגחם ר' ישמעאל.

(9) לר"ע באו הלכות במשנה כמעט בכל מסכתא ומסכתא. ואלה המסכתות אשר ישקר בתן ר"ע במשנה: דמאי, מגילה, חגיגה, ערבין, בכת, קנים (ובענין מס' תמיד עיי' יומא פ"ב ס"ג) אבל נמצאו לו גם למ"י אלה חוץ ממס' ערבין סדח קנים כאמרים בתוספתא וכו', עיי' תוספתא דמאי פ"ד פ"ה או באו לו מאמרים בעינים אלה בשאר מקומות.

א) חקירת דרך ר"ע לדרוש את המקרא. ב) חקירת סדר לימודו. ג) חקירת רוחב הלכותיו.

א) כבר נגענו במאמר מנחות כ"ט המפליג בשבחיו של ר"ע, וז"ל: אמר ר' יהודה אמר רב בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות אמר לפניו רבש"ע מי יסעכב על ידך א"ל אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כל הדורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ חילין חילין של הלכות אמר לפניו רבש"ע הראהו לי אמר לו חזור לאחורך הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן (הוא) אומר חשש כחו כיון שהגיע לדבר אחד אמרו לו חלמדין רבי מנין לך אמר להן הלכה למשה מסיני נתיישבה דעתו ע"כ. ופי' המאמר שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ וכו' יוצא לנו קצת מהמשנה מוטה פ"ה מ"א: כשם שהמיס בודקין וכו' שנאמר ונטמאה ונטמאה דברי ר"ע. עוד שם מ"ב: בו ביום דרש ר"ע וכל כלי חרס וכו' אינו אומר טמא אלא יטמא וכו' ובברייתא סנהדרין נ"א איתא: אמר ר"ע ובת אני דורש, ומוה הובא כמה פעמים בש"ס ר"ע דורש ור"ן. גם מ' או משים ר"ע לעיקר דרשה, עיי' ובחים ק"ו: ר"ע אומר או לרבות את הזורק. אבל ר"ע איננו הראשון אשר דרך בשביל זה, כי כבר קדמוהו אחרים. בענין דרשת הו"ו איתא מוטה שם: אמר ר' יהושע כך היה דורש זכריה בן הקצב. ובענין דרשת מלות השמוש איתא חגיגה י"ב: שאל ר' ישמעאל את ר"ע וכו' אתה ששימשח את נחום איש גם זו שהיה דורש כל אחין שבחורה וכו'. מכ"ז נראה שהיתה להם כוונה מיוחדת במה שייחסו זה הדרך לר"ע. — ונחזור על הראשונות אשר קדמונו פרק א'. עיקור לימוד הסופרים היה בפירוש מקראי התורה והמה חיברו אל כל פסוק ופסוק ההלכות היוצאות ממנו עד שהמקרא וההלכה היו לאחד ויחדיו זה בזה ידובקו. וכאשר נתרבו ההלכות וקצר המצע מהשתרע קמו אנשי לב ברור אחרי הסופרים ובררו להם סיגנון חדש, והציגו ההלכות באופן מופשט בפני עצמו בלתי מחובר אל פסוקי התורה (אף שלא עזבו דרך המדרש והוציאו באומץ החעסקם ורוב עיונם במקרא הלכות לא נודעות בדרך הפשט), ודרשו וחקרו בהלכות והפליאו לעשות בדרך דבר מתוך דבר. והנה מדי הרחיבם ההלכות והפליאו לעשות בדרך הגיון נתפרד ההמשך בין הדינים אשר נתחדשו ובין המצוה אשר אליה חוברו, אף כי בעיקר דרכי ההיקש התקשרו בקשר אמיץ עם המצוה. וכל משכיל ידע ויבין כי זה מקרה כל החכמות: הנה הן בנויות ע"פ דרכי היקש על היקש, ואך המעמיקים במדע ובינה ישיגו חיל לראות בעין שכלם כל קשר ההקישים ממקורם הראשון עד בואם אל קצה האחרון. — והנה ברורו של ר"ע נתחדש דבר: החכמים של דור שלישי זה חוזרים לרוב על המקרא או מוציאים ההלכה מדברי הקרא או מביאין ראייה מן הקרא. וזה נראה כבירור כאשר יוצגו ההלכות של ב"ש וב"ה ור"א ור' יהושע והחוכחם זה עם זה לעומת ההלכות של ר"ע ור' יוסי

הגלילי ר' יוחנן בן נורי וכו' וגם ר' ישמעאל לא עזב דרך זה וכמו שזכרנו למעלה¹). — ונראה שהיתה ואת לכוונה מיוחדת למען לא תחרקנה ההלכות יותר מדי מן המקרא, ולא יכשלו החלמידים אשר לא באו אל עומק העיון לאמור אין להלכות קישור וחיבור עם התורה. והנה שאר החכמים יסדו והכינו וער שם וער שם; אבל ר"ע כגודל שכלו בנה בנין משוכלל להיות הבית אחד ולמצוא לרוב ההלכות יסוד ומראה מקום בחורה ע"י דרשת איזה מלה או חיבה. ואך הלכות מעטות יצאו מן הכלל אשר לא היה אפשר לו למצוא חיבור סמוצע עם התורה על דרך זה: וזה כוונת המאמר „כיון שהגיע לדבר אחד אמרו לו חלמידיו רבי מנין לך אמר להן הלכה למשה מסיני“.

* והנה מהחקירה הזאת יצא לנו כי לא בא ר"ע כעצם ובראשונה כ"א לקרב אל המקרא ההלכות המקובלות והמפורסמות ולאמץ ולחזק הקשר והחיבור בין המקרא וההלכה²). ובוה יובן ג"כ למה עזב ר"ע לפעמים הדרשה היותר קרובה ואמר עליה אינו צריך, ובחר במדבש הנראה רחוק קצת. עיי' סנהדרין נ"ד ע"ב: ואת זכר לא חשכב וכו' למדנו אזהרה לשוכב אזהרה לנשכב מנין ה"ל לא יהיה קדש מבני ישראל וכו' דברי ר' ישמעאל-ר"ע אומר אינו צריך הרי הוא אומר ואת זכר לא חשכב וכו' קרי ביה לא חשכב. עוד שם: ובכל בהמה לא תחן שכבתך וכו' למדנו אזהרה לשוכב לנשכב מנין ה"ל לא יהיה קדש וכו' דברי ר' ישמעאל ר"ע אומר אינו צריך הרי הוא אומר לא תחן שכבתך לא תחן שכיבתך וכו'. והיותר זר הוא הא דסנהדרין ד' ד' ע"ב: לטטפת לטטפת לטוטפות הרי כאן ארבע דברי ר' ישמעאל ר"ע אומר אינו צריך טט בכחפי שחים פט באפריקי שחים. וכי יעלה על הדעת שהכתוב יורה חיוב הד' בתים במלה טובאת ממרחק מרכבת מב' לשונות עם לעז³). אבל הלכות אלה

(1) המעיין בדברי ב"ש וב"ה יבין כי הם מוציאים אך במקומות מעטים טעם ההלכה מן המקרא. — וכן ר"א ור"י נחלקו לרוב בסברות ומשיבין זה לזה בדרכי הסברא. ובמקום אשר מביא ר"א המקרא הוא לרוב קרוב אל הפשט, וגם מאמרי ר' יהושע בזה הם מעטים, עיי' לעיל ר' אליעזר, ר' יהושע.

(2) זה אשר אמרו בהרבה מקומות קרא אסמכתא בעלמא. ומצד זה צדקה דעת הרמב"ם, עיי' לעיל פ"א.

(3) ר"ע אוהב לפעמים בהגדה להוציא דרוש מן המקרא בעוד מלה מלי נכרית (ונראה שזאת היה הראשון אשר הלך בדרך זה ואחריו נמשכו בעלי הגדה וסמכו דבריהם במ' זוגות ערבית אשרית וכו' ועיי' בס' בייאטרענג צור שפראך-אונד ליטעראטורקונדע להחכם דר' זאקס). עיי' סנהדרין ק"ו: קטני בני רשעי ישראל וכו' ר"ע אומר באים הם לעולם הבא שנאמר שומר פתאים ה' שכן קורין בכרכי הים לינוקא פתיא. ועי' ר"ה כ"ו: אמר ר"ע כשהלכתי לערבא היו קורין לדברא זבלא. כשהלכתי לגליא היו קורין לגדה גלמודה, כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעה קשיטה. — אבל דרשת לטטפת היא הלכה, חר מאוד אף ישרה דרשה כזאת בעיני ר"ע עד שאמר על דרשת ר' ישמעאל אינו צריך. — ונעיר עוד גם לר' ישמעאל פיוחס דרוש כזה סנהדרין ע"ו: אותו ואתהן אותו ואת אחת מהן דברי ר' ישמעאל וכו' ר"ע סבר וכו' שכן בל' יני קורין לאחת הינא, אבל באמת הך שכן בל' יני וכו' הוא מידי אחרון המפרש

היו מקובלות ומיקש להן ר' ישמעאל יסוד ע"י איזה דרשה ור"ע בחר למצוא ההלכה בהחיבה עצמה, כי בזה יוקשר ההלכה בקשר יותר אטיף עם שורש המצוה עצמה.

והנה זה הוא ראשית דרכו של ר"ע למצוא במקרא יסוד להלכות. אך בחפשו הרכה במקרא על חסרות ויתרות בדרשת וו"ן מלות כפולות (ומ' לאמור⁴) וכו' יצא להלאה מן המרכז, והעלה ממדרש המקראות כאלה הלכות חדשות; ובדרך דרוש כזה לא הסכימו עמו רוב החכמים ולפעמים נרחו דבריו לגמרי. וכן עושה ספיכה ורמיוה בעלמא לעיקר הלכה. עיי' ח"כ פ' בהר פרק ד': וכי חאמרו הן לא נארע וכו' מכאן סמכו חכמים לספחין שהן אסורין מדאורייתא דברי ר"ע⁵). וכן שבה ט"א: אמר ר"ע מנין לע"ז שמטמאה כמשא שנאמר וכו', והדרשה זאת היא בעיקרה אסמכתא (עיי"ש). — וזה דרך חריצותו של ר"ע הביאו ג"כ להוציא הלכה מהמקרא יותר מדי ע"פ החידוד ולנטות מאמיתות פשטות המקרא. עיי' פאה פ"ו מ"ט, מ"ק ט"ו ע"א ובמ"א (וכבר הערנו ע"ז לעיל ר' אליעזר, ר' ישמעאל). ומה ג"כ נטיית ר"ע לדרוש במקרא צד חובה במקום אשר משחמש לחרי אפי, רשות וחובה עיי' סוטה ג' (ועיי' לעיל ר' ישמעאל). אבל בלתי ספק לא לבד אהבת הדרוש לבד כ"א איזה סברא אשר חידש בכח שכלו הניעה את ר"ע לפרש המקרא בדרך זה; כי כבר מציינו במקומות אחרים שר"ע דורש הקרא כמשמעו נגד תנא אחר היוצא ממשמעות המקרא. עיי' סוטה פ"ח מ"ה: ויספו השוטרים לדבר אל העם ר"ע אומר הירא ורך הלבב כמשמעו ר' יוסי הגלילי אומר הירא ורך הלבב זה המתירא מן העבירות שבידו. מכות פ"ב מ"ז: רוצה שיצא חוץ לתחום ר' יוסי הגלילי אומר מצוה ביד גואל הדם ורשות ביד כל אדם ר"ע אומר רשות ביד גואל

דברי ר' ישמעאל, אבל ר"י בעצמו פירש כפשוטו אותו ואתהן אותו ואת אחת מהן שא"א לומר לשחף שתיהן כי אשתו מה חטאה עיי"ש. ודע דחכמי אלכסנדריא בחרו כבר ימים רבים קודם ר"ע בדרך זה לדרוש ערבובי מלין מלי ערבית יזנית מצרית וכו' (עיי' פראגראם ד' 38) אבל המה שגו לרוב מחסרון ידיעתם בלה"ק.

4) עיי' סוטה פ"ה מ"ג ועיי' ספרי פ' גשוא פ' ב'. — ויש פה להקיר שבכלל דרשות דר"ע לא נמצא לו בפ"י שהוציא הלכה מפ' את. ופסחים כ"ב: את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח (ולגי' הירושלמי אותו ואת הורתו), הוא ג"כ כעין דרך הגדה. ובעלי ש"ס האחרונים כאשר חתרו למצוא טעם מחלוקת התנאים אמרו מר דריש אתין ומר לא דריש אתין, עיי' נזיר ס"ה, סוטה י"ז, מנחות י"א, בכורות ו', נדה ל"ה ובמ"א. גם לא מציינו לר"ע בפירש שדרש אבין ורקין גם ואף. ועיי' ב"ב מדות דר"א בנו של ר' יוסי הגלילי כלל א' ב', והוא בדרך הגדה. 5) ובת"כ כ"י איתא: מכאן סמכו חכמים לספחין שהן אסורין (וכן הוא בד' ויניציאה בומבערג) וחסר מ' דאורייתא, וכן הובא ברמב"ן פ' בהר. אבל בעיקר הדבר הכונה אתה, לר"ע ספחין אסורין מן התורה וכאשר יש ללמוד מדברי החכמים החולקין על ר"ע, "ח"ל הת"כ שם, וחכמים אומרים אין ספחים אסורין מן התורה אלא מדברי סופרים וכו'. — ועיי' כתובות י' מכאן סמכו חכמים לכתובה אשה מן התורה. אבל כבר כתבו סופרים כ"ז שהכונה דאית לה סמך מדאורייתא, עיי"ש.

הדם וכו'. — עידובין צ"ו ע"א: ושמרת את החקה הזאת מימים ימימה ימים ולא לילות וכו' דברי ר' יוסי הגלילי ר"ע אומר לא נאמר חוקה זו אלא לענין פסח לבד. — פסחים ל"ו: יכול יוצא אדם ידי חובתו בירושלים ת"ל לחם עוני מה שנאכל באיננות יצא זה וכו' דברי ריה"ג ר"ע אומר וכו' א"כ מה ת"ל לחם עוני פרט לעיסה שנלוושה בין שמן ודבש. — ת"כ פ' קדושים פרק א': להוסיף לכם תבואתו ר' יוסי הגלילי אומר הרי אתה כמוסיף פירות חמישית על פירות רביעית מה פירות חמישית לבעלים אף פירות רביעית לבעלים ר"ע אומר דברה תורה כנגד היצר שלא יהיה אדם אומר וכו' (והובא בפ' רש"י בתורה). — וגם במחלקותו עם ר' ישמעאל הנוטה לרוב למשמעות המקרא ר"ע דורש לפעמים הקרא כמשמעו יותר מר"י, עיי' סנהדרין קי"ב: אין לה רחוב אינה נעשה עיר הנדחת דברי ר' ישמעאל ר"ע אומר עושין לה רחוב. — חולין ס"ט: כה תברכו ר' ישמעאל אומר וכו' ואני אברכם הוי אומר כהנים מברכין לישראל והקב"ה מברך לכהנים ר"ע אומר וכו' כהנים מברכין והקב"ה מסכים על ידם — ספרי פ' מטות פ' קנ"ז אלף אלף למטה כ"ד אלף דברי ר' ישמעאל ר"ע אומר י"ב אלף. — ולפי גי' הש"ס סוכה י"א בסוכת הושבתי וכו' ר"ע אומר סוכת ממש ר"ע נוטה בזה יותר לפשטות המקרא מר"א, ועיי' לעיל ר' אליעזר. — הן אלה קצת דרכי ר"ע בענין מדרש הקרא להלכה.

(ב) סדר לימודו של ר"ע. ר"ע התאמץ לקרב ההלכה אל המקרא ועוד יותר מזה עשה חיל לחקור ההלכה באופן מפשט ולחבר הלכה אל הלכה. ובא המאמר על זה אבות דרבי נתן פי"ח (ועיי' גיטין ס"ו): לר"ע קרא לו אוצר בלום למה ר"ע דומה לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ מצא חטים מניח בה מצא שעורים מניח בה כוסמין מניח בה פולין מניח בה עדשים מניח בה כיון שנכנס לביתו מברר חטין בפני עצמן שעורים בפני עצמן כוסמין בפני עצמן פולין בפני עצמן עדשים בפני עצמן כך עשה ר"ע ועשה כל החורה טבעות טבעות ע"כ. והנה כבר כתבנו בפרק הקודם הלימוד ע"פ הענינים התחיל סוף ימי הסופרים, אבל בלתי ספק עברו ימים רבים טרם נאספו כל השייכים אל ענין אחד תחת דגל אחד, והרבה פעמים בעסקם בענין זה נמשכו מענין לענין ומהלכה להלכה כאשר הוא לעינינו בהצעת שקלא וטריא דש"ס להמשנה. ור"ע החל לסדר ההלכות הישנות על סכונן וגבולם; וזה תוכן המשל באבות דר"נ, ופי' המאמר, "ועשה כל החורה טבעות טבעות" (ועיי' לקמן פרק ג').

ונראה עוד שר"ע הוסיף ג"כ לפרש משניות הקדמוניות גם הספיה עליהן לפעמים הלכות חדשות, וזה הוא דרך התוספתא כאשר יבואר לקמן פרק ה'. — וכאשר נחזור על הדברים האמורים בחלוקה זאת ועל הנאמרים בחלוקה א' יבואר על נכון המאמר סנהדרין פ"ו: סתם מתניתין ר' מאיר סתם תוספתא ר' נחמיה סתם ספרא ר' יהודה סתם ספרי ר'

שמעון וכולם אליבא דר"ע. כי אלה גדולי חלמידיו הלכו בדרך רבם לעשות את אשר החל ר"ע; ר' מאיר סידר המשנה כלו' הרבה לקבוע ההלכות על מקומם וגבולם, ור' נחמיה הוסיף לפרש המשנה והרחיב יסוד התוספתא אשר הניח רבו. — ולעומת המשנה והתוספתא הספרא והספרי סובכים על מדרש המקרא ומצויאים ההלכה מן הכתוב בדרך אסמכתא בדרשת חסרות ויחירות וכו', ובה הדרך של ר"ע הלכו חלמידי ר' יהודה בספרא ור"ש בספרי, ור"ע ירה אבן פנת ב' הספרים אלה.

ג) על רוחב הלכותיו של ר"ע מעידות המשנה התוספתא המכילתא ספרא ספרי וכמעט אין ענין בתורה אשר אין שם שם וזכרון לר"ע. וזה מאשר היו לו שתי ידות: מדרש המקרא וחידוש ההלכות בעצם ההגיון וההיקש. ולפעמים בא ר"ע במשנה בלי חולק. עיי' פאה פ"א מ"ו (ועיי' לקמן חלק ב'), כלאים פ"ה מ"ו, שבח פ"ט מ"א (ובע"ז פ"ג מ"ו חלקו עליו חכמים), ע"ז פ"ב מ"ג, כלים פי"ד מ"א, פי"ו מ"ג. — גם מובא לפעמים לראייה ההוראה אשר הורה ר"ע במעשה שבא לפניו. עיי' נדרים פ"ט מ"ה: פוחין לאדם בכחובת אשתו ומעשה באחד וכו' ובא לפני ד"ע עד והתירה ר"ע. — ב"ק פ"ח מ"ו: פרע ראש האשה בשוק נותן לה ד' מאות זוז ומעשה באחד שפרע וכו' באח לפני ר"ע וכו'. — נדה פ"ח מ"ב מ"ג: ואם יש בה מכה וכו' הרי זו תולה בה ומעשה בר"ע שבאח אשה אחת לפניו וכו'. —

הלכותיו של ר"ע יורדות ונוקבות עד התהום. לפעמים הלך ר"ע בעקבות ר"א ודן בק"ו, עיי' גיטין כ"ג, נזיר פ"ז מ"ד, מכשירין פ"ו מ"ח ובמ"א. ולפעמים אוהב להכריע ולמצוא דרך הסמוצע בין שתי הקצוות האחרונות והוא כעין דרך ר' יהושע; וגם במקומות אשר עבר ר"י גבולו ונטה אל קצה אחד. עיי' תרומות פ"ד מ"ח, כלים פכ"ח מ"ב, תוספתא מכשירין פ"א. — ומצינו לר"ע שמשליך הפרטים ומורה ע"פ הכלל, עיי' כלים פ"ב מ"ב; או שמביא הפרטים תחת מין וסוג ע"פ מדות (והוא ג"כ כעין ההוראה ע"פ כלל). עיי' תוספתא כלים ב"מ פ"ו: ר' יהודה אומר בהן ג' מדות משום ר' עקיבא העשוי לשמש את האדם וכו' את הכלים וכו' העשוי לשמש את האדם ואת משמשי האדם (ועיי' ברא"ש כלים פכ"ב מ"א). תוספתא אהלות פי"ד: ר' יהודה אומר בהן ג' מדות משום ר"ע. העושה לצוות ולשמירה ולזון את עיניו כל שהוא, להכנסת כלים ולהוצאת כלים לתשמיש ולנר שיעורו בפוחח טפה, לקנה ולאספתו בש"א במילואו ובה"א בפוחח טפה (ועיי' אהלות פי"ג מ"ד ובר"ש שם). — — וסברותיו בנויות לרוב על עמודי עומק ההגיון (אף שלפעמים אין הלכה כמותו). עיי' שביעית פ"ג מ"י כדרך שאין מקלקלין ברשות הרבים כך לא יחקנו. כתובות פ"ט מ"ב ר"ע אומר אין מרחמים בדיון אלא ינתנו ליורשין וכו'. ר"ה כ"ה סנהדרין שראו אחד שהרג את הנפש ר"ע אומר כולן נעשין עדים ואין עד נעשה דיין. יבמות מ"ט ובהרבה מקומות אין קידושין תופסין בחייבי

לאוויין. ב"ק ע' דבר ולא חצי דבר. — ומה מאוד נודע חריצותו של ר"ע בפלפולו עם רבותיו וחבריו, ולפעמים מוסיף דבר על דברי החולק ומליכחו לדרך אשר אי אפשר לנטות ימין או שמאל ומכריחחו לשוב מדבריו. עיי' פסחים פ"ו מ"ב פלפולו עם ר"א, תרומות פ"ט מ"ב עם ר"ט, שבת ס"ח עם מונבו. ובדרך זה השיב ר"ע למונבו בענין אחר ח"כ פ' מצורע פרשה א'. ועיי' נדרים פ"י מ"ו עם ר"א ור"י, כריתות פ"ג מ"ט עם ר' יהושע, ומ"י עם ר' אליעזר, ח"כ פ' חזויע פרק ה' פ"ד עם ר' יהושע, חמורה פ"א מ"א עם ר' יוחנן בן נורי. — ועוד לו יתר שאח בדמותו דבר לדבר ומפרש מה שהיה סתום בעיני רבותיו וחבריו. ר' יהושע שמע איזה הלכות ולא ידע לפרשן (עיי' לעיל ר' יהושע) ור"ע אמר אני אפרש. — ומה מאוד יקרו הכרעותיו בעיני ר"ט עד שאמר לו כל הפורש ממך כפורש מן החיים (קידושין ס"ו, זכחים י"ג ועיי' לעיל ר' טרפון). ופעם אחת לא ידע ר"ט להשיב ונסתלק וקפץ ר"ע והשיב (זכרים נ"ז).

ר"ע הפיץ אורו גם על דיני נזקין והוא הראשון אשר פתח שערי לדיני מינו ב"מ ד' ד' ע"ב סלעין דינרין מלוה אמר חמש ולוה אמר שלש וכו' ר"ע אומר אינו אלא כמשיב אבידה ופטור⁶). — עוד זאת לר"ע הוא מחמיר הרבה בדיני גזילה, ולא מצא חרופה לאיש אשר נגואלו כפיו בחמס אם לא הרחיק האון מידו ולכו בטוח כי שבה הגזילה ליד הנגזל. עיי' יבמות פט"ו מ"ו גזל אחד מחמשה ואין ידוע איזה מהן גזל מניח גזילה ביניהן ומסתלק דברי ר' טרפון ר"ע אומר אין זה דרך מוציאחו מידי עבירה עד שישלם גזילה לכל אחד ואחד. ועיי' ב"ק ק"ט הרי שגזל את הגר ונשבע לו וכו' ופגע באותו הגר ווקפו עליו במלוה ומח וכו' ר"ע אומר אין לו תקנה עד שיוציא גזילו מחחת ידו. שם קי"ח הגונב טלה מן העדר וכו' ר"ע אומר צריך דעת בעלים.

ועיני ר"ע לנוכח יביטו, הסברא חכריע בין לחוסרא בין לקולא ועליה נשען, אף כי בהתפשטות ענפיה לא נתנה כמעט מקום למצות החורה. עיי' זבים פ"ב מ"ב ר"ע אומר אפילו אכל כל מאכל וכו' אמרו לו אין כאן זבין מעתה אמר להם אין אחריות זבים עליכם. — וגדולה מזה שמענו לר"ע שרצה עם ר"ט להסיר עונש מיחה בידי אדם ואמר עם ר"ט (מכות פ"א מ"י): אלו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם. והמאמר הזה יפלא עוד יותר כפי ר"ע מבפי ר"ט, כי ר"ע התאמץ לראות המקדש בבנינו ומשפטי התורה כמקדם על מכוניהם ביד שופטי ישראל אשר יעשו על פי התורה והמצוה. כי הלוא ר"ע החזיק ידי בר כוכבא אשר קם נגד הרומיים וחשב לשבור עולם ולהשביח אויב ומתנקם מהארץ הקדושה, ור"ע אמר עליו כי הוא המשיח אשר ישוע את

(6) כבר הערנו בספרנו דער געריכטליכע בעזויח ד' 450 זכו' שבמשנה וברייתא לא נמצא מ' מינו ומענה מינו נקראת „כמשיב אבידה“: עיי"ש באורך.

ישראל (עיי' לקמן) וא"כ לא היה בפי ר"ע המאמר הזה, אלו היינו בסנהדרין וכו', לבד להלכה כי אם גם למעשה. וכבר דרחנו בזה הדיבור בס"א ושם ביררנו סברת ר"ע, כי בודאי לא היה בדעתו להציל את הרשע ולהרבות שפיכת דם נקי, אך בהשחלכותו בקוצר השגת האדם להעמיד האמת על בוריו והדם הנשפך לא יאסף, חשב מחשבות לבלתי כרות חיי הנאשם, אבל לא לשלחו חפשי ובוצע ברך ויצא נקי מב"ד, כי אם הדיין יענשהו בעונש אחר הקרוב לעונש מיחה?).

וכן סמך ר"ע על רוחב בינתו להורות להקל נגד מה שהורו הראשונים או נהגו עד ימיו לחומרא, עיי' שבת ס"ד והדוה בנדחה זקנים הראשונים אמרו לא תכחול וכו' עד שבא ר"ע ולימד א"כ אחה סגנה על בעלה וכו'. מעשר שני פ"ה ס"ח אמר ר' יהודה בראשונה היו שולחין אצל בעלי בתין שבמדינה מהרו והחקינו את פירותיכם עד שלא הגיע שעת הביעור עד שבא ר"ע ולמד שכל הפירות שלא באו לעונת המעשרות פטורים מן הביעור. נדרים פ"ט ס"ו בראשונה היו אומרים אותן הימים מותרין ושאר כל הימים אסורין עד שבא ר"ע ולימד שנדר שהותר מקצתו הותר כולו. ועיי' תוספתא פסחים פ"א בראשונה היו אומרים אין מוכרין חמץ לנכרי ואין נותנין לו במתנה אלא כדי שיאכל עד שלא הגיע שעת הביעור עד שבא ר"ע ולימד שמוכרין ונותנין במתנה אף בשעת הביעור. תוספתא מ"ק פ"ב בראשונה היו אומרים אין שותין מי זבלים ומי דקלין וכוס עיקרין במועד עד שבא ר"ע ולימד ששותין מי זבלין וכו' במועד.

ונוכר ג"כ קצת מדותיו של ר"ע ומאמריו בעניני מוסר ובהגדה. ר"ע היה עניו מאוד. עיי' תענית כ"ה מעשה ברבי אליעזר שירד לפני החיבה וכו'. ולא נענה ירד ר"ע אחריו וכו' וירדו גשמים וכו' יצתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו, וכן מצינו חמיד כאשר נכנס עם חכמים אחרים אמר ואני אחרון, עיי' מ"ק כ"ח, סנהדרין ק"א. ועיי' יבמות ט"ז שאמר על עצמו שלא הגיע אפי' לרועי צאן. ומ"ק כ"א: כמה עקיבא יש בשוק. מדרש חזית פ' לריח שמניך: אין בי כח לומר כמו שאמרו רבותי אלא רבותי חסרוה ואני לא חסרתיה אלא כמריח באחרונ הגמריח נהנה והאחרונ לא חסר. וכן לא עשה ר"ע מעשה כוונתיה במקום שרבים חולקים עליו, עיי' ירושלמי ברכות פ"א הל' א'. — ועוד נודעו מדותיו של ר"ע: ברכות ס': ר"ע אומר לעולם יהא אדם רגיל לומר כל מה דעביד רחמנא לטב עביד. — ר"ע היה חונן עניים ומתעסק בג"ח. ר"ג נחן לו מעשר עני (מעשר שני פ"ה ס"ט) כי היה גובר לעניים. וכאשר שאלו טורנוסרופוס: אם אלקיכם אוהב עניים למה אינו מפרנסן אמר להן כדי שינצל אנו בהן מדינה של גיהנם (כ"ב י'). — ר"ע נכנס לאחד מחלמדיו שחלה וכיבד וריבץ

לפניו (נדרים מ'). — והסיפור מצדקתו ומגדל יראת שמים שלו הוא אך למותר, וידוע איך מסר נפשו בשמחה לקדש שם שמים ואמר כל ימיו מתי יבוא לידי ואקיימנה (ברכות ס"א). — מאמרי מוסר שלו יקרים מאוד. המאמר אבות פ"ג: חביב אדם שנברא בצלם וכו' חביבים ישראל וכו', ידוע לרוב עמקו. (ונראה כי מן המאמר: חביבים ישראל וכו', יצא לו ההלכה ב"ם קי"ג כל ישראל ראויין לאותה איצטלא, ועיי' לעיל ר' ישמעאל). — ר"ע אמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריוח (שבת קי"ח). אין מול לישראל (שם קנ"ו). מעונן זה המחשב עתים ושעות ואמר היום יפה לצאת (סנהדרין ס"ה). כאשר חלה ר"א נחם אותו ר"ע באמרו לו חביבין יסורים (שם ק"א). — וכאשר נשאלה השאלה אם לימוד גדול או מעשה גדול אמר ר"ע לימוד גדול שהלימוד מביא לידי מעשה (קידושין מ'). — ודרכו של ר"ע להורות גדולי עניני מוסר בדרך דרוש והגדה. עיי' ב"ם ס"ב: שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים אם שותין שניהם ממים ואם שותה אחד מהן מגיע לישוב דרש בן פטורא מוטב שישתו שניהם וימותו וכו' עד שבא ר"ע ולימד וחי אחיך עמך חיך קודמים לחיי חברך. — מכילתא פ' יחרו פ' לא תעשון אתי: ר"ע אומר לא תעשון אתי כדרך שאחרים מנהגים כשהטובה באה עליהם מכבדים את אלהיהם וכשהפורענות באה מקללים את אלהיהם אבל אחם אם אביא עליכם טובה תנו הודאה ושאיבא עליכם יסורים תנו הודאה. — ת"כ פ' קדושים פ' ואהבת לרעך כמוך: ר"ע אומר זה כלל גדול בתורה. — וע"ע יומא פ"ה אמר ר"ע אשריכם ישראל לפני מי אחם מיטהרין ומי מטהר אתכם שנאמ' וכו'. סוטה י"ז דרש ר"ע איש ואשה זכו שכינה ביניהן וכו' ועיי"ש ברש"י (ומזה אפשר לחת טעם להמאמר דר"ע סוף גיטין: אפי' מצא אחרת נאה הימנה, והוא זר מאוד ובפרט בפי ר"ע אשר אמר ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה. אבל ר"ע שפט בחכמתו אם יש אהבה תקועה בלב איש לאשה אחרת הוא שותה בכוס אחר, וזה הוא כעין ניאוף ושנוא לפני המקום, לכן אמר שטוב יותר לגרש את אשתו).

בהגדה דברי ר"ע עמוקים מאוד. עיי' חגיגה י"ב: שאל ר' ישמעאל את ר"ע אתה ששימשת את נחום איש גם זו וכו' את השמים ואת הארץ מה היה דורש בהן אמר ליה אילו נאמר שמים וארץ הייתי אומר שמים שמו של הקב"ה וכו'. והקורא בספרי יונים הקדמונים יבין סוד זה המאמר, כי הוא נגד המכחישים כורא נבדל מן הטבע ואומרים כי כח הטבע הוא האלהות. —

ר"ע אמר על שיר השירים שהוא קודש קדשים (ידים פ"ג מ"ה) שהיה דורש אותו על כנסת ישראל ועל האהבה אשר בינה ובין המקום וכו'. ונדע כחו בהתעוררותו להרחיק דופי ומעות בכבוד עליון, עיי' מכילתא פ' בשלח פ"ו: דרש ר' פפייס לסוסתי ברכבי פרעה רכב פרעה על סוס זכר נדמה לו וכו' אמר לו ר"ע דיך פפייס

וכו' אמר הקב"ה כשם שששתי על מצרים וכו' דרש ר' פפייס והוא באחד ומי ישיבנו וכו' אמר לו ר"ע דייך פפייס וכו' אין להשיב על מי שאמר והיה העולם אלא דן הכל באמת והכל בדיון. דרש ר' פפייס הן האדם היה כאחד ממנו כאחד ממלאכי השרת אמר לו ר"ע דייך פפייס אלא הקב"ה נתן לפניו ב' דרכים אחד של מות ואחד של חיים ובחר לו דרך המות, וע"ע שם ובב"ר פ' כ"א מדרש חיות פ' סוסתי. — אך לפעמים נטה מזה הגבול ואז גערו בו חבריו. עיי' יומא ע"ה לחם אבירים אכל איש לחם שטלאכי השרת אוכלין אותה ויפה אמר ר' ישמעאל אמרו לעקיבא טעיתה וכי סלאכי השרת אוכלין לחם וכו'. חגיגה י"ד אחד לו ואחד לדוד דברי ר"ע אמר לו ר' יוסי הגלילי עקיבא עד מתי אחת עושה שכינה חול וכו'. וכן גער בו שם ר' אלעזר בן עזריה, ואמר לו מה לך אצל הגדה וכו'. — ולפעמים מעפיל לדרוש ולחקור שמות המכוסים בסיפורי המקרא, עיי' שבת צ"ו ומה שהשיב לו ר' יהודה בן בחירא.

ר"ע היה גדול במעשה מרכבה ונכנס בפרדס ויצא בשלום (חגיגה י"ד)

ועיי' ירושלמי שם פ"ב הל' א'.

ונבוא עתה לברר קצת קורותיו של ר"ע והחקירה זאת חפיץ אור גם על קורות איוה תנאים אחרים. ר"ע חי לפי הספרי סוף חמת חכמה ק"כ שנים, וכדוהו בן מ' שנים התחיל ללמוד תורה ומ' שנה לסד, ומ' שנה לימד. ועיי' באבות דר"נ פ"ו איך היתה תחילת לימודו של ר"ע ושהלך הוא ובנו אצל מלמדי תינוקות, ואח"כ הלך וישב לפני ר' אליעזר ור' יהושע. ועיי' ירושלמי נויר פ"ג הל' ד, מס' שמהות סוף פ"ד, מס' דרך ארץ וזמא סוף פ"ו תחילת תשמישו לפני חכמים. ור"ע נשא בת כלבא שבוע שלא ברצון אביה וחי עם אשתו חיי צער ועניות, ובכל זה לא רפתה ידו מן התורה ואשתו סמכתהו והזקתהו ללמוד תורה הרבה, וכאשר שב בכבוד ומספר גדול של תלמידים הלכו ברגליו אמר שלי ושלכם שלה (נדרים נ'). וחשובתו הראשונה של ר"ע לפני ר"א היתה הך דפסחים פ"ו מ"א מ"ב אהר שהיה י"ג שנים לפני ר' אליעזר ולא היה יודע בו. ועליה אמר ר' יהושע לר' אליעזר הלא זה העם אשר מאסח בו צא נא עתה והלחם בו (ירושלמי פסחים שם). ופעם אחת שהה ר"ע לבוא לבהמ"ד וישב לו מבחוץ נשאלה שאלה זו הלכה אמרו הלכה מבחוץ חורה ונשאלה אמרו חורה מבחוץ חורה ונשאלה שאלה אמרו עקיבא מבחוץ פנו לו מקום בא וישב לפני רגליו של ר' אליעזר (מדרש חיות פ' לריח שמנין). וישיבת ר"ע היתה בבני ברק (סנהדרין ל"ב). — והנה לפי הסיפור של הספרי האריך ר"ע ימים רבים, אף שהמספר ק"כ נראה על צד השאלה, אבל ימיו של ר"ע לא היו ימי השקט ובטח, כי רוח ה' החלה לפעמו גם בעת זקנותו ועוררחהו להוביל רגליו למרחוק למדינות אשר שם בני ישראל יושבים: לכרכי הים לגנוק, לגליא, לאפריקי, לערביא, להביא ידם בכרית נגד הכובש הרומי

ולהחזיק ידי בר כוכבא אשר עליו דרש ר"ע עוד אחת מעט וכו' (סנהדרין צ"ו). והמעשה דבר כוכבא ומלחמת ביתר מסופר בארוכה ירושלמי חענית פ"ד ובאיכה רבה פ' בלע ה' ולא חמל. ור"ע נהרג ביסורים קשים ע"י טורנוסרופוס. וחל עלינו חובת ביאור מתי נהרג ר"ע אם קודם מלחמת ביתר או לאחר המלחמה. בהשקפה ראשונה נשפוט כי עשו בו משפטים אחר המלחמה. אבל יש בזה ספיקות רבות. הנה סנהדרין י"ב איחא: מעשה בר"ע שהיה חבוש בבית האסורים ועיבר ב' שנים זה אחר זה. וזה הסיפור מורה שהיה ימים רבים במשטר וכן יצא לנו מסיפורים אחרים שהביאו לפניו תלמידיו שאלות לבית הכלא אשר היה עצור שם. עיי' יבמות ק"ח ע"ב ושם פי"ב ט"ו ובבלי וירושלמי שם, ועיי"ש היאך הערים ר' יוחנן הסנדלר לשמוע הלכה מפי רבו. והנה אם חבישת ר"ע היתה אחר המלחמה כאשר כבר נצחו הרומיים את היהודים וכלו במ חמתם בחרב הרג ואבדן, היקובל על הדעת כי חמלו המנצחים על חכם אחד מהיהודים ולא הרגוהו בשצף קצף ביום אשר בא בידם? וכי הרומיים זה היה דרכם לסו לחקור בדיון ולהפוך בזכות המנוצחים לבלתי שפוך דם נקי? היודע גם למרחוק הנהגת זאת האומה עם הגוים והמשפחות אשר הרימו בה יד וקשרו עליה קשר, ואיך טרפה ודרסה והרגה זקנים עם נערים מבלי בחינה וחקירה יבין מה שיש בזה מן הפלא כי איחרו מיתת ר"ע ב' שנים. וגם השיחות הנזכרות בש"ס ובמדרש בין טרנוסרופוס ור"ע לא יכוננו, כי לא זה דרך הרומיים להתעסק הרבה ולבוא במשא ומתן של דברים — ואף אם להתעלל ולצחק — עם המורד במ, וביום אשר נשבה היה נמסר לחרב. ועיי' ירושלמי חענית שם לא נמצא שום רמז שהיה ר"ע בביתר, או שהעיר בעת ההיא העם למלחמה או שתמך ידי בן כוזבא בטועצות. וגם בבלי ברכות ס"א לא נזכר כלל שר"ע נחבש על שהיתה ידו עם בר כוכבא. לכן נראה בכירור שר"ע נאסף אל בית האסורים כבר קודם מלחמת ביתר. וכבר כתבנו שר"ע הניע לב היהודים הקרובים והרחוקים להלחם נגד הרומיים אשר הכבידו עולם עליהם. ואף שר"ע הלך ועשה בלאט נראה שעל ידי נסיעותיו והליכותיו היה נחשד בעיני הרומיים ואפשר ששמעו מהטועצות של ר"ע, ולכן שמו אותו במשטר, אבל לא שלחו בו יד להרגו כי חיל הרומיים בא"י היה בעת ההיא מתי מספר, ויראו פן יקומו היהודים למלחמה אם יהרג הגדול והנכבד בעיני דורו. ובהיות ר"ע בבית האסורים התגלעה מרידת היהודים אשר היתה טמונה בלכם מעת הפך אדרייאנוס לבו לשנוא אותם, וחחת כי בתחילת מלכותו היה מתראה אוהב היהודים וידו פתוחה לבנות חרבות ירושלים, התעולל עלילות ברשע וחשב מחשבות נגד היהודים⁽⁸⁾. וכאשר החלו היהודים למרוד בהרומיים ולערוך נגדם

(8) עיי' ערך מלין ע' אדרייאנוס.

מלחמה פרצה השנאה החקועה בלב האויבים גרריה ועלחה על ר"ע באכזריות חמה להטות אותו ביסורים קשים אשר ישום לב כל שומע עליהם⁹. ונשוב עתה להספרי אשר זכרנו: ר"ע לימד מ' שנה. ומצינו שהיה ר"ע ראוי לנשיאות ביום שהורידו ר"ג מנשיאותו (ברכות כ"ז), א"כ כבר לימד או ושמעו הלך למרחוק. ויותר מזה איתא יבמות פט"ז מ"ז: אמר ר"ע כשידחתי לנהרדעא לעבר שנה מצאתי וכו' וכשבאתי והרציתי הדברים לפני ר"ג שמח לדברי וכו', והנה כזה ראינו שהיה ר"ע כבר בימי ר"ג בתוך הגדולים, דהרי הלך לעבר שנה¹. ואם ר"ג לא נהג נשיאותו עד ה' שנים אחר החרבן (כדעת קצת מחכרים), א"כ מר ר"ע לפני מלך אדרייאנוס!². גם ר' ישמעאל אשר היה קטן בעת החרבן ור' יהושע פדאו (עיי' לעיל ר' ישמעאל) ישב כבר בין גדולי החכמים ביום שהושיבו את ר' אלעזר בן עזריה לנשיא (ידים פ"ד מ"ג), ואיך נתגדל בה' שנים לחכם מן החכמים! לכן האמח יורה דרכו שגם ר' יוחנן בן זכאי גם ר"ג נהגו נשיאותן הרבה שנים (ורבי"ז היה במקום הנשיא ועיי' לעיל ר' יוחנן בן זכאי), וכבר זכרנו (עיי' ר' גמליאל) שר"ג היה ראש לחכמים בנסיעה השנית לרומי והנסיעה זאת היתה אחר סות דאמציאן בשנת כ"ו לחרבן הבית (עיי' ר' יהושע³). ונראה שנשיאותו של ר"ג נמשכה איזה שנים ממלכות טרייאנוס, וא"כ היה ר' ישמעאל כבר בן מ' שנה ביום שהושיבו את ראב"ע לנשיא. וע"ע לקמן חלמדי-ר' עקיבא האחרונים.

עוד יש לנו להזכיר רבותיו, חביריו וחלמידיו של ר"ע. ר"ע שימש נחום איש גם זו (חגיגה י"ב, שבועות כ"ו). ושאל ג"כ שאלות מר' נחוניא בן הקנה רבו של ר' ישמעאל (עיי' לעיל ר' נחוניא בן הקנה). גם שימש את ר' גמליאל והיה לפניו כחלמדי כפוף לפני רבו, עיי' ערכין ט"ז: אמר ר' יוחנן בן נורי מעיד אני עלי שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי שהייתי קובל עליו לפני ר"ג, ור"ע קרא לו בהרבה מקומות רבי. עיי' ברכות ל"ו, חוספחא דמאי פ"ה, אבל כבר נחפרסמה חכמתו בימי ר"ג והלך לעבר שנה עיי' לעיל, גם נסע עם ר"ג לרומי. וביום שהורידו את ר"ג היה בדעתם להשיב ר"ע לנשיא. ור"ע חולק לפעמים על ר"ג עיי' ברכות פ"ד מ"ב, פ"ו מ"ה, עירובין פ"ד מ"א

(9) גם הרב רש"ל כתב כיום חסד חלק ז' ד' 186 שר"ע סת לפני המהומה הגדולה וההרג רב עיי"ש.

(1) וזה שלא עיבדו ב"א" כתבו התו' יבמות קט"ז ע"א דמשום אונס היה ועיי' לקמן הערה 3.
 (2) מחרבן הבית עד מות דאמציאן נמשכו כ"ה שנים עיי' לעיל ד' 84. ונערמא מלך שנה אחת ד' חדשים י' ימים, טרייאנוס מלך י"ט שנים ו' חדשים ט"ו ימים, אדרייאנוס מלך כ' שנים י"א חדשים. עיי' ע"ז בסיפרי דר"א קאמסוס. 23, 69, 8, 68.
 (3) דאמציאן איש דמים שנא את היהודים, וביסוס היו גזירות לישראל כאשר כבר זכרנו למעלה, ומן הגזירות אלה היה אפשר ג"כ שלא ישבו לעבר השנה, זה היה האונס (עיי' הערה 1) אשר הכריח ר"ע לצאת לנהרדעא.

ובמ"א. — ר"ע שימש ר' אליעזר וכבר זכרנו תשובתו הראשונה לר"א, ולרוב קורא לו רבי, וחולק עליו בהרכבה מקומות במשנה וברייתא. — גם שימש את ר' יהושע ופעמים מפרש לר"י ההלכות אשר שמע ולא ידע לפרשן. וחלק כבוד לר"י אם אמר לו איש הלכה בשמו, וגם הוא אמר הלכות בשם ר"י (עיי' לעיל ר' יהושע). ואך במקומות מעטים חולק על ר"י שביעית פ"ג מ"י, יבמות פ"ד מ"ג, אבל לא מצינו שקרא לו רבי. — את ר' יוחנן בן זכאי לא שימש ר"ע כלל ולא מצינו בשום מקום שדיבר עמו (ומה דאיתא סוטה פ"ה מ"ב והלוא עקיבא חלמידך וכו', כבר כתב הרמב"ם שם בפירושו שהכוונה חלמיד חלמידך). — ר' חנינא סגן הכהנים היה נכבד בעיניו והוציא דבר מחוק דבר מחוק עדותו. עיי' עדיות פ"ב מ"א מ"ב ועיי' פסחים י"ט אמר ר"ע זכינו שאין טומאת ידים כמקדש והוא הוספה לעדותו של ר' חנינא עדיות שם מ"ב. ולא מצינו שלמד ר"ע אצלו חורה, ואפשר כבר מה טרם זרח אורו של ר"ע. וחולק עליו שקלים פ"ד מ"ד, נגעים פ"א מ"ד. — גם חולק לפעמים אב"ש וב"ה, עיי' שקלים פ"ח מ"ז, גיטין פ"ט מ"י, ב"מ פ"ג מ"ג, כלים פ"כ מ"ו, אהלות פ"ה מ"א מ"ב, עוקצין פ"ג מ"ה. ובברייתא ברכות כ"ג, בכורות ל"ב. — ומצינו שהוסיף על עדותו של ר' שמעון בן בתירא עדיות פ"ח מ"א. — ר"ע היה חלמיד לר"ט ולבסוף נעשה לו חבר עיי' לעיל ר' טרפון.

חבריו של ר"ע הם: ר' ישמעאל, ר' אלעזר בן עזריה, ר' יוחנן בן נורי, ר' יוסי הגלילי, ר' שמעון בן גנס, ר' יהודה בן בבא, ר' ישבב. ועיי' לעיל ר' יהודה בן בתירא.

וחבלו של ר"ע נפל בנעימים, כי היו לו חלמידים גדולים גבורי החורה. ונדבר על כל אחד מהם במקומו.

לר"ע ייחסו ב' ספרים: אותיות דר"ע וס' יצירה, אבל לא נזכרו בנמצא. וכבר כתבנו שאין לנו עסק בספרים אשר אין זכרם בש"ס (וס' יצירה אף שנזכר בסנהדרין לא הובא ממנו מאמר).

ר' יוחנן בן נורי.

ר' יוחנן בן נורי היה חברו של ר"ע ובעל מחלקותיו, ונראה שהגיע כבר להוראה בימי ר"ג כי דן ר"ה פ"ב מ"ח על עדי החדש טרם בואם לפני ר"ג ואמר עדי שקר הם. אך כאשר קיבל ר"ג (שם) לא התרים כנגדו, ולכן לא קצף עליו ר"ג כאשר קצף על ר' יהושע בעובדא אחרת כמותה, עיי' ש"ס ט. — וקיבל על ר"ע לפני ר"ג עיי' לעיל ר"ע, ומה נראה קצת שהיה בימי נעורתו בעין חלמיד לר"ג. גם תבע כבוד ר"ג אחרי מותו ואמר לר' יהושע אשר נכנס לבטל דבריו של ר"ג, יהושע אין שומעין לך שכבר נקבעה הלכה כר"ג (עירובין מ"א). — ומצינו לפעמים שהיה מתוכח עם ר' אליעזר בדין מדיני התורה, עיי' תוספתא כלים ב"ק פ"ו ח"כ פ' שמיני פרשה ז'

(והובא בר"ש כלים פ"ח מ"א): אמר ר' יוחנן בן נורי נמתי לו לר"א אם הצילו אהלים זמין. גם אמר הלכה משום ר"א קידושין ל"ט ר' אלעזר ברבי יוסי וכו' **אצל** משום ר' יוחנן בן נורי שאמר משום ר"א הגדול. — מאמרו לר"י **הטובא** לעיל, "יהושע אין אנו שומעין לך" מורה שהיה כעין חבר לר' יהושע⁴, ובאהלות פ"ד מ"ג חולק עליו. — ומצינו שעמד על רגליו לדרות דברי ר' ישמעאל ודברי ר"ט⁵. אבל לא מצינו לו במ"א מחלוקת עם ר' ישמעאל ור' טרפק. —

לר' יוחנן בן נורי נמצאים קרוב למ' הלכות במשנה. ורוב הלכותיו הנה בס' טהרות (במשנה הוספתא וח"כ). גם באו לו הלכות בס' זרעים (לרוב בחוספתא) ובס' מועד, ובס' נויקין לא נמצא ממנו כ"א מעט מועד, וגם בס' קדשים הלכותיו מעטות. — במקום שהוא חולק עם ר"ע כאה לרוב החשובה אשר השיב לר"ע. עיי' חמורה פ"א מ"א, אהלות פ"ב מ"ו, נגעים פ"י מ"א, עוקצין פ"ג מ"ה, ח"כ פ' שמיני פרק ו'. ולפעמים פתא דמשנה כותיה. עיי' כלים פ"ח מ"א: אמרו וכו', ועיי' חוספתא שם ב"ק פ"ו. גם מצינו לפעמים הלכה כריב"נ, חלה פ"ד מ"ב, ר"ה פ"ד מ"ו, נדרים פ"א מ"ד. — ובמקום אחד בא במשנה בקיצור (אהלות פ"ח מ"א), "ריב"נ לא היה מודה" ואין דומה לו בכל המשנה. עומק שכלו של ריב"נ ניכר מחשובותיו. דרכו של ריב"נ לעמוד ג"כ על הלשון שקיבל ועל ל' בני אדם; עיי' אהלות פ"ב מ"ו, נגעים פ"י מ"א. — וכאשר היה לבו כלב הארי אמר על הלכה אחת (פלוגתא דב"ש וב"ה כלאים פ"ו מ"א) טועין כל האומרים כן. — מהלכותיו המפורסמות: הכבר אוסרת ואינה נאסרת (חרומות פ"י מ"א), חפצי הפקר קונין שביחה (עירובין מ"ה), אורו מן דגן הוא (פסחים ק"ד). — ויש לו מאמר גדול במדות בני אדם: המקרע בגדיו בחמתו והמטבר כליו בחמתו והמפור מעותיו בחמתו יהיה בעיניך כעובד ע"ז (שבח ק"ה). מושבו של ריב"נ היה בבית שערים, כאשר מראים הרבה מקומות בחוספתא. — ונראה כי ראה בעיניו הצרה קרובה לבוא. עיי' יבמות ט"ו: ולא הספיקו לגמור את הדבר עד שנטרפה השעה. אבל לא מצינו שחי בימי החושך והיגון של גזירות אדריינוס. ומוה גראה כי מפני הרעה נאסף הצדיק.

ריב"נ נקרא גיטין ס"ז קופת הרוכלין.

4) ובתוספתא תענית פ"ב ליתא הך יהושע אין אנו וכו', אך נראה שיש שם ט"ס, וצ"ל כמו שהוא בש"ס עירובין. — אבל מה שנמצא בבלי שם ד' י"א: לא כך היה המעשה שהלך ר' יהושע אצל ר' יוחנן בן נורי ללמוד תורה וכו' ואמר לו רבי וכו' הוא בבירור ט"ס ואיך אפשר לומר שר' יהושע חברו של ר' אליעזר הלך ללמוד תורה אצל ר' יוחנן בן נורי! וגם קרא לו רבי! ובתוספתא תרומות פ"ז איהא על הלכה אחת: מעשה שהלך ר' יוחנן בן נורי ברוקה אצל ריב"נ לבית שערים וכו', עיי"ש. וכן בירושלמי כלאים פ"ד הל' ד' איתא: מעשה שהלך ר' יהושע בן קרחה אצל ריב"נ, ואפשר שיש לגרוס כן גם בבבלי.

5) שבת כ"ו עיי"ש שעקר דבריו הם נגד אלה כ' התנאים. והתנאים האחרים אשר נזכרו שם היו בדור אחרון לריב"נ.

ה' יוסי הגלילי

שני החכמים קריאי התורה נקובים בשם העמיד הגליל: ר' ישמעאל (עיי' לעיל) ור' יוסי הגלילי. תחילת בואו של ר' יוסי הגלילי לפני החכמים היה ביבנה, ומיד בהכנסו לבהמ"ד הראה חכמתו לפני ר' טרפון בשאלות עמוקות ונסחלק ר"ט ועמד ר"ע צפרק (זכחים נ"ו), ספרי פ' קרח ב' קי"ח). ובמקום אחר מצינו שנצח גם את ר"ע וקרא עליו ר"ט ראיחי את האיל מנגח ימה וכו' וכל חיות לא יעמדו נגדו זה ר"ע ואני הייתי מבין והנה צפיר עוים בא מן המערב וכו' זה ריה"ג וראיחי סגיע אצל האיל ויחמרמר אליו ויך את האיל ולא היה כח לאיל לעמוד לפני זה ר"ע (תוספתא סוף מקואות, ספרי פ' חקת פ' קכ"ד ועיי' בר"ש סוף מקואות). אבל מן תחלת המאמר הזה שם יש ללמוד שריה"ג היה נכנע תחת יד ר"ע והיה מחויק עצמו כחלמיד לפני הרב אף שר"ע היה מכיר גדול ערכו. וז"ל התוספתא: פרה ששתתה מי הטאת ושחטה בתוך מעת לעת זה היה מעשה והיה ריה"ג מטהר ור"ע מטמא סיע ר"ט את ריה"ג סיע ר' שמעון בן ננס את ר"ע סילק ר"ש בן ננס את ר"ט סילק ר"ע את ריה"ג אחר זמן מצא לו תשובה אמר לו מה אני לחזור בי אמר לו לא לכל אדם אלא לך שאתה הוא יוסי הגלילי (ובספרי שם איתא: זה אחד מן הדברים שהיה ריה"ג דן לפני ר"ע). וכן במה שאמר ר"ע לריה"ג ע"ז פ"ג מ"ה: אני אובין ואדון לפניך הוא כדיבור הרב המבין דבר לחלמידו, והל' אדון לפניך הוא דרך כבוד, וכבר הראינו לעיל (ר"ע) דרך ענותנותו של ר"ע. והנכון שריה"ג היה כחלמיד חבר לר"ע עד שנחעלה להיות לו חבר⁶). לריה"ג נמצאו במשנה לערך ל' הלכות. בס' זרעים נזיקין יש לו מאמרים מעטים, ורוב לימודו הוא בס' הקרבנות והעבודה. עיקר דרך לימודו של ריה"ג הוא באופן הראשון אשר זכרנו לעיל לר"ע, לסמוך ההלכה על המקרא. עיי' עירובין צ"ו ק"ד, פסחים כ"ג, ל"ז ס"ד, ביצה כ"א, חגיגה י"ח, כחובות מ"ד, קידושין ט"ו, ב"ק מ"ב ק"ט, סנהדרין כ"ח, ע"ז מ"ה, זכחים פ"ג, מנחות נ"ו. — ודרכו של ריה"ג לדרוש הקרא בפנים חדשות ולא כמשמעו; עיי' עירובין צ"ו, פסחים ל"ה, סוטה פ"ח מ"ה, מכות פ"ב מ"ו. ור"ע חולק עליו במקומות אלה ודורש הקרא כפשוטו. עיי' לעיל ר"ע, אבל מצינו ג"כ לריה"ג שעומד

(6) ועיי' תנ' ע"ז מ"ה. ובספרי פ' קרח פ' קי"ח איתא: שתק ר"ט וקפץ ר"ע ואמר לו בני זכו, ועוד שם: אמר לו בני כך אני דורש ובשרם זכו, נראה שמל' בני בני ט"ס. ועוד יש שם כמה טעיות עיי' ש. — ומה שנראה זר קצת גם לפי השערתנו שריה"ג נתעלה לחבר לר"ע, הוא מה דאיתא חגיגה י"ג שאמר ריה"ג לר"ע: עקיבא עד סתי אתה עושה זכו, וכן ת"כ פ' צו פרק ח': אמר לו ריה"ג, עקיבא אמר אתה מרבה כל היום זכו" וכן נכון בפי איש אשר היה בתחילה תלמיד חבר לר"ע לקרא לר"ע עקיבא זכו, ואיפשר שיש פה איזה ט"ס.

נגד ר"ע ולא שמע לו להוציא הקרא ממשמעו. עיי' זבחים פ"ב חטאת אין לך אלא חטאת קדשי קדשים מנין ח"ל וכל חטאת דברי ר"ע אמר לו ריה"ג אפי' אחת מרבה כל היום כולו איני שומע לך. ח"כ פ' אמור פרשה ו' איש איש להביא את הנכרים שהם נודרים בנדרות ונדרות וכו' אין לי אלא עולה מנין לרבנות את השלמים וכו' ח"ל נדרהם לכל נדבותם דברי ר"ע אמר לו ריה"ג אפי' אחת מרבה כל היום אין כאן אלא עולה בלבד⁷). ומצינו לריה"ג שדורש אך חלק. עיי' סכילתא פ' בא פ' בחורש ח': ריה"ג אומר חשביחו מערב יום טוב אחת אומר וכו' ח"ל אך חלק⁸). שם פ"ט: אך אשר יאכל לכל נפש שומע אני אף נפשות בהמה וכו' ח"ל לכם ריה"ג אומר אך חלק. ספרי פ' מסעי פ' קנ"ח: אך את הזהב ואת הכסף וכו' ריה"ג אומר כלים אחת אומר כלים או אינו אלא גלומים ח"ל אך חלק.

מהלכותיו המפורסמות ובאות בהרבה מקומות בש"ס, חמץ בפסח מותר בהנאה (פסחים כ"ח), קדשים קלים ממון בעלים (כ"ק י"ב), כל לא תעשה שבתורה לאו שיש בו מעשה לוקין עליו לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו חוץ מנשבע וטימר ומקלל חברו בשם (שבועות כ"א), אפשר לצמצם (בכורות פ"ב ט"ו).

בהגדה דרכו של ריה"ג למצוא טעם המקרא כמה שראתה התורה מה יהיה אחרית הדבר. עיי' סנהדרין ע"ב: תניא אמר ריה"ג וכו' מפני שאכל זה חרטימר בשר וכו' אלא הגיעה תורה לסוף דעתו וכו', וכן שם צ' הגיעה התורה לסוף דעתה של ע"ו וכו'. — ולפעמים דרשוחיו נחמדות מאוד, עיי' נדה ל"א דרש ריה"ג מאי דכתיב אורך ה' על כי נוראות נפלאותי בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מרח בשר ודם וכו'. — ב"ר פ' נ"ה והאלהים נסה את אברהם ריה"ג אומר גדלו כנס זה של ספינה. — ויקרא רבה פ"ט ריה"ג אומר גדול השלום שאפי' בשעת מלחמה אין פותחין אלא בשלום.

בעל פלוגתיה דריה"ג הוא לרוב ר"ע. ומשאו ומתנו בהלכה היה עם ר"ט ור"ע וראב"ע, ועמהם נכנס להשיב על ר' אליעזר אחר פטירתו (גיטין פ"ג). ור' יהושע אמר שם אין משיבין את הארי לאחר סוחו, אבל במקום אחר לא מצינו שדיבר עם ר"י, גם עם ר"א לא היה לו שום התקשרות בהלכה, וגם לא עם ר' ישמעאל אף שהלך לנחמו על מיתת בניו (מ"ק כ"ח). ונראה שהיה ריה"ג רך בשנים כאשר בא בתחילה לכרם ביבנה. ולא מצינו שלמד בפני ר"א ור"י אבל נראה

7) ובמנחות ע"ב איתא הגי': אין לי אלא עולה שלמים מנין וכו' דברי ריה"ג ר"ע אומר אשר קריבו לה' עולה אין לי אלא עולה וכו'.

8) בבלי פסחים ה' איתא: ח"ל אך חלק דברי ר' יוסי, והוא ט"ס וצ"ל ריה"ג. וכן הגיה בעל גזע ביהודה.

ששימש את ריב"ג⁹). — וריה"ג לא נזכר במס' ערוית וזה סורה קצת יהיה מצער בשנים בעת נשנית הך מסכתא. מדותיו של ריה"ג מורות על נדבכת לבו, ושמן חורק שמו גם לדורות הרחוקים המספרים צדקתו, עיי' ירושלמי כחוכות פ"א הל' ג'. ב"ר פ"ז היאך גמל חסד עם אשתו אשר הקניטתו ונירשה¹). וכירושלמי ברכות פ"ה הל' ב' איתא אמר ר' שמואל בר נחמני בשעה שישאל באין לידי עבירה ומעשים רעים והגשמים נעצרים הן מביאין להן זקן א' כגון ריה"ג הוא מפניע בעדם והגשמים יורדים. ועל ריה"ג נאמר אבות דר"נ פ"ח מלקט יפה בלא גסות הרוח.

קורותיו של ריה"ג לא נודעו. ועיי' עירובין נ"ג השיחה שהיתה לו עם ברוריא. — לריה"ג היה בן גדול בתורה, עיי' לקמן ר' אלעזר בנו של ריה"ג. ועוד נזכר לו בן בין התנאים ושמו ר' חנינא חולין י"ב. לפעמים נמצאו מאמרים בשם ריה"ג והם לר' יוסי (בן חלפתא) ולפעמים להיפך²).

ר' אלעזר המודעי.

ר' אלעזר³ המודעי, כלו' מן המודיעים, היה בימי ר"ג אשר אמר עליו עדיין אנו צריכין למודעי (שבת נ"ה), ובמלחמת ביתר עמד בחוקף ליסין בר כוכבא, וכאשר באה ביתר במצוק נלחם בעדה בתעניתו ובתפילתו, וכן כוויבא המית אותו באולתו כי שמע לדברי לה"ר של כחי אחד (ירושלמי תענית פ"ד). — דברי ר"א המודעי המה בהגדה ואך הלכה אחת נאמרה בשמו והיא ג"כ קרובה להגדה. שבועות ל"ה כל שמות האמורים בתורה באברהם קדש חוץ מזה שהוא חול ויאמר יי' אם נא מצאתי וכו' חנינא בן אחי ר' יהושע ור' אלעזר בן עזריה משום

9) עיי' מנחות ל"ח ר' יצחק אומר משום ר' נתן שאמר משום ריה"ג שאמר משום ריב"ג. ועיי' קידושין ל"ט ר' אלעזר ברבי יוסי שאמר משום ר' יוסי בן דורמסקית שאמר משום ריה"ג שאמר משום ריב"ג שאמר משום ר"א הגדול. ובתוספתא ערלה איתא ר"א ברבי יוסי שאמר משום ר' יוסי בן דורמסקית שאמר משום ריב"ג וכו' ונגרע ריה"ג והוא נכון יותר. 1) ומה דאיתא שם: סליק ר' אלעזר בן עזריה לגביה אמר לי' (לריה"ג) רבי שיבקה וכו', פ' רבי נראה ט"ס, דהרי ריה"ג היה תלמידו של ר"ט, ואך יאמר לו דאב"ע רבי וכבר הערנו עיי' לעיל במאמר ראב"ע.

2) זכחים פ"ד איתא: תגי' ר' אלעזר אומר משום ר' יוסי הגלילי. ומדברי התו' בכמה מקומות מוכח שהיו גורסין ר' יוסי (ולא הגלילי) וכבר העיר שם ר"פ ע"ו. גדה כ"ח פרט לכלי חרס דברי ר' יוסי, ובקעובין ק"ד איתא דברי ר' יוסי הגלילי, וכן עיקר עיי' ספרי פ' נשוא פ"א. — ובכ"ז אין לשבש הגי' פסחים כ"ח: ריה"ג אומר תמה על עצמך וקדמו שם ר' יהודה ור' שמעון, הדואי לא עליהם אמר דבריו כי כבר מצינו שם ל"ב לר"ע ולראב"י דחמץ בפסח אמור בהנאה, והתנא דבריתא כ"ח מידר יחד הדעות הנאמרות בענין זה, ועיי' לקמן ר' אלעזר חכמא.

3) בתנאים הבאים בשם זה אין להכריע לפעמים אם יש לקרות אלעזר או אלעזר. הלכנו בדרך חכ הפסחים.

ר' אלעזר המודעי אמר אף זה קודש. — ודבריו בהגדה מספורים בש"ס ועיקרם במכילתא פ' המן ופ' ויבוא עמלק. — וכבר זכרנו במ"א⁴) שרוב המאמרים של ר"א המודעי יש להם המשך למצב האומה בעת המלחמה זאת, ובאים הן לזרז את בר כוכבא ביראת ה' ולצאת ולבוא לפני העם, הן לעזור לבב הנלחמים לצאת לקרב ולבטוח בה' כי לא קצרה ידו להושיע ולעשות נסים בזכות אבות, וגם לחזק ידי הבאים במצור ובחוסר לחם כי כיד ה' לפתוח ארובות השמים כאשר עשה לאוכלי המן. — וכיוצא ע"ו איחא: וכבר היה ר' טרפון ור' ישמעאל וקנים וישבין ועוסקין בפ' המן והיה ר"א המודעי יושב ביניהן וכו' אמר לו ר"ט מודעי עד מתי אחת מגבב דברים. ומביא עלינו אמר לו רבי מקרא אני דורש וכו', א"כ היה ר"א מתלמידי ר"ט, או מן הצעירים בחורה, אבל במכילתא ליתא מ' רבי והוא הנכון⁵).

ר"א המודעי בא מאמר מוסרי אבות פ"ג מ"א.

ר' חנינא בן אנטיגנוס.

ר' חנינא בן אנטיגנוס חי קרוב לזמן הבית ואפשר שראה הבית בבנינו. עיי' תוספתא ערכין סוף פ"א ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר מכירן הייתי (המכין בחלל לפני המזבח) ולויים היו. — בכורות ל' ר' יהודה ור' יוסי איסתפקא להו מילתא שדרו רבנן לגבי בני ישראל ר"ח בן אנטיגנוס⁶). — הלכותיו של רחב"א נשנות הרבה פעמים במשנה ורובן נאמרות בענין טומי בהמה וטומי אדם (בכורות פ"ו מ"ג מ"ד מ"י מ"א, פ"ו מ"ב מ"ה), ובענין נדה (נדה פ"ו מ"ג וחכמים אומרים, ובש"ס שם נ"ב מאן חכמים ר"ח בן אנטיגנוס. פ"ה מ"ב, ובש"ס שם ד' ה' י"ב). ויש לו הלכות גם בשאר ענינים עיי' שביעית פ"ו מ"ג, עירובין פ"ד מ"ה, יבמות פ"ג מ"ב, חמורה פ"ו מ"ה. ועיי' ג"כ חגיגה כ"ד, סנהדרין ס"ד, חולין י"ח, נ"ג. ולא מצינו לו הלכה לא בס' נויקין ולא בענין הקרבנות והמנחות, אבל מצינו לו סיפורים להלכה בענין בית המקדש ומשרתיו, עיי' תוספתא שקלים פ"ג רחב"א אומר כ' פרכות היו שם אחת פרוסה ואחת טוקפלת נטמאת פרוסה פורסו אחת המוקפלת בערב יום הכפורים מכניסין את החדשה ומצויאין את הישנה. — תוספתא סוכה פ"ד רחב"א אומר לא היה פיים אלא יו"ט הראשון של חג. — נזיר ד' מ"ז ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר למה תקנו סגן לכה"ג

(4) מאנאטשור. יאהרג. 3 ד' 157.

(5) ומה דאיתא בשבועות ל"ה ר' אלעזר בן עזריה משום ר' אלעזר המודעי נראה ש"ס וז"ל ר' אלעזר בן פרטא משום זכו, וכן מצינו שזה האהחן אמר סנהדרין כ"ב בשם ר' אלעזר המודעי.

(6) מזה נודע שהג"י נדה כ"ג רחב"א אומר נראין דברי ר' פאידי וכו' היא משוכשת, ועיי' לקמן ר' חנינא בן גמליאל. וכן הא דאיתא בתוספתא תמורה פ"ד ר"ח בן אנטיגנוס אומר משום ר' אלעזר חסמא נשנה במשנה שם פ"ו ה' לבר על שם רחב"א והוא יותר נכון.

שאם אירע בו פסול הרי נכנס ומשמש תחתיו אבל סוטה מ"כ איתא אמר ר' חנינא סגן הכהנים. — גם נמצא לו מאמר סיפורי ונעלמה מטנו הבנתו קירושין פ"ד מ"ה רחב"א אומר אף מי שהיה מוכתב באסטריא של מלך. ועיי' בבבלי ובירושלמי שם. —

מהלכותיו המפורסמות: כל חינוקה שאינה יכולה לשמור קידושה אינה צריכה מיאון (יבמות פ"ג מ"ב), מפני מה תפסה תורה לשון מלך כל שהמליכוהו עליהם אפילו צרור אפילו קיסם (סנהדרין ס"ד), העיד רח"בא על מוגרסת שהיא כשרה (חולין י"ח).

ר' שמעון בן ננס.

החכם הזה הנקרא ג"כ בן ננס סחם, ידיו רב לו בדיני מסונות, עיי' כתובות צ' ושם במשנה צ"ג, ב"ב פ"ז מ"ג, פ"י מ"ח, שבועות פ"ז מ"ה ונוכרת בהרבה מקומות. ור' ישמעאל שיבחו ואמר הרוצה שיעסוק בדיני מסונות ישמש את בן ננס (ב"ב פ"י מ"ח). אבל גם בשאר ענינים יש לו יד ושם עיי' ביכורים פ"ג מ"ט, שבת פט"ז מ"ה, עירובין פ"י מט"ו, גיטין פ"ח מ"י, מנחות פ"ד מ"ג. ועיי' ת"כ פ' אמור אמר ר"ע (כן הוא בכח"י וכצ"ל) מי מכריע אמר לו בן ננס אני מכריע. ועיי' תוספתא מנחות פ"ו. — ובתוספתא סוף מקואות בפלוגתא בין ר"ע וריה"ג סייע בן ננס לר"ע עיי' לעיל ר' יוסי הגלילי. בעלי סחלקותו של בן ננס הם ר' ישמעאל, ר' עקיבא.

ר' יהודה בן בבא.

ר' יהודה בן בבא העיד כמה עדיות (עדיות פ"ו מ"א פ"ח מ"ב). ומצינו לו הלכות בעניני שבת עירובין פ"ב מ"ד מ"ה, ובר פלוגתיה שם ר"ע. ובברייתא שם ע"ג ושם בר פלוגתיה ר' יהודה בן בתירא, ועמו אמר ג"כ הלכה ע"ז נ"ט נכרי שניסך יינו של ישראל שלא בפני ע"ז ר' יהודה בן בבא ור' יהודה בן בתירא מתירין משום ב' דברים וכו'. והגדולה שבהלכותיו היא שמשיאין את האשה על פי עד אחד (יבמות פט"ז מ"ז ונשנה בל' עדות עדיות פ"ו מ"א). ועוד הלכות אחרות לר' יהודה בן בבא בענין זה (שם מ"ג מ"ה). — ור' יהודה בן בבא ערב את לבו להורות הקולא הזאת, שמשיאין ע"פ עד אחד, בימי ר"ג, ור"ג נימגם בדבר עד ששמע מפי ר"ע שר"ג הזקן וכו' (עיי"ש). — ר' יהודה בן בבא נזכר עוד תוספתא תרומות פ"ה אמר ר' יהודה בן בבא סן בעלי הוראה (כן היא גי' הגר"א) שאם יבואו לידי חליפות תרדין אומר אני שיעלו באחד ומאה. ועוד שם פ"ח מעשה ונמצא נחש מת בבור יין ובא ושאלו את ר' יהודה בן בבא והתיר להם. — גם גזר גזירה בפולמוס האחרון (של אדרייאנוס עם בר כוכבא) על פליטון ולא הודו לו (תוספתא סוטה פט"ו והובאה שבת ס"ב).

ר' יהודה בן בבא חרף נפשו למות לסמוך ר"ם וחבריו נגד גזירת אדרייאנוס אשר התנכל בלב מלא זחבולות רשע להשביח החורה, וצוה כל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג. ור' יהודה בן בבא אמר לר"ם מחבריו שיצילו את עצמם, והוא נפל ביד האויבים אשר הרגוהו (ע"ו ח'). לזכר עולם יהיה צדיק כי הוא העמיד שארית ישראל (עיי' לקמן).

ר' חנינא בן גמליאל.

לר' חנינא בן גמליאל דיבנה מצינו הלכות במשנה ובבבליא ולא רבו במספר. וממאמריו המפורסמים: כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן (מכות פ"ג מט"ו). גט מקושר שכתבו עדיו מחוכו כשר מפני שיכול לעשותו פשוט (ב"ב פ"י מ"א). וסוה הלכה האחרונה יש ללמוד ששמשו כבר מימי הבית בנט מקושר כי זה ר"ח חי בוסן קרוב לבית. עיי' הוספתא יומא פ"א ת"כ פ' אמור פרשה ב' שאמר ר"ח בן גמליאל על פנחס איש הסחח וכי סחח היה והלוא חתנו היה כלי שנחתחן בנו (עיי' חו' נדה ח'). — ומצאנו לו פלוגתא עם ר' יוסי הגלילי מנחות פ"ה מ"ח, ודבריו של ר"ח נכונים מאוד לפי ששט המקרא. — ומה עמוק המאמר סנהדרין ק"א וימהר משה ויקוד ארצה וישתחווה ראה משה ר"ח בן גמליאל אמר ארך אפים ראה?.

ר' סחיא בן חרש.

החכם הזה קבע ישיבתו ברומי ונשמע קולו בבתי המדרש בא"י ובאה ממנו הלכה במשנה יומא פ"ח ו' וגם בבבליא יבמות ס"א. ונמצא לו מאמר מוסרי אבות פ"ד מט"ו הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים. — והמאמר זה יאות לחכם ישראלי היושב ברומי, ונראה שנאמר בכונה לעומת המאמר הידוע אשר יצא מפי יוליוס קיסר: טוב להיות הראשון בכפר קטן מהיות השני בעיר רומי. והמאמר הזה נשמע בחצות רומי ובא ג"כ בלתי ספק לאוני ר' סחיא, והוא בחכמתו שפט במישרים כי מקור זה הדיבור הוא הכבוד המדומה ותאות הממשלה, ולכן לימד כי להחכם האמיתי אין נחת בזה, ובדרך התורה והמדע אשר שם ישכון אור הוא להפק, טוב להיות זנב לאריות כלו' להתאבק בעפר רגלי חכמים מהיות ראש וכו'.

ר' סחיא בן חרש שאל את ר' אלעזר בן עזריה ברומי על דבר ששמע בשם ר' ישמעאל (בבלי יומא פ"ו ירושלמי סנהדרין פ"י הל' א') א"כ חי בוסן הנסיעה השנית של החכמים לרומי תחילת ימי נערפא,

(7) ובספרים הגי' בן גמלא ונראה ט"ס. ועוד מצינו ר"ח בן גמליאל (נדה כ"ג, בן היא גי' התו' שם ח') שאמר משום ר' מאיר הוא נראה ר"ח בן גמליאל אחר ומאמר לר"ח בן גמליאל אחר שהוא אחד עם ר"ח בן גמליאל אחר — ועיי' גדרים ג"ג ר' חנינא בן גמליאל אומר מביאין ירק מחוצה לארץ לארץ, ונדבר עוד מה אי"ה במ"א.

עיי' ר' יהושע. — ומצינו ג"כ ששאל הלכה מר' שמעון בן יוחי מעילה י"ט, ועיי' ג"כ יומא נ"ג. — ובאבות דר"נ פ"א איחא אמר ר' נתן ספני מה נתעבב משה וכו' אמר ליה ר' מתאי בן חרש רבי לא אמרו אלא לאיים עליו וכו' והוא משובש מכמה פנים, איך האריך ר' מתאי ימים כל כך וקרא בזקנות גדולה כזה לר' נתן רבי; גם לא שמענו שהלך ר' נתן לרומי ור' מתאי לא הלך לא"י. ועיי' יומא ד' ושם הוא מתוקן⁸).

ר' יוחנן בן ברוקא.

ר' יוחנן בן ברוקא הוא חברו של ר' אליעזר חסמא והלך עמו לקבל פני ר' יהושע ואמר מה שדרש ר' אלעזר בן עזריה (חגיגה ג') ובחוספתא תרומות פ"ו מעשה שהלך ר' יוחנן בן ברוקא אצל ר' יוחנן בן נורי לבית שערים⁹).

לר' יוחנן ב"ב מצינו הלכות עמוקות בדיני ממונות, כ"ק פ"י מ"ב נאמנה אשה או קטן לומר סכאן יצא נחיל זה ומהלך בתוך שדה חברו להציל אח נחילו ואם הויק משלם מה שהויק. — כ"ב פ"ח מ"ה האומר פלוני יירשני במקום שיש בת בתי חירשני במקום שיש בן לא אמר כלום שהתנה על מה שכחוב בחורה ר' יוחנן ב"ב אומר אם אמר על מי שהוא ראוי ליורשו דבריו קיימין ועל מי שאין ראוי ליורשו אין דבריו קיימין. — שבועות פ"ו מ"ו היחומים לא יפרעו אלא בשבועה שבועה שלא פקדנו אבא ולא אמר לנו אבא ושלא מצינו בין שטרותיו של אבא ששטר זה פרוע ר' יוחנן ב"ב אומר אפילו נולד הבן לאחר מיחה האב הרי זה נשבע ונוטל. — בכורות פ"ח מ"י ר' יוחנן ב"ב אומר היורש את אשתו יחזיר לבני משפחה וינכה להם מן הדמים. ובכל אלה המקומות הלכה כמותו. — ועוד מצינו לו הלכות עירובין פ"ח מ"ב, פ"י מט"ו, פסחים פ"ו מ"ט, סוכה פ"ד מ"ו¹⁰).

ר' שמעון שזורי.

ר' שמעון שזורי היה תלמידו של ר' טרפון כנראה מנחות ל"א,

8) גם מה דאיתא באבות דר"נ שם מעשה שאידע ברבי יאשיהו ובר' מתאי בן חרש שהיו שניהם יושבין ועסקין בדבריו תורה פירש ר' יאשיהו לדרך ארץ א"ל ר' מתאי בן חרש רבי מה לך לעזוב וכו' הוא משובש בשמות, כאשר יבין כל בתחיל. ובאמת נמצאים הרבה שיבושים כזה באבות דר"נ.

9) ובסמ' הורית ר' איחא אמר ליה (ר' יהושע ל"ג) עד שאתה תמה עלי תמה על בי תלמידים שיש לך ביבשה ר' אלעזר חסמא ור' יוחנן בן גודגדא שידעו לשער כמה טפות יש בים וכו' נראה שצ"ל ר' יוחנן בן ברוקא, כי ר"י בן גודגדא היה כבר בזמן הבית עיי' לעיל ר' יוחנן בן גודגדא. וכבר כתב בעל ס' יחסין שיש שינוי גירסאות בזה, אף שלא הביא הג"י ר"י בן ברוקא.

10) ובר"ה ל"ב איתא וכשקידש ב"ד וכו' ירד ר' יוחנן בן ברוקא לפני ר' שמעון בן גמליאל והוא טענת וצ"ל כמו דאיתא בירושלמי שם פ"ג הל' א' פ"ד הל' ד' ירד ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא.

ושם ל' נזכרו רוב המקומות אשר באו בהם הלכות של ר"ש שזורי. ונראה כי נימוקו עמו וסברותיו ישרות מהא דאמר עולא שם כל מקום ששנה ר"ש שזורי הלכה כמותו ועיי' חולין ע"ה ע"ב. — ויש לו מאמר מיוחד בענינו נזיר מ"ה ע"א וגלח הנזיר פתח אוהל מועד ולא נזירה שמה יתגרו בה וכו' ואבא חנן השיב לו שם תשובה. — ולא נמצא לר"ש שזורי הלכה לא בס' מועד (ואך הך דרמאי פ"ד מ"א נוגע קצת בענין שבח) וגם בשאר סדרים לא רבו הלכותיו.

ובדור דעה זה רבו אנשי חקרי לב ונזכיר עוד בקיצור המופלאים בהם. ר' אלעאי (ולפעמים אילעאי) אביו של ר' יהודה ותלמידו של ר' אליעזר (עירובין פ"ב מ"ו סוכה כ"ז, מנחות י"ח ובמ"א). ושמש גם אח ר' יהושע (תוספתא פאה פ"ג, חלה פ"א), והרצה דברים לפני ר' אלעזר בן עזריה (שם). גם שמש את רבן גמליאל (עירובין ס"ד), וגם את ר' ישמעאל (ניטין ו') ואמר הלכה משום ר' ישמעאל (תוספתא בכורות ספ"ד). ונמצאות לו הלכות חולין קל"ה בהמח' השוחפין חייבת בראשית הגז ור' אלעאי פוטר. ושם קל"ו כך היה ר' אלעאי אומר ראשית הגז אין נוהגת אלא בארץ. ובחגיגה ט"ז ובמ"א איתא ר' אלעאי הזקן ונראה שהוא זה ר' אלעאי (אף שלא נאמר תנא ר' אלעאי אומר) להבדילו מר' אלעאי האמורא חבירו של ר' חנינא.

ר' חלפתא אביו של ר' יוסי וחבירו של ר' חנינא בן חרדין, וסידר עמו החפלה בחענית (תענית פ"ב מ"ה) גם עשו שניהם כאחד מעשה בענין התקיעות בר"ה (ר"ה כ"ו). — ור' יוסי בנו אמר לפעמים הלכות בשמו (כלים פכ"ו מ"ו, ב"ק ע', בכורות כ"ו). ודע דבב"ק ע' איתא אמר ר' יוסי כשהלך אבא חלפתא אצל ר' יוחנן בן נורי ללמוד חורה ואמרו לה ר' יוחנן בן נורי אצל אבא חלפתא וכו' הרי שהיה למסדרי הש"ס הדבר בספק אם ר' חלפתא קבל מר' יוחנן בן נורי או להפך. אבל בתוספתא דב"ב פ"ד איתא אמר ר' יוסי בא ר' יוחנן בן נורי אצל רבי (צ"ל אבא) חלפתא אמר לו הרי שהחייק בפני שנים שנה ראשונה ובפני שנים בשנה שנייה וכו' אמר לו אף אני אומר כן אלא שעקיבא אומר וכו'. ודוגמתו תוספתא אהלוח פ"ה אמר ר' יוסי בא ר' יוחנן בן נורי אצל אבא חלפתא אמר לו מה אתה אומר בעין של תנור ונסר נתון על גבו וכו' אמר לו אף אני אומר כן אלא שעקיבא מטהר (עיי' אהלוח פ"ה מ"א ובר"ש שם). ועיי' תוספתא מעשר שני פ"א אמר ר' יוסי בא ר' יוחנן בן נורי אצל חלפתא אמר לו חלח חריע וכו' אמר לו אף אני אומר כן אלא שעקיבא וכו' (עיי' עוקצין פ"ג מ"ה). הרי לך שלא היה האחד תלמיד לאחר אבל היו חברים זה לזה. ועיי' שבח קט"ו אמר ר' יוסף מעשה באבא חלפתא שהלך אצל ר' גמליאל וכו' אמר לו זלתי אני ברבן גמליאל אבי אביך שהיה עומד על גבי מעלה בדר הבית וכו' הרי שראה את רבן גמליאל הזקן. ובסוטה ל"ד אמר ר' יוסי (כצ"ל וכן הגיה ר"פ) אבא חלפתא ור' אליעזר בן

מחיא וחנניא בן חכינאי עמדו על אותן אבנים וכו' אם כן האריך ימים הרבה. עיי' לקמן ר' חנינא בן חכינאי.

ר' חנניא בן חרדיון חברו של ר' הלפתא ושל ר' יהודה בן בבא. עיי' חוספתא כלים ב"ק פ"ד הטיחו בטהרה ונטמא מאיסחי טהרתו אמר ר' הלפתא איש כפר חנניא שאלתי את שמעון בן חנניא ששאל את ר' חנניא בן חרדיון ואמר משיסיענו ממקומו ובהו (נראה שהיא ברוריה עיי' ע"ז י"ז) אומרת משיפשיטו את חלוקי כשנאמרו הדברים לפני ר' יהודה בן בבא אמר יפה אמרה בתו ממנו (עיי' כלים פ"ה ס"ז). — ועוד לו הלכה מנהוח נ"ד מחמיצין בתפוחין (עיי' שם) והורה עם ר' הלפתא בתפילת תענית ובתקיעות של ר"ה (עיי' לעיל). ונמצא ממנו מאמר מוסר: אבות פ"ג מ"ב, המזהיר על שקידת הלימוד ומורה כי עיקר השכר בעיני התנא הזה הוא שריית השכינה, ומה נודע עוצם גדולת נפשו, וכי לימוד התורה לשמה הוא לו היקר מפנינים ומכל טוב, כי בו ההתקרבות אל המקום ואין לך שכר גדול מזה. לכן מסר נפשו בשמחה בעד התורה (ע"ז שם), והוא מי' הרוגי מלכות. ר' חנניא בן חרדיון אמר הלכה בשם ר' אליעזר (יומא ע"ח) ואפשר שהיה חלמידו.

ר' אלעזר בן פרטא חברו של ר' חנניא בן חרדיון (ע"ז י"ז) ושיבתו ר' חנניא בן חרדיון שעסק בתורה ובגמילות חסדים (שם). ר' אלעזר אמר ג' דברים לפני חכמים בדיני חוקת חיים וקיימו את דבריו (גיטין פ"ג מ"ד) ונחפס למלכות וחכמתו הצילתו (ע"ז י"ז). ר' ישבב חבר ר' עקיבא עיי' כתובות כ"ט בואו ונצוה על עקיבא בן יוסף. ושם נ' מעשה בר' ישבב וכו' ולא הניחו חברו ומנו ר' עקיבא (ובירושלמי פאה פ"א הל' א' איתא שר' גמליאל גער בו). ועיי' ניר ס"ה ע"א מעשה בר' ישבב שבדק וכו' אמר לו ר' עקיבא כל שיגעת לריק יגעת וכו'. חולין פ"ב מ"ד שחט את הוושט וכו' ר' ישבב אומר נבלה ר' עקיבא אומר טרפה כלל אמר ר' ישבב משום ר' יהושע-וכו'. — והוא נמנה בין ~~הרוגי~~ מלכות.

ר' חוצפית אמר הלכה שביעית פ"י מ"ו חוספתא שם-פ"ה. והיה מתורגמן לר"ג (ברכות כ"ז בכורות ל"ו). ונמנה בתוך י' הרוגי מלכות (ועיי' חולין קמ"ב).

ר' אליעזר בן מתיא. ממנו נמצאו הלכות יבמות פ"י מ"ג, פסחים ע"ט (ובחוספתא שם פ"ו איתא ר' אלעזר בן מתתיה) קידושין ל"ב. — ובחוספתא ברכות פ"ד נמנה עם ר' חנניא בן חכינאי ור"ש בן עזאי ומשמע שם ששימש את ר' טרפון (ועיי' ר' טרפון. ר' הלפתא). ונמצאו לו מאמרי הגדה חוספתא שבועות פ"ג²).

(2) ובחוספתא כלים ב"ב פ"ב איתא אמר ר' יוסי (כצ"ל וכן הובא בר"ש כלים פכ"ב ס"ט) מעשה בדי' זקנים שהיו יושבים אצל ר' אליעזר בן חרדיון חרש בציפורי ר' חוצפית המתורגמן

ר' יהושע בן מתיא פירש ג' דברים אשר לא אמר בהם ר' ישמעאל לא איסור ולא היתר עדיוח פ"ב ס"ה.
 ר' אליעזר בן יהודה איש ברתוחא היה מתלמידי ר' יהושע ואמר הלכות משמו טבול יום פ"ג מ"ד מ"ה, חוספחא בכורות פ"ז והובא בש"ס שם נ"ז פסחים י"ג. ובחוספחא זבין פ"א אמר לפניו (לפני ר' עקיבא) ר"ש משום ר' אליעזר ב"י איש ברתוחא וכו'. ערלה פ"א מ"ד אמר ר"ג הלכה משמו (כן הוא במשנה שבמשניות ובמשנה בירושלמי, אבל במשנה שבגמרא איחא ר' שמעון בן גמליאל, והוא נראה נכון יותר). — ונמצא לו מאמר מוסרי קצר הכמות ורב האיכות אבות פ"ג מ"ו.

חלמדי ר' עקיבא הראשונים.

ר' עקיבא הרביץ תורה ברבים והיו לו תלמידים לאין מספר (עיי' יבמות ס"ב). ומתלמידיו הגדולים בימים הראשונים היו: ר' אליעזר חסמא, שמעון בן עזאי, שמעון בן זוסא, חנן המצרי, חנינא בן חכינאי. — ור' אלו האחרונים נקראים הדנין לפני החכמים (סנהדרין י"ו), ולדעת קצת גם שמעון החימני נמנה עמם (שם) ובירושלמי מ"ש פ"ב הל' י' אלו הן הדנין בן עזאי ובן זוסא אלו הן התלמידים ר' חנינא בן חכינאי ור' אליעזר בן מתיא. וחכמים אלו מתו קודם מלחמת ביתר או בימי המלחמה ושנים מהם בן עזאי ובן זוסא העסיקו יותר מדי בחכמת המרכבה ומתו באכס (חגיגה ט"ו ועיי' ירושלמי שם פ"ב הל' א').

ר' אליעזר חסמא (ובטעות בן חסמא עיי' תי"ט אבות פ"ג מ"ט). לו נמצאו הלכות במשנה תרומות פ"ג מ"ה, ב"מ פ"ו ה', נגעים פ"ז ב' פ"ג ג', מקואות פ"ח ג'. וחולק עם ראב"ע ור"ע נגעים פ"ז מ"ב. ונראה שלמד ג"כ אצל ר' יהושע עיי' חגיגה ג' מעשה בר' יוחנן בן ברוקא ור' אליעזר בן חסמא שהלכו לקבל פני ר' יהושע בפקיעין אמרו לו חלמדיך אנו וכו'. — ובחוספחא זבים פ"ה ר"א חסמא בשם ר' יהושע. — וגם לרבן גמליאל נקרא חלמיד. עיי' הוריות י' ושם אמר כן ר"ג ור' יהושע ור' עקיבא, אך עיקר שימושו היה אצל ר' עקיבא עיי' ויקרא רבה פרשה כ"ג. — ר' אליעזר חסמא חפס השיטה כר' יוסי הגלילי חסץ בפסח מותר בהנאה פסחים ל"ב. ועיי' גיטין ס"ב העיד ר' יוסי בן המשולם כ"שום ר' יוחנן אחיו שאמר משום ר' אליעזר בן חסמא אין עושין חלה עם הארץ בטהרה אבל עושין עיסת חולק בטהרה וכו'. ר"א חסמא נשחבת לחכם גדול בחכמת חשבונות (עיי' הוריות שם).

ע"פ

ר' ישבב ר' חלפתא ור' יוחנן בן נורי וכו' והך ראב"ע חרש אין לו הבנה. ואפשר שצריך להיות ר' אליעזר בן מתיא בן חרש, ואם כן יהיה ר' אליעזר זה בן ר' מתיא אשר היה מושבו ברומי עיי' לעיל ר' מתיא בן חרש.

ואמר אבות ספ"ג קניין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות חקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה.

שמעון בן עזאי ונקרא גם בן עזאי סתם היה תלמיד חבר לר"ע (בבלי ב"ב קנ"ה, וירושלמי שם פ"ט הל' י"ב שקלים פ"ג הל' א') והיה קובל שלא שימש (יותר) את ר"ע (נדרים ע"ד). וחולק עם ר"ע רבו שקלים שם במשנה ופ"ד מ"ו, יבמות פ"ד מ"ג, הוריות פ"א מ"ב, נדה פ"ה מ"ח. ועיי' ת"כ פ' ויקרא פרק ב' מאוהל מועד יכול מן הבית ה"ל מעל הכפורת וכו' דברי ר"ע אמר ר"ש בן עזאי אני איני כמשיב על דברי רבי אלא כמוסיף וכו'. ודברי ר' יהושע הם יקרים בעיניו עיי' יסא פ"ב מ"ג העניית פ"ד מ"ד, תוספחה שביעית פ"ב. ויבמות פ"ד מ"ג מביא ראייה לדברי ר"י. ופרה פ"א מפרש דברים אשר שמע ר' יהושע ולא ידע מה הלשון משמשת. — סוטה פ"ג מ"ד יש מחלוקת (אבל לא פה אל פה) בינו ובין ר' אליעזר ור' יהושע. — עם ר' ישמעאל לא היה לו ענין בתורה והיה מצטער על שלא שימש אותו (חולין ע"א). — ונשא ונתן עם ר' יוסי הגלילי. עיי' ת"כ פ' מצורע פרק זבים פרק ה' אמר בן עזאי ק"ו ומה אם במקום שלא עשה ולד הטומאה קל וכו' אמר לו ריה"ג פרשהו אמר לו אין מפרשים לחכם אמר לו שנהו אמר לו אין שונים לחכם חזר ריה"ג ופירש וכו'. ועיי' ב"ק י"ג. — ובתמורה כ"א איתא ר' יוסי אומר ג' דברים משום ג' זקנים ר' אלישמע וכו' ר"ע וכו' בן עזאי. והגיע גם לימי ר' יהודה ור' יהודה דיבר עמו כדבר איש אל רעהו עיי' יבמות ד' אמר לו ר' יהודה וכי מפני שמכחו וכו' (ואיפשר דמ' לו ט"ס ועיי' תו' יבמות מ"ט ד"ה ר' יהושע). ועיי' קידושין כ"ה ב"ק פ"ד פלוגתא דרבי ובן עזאי, נזיר ס"ה פלוגתא דבן עזאי ור"א בן צדוק. — ובן עזאי לא היה בכרם כיבנה ביום שהורידו את ר"ג עיי' זבחים פ"א מ"ג אמר בן עזאי מקובל אני וכו' ביום שהושיבו את ר' אלעזר בן עזריה.

הלכותיו של בן עזאי לא רבו במספר. ומלבד איהו מאמרים בענין ברכות (ברכות מ"ו נ"ד) מצינו לו הלכות בס' זרעים תוספחה כלאים פ"ד הגפנים והירקות שנוטין לחוך הגפן אבא שאול אומר ר"ע אומר יחזיר ובן עזאי אומר יספר. — שם מעשר שני פ"ב סלע של מ"ש ושל חולין שנתערבו מביא בסלע מעות וכו' (עיי"ש במשנה ו' דפ"ב) בן עזאי אומר בב' סלעים וכו'. — ועיי"ש פ"ב מ"ט הדנין לפני חכמים. — ורוב מאמרי בן עזאי הם בענין מעשר וקרבתות עיי' שקלים פ"ג מ"א, פ"ד מ"ו, פ"ה מ"ג, ב"ק י"ג, זבחים פ"א מ"ג, תמורה כ"א, קניין פ"ב מ"ה, פ"ג מ"ו. וגם לו מאמרים בעריות יבמות מ"ט, נ"א, סוטה ד' ר' ופ"ג מ"ד (נדה פ"ה מ"ח). בס' מועד שבת ה', סוכה ל"ה. בדיני סמנות ב"ב פ"ט מ"ה, בעניני חבלות ב"ק נ"ט, פ"ד. קידושין כ"ה. ובענין טומאות וטהרות ת"כ פ' מצורע. — ובלתי ספק לא הובאו על הספר הרבה מהלכותיו כי הלוא שיבתוהו

בהרבה מקומות לחכם גדול ואמרו ראוי להודאה כגון בן עזאי (הוריות ב') ע"מ שאני חלמיד אין אומרין כשמעון בן עזאי (קידושין מ"ט) והחכמים האחרונים כאשר רצו להודיע חוקף ידם באיזה הלכה אמרו הריני כבן עזאי (ירושלמי פאה פ"ו הל' ג' ועיי' בבלי סוטה מ"ה ע"זבין כ"ט ובשאר מקומות).

מאמריו המוסריים יקרים מאוד ומורים על עוצם יראתו ובינתו. ומה געים המאמר אבות פ"ד מ"ב היו רץ למצוה קלה וכו' ועיי' ג"כ באבות דר"נ פכ"ה מאמרים מושכלים עד מאוד. — מנחות ק"י בוא וראה מה כתוב בפרשת הקרבנות שלא נאמר בהם לא אל ולא אלקים אלא לה' וכו'. נאמר בשור הגס ריח ניחוח ובעוף הדק אשה ריח ניחוח וכו' א' המרבה וא' הממעיט וכו'. — יומא ל"ח בשמך יקראוך ובמקומך ישיבוך ומשלך יתנו לך. ומיוחס לו לקצת גירסאות ג"כ המאמר הגדול כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה ברכות ו' שבת ל'. — ובת"כ פ' קדושים פרק ד' איתא ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה (וכן הוא ירושלמי נדרים פ"ט הל' ג'). והבן עומק המאמר „כלל גדול מזה“.

סוטה פ"ט מ"ו איתא משמת בן עזאי בטלו השקרנין. — ועיי' יבמות ס"ג שהוכיחוהו החכמים על שלא נשא אשה והתשובה אשר השיב להם. שמעון בן זומא ונקרא גם בן זומא סתם. ואמרו על שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא שנקראו על שם אבותם משום שמתו בעוד צעירים לימים ולא נסמכו (ברטנורא אבות פ"ד מ"א). ואף שנוכר בן זומא ברוב המקומות אחר בן עזאי נראה שהיה קצת גדול בשנים יותר מבן עזאי, דהרי ראב"ע מספר שנצח החולקים עליו על ידי דרשת בן זומא (ברכות פ"א מ"ה). גם מצינו לבן זומא משא ומתן בהלכה עם ר' יהושע (נזיר פ"ח מ"א). ועיי' חוספתא שבועות פ"ג דיבר בן זומא פ"א פ' עם ר' ישמעאל. — הלכותיו של בן זומא הן מעטות במספר ומיסודות על המקרא וממנו מקורם. עיי' ברכות פ"א מ"ה, חגיגה י"ד, חולין פ"ה מ"ה, מנחות פ"א מ"ד. ועיי' חוספתא טהרות פ"ו לימוד של בן זומא שספק טומאה ברשות היחיד טמא וספק טמאה ברשות הרבים טהור. — ובהיות שהלכותיו נובעות מן המקרא יובן המאמר סוטה פ"ט מ"ו משמת בן זומא בטלו הדרשנים.

מאמרי מוסר שלו נחמדים מפו. המאמר אבות פ"ד מ"א איזה חכם זה הלימוד מכל אדם שגור בפי כל ומורה על עומק חכמת המאמר. ועוד לו מאמר נעים ברכות נ"ח ברוך חכם הרזים וכו' כמה ידיעות יגע אדם הראשון וכו' וכן לו שם מאמר נעים בדרך ארץ ובמה שבין אדם לחברו אורח טוב מה הוא אומר וכו'. ובקצת גירסאות מיוחס לו המאמר לא נברא אדם אלא לצוות וכו', עיי' מאמר הקודם. ר' חנינא בן חנינאי (3). משמו נאמרו איזה הלכות במשנה

וברייתא כלאים פ"ד ס"ח, קדושין נ"ה, מכות פ"ג מ"ט, מנחות ס"ב, תוספתא נגעים פ"א. ושם אמר בשם ר' עקיבא גם שלח ביד ר' שמעון שאלה מצידון לר' עקיבא (נדה נ"ב). מאמרי מוסר שלו עיי' אבות פ"ג ס"ד. — קצת קורותיו כחובות ס"ב. ויש לו מאמר נחמד תוספתא שבועות פ"ג וכחש בעמיתו אין אדם כופר בעמיתו עד שכפר בעיקר. — ר' חנינאי העמיק בחכמת המרכבה חגיגה י"ד.

שמעון התימני (וי"ג התיבני ר"ש ידים פ"א מ"ג) חולק עם ר' יהושע ור' עקיבא יבמות פ"ד מ"ג, כ"ק צ' השיב לר' עקיבא בדבר הלכה. גם דבר פא"פ עם ר' יהודה בן בבא ביצה כ"א. ובסנהדרין י"ז איחא כל-עיר שאין בה שנים לדבר ואחד לשמוע אין מושיבין בה סנהדרין ובביתר הוו שלשה וביבנה ארבעה ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא ושמעון התימני דן לפניהם בקרקע. — הלכותיו מעטות אבל יש בהן אחת שהיא יסוד גדול לתורה: איזה הוא ממזר כל שהיבין עליו כרח בידי שמים (יבמות פ"ד מ"ג). ועיי' לו הלכה ידים פ"א מ"ג ונלאו המפרשים בהבנתה. ועוד נזכרו תלמידים לר"ע: סונבו (שבת ס"ח ת"כ פ' מצורע פרשה א') שמעון השקמוני (כ"ב קי"ט), ר' חידקא (שם, שבת קי"ז). ובירושלמי קידושין פ"א סוף הל' א' איחא תירגם עקילס הגר לפני ר"ע והיא שפחה נחרפת לאיש בכחושה לפני איש⁴).

ועוד נזכרו חכמים אחרים בדור הזה: נחמיה איש בית דלי (יבמות פט"ז מ"ז), ר' יהודה בן נחמיה (מנחות ס"ח), ר' יהודה בן גדיש, (עירובין כ"ז), אבא חנן (נזיר מ"ה), ואמר הרבה פעמים בשם ר' אליעזר. חנניא בן אחי ר' יהושע (עירובין ס"ג, נדה כ"ד, ועיי' תוספתא פאה פ"ג ר' יוסי אומר חנינאי בן אחי ר' יהושע אומר כל שבאת רשות עני לאמצע וכו' אין מצטרפין ובמשנה שם פ"ו ט' איחא ר' יוסי סחם) והיה בימי ר"ג ור' יהושע (נדה שם), זכסנהדרין ל"ב איחא: אחר ר' חנינאי בן אחי ר' יהושע לגולה. עיי"ש בהגהת רי"פ⁵). שמעון בן טרפון ממנו נמצאים איזה מאמרים (שבועות מ"ז) במדרש המקרא והם קרובים לדברי הגדה. — שמעון העמסוני ואמרי לה נחמיה העמסוני (ויירושלמי ברכות סוף פ"ט איחא נחמיה העמסוני לבר) היה דורש כל אחים שבתורה (פסחים כ"ב). ועוד חכמים אחרים, אשר באו מהם רק מאמר אחד או שנים.

ועוד מצינו חכם אחד בדור זה נזכר בשם פלוני ולא בשמו המיוחד לו. עיי' תוספתא חלה פ"א אמרו לפני ר' ישמעאל הלוא

(4) ומה שיש לפקפק בזה שבא תרגום של עקילס בל' ארמית ובכל מקום הוא בל'

גזית אין פה מקומו לברר.

(5) ובבבלי ברכות ס"ג איחא כשירד חנינאי בן אחי ר' יהושע לגולה היה מעבר שנים וכו'

ועיי' יירושלמי נדרים פ"ו הל' ט' סנהדרין פ"א הל' ב' ושם נתגנה חנינאי זה. ואיפשר דהך ברייתא אחר חנינאי וכו' לגולה נשנית קודם דך מעשה. וכבר הערנו לעיל (ריב"ז) שיש הרבה ספיקות בהך ברייתא.

פלוני יש בדרום והיה מורה כהוראה זאת וכו'. ולא נמצא דוגמתו במשנה וברייחא. ואפשר שזה פלוני היה איש מופלא מכת האסיים ומקצתם אשר הפליגו בהבדלה ובדרישת מופלאות ונסתרות (עיי' לעיל ד' 16. 17) וישבו בדרום. וכבר הערנו במ"א⁶) שהחכמים מאסו בחברת האנשים אלה. ולכן לא פירשו את שם האומר. — ועיי' תוספתא יבמות פ"ג והובאה יומא ס"ו פלוני מהו לעוה"ב וכו'. ויש דברים כגו, ואין פה המקום להאריך.

והנה בדור הזה נשלם הבית, כי לא נפקד סדר מסדרי הש"ס אשר לא התעסקו בו חכמי זמן הזה, וגם על ס' נזיקין אשר מלפנים לא רבו דורשיו הפיצו לימודם והוציאו לאור העלמות ונסתרות מאירוח עינים ומשמחות לב ההוגה בהן.

משך זמן הדור הזה עם הדור שלפניו הוא מנשיאות ר' גמליאל ואילך לערך חמשים שנה, כי כפי מה שזכרנו לעיל ד' 66 נהג ר' יוחנן בן זכאי נשיאותו ח' או י' שנים לאחר החרבן. ונניח להקל על החשבון נשיאותו של ר' יב"ז י' שנים, וכיחר עשת נ"ב שנה לאחר החרבן (סנהדרין צ"ז סדר עולם רבה) וא"כ מנשיאות ר"ג עד מלחמת ביתר הוא מ"ב שנה, ומלחמת בן כזיבא היתה ב' שנים ומחצה (סנהדרין וס"ע שם) ואחר כבישת ביתר גזר אדרייאנטס גזרותיו ומהן כל הסוסך יהרג וכו' וכודאי לא סמך ר' יהודה בן כבא את ר"ס וחבריו בצמצום אחר המלחמה והגזרה כי אם אחר איזה שנים; וגם שאר החכמים הרוגי מלכות לא נהרגו בבית אחת. לכן נראה כי המספר נ' שנה איננו רחוק מהמספר האמתי⁷).

במאמר ר"ע זכרנו דברים אשר נשתנו על ידי ר"ע מאשר היו נהוגים לפניו בישראל. וכבר הערנו למעלה (ד' 66) כי יש תועלת בידיעת מנהגים קדמונים לחופשי מקור ההלכה, לכן נציג גם פה הלכות ומנהגים של ימים הראשונים אשר נשתנו בימים הבאים. והמנהגים האלה והשתנותם הובאו במשנה ותוספתא במאמר „בראשונה“.

ברכות כ"ג בראשונה היו אומרים תפילין בחורין וכו'. — ירושלמי שם פ"ג הל' ב' בראשונה היו משפחות עומדות והאבלים עומדין. — תוספתא פאה פ"ג ב' חוקות בא"י נשיאות כפים וחילוק גרנות ובסוריא וכו' ר' שמעון בן אלעזר אומר אף כאלכסנדריא בראשונה כשהיה שם ב"ד. (ועיי' בבלי כתובות כ"ה ובתוספתא שם פ"ג). ירושלמי שם פ"ו

(6) מאנטסטר. יאהרג. 2 ד' 63 וכו'.

(7) ודע כי שחז ב' נגנא בהמספר של נ"ב שנה מהחרבן עד מלחמת ביתר והוסיפו עוד ט"ז שנים, עיי' כרם חמד חלק ז', בדברי רש"ל אשר נלחם בעד המספר נ"ב. ומאנטסטר. יאהרג. 1 ד' 393 וכו'. ומאחר שיש פנים לכאן ולכאן קיימנו המנין כאשר הוא לפנינו בסנהדרין ובס"ע.

הל' א' (עיי' במשנה שם) לא אמר ר' יוסי אלא בראשונה שלא היו זתים מצויים שבא אדרייאנוס והחריב את הארץ אבל עכשיו שזתים מצויים יש להם שכחה. — תוספתא דמאי פ"א בראשונה היה חומץ שביהודה פטור מפני שחוקתו מן החמד וכי' והובא פסחים מ"ד. — עוד שם ר' יהודה אומר כיפת היישוב וכיפת אנטיפרס ושוק של פטרוס בראשונה היה דמאי מפני שחוקתו מהר המלך עכשיו רבותינו אמרו כל עיירות הכותים שעל יד הדרך התבואה והקטנית שלהם דמאי מפני שהן של ישראל ושאר כל פירותיהן ודאי. ועיי' שם עוד בהך דאוצרות של יבנה שלפני מלחמה. — שם פ"ג בראשונה היו אומרים חבר שנעשה גבאי דוחין אותו מחברתו וכי' והובא בכורות ל"א. — שביעית פ"ד מ"א בראשונה היו אומרים מלקט אדם וכי' ועיי' תוספתא פ"ג. — שם תוספתא פ"ד בראשונה היו אומרים אין כובשין ואין מיבשין יבשת וכבשת מחוצה לארץ לארץ אין מביאין ירק מחוצה לארץ לארץ רבותינו התירו שיהו מביאין מחוצה לארץ לארץ. — ירושלמי שם פ"ו הל' ד' בראשונה היה הירק אסור בספרי ארץ ישראל התקינו שיהא הירק מותר בספרי ארץ ישראל. — תוספתא שם פ"ח בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בחוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותנין לו מהן שלש סעודות והשאר מכניסין אותן לאוצר שבעיר. — ירושלמי מעשר שני פ"א הל' ד' בראשונה היו אומרים לוקחין בהמה לבשר האוה והיו מבריחין אותו מעל גבי המזבח חזרו לומר לא יקחו אפי' חיה אפי' עוף (ובתוספתא שם פ"א איחא משגורו שיהא בשר תאוה מטמא את הידים אמרו אין לוקחין חיה לבשר תאוה עיי"ש). — תוספתא שם פ"ד אמר ר' יהושע בן קרחה בראשונה היו נוהגין כך (דמערמין על מ"ש עיי"ש פ"ד מ"ד) משרבו הרמאין אומר הרי אלו נחונין לך במתנה. — שם מפקיד אדם מעשר שני שלו אצל חברו ושל דמאי אצל ע"ה אבא חלקיה מן קרויה אומר בראשונה היו עושין כן חזרו לומר אפי' חבר אין מפקידין אצלו שאין אחה יודע מי עומד אחריו. — ירושלמי שם סוף פ"ה סוטה פ"ט הל' י' בראשונה היה מעשר נעשה לשלשה חלקים שליש למכירי כהונה ולוייה ושלש לאוצר ושלש לעניים ולחברים שהיו בירושלים אמר ר' יוסי בר בון מאן דהוה סליק למידן בירושלים עד תלת איגרון הוה יהיב מדידיה מכאן ואילך משל אוצר משבא אלעזר בן פחורה ויהודה בן פתירה היו נוטלין אותן בזרוע והיה ספיקו בידו למחות ולא מחה. — ביכורים פ"ג מ"ז בראשונה כל מי שיודע לקרות קורא וכל מי שאינו יודע לקרות מקרין אותו וכי'.

שבת מ' בתחילה היו רוחצין בחמין שהוחמו מערב שבת וכי'. — שם קכ"ג והוא מהתוספתא פט"ו בראשונה היו אומרים ג' כלים ניטלין בשבת וכי'. — עירובין מ"ה והוא מהתוספתא פ"ג בראשונה היו מניחין כלי ויין בבית הסמוך לחומה וכי'. — תוספתא שם פ"ה

בראשונה היו בני טבריא מהלכין את כל חמטא ואין בני חמטא באין אלא עד מקום הכיפה עכשיו בני טבריא ובני חמטא חזרו להיות עיר אחת. — שקלים פ"א מ"ב אמר ר' יהודה בראשונה היו עוקרין ומשללין לפניהם וכו'. — שם פ"ב מ"ד (ש) כשעלו בני ישראל מן הגולה היו שוקלין דרכונות חזרו לשקול וכו'. — שם פ"ז מ"ה בראשונה היו מסשכנין את מוצאיה עד שהוא מביא נסכיה וכו'. — יוסא פ"ב מ"א בראשונה כל מי שרוצה לחרום את המזבח וכו'. — סוכה פ"ג מ"ב, עיי' לקמן ר"ה. — שם ד' נ"א תוספתא פ"ד בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ וכו'. — ר"ה פ"ב מ"א בראשונה היו מקבלין עדות החודש מכל אדם משקילקלו הבייתוסים התקינו וכו', מ"ב בראשונה היו משיאין משואות וכו' משקילקלו הכותים התקינו וכו'. — שם מ"ה בראשונה לא היו זוין משם כל היום וכו' — עוד שם והבא להציל וכו' וסן הגי'יס. וגם בזה יש בראשונה אף שהמשנה לא הזכירו. בימים הראשונים לא היו נלחמים כלל עם האויב בשבת גם להציל את נפשם, ואף שכבר החירו במנין במלחמת החשמונאים לעמוד על נפשם ביום השבת⁽⁸⁾ נראה שבכבר הימים חזרו שלא כדון להחזיק האיסור הראשון, וע"י זה כבש פטאלעמאוס לאגי ירושלים ביום השבת כי אנשי העיר לא נלחמו נגדו בחשבם המלחמה לחילול שבת⁽⁹⁾, וגם במלחמה אחרת באה העיר בענין זה תחת יד פאמפעיוס שר צבא הרומיים⁽¹⁰⁾. והמשנה שלפנינו מחירה להציל בשבת מן הגי'יס, ויותר מפורש תוספתא עירובין פ"ג באו על עסקי נפשות יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת וכו' והובא שם בבלי מ"ה וגם הק' בראשונה היו מניחין וכו', עיי' לעיל. — שם פ"ד מ"א מ"ג מ"ד המנהגים קודם ר' יוחנן בן זכאי ונשתנו על ידו, וקצתם הובאו סוכה פ"ג מ"ב מנחות פ"י מ"ה. — מועד קטן ד' כ"ז בראשונה היו מוליכין בבית האבל עשירים בקלחות של זהב וכו' ועיי"ש כמה בראשונה ורובן בחוספתא נדה פ"ט.

יבטוח ק"ו בראשונה היו כותבין גט מיאון לא רעינא ביה ולא צבינא ביה ולית אנא בעיא להתנסבא ליה כיון דחוי דנפיש דיבורא אמרי וכו'. — תוספתא שם פ"ב בראשונה היו כותבין שטר חליצה קרבת לקדמנא ושרת סיניה מרגליה דימינא ורקת קדמנא רוק דמתחזיה ואמרת ככה יעשה וכו'. ועיי' בבלי שם ל"ט. — תוספתא כתובות פ"א אמר ר' יהודה ביהודה בראשונה היו מפשפשיין את החתן ואת הכלה ג' ימים קודם לחופה ובגליל לא נהגו כן ביהודה בראשונה היו מיחדים את החתן ואת הכלה שעה אחת קודם לחופה כדי שיהא לבו גם בה ובגליל לא נהגו

(8) עיי' במסר א' להמקבים 41, 40, 2.

Joseph. contra Apion. 1, 22 (9)

Jos. Bellum Judaicum I, 8, 7 (1)

כן ביהודה בראשונה היו מעמידין שני שושבינין אחד משל בית חתן ואחד משל בית כלה ואעפ"כ לא היו מעמידין אלא לנשואין ובגליל לא נהגו כן ביהודה בראשונה היו שושבינין ישנין במקום שחתן וכלה ישנין ובגליל לא נהגו כן. ועיי' בבלי שם י"ב. — תוספתא שם פ"ט בראשונה היו אומרים המוציאה כתובה צריכה שחוציא עמה גט מן הסכנה ואילך החקינו שחאה מקרעתו כב"ד וגובה בה. ועיי' ש' במשנה בבלי פ"ט. — תוספתא שם פ"ב בראשונה כשהיתה כתובתה אצל אביה היתה קלה בעיניו להוציאה התקין שמעון בן שטח שחאה כתובתה אצל בעלה וכתב לה כל נכסין דאית לי אחראין וערבאין לכתובתה (ועיי' בבלי וירושלמי סוף פ' האשה שנפלה ושם איתא בסיגנון אחר). — נדרים פ"ד מ"ב בראשונה היו אומרים ג' נשים יוצאות ונטולות כתובה וכו'. — שם תוספתא פ"ד אמר ר' יוסי בראשונה היו אומרים המודר הנאה מחברו סתם עד הפסח אסור עד שחיטת הפסח משחרב בית המקדש אמרו כל היום כולו אסור. — גיטין פ"ד מ"ב מ"ג בראשונה היה עושה בית דין במקום אחר וכו' התקין ר"ג הוקן שלא יהו עושיין כן מפני תקון העולם. בראשונה היה משנה שמו ושמה וכו' התקין ר"ג הוקן וכו'. — עוד שם ל"ו בראשונה היה כותב אני פלוני חתמתי עד וכו' ועיי' בשינוי קצת תוספתא פ"ו. — שם תוספתא פ"א בראשונה היו אומרים ממדינה למדינה חזרו לומר משכונה לשכונה²). — שם פ"ג בראשונה היו אומרים המטמא ומדמע חזרו לומר אף המנסך (עיי' ב"ק קי"ז גטין נ"ג ובת"ר שם). — שם פ"ו מ"ה בראשונה היו אומרים היוצא בקולר ואמר כתבו גט לאשתי וכו'.

תוספתא כ"א ק"א פ"ח בראשונה שהיו שבטים כחקנן אמרו אין אדם פורש חרמו ומעמיד ספינתו בחוף של חברו אבל צדים בחכים ובמכטורים בכל מקום ואין נמנעין ובלבד שלא יפרוס את הקלע ויעמיד את הספינה. — תוספתא ב"מ פ"ב בראשונה כל הבא ונתן סימניה היה נטלה וכו' בראשונה היו מכריזין עליה ג' רגלים וכו' והובא בבלי ב"מ כ"ח. — ב"ב ק' אמר ר' יהודה ביהודה בראשונה לא היו פוחתין משבעה מעמדות ומושבות למת וכו'. — תוספתא סנהדרין פ"ז אמר רשב"ג בראשונה לא היו חותמין על כתובת נשים כשרות אלא כהנים או לויים או ישראלים המשיאים לכהונה. — עוד שם אמר ר' יוסי בראשונה לא היו מחלוקת בישראל וכו' והובא בש"ס שם פ"ח. — תוספתא ע"ז פ"ח בראשונה היו אומרים אין בוצרין עם הכותי בגת וכו' ובש"ס שם מ"ה הובא התוספתא בהוספה קצת עיי"ש. — עוד שם תוספתא בראשונה היו אומרים אין מסייעין את הנחתום העושה בטומאה ואין

(2) ועיי' בבלי ו' דרב ששת איצרך משכונה לשכונה ומה נראה שהאי חזרו לומר וכו' הוא הוספה מאוחרת, וכן מוכח מהתוספתא שם רשב"ג אומר אף מהגמוניא לגמוניא, ונדבר מה אייה חלק ג'.

טולכיין עמו גריצות בתנור חזרו לומר מסייעין את הנחתום וכו' ומולכיין עמו גריצות בתנור וכו' עיי"ש במשנה פ"ד ט'.

תוספתא זבחים פ"א מנחות פ"ג בראשונה היו מכניסין עורות קדשים ללשכת בית הפרוה וכו' והובא בשינוי קצת פסחים נ"ו. — בכורות פ"א ט"ז מצות יבום קודמת למצות חליצה בראשונה שהיו מחכנין לשם מצוה ועכשיו וכו'. — ערכין פ"ט מ"ד בראשונה היה נטמן יום שנים עשר חודש וכו'.

תוספתא כלים ב"מ פ"ח בראשונה היו אומרים מטה שגידר בה ב' לשונות לוכסן וכו' טהורה חזרו אומרים וכו' (עיי' כלים פ"ח מ"ה ובר"ש שם). — תוספתא אהל'ות פ"ח בראשונה היו אומרים תחומי אשקלון מקבר גדול עד יגור ועד גוב ועד תרעין היו טמאין ונמנו עליהן חכמים וטהרום. — נדה פ"י מ"ו בראשונה היו אומרים היושבת על דם טהור וכו'. — שם תוספתא פ"ט בראשונה היו אומרים בשר תאוה טהור חזרו וגזרו עליו שיהא מטמא את הידים — חזרו וגזרו עליו שיהא מטמא במגע וכו'. ועוד שם כמה בראשונה והובאו מ"ק כ"ו. — תוספתא מכשירין פ"ג בראשונה היו כריכות של קישואין ושל דלועין שבצפורי טמאות מפני שמקנחין אותן בספוק וכו' בראשונה היה גרים של פול ושל טופח של צפורי טמא מפני ששורין אותן במים וכו' והובא בר"ש שם פ"ו מ"ב. — טבול יום פ"ד מ"ה בראשונה היו אומרים מחללין על פירות עם הארץ וכו'.

והנה הנך „בראשונה“ היו קצתם על פי הוראת חכמים ובימים האחרונים ראו לשנות ההלכה מפני שראו לעשות גדר או שררשו איוה דרשה או שנחבטל הטעם הראשון וכו'; וקצתם מנהגים (ולפעמים לא טובים) אשר נהגו העם. ומטין הראשון נמצאות הלכות בלשון „משנה ראשונה“ ונוכיר פה הבאות במשנה. כחובות פ"ה מ"ג זו משנה ראשונה בית דין של אחריה אמרה אין האשה אוכלת בחרומה עד שחכנס לחופה. — נזיר פ"ו מ"א משנה ראשונה עד שישחה רביעית יין ר"ע אומר אפילו שרה פתו ביין. — גטין פ"ה מ"ו זו משנה ראשונה בין דין של אחריהם אמרו הלוקח מסיקריקון נחתן לבעלים רביע וכו' רבי הושיב בית דין ונמנו שאם שהתה בפני סיקריקון י"ב חודש וכו'. — סנהדרין פ"ג מ"ד אמר ר' יוסי זו משנת ר"ע אבל משנה ראשונה דודו ובן דודו וכו'. — ומטין השני הנך „בראשונה“ דגטין פ"ד מ"ב ערכין פ"ט מ"ד וכו'.

עוד יש הלכות אשר עליהן נאמר בתוספתא „רבוחינו נמנו“ או „פלוגי ובית דינו החירו“ ובמקום אחד במשנה — ע"ו פ"ב מ"ו — רבי ובית דינו החירו ועיי"ש ל"ז זה גיטך אם לא באתי וכו'. ועיי' ירושלמי פ"ג נמנו עליו רבוחינו לומר והוא שיהא בו מצורת אדם. — ועיי' תוספתא כלאים פ"ד ר"ג ובית דינו התקינו שיהו מרחיקין ד' אמות מעיקר גפנים לגדר עיי"ש במשנה פ"ו א'. — תוספתא שביעית פ"א

ה"ג ובית דינו החקיני שיהו מותרין בעבודת הארץ עד ר"ה והוצא בשינוי קצת מ"ק ג' ירושלמי ריש שביעית. — שם ר"ג וכיח דינו החקיני שיהו עושין אותן בקחבי (עיי"ש במשנה פ"ח ר'). — תוספחה פ"ד זו משנה הראשונה רבוחינו אמרו פוחח זנוטל ואינו נמנע (ועיי' בר"ש פ"ה מ"א). והנה לפעמים נזכר במשנה או בכרייתא העת עד מתי הורו כהלכה הראשונה או נהגו כמנהג הראשון ולפעמים לא נזכר במשנה ובכרייתא. ודע דבמקום אשר נזכר פלוני ובית דינו הוא על הזמן מימות רבי ואילך, כי מימים האלה ולהלן לא הורו הנשיאים הלכה גדולה למעשה כי אם בהסכמת בית דינם; ורבי עצמו הושיב בית דין בהלכה הנוגעת לענין מקח וממכר גיטין פ"ה מ"ו. ונדבר מזה בע"ה חלק ב'.

הדור הרביעי של הכמי ההלכה.

חלמידי ר' ישמעאל. חלמידי ר' עקיבא האחרונים. אבא שאול. רבי יהושע בן קרחה. ר' אלעזר בן צדוק. ר' שמעון בן גמליאל. ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא. ועוד נזכרו חכמים אחרים.

משך זמן הדור הזה (ממות ר"ע עד מות רשב"ג) לערך מ"ה שנה. דרכי ר' ישמעאל ור' עקיבא נודעו מהמאמר הקודם ובמה יבדלו זה מזה. והנה תלמידיהם הלכו במסלות רבותם: חלמידי ר' ישמעאל מוציאים ההלכה מן המקרא ועיקר לימודם הוא המדרש; וחלמידי ר' עקיבא בחרו בהלכה המפשטת, וגם מן המדרש לא הניחו ידם. — חלמידי ר' ישמעאל נקראים בכלל תנא דבי ר' ישמעאל, ושנים מהם נקבו בשם: ר' יאשיה ור' יונתן. חלמידי ר"ע האחרונים הם: רבי מאיר, רבי יהודה, רבי יוסי, רבי שמעון, רבי אלעזר בן שמוע, רבי יוחנן הסנדלר, רבי נחמיה, רבי אלעזר בן יעקב.

תנא דבי ר' ישמעאל.

הרכה מאמרים (מספרם לערך ק"י) באים בשם תנא דבי ר' ישמעאל, ומ' בי פלוני היא כמו בית פלוני, ובירושלמי בא פעמים אין מספר תנא בית ר' ינאי, בית רבי וכו', ובי ר' ישמעאל הכוונה חלמידי ר' של ר' ישמעאל. וממה שנקרא על שמו יש להקיש או שאמרו הלכה בשמו או שהלכו בעקבות ר"י דבם. והנה בקצת מקומות בש"ס החליטו על מאמרי דתנא דבי ר"י כאילו יצאו מפי ר"י (עיי' תו' פסחים ה' ד"ה דברי ר' ישמעאל) וקראו גם לר"י תנא דבי ר"י, עיי' קידושין ל"ז ללמדך שכל מקום שנאמר בו מושב אינו אלא לאחר ירושה וישיבה דברי ר' ישמעאל וכו' אמר אבוי האי תנא דבי ר"י מפיק מאידך תנא דבי ר"י. נזיר כ"ה כבר פסקה תנא דבי ר"י רק קדשיך אשר יהיה ונזירין בוולדי קדשים ותמורתן הכתוב מדבר וכו' דברי ר' ישמעאל.

סוה נראה שהמאמר תנא דבי ר' ישמעאל כולל גם הרב גם החלמידי, ולפעמים בא בייחוד על הרב כל' שכן אמרו החלמידי בשמו, ולפעמים עיקר הכוונה על בית מדרשו אשר הניח אחריו ברכה. — ובירושלמי נמצא אך במקומות מעטים בי ר' ישמעאל, והמאמרים אשר הוכאו בבבלי בשם „תנא דבי ר'” המה בירושלמי כל' תני ר' ישמעאל³) וגם בספרי לא נמצא בשום מקום תנא דבי ר' ישמעאל, וכמכילחא לכד במקום אחד, החילח פ' משפטים⁴).

והנה בחזרנו על הני דבי ר' המוכאים בבבלי מצינו שהם סוככים על ד' אופנים: על ההלכה, על המדות שהתורה נדרשת בהן, על ההגדה, על הנהגת בני אדם.

הלכה. רוב מאמרי תנא דבי ר' הם הלכות הנדרשות ע"פ המקרא. עיי' שבת כ"ו הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהן צמר ופשתים וכו'. — שם קי"ו לא העשה כל מלאכה וכו' יצא תקיעת שופר ורדיית הפת וכו'. — פסחים ל"ה אמר קרא לא תאכל עליו חמץ דברים הבאים לידי חימוץ וכו'. — ומן הלכות המפרסמות לתנא דבי ר': קידושין כ"ז גלגול דסמונא מנא לך תנא דבי ר' ק"ו ומה סוטה שלא ניתנה להתבע בער אחד מנגלגלין ממון וכו'. — שם ל"ה אמר קרא איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתולה. — שם נ"ז נאמר מכשיר ומכפר בפנים ונאמר מכשיר ומכפר בחוץ מה מכשיר ומכפר בפנים עשה בו מכשיר כמכפר וכו'. — שם לא חבשל גדי בחלב אמו ג' פעמים א' לאסור אכילה וא' לאיסור הנאה וכו'. — סנהדרין ע"ג ואין מושיע לך הא יש לך מושיע בכל דבר שיכול להושיע. — חולין מ"ב בין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל אלו י"ח טרפות שנאמרו לו למשה מסיני. — שם קי"ז על כל זרע זרוע כדרך שבני אדם מוציאין לזרעיה חטה בקליפתה וכו'. — ובחים מ"ו אמר קרא לכפר לכפרה נתתיו ולא למעילה.

ודע דהתנא דבי ר' דורש לפעמים הלכה מן איזה מלה מיותרת. שבת כ"ז בגד אין לי אלא בגד צמר ופשתים מנין לרבות צמר גמלים וכו' ח"ל או בגד. כתובות ל"ג או לרבות את השלית. — ובה פ' מדרך ר' רבו ונטה דרך ר"ע עיי' לעיל ר' ישמעאל, ר' עקיבא.

עוד זאת להתנא דבי ר' שבא לפעמים לפרש המשנה. עיי' גיטין כ"ד ע"ב מאי יתר סכן תנא דבי ר' לא זה שנכתב שלא לשום גירושין

(3) בה"ז פסחים פ"ט מ"א ד"ה שנג' טובא ל' היירושלמי עד כחן כר"ע בר' ישמעאל תנא דבי ר' ישמעאל וכו' והוא ט"ס, ובירושלמי ד' ויניציא וקראקא איהא תנא ר' ישמעאל. ועיי' ספרי פ' בהעלותך פ' ס"ט הובא הך דרשא ולא נזכר שם לא ר' ישמעאל ולא תנא דבי ר' ישמעאל.

(4) ועל אודות הספרא עיי' סוף המאמר.

אלא אף זה שנכתב וכו'. — ועיי' יומא כ"ח ע"ב תנא דבי ר"י זים המעונן היה, והוא פ"י להמשנה שם פ"ג א'. עוד שם נ"ד תנא דבי ר"י ב' כהנים בעלי מומין מתליעין בעצים היו וכו' והוא להמשנה שקלים פ"ו ב'. ועיי' מגילה כ"ה תנא דבי ר"י ישראל הבא על הכותית, והוא לדעת רש"י פירוש להמשנה שם (ולהערוך ערך ארם דרך אחר בזה).

המדות אשר התורה נדרשת בהן. התנא דבי ר"י הולך בדרך ר"י לדרוש בנו"ש בק"ו בכלל ופרט וכו', וידו פשוטה להרחיב הכללים של ר"י ולהוסיף עליהם. במדח גו"ש מוסיף לדין בגו"ש אף במלות שאינן דומות אם ענינם אחד, וידוע הך גו"ש דתנא דבי ר"י המוכא עירובין נ"א ובהרבה מקומות בש"ס ושם הכהן ובא הכהן זו היא שיבה זו היא ביאה. — בענין כלל ופרט עיי' חולין ס"ו דדן תנא דבי ר"י בכלל ופרט וכלל אף דלא דמי כללא קמא לכללא בתרא. עוד שם ס"ז בסים במים ב' פעמים אין זה כלל ופרט אלא ריבה ומיעט⁵). סוטה ג' כל פרשה שנאמרה ונשנית לא נשנית אלא בשביל דבר שנחדש בה. והובא בכמה מקומות בש"ס ובספרי (אך בספרי הובא בסתם ולא משום ר' ישמעאל).

הגדה. בהגדה באים לתנא דבי ר"י דברים ערכים ונעימים לאוון שומעת, ויוכר בהם דרכו של ר' ישמעאל. שבת קנ"א כי בגלל הדבר הוזה תנא דבי ר"י גלגל הוא שחוזר בעולם. — ב"מ ס"א אמר הקב"ה אילמלא לא העליתי את ישראל ממצרים אלא בשביל דבר זה וכו'. — סנהדרין מ"ב אילמלא לא זכו ישראל להקביל פני אביהם שבשמים אלא כל חודש וחודש דים. והוא מאמר עמוק המעיר לב בני אדם להכיר: בבורח הכורא בטבע. — ולפעמים מפרש ונותן טעם להמקרא בדרך הגיה, יומא כ"ג ולבש בגדים אחרים וכו' דתנא דבי ר"י בגדים שבשל בהן קדרה לרבו לא יטווג בהן כוס לרבו. — שם מ"ד על מה קטורת מכפרת על לשון הרע יבוא דבר שבחשאי וכו'. שבועות י"ד כך .. א מדת הדין נוהגת יבוא זכאי ויכפר על החייב וכו'. — ועוד לו הגדות עמוקות. הוריות ח' אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום. ועיי' ר"ה י"ו נושא עון ועובר על פשע תנא דבי ר"י מעביר ראשון ראשון. ובכלל ההגדה של תנא דבי ר"י נכנסת הדרשה. דנטריקון והיא מיוחדת לתנא דבי ר"י ולא נמצאה לר' ישמעאל. שבת ק"ה דבי ר"י תנא כרמל כרמלא. תענית ו' מלקוש דבר שממלא חבואה בקשיה. — ומוה ג"כ שדורש בלשון נופל על לשון. מגילה י"ב ודר וסוחרת מלמד שקרא דרור לכל בעלי סחורה. — תענית ז' בהיר הוא בשחקים אפי' בשעה שרקיע נעשה בהורין בהורין. — ע"ז י"א למה נקרא קישואין

(5) ועיי' ת"י שבועות ה' ר"ה תנא דבי ר"י. ולדברינו בא באמת התנא דבי ר"י להוסיף על המחה של ר"י.

מפני שקשין לגופו של אדם וכו'. ונמצא ג"כ לתנא דבי ר"י דרשה באל חקרי. יומא ל"ט עברה מטטטמה לבו של אדם שנאמר ולא חטמוו בהם ונטמחם במ אל חקרי ונטמחם אלא ונטמטם (ובעיקרו הוא ל' נופל על ל'). סוכה מ"ט בראשית אל חקרי בראשית אלא ברא שית. ועיי' לו ג"כ כלל בדרכי הלשון. יבמות י"ג כל חיבה שצריכה למ"ד בתחילתה הטיל ה"א בסופה. ותנא דבי ר"י כגון אלים אלימה וכו'. — ולפעמים דרשותיו של התנא דבי ר"י רחוקות קצת. עיי' תענית ז' גם חס יגלו וכו' בשביל דברים שצויחי אחכם בימות החמה וכו'. גיטין ז' וכן נגזו ועבר כל הגזו מנכסיו ועושה מהן צדקה וכו'. בהנהגת בני אדם. כזה האופן באים לתנא דבי ר"י דברים נחמדים מולכים האדם בדרך להועיל, והם נסמכים לרוב על המקרא, ועיי' הם חלק מהגדה המוסרית. פסחים ג' לעולם יספר אדם בלשון נקיה שהרי בוב קראו מרכב וכו'. קידושין כ' הואיל והלך זה ונעשה כומר לע"ז אימא לידחי אבן אחר הנופל ת"ל אחרי נסכר גאולה תהיה לו וכו' (והוא מאמר יקר הערך כל חפצים לא ישוו בו). נדה י"ג לא תנאף לא תהיה בך ניאוף בין ביד וכו'. ערכין ט"ו כל המספר לה"ר מגדיל עונות כנגד ג' עבירות ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים כתיב הכא לשון מדברת גדולות וכו'. ועיי' כחובות ה' מפני מה און כולה קשה והאליה רכה שאם ישמע אדם דבר שאינו חגון יכוף אליה לתוכה. מנחות צ"ט דברי תורה לא יהו עליך חובה ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן. והמאמר זה דומה קצת למאמר דר' ישמעאל ברכות ל"ה (עיי' לעיל ר' ישמעאל).

עוד זאת לחלמידי ר"י הטה חקרו לפעמים בנסיון ע"פ הטבע בחכמת הניתוח לברר איזה דין. בכורות מ"ה מעשה בתלמידיו של ר"י ששלקו זונה א' שנתחייבה שרפה בדקו ומצאו בה רט"ב, והלכו בזה בדרך ר"י רבם שהביא ראייה מן נסיון בדרך זה. עיי' נדה ל' אמר להם ר' ישמעאל מעשה בקלפטרא מלכת יונית שנתחייבו שפוחתיה הריגה למלכות ובדקו ומצאו וכו'.

והנה מתלמידי ר' ישמעאל נקפו שנים בשם ר' יאשיה ור' יונתן (מנחות ג"ז), ושמות שאר תלמידיו לא נודעו (עיי' לקמן ר"מ). ור' יונתן דבר עם בן עזאי ואמר לו הלכה משמו של ר' ישמעאל (חולין ע'). וזה מורה שר' יונתן קיבל מר' ישמעאל בעצמו שהרי בן עזאי היה מתלמידי ר"ע הראשונים עיי' לעיל⁶). ור' יאשיה בא בכל מקום קודם לר' יונתן, וא"כ לא היו ר' יאשיה ור' יונתן לכך מביחו

(6) ומה שכא הרבה פעמים בש"ס ובמדרש ר' שמאל בר נחמני בשם ר' יונתן, ור' יונתן נקרא פסחים כ"ד כ"ב קכ"ג דבו של ר' שמאל בר נחמני ור"ש בר נחמני חי בימי ר' יהודה נשיאה בימי דיאקלעטיאן (עיי' ב"ר פ' ס"ג), זה ר' יונתן הוא האמורא אשר חי בימי ר' יוחנן עיי' גיטין ע"ה ע"ב.

של ר' ישמעאל אשר משך הרבה שנים (עיי' לקמן) כי אם שמעו תורה שפיו. — והנה ב' חכמים אלה הולקים לרוב בדרשת המקרא, עיי' יומא ג' קח לך משלך ועשה לך משלך ויקחו אליך משל ציבור דברי ר' יאשיהו ר' יונתן אומר בין קח לך בין ויקחו אליך משל ציבור וכו'. שם נ"ו ולקח מרם הפר ומרם השעיר שיהו מעורבין דברי ר' יאשיהו ר' יונתן אומר וכו'. ועיי' נויר ל"ט, סוטה כ"ד, סנהדרין ג' ס"ו, מנחות נ"ו צ' ועוד באיזה מקומות. ומחלקותם סוככות תמיד על המקרא ולא נחלקו כלל בחלכה מפשטת, וכבר ראינו שזה דרך חנא דבי ר"י כל' חלמדי ר' ישמעאל, והלכו בזה בדרך רבם.

והנה ר' יאשיהו ור' יונתן לא באו במשנה⁽⁷⁾, אף שהיו בזמן ר' מאיר ור' יהודה וכו' ואיפשר שקדמו להם קצת. וגם לא נזכרו לא בחוספחא⁽⁸⁾ ולא בת"כ⁽⁹⁾, אבל באים במקומות אין מספר במכילתא וגם בספרי נזכרו הרבה פעמים. — וגם החנא דבי ר"י לא נזכר לא במשנה ולא בחוספחא, ובת"כ מצינו בב' מקומות משום ר' ישמעאל אמרו, אחרי מות פרק ו' משום ר' ישמעאל אמרו נאמר כאן חענו אח נפשוהיכם ונאמר להלן ויענך וירעיבך וכו' והובא יומא ע"ד בשם חנא דבי ר' ישמעאל. פ' מצורע פרשה ו' משום ר' ישמעאל אמרו נאמר צרעת ממארת בבגדים ונאמר צרעת ממארת בכחים מה צרעת ממארת האמור בבגדים עשה העומד בשני כפושא בשני אף צרעת ממארת האמורה בבחים נעשה העומד בשני כפושא בשני. והך גו"ש דצרעת ממארת לא הובאה כלל בש"ס בשם חנא דבי ר"י ובאה במקומה הגו"ש ושם הכהן ובא הכהן בשם חנא דבי ר"י. ובת"כ שם נזכר הגו"ש דשב הכהן סחם בלא שם האומר עיי"ש. — וברוב מקומות נראה לעינים שלא ידע המסדר דת"כ מאמרי דחנא דבי ר"י. עיי' זבחים ס"ה ת"ר והסיר את מראתו בנוצחה זו זפק וכו' אבא יוסי בן חנן אומר נוטלה ונוטל קורקבנה עמה דבי ר"י חניא בנוצחה בנוצה שלה קודרה בסכין כמין

(7) ומה שנזכר ר' יונתן אבות פ"ד אינו מן השם, כי במס' אבות נזכרו הרבה תנאי דור הששי אשר באו לבר בברייתא עיי' לקמן פרק ג'.

(8) ואך בתוספתא שנוצחה פ"א איהא אין לי אלא בהמה חיה ועוף טהורין בהמה חיה ועוף טמאין מניין ת"ל או נבלת שרץ טמא אמר ר' יאשיהו וכו' יש בשרץ טמא וטהור אלא בשם שהילקתה (צ"ל שלא חילקתה) בין שרץ טמא לטהור כך בין בהמה חיה לא תחלוק בין טמאין לטהורין ע"כ. וגם בזה המאמר יש ספק אם הגי' נכונה יצן לא בא ר' יאשיהו במ"א בתוספתא, וכבר הערנו לעיל ד' 24 כי הרבה פעמים נשתבשו הסופרים במכילתא ובספרי בס' ר' ישמעאל ר' יאשיהו. ועיי' לעיל ר' מתיא בן חרש ובהערה שם.

(9) ובת"כ פ' קדושים פרק ט' איתא אביו ואמו קלל מהו ת"ל לפי שנאמר ומקלל אביו ואמו יכול לא יהא חייב עד שיקלל שניהם בבת אחת ת"ל אביו קלל אמו קלל אפי' אחד מהם והלא הגר חייב על אמו ואינו חייב על אביו דברי ר' יוסי הגלילי. וסנהדרין ס"ו הובא תחילה המאמר בשם ר' יאשיהו. — ואל הטעה כמה שנזכר שם פ"י שני פעמים ר' יאשיהו ור' יונתן, כי הלוא מפרקי י' עד סוף פ' קדושים הוא הוספה סבצל קרבן אהרן אשר אסף וליקט המאמרים כמו שכתב הוא בעצמו, ולא נמצאו לא בת"י הנוצר ולא בדפוסם באמבערי.

ארובה. והנה בת"כ יקרא פרשה ז' איחא הק ברייחא כמעט מלה במלה עד דבי ר' ישמעאל חניא ושם פוסק כבסכינא חריפא. וכן לא הובא בת"כ פ' שמיני הק חנא דבי ר"י שבת כ"ו כגד אין לי אלא כגד צמר ופשתיים מניין לרבות צמר גמלים וכו' ת"ל או כגד (ובת"כ שם פרשה ז' איחא מנין לרבות את הלכדין ת"ל או כגד). וגם הק דחנא דבי ר"י על כל זרע זרוע אשר יזרע כדרך שבני אדם מוציין וכו' לא נזכר בת"כ, וכן הק דחנא דבי ר"י חולין מ"ב בין היה הנאכלת וכו' ליחא בת"כ, ובכלל נשמטו כל המאמרים דחנא דבי ר"י חוץ מאותם שזכרנו. ולמצוא פשר זה הענין מדוע לא נזכרו ר' יאשיה ור' יונתן ותלמידיו ר' ישמעאל בכלל לא במשנה ולא בחוספתא וגם בת"כ לא נזכרו אך מעט מועד, נפן למאמר המובא סוטה כ"ה דאמר ר' יאשיה שלשה דברים סח לי זעירא מאנשי ירושלים בעל שמחל וכו' וכשבחתי אצל חברי שבדרום על שנים הודו לי וכו'. הרי שחבריו של ר' יאשיה היו בדרום, והוא בא אצלם. וכבר הערנו למעלה במאמר ר' ישמעאל שר' ישמעאל קבע בסוף ימיו ישיבתו קרוב לאדום, והוא בדרום ארץ ישראל והנה שם היו תלמידיו ר' ישמעאל כלו' ר' יאשיה ור' יונתן וחנא דבי ר' ישמעאל. ומצינו שבית מדרשו של ר' ישמעאל היה ימים רבים בחקפו, עיי' ירושלמי שבת פ"א הל' ה' אמר ר' יודן בי ר' ישמעאל, וזה ר' יודן הוא אמורא בחרא. ונראה דוקני דרום הנוכרים זכחים כ"ב וכן זקני דרום יכמות מ"ה, ירושלמי עירובין פ"ו סוף הל' ד' הכוונה על תלמידיו דר' ישמעאל, וכן המאמר כי אחא פלוני מדרומא אחא ואייתי מתניתא בידיה (ב"ק מ"ב ובמ"א) הכוונה במ' דרומא על בית מדרשו של ר' ישמעאל¹). ומדוייקים מאוד דברי ר' יאשיה תלמידו של ר' ישמעאל „כשבחתי אצל חברי שבדרום“²). — והנה רבי מסדר המשנה היה בבית שערים ובטבריא בצפון ארץ ישראל ולא היו מגיעים אצלו דברי החכמים אשר ישבו בדרום, וכן לא הגיעו לר' חייא ור' אושיעיא מסדרי החוספתא, וגם לא לרב אשר סידר הת"כ. ולכן לא באים ר' יאשיה ור' יונתן וכו' במשנה בחוספתא ובספרא. אבל בזמן תלמידיו רב אשר סידרו הספרי כבר נחפשטו המאמרים אשר נשנו בבית מדרשו של ר' ישמעאל בישיבות הצפוניות של א"י (כאשר מורים הרבה מקומות של הירושלמי), ומשם באו לבבל, וכן מורה הק

(1) ויש להבדיל בין דרום זה החכמי דרום, לדרום הנוכר תוספתא חלה פ"א פסחים ע"י ע"ב חקני הנגב תמיד ל"א, כי שם הכוונה על הצד דרומית מזרחית של א"י אשר על שפת ים המלח ושם ישבו האכסים. ועיי' לעיל ד' 16 פראנקלל צייטשר. פיר דיא רעליגינעזען אינטרעסען דעם יודענטהומס יאהרג. 3 ד' 460.

(2) ועיי' כפרי כי תצא פ' ר"ח ושם הגי' ג' דברים סח לי ר' זעירי משום אנשי ירושלים וכו' וכשבחתי והרציתי הדברים לפני ר' יהודה בן בתירא על שנים הודה לו וכו' וצ"ע. ומאשר שצ"ל ר' יהושע בן בתירא הלך שם להציל את נפשו מחמת האויב עיי' לעיל. ועוד איחא שם פ' תקת פ' קכ"ג אמר ר' יאשיה נמתי לפני ר' יהודה בן בתירא כיצד המות וכו'.

כי אחא (כלו' לבבל) מדרומא וכו', ולכן באים הרבה פעמים ר' יאשיה ור' יונתן בספרי. ובמכילתא נזכרו לאין מספר כי המכילתא נסדרה בבית מדרשו של ר' ישמעאל כאשר יבואר אי"ה בחלק ג' ושם נבאר כי גם קצת הספרי נסדר שם. והנה חלמידי ר' ישמעאל לא גדלו במנין ובחכמה כחלמידי ר"ע. ואפשר שאבדו הרבה ממאמריהם מהטעם אשר זכרנו לעיל³).

חלמידי ר' עקיבא האחרונים.

על ידי ר' ישמעאל ור"ע ושאר חכמי הדור השלישי שוכלל הבנין מן היסוד עד הכפתור ועמד בחומותיו במוצאיו ומובאיו לכבוד ולחפארת, והדורות האחרונים כלו מעשה הראשונים וספנו הבית מבפנים בארזים וחלקוהו לחדרים ליציעות ולשכות, ויפוהו בפרי תנובות ההלכות והסברות המתחדשות; אבל על עיקר הבנין לא הוסיפו כי כבר הוצב גבולו. ור"ע הוא היה האמרכל אשר פרש ידו על כל סדרי המשנה כאשר נחבאר למעלה, וחלמידי הגדולים הלכו בעקבותיו, ואף כי פשו ההלכות בזה הדור ופרצו לרוב בכל סדר וסדר ומסכתא ומסכתא בזה לא ימצא סימן מיוחד להדור הזה, כי לא על ידי חכמות יבדל דוח מדור. אבל מצד אחר יש שני סימנים מיוחדים (קאראקטעריסטישע צייכען) להדור הזה.

א) חכמי הדור הזה אספו ולקטו דברי החכמים הקודמים להם ובררו אותם להעמידם על בורים כאשר יצאו מפי אומריהם. וידוע כי זה תהלוכות רוב החכמות אהרי אשר האירו הראשונים הנתיב ועשו שגיל בים החכמה, הבאים אחריהם ישאו ויתנו במאמריהם, ומגמתם לבאר דברי הקדמונים. אך בזה יתנו לרוב מגרעת להחכמה, וסימן בוא שמשנה הוא אם ילכו נמושי אחר נמושי בכרם הראשונים. לא כאלה חלק הדור הזה, המה היו בעלי אסופות דברי הקדמונים אבל גם כרם שלהם נטרו, נרו להם ניר בשדותיהם של עצמם זרעו ונטעו וקצרו, כי הלכותיהם הן גדולות וסברותיהם עמוקות וילדי שכליהם זרע ברוכי ה'. ואם לא ימצא להדור הזה סימן מיוחד בסדר ההלכה בזה לא יגרע ערך המוציא הלכה חדשה לאור ולפי שכלו יהולל איש. ולברר זאת נפן לענין מן הענינים לדיני חמץ ומצה. הנה במה שעסקו בהם ר' מאיר ור' יהודה וכו' אינו נחשב לסימן מיוחד — כמו שראינו בדורות הקודמים העסק בדיני קדשים ונוזקין — כי כבר דברו בהם החכמים הקודמים להם, אבל גודל יקר ההלכות אשר חידשו ר"מ וחבריו בענין זה במקומו עומד וקצת מאמריהם (אף שאין בידינו להכריע) עולים על מאמרי רבותיהם.

ב) גדולי חכמי הדור הזה אספו אספה ולקטו המאמרים המפורים

(3) ועיי' ירושלמי ברכות פ"ב אמתני' רחין בלילה הראשון: ר' חמא אבוי דר' אושעיא הוה ליה עזבא שאל לרבנן ואמרין ר' יוסי בני היידן רבנן אם האמר רבנן הכא נתיא אם האמר רבנן דדומי רבכיא קמן ושאל לזעיריא.

ומעטין של זיתים אלא לחבר ולעושה בטהרה. ועיי' דמאי פ"ו מ"ו. —
 מעשר שני פ"ג מ"ו ר' שמעון בן יהודה אומר משום ר' יוסי לא נחלקו
 ב"ש וב"ה על פירות שלא נגמרו מלאכתן וכו', על מה נחלקו וכו'.
 ועיי' תוספתא פ"ב ר"ש בן יהודה משום ר' יוסי השקלא והטריא בין
 ב"ש וב"ה. — תוספתא שם פ"ב תלחן של מעשר יאכל צמחניות של
 תרומה ב"ש אומרים כל מעשיה בטהרה ובה"א כל מעשיה בטומאה חוץ
 מחפיפתה דברי ר"ט ר' יהודה אומר ב"ש אומרים כל מעשיה וכו' וכמו
 שהוא במשנה מ"ש פ"ב ג'. — עוד שם כרשינין וכו' של תרומה ב"ש
 אומרים שפין ושורין בטהרה וכו' ובה"א וכו' וכמו שהוא במשנה שם עיי"ש
 בר"ש (ובתוספתא שלפנינו הגי' משובשת) דברי ר' יהודה ר"מ אומר ב"ש
 אומרים שורין וכו' ובה"א כל מעשיהן בטומאה. — שם בתים שפתחיהן
 לפנים וחללן לחוץ ב"ש אומרים אין פודין וכו' וב"ה אומרים מכנגד
 החומה ולפנים וכו' וכמו שהוא במשנה פ"ג ז' אמר ר' יוסי זו משנת
 ר"ע משנה ראשונה בש"א אין פודין בהן מ"ש ובה"א הרי הן כלשכות
 את שפתחה לפנים כלפנים ואת שפתחה לחוץ כלחוץ. ועיי' לקמן
 פ"ג. — שם מעשר שני שנכנס לירושלים ונטמא בין באב הטומאה וכו'
 בש"א הכל יפדה ויאכל מבפנים ובה"א הכל יפדהויאכל מבחוץ חוץ ממה
 שנטמא באב חטומאה דברי ר"ט ר' יהודה אומר בש"א הכל יפדה וכו'
 וכמו שהוא במשנה פ"ג ט'. — שקלים פ"ב מ"ד אמר ר' שמעון מה בין
 שקלים לחטאת וכו' ומפרש טעמא דב"ה שם פ"ג. — שם תוספתא פ"ג
 מעות שנמצאו וכו' וכמו שהוא במשנה פ"ז ב'. אמר ר' יוסי אלו דברי
 ב"ש וב"ה אומרים לעולם מעשר חוץ מן הנמצאים בהר הבית בשאר ימות
 השנה. — ביצה פ"א ר"ש אומר ב"ש אומרים לא יטול אדם גזול עד
 שיקשור ובה"א עד שינענע. — שם אמר ר' יהודה מודים ב"ש וב"ה
 שמוליכין המתנות שהורמו ביו"ט על מה נחלקו וכו' ר' יוסי אומר מודים
 ב"ש וב"ה וכו' והובא בשינוי קצת בש"ס שם י"ב. — שם אמר ר"מ מודים
 ב"ש וב"ה שהחבלין נידוכין במדוך של עץ ומלח עמהן על מה נחלקו וכו'
 והובא שם בש"ס י"ד. — שם ר' יהודה אומר בש"א אם היו צרורות
 סרובין על האוכלין בורר את האוכלין ומניח את הצרורות ובה"א בורר איזה
 סחן שירצה (והוא דלא כמתניתין שם). — שם פ"ב אמר ר"ש מודים
 ב"ש וב"ה שהם ב' חבשילין על מה נחלקו וכו' ועיי"ש בש"ס י"ז ושם
 איחא ר"ש בן אלעזר ובסגנון אחר. — יבמות ד' צ"ה אמר ר' יהודה לא
 נחלקו ב"ש וב"ה בבא על חמותו שפוסל את אשתו על מה נחלקו בבא
 על אחות אשתו שב"ש אומרים וכו' אמר ר' יוסי לא נחלקו ב"ש וב"ה
 בבא על אחות אשתו שלא פוסל את אשתו על מה נחלקו וכו'. —
 נויר פ"ב מ"א מ"ב פליגי ת"ק ור' יהודה בדברי ב"ש עיי"ש.
 — תוספתא עדיות פ"ב המקשה כמה תשפה ותהא זבה ר' אלעזר
 אומר מעת לעת והלכה כדבריו ר"ש בן יהודה אומר משום ר"ש בש"א
 עד ג' ימים ובה"א מעת לעת. ועיי' נדה פ"ד מ"ד ותדע ותבין כי

הך פלוגתא דב"ש וב"ה היא מן היותר ישנות (עיי' לעיל ד' 53). — כלים פ"ח מ"א נחלקו ת"ק ור' יוסי ור' שמעון שזורי בדברי ב"ש וב"ה. — תוספתא שם ב"מ פ"א מאימתי טהורות בש"א וכו' (וכמו שהוא במשנה שם פ"ד ב') דברי ר"מ ר' יהודה אומר בש"א משיחבל. ויחבר ובה"א משיחבר או משיחבל והובא בר"ש במשנה הנוכרת. — שם ב"ב פ"א נסא שקבעו בעריבה וכו' העשו בה ב"ש מטמאין וב"ה מטהרין דברי ר"מ ר' יהודה אומר לא נחלקו ב"ש וב"ה וכו' והובא בר"ש כלים פכ"ב מ"ד. — אהלוח פ"ח ר' יהודה אומר הפותח בחחילה בש"א כשיפתח ד' טפחים ובה"א כשיתחיל הפותח סחום בש"א כשיתחיל ובה"א כשיחשוב ופליג על המשנה אהלוח פ"ז ג' עיי"ש בר"ש. — ידיים פ"ג מ"ה פליגי ר' יהודה ור' יוסי (ועיי"ש ר"ע) במחלוקת דב"ש וב"ה. — ועוד רבו המחלוקות דר"מ וחבריו בדברי ב"ש וב"ה ונעיר עליהן בעה"י בחלקים הבאים.

והנה התנאים אלה לא עמדו בלבד על דברי ב"ש וב"ה וכיררו האיך נחלקו כ"א גם בדברי החכמים הקודמים להם העמיקו לדעת אופן מחלוקתם. ובוה ר"ש הוא ראש המדברים והוא מברר לרוב פלוגות דר"א ור' יהושע, דברי ר"ע ור"ט, אף כי במחלוקת דב"ש וב"ה דבריו המה מעטים מדברי חבריו.

תוספתא כלאים פ"א אמר ר"ש לא היה ר"ע שונה בזוגת אלו (עיי"ש פ"א מ"ג) אלא התורמוס והפלוסלוס אינן כלאים זה בזה. — שבת פט"ז אמר ר"ש לא נחלקו ר"א ור' יהושע על מי שהיה לו למול אחר שבת ומלו בשבת שהוא חייב על מה נחלקו וכו' ועיי' בש"ס קל"ז ושם איתא אמר ר"ש בן אלעזר אבל בירושלמי הל' ד' שם איתא ר"ש כמו שהוא בתוספתא. — פסחים פ"א אמר ר"ש לא נחלקו ר"א ור' יהושע על הטהורה ועל הטמאה וכו' והובא בש"ס שם כ'. — שם פ"ה אמר ר"ש לא נחלקו ר"א ור' יהושע על דברים שאינן ראויין לבוא פסח ושחטן לשם פסח וכו' על מה נחלקו וכו' ועיי"ש בש"ס ע"ב. — שקלים פ"ב ר' יוסי ור"ש אומרים דברי ר' יהושע הן הן דברי ר' אליעזר (וקאי על המשנה שם פ"ד ז'). — גיטין פ"א אמר ר"א בר' יוסי כך אמר להם ר"ש (כצ"ל) לוקנים בצידן לא נחלקו ר"ע וחכמים על שטרות העולין בערכאות וכו' על מה נחלקו והובא גיטין י"א (ובמלחמות להרמב"ן גי' אחרת עיי"ש). — ב"ק פ"א ד' כללים היה רשכ"א אומר וכו' כל מקום שאין רשות לא לזה ולא לזה כגון חצר שאינה של שניהם על השן ועל הרגל משלם נזק שלם על נגיחה ועל נגיפה על נשיכה ועל רביעה ועל בעיטה מועד משלם נזק שלם ותם משלם חצי נזק ר"א ור"ש אומרים ר' טרפון היה אומר על הכל משלם נזק שלם. — כריתות פ"ג מ"ט אמר ר"ש לא כך שאלו ר"ע וכו' ושם פ"ד מ"ב מ"ג נחלקו ת"ק ור' יוסי ור' יהודה ור"ש שזורי ור"ש במחלוקת דר"א ור' יהושע. — אהלוח פ"ג אמר ר' יהודה לא נחלקו ר"ע וחכמים

על רביעית דם שפירשה מב' מתים שהיא טהורה על מה נחלקו על רביעית דם שפירשה משתי רביעיות מב' מתים שר"ע מטמא וחכמים מטהרין ר"ש בן יהודה אומר משום ר"ש לא נחלקו ר"ע וחכמים על רביעית דם שפירשה משתי רביעיות מב' מתים שהיא טמאה על מה נחלקו על רביעית דם שפירשה מב' מתים שר"ע מטמא וחכמים מטהרין. ועיי"ש פ"ב מ"ו — שם פי"ג אמר ר"ש לא נחלקו ר"א ור"י על הנתון תחת האסקופה שהבית טהור על מה נחלקו על המודבק באסקופה שר"א מטמא את הבית ור"י מטהר. והובא בר"ש שם פי"ב מ"ח.

וגם ר"ט ור' יהודה ור' יוסי פליגי לפעמים איך היתה מחלוקת ר"א ור"י וכו'. יומא נ"ט ר"ט אומר ר"א אומר במקומו עומד וכו' ר' יהודה אומר וכו'. ועיי' בתוספתא שם פי"ג. — תוספתא זבחים פ"ח אמר ר' יהודה מודים חכמים לר"א באיברי זבחים שנתערבו באיברי עולה וכו' והובא בשינוי קצת בש"ס שם ע"ז. — שם אמר ר' יהודה לא נחלקו ר"א (וחכמים) על דם עולה שנתערב בדם זבחים וכו' והובא שם בש"ס פ"א. — מנחות פ"ח שחטה ונמצאת בעלת מום ר"א קידש ר"י אומר לא קידש דברי ר"ט ר' יהודה אומר לא נחלקו וכו' והובא בש"ס שם ע"ט. — בכורות פי"ג מ"ד פלוגתא דר' יהודה ור' יוסי בפלוגתא דעקיבא בן מהללאל וחכמים. ועיי' בתוספתא שם סוף פ"ב. — תוספתא כלים ב"ב פ"ו פחות מג' על ג' שהתקינו וכו' מן המוכן טמא ושאינו מן המוכן טהור דברי ר"א ר' יהושע אומר בין שהוא מן המוכן וכו' טהור דברי ר"ט ר' יהודה אומר ר"א אומר בין שהוא מן המוכן וכו' וכמו שהוא במשנה כלים פכ"ח מ"ב ועיי' בר"ש שם. — אהלות סוף פ"ט אמר ר' יהודה אני אומר דבר אחד והם אמרו דבר אחד אני אומר להם מודה ר"א לר' יהושע בב' חביות שפתוחות לתוך הבית וכו' והם אמרו לי מודה ר"י לר"א וכו' והובא בר"ש שם פ"ח מ"ו. — שם פי"ז אמר ר' יהודה לא נחלקו ר"א וחכמים על עפר שהוא בא מבית הפרס הבא בירק שהוא טהור ער שיהא במקום אחד כחותם המרצופים על מה נחלקו על עפר הבא מארץ העמים בירק וכו' והובא בר"ש שם פי"ז מ"ה. — ודי בזה בביאור הסימן הראשון.

ובענין הסימן השני נעיר בקיצור, הנה כבר זכרנו המאמר סנהדרין סתם מתניתין ר"ט סתם תוספתא ר' נחמיה סתם ספרא ר' יהודה סתם ספרי ר' שמעון. ויבורר להלן שכונת המאמר היא: החכמים אלה היו בעלי אסיפה של כל ספר וספר אשר ייוחס לו בהברייחא הנזכרת. ויבוא לנו בזה הדיבור כאריכות בפ"ג מזה החלק ובחלק ג' בכל פרק ופרק על אופניו.

והנה אחר דברנו בכלל על הסימנים המיוחדים לגדולי הדור הזה נבואה עתה שערינו ולהיכל פנימה להכיר דרכי חכמיו בקודש ולדעת

עקבות הלכותיהם ולימודם ומדותיהם. הגדולים בחלמידי ר"ע האחרונים הם ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון, ונהשבו לחברה אחת. וגם לר' אלעזר בן שמוע יש לפעמים מהלכים ביניהם.

ר' מאיר.

ר' מאיר הוא הגדול בחלמידי ר"ע בדור הזה, ואמרו עליו (עירובין י"ג) שלא עמדו על סוף דעתו וגם זה השם הוא שם תואר לאמר שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה, כי שמו העצם היה ר' נהוראי (שם, ולג' המובא בס' יוחסין ר' מיאשא). — תחילת לימודו היה אצל ר"ע, ולא יכול לבוא עד תכלית דעתו, והלך אצל ר' ישמעאל לשמוע חורה מפיו ואח"כ חזר אצל ר"ע (שם). ור"ע הכיר גדול, ערכו וינשאהו לראש והוא עודנו באבו (סנהדרין י"ד). וגם ר' יהודה בן בבא סמך את ר"מ (שם) אף שהימים אלה היו ימי צרה עת השמד, כי גבר האויב וגזר גזרות על סוסכי לומדי החורה ועל הנסמכים (שם ובמ"א). ואז הלך ר"מ עם חבריו אשר גם עליהם סמך ר' יהודה בן בבא את ידיו (שם לדרום⁴), ונשארו שם עד עבר הזעם ונקרא בש"ס שלפי השמד ונראה שהכוונה על סוח אדרייאנוס; ואז שבו ונכנסו לאושא⁵ אשר שם היה מושב סנהדרין באחרונה (עיי' סוף הפרק). וגם בית דינו של הנשיא רשב"ג נקבע איזה זמן אחרי כן באושא ונתעלה ר"מ להיות חכם בב"ד זה. וכבר דברנו במ"א⁶) מטעלת החכם, וכי הוא היה היחיד אשר עליו היה תלוי החיקוק בכל צדדי הדין אשר נשאל בב"ד ועליו להעריך לפני חבריו כל אופני ההוראה בשאלה הנתהווה לפניהם בכל סעיפיה וענפותיה עד תכליתה. והחכם הוא כעין אשר יקראו היום רעפערענט. — ולא ארכו הימים ויהי ריב בינו ובין הנשיא (עיי' לקמן רשב"ג), והלך ר"מ לאסיא עיר באויא הקטנה היושבת על חוף ים המערבי ומח שם⁷).

4) יבמות ס"ב איתא והיה העולם שמש עד שבא ר"ע אצל רבותינו שברחם ושנאה להם ר"מ ור' יהודה ור' יוסי ור' שמעון ור' אלעזר בן שמוע והם הם העמידו תורה אותה שעה. והג' כאשר היא לפנינו אין לה הבנה. ובאגרת ר' שירא גאון איתא "עד שבאו אצל רבותינו" שברחם, וגם בזה הג' אינה מתוקנת כל צרכה עיי' כרם חמד חלק ז' ד' 183. ונראה העיקר שצ"ל עד שבאו רבותינו מדרום ושנאו להם ר"מ ור' יהודה וכו' כלל עד שבאו אלה החכמים מדרום אשר שם ברחו בעת השמד אחר סמך אותם ר' יהודה בן בבא, וכאשר עבר ימי השמד באו מדרום ושנאו להם כלל לבני חרם. — והנה מאשר לא שמענו שר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון דיברו עם ר' ישמעאל אשר היה יושב בדרום (עיי' לעיל ר' ישמעאל) נראה שכבר מת ר' ישמעאל קודם נלו ר"מ וחבריו לרחם. וכבר הערנו למעלה ד' 138 כי ר' יהודה בן בבא לא סמך החכמים אלה בצמצום אחר המלחמה, ועבר איה זמן בין כבישת ביתר ובין הסמיכה, ובאותו זמן מת ר' ישמעאל.

5) עיי' מדרש חזית פ' סמכני באשיות, ועיי' לקמן רשב"ג.

6) מאנאטטר. יאהרג. 1 ד' 348.

7) על קורות ר"מ ומחצית, וכן על ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון דיבר החכם דר. יאעל מאנאטטרופט יאהרג. 5. 4. — ועל ענין אסיא עיי' מה שכתבנו שם יאהרג. 4 ד' 206.

ר"ם וחבריו העמידו התורה אשר כמעט לא נשארה לה מקום בא"י (חוץ מבדרום) ע"י גזרות אדריאנוס. ר"ם נזכר בכל מסכתות במשנה ובברייתא, וגם במסכתות אשר לא נזכר בפירוש במשנה⁸) יש לו בה מקום כבוד, כי הלוא ר"ם סידר קצת המשנה כאשר יבוא להלן פ"ג. — חריפותו של ר"ם נודעה ברוב הלכותיו ולפעמים נכרת במאמר חד ושנון. עיי' יבמות צ"ט היה ר"ם אומר איש ואשה פעמים שמולידין ה' אומות וכו'. — כריתות פ"ג מ"ד ר"ם אומר אם היתה שבת והוציאה בפיו חייב (אף שחשבת החכמים שם היא נכונה). וכן לו מאמר ברור חמורה פ"ב מ"א. וכן יש לו תשובות מחודדות זבחים פ"ז מ"ו, הולין פ"ד מ"ד ובשאר מקומות.

דרכו של ר"ם להרחיב האיסור ולעשות בעדו סיג וגדר למען לא יגע איש בעצם האיסור. וע"ז אמרו הלכה כר"ם בגזרותיו עיי' כתובות ס' הרי שהיתה רדופה ללך וכו'. — ובכלל זה נכנס ג"כ מה שאמר ר"ם כל משנה ממטבע שמטבעו חכמים בניטין הולד ממזר (גיטין ה' ועיי' שם במשנה וגמרא פ"א פ"ב) אף שבוה אין הלכה כמותו. — וקרוב לדרכו זה בענין הגזרה הוא ג"כ דרכו לקנוס למי שעובר על איזה איסור בכל ענינים הנוגעים לזה האיסור. עיי' ירושלמי שם פ"ד הל' ב' נטל מקצת הפיאה וזרק על השאר חני בשם ר"ם קונסין אותו ומוציאין ממנו את החלוש ואת המחובר, והוא מן התוספתא שם פ"ב. — בבלי יבמות ל"ו לא ישא-אדם מעוברת חברו וכו' ואם נשא לא יחזיר עולמית דברי ר"ם. ועיי' סוטה פ"ד מ"ג. — ב"מ ד' ע"ב שטר שכתוב בו ריבית קונסין אותו ואינו גובה לא את הקרן ולא את הריבית. — בכורות כ"ח השוחט את הבכור ומראה את מומו ר"ם אומר הוואיל ונשחט שלא על פי מומחה אסור. ועוד לר"ם מענין זה: החשוד לדבר אחד חשוד לכל התורה כולה שם ל"ה⁹).

מהלכותיו של ר"ם המפורסמות: מעשר שני ממון גבוה (קידושין נ"ג נ"ד ובהרבה מקומות בש"ס). — כל הפותח לכתולה ממאתים ולאמנה ממנה הרי זו בעילת זנות (כתובות פ"ה מ"א). — מצוה לקיים דברי המת (שם ס"ט). — כל תנאי שאינו כתנאי בני גר ובני ראובן

ובירושלמי סוף בלאים איתא ר"ם הוה אידמוך ליה באסטיא אמר אמורין לבני ארעא דישראל הא משיחון דדכון. ומה שפירש בו היפה מראה שקרא עצמו „משיח שלכם" א"א לשמוע. ואיפשר שצ"ל משיחון דדכון כלו זה שאמות כה"ל אינן עיי' משיחכם, והכוונה עיי' רשב"ג אשר על ידו הלך מא"י, וקרא כן אותו ע"ד לעג, לפי שהיה נשיא ודימה את עצמו גדול כמשיח. — ועוד שערנו מאנאטסטר. שם ד' 128 בהערה שהך משיחון דדכון הוא מלי שיחה, כלו עיי' דיבור ודבה שלכם, ואין פה המקום להאריך.

8) אלה הן המסכתות אשר לא נזכר בהן ר"ם במשנה: ר"ה, חגיגה, ע"ז, תמיד.

9) ועיי' תו' יבמות ל"ו ובמ"א שכתבו בשם כה"ג הלכה כר"ם בגזרותיה ולא בקנסותיה.

דרך הגזרה לר"ם הוא דומה קצת לדרך ב"ש בחלוקה שנייה לעיל 47, 49.

איך התנהג בחנינה **גענוח לעשות שלום בין איש לאשתו**. ועיי' במדרש קהלת ב' איך נתן **המעט אשר עשה בעמל כפיו לרבנן ואיך הסתפק את עצמו במיעוט**. — והגהנתו עם אחר ידועה, והיא מורה על עוצם השוקחו להתורה ועל סוג לבו הרך ונפש מלאה חסד. ועיי' ירושלמי חגיגה פ"ב הל' א'. ועיי' ס"ר רות ופמ"א שנשא ונתן ג"כ עם חכמי א"ה. ר"ם היה גדול בהגדה כאשר זכרנו. ועיי' סנהדרין ל"ח כי הוה דריש ר"ם בפירוקיה הוה דריש תלחא שמעתא תלחא אנדתא תלחא משלי. ומוה ג"כ שהיה דורש לשון נופל על לשון. עיי' בראשית רבה פ"ט בתורתו של ר"ם (כלו בדרשותיו לחורה או בגליון ספר חורה שלו עיי' כמ"כ) והנה טוב מאוד זה מות (בקריאת מוח). וכן שם פ"כ בתורתו של ר"ם מצאו כחוב כתנות אור (בחילוף אותיות במ' עור)². ר"ם היה הגדול בשנים בחבריו, כי למד כבר אצל ר' ישמעאל, וגם מת קודם להם³. וחבריו אמרו הלכה משמו עיי' ע"ז ס"ו: ר' יהודה אומר משום ר"ם. — חוספתא מקואות פ"ג והובאה חגיגה י"ט ג' גממיות ר' יהודה אומר מאיר היה אומר וכו'. — חולין ל"ח ר' יוסי אומר היה ר"ם אומר. וכיבמות ק"ב נתקשה הרבה בדברי ר"ם⁴. ועיי' ירושלמי ברכות פ"ב בההלכה רחץ לילה הראשון שמתה אשתו וכו' ר' יוסי בר הלפחא משבח בדר"ם קומי צפוראי אדם גדול הוא אדם קדוש הוא וכו' ועיי' ג"כ חוספתא ובחים פ"א אמר ר' שמעון מצאתי יוסי בן רבי (צ"ל בריבי) בעידון ואמר לי הילוך שהיה ר"ם פוסל בו אמרתי לו אמור לי (כצ"ל) זה טעם אמר לי וכו' עיי"ש כל הענין. — וגם רשב"ג אמר משמו עיי' לקמן רשב"ג.

הלכותיו של ר"ם הן לרוב פרי שכלו⁵, ואך לפעמים אומר דבר בשם רבותיו או מביא ראיי' ממעשה שעשו הקדמונים. עיי' עירובין י"ג, ס"ק כ"ד בשם ר' ישמעאל. — סוכה פ"ג ס"ח אמר ר"ם מעשה באנשי ירושלים וכו'. חוספתא ברכות פ"ב אמר ר"ם פעם אחת היינו

(2) עוד איתא שם פ"א כה"ל „כאנכי דר"ם וכו' ר' יודן בשם אקילס אמר לזה נאה לקראו אלוה". ונראה שהיה דורש ר"ם הרבה דרשות לדיבור ראשון אנכי ה' אלהיך וקיבוץ הדרשות אלה היה נקרא „אנכי דר"ם", והאחרונים החסיפו על זה אנכי דר"ם, ולכן בא בו דרש של ר' יודן. והמ"כ נתיגע בזה לחנם עיי"ש.

(3) עיי' קידושין נ"ב נזיר ט"ט. ועיי' תו' מנחות ק"ד ד"ה מורינא מביאן עובדא דירושלמי כפיצה (פ"ה הל' ד') שר"ם היה עוד בחיים בהילולא דר"ש בן רבי, ופשט דברי הש"ס בבלי עירובין י"ג מורים שרבי ראה את ר"ם לבד בנערותו עיי' לקמן רבי. ולדברי הירושלמי צ"ל ששב לאיזה ימים מקסיא לא"י. וכאמת כל דברי הירושלמי שם הם דברי אגדה עיי"ש ונראין לאו בני סבכא.

(4) בתוספתא פ"ב שם הגי' ר"ש. אבל בירושלמי שם הגי' ג"כ ר' יוסי.

(5) הוריות י"ג איתא „אסיקו לר"ם אתרים" אכל לא נמצא בשום מקום במשנה אחרים, ובתוספתא בא הרבה פעמים אחרים אבל ברוב מקומות מוכח בבירור שאין הכוונה על ר"ם. ועיי' תו' סוטה י"ב ד"ה אחרים וכבר נתזכרו הרבה בזה המכתרים האחרונים.

יושבים לפני ר"ע בבית המדרש והיינו קובין את שמע ולא היינו משמיעים לאונינו וכו'. — ואמר ג"כ הלכה בשם ר' גמליאל כתובות פ"ב מ"ד⁶), עיי' ב"ק ע"ט. גם מפרש דברי ר"ג הענית פ"ב מ"י. ר"מ נשחבת גיטין ס"ז ר"מ חבם וסופר עיי"ש ברש"י. ומצינו אותו בהרבה מקומות בקי בחכמת הלבבלר עיי' עירובין י"ג, מגילה י"ח.

ר' יהודה.

ר' יהודה בנו של ר' אלעאי⁷) הנקרא ראש המדברים בכל מקום (ברכות ס"ג שבת ל"ג מנחות ק"ג), הוא השני במספר חבריו ר' מאיר, ר' יוסי, ר' שמעון; והוא יסוד בנין המשנה המלאה ממנו על כל גדותיה⁸). והיה מורינא דבי נשיאה (מנחות ק"ד) כל' מורה הלכות בבית הנשיא ועל פיו היו עושין כל דבריהם (רש"י שם); וההוא נשיאה נראה שהוא ר' שמעון בן גמליאל אביו של רבי, ורשב"ג זה אמר הלכות משמו⁹).

אם נשפוט מסתם מאמרים הבאים בספרא — וסתם ספרא ר' יהודה כאשר בא בהרבה מקומות בש"ס — על תהלכות לימודו של ר"י הנה דרכו הוא מחודד ומפולפל עד מאוד, והוא מהפך הדבר על כל צדדיו בחקירה „או אינו“ למצוא חומרא או קולא, והעמיד נגד החומרא קולא ונגד הקולא חומרא חדשה, ונגד החומרא החדשה קולא חדשה, וכן מההפך במסבות בתחבולותיו עד שבסוף לא יצא מזה לא הלכה ולא דבר חדש, ובא לכד להישיר המקרא למה בא להורות על זה. וזה ידוע לכל דורש בהגיון בספרא, ויולד מזה מקום ספק איך אמרו שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו של ר' מאיר (עירובין י"ג) כל' שהיה מחודד עד מאוד, וכי יש לך חידוד יותר מזה הדרך הנמצא בספרא המיוחס לר' יהודה. ונברר בעה"י בחלק ג' שאף אם סתם ספרא ר"י השקלא וטריא „דאו אינו“ לא יצאה מר"י כ"א מהבאים אחריו. —

(6) במשנה שבמשניות ובגמרא איתא אמר ר"מ משום רשב"ג. אבל הוא בכיורו מ"ס וצ"ל כמו שהוא במשנה שבירושלמי אמר ר"מ משום ר"ג.

(7) במשנה נקרא סתם ר' יהודה, וכן חבריו לא נקראו במשנה על שם אבותם ר' יוסי בן חלפתא, ר' שמעון בן יוחאי כ"א ר' יוסי ר"ש אבל בברייתא הם מיוחדים במקומות הרבה על אבותם ור"י נקרא בן אלעאי ברכות מ"ג, שבת כ"ה ל"ג, ב"ק ק"ג, ב"מ ל"ג, מנחות כ"ט ס"ח ק"ג ועוד באיזה מקומות ורובן בדברי הגדה.

(8) ואפשר שעל זה נקרא ראש המדברים בכל מקום משום שהלכותיו רבו עד מאוד והן כמעט בכל מקומות המשנה והברייתא וכו'. ורש"י ז"ל פירש שבת ל"ג שנקרא ראש המדברים במצות המלך שצויה עליו לדבר תחלה בכל מקום מההוא מעשה שם; אבל הלי' „בכל מקום“ מורה קצת כהפירוש אשר שערנו.

(9) עיי' לקמן רשב"ג. — ובדברינו אלה יצאנו מידי הדחק אשר נדחקו התו' מנחות ק"ד ד"ה מורינא.

ונרד לסברות ר"י השייכות לו כבירור, והן לרוב זכות ונכונות מאוד ולפעמים הן בדרך ק"ו נגעים פי"ג מ"י והוא סתר הק"ו תוספתא פ"ז שם (והובאה בר"ש שם). — ומצינו ג"כ דרכו של ר"י להלך אחר אומר דעת של בני אדם עיי' נדרים פ"ח מ"ה מ"ו (והך מ"ו היא סיומא של משנה ה' עיי' לקמן סוף פ"ג). מכשירין פ"ג מ"ה מ"ו מ"ו. — עוד זאת לר"י שלא לבנות דין והלכה על יסוד חשש, עיי' כתובות פ"ג מ"ב ר"י אומר שבויה שנפדית הרי היא בקדושתה. גם דרכו לעמוד על עיקר החשש ולא להוסיף עליו חומרא. עיי' מכשירין פ"ב מ"ו ר"י אומר הולכין אחר רוב המשליכין. מ"ח אם היתה פת קיבר הולכין אחר רוב אוכלי פת קיבר. — ובמחלקותיו עם ר"ס הולך ר"י לרוב לקולא, ואך מקומות מעטים יוצאים מן הכלל כההוא דפסחים פ"א מ"ד, פ"ג מ"ח ועוד איוה מחלוקות. — ולפעמים יוצא ר"י מכלל סברת חבריו בדבר חדש וסברתו וגם דרך דרישתו במקרא נראה זר קצת. עיי' ב"ק פ"ד מ"ט קשרו בעליו במוסרה ונעל בפניו כראוי ר"י אומר תם חייב ומועד פקוד שנא' ולא ישמרנו בעליו ושומר הוא זה (ובש"ס שם אמרו דדריש ר"י אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט ועיי' ערלה פ"א מ"ב פסחים כ"ג¹). וכן סוטה פ"ז מ"ד ר"י אומר וענתה ואמרה ככה עד שתאמר בלשון זה. וכן סנהדרין ע"א במשנה ר"י אומר אם לא היתה ראויה לאביו אינו נעשה בן סורר ומורה ועיי' בברייתא הסוכא בש"ס שם אם לא היתה אמו שוה לאביו בקול וכו' ובטעמו דר"י בש"ס שם והוא רחוק קצת. — וברוב מקומות ר"י אינו מוציא המקרא ממשמעותו עיי' ב"ב קכ"א ויכו מהם כשלשים וששה איש שלשים וששה ממש דבדי ר"י. וזכרים נ"מ ביום ההוא קדש המלך את תוך החצר וכו' דברים ככתבן דברי ר"י. וזוה ג"כ מה שר"י לא דריש סמוכין ואמר לבן עזאי (יבמות ד') וכי מפני שסמכו ענין לו נוציא זה לסקילה. — ולברר מסברותיו אשר חידש עוד זאת לר"י לפרש המשניות אשר קדמיהו וזה בא הרבה כל אימתי ולדעת קצת אמוראים גם בל' במה דברים אמורים, עיי' עירובין פ"א.

ור"י הגדיל מאוד לחקור בהלכות אשר אמרו הראשונים ובמעשים אשר נתהוו על פיהם או במעמדם ואין בחבריו כמותו אשר הביא מאמרים כמעט מכל גדולי הדור אשר קדמוהו. משום ר' גמליאל: תוספתא ברכות פ"ד ר"י אומר משום ר"ג כל שהוא מין שבעה ואינו מין דגן ודגן שלא עשאן פת ר"ג אומר מברך אחריו ג' ברכות. וע"ע ר"י משום ר"ג תוספתא פסחים פ"א, ביצה פ"ב. — משום ר' אליעזר:

(1) ואפשר שר' יהודה חידש זה הכלל ועיי' לעיל תלמודי ר' ישמעאל. ועל ענין הכלל הזה עיי' תי"ט ערלה פ"א מ"ב. — וב"ב מדות לר"א בנו של ריה"ג איתא מדה ג' ריבוי אחר ריבוי, אך שם לא בא למעט כי אם לרבות, ודרך זה הוא דרך הגדה עיי"ש.

תוספתא אהלוח פ"ז, פרה פ"ו. ועיי' מנחות י"ח ששנה ר"י כששנה ר"א ונתן ר' אלעזר בן שמוע טעם לדבר מפני שר"י בנו של ר' אלעאי ור' אלעאי תלמידו של ר"א. — משום ר' יהושע' תוספתא אהלוח ריש פ"ו ושם סוף פ"ו. — משום ר' ישמעאל מ"ק כ"ד. — משום ר' אלעזר בן עזריה ברכות ט"ו ל', תוספתא מעשרות פ"ג. — משום ר' טרפון עירובין פ"ב, סוכה ל"א ועיי' לקמן. — משום ר' עקיבא תוספתא כלים ב"ט פ"ו, אהלוח פי"ד. ועיי' מעשר שני פ"ה ט"ח, ובמ"א. — משום ר' יוסי הגלילי ב"ק פ"ח ט"ו.

ומעשים של רבותיו וחקודמים להם: שבת פט"ו מ"ו פכ"ב ט"ג אמר ר"י מעשה בא לפני ריב"ז בערב וכו'. — עירובין פ"ו ט"ב מעשה דר' שמעון בן גמליאל חזקן. — תוספתא ברכות פ"א אמר ר"י פעם אחת הייתי מהלך אחר ר' עקיבא ואחר ראב"ע הגיע זמן ק"ש כמדומה אני שנתיאשו מלקרות אלא שעוסקין בצרכי צבור וכו'. ועיי' תוספתא שבת פ"ד (הובאה בבלי שם ט' בשני מעט) מעשה במרחץ של בני ברק שסתמו נקבים שלו מעיו"ט והיה ר"ע וראב"ע נכנסין וכו'. — מעשה על פי זקנים עיי' עירובין פ"ח מ"ו, סוכה פ"ב מ"א. ועיי' ש"ד ב' והוא מהתוספתא פ"א. — ועיי' תוספתא גיטין פ"ב אמר ר"י מעשה בבן קדירה שהיה כותב טופסי גיטין בערב ובא מעשה לפני חכמים ופסלו את כולן. — תוספתא שבת פ"ו אמר ר"י מעשה בהורקנוס בנו של ר"א שיצא בסודר שלו לרשות הרבים אלא שהייתה נימא כרוכה על אצבעו שלו אמרו חכמים לא היה צריך. ועיי' תוספתא ריש תרומות ר"י אומר הרש שחרם תרומתו תרומה אמר ר"י מעשה בבניו של ר' יוחנן בן גודגרא שהיו חרשים והיו כל טהרות שבירושלים נעשין על גבם. — ב"מ ט"ג אמר ר"י מעשה בבייתוס בן זונן שעשה שדהו מכר על פי ראב"ז וכו' והוא מהתוספתא שם פ"ד. תוספתא שבת פ"ד אמר ר"י מעשה בבייתוס בן זונן שהיו ממלאין לו כלי של צונן מע"ש ונותנין עליו בשבת כדי שייקר. ועיי' תוספתא פסחים פ"ב אמר ר"י שאל בייתוס בן זונן לחכמים מפני מה אין עושין סריקין המצויירין בפסח וכו' והובא שם בש"ס ל"ו. — והרבה פעמים מביא מעשה אשר בא לפני ר' טרפון או מה שעשה הוא עצמו בפניו. עיי' תוספתא שביעית פ"ד, שבת פ"ו, מגילה פ"ב, יבמות פי"ב, בכורות פ"ה, נגעים פ"ח ועוד במ"א, ורוב המאמרים אלה הובאו בש"ס. ועיי' שבת כ"ט אמר ר"י פעם א' שבתנו בעליית בית נחזה בלוד והיו שם ר"ט וזקנים (ובתוספתא שם פ"ב איחא לבד והיו שם זקנים). וכן מביא ר"י ראייה להלכה מאיזה מעשה אשר עשו רבים ולא טיחו בידם חכמים עיי' סוכה ל"א ועיי' ש"ד.

וכאשר נשכיל עוד בדרשותיו של ר"י יבורר לנו שחקר הרכה בקדמוניות וידע מאורעות ימי קדם אשר קרו הן בא"י הן מעל לגבולות א"י. עיי' נדרים י' אמר ר"י חסידים הראשונים היו מתאווים

להביא קרבן חסאת. נזיר פ"ג מ"ו אמר ר"י לא היתה (הילני) נזירה אלא י"ד שנים. — וכבר זכרנו לעיל במאמר בראשונה הרבה בראשונה אשר יצאן מפי ר"י. — ור"י הוא המספר ג"כ בעובדי היהודים אשר באלכסנדריא של מצרים, וכבר שערנו במ"א²) שר"י בעצמו הלך לאלכסנדריא, עיי' סוכה נ"א ר"י אומר מי שלא ראה דיופלוסטיון של אלכסנדריא וכו'. מגילה ט' אמר ר"י אף כשהתירו רבותינו יונית לא התירו אלא בספר תורה ומשום מעשה דחלמי מלך וכו'. וכן מנחות ק"ט בענין בית חוניו אמר — נגד ר"מ שם — שבנאו לשם שמים, והוא הנכון כידוע מסיפורי יוסף³). וכן ידע מנהגיהם של אנשי אלכסנדריא בירושלים, עיי' יומא ס"ו מנחות ק'. — וע"ע ידיעתו בקדמוניות שקלים פ"ב מ"ד ר"י אומר אף לשקלים אין להם קצבה שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלים דרכונות. ובמ"א הראינו לדעת כי הדברים אלה הם נכונים עד מאוד ע"פ מה שסיפרו הסופרים הקדמונים בענין שינוי הככר (טאלענט) אלכסנדרוני לככר אטטיקא, גם יש מזה המאמר של ר"י תועלת לידיעת מטבעות השקלים וחצי שקל אשר נמצאו עוד לפעמים בזמננו בבית גנוי מאספי מטבעות⁴).

וסדרך זה של ר"י ג"כ אשר באו לו הרבה מאמרים בענין בנין הכית וכלי המקדש ועבודת הקודש. ודע דלפעמים באים מאמרי התנאים בענין הכית והקרבות והם בנויים על המדרש או על הסברא כלו' כך הוא ראוי להיות ע"פ דרשת המקרא או ע"פ דרכי ההגיון⁵); אבל פעמים נראה בעליל שהתנא אמר דבריו או לפי מה שראה בעיניו אם הוא מן התנאים הקדמונים או לפי מה שקיבל אם הוא מן התנאים האחרונים. והנה המאמרים אשר באו לר"י בענין זה הם לרוב סמין השני. ר"י העסיק לדבר במס' מדות והוא לכרו נזכר לרוב במסכתא זאת. עיי' פ"א מ"ו, פ"ג מ"ו, פ"ד מ"א מ"ב מ"ו. והמעין במאמרים הבאים בענין זה יבין בקל שיסודם הקבלה. דמה שאמר פ"א מ"ו זה שהיה פתוח לעזרה ששפש קטן היה לו וכו' וכן פ"ג מ"ו העליונה אמה אמה וכו' וכן פ"ד מ"א בחוך הפתח היו עומדות וכטין אצטרמיטה היו וכו' אין בזה מקום כלל להסברא אבל הוא סיפור מקובל על תואר

(2) פארשטודיען צו דער זעפטואגינטא ד' 27.

(3) עיי' ירושלמי יומא פ"ו סוף הל' ג' שם אמר גם ר"מ שבית חוניו היה לשי"ש,

ואע"פ המאמר של ר"י שם הוא יותר נכון עיי"ש.

(4) עיי' מאנאטנשר. יאהרג. 4 ד' 158.

(5) במין הזה נראה יומא פ"ד מ"ו כמה מערכות היו בכל יום וכו' עיי"ש נדרים פ"א

מ"ג אי נתקדשה ירושלים, סוטה פ"ז מ"ז המיד פ"ו מ"ב בה"ג היה סגביה ידיו למעלה מן הציץ, ועוד הלכות אחרות ולא נאמרו משום שהיתה קבלה כיד האומר כ"א ע"פ דרשת המקרא או הסברא, ולפעמים מביא האומר עצמו ראייה מן המקרא. עיי' ערכין ג' ר"י אומר כנור של מקדש של ד' נימין היה שנאמר שובע שמחות וכו'.

השערים והמעלות והדלתות וכו' כעין כל המסכתא אשר בא בה ראב"י להורות מה שראה בעיניו, איך היה תואר הבית ומוצאיו ומבואיו וכו' (עיי' לעיל ראב"י). וכן יומא י' אמר ר"י והלוא כמה לשכות היו במקדש שהיה להן בית דירה⁶). — בענין כלי הקודש: סוכה פ"ד מ"ט ר"י אומר של סיד היו אלא שהיו מושחרים וכו'. — בענין העבודה; פסחים פ"ה מ"ו ר"י אומר מיטיהם של כח שלישית לא הגיע לאהבתי וכו'. סוכה פ"ד מ"ט ר"י אומר בלוג היה מנסך כל שמונה. ומענין זה נראה ג"כ שם מ"ה ר"י אומר אני והו'. וכן יומא פ"ה מ"ד ר"י אומר לא היה שם אלא כן אחד. וכן שם ל"ח של בית גרמו וכו' ר"י אומר בכל יום כ"ד והיום מ"ח, של בית אבטינס וכו' ר"י אומר בכל יום כ"ד והיום מ"ח. ועיי' תוספתא כלים ב"ב פ"ג אמר ר"י אני אומר הלכה מיטיהם של כהנים לא נמנעו מלהיות נותנין ע"ג של שלחן של כשקין טמאין וכו'.

ועוד זאת לר"י הוא אמר לפעמים הלכה בדינים אשר היו נוהגין בומן הבית ולא בימיו, והיא מתנגדת להמפורסם והשגור מאז בפי כל. עיי' סנהדרין פ"א מ"ו סנהדרין גדולה היתה של ע"א ר"י אומר של ע'. מכות פ"ג מ"י כמה מלקין אותו ארבעים חסר אחת ר"י אומר ארבעים שלמות הוא לוקה. ואפשר שגם ר"י בעצמו ידע שלא נהגו כן בימים קדמונים, אבל בא להורות שהדין בעצמותו הוא סנהדרין גדולה של שבעים ומלקות היא של ארבעים, ואם שינו מזה מקדם שמא היה בו משום איזה חקנה⁷).

מהלכותיו המפורסמות: דבר שאין מתכוין אסור ביצה פ"ב מ"י ובהרבה מקומות (ועיי' חו' יומא ל"ד). — ר"י מתיר ביו"ט מכשירי אוכל נפש מגילה ד' ז' ובמ"א. — האומר לאשה ע"מ שאין לך עלי שאר כסות ועונה ר"י אומר ברבר שבממון תנאי קיים כתובות נ"ו. — האומר זה בני ממזר וכו' ר"י אומר נאמנים קידושין פ"ד מ"ח. — ר"י מחייב על נוקי כלים בבור ב"ק נ"ג. — המדליק את הגדיש וכו' ר"י אומר ישלם מה שבתוכו שם ס"א במשנה, כלו' ר"י מחייב אנוקי טמון באש עיי"ש. — הנותן צמר לצבע וכו' ה"א אם השבת יחר על היציאה נותן לו את היציאה כלו' דסובר כל המשנה ידו על התחתונה ועיי' שם ק' ב"מ

6) גם לר"ם ור' יוסי בא מאמר במס' מדות פ"ב מ"ב, אבל הוא מהמאמרים אשר כתבנו בהערה הקודמת. וכן המאמר לר' יוסי שם פ"ג מ"א הוא ע"פ מדרש המקרא עיי"ש ועיי' יומא פ"ה מ"א. — ובעברנו על אזהה מאמרים דר"ם נראה שגם הוא היה אומר לפעמים דברים בקדמוניות ע"פ הקבלה. עיי' יומא פ"ג מ"ז בשחר היה לובש פלוסק של י"ב מנה וכו' דברי ר"ם. ושם ד' ל"ח איתא הגי' בעין יעקב בכל יום היו נוטלין ב"ב מנה והיום בכ"ד דברי ר"ם.

7) ודוגמת אלה המאמרים המתנגדים להקבלה המפורסמת נמצא ספרי פ' מסעי פ' ק"ם ומנן שדיני נפשות בכ"ג שגא' וכו' דרשי רשומה אמרו שלשה עדיות (צ"ל עדות) הכתובות בפרשה ללמדך שדיני נפשות בשלשים.

ע"ז וכמ"א. — הנותן ערבון לחברו וכו' ר"י אומר דיו שיקנה כנגד ערבונו, כל' דסבירא ליה אסמכתא לא קניא ב"מ מ"ח. — ר"י אומר אף בזמן שהלוקח אוכל פירות מותר כל' צד אחד ברבית מותר שם ס"ג. — שוכר ר"י אומר כשומר שכר שם ד' פ'. — מי שפרע מקצת חובו ר"י אומר יחליף וכו' (סבירא ל' אין כוחבין שובר) ב"ב פ"י מ"ו. ועיי' שם מ"ה. — ר"י אומר לא נאמרה פרשה זו (פרשת מלך) אלא כדי לאיים עליהם וכן היה ר"י אומר ג' מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה סנהדרין כ'. — חולין פ"ב מ"א השוחט אחד מעוף וכו' ר"י אומר עד שישחוט את הוורדין. שם פ"ו מ"ה ובחים פ"ח מ"ו ר"י אומר אין דם מבטל דם כל' מין במינו לא בטל.

ובענין דיני נפשות מצינו לר' יהודה הלכות המורות על זריזותו מלחרוץ משפט מוח, וגם על היוצא מב"ד חייב חמל על צלם אלהים אשר בו נברא האדם. עיי' סנהדרין ח' כל חייבי מיתות שבתורה אין מטיחין אותו אלא בעדה ועדים וכו' ר"י אומר עד שיודיעוהו באיזה מיתה הוא נהרג. — שם ל"ו אין מושיבין בסנהדרין זקן וסרים ומי שאין לו בנים ר"י אומר אף אכזרי. — שם נ"ב במשנה ר"י אומר ניוול הוא (לו⁸). — ועיי' מ"ח ר"י אומר אף הרוני מלכות נכסיהן לזורשין. והמאמר הזה מורה על עומק אהבת המשפט, כי בעל המאמר שיער בנפשו דרך מלכי בני קדם אשר הוא כידוע להתעולל עלילות ברשע למען יחזיקו בנכסי היוצא חייב בדינם. ונראה שמה הטעם ומאהבת חפשיית העם שפט ג"כ בצדק שפרשת המלך לא נאמרה אלא כדי לאיים.

מאמרי הגדה של ר"י מלאים רוח חן והשכל. עיי' ב"ב י' גדולה צדקה שמקרכת את הגאולה. ועיי' ש' המאמר הנחמד הוא היה אומר י' דברים קשים נבראו בעולם וכו'. סוכה נ"ב דרש ר"י לעתיד לבוא מביא הקב"ה ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה וכו'. — אהבתו לכלל אחיו נודעה במה שהפך בכות ע"ה אשר היו אז שנואים בעיני החכמים ודרש ב"מ ל"ג ולבית יעקב חטאתם אלו עמי הארץ שזדונות נעשות להם כשגגות. עוד שם שמא חאמר פסק סברם ובטל סיכום ת"ל ונראה בשמחתכם. — גם החמרמר שם נגד ת"ח השונים בלא עיון. והובא שם ג"כ המאמר מוסרי של ר"י אבות פ"ד מ"ג. — ר"י אמר על המלאכה גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה נדרים ס"ב. ועיי' קידושין כ"ט ר"י אומר כל עניינו מלמד בנו מלאכה כאילו מלמדו ליסמות.

ר"י אוהב לכת סימנים בראשי חיבות עיי' מנחות פי"א מ"ה ר"א שלא חטעה כרד יהו. וכן כברייתא דהגדת פסח ר"י היה נוחן בהם סימנים דצד ערש באחב.

רבוחיו של ר"י ר"ע ור"ט. ור"י שימש הרבה את ר"ט והביא הלכות וסיפורים בשמו של ר"ט כאשר כבר זכרנו לעיל. ואפשר שעיקר לימודו בימי נערותו היה אצל ר"ט, ואח"כ הלך ללמוד חזרה אצל ר"ע. בעלי מחלקותיו של ר"י ג' חבריו הנזכרים, ר"מ ר' יוסי ר"ש, ונוסף עליהם ר' נחמיה, ר' אלעזר בן שמוע, ר' אלעזר בן יעקב. עם ר"מ ור' יוסי דיבר פה אל פה, וגם עם ר' נחמיה (ורוב מחלקותיו עם ר' נחמיה הן בהגדה); ועם שאר החכמים הנזכרים נודעה לכד מחלוקת אבל לא ידענו כבירור אם נחלק עמהם פה אל פה. — ר' יוסי אמר הלכה משמו עיי' מכלילא פ' בחודש סוף פ"ג. וגם רשב"ג אמר משמו עיי' לקמן רשב"ג.

ר"מ ור"י הלכה כר"י, ר"י ור"ש הלכה כר"י (עירובין מ"ו), ועיי' לקמן ר' יוסי.

ר"י נשתבח בחסידות עיי' ב"ק ק"ג כל היכא דאמרינן מעשה בחסיד אחד או ג' יהודה בן בבא או ר' יהודה בן אלעאי (,וכל היכא" הוא לאו דוקא כמו שהערנו במ"א). — גם נשתבח „חכם לכשירצה" גיטין ס"ו. וכוונה כלפי מה שאמר קודם זה ר"מ חכם, וכבר כתבנו למעלה שידע להפוך הדבר על כל אופניו ולהראות לו כמה פנים בפלפול עד תכליתו; ור"י בחר בלימוד יותר פשוט על דרך האמת, לזה אמר זה הדרך לא היה לר"י מכח קיצור דעתו, גם הוא היה חכם „לכשירצה" כלו' גם לו היה הכשר ויתרון בדרך זה אם רצה, אבל לא רצה בו מהטעם אשר זכרנו.

ר"י אמר משנה היא מדרש קידושין מ"ט. ונראה לפי שחיבר עיקר הספרא אשר הוא מדרש (ועיי' לעיל ד' 8 הערה).

ר"י האריך ימים מר"מ (קידושין נ"ב), וקצת נראה גם מר' יוסי עיי' סוכה י"ח לפניו אמר ר' ישמעאל ברבי יוסי וכו' כך פירש אבא. — ר"י הניח בנים גדולים בתורה. עיי' לקמן הדור החמישי.

ר' יוסי.

ר' יוסי בן חלפתא (עיי' לעיל ר' חלפתא) היה ממשפחה אשר באה מכבל לא"י⁹). מקום מולדתו של ר"י היה ציפורי, ולאחר שסמכו ר' יהודה בן בבא הלך לדרום. ובשלפי השמך הלך עם חבריו לאושא.

(9) עיי' יומא ס"ו ע"ב וברש"י שם ד"ה תנוח דעתך. ובמנחות ק' איתא ר' יוסי אומר לא בבליים היו וכו' אמר לו ר' יהודה תנוח דעתך ונראה שהוא מ"ס (אף שגם לפני רש"י שם היתה הגי' כמו שהיא כתובה בספרים).

ולאחר שדיבר ר"ש דברים בננות המלכות ור' יוסי שמע ושחק נגור עליו גורה שיצא ממקומו והלך לאסיא, ומשם חזר ומת בציפורי¹. ר"י היה מתלמידי ר"ע. אך כאשר שימש ר' יהודה גם את ר' טרפון (עיי' ר' יהודה) כן שימש ר' יוסי גם את ר' יוחנן בן נורי ואמר הלכות מפיו. עיי' חוספתא כלים ב"ק פ"ב פ"ד ר' יוסי אומר משום ריב"נ חולקין את עוביו (ועיי' כלים פ"ב מ"ב). שם ב"ב פ"ו כוס של זכוכית שניקב והטיף לתוכו אבר ר"י אומר משום ריב"נ טמא (עיי' כלים פ"ט מ"ג). ועיי"ש ב"ק פ"ו והובא בח"כ פ' שמיני פ"ז השיב ר' יוסי לריב"נ ואמר לו חמיה אני אם קיבל ר' אליעזר היאך תשובה וכו' עיי' בר"ש כלים פ"ח מ"א. — ועיי' חוספתא שביעית פ"ד אמר ר' יוסי מעשה שזרעו כרם גדול בצלים בציפורי למוצאי שביעית וזרעוהו שעורין וכו' ובא מעשה לפני ריב"נ וכו'. — מגילה פ"ב אמר ר"י מעשה בריב"נ שקראה בציפורי בלילה. — יבמות פ"ו מעשה באחד מכפר מנדו שעלה לראש הוית ונפל ונפצעו אחת מביציו וכו' ובאו ושאלו את ריב"נ.

דרך לימודו של ר"י. ר"י בוחר לפעמים בדרך המטועע במחלקותיו עם חבריו עיי' עירובין פ"ח מ"ה ר"מ ר' יהודה ור' יוסי, ור' יוסי אומר נכרי אוסר ישראל אינו אוסר והוא מטעע בין ר"מ ור' יהודה שם. ועיי' יומא פ"ד מ"ו בפלוגתא דמערכות בין ר"מ ור' יהודה ור' יוסי. תרומות פ"י מ"ג מכשירין פ"ג מ"ג בפלוגתא דר"מ ור' יהודה מטעע ר' יוסי ומחלק בין חטין ובין שעורין. — וכן בענין הגורה שם ר"י חוק וגבול לבלתי תחפשט יותר מדי. עיי' יבמות ד' מ"א היבמה לא תחלוץ וכו' ר"י אומר כל הנשים יתארוס חוץ מן האלמנה וכו'. — וכן מצינו לו שחולה להקל (כאיסור דרכנן) תרומות פ"ו מ"ה מ"ו מ"ז. ויזחר מזה מצינו לו קולא גדולה בענין זה מ"ש פ"ד מ"א המוצא כלי וכתב עליו קו"ף וכו' ר"י אומר כולם שמות בני אדם הם. עוד שם אמר ר"י אפי' מצא חבית והוא מלאה פירות וכו'. — ולהפך מחליט ר"י לפעמים במקום אשר ראה שאין למצוא מצד הסברא חילוק בדבר. עיי' שבת פ"ד מ"ב והלוא הוא הילטי בין מרובה ובין מועט, עירובין פ"ט מ"ג ר"י אומר אם מותרין לאותו שבת מותרין לעתיד לבוא. — וכן בשיעורין אוהב ר"י ההחלט, עיי' ערכין פ"ה מ"א שחולק שם על ר' יהודה ואמר וכי היאך לכווין בשר כנגד בשר וכו' כלים פ"ז מ"ז וכי מי מודיעני איזה גדולה ואיזה קטנה.

מאמרי ר"י המה בכל מסכתות המשנה חוץ ממס' בכורים, חגיגה,

(1) עיי' ע"ז לעיל ר"מ ובסדר הדורות ר' יוסי. והנכון לבריו מה"ד שעיקר הגירסא שבת ל"ג יגלה בציפורי, דא"א לומר שר' יוסי ברח לאסיא בשעת השמד (וכמו שצידד דר. יאעל יאהרנ. 6 ד 87 בערה) שהרי אז גלה לדרום, יבמות מ"ב. וגם איזה הצלה תעמוד לו מידי הרומיים בבריתא לאסיא בקלינאזען אשר היתה תחת ממשלת הרומיים ?

הוריות, מעילה. ובברייתא ובספרא מאמריו לאין חקר. מהלכותיו המפורסמות שבת פ"ב מ"ה ר"י פוטר בכולן חוץ מן הפחילה (מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה ומסכים עמו ר"ש שם פ"י מ"ה). — פסחים ע"ז אין הציץ מרצה על אכילות. — סוכה פ"ג מ"ד יו"ט הראשון של חג שחל להיות בשבת ושכח והוציא את הלולב לרה"ר פטור מפני שהוציאו ברשות (טעה בדבר מצוה ועשה מצוה פטור). — חגיגה ט"ז נשים סומכות רשות. — שם כ"ב מפני מה הכל נאמנין על טהרת יין ושמן כל ימות השנה כדי שלא יהא כל אחד ואחד הולך ובונה במה לעצמו וכו'. — יבמות ל"ב עבר עבירה שיש בה ב' מיתות ר"י אומר נידון בויקה ראשונה. — שם פ"ג אנדרונינוס בריה בפני עצמה הוא ועיי' חולין פ' ר"י אומר כוי בריה בפני עצמה הוא. — קידושין ו' (ועיקר המאמר מעשר שני פ"ד מ"ז) היה מדבר עם אשה על עסקי גטה וקידושיה ונחן לה גטה וקידושיה ולא פירש ר"י אומר דיו. — שם ס"ד משנה מי שיש לו שתי כחות בנות וכו' ר"י אומר כולן מותרות וכו' (קסבר לא מעייל אינש נפשיה לספיקא עיי"ש). — ד' ע"ב גר נושא סמורת (קהל גרים לא איקרי קהל). — ע"ז משנה גר שנשא גיורת בתו כשרה לכהונה. — גיטין פ"ה מ"ח מצודות חיה ועופות יש בהם משום גזל מפני דרכי שלום ר"י אומר גזל גמור מציאת חרש שוטה וקטן וכו' ר"י אומר גזל גמור וכו' (עשו את שאינו זוכה כזכה עיי"ש ל' ב"מ י"א ובמ"א). — פ"ו מ"ו נומינו לשליח אף אנו מקובלין וכו' (מלי לא מימסרן לשליח). — וכדינר ממונות יש הלכות גדולות לר"י, ב"מ פ"ג מ"ב אמר ר"י כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חברו. — שם מ"ה א"כ מה הפסיד הרמאי. — כ"ב פ"א מ"ג המקיף את חברו וכו' ר"י אומר אם עמד וגדר את הרביעית משלם את הכל. — שם פ"ב מ"י ר"י סתיר בחרדל (והוא מקצוע גדול, על הניזק להרחיק את עצמו). — שם פ"י מ"ה מי שפרע מקצת חובו והשליש וכו' והגיע זמן ולא נתן ר"י אומר יתן (אסמכתא קניא ועיי' ב"מ מ"ח ע"ב). — שם מ"ו ר"י אומר יכתוב שובר (סבירא ליה כותבין שובר). — סנהדרין כ"ז עד זומם ר"י אומר הזום בדיני ממונות כשר לדיני נפשות. — שם ק"א אין שואלין בדבר שדים בשבת ר"י אומר אף בחול אסור. — זבחים פ"ד מ"ו אמר ר"י אף מי שלא היה בלבו לשם אחד מכל אלו כשר שהוא חנאי כ"ד. וזאת הסברא מצינו ג"כ לר' יוסי דמאי פ"ו מ"ג טבול יום פ"ד מ"ז, כלי דבר שהוא ישוב ומקובל ויש בו תקון העולם יש לנו לומר שהב"ד הסכימו והתנו עליו מתחילה שיהיה בענין זה וסחטו כפירושו. — פרה פ"ח מ"ח מקואות פ"ה מ"ד ר"י אומר כל הימים מטהרים בווחלין וכו'. — טהרות פ"ד מ"י ר"י אומר ספק משקין לאוכלין טמא לכלים טהור (טומאת משקין לטמא אחרים דאורייתא עיי' פסחים י"ז). — נדה פ"ט מ"א האשה שהיא עושה וכו' ר"י אומר בין כך ובין כך (יושבת ועומדת) טהורה. — ידים פ"ב מ"ד מפני שאמרו ספק

הימים וכו' ר"י אומר ליטהר טמא. — ויש לו מאמר קשה אשר נלאה הש"ס לפרשו יבמות פ"י מ"ד ועיי"ש בירושלמי.

בהגדה יש לו מאמרים עמוקים ונעימים על אוון שומע. עיי' יומא ע"ה אמר ר"י בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדת בשר ודם אדם מקניט את חברו יורד עמו עד לחיי' אבל וכו'. תענית כ"א לא מקומו של אדם מכבדו אלא האדם מכבד את מקומו. ועיי' שבת קי"ח ובמ"א. — ומצינו לו דברים ערכים בהתוכחו עם ההוא מטרוניתא עיי' ב"ר פס"ח פפ"ו, ויקרא רבה פ"ח ובמ"א²). — מאמר מוסרי שלו אבות פ"ד מ"ו מורה כי האדם יפנה לבו רק לכבוד התורה. — ר"י אהב המלאכה והיה שלחא (שבת מ"ט).

לר' יוסי מצינו דבר חדש, הוא דורש הלכות מהניקוד. עיי' פסחים פ"ט מ"ב אמר ר"י לפיכך נקוד על ה' לומר לא מפני שרחוקה ודאי וכו', מנחות ד' פ"ז אמר ר"י למה נקוד הו' שבאמצע עשרון וכו' שלא ימדוד לא בשל ג' לפר ולא בשל שנים לאיל. ועיי' אדר"ג פ"ד ומס' סופרים פ"ו נמנים י' נקודות בתורה עם אלה ב' הנקודות דדרשת ר"י וכולן בדברי הגדה חוץ מאלה השחים. — ונעיר פה ג"כ: בדור השני של חכמי ההלכה (וקצת גם בדור השלישי) אהבו לדרוש נוטריקון כאשר זכרנו לעיל אצל ר"ג ור"א וכו' אבל לא דרשו הנקודה, ותלמידי ר"ע דרשו הנקודה — עיי' סנהדרין מ"ג ר' יהודה ור' נחמיה למה נקוד על לנו ולבנינו ועל עי"ן שבעד, והוא בהגדה — ור' יוסי יסד הלכה על הניקוד³).

הלכה כר' יוסי מחבריו ר"ט ר' יהודה ר' שמעון. כן הוא לפי מיטרא דר' יוחנן בבלי עירובין מ"ו, ירושלמי תרומות פ"ג הל' א'. ולא מלכו כדא ר' יוחנן הכלל זה, אבל ראה בדברי ר"י שהם מיוסדים על סברות נכונות ומקובלות על הלב יותר מדברי חבריו. ואם נרד אל דברי ר"י בכלל נמצא ר"י שונא המחלוקת וקובל על זה במאמרו הידוע סנהדרין פ"ח אשר זכרנו כמה פעמים, משרכו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבו מחלוקת בישראל ונעשית תורה כשחי תורות. — ולעומת זה לא הסיר אוננו משמוע סכרת כל איש מבין עם תלמיד. וכאשר רצה ר' יהודה לסגור דלתי בית המדרש לתלמידי ר"ט אחר מות רבם קם ר' יוסי נגדו ואמר יהודה כעס יוסי שתק תורה מה תהא עליה (קידושין נ"ב נזיר מ"ט). ועיי' עירובין י"ג שקבעו הלכה ככ"ה מפני שנוחין ועלובין היו ושונין דבריהם ודברי ב"ש, והכוונה ששקלו בכור הבחינה דברי ב"ש ולא חלקו במהירות עליהם כי אם אחרי דרשם וחקרם היטב כי לא יעמדו דבריהם. והמעלה הזאת נמצאה ג"כ לר'

(2) ובמאנאטסער. יאהרג. 4 ד' 208 וכו' אספנו כל אלה המאמרים אחד לאחד.

(3) עיי' מנחות פ"ו ר' מאיר נקודי לא דריש. — ולא מצינו שתלמידי ר"ע דורשין

נוטריקון. — ועיי' שבת ק"ה דבי ר' ישמעאל דבי ר' נתן דרשו נוטריקון וכו' עיי"ש.

יוסי אשר לא בחר במחלוקת, ואם חלק על חברו אין זאת כ"א אחרי אשר הפך בדברי חברו וראה שיש להשיב עליהם. — וכירושלמי סוף פ"ו דגטין איתא רבי כד הוה בעי מקשייא על דרבי יוסי אמר אנן עלוביאי מקשייא על דרבי יוסי שכשם בין קדשי הקדשים ובין חולי חולין כך בין דורינו לדורו של ר' יוסי. וידוע מכמה מקומות בבבלי איך הפליג רבי בשבחיו של ר' יוסי. ועיי' גיטין ס"ז ר"י נימקו עמו⁴. רכותיו של ר"י הסה ר"ע ור' יוחנן בן נורי. ועיי' חוספתא פרה סוף פ"ד אמר ר"י בוו ההלכה קפצתי לפני ר"ע. ר"י תנא סדר עולם. עיי' יבמות פ"ב נדה מ"ו, ונרחיב בוה הדיבור אי"ה בחלק ג'. ר"י הוא הראשון אשר מצינו שהיו לו שעשועים עם אליהו. ברכות ג' יבמות ס"ג. ר"י העמיד ה' בנים גדולים בתורה (שבת קכ"ב ועיי' ירושלמי יבמות פ"א הל' א') ונזכרים בדורות הבאים.

ר' שמעון.

ר' שמעון בן יוחי או יוחאי⁵ דבק עד מאוד בר"ע רבו, וגם בבית האסורים לא עזבו וחשקה נפשו לשמוע חורה מפיו (פסחים קי"ב). ונראה שיוחי אביו היה קצת קרוב למלכות ולזה נתנו לו רישיון לבוא פנימה אל ר"ע הנאסר בבית האסורים (שם), אף שלא הניחו איש לבוא אצלו ללמוד ממנו חורה (עיי' יבמות ק"ט וירושלמי שם פ"ב הל' ו'). — ומימי נערותו למד אצל ר"ע ולא אצל רב אחר ושימש אותו י"ג שנה בבני ברק (ויקרא רבה פכ"א). — לפי המאמר הנמצא בבבלי שאל בבחרותו שאלה מר' יהושע בענין חפילת ערביית ושאל ג"כ השאלה זאת מר"ג, ויותר מזה לא מצינו שראה פני ר"ג ור' יהושע או דיבר עמדם וגם במאמר הנזכר יש קצת לפקפק⁶. — וגם עם ר' ישמעאל ור' אלעזר בן עזריה ור' טרפון לא היו דבריו כ"א עם ר"ע ומשמו אמר הלכות וגם מספר לפעמים התשובה אשר השיב הוא לר"ע. עיי' סוף מכשירין אמר ר"ש מכאן ואילך היינו משיבין לפניו וכו'. — ור"ע חיבבו וסמכו אותו ואת ר"ם, אך הושיב ר"ם החילה ונחכרמטו פני ר"ש, ואמר לו ר"ע דיין שאני ובוראך מכירין כחך (ירושלמי סנהדרין פ"א הל' ב'). וגם ר"י בן בבא סמכו (סנהדרין י"ד), ומפחד הגזרה אשר נגזרה על הנסמכים ברח

(4) ויפה ביאר דר. יאעל במקום הנזכר לעיל שהוא לי יונית *ἡ ἀμύμη* ופתרנו ידעת החוק.

(5) עיי' מה שהערנו לעיל במאמר ר"מ ד' 158 הערה.

(6) בבלי ברכות כ"ח איתא „ואותו תלמיד ר"ש בן יוחאי הזה“. אבל בירושלמי ברכות

פ"ד אשר הובא שם כל המעשה דר"ג ור"י לא נזכר הך ואותו תלמיד וכו'. ומאחר שלא מצינו בשום מקום שר"ש דיבר עם התנאים אלה וחבריהם יש מקום ספק שהמאמר „ואותו תלמיד רשב"י הזה“ הוא הוספה מאוחרת.

עם חבריו לדרום, ובכלות עת הצדה שב עמהם ונכנס לאושא (לעיל ר"מ).
ואחר איזה זמן ישב עם ר' יהודה ור' יוסי, ור' יהודה דיבר בשבח
הרומיים ור"ש הפך השבח לגנות; וכאשר נשמעו דבריו למלכות גזר עליו
מיתה ונחבא ר"ש במערה (שבח ל"ג). ומלכות הנאמר פה הכוונה על
הנציב הרומי (פראקאנוול) אשר היה בסוריא⁷). ולאחר י"ב שנה שמע
שנחבטלה הגזרה ויצא מהמערה⁸). — ובמשך הימים אחר צאתו
מהמערה גזרה המלכות גזרה שלא ישמרו את השבח ושלא ימולו את
בניהם ושיבעלו נדות. ואז נסע ר"ש לרומי אל הקיסר להתחנן לו
ולבקש ספניו להעביר הגזרה, ושמע המלך לדבריו (מעילה י"ז עיי"ש).
ולא ידענו עת הנסיעה ואל איזה מהקיסר כיוונו; כי הקיסרים אשר קמו
אחר אדריאנוס, אנטאנינוס פיוס ואחריו מארקוס אוירעליוס אנטאנינוס
היו מלכי חסד. ואף שמארק אוירעל לא אהב את היהודים (עיי' לקמן
רבי), לא נחנו מוגו הרך ורוחב בינתו הידועים לחוקרי קדמוניות לגזור
גזרות כאלה. אך בחקרנו בדתי הרומיים אשר נתנו בעת ההיא יבורר
לנו שהגזרה זאת היחה חחת מסשלת אנטאנינוס פיוס ואף שלא נגזרו
מאתו. הנה ימים רבים קודם הקיסר הזה נחקק חוק בענין רציחות
וחבלות ומשקים סם הסות ומעידי שקר וכו'⁹). ואדריאנוס הרחיב החוק
ההוא גם על הסירוס בכל מדינות מלכותו¹⁰), והוא נשאר גם אחרי
קוח אדריאנוס כל ימי הקיסרים אשר קמו אחריו. ובאמצעות החוק
הזה גזר הפראקאנוול אשר בסוריא על ישראל שלא ימולו את בניהם,
וכיון שניתן רשות למשחית גזר ג"כ על השבת ועל הנדה¹¹). ולכן הלך
ר"ש לרומי אל הקיסר עצמו, והראה לו בבידור כי החוק של הסירוס

7) כן מורה מ' מלכות (ולא קיסר). וכן מורה פשוט הענין, כי מה להדלמור בדברים
כאלה — כי ר"ש לא דיבר סרה כ"א גנות — אצל הקיסר אשר על שכמו היה משא המלכות
הגדולה אשר התפשטה כמעט מקצה הארץ עד קצה הארץ. ולכל הקורא אך קצת קורות עם
רומי יודע, כי הדין והמשפט היו מסורים ביד הפראקאנוולין אשר שלח הקיסר להמדינות ובידם
היה לענוש עונש נפשות ממון וגלות. ומ' מלכות הנאמרת פה הכוונה על הפראקאנוול של
מדינת סוריא, וא"י היחה נתונה תחת ידו. ובמשנה נקרא "הגמון" עיי' עדיית פ"ו מ"ז
מעשה בר"ג שהלך ליטול רשות מהגמון בסוריא.

8) בשבת שם איתא אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא אפר מאן לודיעה לבן יוחי דמית
קיסר וכו' ומ' קיסר לאו דוקא והכוונה להפראקאנוול. ועיי' כתובות י"ז רבי אבהו כי הוה
אתי מסתיבהא לבי קיסר וכו' ור' אבהו לא הלך מעולם אל הקיסר, כאשר יבין כל מהחיל.
גם יש בסיפור זה כמה דברי הגדה וההגדה אינה מדייקת במלות. ובירושלמי שביעית פ"ט
ליתא הך דמית קיסר וכל המעשה הוא שם בענין אחר. ועיי' כ"ה פ' ע"ט ושם איתא ובטלה
הגזירה ואין להאריך בדברים פשוטים כאלה. ולהרב רש"ל יש דעה אחרת בענין זה (כ"ה הלך
ז' ד' 185); ואנחנו כתבנו הנראה לנו לפי פשוט הדברים והמשך הענין.

9) יודע בשם Lex Cornelia de Sicariis et Veneficiis. הוא 8, 48.

L. 4, 32, D. 48, § 1

10) וגם פה נאמר בדיוק כמעילה שפעם אחר גזרה המלכות גזרה. ועיי' ה"ה י"ט וגם
שם איתא גזרה המלכות וכו'.

אין לו ענין כלל עם המילה. ודבריו עשו פרי להועיל, כי באמ"ל
מצינו לאנטאנינוס פיוס שהרשה היהודים בחוק מיוחד למול אח
בניהם³.

ונחזור עתה לחורתו של ר"ש. ר"ש לא השיב ידו אחור מלומר
הלכות עמוקות בכל ענין וענין, אף שלא באו מאמרו באווה מסכתות
במשנה (ברכות, חלה, תענית, נדרים, חסיד, מדות). ונדוע עוצם
הריפותו בלימודו ובחשובותיו עד שאמר עליו המחודד באמוראים, רבא,
דילדא אימא כוותיה דר"ש חלד (מכות י"ז). — ואם נרד לדרך לימודו
נמצא לו ד' אופנים:

(א) ר"ש אוהב לחת כלל ראשי אשר בו יכנסו הפרטיים אשר
נפרדו קצת בענפיהם זה מזה. עיי' מנחות פ"ה מ"ו רש"א ג' מינים
טעונים ג' מצות, שחים בכל אחת ואחת והשלישית אין בהן, ואלו הן
זבחי שלמי יחיד וזבחי שלמי צבור ואשם מצורע, זבחי שלמי יחיד
טעונים סמיכה חיים ותנופה שחוטים ואין בהם תנופה חיים, זבחי שלמי
צבור טעונים תנופה חיים ושחוטים ואין בהם סמיכה, ואשם מצורע טעון
סמיכה ותנופה מחיים ואין בו תנופה שחוט. — קידושין ט"ו ר"ש
אומר ד' מעניקין להן ג' באיש וג' באשה ואי אתה יכול לומר ד' באחד
וכו'. — חולין קכ"ו רש"א ג' טומאות פורשות מן המת ב' בכל אחת
ושלישית אין בהן ואלו הן מלא תדחד רקב ועצם כשעורה וגולל ורופק
וכו'. — ומזה,

(ב) ר"ש אוהב לחת כללים ומדות. עיי' בכורים פ"ג מ"י ר"ש אומר
ג' מדות בככורים הבכורים ותוספות בכורים ועטור בכורים וכו'. —
זבחים קי"ט ארבע כללות היה ר"ש אומר בקדשים הקדישן בשעת
איסור הבמות ושחט והעלה בשעת איסור הבמות, הקדישן בשעת היתר
הבמות ושחט והעלה בשעת איסור הבמות, הקדישן בשעת איסור הבמות
ושחט וכן בשעת היתר הבמות וכו'. — ולפעמים בא הכלל במה שיש
בנושא א' או ב' נושאים פרטים מתנגדים זה לזה (ועיי' לקמן פ"ד).
כחובות פ"ח מ"ד ר"ש אומר מקום שיפה כוחו בכניסתה הורע כוחו
ביציאתה מקום שהורע כוחו בכניסתה יפה כוחו ביציאתה. — תוספתא
זבחים פ"ה היה ר"ש אומר יפה כח המזבח מכח הכהנים וכח הכהנים
מכח המזבח כח המזבח בקטורת ולבונה וכו' ויפה כח הכהנים בשחי
הלחם ובלחם הפנים וכו' (עיי' מנחות פ"ו מ"ב ושם איחא סתם ובסגנון

L. 11. pr. D. 48, 8: Circumcidere Judaeis filios rescripto Divi (3
Pii permittitur; in non ejusdem religionis qui hoc fecerit castrantis
poena irrogatur. והדברים אלה האחרונים מורים כדברינו, שהחוק של אדריאנוס בענין
הסיסם היה בעיני הרומים גם על המילה. — ובמעילה ד' י"ז איתא כמה דברי הגדה, וההגדה
דרך לעצמה, והחוקיר בקורות הקדמונות דרך לעצמו, וברוב מקומות יש גם בדברי הגדה
תוך ומשמות.

אחר.) — מעילה פ"ג מ"ג ר"ש (לפי ג') המשנה שבגמרא וכן הוא בחוספתא שם פ"א) אומר הדם קל בחחילתו וחמור בסופו והנסכים חומר בחחילתן וקל בסופן.

ג) ר"ש אהב דרך ההחלט גם בספק, כל' אם לא הוברר הדין ויש בו ספק לכאן ולכאן לא נחפוס קצת הספק מצד זה וקצת הספק מצד זה לחומרא אלא או זה צד הספק לגמרי או זה צד הספק לגמרי. עיי' יבמות פ"ג מ"ט ג' אחין נשואין ג' נכריות וכו' ר"ש אומר מיבם לאיזה שירצה וחולץ השנייה. ובכרייתא שם י"ט מפרש ר"ש טעמו באמרו לחכמים, אם מאמרו של שני מאמר אשת שני הוא בועל ואם מאמרו של שני אינו מאמר אשת ראשון הוא בועל. — עוד שם פ"י מ"ו בן ט' שנים ויום אחד שבא על יבמתו ואח"כ בא עליה אחיו שהוא בן ט' שנים ויום אחד וכו' ר"ש אומר לא פסל. ואיחא שם בש"ס צ"ו אמר להם ר"ש לחכמים אם ביאה ראשונה ביאה שנייה אינה ביאה ואם ביאה ראשונה אינה ביאה שנייה נמי אינה ביאה ע"כ, הרי לך שר"ש מחליט הספק או זה הצד או זה הצד, אבל קצת צד זה הספק וקצת צד זה הספק היא בעיניו כאוחז החבל בבי' ראשים. — ומה הענין ג"כ טהרות פ"ו מ"א המסוכן ברה"י והוציאורו לרה"ר והחזירוהו לרה"י כשהוא ברה"י ספקו טמא כשהיא ברה"ר ספקו טהור ר"ש אומר רה"ר מפסקת, ובחוספתא שם ריש פ"ו איחא שהיה ר"ש אומר רה"ר מפסקת למפרע שאיני יכול לומר מה היה ברה"י וחי ברה"ר.

ד) ר"ש דורש טעמיה דקרא כל' הוא מפרש המצוה על פי הנמצא בפירוש במקרא או יוכל להמצא בקל⁴), עיי' ב"מ קט"ו ר"ש אומר עשירה ממשכנן אותה וכו'. סנהדרין כ"א במשנה ר"ש אומר אפי' אחת ומסירה את לבו וכו'. — קידושין כ' אמר ר"ש מה טעם לפי שמצינו במוכר שדה אחוזה וכו', והש"ס מחליט בהרבה מקומות שר"ש דורש טעמי' דקרא קידושין ס"ח סוטה ח' ובמ"א. — וגם בהגדה נוחן ר"ש טעם לקרא עיי' קידושין ב' מפני מה אמרה תורה כי יקח איש אשה מפני שדרכו של איש וכו'. ועיי' יומא ע"ו בענין המן ונדה ל"א בענין קרבן יולדת. — וקרוב לזה הוא אשר ר"ש עומד על משמעות הקרא סוטה פ"ג מ"ב ועיי"ש מ"ה, גם מה שייחסו לו (ב"מ ל"א ובמ"א) הכלל, דברה תורה כלשון בני אדם.

4) אבל אין דעתו להמציא נצוחת וחדשות בטעמי התורה ולגלות מצפוניה כמו שעשו חכמי אלכסאנדריא בשאלם למה הזהירה התורה ע"ו ומה איכפית ל' להמקום במצוה זאת וכו' וטפלו משאות שוא ומדוחים. (ואם גם הרמב"ם מ"ג ח"ג חקר בהרבה טעמי המצוות ועל מה ניתנו, הלוא כונתו היתה בחיבורו לסבור פי הדוכרים עתק כנאוה וכו' וללחום נגד רבים מבני דור המתפלספים, וכאשר העיד עליו הרמב"ן ד"ל.)

מהלכותיו של ר"ש המפורסמות: שבת פ"ג ט"ו כל הנרות מטלטלין חוץ מן הנר הדולק. בשבת (ר"ש לית ליה מוקצה). — שם פ"י מ"ה המוציא ככר וכו' ולא יכול אחד להוציאו והוציאוהו שנים ר"ש פוטר (רסבירא ליה ב' שעשו מלאכה פטורים אפי' כשאין אחד יכול לעשותה). — שם ק"ו מקלקל בחבורה חייב. — פסחים כ"ח חמץ אינו עובר עליו אלא תוך זמנו. — ב"ק פ"ז מ"ד קדשים שחייב באחריותם חייב משום ד' וה' (ומוה בא בכל הש"ס ר"ש סבירא ליה דכר הגורם למטון כמטון דמי), ויש להן אונאה ב"ט פ"ד מ"ט. — ב"ט פ"ה ט"י ר"ש אומר יש רבית דברים לא יאמר לו דע כי בא איש פלוני ממקום פלוני. — ובחים פ"ח מ"ג אשם שנחערב בשלמים ר"ש אומר שניהם ישחטו בצפון (סבירא ליה מותר להביא קדשים לכית הפסול). — חולין פ"ה מ"ג השוחט ונמצא טרפה וכו' ר"ש פוטר (ומוה בכל מקום ר"ש סובר שחיטה שאינה ראויה לא שמה שחיטה). — חמורה פ"ז מ"ג ר"ש אומר קדשי בדק הבית אם טחו יפרו (לר"ש קדשי בדק הבית לא היו בכלל העמדה והערכה עיי"ש בש"ס). — נגעים פי"ד מ"ט אין לו בהן יד בהן רגל וכו' ר"ש אומר אם נתן על של שמאל יצא (ועיי' סנהדרין מ"ה ר"ש לא בעי קרא כדכתוב, והוא כעין הך דלעיל ר"ש דריש טעמיה דקרא). — נדה ב' מקוה שנמדד ונמצא חסר כל טהרות שנעשו על גביו ברה"ר טהורות. — ועוד מצינו לו הלכות גדולות. ועירובין פ"י מט"ו נאמרה לו הלכה אחת ברוב קיצור, והיא קצת משוללת הבנה עיי"ש בש"ס. — ר"ש מיקל לרוב בהלכותיו.

דבריו בהגדה יקרים מאוד. ברכות ה' ג' מתנות נתן הקב"ה לישראל וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין ואלו הן תורה ארץ ישראל ועולם הבא. — שם ז' קשה חרבות רעה בחוך ביתו של אדם יותר ממלחמות גוג ומגוג. — עוד שם גדולה שמושה של תורה יותר מלימודה. — שם ל"ג אין לו להקב"ה בבית גניזו אלא אוצר יראת שמים. — שם מ"ג נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילכין פני חברו ברבים. — פסחים פ"ז אל חלשן עבד אל אדוניו וכו' אפי' דור שאביו יקלל אל תלשן. והוא מאמר עמוק ומלא נחמה כעין ההוא דר"ס קידושין ל"ו בין כך ובין כך אתם קרויים בנים (עיי' לעיל ד' 156). — סוכה ל' מאי דכתיב כי אני ה' שונא גול בעולה משל למלך שעובר על בית המכס וכו' (מצוה הבאה בעבירה). — סוטה ד' כל מי שיש בו גסות רוח כאילו עע"ו. — ב"ט נ"ח גדול אונאת דברים מאונאת מטון וכו'. — וידוע נועם מאמרו אבות פ"ד מ"ג ג' כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכו'.

ר"ש היה חלמיד מובהק לר"ע כאשר זכרנו, ואעפ"כ חולק עליו לפעמים. עיי' ר"ה י"ח אמר ר"ש ד' דברים היה ר"ע דורש ואני אין דורש כמותו. ועיי' ג"כ נגעים פי"ד מ"י, אך בת"כ פ' מצורע פ"ג

איחא ר' ישמעאל⁵). ומנחות פ"ד מ"ג מכריע בין ר"ע ור"ש בן ננס. ועיי' נזיר נ"ב שנחרט הרבה במה שחטה על ר"ע.

לא מצינו לר"ש שדיבר עם תלמידיו ר"ע הראשונים, ואך ר' חנינא בן חכינאי מצאו בצידן ואמר לו לשאל שאלה מר"ע כשיגיע אצלו (נדה נ"ב) ומצינו בהרבה מקומות שהיה ר"ש בצידן. גיטין י"א, ע"ז פ"ג מ"ז. הולין מ"ט. תוספחא זבחים פ"א. והיה ג"כ בגליל עיי' מעילה ז' (ובמ' כפר פאני איחא בתוספחא שם פ"א כפר עכו). ובהמ"ד שלו היה בתקוע עיי' עירובין צ"א ובמ"א. — ובית מדרשו נקרא על שמו יומא נ"ט (ועיי"ש וזבחים נ"ג קי"ט משכנה גברי לגברא וברש"י וחי' שם).

ר"ש נחלק הרבה פעמים עם חבריו ר"מ ר' יהודה ר' יוסי, אבל אך במקומות מעטים מצינו לו משא ומתן פה אל פה בהלכה עמהם. — ובמקום שאלה ד' חכמים נזכרים בהלכה יחד ר' יוסי ור"ש עומדים לרוב בשיטה אחת. — ולפעמים מצינו ר"מ ור"ש בשיטה א': מעילה י"א, כלים פ"ג מ"ה.

על ר"ש אמרו טוחן הרבה ומוציא קמעא (גיטין ס"ו, ועיי' אבות דר"נ סוף פי"ח).

סחם ספרי ר"ש סנהדרין פ"ח ועיי' לקמן ח"ג. — וגם ס' הוהר העמיסו האחרונים עליו ורבים יצאו להראות כי שקר ענו בו, וכבר זכרנו בהרבה מקומות כי אין לנו עסק בספרים אשר לא נזכרו בש"ס. ר"ש בן יהודה אמר הרבה פעמים הלכות בשמו עיי' כתובות ל"ט מ"א ע"ג, כוטה מ"ה, סכות פ"ג מ"ו, שבועות פ"א מ"ה וד' י"ט, זכורות כ"ח נ"ו נ"ז נ"ט, ובמקומות בתוספחא. ונראה קצת שהיה חלמידו. — גם מצינו הרבה פעמים אמר ר' יוחנן משום ר"ש בן יוחי

ר' אלעזר.

ר' אלעזר בן שמוע ובמשנה וגם בהרבה מקומות כברייחא ר' אלעזר סחם, היה מתלמידיו ר"ע אשר הלכו לדרום בימי הזעם (יבמות) ולא מצינו לו שנכנס עמהם לאושא⁶. ונשחבה מאוד בפי התלמידים והאחרונים ואמרו עליו לבן של הראשונים כפתחו של היכל (עירובין נ"ג). רבי הלך אצלו ללמוד תורה ולמצות מדותיו (מנחות י"ח). ולא מצא מקום לגשת אליו כי מספר תלמידיו היה גדול עד מאוד והיו יושבים ששה באמה (עירובין שם יבמות פ"ד). מקום מושבו לא נודע אבל מצינו

(5) עיי' לעיל ד' 25 הערה 2. ובענין המשנה זבחים פ"ו מ"ח עיי' לעיל ד' 104.

(6) מדרש חזית פ' סכוכני באשיות וכן ברכות ס"ב לא נזכר ר' אלעזר בן שמוע. וכבר אמרו עליו שהוא מי' הרוגי מלכות אבל לא נראה כלל שנהרג בימי אדריאנוס שהרי רבי למד אצלו. ועיי' הערה הבאה.

שהלך לערדיסקא והיה נושא ונותן שם עם ר"מ עיי' נזיר נ"ו (והוא מהתוספתא נזיר פ"ה אהלוח פ"ה).

ובכר כתבנו לעיל (במאמר ר' אליעזר) שנתחלפו הרבה פעמים משניאח הסופרים ר' אליעזר ור' אלעזר, ואך זאת לדעת שבמקום אשר בא ר' אליעזר עם ר"מ ור"י וכו' הוא ר' אלעזר בן שמוע. ומצאנו ג"כ ר' אלעזר חולק על ר' אליעזר שקלים פ"ד מ"נ מ"ח, יבמות פ"ג מ"א, חמורה פ"ג מ"ג. ובחלק ב' נברר בעה"י בכל מסכתא קריאת ר' אליעזר ור' אלעזר. והא לך איזה הלכות מפורסמות לר' אלעזר (בן שמוע) גיטין פ"ג מ"ב הכותב תופס' גיטין וכו' ר' אלעזר מכשיר בכלן חוץ מגיטי נשים וכו'. שם פ"ט מ"ד ר' אלעזר אומר אע"פ שאין עליו עדים וכו'. — ר"א סבר עידי מסירה כרחי (בכל דוכתי במס' גיטין). — ב"מ פ"ו מ"ח המעביר חבית ממקום למקום ר' אלעזר אומר בין שומר חנם בין שומר שכר ישבע וחמיה אני וכו'. — חולין ד' מצוח כותי וכו' ר' אלעזר אומר לפי שאין בקיאין בדקדוקי מצוח. — לר"א נמצא מאמר מוסרי רב הערך אבות פ"ד ט"ב. ושם נקרא ר"א בן שמוע, ואף שבמשנה איתא בכל מקום ר' אלעזר סחם. ועיי' לקמן פ"ג ונארירך בזה אי"ה בחלק ב'.

ר"א נשא ונתן עם ר"מ פה אל פה. עיי' גיטין י"ב. אמר ר"א אמרנו לו למאיר. ועיי' נזיר נ"ו. — במקום שר"א ור"ש עומדים בשיטה אחת ר"א קודם לר"ש עיי' יומא פ"ה מ"ו, ר"ה פ"א מ"א (ושנויה ג"כ שקלים פ"ג מ"א, בכורות פ"ט מ"ה) ולא מציינו שר"א דיבר פה אל פה עם ר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון (ואף שאמר מנחות י"ח שר' יהודה שנה משנת ר"ע עיי"ש?).

לר"א היה תלמיד מופלג מבבל ושמו יוסף הבבלי (מנחות שם), ונזכר במקומות בש"ס עיי' יבמות ע"ג ושם י"ב אמר רב יוסף זו היא צרה הבת, וזה ר' יוסף הוא חנא עיי"ש ונראה כוונתו על ר' יוסף

(7) ובר פס"א איתא י"ב אלף תלמידים היו לו לר"ע וכו' בסוף העמיד שבעה ר' מאיר ר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון ור' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר ור' אליעזר בן יעקב ואית דאמרי ר' יהודה ור' נחמיה ור"ם ור"י ורשב"י ור' חנינא בן חכניאי ור' יוחנן הסנדלר ע"כ. והגה מזה נראה שהיה להתרונים הדבר בספק אם ר"א בן שמוע היה מתלמידי ר"ע ואפשר שמה הטעם מנו יבמות ס"ב ר"א בן שמוע בסוף אף שהוא קודם לר"ש וכמו שזכרנו בפנים. (ואפשר משום שר"ם ור"י ור"ש באים לרוב ביחד במחלוקת). ועיי' כתובות מ' אמר רבב"ח אמר ר' יוחנן ר' אלעזר בשיטת ר"ע רבו אמרה. ובספרי סוף פ' ראה פסוק פ' איתא מעשה בר"א בן שמוע ור"י הסנדלר שהיו הולכין בנציבין (צ"ל לנציבין) אצל ר' יהודה בן בתירה ללמוד אצלו תורה וכו'. ונראה שזה המעשה היה בשעת השמד ולא הלך ר"א מעולם לירוש, וכבר כתבנו לעיל שהג"י ביבמות ס"ב משובשת קצת, ועיי' לקמן הערה 9. ולהיא"א בב"ר לא היה ר"א בן שמוע מתלמידי ר"ע. — ובה זיבן ג"כ מה שלא נכנס ר"א בן שמוע לאושא עיי' הערה הקודמת.

הבבלי. ונוכר ג"כ במקומות בחוספתא אבל לא נזכר במשנה ועיי' פסחים ק"ג יומא נ"ב שהרבה שמות היה לו⁸).
לר"א היה בן גדול בתורה ושמו ר' שמעון עיי' הדור החמישי.

ר' יוחנן הסנדלר.

ר' יוחנן הסנדלר והוא מאלכסנדריא של מצרים נקרא ברכות כ"ב „חלמיו של ר' עקיבא“, וכן נמנה בין חלמיו ר"ע בר פ' ס"א. ובירושלמי יבמות פ"ב הל' ו' איתא מעשה איך הערים ר' יוחנן הסנדלר לשמוע הלכה בענין חליצה מפי ר"ע אשר היה אז חבוש בבית האסורים ולא הורשה איש לבוא אצלו וללמוד ממנו תורה עיי"ש. ובירושלמי חגיגה פ"ג הל' א' מעשה שנכנסו ז' זקנים לעבר שנה בבקעת רמון ר' מאיר, ור' יהודה, ור' יוסי, ור' שמעון, ור' נחמיה, ור' אלעזר בן יעקב, ור' יוחנן הסנדלר, אמרו כמה מעלות בקודש ר"מ אומר י"ג, ר' יוסי אומר י"ב אמר ר"מ כך שמעתי מר"ע י"ג אמר לי ר"י הסנדלר שימשתי את ר"ע עומדות מה שלא שמשתי ישיבות אמרו ר"י הסנדלר אלכסנדרי לאמרו ועיי"ש עוד מה שנהגו אלה החכמים אהבה ורעות זה עם זה. ובכ"ז לא מצינו במ"א שפילפל ר"מ הסנדלר פא"פ עם ר"מ וחבריו ואף שמצינו מחלוקת בינו ובין ר"י ור' יהודה כתובות ל"ד. — גם לא מצינו לו שהלך בעת השמד לדרום עם ר"מ וחבריו, וגם לא נכנס עמהם לאושא. ונראה שכרח בעת הצרה לנציבין, וע"ז נאמר בספרי פ' ראה מעשה בר"א בן שמעון ור"י הסנדלר שהלכו בנציבין לריב"ב. — לר"י הסנדלר באים מאמרים במשנה יבמות פ"ב ה' (ושם איתא ר"ש ור"י הסנדלר ר"ש קודם ר"י), כתובות פ"ה ט"ד, כלים פ"ה מ"ה, ונמצאו לו עוד איזה הלכות בבבלי וכתוספתא. ונמצא לו מאמר מוסר. אבות פ"ד מ"א כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים וכו' שאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. ואפשר כוונתו בזה להבדיל בין חכמי א"י ובין חכמי אלכסנדריא אשר דרשו רמנות וחידות בתורה והתאספו בחברת דופי להוציא התורה והמצוה ממשמעון, וכבר דברנו מזה לעיל סוף פ"א.

והנה מר"י הסנדלר יש לשפוט על שמעון של ר"ע שהיה הולך לטרחוק עד כי באו מאלכסנדריא ללמוד אצלו. ומצינו עוד חלמיו

8) ובירושלמי ב"ק פ"ג הל' ג' איתא הוא יוסי הבבלי הוא יוסי בן יהודה הוא יוסי קטנתא ולמה נקרא שמו קטנתא שהיה קטן חסידים. וכבר כתבנו לעיל ד' 31 בהערה שיוסי הוא לישנא קלילא במ' יוסף. — והנה לדעת הירושלמי ר' יוסי קטנתא הנזכר סוטה פ"ט מט"ז הוא יוסי הבבלי, ואנחנו שערנו לעיל ד' 90 שהוא ר' יוסי הכהן. ונראה שהש"ס בבלי אשר הביא בפסחים ויומא כמה שמות ולא זכר גם זה שם דיוסי קטנתא ביניהם לא נחית לדעת הירושלמי. — ולירושלמי הך בולא מתני' דסוטה (ולא לכד החלק האחרון עיי' בתיו"ט שם) היא מאוחרת הרבה, כי יוסף הבבלי לא נזכר בשום מקום במשנה.

לר"ע סמצרים, והוא מנימין (ובחוספתא קידושין פ"ה בנימין) גר מצרי יבמות ע"ו.

ר' אלעזר בן יעקב.

ראב"י נמנה ב"ר פ' ס"א בין תלמידי ר"ע ר"מ וחבריו, ונכנס עמם לאושא סדרש הויה פ' סמכוני. — וכבר כתבנו לעיל (ד' 73 וכו') הרברים הנוגעים לתנא זה ושיש להכדילו בינו ובין ראב"י הזקן.

ר' נחמיה.

ר' נחמיה נמנה ב"ר פס"א לחד לישנא בין תלמידי ר"ע, ויש סמך לזה ממה דאיחא סנהדרין פ"ו סחם מתני' ר"מ וכו' סחם תוספתא. ר' נחמיה וכו', וכולהו אליבא דר"ע⁹). — ר' נחמיה הוא מגדולי התנאים בזמן הזה, ועסק לרוב בדיני קרבנות וטומאות וטהרות. אבל נמצא לו ג"כ הלכות בשאר ענינים. בעל פלוגתיה דר"נ בדברי הגדה הוא לרוב ר' יהודה, וגם בהלכה מצינו להם מחלוקת עיי' יומא ס', חולין נ"ג ובהגדה משיב ר"נ לר"י, וכן בחולין שם בהלכת. — מהלכותיו של ר"נ המפורסמות שבת פ"ו מ"ד כל הכלים ניטלין לצורך ושלא לצורך ר' נחמיה אומר אין ניטלין אלא לצורך ועיי"ש בש"ס קכ"ד. — יבמות קי"ז כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הלך אחר רוב דעות (והוא מקצוע גדול). — נזיר פ"ט מ"ד, סנהדרין פ"ט מ"א המכה את חברו בין באבן בין באגרוף ואמדהו למיתה והיקל ממה שהיה ולאחר כן הכסיד ומח ר"נ אומר פטור שרגלים לדבר. — זבחים פ"ג מ"ו שירי דם שהקריבן בהוץ חייב. — נדה פ"ט מ"ג כל דבר שאינו מקבל טומאה אינו מקבל כתמים. — ובענין סכנחא עיי' תרומות פ"ח מ"ו וחוספתא שם פ"ו.

אלה הם תלמידי ר"ע האחרונים, ועוד נמצאים כמה גדולים בדור הזה ונוכרים במשנה והם:

אבא שאול.

אבא שאול¹) שם רבו לא נודע וגם חבריו לא נזכרו ולא בא לו בשום מקום משא ומתן עם תנא אחר, אבל אמר חוספתא כלאים פ"ד

9) ועיי' תו יומא מ' ד"ה כיון שכתבו ח"ל דר' יהודה ור' נחמיה נמי היו תלמידי כדאיתא בפ' הכע"י ע"כ משמע שג"י יבמות ס"ב היתה עד שבא ר"ע וכו' ר"מ וכו' ור' נחמיה, ואפשר שגרסו ר' נחמיה במקום ר"א כן שמוע אבל באגרת ר' שרידא איתא ר"א כן שמוע וכן היא ג"י רש"י עיי' כתובות מ' ע"א ד"ה טובינא. ועיי' לעיל הערה 7. ובסנהדרין י"ד בהגך דסמך ר' יהודה בן בבא איתא ור' אויא מוסף ר' נחמיה.

1) אבא הוא שם כבוד אבל פחות קצת מבני הכבוד רבי, עיי' רש"י ברכות ט"ז ע"ב ד"ה אבא ח"ל כעין שאנו קורין עכשו מר פלוני מרה פלונית כך היו רגילין לומר אבא פלוני אמא פלונית.

במה נחלקו ר"ע וכן עואי, ובתוספתא אהלוח פ"ו במה נחלקו ר"ע וחכמים; וזוה יש לשפוט שחי אחר ר"ע. ומטה שבא ממנו בדרך סיפור קידושין פ"ד מ"ב אבא שאול היה קורא לשחקוי בדוקי נראה קצת שמסדר המשנה דיבר עליו כעל חנא של דור קודם לכן נראה שחי בדור הזה⁽²⁾. — להתנא הזה נמצאות הלכות גדולות במשנה וברייחא. עיי' ס"ק י"ט הקובר את סחו וכו' אבא שאול אומר מותר לגלח אחר הרגל ועיי' ש"ש בש"ס דקסבר יום ז' עולה לכאן ולכאן. — יבמות ל"ט אבא שאול אומר מצות חליצה קודמת למצות ייבום. ועיי' לו פסחים ל"ב, סוכה ל"ד, סנהדרין פ"א ובמ"א דברים גדולים בהלכה. והרבה מהלכותיו נאמרו בס' נשים ונייקין. — ובתוספתא חגיגה פ"ב בבלי ביצה כ' מדבר קצת בל' מליצה מה במקום שכירתך סחומה כירת רבך פחוה וכו'. — ולפעמים דבריו הם כעין חידה. עיי' שבת פכ"ג מ"ג כלל אמר אבא שאול כל שאני זכאי בשמירתו אני רשאי להחשיך עליו. — ב"ק י"א יביאהו עד אבא שאול יביא עדודה לב"ד.

ונודע עוד כחו של זה התנא בחקירותיו בקדמוניות, וזוה הוא חבר לר' יהודה (עיי' לעיל ר' יהודה) ובפרט בעניני המקדש וכליו וכו'. עיי' סוטה פ"ב מ"ה מערבית דרומית אמר ר' אליעזר בן יעקב שכחתי מה היתה משמשת אבא שאול אומר שם היו נותנים יין ושמן וכו'. — שם פ"ה מ"ד לשכת העץ אמר ראב"י שכחתי מה היתה משמשת אבא שאול אומר לשכת כהן גדול וכו'. — ועיי' שקלים פ"ד מ"ב אבא שאול אומר כבש פרה כהנים גדולים עושין אותו משל עצמן. — זבחים פ"ח אבא שאול אומר סכין מטרפת היתה במקדש ונמנו עליה הפהנים וגנוזה. — מנחות פ"ח מ"ג תקועה אלפא לשמן אבא שאול אומר שנייה לה רגב בעבר הירדן. — שם פ"ה אבא שאול אומר עומר היה בא טבקעת בית מקלה וכו'. — ועיי' כתובות ק"ו נשים המגדלות בניהן לפרה וכו' אבא שאול אומר נשים יקרות שבירושלים היו זנות אותן ומפרנסות אותן. — תוספתא סנהדרין פ"ג (והובאה שבועות ט"ז) ב' ביצעין היו בהר המשחה תחתונה ועליונה תחתונה נחקדשה בכל אלו וכו'. — תוספתא זבחים פי"א מנחות פי"ג (והובאה פסחים נ"ו) אבא שאול אומר קורות של שקמה היו ביריחו וכו'. — ירושלמי פאה פ"ז הל' ד' אבא שאול אומר מוכיר אותן (של בית נמר) לגנאי מוכיר אותן לשבח וכו' (וכבר זכרנו זה הסאמר לעיל ד' 68). — לאבא שאול נמצא מאמר יקר מאוד בהגדה שבת קל"ג זה אלי ואנוהו אבא שאול אומר הוה דומה לו מה הוא חנון ורחום אף אחה היה חנון ורחום.

(2) ובגדה כ"ד איתא אבא שאול ארוך בדורו ור"ט מגיע לכתפו, משמע שהיה כבר בימי ר"ט; גם נזכרו שם מאמרים מאבא שאול שהיה קובר מתים, ופעם א' רץ אחר צבי וכו' והם דברי הגדה הנאמרים לכוננה מיוחדת. ואין המקום פה להאריך בזה.

ר' יהושע בן קרחה.

ר' יהושע בן קרחה היה לד"ק בנו של ר"ע, ורבו הדעות בזה והרוצה לעמוד עליהן יעיי' רש"י וחו' בכורות נ"ח ובמ"א. וריב"ק האריך ימים עד מאוד ובירך רבי יה"ר שתגיע לחצי ימי מגילה כ"ח³. — ר' אלעזר בר שמעון ורבי הו' יחבי אספסלי לפני ריב"ק ורשב"ג ב"מ פ"ד, אבל לא מצינו שריב"ק דיבר עם ר"מ וחבריו. ועיי' שם ק"ד מביא הש"ס הדורשים ל' הדיוט, והובא שם ריב"ק ואח"כ ר' יוסי, אבל הירושלמי יכמות פט"ו הל' ג' כתובות פ"ד הל' ח' מביא הדורשים ל' הדיוט בזה הסדר: ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' אלעזר (ובכתובות שם הגי' ר' אלעזר הקפר), ר' יהושע בן קרחה. — המאמרים המובאים בשם ריב"ק המה מעטים במספר, וקצתם נוכרו ע"ז ד'. ומהלכותיו המפורסמות כתובות כ"ו אין עדותן מצטרפות עד שיראו שניהם כאחד ריב"ק אומר אפי' בזה אחר זה. — ובחוספתא נגעים פ"ו אמר ריב"ק משום ר' אלעזר בן עזריה.

ר' אלעזר בן צדוק.

ר' אלעזר בן צדוק אמר משום ר' מאיר כלאים פ"ז מ"ב, ועיי' סוכה מ"ד אמר אייבו הוה קאימנית קמי' דר"א בר צדוק וכו'. מכל זה נראה ברור שראב"צ זה לא הוא ראב"צ אשר ראה חרבן הכית וחי במ"ן ר"ג דיבנה⁴). וכבר שערנו לעיל (מאמר ראב"צ) שהאחד היה נקרא אליעזר והאחר אלעזר ועיי' ראשי חיבות ראב"צ נתחלפו זה בזה⁵). — וקצת נראה שראב"צ הראשון לא היה שונה הלכות כי לא נזכר בסוד החכמים של דור שני או דור שלישי, אבל היה מוכיר הלכות קדמוניות והמעשים אשר נתהוו להלכה וכאשר הבאנו לעיל. וראב"צ האחרון הוא בעל הלכה, והחלכות הבאות במשנה בשם ראב"צ הן לראב"צ זה האחרון.

ר' שמעון בן גמליאל.

ר' שמעון בן גמליאל דיבנה היה מהשרידים אשר הצילו את נפשם אחרי נלכדה ביתר והוא היה אז רך בשנים⁶). ואחרי מות אדריאנוס

(3) ומה שיש לדקדק בזה המאמר עיי' חו' הג"ל. ומה"ד הביא הרבה דעות בזה.

(4) ובחוספתא כלים ב"מ סוף פ"ט איתא ראב"צ אומר משום ר' שמעון בן גמליאל. ועיי' חוספתא סוכה פ"ב אמר רבי כשהיינו באים אני וראב"צ. אך מה דאיתא שם אצל ר' יוחנן בן גודי לבית שערים נראה ט"ס. ומה"ד נדחק בזה הרבה. — והנה סוכה מ"ד בהוא עבודא דאייבו אמר ראב"צ כדו הוית בארעא דרא מ' שנין וכו' משמע שיצא לח"ל לבבל.

(5) עיי' בטורות כ"ב ומשם יש לשפוט בבירור ששני חכמים באים בשם ראב"צ, וכבר הדפיכו שם בדפוסים חדשים ר' אליעזר בן צדוק ר' אלעזר בן צדוק.

(6) עיי' בבלי גיטין נ"ח סוטה מ"ט ב"ק פ"ג ירושלמי תענית פ"ד הל' ה'. ונמסרת הירושלמי משונה קצת מנוסחת הבבלי וגם במקומות הבבלי יש קצת שינוי עיי' ש, ובצירוף כל המקומות אלה יש לדון שרשב"ג לא בא בימים בעת כבישת ביתר, אבל לא כאשר טעו קצת מחברים בזה שהיה אז חנינו.

הלך ליבנה מקום ישיבת אבותיו ונחקבל לנשיא ונתקצבו אליו חכמים, וקיבוץ אלה החכמים נקרא „כרם ביבנה“. ונמצא כבר קודם זה כרם ביבנה בימי ר' אלעזר בן עזריה וחבריו. — וקצת חכמים ר"מ וחבריו נכנסו לאושא בשלפי השמר וכמו שזכרנו למעלה וקצתם הלכו משם ליבנה⁽⁷⁾. ובמשך השנים הלך רשב"ג לאושא. עיי' ר"ה ל"ב וכשקידשו ב"ד את השנה באושא ירד ר' יוחנן בן ברוקה לפני ר' שמעון בן גמליאל⁽⁸⁾. ולא ידענו כיצד הליכת רשב"ג לאושא ונראה שרשב"ג נחקבל לנשיא כי הנשיאות היחה מורשה לבית אבותיו של רשב"ג והלל זכה בה לבניו ולבני בניו. ורשב"ג לא היה בא בימים בתחילת נשיאותו ולא התרחב לעמוד במקום גדולים ולנהוג נשיאותו באושא וקבע מושבו ביבנה. ושם החאספו אליו הרבה חכמים וקבעו „כרם“ ביבנה וגם רוב חכמי אושא באו לכרם זה⁽⁹⁾. — והנה אף ששכיב רשב"ג עמדו כמה גדולי הדור בכ"ז חשב למשפט שישבות חפארת הנשיאות אם יהיה מושבו ביבנה, וחכמים אשר נודעו לגדולים בפי כל אנשי הדור, ובראשם ר"מ, נאספו באושא. ובימים הרעים ההם אשר נחלו רבים וכשלו מהצרות אשר עברו עליהם וגאון ישראל נפל שנית לארץ, היה אך בנשיאות ביד איש נכבד בדורו ומאנשי דורו קצת מזור ותרופה, ואך תחת צל הנשיא מצאו הנכשלים והנדכאים מרגוע מעט ודגלו עליהם התורה והמצוה. וזה הוא אשר הניע מאז לב הנשיאים מורעו של הלל להקים על כבוד הנשיאות ולא מגודל לב ומאהבת ההתנשאות עמדו על כבודם, כי אם למען יהיה שם ושארית להנפוצים והעשוקים מכל עבר ופנתה, וכבר העיד ר"ג על עצמו גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבי אלא לכבודך וכי'.

(7) במדרש חזית פ' סמכוני איתא בשלפי השמר נתכנסו רבותינו לאושא ואלו הן ר' יהודה, ר' נחמיה, ר' מאיר, ר' יוסי, ר' שמעון בן יוחאי, ור' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. וברכות ס"ב איתא כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היו שם ר' יהודה, ר' יוסי, ור' נחמיה, ור"א בנו של ר' יוסי הגלילי. ובשבת ל"ג: כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היו שם ר' יהודה, ור' אליעזר ברבי יוסי, ור"ש. וע"ע יבמות מ"ב אמר ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה שמעתי מפי חכמים בכרם ביבנה, וכן שם ע"ה. הגה מכל זה נחברר שהיה ג"כ בימי ר' יהודה ור' יוסי וכו' כרם ביבנה ועיי' לקמן סוף הפרק. — ומזה יש ג"כ לדין שהך נכנסו דסוף ברכות אינו אחר עם נכנסו דמדרש חזית; והגך חכמים נכנסו ב' פעמים, בפעם הא' לאושא ובפעם הב' ליבנה, אך הדרשות של מדרש חזית וסוף ברכות הן נראות אחת בעצמותן; הסדר דמס' ברכות יחס הדרשות להכניסה בכרם ביבנה, והמדרש חזית להכניסה באושא.

(8) כבר כתבנו לעיל מאמר ר"י בן ברוקה שצ"ל ירד ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה. — והנה בבלי שם הגי' אמר לו ר' שמעון (כלו בן גמליאל) לא היו נהגין בן ביבנה ופי' רש"י ז"ל בימי אבא כשהיתה סנהדרין שם ע"כ. אבל בתוספתא ר"ה פ"ג וכן בירושלמי שם פ"ד הל' ה' איתא אמר רשב"ג לא היינו נהגין בן ביבנה, והכוונה להכרם ביבנה בימיו.

(9) עיי' הערה 7. והנה לאושא נכנסו ז' חכמים עיי' לעיל, ומהם באו ונכנסו חמשה לכרם ביבנה ר' יהודה ור' יוסי ור"ש ר' נחמיה ר' אליעזר בנו של ריה"ג, ואך ר"ם לא נכנס עמהם (וגם לא ראב"י, אך לא היה חשוב כ"כ בעיני דורו).

בין רשב"ג ובין ר"מ נתחרחר ריב אף שרשב"ג נהג כבוד בתורת ר"מ (עיי' לקמן). ועם ר' יהודה ור' יוסי היה לו ברית שלום ואהבה. ובסוף הוריות איתא שרשב"ג תיקן שיחלקו כבוד סרובה לנשיא מלאב"ד ולחכם עיי"ש. והנה ודאי לא מחשקתו לכבוד המדומה חקן רשב"ג דבר אשר לא נהגו בו אבותיו מאז, גם מצינו במקום אחר שהיה רשב"ג עניו מאוד ואמר על עצמו שהוא כנגד ר"ש בן יוחאי כשועל לגבי ארי (כ"מ פ"ד). אבל כל המעשה המסופר בהוריות נמשך מהדברים אשר זכרנו. הנה ר"מ ישב מעת שובו מדרום באושא ולא מצינו לו כלל שנכנס לכרם ביבנה, ואפשר שהוא הוא אשר הניע את רשב"ג ללכת לאושא, כי ר"מ היה הגדול בחלמידי ר"ע והגדול בדורו. וקם ר"מ לגדולת הכס, אך להחזיק גדולת הנשיא נגד העוררים חקן רשב"ג שיהו עומדין בפני הנשיא וכו' ושם גבול בין הנשיא ובין האב"ד והחכם עיי"ש. ואז עבר החרון של ר"מ גרותיו וביקש להורידו מנשיאותו ולא עלתה בידו, ולהשקיט הריב הלך ר"מ לאסיא עיי' לעיל ר"מ¹).

הלכותיו של רשב"ג עמוקות, ור' יוחנן החליט עליו כל מקום ששנה רשב"ג במשנתנו הלכה כמותו חוץ מצידן וערב וראייה אחרונה. וכבר הערנו למעלה (מאמר ר' יוסי) שלא מלבו אמר ר' יוחנן כללים כאלה כי אם אחר החקירה העמוקה במאמרי התנא. — מאמרו של רשב"ג הם בכל סדר וסדר, ואך בענין הקרבנות וסדר הקרבנות לא מצינו לו מאמר. ובענין המנחות יש לו מאמר משום ר' שמעון בן הסגן מנחות פ"א מ"ט, ועוד חוספתא אהליות פ"ד מנחה שבללוה חמשה כהנים כשרה ואינו חושש שמא חסרה פינה מכלי אל כלי כשרה רשב"ג אומר אם הפלג הרי זה פסולה. — ובשאר סדרים ידיו רב לו וכפרט בדיני מסונות ובדיני אישות הנוגעים לדיון מסון. — וכאשר נעמוד על דרך לימודו של רשב"ג מצינו לו:

רשב"ג אינו מחליט הדין אם יש כאן נשואים משונים ולפי הנשוא ישונה המשפט ע"פ ההיקש ההגיוני. עיי' ב"ב פ"א מ"ה כופין אותו לבנות בית שער ודלת וחצר רשב"ג אומר לא כל החצרות ראויות לבית שער. עוד שם כופין אותו לבנות לעיד חומה דלחים וברית רשב"ג אומר לא כל העיירות ראויות לחומה. — שם פ"ו מ"ח ופוחח לתוכה ב' מערות וכו' רשב"ג אומר הכל לפי הסלע. וממין זה כתובות פ"ו מ"ד פסקה להכניס לו כספים וכו' רשב"ג אומר הכל לפי מנהג

(1) ובידשלמי מ"ק פ"ג ה"א א' איתא ביזמו ביקשו לנדות את ר"מ אמר להם איני שומע לכם עד שתאמרו לי את מי מנדין ועל מה מנדין ועל כמה מנדין. ועיי"ש באושא נמנו שלא לנדות את הזקן. ונראה דקאי אהך דביקשו לנדות את ר"מ. ונמ מה ראייה לדברינו שכל המעשה היה באושא. ובבלי הוריות שם לא מזכיר כלל הך דביקשו לנדות וכו' אך אמרי' דליסקה לר"מ אחרים.

המדינה. ב"מ פ"ז מ"א רשב"ג אומר לא היה צריך לומר הכל לפי מנהג המדינה. ב"ב פ"י מ"א גט פשוט שכתבו עדין מאחוריו וכו' רשב"ג אומר הכל לפי מנהג המדינה (והש"ס מפרשו שם בענין אחר). — ומצינו הסברא הנזכרת גם בענין איסור. עיי' ביצה פ"ג מ"א רשב"ג אומר לא כל הביכרין שווין וכו'. — ומעין הסברא זאת ג"כ מה דאית לי לרשב"ג היכא שיש ספק על ענין מחשבת העושה או המצוה ויש גילוי בסופו אמרינן הוכיח סופו על תחילתו ומתחילתו היתה מחשבתו לכך. עיי' גיטין ס"ו במשנה הבריא שאמר כתבו גט לאשתי רצה לשחק בה מעשה כבריא אחד שאמר כתבו גט לאשתי ועלה לראש הגג ונפל ומח אמר רשב"ג אם מעצמו נפל הרי זה גט ואם הרוח דחתו אינו גט. ועיי"ש בש"ס שסברת רשב"ג הוא דאמרינן הוכיח סופו על תחילתו (והוא מקצוע גדול בש"ס ועיי' חולין ל"ג).

בדיני כתובת אשה ובכל הדברים שמחוייב הבעל לעשות לאשחו רשב"ג מחמיר על הבעל וחובע כבוד וזכות האשה. עיי' כתובות ק"י במשנה נשא אשה בקפוטקיא ונרשה בא"י וכו' רשב"ג אומר נותן לו ממעות קפוטקיא, ובש"ס שם מפרש הטעם דסבר רשב"ג כתובת אשה דאורייתא (כלו' כעין דאורייתא, עיי' תו' סוטה כ"ד ד"ה איש). — גיטין מ"א העושה שדהו אפותיקי לבעל חוב ולכתובת אשה וכו' רשב"ג אומר בעל חוב גובה משאר נכסים אשה אינה גובה משאר נכסים שאין דרכה של אשה לחזור על בתי דינים. ובתוספתא כתובות פ"ב איתא רשב"ג העושה שדהו אפותיקי לכתובת כלתו ידה על העליונה רצה גובה ממנו רצה גובה משאר נכסים. — ועוד בענין זכות האשה: כתובות פ"ה מ"ה רשב"ג אומר אף המדיר את אשתו מלעשות מלאכה יוציא ויחן כתובתה שהבטלה מביאחה לידי שעמוס. — פ"ז מ"ט האיש שנולדו בו מוסין אין כופין אותו להוציא אמר רשב"ג במה דברים אמורים במוסין הקטנים אבל במוסין הגדולים כופין אותו להוציא.

וכן מצינו לרשב"ג כמה דינים המהפכים בזכות העבד. גיטין י"ב רשב"ג אומר יכול העבד לומר לו לרבו בשני בצורת או פרינסני או הוציאני לחירות (ועיי"ש בש"ס). — שם ל"ו (והוא מהתוספתא פ"ג) כשם שמצוה לפדות את בני חורין כך מצוה לפדות את העבדים. — שם ט' במשנה עבד שעשאו רבו אפותיקי לאחרים ושחררו וכו' וכתב שטר על דמיו רשב"ג אומר אינו כותב אלא משחררו.

תיקון וטובת הכלל הוא בעיני רשב"ג ראש לכל התקנות והגזרות ואין דין היחיד עומד כנגדו. ומפורסם בזה מאמרו אשר החליט עם ראב"צ תוספתא סנהדרין פ"ב אין מעברין את השנה ואין עושין כל צרכי ציבור אלא על חנאי כדי שיקבלו רוב הציבור עליהם. והמאמר זה הובא בכמה מקומות בזה הלשון: אין גזרין גזרה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולין לעמוד בה (ב"ק ע"ט, ב"ב ס', ע"ז ל"ו, הוריות ג'). ומה היסוד ג"כ ב"ק פ"ג מ"ג רשב"ג אומר כל המקלקלין

בין רשב"ג ובין ר"מ נחחרחר ריב אף שרשב"ג נהג כבוד בחזרת ר"מ (עיי' לקמן). יעם ר' יהודה ור' יוסי היה לו ברית שלום ואהבה. ובסוף הוריות איחא שרשב"ג תיקן שיחלקו כבוד מרובה לנשיא מלאב"ד ולחכם עיי"ש. והנה ודאי לא מחשקתו לכבוד המדומה חקן רשב"ג דבר אשר לא נהגו בו אבותיו מאו, גם מצינו במקום אחר שהיה רשב"ג עניו מאוד ואמר על עצמו שהוא כנגד ר"ש בן יוחאי כשועל לבני ארי (כ"מ פ"ד). אבל כל המעשה המסופר בהוריות נמשך מהדברים אשר זכרנו. הנה ר"מ ישב מעת שובו מדרום באושא ולא מצינו לו כלל שנכנס לכרם ביבנה, ואפשר שהוא הוא אשר הניע את רשב"ג ללכת לאושא, כי ר"מ היה הגדול בחלמידי ר"ע והגדול בדורו. וקם ר"מ לגדולת הכס, אך להחזיק גדולת הנשיא נגד העוררים תיקן רשב"ג שיהו עומדין בפני הנשיא וכו' ושם גבול בין הנשיא ובין האב"ד והחכם עיי"ש. ואז עבר החרון של ר"מ גדותיו וביקש להורידו מנשיאותו ולא עלתה בידו, ולהשקיט הריב הלך ר"מ לאסיא עיי' לעיל ר"מ¹).

הלכותיו של רשב"ג עמוקות, ור' יוחנן החליט עליו כל מקום ששנה רשב"ג במשנתנו הלכה כמותו חוץ מצידן וערב וראייה אחרונה. וכבר הערנו למעלה (מאמר ר' יוסי) שלא מלבו אמר ר' יוחנן כללים כאלה כי אם אחר החקירה העמוקה במאמרי התנא. — מאמרו של רשב"ג הם בכל סדר וסדר, ואך בענין הקרבנות וסדר הקרבנות לא מצינו לו מאמר. ובענין המנחות יש לו מאמר משום ר' שמעון בן הסגן מנחות פ"א מ"ט, ועוד חוספחא אהלוח פ"ד מנחה שבללוה חמשה כהנים כשרה ואינו חושש שמא חסרה פינה מכלי אל כלי כשרה רשב"ג אומר אם הפליג הרי זה פסולה. — ובשאר סדרים ידיו רב לו ובפרט בדיני ממונות ובדיני אישות הנוגעים לדין ממון. — וכאשר נעמוד על דרך לימודו של רשב"ג מצינו לו:

רשב"ג אינו מחליט הדין אם יש כאן נשואים משונים ולפי הנשוא ישונה המשפט ע"פ ההיקש ההגיוני. עיי' ב"ב פ"א מ"ה כופין אותו לבנות בית שער ודלת וחצר רשב"ג אומר לא כל החצרות ראויות לבית שער. עוד שם כופין אותו לבנות לעיד חומה דלתים וברית רשב"ג אומר לא כל העיירות ראויות לחומה. — שם פ"ו מ"ח ופוחח לתוכה ב' מערות וכו' רשב"ג אומר הכל לפי הסלע. וממין זה כתובות פ"ו מ"ד פסקה להכניס לו כספים וכו' רשב"ג אומר הכל לפי מנהג

(1) ובירושלמי מ"ק פ"ג ה"א איתא ביאמו ביקשו לנזות את ר"מ אמר להם איני שומע לכם עד שתאמרו לי את מי מנדין ועל מה מנדין ועל כמה מנדין. ועיי"ש באושא נמנו שלא לנזות את הזקן. ונראה דקאי אהך דביקשו לנזות את ר"מ. ונס מזה ראייה לדברינו שכל המעשה היה באושא. ובבלי הורית שם לא מזכיר כלל הך דביקשו לנזות וכו' אך אמרי דליסקיה לר"מ אחרים.

המדינה. ב"ט פ"ז מ"א רשב"ג אומר לא היה צריך לומר הכל לפי מנהג המדינה. ב"ב פ"י מ"א גט פשוט שכתבו עדיו מאחוריו וכו' רשב"ג אומר הכל לפי מנהג המדינה (והש"ס מפרשו שם בענין אחר). — ומצינו הסברא הנזכרת גם בענין איסור. עיי' ביצה פ"ג מ"א רשב"ג אומר לא כל הביבירין שווין וכו'. — ומעין הסברא זאת ג"כ מה דאית ל' לרשב"ג היכא שיש ספק על ענין מחשבת העושה או המצוה ויש גילוי בסופו אמרינן הוכיח סופו על תחילתו ומתחילתו היתה מחשבתו לכך. עיי' גיטין ס"ו במשנה הבריא שאמר כתבו גט לאשתי רצה לשחק בה מעשה בבריא אחד שאמר כתבו גט לאשתי ועלה לראש הגג ונפל ומת אמר רשב"ג אם מעצמו נפל הרי זה גט ואם הרוח רחחו אינו גט. ועיי"ש בש"ס שסברת רשב"ג הוא דאמרינן הוכיח סופו על תחילתו (והוא מקצוע גדול בש"ס ועיי' חולין ל"ג).

בדיני כחובת אשה ובכל הדברים שמחויב הבעל לעשות לאשחו רשב"ג מחמיר על הבעל ותובע כבוד וזכות האשה. עיי' כתובות ק"י במשנה נשא אשה בקפוטקיא וגירשה בא"י וכו' רשב"ג אומר נותן לו ממעות קפוטקיא, ובש"ס שם מפרש הטעם דסבר רשב"ג כחובת אשה דאורייתא (כלו' כעין דאורייתא, עיי' תו' סוטה כ"ז ד"ה איש). — גיטין מ"א העושה שדהו אפותיקי לבעל חוב ולכתובת אשה וכו' רשב"ג אומר בעל חוב גובה משאר נכסים אשה אינה גובה משאר נכסים שאין דרכה של אשה לחזור על בתי דינים. ובתוספתא כתובות פ"ב איתא רשב"ג העושה שדהו אפותיקי לכתובת כלתו ידה על העלוונה רצה גובה ממנו רצה גובה משאר נכסים. — ועוד בענין זכות האשה: כתובות פ"ה מ"ה רשב"ג אומר אף המדיר את אשתו מלעשות מלאכה יוציא ויתן כתובתה שהבטלה מביאחה לידי שעמוס. — פ"ז מ"ט האיש שנולדו בו מומין אין כופין אותו להוציא אמר רשב"ג במה דברים אמורים במומין הקטנים אבל במומין הגדולים כופין אותו להוציא.

וכן מצינו לרשב"ג כמה דינים המהפכים בזכות העבד. גיטין י"ב רשב"ג אומר יכול העבד לומר לו לרבו בשני בצורת או פרנסני או הוציאני לחירות (ועיי"ש בש"ס). — שם ל"ז (והוא מהתוספתא פ"ג) כשם שמצוה לפדות את בני חורין כך מצוה לפדות את העבדים. — שם ט' במשנה עבד שעשאו רבו אפותיקי לאחרים ושחררו וכו' וכותב שטר על דמיו רשב"ג אומר אינו כותב אלא משחררו.

חיקון וטובת הכלל הוא בעיני רשב"ג ראש לכל החקנות והגזרות ואין דין היחיד עומד כנגדו. ומפורסם בזה מאמרו אשר החליט עם ראב"צ תוספתא מנהדרין פ"ב אין מעברין את השנה ואין עושין כל צרכי ציבור אלא על תנאי כדי שיקבלו רוב הציבור עליהם. והמאמר זה הובא בכמה מקומות בזה הלשון: אין גזרין גזרה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולין לעמוד בה (ב"ק ע"ט, ב"ב ס', ע"ו ל"ו, הוריות ג'). ומזה היסוד ג"כ ב"ק פ"ג מ"ג רשב"ג אומר כל המקלקלין

ברשות הרבים והויקו חייבין לשלם וכל הקודם בהן זכה. — ויותר מזה
 מאמרו המפורסם מכוח פ"א ט"י אף הם מרבים שופכי דמים בישראל.
 וזה המאמר בא לסתור דברי ר"ט ור"ע שם אלו היינו בסנהדרין לא
 נהרג אדם מעולם. והנה מהעיקרים אשר עליהם יסרו גם בזמננו
 איזה חוקרי משפט הדעה לבטל שפיכת דם החייב הוא ההשתכלות
 בקוצר השגת האדם לעמוד על האמת. ואף שאפשר שיגיע מהחמלה
 על הרוצח הפסד גדול לחברת מין האנושי וחבלי השקט ובטח המדינה
 יפרדו, הלוא יש לאל יד הדיין לענות העושה עול בעונשין אחרים אשר
 גם הם יפחידו אנשי חסם וישמעו וייראו ולא יידון עוד. אבל רבים
 קמו נגד הדעה זאת ואמרו אחר שדרשו וחקרו הדיינים בחקירות
 ובדרישות כראוי אין אשם על הב"ד אם גם טעה כדיון, כי לא נתנה
 המשפט למלאכי השרת כ"א לבני אדם אשר ידונו קפי שכלם, ויחרצו
 המשפט אחרי ירדם בכל מאמצי כח בינחם ובכח ראיות גדולות לעומק
 הדיון. ואם יש לחוש פן יטעו בכל זאת וישפכו דם נקי, הלוא יש
 בהיפך לחוש יותר לשפיכת דם נקי אם ירבו האורבים לנפשות יושבי
 הארץ ויפרצו השואפים לדם השוכנים לבטח ולגזול גול ולהרבות שוד
 וחמס. והנסיון מעיד כי עושי רשעה כאלה הם כים נגרש ולא ישובו
 ממונותיהם אם לא מהפחד כי כאשר עשו כן יעשה להם².
 וזה הוא דעת רשב"ג אשר בשפטו על טובת ותיקון חברת בני אדם
 לא חש פן לפעמים יצא משפט מעוקל, ויפה אמר כי מהחמלה יחידה
 פן ישפכו דם נקי הם מרבים שופכי דמים.

ומיסוד הזה ג"כ, אף שסברת רשב"ג להחזיק הכושל ולהפך בזכות
 האשה והעבד, במקום שמגיע הדין להכלל לא יחוש לצער גם היחידים
 אלה, ולכן אמר כתובות נ"ב נשבית והיו מבקשין ממנה עד עשרה
 בדמים וכו' אין פורין את השבויין יתר על כרי דמיהן מפני חיקון
 העולם. ועיי' גיטין ל"ז במשנה עבד שנשבה וכו' רשב"ג אומר בין כך
 ובין כך ישתעבד ועיי"ש בש"ס שלא יהא כל אחד ואחד הולך ומפיל
 עצמו לגייסות.

עוד מצינו לרשב"ג שהוא מחזיק משפט וחקנת הב"ד, וזה נובע
 ג"כ מהיסוד אשר זכרנו, כי אך אם דברי הב"ד יקומו נחיסד חיקון
 המדינה והוכן על מכונו. ובא מאמר של רשב"ג בזה הענין: א"כ מה
 כה ב"ד יפה. עיי' כתובות פ"א ס"ה שום הדיינים שפיתחו שחוח
 או הוסיפו שחוח מוכן בטל רשב"ג אומר מוכן קיים א"כ מה כה ב"ד
 יפה. — גיטין ל"ג ביטלו מבוטל דברי רבי רשב"ג אומר אינו יכול לא
 לבטלו ולא להוסיף על תנאו שאם כן מה כה ב"ד יפה.

מהלכותיו המפורסמות: לא כל הרוצח ליטול את השם יטול
 (משנה ברכות ט"ו עיי' בש"ס שם). — כל ששהה ל' יום באדם אינו

(2) וכל חוקקי משפט בזמננו הסכימו לדעה זאת וחרתו בספרי דתם נפש תחת נפש.

נפל (שבת קל"ה ובמ"א). כל מדות שאמרו חכמים בכלאים באמה בת י' ובלבד שלא יהו מצומצמות (עירובין ד'). פחות מד' אין צריך להביא קורה אחרת (שם ט') דאמרינן לבוד עד ד' וכולהו מתני' וברייתא דלא כוחי'). נשאת לראשון ומח לשני ומח רשב"ג אומר לשלישי תנשא לרביעי לא תנשא (דרוקא בג' פעמים הוה חזקה יבמות ס"ד). הכותב לאשתו דין ודברים אין לי בנכסך ובפירותיהן וכו' רשב"ג אומר אם מתה יירשנה מפני שמתנה על מה שכתוב בתורה (כל' ירושת הבעל דאורייתא כתובות פ"ט מ"א ובש"ס שם פ"ד). נכסי לך ואחריך לפלוני וכו' רשב"ג אומר אין לשני אלא מה ששייר ראשון (שם צ"ה). כל מצות שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל (גיטין י'). המלוה את חברו על המשכון ונכנס השמטה אע"פ שאינו שוה אלא פלג אינו משמט דברי רשב"ג (ב"מ מ"ח). הלוקח בהמה מניקה מנכרי אינו חושש שמא בנה של אחרת הוא וכו' (בכורות פ"ג מ"ב). הערב לאשה בכתובתה והיה בעלה מנרשה ידיר הנאה וכו' (ערכין פ"ו מ"א). הכותב נכסיו לאחרים והיו בהן עבדים ואמר הלה אי אפשי בהן רשב"ג אומר כיון שאמר אי אפשי בהן כבר וכו' בהן יורשין (כריתות כ"ד). כלי מחכות וכו' נשברו טהרו חזר ועשה מהן כלי חזרו לטומאתן הישנה רשב"ג אומר לא לכל טומאה אלא לטומאת הנפש (כלים פ"א מ"א). רשב"ג אומר כל שהוא מבריית המים טהור (מקואות פ"ו מ"ו, ידים פ"ב מ"ב). ועוד ידועים לו ערב וצידן וראייה אחרונה (ב"ב פ"י מ"ו גיטין פ"ו מ"ה סנהדרין פ"ג מ"ח).

רשב"ג מביא ספורים מהדברים אשר היו בימים קדמונים. הענית פ"ד מ"ח לא היו ימים טובים לישראל כמ"ו באב וכיום הכפורים שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן וכו'. — כתובות כ"ה רשב"ג אומר אף אלכסנדראי של מצרים בראשונה מפני שב"ד קבועין שם (ובחוספחא פ"ג ופאה פ"ד הגי' ר"ש בן אלעזר). — ב"ב צ"ג אמר רשב"ג מנהג גדול היה בירושלים המוסר סעודה לחברו ומקלקלה וכו' (ע"י לעיל ד' 67). — חוספחא סנהדרין פ"ו בראשונה לא היו חותמין על כתובות כשרות אלא כהנים וכו' (ע"י לעיל שם). — ערכין י' שילוח היה מקלח מים בכאיסר צוה המלך והרחיבוהו כדי שיתרבו מיטיו ונתמעטו וחזרו ומיעטוהו וכו'. — שם וכן היה רשב"ג אומר הרדולים לא היו במקדש וכו'.

ומצינו ג"כ איזה מאמרי הגדה לרשב"ג. ועיי' שבת ק"ל כל מצוה שקיבלו עליהם בשמחה כגון סילה עדיין עושין אותה בשמחה וכו'. ומה נעים מאמר מוסרי שלו אבות פ"א מ"ח על שלשה דברים העולם קיים על האמת ועל הדין ועל השלום (וזה המאמר ג"כ לעד שלא מרדיפת הכבוד תיקן רשב"ג הך דסוף הוריות שיעמדו כשהנשיא נכנס וכו'). ועוד זאת לרשב"ג שהיה בקי ג"כ בשאר חכמות. המשנה מגילה פ"א ח' מורה שהיה יודע בטיב ל' יונת. ועיי' בירושלמי שם (ועיי'

בבלי ב"ק פ"ג). גם נראה שהעמיק בחכמות הטבע ובפרט בידיעת העשבים והאילנות (בפ"טאניק). ומאמרו דמעשה הקטורת הצרי אינו אלא שרף מעצי הקטף וכו' ידוע, והוא מורה על ידיעה גדולה כענינים אלה⁽³⁾. ועיי' פסחים נ"ג והוא מהתוספתא שביעית פ"ז רשב"ג אומר סימן להרים מילין סימן לעמקים דקלים סימן לנחלים קנים סימן לשפלה שקמה. — עוד בתוספתא שם פ"ג ג' בחולות הן וכו' (עיי' נדה ח') בחולת אדמה כל שלא נעבדה מימיה רשב"ג אומר כל שאין בה חרס. לרשב"ג נמצאו כמה הלכות בתוספתא וברייחא ומיעוטן במשנה ובפרט בס' טהרות אף שבאו לו בהתוספתא דסדר זה הרבה הלכות. ואפשר שמסדר המשנה בחר ההלכות הברורות יותר וקבען במשנה (עיי' לקמן פ"ג), ואפשר שזה הוא ג"כ אשר הביא ר' יוחנן ליסד הכלל כל מקום ששנה רשב"ג במשנתו הלכה כמותו (ועיי' רשב"ם ב"ב קל"א במשנה דוקא ולא בברייחא). — ודע דרשב"ג הוא ברוב מקומות לקולא, ובפלוגתא עם רבי בנו הוא כמעט תמיד לקולא.

ברוב מקומות הגי' רבי שמעון בן גמליאל (וכן הוא שגור בפי כל) ולא רבן כהנשיאים הקודמים לו. ואפשר מפני שהגיע בבחרותו להנשיאות והיו אז חכמים — ר"מ וחבריו — גדולים ממנו. ועיי' לקמן רבי.

רבותיו של רשב"ג לא נודעו. ורשב"ג אמר הלכות בשם ר' יהודה ובשם ר' יוסי, ולפעמים ג"כ בשם ר"מ, עיי' תוספתא כתובות סוף פ"ז. ועיי' תוספתא כלים ב"מ פ"ד מפרש רשב"ג היאך נחלקו ר"מ ור' יהודה. ושם ב"ב פ"ז איתא כוס של זכוכית שניקב והטיף לחוכו אבר רשב"ג אומר יהודה בן שמוע היה מטמא משום ר"מ משום כלי טחנת (ובר"ה י"ט איתא בקצת נוסחאות רשב"א). וגם בשם ר"י הסנדלר אמר הלכה שם ב"ק פ"ד⁽⁴⁾. — ובר' יוסי נהג כבוד כתלמיד ברב וקראו לו בריבי, וגם שאל ולמד ממנו הלכה למעשה. עיי' סוכה כ"ו אמר רשב"ג פעם אחת חשתי בעיני בקסרי והתיר ר' יוסי בריבי לישן אני ושמשי חוץ לסוכה. — תוספתא דמאי פ"ג אמר רשב"ג מעשה ששלח לי ר' יוסי בריבי אתרוג גדול מציפורי ואמר זה בא בידי מקסרי למדתי ממנו ג' דברים וכו'. ועיי' פסחים ק"ז⁽⁵⁾. ומצינו שבא מעשה לפני רשב"ג ור' יוסי והורו כאחד ב"מ פ"ח מ"ח. ועיי' תוספתא סוף פ"ג דמעשר שני מעשה ברשב"ג ור' יהודה ור' יוסי שנכנסו אצל בעל הבית וכו'.

(3) בכריתות ו' הגי' ר' שמעון אבל הנוסחא השגורה בפי כל היא רשב"ג.

(4) ועוד איתא שם בתוספתא רשב"ג אומר משום ר' שילא, והוא נראה ט"ס כי ר' שילא היה בבבל ובימי רבי עיי' יומא ב'. ואפשר שצ"ל ר' שמעון. ועיי' תוספתא שביעית פ"ה אמר רשב"ג אני ראיתי את שמעון בן כהנא וכו' ותוספתא פרה פ"א אמר רשב"ג משום ר"ש בן כהנא ואפשר שכיון גם במקום זה להך ר"ש בן כהנא ועיי' הערה 6.

(5) ובתוספתא כלים ב"מ פ"א איתא אמר ר' יוסי מעשה שהביאו מכפר ערוס לפני רשב"ג ותר משהים עריבות והיה משער וכו' והוא בבירור ט"ס וצ"ל לפני ר' גמליאל.

חברו של רשב"ג הוא ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא. ואמרו כמה פעמים הלכה כאחד. עיי' תוספתא ברכות פ"ג, מעשר שני פ"ד, עירובין פ"ד, יבמות פ"ג, כתובות פ"ט.

בעל פלוגתיה דרשב"ג הוא לרוב בנו ר' יהודה הנשיא הנקרא רבי, ונתגדל כבר כל כך בתורה בחיי אביו עד שבא אביו לחלוק על מאמר אשר יצא מפי בנו. עיי' תענית י"ד אין גזרין יותר מ"ג תעניות על הציבור לפי שאין מטריחין את הציבור יותר מדאי דברי רבי רשב"ג אומר לא מן השם הוא זה וכו'. ורבי קודם תמיד במחלוקתיו עם רשב"ג לרשב"ג. ועיי' עירובין ל"ב אמר רבי ונראין דברי מדברי אבא. — עוד מצינו פלוגתא בין ר"מ ור' יהודה ורשב"ג תענית כ"ט, בין ר' יוסי ור' יהודה ורשב"ג תוספתא דמאי ריש פ"ח. ועיי' ר' נתן ור' יהודה הנשיא ורשב"ג שבת ל"ה. — ובהגדה מחלוקת בין ר' יוסי ורשב"ג ב"ר פ' ל"ו, ועוד שם פמ"ב שתיים עשרה שנה עבדו וכו' ר' יוסי אומר שחיים עשרה ושלוש עשרה הרי כ"ה אמר רשב"ג כולן שלש עשרה שנה היו וכו' (6). — ר' אלעזר בן צדוק אמר הלכה בשם רשב"ג, תוספתא כלים ב"מ פ"ט.

על רשב"ג אמרו משמח רשב"ג בא גובאי ורבו צרות סוטה פ"ט מט"ו (7).

ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא.

ר"י בנו של ריב"ב חברו של רשב"ג נזכר ג' פעמים במשנה (ב"ק פ"י מ"ב, מנהדרין פ"א מ"א, אבות פ"ד מ"ה), ובברייתא ובתוספתא נזכר הרבה פעמים. ורוב הלכותיו הן בס' נויקין ובס' מועד. מהלכותיו בס' נויקין ב"ק קי"ד תנאי הוא שיהא יורד לחוך שדה של חברו וקוצץ סוכו של חברו להציל את נחילו ונטל דמי סוכו מתוך נחילו של חברו ותנאי ב"ד הוא שיהא שופך את יינו ומציל את דובשנו של חברו ונטל דמי יינו מחוך דובשנו של חברו ותנאי ב"ד הוא שיהא מפרק את עציו וטוען פשתנו של חברו ונטל דמי פשתנו של חברו ונטל דמי עציו מחוך פשתנו של חברו שע"מ כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ. — מכות ב' ונתן פריון נפשו ר"י בנו של ריב"ב אמר דמי מויק. — תוספתא עריות פ"ב (והובאה נזיר כ') לא נחלקו ב"ש וב"ה על ב' כיתי עדים אחת אומרת שחיים ואחת אומרת חמש שיש בכלל חמש שתיים על מה נחלקו וכו'. — ובס' מועד נזכרו לו הרבה הלכות בתוספתא ובפרט במס' פסחים. וידוע מאמרו ר"ה ח' וקדשתם את שנת החמשים שנה וכו'

(6) אבל לא מצאתי כעת שאמר רשב"ג הלכה בשם ר"ש או שבא עמו במחלוקת. ונזכר מזה א"י בחלק ג'.

(7) והוא עולה לשנת צ"ד להחורבן. כן הוכיח הרב רש"ל כרם חמר ח"ד ד' 220. ועיי' לקמן רבי.

סלמד שמחקרשח והולכת בחחילתה מכאן אמר ר"י בנו של ריב"ב מר"ה עד יוה"כ לא היו עבדים נפטרין לבחיהן ולא משחעבדין לאדוניהם אלא אוכלין ושותין ושמים ועטרותיהן בראשיהן כיון שהגיע יוה"כ חקעו ב"ד בשופר נפטרו עבדים לבחיהן וכו' (8).

ר' ישמעאל בנו של ריב"ב היה בכרם ביבנה ומל' שמעתי (יבמות ס"ב ע"ה) נראה שהיה או צעיר לימים, ולא בא עוד אל חור הגדולים. ונזכרים עוד חכמים אחרים בדור זה.

ר' חנניא בן עקביא (או עקיבא) היה חורגמן לר' יהודה במוח בניו של ר' יהודה (ס"ק כ"א) ובאו לו הלכות במשנה ערכין פ"א מ"ג, ובכתובות פ"ח מ"א אמר מה שאמרו לפני רבן גמליאל. ובשבת פ"ג מפרש המשנה עיי"ש. ומצינו לו הלכות שבת נ', עירובין פ"ו, סוכה כ"ו ושם אמר לקיים דברי ר' יוסי הגלילי וכו' (ובירושלמי ברכות פ"א סוף הל' ב' ליתא תק לקיים דברי ריה"ג). — ובא בפלוגתא עם רבי ור' נתן פסחים צ"ג. — ועיי' עירובין פ"ו ג' דברים החיר ר' חנניא בן עקביא לאנשי טבריא.

אבא אלעזר בן דולעאי מקואות פ"ב מ"י וחולק עם ר"מ ור' יהודה וכו' אליבא דר"א ור' יהושע.

ר' אלעזר בן פילא או פיאבי לקצח גירסאות שהרות פ"ז מ"ט, עיי' שם בחיו"ט.

ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי נכנס עם ר"מ וחברין לאושא בשלפי השמר (מדרש חיות פ' סמכוני). וגם נכנס לכרם ביבנה (ברכות ס"ג). ונזכר במשנה סוטה פ"ה ג' ושם בא לפרש המקרא. גם נודעו ממנו איוה הלכות בענין הדיינים סנהדרין ג' מה ח"ל לנטות וכו' החורה אמרה עשה לך ב"ד נוטה. שם ו' אסור לבצוע וכל הבצוע הרי זה חוטא וכו'. ורוב מאמריו הם בהגדה ואמרו עליו חולין פ"ט כל מקום שאחה מוצא דבריו של ר"א בנו של ריה"ג בהגדה עשה אוניך כאפרכסת. ונודעה על שמו ברייתא דל"ב מדות והן כללים להורות דרך ההגדה. ובאו כחוסם ג"כ מאמרים יקרים לפרש המקרא כפשוטו וקצתם נוגעים ג"כ להלכה. ובש"ס לא מצינו זכר דל"ב מדות או שהורה ר"א בנו של ריה"ג מדות; ומה שאמרו בחולין כל מקום

(8) הגה הל' מכאן אמר וכו' מר"ה עד יוה"כ לא היו עבדים נפטרין וכו' מורה קצת שהמאמר הזה לא קאי אמעשה מפורסם אשר היה כך בודאי. וגם לא קאי כלל אומן בית שני, דהרי לדעת כמה גדולי ראשונים (עיי' רמב"ם פ"י מה' שמטה הל' ח' והוא ע"פ הגמרא ערכין ל"ב ועיי' רש"י גיטין ל"ו) לא היה יוכל נהג בזמן בית שני, אבל ר' ישמעאל אמר שכן ראוי להיות וכן היה מסתמא בבית ראשון (וזה הדבר, ,,היו אוכלין ושותין ועטרותיהן בראשיהן" הוא מושאל קצת מאשר נהגו העבדים ברומי בסאטורנאליא כנודע). — וכן הד' דב"ק אשר זכרו בפנים, ,,שע"מ כן הגחיל יהושע את הארץ" נראה קצת השערת האומר כלי' שכן היה ראוי להיות ובודאי כן היה, וכמו שמצינו לר' יוסי בענינים כאלה תנאי כ"ד הוא וכו' עיי' לקיל ר' יוסי.

שאתה מוצא דבריו של ר"א בנו של ריה"ג בהגדה וכו' אין ענינו כלל כאן עיי"ש. גם באו בהך ברייתא הוספות מאוחרות. ונאריך בזה אי"ה בח"ג.

ר' חנניא בן עקשיא במשנה סוף מכות בדברי הגדה. ויש קצת ספק אם זה המאמר נסדר פה מרבי מסדר המשנה עיי' לקמן פ"ג. ובתוספתא שקלים פ"ג איתא איברי תמיד שאמרו ניתנין למטה ניתנין מחצי כבש ולמטה במורה ושאמרו ניתנין למעלה ניתנין מחצי כבש ומעלה במערב ר' חנניא בן עקשיא אוסר אלו ואלו ניתנין מחצי כבש ולמטה אלא שהתמידין במערב ומוספין במורה ושל ראשי הדרשים ניתנין תחת כרכב המזבח מלמטה ע"כ. והמשנה שקלים פ"ה ח' היא כר"ח בן עקשיא (אלא שיש שם שינוי נוסחאות עיי"ש בתיו"ט).

ר' יהושע בן קבוסאי (כפוסאי, קפיסאי, קפוסאי, קבסוי, כפי מה שנשתבשו הסופרים) שני חכמים נזכרו בתוספתא בשם זה. האחד חי בימי ר"ג דיבנה. עיי' תוספתא מקואות פ"ו ומעשה בר"ג ואונקלס וכו' (עיי' לעיל מאמר עקילס) אמר ר' יהושע בן קפוסאי אני הייתי עמהם ולא טבל ר"ג אלא בים. ור"י זה נזכר ג"כ תוספתא סוף מכשירין אמר ר' יהושע בן קפוסאי כל ימי הייתי קורא מקרא זה והיה הטהור על הטמא (טהור א' מזה על הטמא כן הוא ירושלמי דמאי פ"ג), ולא מצאתיו אלא באוצר של יבנה לבד ומאוצרה של יבנה למדתי שטהור א' מזה אפי' על מאה טמאים (כן הובא בר"ש מקואות פ"ו מ"ז אך לא הביא הך גי' דירושלמי); ועיי' תוספתא דמאי פ"א הנוסחה משונה שם קצת ושם נמצא פ"י זה המאמר.

ובשבת קמ"ז מצינו ר' יהושע בן קפוסאי חתנו של ר"ע וחי ג"כ בזמן רבי עיי"ש, ובבבבורות ל"ה יש פלוגתא דר' יהושע קפיסאי ורשב"ג ור' יוסי. ובע"ז ל"ב אמר רשב"ג משום ר' יהושע בן קפוסאי. ועיי' ירושלמי פסחים פ"ו הל' א' אמר ר' יהושע בן קבסוי כל ימי הייתי בורח מן השררה עכשיו שנכנסתי כל מי שהוא בא ומוציאני הקומקם הזה אני יורד לו וכו' (ועיי' לעיל ד' 35). ואפשר שהאחד נקרא ר"י בן קבוסא והאחר בן קפוסאי ואין להאריך בזה.

הדור החמישי של חכמי ההלכה.

ר' נתן. ר' יהודה הנשיא. סומכוס. ר' יוסי בן יהודה. ר' שמעון בן יהודה. ר' אלעזר בן יהודה. ר' יהודה ברבי יוסי. ר' מנחם ברבי יוסי. ר' אלעזר בן שמעון. ר' שמעון בן אלעזר. ר' יוסי בן המשולם. ר' שמעון בן מנסיא.

רוב חכמי דור הזה נודעו בשני הסימנים אשר זכרנו בדור הקודם: בחקירה בדברי הקדמונים וגם בדברי חכמי דור הקודם, ובהמצאת סברות והלכות חדשות כאשר יאות לגדולי חקרי לב. ועוד בדור זה

שלישית: המשנה נסדרה כמעט על תומה, וההלכות אשר היו נפרדות ומפורות נקבצו תחת הדגלים הראויים להן, ובוה היתה המשנה לספר מיוחד ומסודר⁹.

ר' נתן.

ר' נתן — ולפעמים ר' נתן הבבלי — עלה מכבל לארץ ישראל בימי רשב"ג ומינוהו לאב"ד לכבוד אביו אשר היה ראש גולה בבבל (הוריות י"ג ועיי' ערוך ערך קמרא). ושלישה חכמים בבליים לכד נזכרו במשנה: הלל, ר' נתן, סומכוס, ומהלל עד ר"נ וסומכוס יש משך זמן של ר' שנים¹). והנה מספורי יוסף בהרבה מקומות נודע כי היהודים רבו מאוד בבבל וישבו בכל מדינה ומדינה ובהערים הגדולות; לכן נראה רחוק מאוד שלא היו שם ג"כ חכמים תופשי התורה. ויותר קרוב שלא נודעו בא"י, כי לא עלו שם כ"א כפעם בפעם מצד כי המלחמות והמריבות לא שבתו ולא נחו בא"י ובפרט מזמן אלכסנדר ינאי ואילך, וכאשר אמרו כמאמר קצר עומק הענין בית שני לא נחרב אלא מתוך שנאת חנם (יומא ט). וגם אם עלו אחת החכמים מכבל לא נשאר זכרונו, כי כבר כתבנו למעלה כי בימים הראשונים לא נזכר שם יחיד האומר, וגם שמות גדולי ארץ ישראל לא נמסרו לנו כ"א שמות הנשיאים ואב"ד. נוסף לזה כי הבבליים היו כמעט שנאוי נפש אנשי א"י²). — והנה יש בידינו עוד היום משנה אחת אשר צורתה וחזוניה סוכתת שהיא בבליה, והיא המשנה הראשונה דפ"ד קידושין עשרה יוחסין עלו מכבל כהני לויי ישראלי חללי גרי וחרורי וכו' וזאת הלשון היא בבליה, כי בל' המשנה של א"י נאמר כהנים לויים וכו'. ובפירוש אמרו יבמות ל"ז הלל שנו עשרה יוחסין עלו מכבל כהני לויי וכו'. ומאחר שהמשנה זאת לבדה נשנית בל' ארמית וכל ההלכות דהלל (המאמרות ראבות פ"א מ"ג הן בהגדה) נאמרו בל' עברית הנהוגה במשנה נראה שהעלה הלכה זאת מכבל, גם בכמה מקומות הזכיר בכל לשבח וכי שם נחיסדה התורה מאז (עיי' סוכה מ"ד ובמ"א). — ולא נאריך בזה הענין (אשר הסתבכו בו איזה חוקרי זמננו) כי אי אפשר להעלות בו כ"א השערות ולא ראיות ברורות.

9) בחכמי זה הדור ראינו לקצר כי התעסקו לרוב במחלוקת הקדמונים כפי הסימן הראשון והדרך הזה נודע כמה שזכרנו בחור הרביעי. גם מאמריהם הם לרוב בהתנספא, ונאריך בהן בקה"י בח"ג.

1) ועוד יש להזכיר חכם אחר בבלי תלמידו של ר"א בן שמוע עיי' לעיל ד' 174 אבל לא נזכר במשנה. ואם נכלל גם מדי בשם הכללי בכל (אבל לא משמע בן שקלים פ"ג מ"ד) יש להוסיף עוד נחום המדי. — ונעיר פה כי עוד נזכר אחת חכמים אשר לא היו מא"י: ר' יוחנן הסנדלר, מניטין המצרי, אבא יוסי בן חנן איש יוני (זהו בתוספתא בלתיים פ"ב). והחכמים אלה היו בימים האחרונים: ר' יוחנן ומניטין היו תלמידי ר"ע, ואבא יוסי נזכר בתוספתא שם עם ר' אלעזר בן שמעון.

2) עיי' יומא ס"ז מנחות ק'. ומקור השנאה שלא עלו בימי עזרא עיי' יומא ט'. ואפשר ג"כ כמה שלא באו לעזרת בני א"י בעתות צרה של מלחמות החשמונאים ואחרי כן.

ר' נתן לא היה בא בשנים באשר עלה מבל כי לא נמצא לו מחלוקת עם גדולי תלמידיו ר"ע אשר היו בימים ההם ר"מ וחבריו. ובמשנה נזכר לבר ב' פעמים: סוף מס' ברכות וסוף פ"ב דשקלים, ויש קצת מקום ספק אם שני האחרונים אלה נסדרו בעיקר המשנה, ומקומם מורה קצת עליהם שהם נספחו מידי אחרונים (עיי' לקמן פ"ג) אל המשנה⁽³⁾. — ומצינו לימודו של ר' נתן על דרך ב' הסימנים אשר זכרנו. בסימן הראשון: בפלוגתא דב"ש וב"ה עיי' יבמות ס"ב, קידושין ט"ג, נדרים ע"א. — בדברי ר' אלעזר ור' יהושע כתובות נ"ב, חוספתא כלים ב"מ פ"ד והובאה בר"ש שם פי"ד מ"ו. — בדברי ר"א וחכמים חוספתא כלים ב"ב פ"ד והובאה בר"ש שם פכ"ז ס"ב. — בדברי ר' גמליאל וחכמים חוספתא שם ב"מ פ"ב. — וברוב הנך לא נחלקו בא להעמיד מחלוקת הקדמונים באופן הנוטה יותר לקולא ממה שהוא לדברי המשנה או להת"ק דברייתא. ועיי' חוספתא דמאי פ"א שמן ערב ב"ש מחייבין וב"ה פוטרין (וכן הוא שם במשנה סוף פ"א) אמר ר' נתן לא היו ב"ה פוטרין אלא בשל פלייטין בלבד, ובוה ר"נ הוא לחומרא.

וההלכות מסימן השני הן רבות ויקרות מאוד. והמפורסמות בהן, ומהן מקצוע גדול בחורה, שבת ע' ר' נתן אומר לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת למה נאמר וכו' הבערה בכלל היתה ולמה יצתה להקיש אליה ולומר לך מה הבערה וכו' אף כל שהוא אב מלאכה חייבין עליה (וזה נודע בכל הש"ס בל' הבערה לחלק יצתה). — שם צ"ב המוציא בהמה חיה ועוף לרה"ר ר"נ אומר על שחוטין חייב ועל חייין פטור שהחי נושא את עצמו. — שם קל"ד אמר ר"נ פעם אחת הלכתי לכרכי הים ובאת אשה לפני שמלה בנה ראשון ומת שני ומת שלישי הביאתו לפני ראיתי שהוא אדום אמרתי לה המתיני לו עד שיבלע בו דמו וכו' וכן מספר שם ר"נ שאירע לו כההוא עוכדא כאשר הלך לקפוטקיא (ומזה נחפשטה ג"כ הלכה לענין טריפת הריאה עיי' חולין מ"ו). — פסחים כ"ב מנין שלא יושיט אדם כוס יין לנוזר ואבר מן החי לבני נח ת"ל לפני עור לא תתן מכשול. — שם ע"ח מנין שכל ישראל יוצאין בפסח אחד ת"ל ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל. — ר"ה כ"ז הוסיף על השופר כל שהוא במינו כשר שלא במינו פסול. — כתובות י"ט מנין לנושה בחברו מנה וחברו בחברו מנין שמוציאין מזה ונותנין לזה ת"ל לאשר אשם לו (וזה הדין ידוע בשם שעבודא דר"נ) — שם כ"ו אין עדותן מתקיימת עד שיעידו שניהם כאחד ר"נ אומר שומעין דבריו של יה היום וכשיבוא חברו למחר

(3) ובהוריות י"ג איתא דאסיקו לר"נ יש אומרים. וא"כ נזכר ר"נ (בל' מאפה של ר"נ) עוד ה' פעמים במשנה אבות פ"ה מ"ו (ב' פעמים) ומ"י, נגעים פי"ד מ"א. קנים פ"ג מ"ו, אבל כבר ידוע שיש לפקפק הרבה בהך ד"א הוא ר"נ עיי' תו' ב"ב מ"ו ובמ"א.

שומעין לו. — נדרים כ"ו יש נדר שמקצתו מותר ומקצתו אסור כיצד נדר מן הכלכלה והיו בה בנוח שוח ואמר אילו הייתי יודע שבנוח שוח שבחובה לא הייתי נודר וכו'. — ב"ק נ"ג שור שדחה את חברו לבור ר"נ אומר בעל השור משלם מחצה ובעל הבור משלם מחצה וכו' עיי"ש. — ב"ב ע"ה ספינות ואותיות נקנות במשיכה ובשטר. — שם קנ"ג מי מוציא מיד מי וכו' ר"נ אומר אם בריא הוא עליו להביא ראייה שהיה שכיב מרע ואם שכיב מרע הוא עליו להביא ראייה וכו'. — הולין י"ב זרק סכין לנועצה בכותל והלכה ושחטה כדרכה ר"נ מכשיר (כלו) לחולין לא בעי כוונה ועיי"ש ל"ב). וברוב המאמרים אלה הלכה כר"נ, והם מקצועות בתורה. ור"נ נשחבב בהלכותיו בדיני ממונות כוה"ל: ר"נ דינא הוא ונחית לעומקא דדינא (ב"ק נ"ג ב"מ קי"ז). — ולא נמצאו הלכות לר"נ כ"א מעט מוער בדיני ברכות, גם לא בעיקר דיני אישות כלל בעריות ונדה, בעונשין (חייבי מיתות ומלקות), ובמעשה הקרבנות. ברכרי הגדה יש לו מאמרים נחמדים. ר"ה ט"ז ר"נ אומר אדם נידון בכל שעה שנאמר לרגעים חבחנונו. יבמות ק"ט הנודר כאילו בונה במה והמקיימו כאילו מקריב קרבן עליה. כתובות מ"ו אזהרה למוציא שם רע מנלן אמר ר"נ מונשמרת מכל דבר רע.

ר"נ היה בקי בחכמת המדידה והחשבורת עיי' לקמן, גם העסיק בחכמת המולות. עיי' פסחים צ"ד כל היישוב כולו חתח כוכב אחד יושב. עוד שם בימות החטה חמה מהלכת בגובה של רקיע וכו'.

ב"מ פ"ו איחא רבי ורבי נתן סוף משנה. ולדעת רש"י שם הכוונה הם פירשו וסדרו את המסכתות; וא"כ היה ר"נ ממסדרי המשנה. ובכתובות צ"ג איחא על המשנה דהתם: תניא זו משנת ר' נתן. והיה נראה לומר שזאת המשנה סידרה ר"נ, ולהיפך מצינו זו משנת רבי כלו' שרבי סידרה ולא ר"נ עיי' ב"ב אמר לי ר' נתן לרבי שניחם משנחכם וכו'. אך תמורה ט"ז איחא רש ואיש חככים נפגשו בשעה שהתלמיד הולך אצל רבו וכו' זו היא משנת ר' נתן, והכוונה זו היא שיטתו של ר"נ; וכן בא בש"ס בהרבה מקומות משנת תנא פלוני. וא"כ גם הך דכתובות צ"ג יש לפרש זו משנת ר' נתן כלו' שיטתו והלכתו של ר"נ. — ודע דרב שרירא גאון באגרתו וכן הרמב"ם בהקדמתו לס' זרעים לא זכרו כ"א רבי לבד למסדר המשנה ושחקו כלל וכלל מר' נתן. ולדבריהם נראה שפי' המאמר „רבי ורבי נתן סוף משנה“ הוא רבי ורבי נתן הם התנאים האחרונים אשר נזכרו במשנה. ועיי' לקמן פ"ג.

לר"נ ייחסו מסכתא שלימה ונקראת אבות דר"נ, והיא כעין תוספתא למס' אבות (ובפי' הרמב"ן על התורה נקרא תוספתא דמס' אבות). ובחלק ג' נברר בעה"י כי פ"ה דאבות יצא מר' נתן כלו' הוא סידרו ועליו נאמר בראשונה אבות דר"נ. ואפשר שע"ז כיוונו באמרם רבי ור"נ סוף משנה.

ר"נ חיבר הברייתא דמ"ט מדות ונוכרת ברש"י וחז' ויסוד מורא להראב"ע⁴). והברייתא זאת אברה באורך הימים, וניסדה בעיקרה בעניני המדידה והחשבורת, וגם בעניני הגדה⁵. בעל מחלקותו של ר' נחן הוא לרוב רפי, ורבי דיבר עמו פא"פ עיי' ב"ב קל"א אמר רבי ילדות היחה כי העזתי פני בנחן הבבלי. — גם רשב"ג חולק עמו לפעמים פא"פ. — ולפעמים חולק על ר"מ ור' יהודה וכו' ובשום מקום לא מצינו שחלק עמהם פא"פ. — ר' נחן שאל את סומכוס בדבר הלכה כתובת ג"כ.

ר' יהודה הנשיא.

ר' יהודה הנשיא בנו של ר' שמעון בן גמליאל הוא הגדול מכל חכמי דורו והסכימו יחד לקראו בשם המפואר רבי, גם אמרו עליו מימות משה ועד רבי לא מצינו חורה וגדולה במקום אחד (גיטין :ט). וטרם נדבר על עוצם תורתו וחי' אשר הציב לו לזכרון עולם בהיכל ה' נעיר בקיצור על שם רבי אשר בו יכונה ועל הגדולה אשר בה התפאר. הנה כבר הערנו למעלה כי הנשיאים אשר עמדו מנוע הלל נקראו רבן, ורשב"ג לא נחכד בשם זה כי בימיו היו חכמים גדולים ממנו לישראל: ואף אם נתנה לו הנשיאה אשר היחה למורשה לזרעו של הלל, לא כינוהו בני דורו בשם רבן. ואחרי אשר מילא בנו הגדול מקומו ולא עמד לכד לנשיאות כי אם גם לתפארת החורה והחנשא לכל החכמים בני דורו לראש כינוהו בשם רבי ולא רבן, למען לא יגרע כבוד אביו, ואפשר שר' יהודה בעצמו לא רצה להקרא בשם רבן מפני כבוד אביו. אך במקום ענותנותו שם גדולתו, תחת אשר בחר בכינוי הנהוג רבי הסכימו בני דורו לכנותו סחם רבי כלו' המורה, ובכל מקום אשר יזכירו שם רבי אינו צורך להוסיף יהודה הנשיא, כי מי מבלעדו מורה?⁶). — ויכונה ג"כ ר' יהודה הנשיא, ונראה דקודם שנחפרסמה חכמתו היה נקרא בשם ר"י הנשיא, והמאמרים והמהלוקות אשר בהם יכונה בשם זה נאמרו בימי בחרותו. ולכן נקרא לרוב

(4) עיי' בדברי החכם דר. צונץ גאטטעסדיקניסטל. פארטרענע ד' 91.

(5) עיי'ש, ובכרם חסד חלק ו' סכתב ט'. ומה שכתב החכם צונץ שם ר' נתן אהב ללמוד הלכות והגהות ע"פ דרך מדות הוא שלא בדיק, כי ההלכות שמצינו לו במשנה וברייתא וכו' לא נשנו מעולם ע"פ מדות.

(6) והוא כעין הכבוד אשר נהגו האמוראים בר' אבא אריכא וקראו לו סחם רבי, ור' יוחנן קצף (חולין קל"ז) על חכם אחד אשר כינה רב בשם אבא אריכא ולא בשם רב. ועיי' רשב"ם ב"ב ג"ב ע"א. — ובפי בעלי הגדה נקרא רבי, רביע" סחם, גם נקרא לפעמים בפי האחרונים רבינו הקדוש, עיי' פסחים ל"ז. ומה דאיתא שבת קי"ח האמרו לי לרבי מאי טעמא קרו לך רבינו הקדוש וכו' נראה דצריך קצת תיקון. ועיי' ירושלמי מגילה פ"ג הל' ב' סנהדרין סוף פ' חלק איתא ולמה נקרא רבינו הקדוש. ומצינו לפעמים סימן בתוך סימן, רבי ומנו רבינו הקדוש" (שבת קנ"ו פסחים ל"ז) והך ומנו וכו' הוא מידי אחזונים כאשר יזכר בקל.

במחלקותיו עם ר' נתן, ר' יהודה הנשיא, ורבי היה צעיר ממנו לימים, כידוע מהמאמר ב"ב קל"א אשר זכרנו לעיל ילדות היחה בי העזתי פני בנתן הבבלי. עיי' שבת ל"ה, יבמות מ"ה, ב"מ נ', חמורה ט"ו. וגם בפלוגתא עם ר' יוחנן הסנדלר אשר היה מתלמידי ר' עקיבא שמי' נקרא ר"י הנשיא קידושין ס"ג.

וזה השם רבי סתם נשאו' סימות ר' יהודה הנשיא כפי בני א"י לשם כבוד להנשיא, וגם ר' יהודה נשיאה בן בנו של ר' יהודה הנשיא נקרא פעמים הרבה בירושלמי רבי (וגם רבינו). אבל בבבלי כיונו בכל מקום (חוץ מקצת סיפורים בהגדה) אשר נאמר בו רבי סתם על ר' יהודה הנשיא, וזה הוא שאמרו באיזה מקומות (שבת ל"ב, יבמות מ"ה, קידושין ס"ג) ר' יהודה הנשיא היינו רבי כל' רבי לא נאמר כ"א על ר"י הנשיא ולא אר"י נשיאה?).

ובענין גדולתו באו הרבה סיפורים בבבלי וירושלמי ומדרשים המפליגים בחשיבות רבי בעיני אנטונינוס ומספרים בריח האהבה אשר כרתו זה עם זה. והרבה קיסרי רוטמי נקראו בשם אנטונינוס (כי הוא היה שם כבוד מאנטונינוס פיוס ואילך לכל בני משפחתו והנלוים אליה), ולכן נתווכחו רבים בזה אל מי מהקיסרים אלה כיוונו בש"ס ומדרשים⁸. ולפי השערתנו⁹ זה אנטונינוס אוהבו של רבי הוא לוציוס פֶּעְרוֹס אנטונינוס, אשר נשא שם אנטונינוס ושם קיסר יחד עם מארקוס אוירעליוס אנטונינוס, והיו אז שני קיסרים למלכות רוטמי, האחד —

7) והמשנה ע"ז ל"ה אשר שם נקרא ר' יהודה נשיאה רבי היא הוספה מאוחרת וכמו שכתב הרשב"ם שם בשם רש"י, ועיי' לקמן ס"ג. — ודע דגם ר' יהודה נשיאה בן בנו של ר' יהודה נשיאה (עיי' ירושלמי ברכות ריש ס"ג) נקרא לפעמים רבי על שם הנשיאות וכמו שקראו לריש גלותא בבבלי רבנא או מר עיי' פסחים קט"ז ביצה כ"ה כ"ט וכמ"א, אבל בבבלי לא נשתבח גם ר' יהודה נשיאה הראשון לגדול בשום מקום ולא הובאו הלכות גדולות בשמו. ועיי' בבבלי ב"ב קי"א שר' ינאי אמר עליו לית דין צבי למילף (ובירושלמי שם פ"ט סוף הל' א' איתא ר' יוחנן וגם במ"א בירושלמי לא נהג ר"י כבוד בר"י נשיאה). — והנה במקום אחד בבבלי נראה קצת שרבי הנאמר שם הוא ר' יהודה נשיאה. עיי' מנחות פ"ה יתיב רבי וקא קשיא לי חצי לוג למה נמשח וכו' אמר לי ר"ש ברבי שבו היה מחליק חצי לוג שמן לכל נר ונר אמר לו נר ישראל כך היה אמר ר' יוחנן אמר רבי וכו'. ואם הך יתיב רבי קאי אר"י הנשיא היאך נר ישראל רבי כך היה אמר ר' יוחנן אמר רבי? ומה יש מקום לומר שהוג ר"י נשיאה, ור"י אמר רבי קאי אר"י הנשיא. אך זה הוא החוק שישב ריש בנו של רבי לפני ר"י נשיאה, ור"ש זה נחמנה מאביו לחכם כתובות ק"ג. וגם מצינו בכמה מקומות שכבר היה גדול בתורה בחיי אביו, ואיך ישב לפני ר"י נשיאה בנו של ר"ג אחיו. והנכון שהך כך היה ר"י אמר הוא מאמר הש"ס שהבניס פה דברי ר"י (ועיי' הגמלתו יומא פ"ה נענה ר"ע ואמר וכו' ואמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן), או שחסרו כאן איזה תיבות וצ"ל אמר לו נר ישראל כך הוא וכן היה אמר ר' יוחנן אמר רבי וכו'.

8) עיי' באורך כרם חלק ד' ז' וערך מליץ ערך אנטונינוס. מאנאטסטר. I, 430, 400 וכו'.

9) מאנאטסטר. שם ד' 469.

מארק אורעל — קבע מושבו בעיר רוסי, והאחר — לציוס פֵּערוס — כאנטיאכיען כסוריא. וזה פֵּערוס אף שהיה אוהב תענוגים ונתן חילו לנשים ולתאוות בוזיות היה ג"כ אוהב חכמות ואסף אל מושב המלך אנשים נבונים ויודעי ספר⁽¹⁾. ובעיני אנטונינוס זה מצא ר"י הנשיא חן (ולא בעיני מארק אורעל אשר ישב ברוסי וגם מאס את היהודים כאשר העיד עליו הסופר הרוסי אמטיאנוס מארצעללינוס), והשחשע עמו לפעמים כמו שבא במדרשים, אף שהפליגו בוה⁽²⁾. ויש ראייה לזה במה שנמצא בספרי דחי הרוסיים שניתנה דת מאת פֵּערוס ואנטונינוס שיש רשות ליהודים לעלות לגדולה ושם פֵּערוס נזכר בכאש, כי מאתו יצא הדת בראשונה, ואנטונינוס כלו מארק אורעל הסכים עמו⁽³⁾. וזה סורה שלב פֵּערוס היה טוב על היהודים, ונתהווה זאת בלתי ספק ע"י רבי אשר הניע אותו לזה.

ועוד באים הרבה סיפורים על עשרו של רבי וכי ה' ברכו בכל, ואין פה המקום להאריך בוה.

ונבוא אל עוצם לימודו והלכותיו. יותר מאשר חננו ה' בכבוד בעיני הקיסר ובנכסים גדלוהו בשערי החורה והרים את כסאו מעל כסא החכמים. כי זה האיש רבי סידר המשנה על מכונה וקבעה ביתרות ובמסמורים לבל חמוט. ואף שכבר קדמוהו קצת בוה (עיי' לקמן פ"ג) הוא הפליא לעשות ועל ידו נשלטה המלאכה. ויבורר בסוף זה הפרק ובפרקים הבאים כווד המלאכה הזאת, ובפרט מה שבא בענין מחלוקת החנאים אשר לרוב לא דברו פה אל פה, ואיזה תלמוד אמר הלכה אחת בשם רבו, ותלמוד אחר אמר הלכה מתנגדת לו בשם רבו. ורבי ברוח שכלו קיבץ ההלכות אל מקומן ובחן הראויות לבוא אל בית המלך, גם הציג דעות החנאים ואת לעמט זאת, הוא אמר ויהי אור בלימוד לא סדרים וקבע לזה תחוטו ולוה תחוטו. ואך מי שחלק לו יוצרו בינה יחירה הוא יערב לבו לגשת אל עבודה כואת ובחסד ה' על עושי רצונו ישליטנה. וראה איך הפליגו בחכמת קובצי קיבוץ הדתות ומסדריהן, וכמה דורות עברו עד השליטו מלאכתם — ולרוב לא באו אל התכלית הנרצה ונמצא מגרעת או בהסדר או בהפקד איזה דת — והם מצאו הכל בכח: וכמה יש מן הפלא ופלא יותר במלאכת המשנה אשר נקבעה על יד על יד מפי אומרים שונים; ומי יכיל המשא הכבד הוה ויסדר כל מאמר על מקומו אם לא איש אשר רוח ה' נוססה בו!

(1) כן כתב הסופר הרוסי קאפיטאלינוס (Scriptor. Hist. August.)

(2) וקצתם כיוונו אל ר' יהודה הנשיא עיי' מאנאטסטר. שם מה שכתב דר. גרעטץ ומה

שהעיד לזה ד' 466.

1. D. 2, 33: *Eis qui Judaicam superstitionem sequuntur Divus (3) Verus et Antoninus honores adipisci permiserunt.*

ומלבד סידור המשנה ידי רבי רב לו בהלכות אשר מהן במשנה ורובן כברייחא ובחוספחא וכו' (4). ומהלכותיו המפורסמות: שבת ד' זרק מרה"ר לרה"ר ורה"י באמצע ר' מחייב (והלכה ואח נובעה קצת מהך דר"ע שם עיי"ש בתו). — שם י"ח אחד נותן את הקמח ואחד נותן את הסולת וכו' האחרון חייב ועיי' ב"ק נ"א. — עירובין ל"ג כל דבר שהוא משום שבות לא גזרו עליו בין השמשות. — פסחים מ' במים אין לי אלא מים שאר משקין מנין ח"ל ובשל מבושל מ"מ. ועוד שם מ"א ר' אומר אקרא אני בשל וכו'. שם צ"ג חייב כרת על הראשון וחייב כרת על השני דברי רבי. ומה עוד שם גר שנחגיג בין שני פסחים וכו' חייב לעשות פסח שני דברי רבי. — ביצה ט"ז יו"ט שחל להיות בע"ש ר' אומר מערבין ערובי חצרות אבל לא ערובי חומות וכו'. ועוד שם י"ז בענין ברכות. — יבמות כ"ד רוכל יוצא ואשה חוגרת בסינור אמר רבי הואיל ומכוער הדבר חצא. שם ס"ד ובמ"א בש"ס רבי סבר בתרי זימני הוי חזקה. — כתובות כ' זה אומר זה כתב ידי וזה אומר זה כתב ידי צריכין לצרף עמהן אחר דברי רבי. ועיי"ש בש"ס סברא עמוקה לרבי בזה. — שם ס"ח בה הניזונת מן האחים נוטלת עישור נכסים. — קידושין ס"ד בשעת קידושין אמר יש לי בנים בשעת סיתה אמר אין לי בנים נאמן להחיר ואין נאמן לאסור. — גיטין ל"ג ביטלו מבוטל ועיי"ש ובכתובות ק'. — שם ל"ו וזה דבר השמטה שמוט בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים בוסן שאחה משמט קרקע אתה משמט כספים וכו'. — ב"ק מ"ז במשנה אם הכניס ברשות בעל החצר חייב רבי אומר בכלן אינו חייב עד שיקבל עליו לשמור. — ב"מ מ"ח המלוה את חברו על המשכון ונכנסה השמיטה ר"י הנשיא אומר אם היה המשכון כנגד הלואתו אינו משמט ואם לאו משמט. — שם נ' אונאה פחות משתות וכו' ר"י הנשיא אומר יד המוכר על העליונה. — ב"ב ע"ו אותיות נקנות במסירה. — שם קס"ט הבא לידון בשטר ובחזקה נידון בשטר. — סנהדרין ג' דיני סמונות בשלשה רבי אומר בחמשה. — שם ע"ט ונתת נפש תחת נפש ממון (כלו) נחכין להרוג את זה והרג את זה פטור). — שם פ"ג הויד במעילה רבי אומר במיתה. — זבחים ק' אנינות לילה אינה אלא מדרבנן. — מנחות כ' עצים קרבן מנחה הן וטעונין מלח וטעונין הגשה. — שם כ"ח כלי שרת שעשאן של עץ רבי פוסל. ועיי"ש ל"ד ל"ח ל"ט מ"ג הלכות בענין תפילין וציצית. — שם פ"ו אין מביאין יין ישן. — שם צ"ח מורה ומערב היו מונחין (הנרות שבמנורה). — תולין ט"ו השוחט במחובר לקרקע שחיטתו כשרה. — שם נ"ו במשנה ניקב הופק רבי אומר אפי' ניטל. — שם נ"ז שמוטת ירך בעוף כשרה. — ערכין ל"א כשהוא אומר שנה חמיטה רבי אומר ליתן לו

(4) ועל מה שבא רבי במשנה הוא עצמו סידר המשנה עיי' לקמן פ"ג.

שנה ועיבורה ועיי"ש בש"ס ר' אומר מונה שס"ה ימים כמנין ימות החמה והובא הרבה פעמים בש"ס. ועיי' תוספתא פרה פ"א כבשים בני שנה האמור בתורה שס"ה ימים דברי רבי. — נדה י"ז הרואה דם מחמת מכה אם יש לה וסת חוששת לוסחה. — שם מ"ה במשנה בת י"א שנה ויום א' נדריה נבדקין וכו' ועיי"ש בש"ס אלו דברי רבי. — שם ס"ו הרואה דם מחמת חשמיש וכו' ונאמנת אשה לומר מכה יש לי במקור שממנה דם יוצא דברי רבי. — ועיי' ערכין פ"ד ס"ב מאמר מחודד לרבי ואינו חולק כלל על הת"ק אלא בא להישיר הענין ולהעמידו בסברא ברורה על האמת (ומצינו דוגמתו לר' מאיר תמורה פ"ב מ"א).

ומצינו הרבה פעמים שרבי דן הלכה למעשה וסמכו עליו בני דורו. עיי' שביעית פ"ו מ"ד רבי היתר ליקח ירק במוצאי שביעית ועיי"ש בירושלמי. — שבת מ"ו פעם אחת הלך רבי לדיוספרא והורה במנורה כר"ש בנר. — תוספתא עירובין סוף פ"ד מעשה בוקן אחד רועה שבא לפני רבי ואמר זכור הייתי שהיו בני מגדול וכו' והתיר רבי (והובא בתו' עירובין ס"א), ועוד התיר רבי שיהיו בני גדר ירדין להמחה וכו' (והובא בש"ס שם). — סנהדרין ה' פעם אחת הלך רבי למקום אחד וראה בני אדם שמגבלין עיסותיהן בטומאה וכו' כאותה שעה גזרו תלמיד אל יורה אלא א"כ נטל רשות מרבו. — נדה מ"ו הורה רבי בלוד שנת י"ח שיצאה ממנה ל' יום הרי היא כשנת י"ח. — שם ס"ד מעשה ונתן לה רבי ד' לילות מחוק י"ח חודש. — ולפעמים הורה עם בית דינו עיי' גיטין פ"ה מ"ו רבי הושיב ב"ד ונמנו שאם שהחה בפני סקריקון י"ב חדש וכו'. אהלות פי"ח מ"ט רבי וביח דינו נמנו על קיני וטהרוהו. וכן על הק מחניתין דשביעית פ"ו איחא בתוספתא שם פ"ד רבי וביח דינו החירו ליקח ירק במוצאי שביעית מיד.

ובענין הסימן הראשון אשר כתבנו לעיל בדרך לימוד הדור הזה והקודם לו, שחקרו וביררו מחלוקת הקדמונים מצינו דרך חדש לרבי. גם הוא העטיק לעמוד על מחלוקת הראשונים (עיי' תוספתא תרומות פ"ט כלים ב"מ פ"ח פי"א ובמ"א) אבל הפליא ג"כ עצה לקרב זה לזה להלכה דברי החולקין ולמצוא ביניהם הכרעה, וזה בא לרוב בל' נראין דברי פלוני בזה ודברי פלוני בזה. וכבר מצינו במשנה ערכין פ"ח ה' רבי אומר נראין דברי ר' יהודה בקרקעות ודברי ר"ש במטלטלין (ובש"ס מפרש שם וכן חולין י"ב ובמ"א נראין דברי פלוני לפלוני). ונעיר פה בקיצור על רוב המקומות אשר בא בהן אמר רבי נראין דברי פלוני וכו': תוספתא דמאי פ"א, שביעית פ"ח, מ"ש פ"ד והובא ב"מ נ"ד, שבת פ"ט, מ"ק פ"א (נראין דברי ר' יהודה וכו' ועוד שם נראין דברי ר"מ במוסגר וכו'). שם פ"ב, קידושין פ"ד (ובש"ס שם נ"ד), ש"ס סוטה מ"ח, ש"ס חולין י"ב, תוספתא תמורה פ"א, אהלות פט"ו, נגעים פ"א, ש"ס נדה נ"ג, תוספתא שם פ"א (ועיי' ירושלמי יבמות פ"ד הל' ט'),

ופ"ג. ורוב הנך נראין הן כפלוגתות התנאים אשר ברור שלפניו ר"ט ור"י ור"ש וכו'.

וחאיש הגדול הוה אשר סלאו לבו להורות למעשה ולהכריע הלכה כאשר יאות לגדולים חקרי לב אשר ימצאו בנפשם עו לעמוד על סוף הדבר ולחרוץ המשפט⁶), לא בוש לומר לפעמים, שדברי החולקים עליו צדקו מדבריו. וזה עדות נאמנה על נפשו הרטה על רדיפת הכבוד ועל בקשת הגדולה וההתרוסמות. עיי' תוספתא מנחות פ"ח אמר רבי רואה אני את דבריהם מדבריו. אהלות פ"ה וסוף פ"א. נדה פ"ט והובא בש"ס שם נ"ג רואה אני את דברי ר' שמעון בן אלעזר (מדבריו⁶). ולא עמד רבי מלחלוק כבוד אל האמה ולומר בענין אחד גם על חכמי א"ה שדבריהם נכונים יותר מדברי חכמי ישראל עיי' פסחים צ"ד. עוד יש לנו להזכיר דרכו של רבי במדרש המקרא להוציא ממנו חלכה. וזה דרכו נוגע קצת באופן מדרש האמוראים אשר זכרנו לעיל פ"א. עיי' שבת צ"ז רבי אומר דברים הדברים אלה הדברים אלו ל"ט מלאכות שנאמרו למשה בניני (ועיי' ירושלמי שבת פ"ז הל' א' ועיי' בבלי ע'). — יבמות ח' רבי אומר ולקח ולקחה ויבם ויבמה לאסור צרות ועריות. — מנחות נ' האפנה רבי אומר חאפינה נאה. — ועיי' סוכה ל"ה רבי אומר אל חקרי הדר אלא הדיר מה דיר וכו'. חולין פ"ז יתיב רבי וקאמר מנין לשחיטה שהיא בתלוש שנאמר ויקח את המאכלת לשחוט. ור' חייא קיהה שם עליו ואמר וי"ז דכתיב אאופתא. מאמריו של רבי בהגדה ובמדות: ברכות ט"ז רבי בחר צלותי אמר הכי יה"ר שתצילנו היום ובכל יום מעוי פנים ומעוות פנים וכו'. — שם ס"א, יצה"ר דומה לזכוב ויושב בין ב' פתחי לב (וי"ג רב). — שם ס"ג לעולם אל ירבה אדם רעים בחוק ביתו. — נדרים כ' אל ישתה אדם בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר. — סוטה ב' למה נסמכה פרשת סוטה לפ' נזיר לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין. — ומאפרי מוסרי שלו אבות פ"ב ס"א שגורים כפי כל לגודל ערכם. רבי אהב ל' יוניח ואמר כ"ק פ"ב סורסי בא"י למה או לה"ק או ל' יוניח⁷). ומצינו ג"כ שהלך לכרכי הים וגם שם שם לבו על הל' המדוברת שם (ר"ה כ").

6) ולכן נמצא לפעמים אמר רבי אומר אני. עיי' תענית ב', נישין ל"ח, מנחות י"ד, חולין כ"ה, ערכין פ"ד מ"ב, ירושלמי יומא פ"א הל' ב', פ"ח סוף הל' ג'. תוספתא מגילה פ"א, כ"ב פ"ח.

6) ודוגמתו מצינו כלאים סוף פ"ב ר"ט אומר וכו' רואה אני את דבריהן מדבריו, ובירושלמי שם הגי' רבי אומר. עיי' לקמן פ"ג.

7) ורבי בעצמו היה בקי גם בלי מוסרי עיי' פסחים ס"א תבטו וכו' רבי אומר ל' מוסרי הוא, וכן הוא באמת בלי מוסרי ול' הקודש קרובה ללי ארמית, וארמית היא אחות ל' מוסרי, ולכן דרש שם ל' מוסר. אבל לבני חז"ל אמר שהם ידברו או בלה"ק או בלי יוניח, אשר היתה אז ל' הפרתמים ורבים מאשינים. תחת מסמלת רומי השתמשו בה.

על רכות טבעו טורה הסיפור ב"ט פ"ה, ירושלמי כלאים פ"ט. — והירושלמי שם מספר בשבת רכי דהוה ענוחן סגי. ואם הקפיד לפעמים על כבוד הנשיאות הלוא הוא מהטעם אשר זכרנו למעלה אצל רשב"ג: ע"י הנשיאות נשאר שם ושארית להנדכאים והעמד להם דגל אשר תחתיו ישכנו. — ויוכר ג"כ דרכו כמה שאמר מכות י' הרבה לסדחי טרבותי ומחברי יותר מהם ומחלמידי יותר מכולם, ואעפ"כ גער בהם לפעמים וגם אמר לבנו כחובות ק"ג זרוק מדה בחלמידיים. ודברי הש"ס שם „כאן בצנעה כאן בפרהסיא“ בנייים על אדני האמת, יתנו עדיהן ויצדקו.

רבי קבע מושבו בבית שערים בציפורי ובטבריא. עיי' ר"ה ל"א כתובות ק"ג. ובכתובות שם איחא מה שצוה רבי בשעת מיחתו, והכבוד הגדול אשר עשו לו כמותו. ועיי' ירושלמי כלאים פ"ט.

רבותיו של רבי הם: ר' אלעזר בן שמוע (יבמות פ"ד, מנחות י"ח), ר' שמעון (שבת קמ"ז). — ואצל ר"ם למד אך בימי נערותו (עירובין י"ג⁸). — וגם לפני ר' יהודה עמד בנערותו, מגילה כ' אמר רבי קטן הייתי וקריחיה למעלה מר' יהודה, אבל לא מצינו שלמד אצלו⁹. — את ר' יוסי כיבד רבי מאוד (עיי' המאמר ירושלמי יבמות אשר הבאנו לעיל ד' 168), ואמר עליו כבר הורה זקן (שבת נ"א). גם אמר הלכה משמו (מנחות י"ד), אבל לא מצינו בכירור שהיה תלמידו¹.

בעלי מחלקותו של רבי הם: רשב"ג אביו, וכבר כחננו לעיל (ד' 184) שלרוב רשב"ג לקולא. — ר' נחן (עיי' לעיל ר' נחן). — ר' יוסי בן יהודה (עיי' לקמן). — ר' אלעזר בן שמעון (לקמן). — ר' שמעון בן אלעזר (לקמן). — לפעמים חולק רבי גם על התנאים אשר קדמוהו. — הלכה כרבי מחברו (עירובין ס"ו ובמ"א).

מגדולי תלמידיו הידועים בשם: רבי חייא, ר' אבא הנקרא רב, לוי, בר קפרא, ר' שמעון בנו של רבי וכו'. והרבה פעמים ישב לפניו ר' ישמעאל בנו של ר' יוסי, ונראה קצת שהיה תלמיד חבר לרבי.

(8) וכבר הערנו לעיל ד' 157 כמה שיש בה מן הוזהר בדברי היחלמי. וגם לדברי הירושלמי יש לקיים סיפור הבבלי שרבי לא שנה אצל ר"ם כ"א בבחרותו, והמחלוקת בין ר"ם ורשב"ג נפלה בימי נערותו של רבי ואז הלך ר"ם לעסא. ועיי' גיטין י"ד ר"י הנשיא אומר משום ר' יעקב שאמר משום ר"ם. וגם המאמר הזה שאמר ר"י הנשיא באמצעות ר' יעקב (על ר' יעקב זה עיי' יומא ס"א) בשם ר"ם טורה שר"ם קשיש טובא מרבי.

(9) ושבועת י"ג ע"א איתא אמיתא דר' יהודה ורבי שם דתלמיד סבר ליה כרביה, א"כ היה רבי תלמידו של ר"י. אבל לא מצינו בפי' שאמר רבי בעצמו שלמד אצל ר"י. וגם אפשר לומר שה"ס נקט ארחא דמילתא, לפי שרבי שימש את ר' יהודה בקטנותו.

(1) ועיי' שבת שם שר' יוסי היה כסוף לפני רבי. והוא מאמר קשה מאוד, עיי' שבת.

הן מן אב קל' אה תיה ש לט נסר ר' אלעזר בן שמעון ר' יוסי היה כסוף
לפי רבי אב' לא אהיה כסוף לפני.

סומכוס.

החכם הוה היה תלמידו של ר"מ ונשחבח מאוד בחריפת שכלו עירובין י"ג. במשנה באה רק הלכה אחת על שם החכם הוה. עירובין פ"ג מ"א. ועוד נזכר שני פעמים במשנה (כ"מ פ"ו מ"ה, חולין פ"ה מ"ג) ושם אמר בשם ר"מ. ולאחר מות ר"מ לא רצה ר' יהודה להכניסו לבית המדרש ור' יוסי גער בו ואמר תורה מה תהא עליה (קידושין נ"ב נזיר מ"ט), ואז הראה סומכוס את חריפותו בשאלותיו לר' יהודה. — עיקר הלכותיו של סומכוס הן בדיני ממונות אף שגם בשאר ענינים נודע כוחו. והלכתו ב"ק מ"ו מפורסמת: שור שננח את הפרה ונמצא עוברת בצדה וכו' משלם חצי נוק לפרה ורביע נוק לולד. ובש"ס שם זו דברי סומכוס. ומזה בכל הש"ס דסבירא לי' לסומכוס ממון המוטל בספק חולקין. — כתובות נ"ב איחא שאל ר' נחון את סומכוס, ושם פ"א שאל ר' אבא את סומכוס חה ר' אבא הוא רב (עיי' ערוך ערך רב בשם ר' האי) ואם כן חי סומכוס עד ימי רב. — ובתוספתא נזכר סומכוס אך במקומות מעטים. עיי' נגעים פ"א איזה הירוק שבירוקים סומכוס אומר ככנף טווס, והובא ירושלמי סוכה פ"ג סוף הל' ו' (2).

ר' יוסי בן יהודה ואחיו.

ר' יוסי בן יהודה (בן אלעאי עיי' נדרים פ"ח מ"ה מ"ו מנחות ד' ס"ג) היה חברו של רבי ונראה דהוה קצת קשיש מניה עיי' פסחים ק"ב. ר' יוסי זה נזכר במשנה בד' סדרים (3). ובשני סדרים זרעים וטהרות לא הובא מאמר במשנה בשמו, אבל גם בסדרים אלה רבו הלכותיו בתוספתא. — ר' יוסי הוא בעל מחלקותו של רבי והרבה מהלכותיו הם בפלוגתא עם רבי (עיי' תוספתא מעשרות פ"א והובאה ביצה י"ג, ש"ס שבת י"ח, תוספתא שם פי"ד ורבי השיב עליו שתי חשבות, ש"ס עירובין ל', סוכה נ', זבחים ס"ב, כריתות ב', ובתוספתא סדר טהרות בכמה מקומות). — אבל אמר ג"כ הלכות אשר אין מי שיחלוק עליהם עיי' חמורה פ"ב מ"ג, ולפעמים בא במחלוקת עם תנאים אחרים. מהלכותיו המפורסמות: שבת ה' נעץ קנה ברה"ר ובראשו טרסקל וורק ונח על גביו חייב. — יומא פ"ה אך את שבתותי חשמו יוכל

(2) ומה ששערו קצת מחברים שסומכוס זו הוא אחד עם Symmachos אשר תרגם ספרי הקדש ללשון יונית אין להשערה הזאת יסוד נכון אף שהמחברים הזה הלך לפעמים בעקבות ההלכה, וכמו שהעירנו בספרנו פארשטודיען זכו ד' 182. וחכמי הנוצרים הקדמונים כתבו במיוחד שזה המחבר היה מנה הנקרא עביאניטען.

(3) אבל יש לפעמים חלוקי גירסאות עיי' פסחים פ"ד מ"ו ר' יוסי בן יהודה ובקצת ספרים (3) ומה ששערו קצת מחברים שסומכוס זו הוא אחד עם Symmachos אשר תרגם ספרי הקדש ללשון יונית אין להשערה הזאת יסוד נכון אף שהמחברים הזה הלך לפעמים בעקבות ההלכה, וכמו שהעירנו בספרנו פארשטודיען זכו ד' 182. וחכמי הנוצרים הקדמונים כתבו במיוחד שזה המחבר היה מנה הנקרא עביאניטען.

לכל ח"ל אך חלק. — שם פ"ח דיו לטבילה שהיא באחרונה (טבילה בזמנה לאו מצוה). — סוכה נ' החליל דוחה את השבת. — מכות ו' חבר אין צריך התראה. — חולין י"ח במשנה מלא חוט על פני רובו, ושם בבדיחא השוחט בשאר טבעות אע"פ שאין מקיפות את כל הקנה שחיטתו כשרה. — שם ט"ג ר' יוסי בן יהודה אומר אף נקבה הטרדה. טאמריו בהגדה: העניית ט' ג' פרנסים טובים עמדו לישראל וג' מתנות טובות ניתנו על ידם וכו'. — ב"מ ט"ט מה ח"ל הין צדק והלוא הין בכלל איפה היה אלא לומר לך שיהא הן שלך צדק ולוא שלך צדק.

ר' שמעון בן יהודה⁴). מהחכם הזה מצינו לכר טאמרים אשר אמר בשם אחרים ורובם בשם ר"ש. וכבר בא מהם מכות פ"ג ט"ו, שבועות פ"א ט"ה, נגעים פ"י מ"ח. ואמר ג"כ משום ר"ש חוספתא מעשרות פ"ו, אהלות פ"ו. משום ר' יוסי מ"ש פ"ג, משום ר"א בן שמעון כלאים פ"ג.

ר' אלעזר בן יהודה נזכר במשנה אהלות פ"ג מ"ה. וחולק שם על ר' עקיבא ור' ישמעאל (ושם נראה קצת שלא היה בנו של ר' יהודה בן אלעאי עיי"ש), זבים פ"א מ"א.

ר' מנחם.

ר' יוסי בן חלפתא אמר שבת קי"ח ה' בעילות בעלתי ונטעתי ה' ארזים, ר' ישמעאל, ור' אלעזר, ר' חלפתא, ר' אבטילס, ור' מנחם. ומכל אלה החכמים לא נזכרו במשנה כ"א ר' מנחם יומא פ"ד מ"ג. ויש מקום ספק אם הוא ר' מנחם בנו של ר' יוסי⁵). במגילה כ"ו איחא על המתניתין דהתם זה דברי ר' מנחם בר יוסי סתימחאה עיי"רש"י שם (ועיי' לקטן פ"ג).

ר' אלעזר בן שמעון.

ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בן יוחאי היה חבר לרבי ולמר עמו אצל רשב"ג ור' יהושע בן קרחה ורשב"ג (ב"מ פ"ד). ונזכר במשנה ביצה פ"ד ט"ה, נגעים פי"ב ט"ג (ושם חולק על ר' ישמעאל ור' עקיבא). ור"א חולק לרוב עם רבי. ונמצאו לו הלכות סחודרות ובפרט במחלקותיו עם רבי. —

מהלכותיו המפורסמות: סוכה ל"ג אין ממעטין ביו"ט משום ראב"ש אמרו ממעטין. — יבמות ע"ב בזמנו אינו מולין אלא ביום שלא בזמנו

(4) בהרבה מקומות (תוספתא ב"ב פ"ו, זבחים פ"ב, ועיי' חולין ג"ה קכ"ב) איחא ר' שמעון בן יהודה איש כפר איכוס, וא"כ נראה קצת שזה ר"ש לא היה בנו של ר' יהודה בן אלעאי אם לא נאמר שהכניו איש כפר איכוס שב אל ר' שמעון.

(5) עיי' סדר הדורות ר' מנחם.

מולין ביום ובלילה. — קידושין ל"ח כל מצוה שנצטוו ישראל קודם כניסתן לארץ נוהגת בין בארץ בין בח"ל לאחר כניסתן לארץ אינו נוהגת אלא בארץ חוץ מן השמטה כספים ושילוח עבדים. — סנהדרין ע"ד מחלל שבת ניתן להצילו בנפשו. — זבחים ס"ה אמר ראב"ש שמעתי שמכדילין כחטאת העוף. — מנחות צ"ח צפון ודרום היו מנחין.

קורותיו של ר"א עיי' ב"מ פ"ג וכו'. ועיי' הענית כ' עוכדא דר"א כשבא ממגדל גדור מכית רבו וכו' עד נכנס לבית המדרש ואמר לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארו.

ר' שמעון בן אלעזר.

ר' שמעון בן אלעזר — ונראה שהוא ר' אלעזר בן שמעון⁶ — היה תלמיד ר"ם עיי' חולין ו' ואמר פעמים אין מספר הלכה משמו, גם אמר הלכות משום חנאים אחרים. ומצינו לו לא נחלקו וכו' עיי' ביצה י"ט, יבמות קי"ח ובמ"א. — חוספתא ס"ש פ"ב אמר משום שמאי הוקן (ובמשנה שם פ"ב מ"ט איחא סחם הך דשמאי הוקן). — בעל מחלקותו הוא לרוב רבי. רשב"א נזכר במשנה כלאים פ"ט מ"ח נלוו ומליו הוא אח אביו שבשמים (עיי' לקמן חלק ב') ועוד באיזה מקומות. ובסדר נויקין וקדשים לא נזכר במשנה אבל יש לו הלכות עמוקות בס' נויקין עיי' ב"ק י"ד ד' כללות היה רשב"א אומר בניוקין, כל שהוא רשות הניזק ולא המזיק חייב בכל למזיק ולא לניזק וכו'. — שם צ"ד כלל זה אמר רשב"א כל שבח שהשביח גולן ידו על העליונה וכו'. — ב"מ ד' סלעין דינרין מלוה אומר חמש ולוה אומר שלש הואיל והודה במקצת הטענה ישבע (ור"א חולק שם על ר"ע עיי"ש בחו'). — בדיני יאוש יש לו כמה הלכות עיי"ש ד' כ"א במשנה רשב"א אומר כל כלי אנפוריא אין חייב להכריו. ד' כ"ד המציל סן הארי מן הדוב ומן הנמך וכו'. המוצא בסרטיא ופלטאי גדולה ובכל מקום שהרבים מצויים שם הרי אלו שלו מפני שהבעלים מתיאשים מהן. — שם ע"ט השוכר את החמור והבריקה או שנשחטתה אומר לו הרי שלך לפניך רשב"א אומר השוכר את החמור והבריקה או שנשחטתה חייב להעמיד לו חמור. — שם ק"א היוורדתן לתוך חורכתו של חברו ובנאה שלא ברשותו ואמר לו עצי ואבני אני נוטל רשב"א אומר שומעין לו.

ומצינו לרשב"א שחקר ג"כ בקדמוניות. עיי' חוספתא ר"ה פ"א

(6) ודע שבחב המקומות אשר נאמר שם „בן“ נזכר האב אף אם הוא תנא בלא כנוי רבי, כגון רשב"ג ר' חנניא בן גמליאל, ר' יהודה בן זיסי וכו'. ובמקום שנאמר „בר“ הוסיפו מלי רבי או עשה אותו מ' אחת ברבי. ואפשר שהוא מידי הסופרים אשר האריכו מ' בר למ' ברבי או בר רבי.

בראשונה היו משיאין משואות וכו' רשב"א אומר אף בהרי מכמר בחבר וחברותיה. — סנהדרין פ"ט והובא בש"ס שם ט"ה, אבן היתה שם משוי שני בני אדם וכו'. — ועיי' בתוספתא פאה פ"ד, כתובות פ"ג רשב"א אומר אף אלכסנדריא של מצרים בראשונה וכו' ובבבלי כתובות כ"ה איתא אמר רשב"ג⁷).

לרשב"א היו יוכחים הרבה עם הכותים עיי' ירושלמי יבמות פ"א הל' ו' אחי"א דבית שמאי כאילו כותיאי וכו' שהם מיכנין את הארוסות ומציאין את הנשואות דאינון דורשין הוצה החיצונה וכו' חני רשב"א נוסחי לסופרי כותים מי גרם לכם טעות דלית אתון דורשין כר' נחמיה דתנא ר' נחמיה כל דבר שצריך לס"ד בתחילתה ולא ניתן לו ניתן לו ה"א בסופה. — עוד שם סוטה פ"ו הל' ג' אמר ר' אלעזר בן שמעון נמתי לסופרי כותיים וייפתן תורחכם ולא הועלתם⁸ לעצמיכם כלום שהכתבתם בתורחכם אצל אלוני מורה שכם וכו' (עיי' בבלי שם ל"ג). וכבר שערנו במ"א שגם במאמר זה דסוטה צ"ל ר' שמעון בן אלעזר כי על ידו נתגלגל הדבר שגזרו על הכותים (עיי' חולין ו') והוא נשא ונתן הרבה עמהם⁹).

ר' יוסי בן המשולם.

כירושלמי מ"ש סוף פ"ב איתא עדה קדושה ר' יוסי בן המשולם ור' שמעון בן מנסיא (ועיי' קהלת רבה פ' ראה חיים עם האשה), א"כ חי בדור הזה עיי' לקמן ר' שמעון בן מנסיא. ויחר מזה סבורר תוספתא אהלות פ"ב והובא חולין נ"ז שהשיב לו רשב"א, ורשב"א היה כמבואר במאמר הקודם בדור הזה. — לר' יוסי נמצאו איזה הלכות במשנה ובתוספתא, הגדולות בהן הן: בכורות פ"ג ס"ג השוחט את הבכור עושה מקום בקופיץ וכו'. — שם פ"ו ס"א יבשה שתחא נפרכת (וממנה למדו לריאה חולין מ"ו ולמינים שבלולב סוכה כ"ט עיי"ש בפוסקים). — ר' יוסי חולק עם ח"ק בדברי ר' יהושע תרומות פ"ד ס"ו⁹). והעיד משום ר' יוחנן אחיו שאמר משום ר' אלעזר בן חסמא גיטין ס"ב.

(7) וכבר העדנו על זה לעיל במאמר רשב"ג. ועוד מצינו במקום אחר החילוק בין רשב"א ורשב"ג. עיי' תוספתא שביעית פ"ב רשב"א אומר חוקע יחד באמצע ומקף לה ארבעה סהרים לארבע רוחותיה. ומשנה שביעית פ"ג מ"ד הגירסא רשב"ג. ובמקום אחר רשב"א במקום ר' אלעזר. עיי' ב"ב פ"ו בהמה גסה נקנית במשיכה וכו' דברי ר"מ ורשב"א, ובקידושין כ"ה במשנה דברי ר"מ ור' אלעזר. וחילופים כאלו נמצאו לרוב. ועיי' מה שכתבנו בתחילה זה הפרק.

(8) והארכנו בזה בספרנו איבער דען איינפלוס דער פאלעסט. עקמקענעז ד' 248, 243.

(9) והמאמר שם ועוד זה אין לו שיעור הוא דברי ת"ק המפרש דברי ר' יהושע ועל זה חולק ר' יוסי בן המשולם ואמר ועוד קב לסאה וכו'. ובעל סדר הדוחות טעה בזה.

חכמי ההלכה ער סוף חדרו החמישי, (ב) על מחלוקת החכמים אשר חיו באותו דור ומחלקותם עם חכמי הדורות הקודמים.

(א) כבר זכרנו לעיל (ד' 16) כי רוב גדולי הזמן החאספו למקום הסנהדרין לבית מושבו ומדרשו של הנשיא אף שלא היתה של ע"א. ובר"ה ל"א איתא עשר מסעות נסעה שכינה וכו' וכנגדן גלתה סנהדרין וכו' מלשכת הגזית לחנות ומחנות לירושלים ומירושלים ליבנה ומיבנה לאושא ומאושא ליבנה ומיבנה לאושא ומאושא לשפרעם ומשפרעם לבית שערים ומבית שערים לציפורי ומציפורי לטבריא. — ותחילת גלות הסנהדרין היתה ארבעים שנה קודם חרבן הבית (סנהדרין ס"א). ולאחר חרבן הבית גלתה ליבנה, ושם עמדו ר' יוחנן בן זכאי ורבן גמליאל וגם ר' אלעזר בן עזריה בראש הסנהדרין. — ומיבנה גלתה לאושא. וזאת הגלות היתה בשנים הקרובות למלחמת ביתר, וכבר החלו ימי החושך, ויד לומדי התורה דלה משנאח המציק, כי נהפך לב אדרייאנוס לשנוא את היהודים. ויש לשער בקל ששרי צבא הרומיים אשר או בארץ שמו עיניהם על יבנה לרעה ולא לטובה, כי שם היה מושב ראשי העדה וארבו לנפשותם על כל פסיעה ופסיעה, לכן ראו החכמים כי טוב לפרד החבילה למקומות אחרים. ורוב החכמים הלכו אז לאושא, ועמהם הלך ג"כ ר' ישמעאל כאשר מורה המאמר ב"ב כ"ח מאן הולכי אושא ר' ישמעאל וזה הוא הגלות מיבנה לאושא. ולא ארכו הימים באושא והאויב התפשט על כל ערי הצפון, ואז הלך ר' ישמעאל לדרום, וגם חכמים אחרים החישו מפלט להם בבית מדרשו של ר' ישמעאל (עיי' עכ"ו המאמרים ר' ישמעאל, ר"מ, רשב"ג). — ובשלפי השמר אחרי מות אדרייאנוס כאשר מצאו היהודים מרגוע קצת בארץ אבותיהם שב רשב"ג ואחוזת חכמים ליבנה, וע"ז נאמר ומאושא ליבנה, כלו' מאושא אשר שם היה מושב הסנהדרין איזה שנים קודם כנישת ביתר ליבנה בימי רשב"ג. אבל גם רשב"ג נסע ימים לא כבירים אחרי כן מיבנה וקבע כסא נשיאותו באושא (עיי' לעיל רשב"ג), וע"ז בא „ומיבנה לאושא“, ואחר מות רשב"ג קבע רבי ישיבתו בשפרעם וכו' כאשר הוא במאמר הנזכר.

ומלכד התועדות החכמים למשא ומתן של תורה ולקבוע הלכות דיתה עוד זאת הסנהדרין יתרה שנחקנו שם חקנות וגם עלו אליה מקומות הקרובים והרחוקים לשאול משפטי התורה. חקנות של ריב"ז ביבנה נודעות וזכרונם לעיל. ועוד מצינו שחכם אחד ושמו אילא מנה איזה מומי בכור ביבנה והודו לו חכמים. וליבנה עלו בני עסייא ואנשים אחרים ויצאה להם משם הוראה⁶). — ובאושא החקינו שיהא אדם זן את בני

(6) עיי' בכורות פ"ג מ"ח, פרה פ"ג מ"ז מ"ז, חולין פ"ח. ועיי' הוספתא בליים ב"ב פ"ה אמר ר' יוסי שאל יונתן בן חרסא איש גיטטר לפני זקנים ביבנה שני כמין של סבי שתפתן זו בזו התקינם לחגור בהן את מתניי מה הן אמרו לו טמאות. ואלה השאלות דפיה וכלים

ואת בנותיו כשהן קטנים. הכותב כל נכסיו לבניו הוא ואשתו נזונה מהם. המבוכו אל יבוכו יותר מחומש. שיהא אדם מחלגל עם בנו עד י"ב שנים. אשה שמכרה בנכסי לוג בחיי בעלה ומחה הבעל מוציא מיד הלקוחות (כתובות מ"ט, נ'), שלא לנדות זקן (ירושלמי מ"ק פ"ג הל' א'), המקפיד את הזקן והכהו יתן לו בשתו משלם (ירושלמי כתובות פ"ד הל' ח'), על ו' ספיקות שורפין את החרומה וכו' (טהרות פ"ד מ"ה), ואלו ו' ספיקות החקינו באושא כמאמר עולא שבת מ"ז). — ובעת שהלכו רוב החכמים מיבנה לאושא נדו קצת החכמים ללוד, אשר שם קבע ר"ט ישיבתו (עיי' לעיל ר"ט). ויען ראו כי גברו הצרות והאויב פרש ידו על מחמדי התורה לרדוף העושים מצותיה נמנו בעליית בית ניתוח בלוד על כל עברות שבתורה יעבור ואל יהרג חוץ מע"ז וג"ע ושפיכת הדמים (סנהדרין ע"ד ועיי' קידושין מ'). — ובהיות הסנהדרין בשפרעם ורבי היה הנשיא עליה נחקנו תקנות, קצתן נקראו על שם רבי וקצתן על שם רבי ובית דינו, וזכרנום לעיל במאמר רבי(8).

ב) בענין מחלוקת החכמים. החכמים נתקבצו לפעמים אל בית המדרש הכללי והרצו דעותיהם זה לזה, ולפעמים עמדו בבית המדרש במקומות אשר ישבו שם (עיי' לעיל ד' 17, 16), ומשם נפוצו מאמריהם חוצה ע"י תלמידיהם. ויש לבחון ולחקור היטב במחלוקות הבאות במשנה ובספרים הנלוים אליה אם המחלוקת היחה פה אל פה או אם דעות החכמים החולקים נודעו ע"י התלמידים, כלו' תלמידי זה התנא אמרו הלכה בשמו ותלמידי תנא אחר אמרו הלכה מתנאיה

נשאלו ביבנה בפעם הראשון אשר היחה הסנהדרין שם, כאשר יובן מהאומרים ר' יוסי, וגם הך דחולין נראה שהיתה בוסן ההוא עיי"ש ועיי' במס' פרה הגזר. ועיי' בכורה שם ועוד שלשה הוסיף וכו' אמרו לו לא שמענו וכו' וב"ד של אחריהן אמרו הרי אלו מומין, מזה נראה שאילא היה ביבנה בהעת אשר זכרנו. — ויש להוסיף קצת אילא זה על חכמי דור השני או השלישי.

7) וקצת אלה התקנות נתקט בעת היחה הסנהדרין בפעם הראשון באושא כאשר מורים מקומות בש"ס (עיי' ערך מלין אשא), וגם הך דששה ספקות נתקנה בוסן ההוא כי כבר נתלקו בה ר' יוסי וחכמים טהרות שם. ובקצתן אין הזמן מבורר בבירור, ואפשר שנתקנו בימי רשב"ג כאשר היחה הסנהדרין בפעם השני באושא, ובפרט התקנות אשר אמרו בתכובות שם שאין ההלכה כמותן ע"ש, ולא בצינו שיהלכו האחרונים על תקנות ישנות. ועיי' ירושלמי שם הל' ה' נמנו באושא שיהא אדם זן את בניו קטנים אמר ר' יוחנן יודעין אנו מי היה במינין. וזה מורה שהתקנה זאת נתקנה קרוב לימי ר' יוחנן, כאשר היה רשב"ג והסנהדרין באושא. 8) וביהשלמי ר"ה פ"ב הל' א' איתא מי ביטל את המשואות רבי ביטל את המשואות. אבל יש כגון בבבירור ט"ס דהא איתא שם פ"א מ"ג על ו' חדשים השלחין יוצאין וכו' וכשהיה בית המקדש קיים יוצאין אף על אייר הרי דביטלי כבר המשואות בוסן הבית. — ועוד נמצא תקנהך דיני ציפורי ב"ב פ"ז מ"ז, ולא נודע זמנם. ועיי' קידושין פ"ד מ"ה. — וביהשלמי מוכה פ"ג הל' י' איתא וקני הגליל אוסרין למסור למי שהוא חשוד על השבועות מוזן ב' סעודות ובבבלי מוכה ל"ט נשנה בלא שם אוסר. ועיי' שבת נ"ב שאל תלמיד אחד מגליל העלין את ר"א, ובתוספתא כלים ב"ם פ"ב מ"ב איתא ב' פעמים אמר תלמיד אחד מתלמידי גליל העלין וכו'. ומה נראה קצת שהיה בהמ"ד גדול בגליל העלין.

בשם רבם, ומה יצא להמקבץ והמסדר המאמרים שיש מחלוקת בין החכמים אלה. ויען יש תועלת גדולה בחקירה הזאת להבין דרכי המשנה ולבוא אל סודותיה ואיך נתהווה רוב ההלכות נרדפה לדעת למצוא פשר הדבר.

הנה יש מקומות אשר בהם נודע בבירור שהמחלוקת היחה פה אל פה, כגון במקום שמצינו שמשויבין זה לזה במשנה או בברייתא. וכן במקום שמביא תנא מעשה אשר בו סחירה להדעה או למעשה הקודם יש לשפוט שנודע לו דברי האומר הקודם. עיי' סוכה פ"ב מ"א אמר ר' יהודה נוהגין היינו שהיינו ישנים חחת המטה וכי אמר ר"ש מעשה בטבי עברו של ר"ג שהיה ישן חחת המטה אמר להם ר"ג לוקנים וכי וכוה בא ר"ש לחלוק על ר' יהודה עיי"ש. וכן במקום שיש המשך וצירוף פנימי במאמר של איזה תנא למאמר התנא הקודם לו. עיי' עירובין פ"ט מ"ג חצר שנפרצה וכו' מותרין באותה שבת ואסורין לעתיד לבוא דברי ר' יהודה, ר' יוסי אומר אם מותרין לאותו שבת מותרין לעתיד לבוא וכו'. ועיי' שבת פי"ד מ"ב, פרה פ"ה מ"ג ובמ"א. — וכן במקום שיש ברעה שלישיה כעין הכרעה נראה שנודעו להמכריע דעות החולקים עיי' תרומות פ"ח מ"ח, פי"מ"ג, ועיי"ש פי"ד מ"ח, כלים פכ"ח מ"ב. — וכן יש לשער שהחכמים אשר נחזקו הרבה פעמים יחד והשיבו זה לזה כגון ר' ישמעאל ור"ע, ר"ס וחבריו נחלקו פה אל פה גם ברוב מקומות אשר לא נזכר שם שהיו מריצים דבריהם זה לזה.

אבל נמצאו כמה מחלוקות בין התנאים אשר אין שם זכרון שדיברו מעולם זה עם זה. וגם במחלוקת התנאים אשר באו בבית חבורה אחת יש לפעמים לשפוט שלא נחלקו פה אל פה. וזה נודע לרוב במקומות אשר בא בקיצור פלוני אוסר ופלוני מתיר ולא הובא במשנה או בברייתא שהאוסר מפרש טעמו והמתיר מפרש טעמו (והש"ס הותר במקומות אלה למצוא טעם החולקים), או לא נחלקו לרוב פא"פ, כי דרך החכמים בהתוכם זה עם זה לחת לדבריהם חוקף ועו בסברא או בראייה ומעולם לא אמרו קבלו דעתי. והלכות כאלה נודעו מפי התלמידים, ונמצא כזה בהרבה מקומות אבא חנן אומר משום ר"א, סומכוס אומר משום ר"מ וכו', והתלמידים אמרו בקיצור ההלכות אשר שמעו מפי רבם, עד אשר באו ליד מסדר המשנה, והוא קיבץ הדעות אשר היו בפי התלמידים והציג אותן זאת לעומת זאת. — ומה מאוד יוגדל כזה כח חכמתו של מסדר המשנה אשר אסף אלה המאמרים המפוררים עד כי איש אל אחיו יחדיו ידובקו ויהיו לפנינו כשולחן ערוך, כאילו ישבו כל החכמים אלה במסיבה אחת, זה מגלה דעתו בכה וזה מגלה דעתו לעומתו בכה!

ועוד יש לזכור דבר הנוגע בחקירה הזאת והוא גדול בעינינו. לפעמים חולק תנא של דור מאוחר על תנא של דורות הקודמים. עיי' פסחים

פ"ו מ"ה חולק ר"ט על ר' אליעזר ור' יהושע. ועיי' ניר פ"ו מ"ד.
 כ"טאים פ"ג מ"ג חולק ר' יהודה על ר' ישמעאל ור"ע. ועיי' נגעים פ"ב
 מ"א. — כלים פ"ג מ"ה חולק ר' יוסי על ראב"ע ור"ע, טהרות פ"ה מ"ב
 חולק ר' יוסי על ר"ע וחכמים. — שביעית פ"ב מ"ג חולק ר"ש על
 הת"ק ור' יהושע, ועיי"ש פ"ט מ"ה חולק על ר"א ור' יהושע ור' גמליאל.
 ועיי' הוריות פ"א מ"ב ר"ש ור"א ור"ע. — שקלים פ"ג מ"א בכורות
 פ"ט מ"ה חולקים ר' אלעזר ור"ש על ר"ע וכן עזאי. — אהלות פ"ג
 מ"ה חולק ר"א ברבי יהודה על ר' ישמעאל ור"ע. — נגעים פ"ב מ"ג
 חולק ר' אלעזר בן שמעון על ר' ישמעאל ור"ע. — ויותר מזה מצינו
 טהרות פ"ט מ"ו שחולק ר' יוסי על ב"ש וב"ה. וכן ר"ש חולק על
 ב"ש וב"ה מקואות פ"א מ"ה, ועל ב"ש וב"ה ור"ג וחכמים טהרות
 פ"ט מ"א.

ודע דלפעמים נראה שהוא יסוד קיים שאין תנא אחרון חולק על
 ב"ש וב"ה⁹). וצריך לומר בהנך מחלוקות דבחראי על ב"ש וב"ה או
 שלא שמעו הנך פלוגתות דב"ש וב"ה וכמו שאמר הש"ס יבמות כ"ח ובמ"א
 ,,לא נחלקו ב"ש וב"ה בדבר זה", או שהם שמעו דברי ב"ש וב"ה
 באופן אחר כמו מקואות פ"א מ"ד מה שאמרו שם ב"ה רבו אע"פ
 שלא שטפו שמע ר"ש בשם ב"ה שטפו אע"פ שלא רבו, וכן ר' יוסי
 טהרות פ"ט מ"ו וכו'. ומצינו לפעמים בפירוש שגם במקום שנראה
 במשנה שבא תנא אחרון לחלוק על התנאים הקדמונים אין שם מחלוקת
 אבל האחרון שנה מחלוקת הקדמונים בענין אחר. עיי' פסחים פ"ו
 מ"ה ועיי"ש בתוספתא פ"ה שהך רישא דמתניתין שנאה ר"ש, ור"ם
 חולק על זה עיי"ש.

ויש מקומות אשר יש לשפוט שהאחרונים ידעו דברי הראשונים ובכל
 זה לא מנעו מלחלוק עליהם. ומחלוקת כזאת היא לרוב בשיעוריים
 ובפרט כאשר מצאו כבר רבים חולקים בזה. עיי' מעשרות פ"ג מ"ה,
 מ"ש פ"ב מ"ט, ב"ק פ"ו מ"ד, נדה פ"ה מ"ח. — ולפעמים חלקו
 חלמדי ר"ע על ר"ע, והם שמעו בודאי דברי רבם, אבל ר"ע באהבתו
 התורה אהבת אמת נחן רשוח לחלמדי לחוות דעתם. עיי' תוספתא
 זבים פ"א כשהיה ר"ע מסדר הלכות לחלמידים אמר כל מי ששמע
 טעם על חברו יבוא ויאמר. ור' יוסי אמר תוספתא פרה סוף פ"ד
 בזה ההלכה קפצתי לפני ר"ע ואמרתי לפניו וכו' ולכן מצאו חלמדי
 אח לבם לחלוק עליו.

ומצינו באיזה מקומות ר"ע חולק על ב"ש וב"ה. עיי' גיטין
 פ"ט מ"י, ב"מ פ"ג מ"ב, אהלות פ"ה מ"א מ"ב, עוקצין פ"ג מ"ח.
 ורחוק לומר שלא שמע ר"ע דברי ב"ש וב"ה בכל מקומות אלה. ויותר

(9) עיי' יבמות כ"ח ע"א ר"ש כמאן אי כב"ש וכו' אי כב"ה וכו' ועיי"ש ר"שי ד"ה אי
 כב"ה וד"ל בהא ליכא למימר דטעמי דנשתי קאמר דלאו בר פלוגתייהו דב"ש וב"ה הוא.

נראה שהנך מחלוקות רב"ש ורב"ה הן מן המחלוקות רב"ש ורב"ה האחרונות וקרובות לימי ר"ע ולכן חלק עליהם (עיי' לעיל ד' 54). ומצינו שגם ר"ג חולק לפעמים על רב"ש ורב"ה. עיי' ביצה פ"א מ"ח, טהרה פ"ט מ"א¹).

(1) בסוף זה הפרק ראינו להזכיר עוד איזה דברים והן הוספות על הראשונות: לרי' 68. עוד איתא תוספתא מגילה פ"ג נתנו (למחזה) למקל ותלאה אתר הדלת סכנה ואין בה פגעה של בית מונבו המלך היו עושין כן בפונדקאות. — לרי' 94. עיי' מבילתא פ' כי תשא ר' יהודה בן בתירה אומר הרי הנכרים שהקיפו את ארץ ישראל וחללו ישראל את השבת שלא יהא ישראל אמרים הואיל וחללנו מקצתה נחלל את כולה ת"ל מחלליה מות יומת אפילו כהרף עין. וזה המאמר חזמה להמאמר אשר זכרנו שם מנין שהקיפו נכרים את העזרה וכו', ונראה שגם הוא לרי' יהודה ב"ב מהטעם הנזכר שם. — לרי' 98. עיי' ברכות י"ט אמר ר' אליעזר בן צדוק מדלגין היינו על גבי ארונות של סתים לקראת מלכי ישראל. — לרי' 133. ר' חנניא בן תרדיון. עוד נמצא בתוספתא מקואות פ"ו מעשה בבית ענת שקח יותר מאלפים כור ובאו ושאלו את ר' חנניא בן תרדיון ופסל שאני אומר שנכנסו נכרים חילפוהו. — לרי' 148. בירושלמי ב"ב פ"ד ה"ל ח' נמצא ר' יודן בר ר' שמעאל אבל בסוגיא דירושלמי שבת פ"א ה"ל ד' (כצ"ל בפנים) מוכח שר' יודן הנזכר שם הוא אמורא אחרון. — לרי' 154. בעין י"ח ע"ב איתא שערך ר"ם לבבל עיי' איזה מעשה עיי"ש, ובשאר מקומות לא נזכר כלל שהיה ר"ם בבבל. — לרי' 158 הערה 7. ובכלים פכ"ו מ"ו איתא ר' יוסי מטהר משום אביו, ולא נזכר שם אביו. — לרי' 180. ובירושלמי ב"ב פ"י ה"ל ח' איתא ר' אמי בר קרחה בשם רב ולמה אמרו בכל מקום הלכה כרשב"ג שהלכות קצובות היה אומר מפי בית דיתו. — לרי' 184. ובירושלמי אשר זכרנו איתא חסן כרין בכל מקום הלכה-כרשב"ג חוץ מערב וצידן וראייה אחרונה ובלבד במשנתנו. וזה כדברי הרשב"ם ב"ב קל"ח (כצ"ל בפנים). — לרי' 200. ובפסיקתא איתא כד רמך ר' אלעזר בן שמעון קראו עליה דוד מכל אבקה חבל דהיה תנא קרובך דרשן ופיטן. וקצתם חשבו שהוא ר"א הקליר עיי' ברא"ש פ' אין עומדין. ואין להאריך פה בזה. — לרי' 205. כתובות ד' ג"א איתא בעלייה התקינו שיהו בגות נזונות מן המטלטלין. ואפשר שהכונה אעליית בית ניתזה בלוד, אך צ"ע כי הך תקנה נראה שם לגמרי מהלכה עיי"ש, ועיי' לעיל ד' 205 הערה 7. ואפשר משום שהאומר שם בכתובות הוא חזיר ולא היתה בקבלה ביד שאר חכמי הדור (וכוה' יש לרהות ג"כ קצת לעיל ד' 205).

פ ר ק ש ל י ש י .

מסדרי המשנה. נוסחאות המשנה הנמצאות בידינו.
סדר הסדרים והמסכתות.

כבר קדם לנו בפרק א' שהרבה הלכות השנויות במשנה הן ישנות מאוד ונאמרו בימים קדמונים מפי הסופרים ומפי חכמי מתקני תקנות. והנה גם הישנות גם החדשות אשר הולידו חכמי ההלכה וגם מחלוקות אלה החכמים נשנו בבתי המדרש ונשארו ביד התלמידים כאשר שמעו אותן מפי רבם איש מפי איש. וברכות הימים נפרצו ההלכות והדעות לרוב, עד כי הדורות הבאים נסתפקו איך נאמרה הלכה פלונית או מחלוקת פלונית. נוסף לזה כמה פעמים חידשו החכמים הלכות לבר במחוו תלמידיהם בבית המדרש המיוחד לכל חכם וחכם; ואם נשארו ההלכות אלה ביד שומעיהם לא באו לרחוקים כי אם על פי השמועה, וכמה מהן נעדרו בטרם נפוצו על פני בתי המדרש, וכמה מהן נשתנה מראיהן במסכות כאלה מאיש לאיש מבית לבית ומעיר לעיר! — ועוד אחרת אשר קמה להשחית ח"ו כרם ה' ולגרש התלמידים מהסתפח בנחלח ה': העדרת הסדר. הנה מדרכי השכל להעמיד חוק וגבול לפרטי החכמה, לפלס במאזני משפט הנכנס תחת סוג ומין ולבנות בית לכל כלל ופרטיו לאב ולתולדותיו; ואם איש ואיש על דגלו יחנה באוחוזיו לבית אבותיו או ימהר השכל ויחיש מעשהו להעסיק בקושט דברי אמת ללכת מחיל אל חיל ממדרגה למדרגה עד כי ישיים גם הכלל גם הפרט נגד עיניו ויבין דבר מתוך דבר: תחת אשר בדיעה מן הידיעות לא סדרים לא תפרח הדעה אף אם נתרבו הפרטים לאלפים ולרבבות, והחריצות לא תהיה כי אם להג הרבה יגיעת כח הזכרון. ומה תועלת בזה להתורה אם גם רבו מאמרי ההלכה ותלמידי כל חכם וחכם שנו זה לזה מה ששמעו מפי רבם, וזה אמר הלכה בענין זה וזה בענין זה, וההלכות בעצמן נשארו בלי המשך וחיבור, חומר בלא צורה! בתוך הלכות של חכם אחד בא למשל מאמר בענין שבת, וכן בדברי חכם אחר, אבל המאמרים היו מבוזעים ומשוקעים בתוך הלכות אחרות: ומי כהחכם יודע פשר למצוא כל איש ואיש על מקומו, להוציא מתוך הים העמוק הוה הדברים השייכים יחד ולחבר פרטי ההלכה?

והנה העיר ה' לב חכמים גדולים והלבישם רוח דעת ובינה למצוא סדר להלכות ולאסוף המפוזרות בקצה החורה אל הבית אשר שם

מקומן, והם עשו אונים לתורה שבע"פ והנחילו אותה לדור אחרון בשומם סדר להלכות ובקבצן אל מסכתות ופרקים. ובחקרנו מי הם החכמים אשר סידרו סדר זה, יופיע לנו בראשם שם ר' יהודה הנשיא המכונה בסתם רבי, ומקומות אין מספר מורים שכן היה מקובל ומפורסם בפי האמוראים והישיבות שרבי הוא מסדר המשנה. אך בעיון יוחר עמוק יבורר כי לא רבי לבד סידר המשנה, אבל שלשה המה הראשים אשר התעסקו בדור אחר דור במלאכה הגדולה הזאת: ר' עקיבא, ר' מאיר, רבי. וגם על הסדר אשר יצא מידי רבי הוסיפו הבאים אחריו זער שם זער שם⁽¹⁾.

ר' עקיבא. כבר בא לנו בזה הדיבור בפרק הקודם (מאמר ר"ע) ומה שנרמז עליו באבות דר' נתן פי"ח. ולברר הענין יוחר נפן למה שמצאנו לפעמים משנת ר"ע, עיי' בסנהדרין פ"ג מ"ד, חוספחא מעשר שני פ"ב (ב' פעמים). והאומר במקומות אלה הוא ר' יוסי תלמידו של ר"ע. ואם נדון מזה שיצאה מחת ידי ר"ע משנה סדורה והיא נקראת על שמו היה לנו להקיש ג"כ שכבר היתה משנה סדורה קודם ר"ע, כי בסנהדרין שם איתא זו משנת ר"ע אבל משנה ראשונה וכו', וכן הוא בתוספתא מ"ש זו משנת ר"ע משנה ראשונה בש"א וכו'. ועיי' ניר פ"ו מ"א משנה ראשונה עד שישתה רביעית יין ר"ע אומר וכו'. גיטין פ"ה מ"ו זו משנה ראשונה ב"ד של אהריהן אמרו וכו'. עדות פ"ו מ"ב העיד ר' צדוק על ציר חגבים טמאים שהוא טהור שמישנה ראשונה וכו'. אבל אם נעמוד בכירור על כוונת המאמר „מישנה ראשונה" יצא לנו שם משנה במקומות אלה היא בעיקרה אחת עם הלכה, וכוונת „משנה ראשונה" היא על ההלכה אשר נאמרה בימים הקודמים לחנא פלוני אשר בא לחלוק עליה. עיי' כתובות פ"ה מ"ג זו משנה ראשונה ב"ד של אהריהן אמרו אין האשה אוכלת בתרומה עד שתכנס לחופה. והנה המפרשים שם מ"ב דין דהגיע זמן ולא נישאו אוכלות משלו ואוכלות בתרומה הם ר"ט ור"ע, והם נכללו במשנה ראשונה! וגדולה מזה מצינו בתוספתא פרה פ"ד לתרומה פותח כבשן ונטל מצא פתוח או שנפתח אחד מהן טמא ר"ש אומר מן הסדר השני ר' יוסי אומר מן הסדר השלישי (ועיי' פרה פ"ה מ"א), ר' שמעון בן יהודה אומר משום ר"ש ב"ש אומרים מן הסדר השלישי וב"ה אומרים מן הסדר השני זו משנה ראשונה רבותינו אמרו פותח ונטל ואינו נמנע ע"כ. הרי שאמרו משנה ראשונה על הלכות של ר"ש ור' יוסי. מכל זה נראה שעיקר ענין משנה ראשונה הוא הלכה שנויה מקדם ונהגו על פיה עד שבא הב"ד או החנא פלוני, והוא כעין בראשונה מ"ש פ"ה מ"ח, נדרים פ"ט מ"ו, ובמ"א⁽²⁾.

(1) על אודות ר' נתן בענין סידור המשנה עיי' לעיל פ"ב מאמר ר' נתן, ועיי' לקמן.

(2) ועיי' לעיל ד' S שם משנה נאמרה על הלכה קצרה. ולפעמים נאמרה ג"כ על הענין

אבל שנים הם המורים בבירור על החילת איוה סידור המשנה ע"י ר"ע ואפשר היתה קצתה סדורה כבר קודם ר"ע. (א) המאמר הירוע סנהדרין פ"ו סתם מתניתין ר' מאיר סתם תוספתא ר' נחמיה וגו' וכולהו אליבא דר"ע. ואין הכוונה וכולהו אליבא דר"ע שכל מאמריהם הם משמיה דר"ע כי הלוא ההלכות של התנאים אלה הנה לרוב כאשר יבין כל מתחיל פרי שכלם, וגם הסחמות הבאים במשנה המה אך במעט מקומות לר"ע. אבל הכוונה וכולהו אליבא דר"ע הם הלכו בעקבות רבם לסדר ההלכות על מקומן הראוי להן. ובלתי ספק שמעו הרבה הלכות ישנות מר"ע ונמסרו מידו לידכ³, והם הוסיפו על סידורו וגם חידשו הסידור באיוה מקומות (עיי' לקמן), ומה היה מלאכת ר"מ במשנה ומלאכת ר' נחמיה בתוספתא. — (ב) המאמר של ר' יוסי סוף כלים אשריך כלים שנכנסת בטומאה ויצאת בטהרה מראה בעליל כאשר העיר כבר בעל ס' כריתות שהיתה כבר מס' כלים סדורה לפני ר' יוסי⁴). ובצירוף המאמרים אשר נזכר בהם, "משנת ר"ע" והם יצאו מפי ר' יוסי כאשר זכרנו לעיל אינו רחוק שגם המאמר זה של ר' יוסי אשריך כלים שנכנסת וכו' כוונתו על סידור זאת המסכתא ביד ר"ע⁵.

השיך לאותה הלכה כלו המחלוקת אשר באה בזה הענין (ואז היא ענין ברייתא, ובידלמי גם הברייתא נקראת מהני). ומה הענין הוא המשנה ראשונה בתוספתא מ"ש בענין מחלוקת מ"ש וב"ה אשר זכרנו. ונראה שע"ז הענין כיוונו ג"כ חגיגה י"ד משענה אלו בעלי משנה כגון ר"י בן תיבא וחבריו פליגי בה רב פפא ורבנן חד אמר שש מאות סדרי משנה וכו' דען, והוא אחר עם ברייתא.

(3) ואפשר שנה הוא כוונה רש"י סנהדרין שם ד"ה אליבא דר"ע ח"ל ממה שלמדו מר"ע אמרו. ועיי' באגרת ר' שרירא גאון ד' ק"ט ד' קראקא.

(4) אבל לא כאשר היא סדורה לפנינו כי באים בתוכה דברי ר' יוסי בעצמו ודברי תנאים המאוחרים לו. — ועיי' באגרת רש"י שם שהביא ראיה שהיו כבר מסכתות קודם רבי מהא דאיתא סוף מס' הוריות אמר ל' ר"מ ל' נהן גימא ל' גלי עקצין וכו'. ולרש"י ח"ל דעה אחרת בזה עיי' רש"י ב"מ ל"ג ע"ב ד"ה בימי רבי, שם פ"ו ע"א ד"ה סוף המשנה, ודבריו צ"ע.

(5) גם המאמר, "סתם תוספתא ר' נחמיה" הוא ראיה גדולה שהתחילו כבר לסדר המשנה קודם רבי, דהרי התוספתא היא תוספתא למשנה, ור' נחמיה חי בזמן ר"מ ור' יהודה. ולקמן פ"ה ימצא לנו תשובה מרווחת על ענין הסתירה בהשקפה ראשונה בהמאמר" סתם מהני ר"מ סתם תוספתא ר"ג. וכולהו אליבא דר"ע, כלו ר"ע התחיל לסדר המשנה והתוספתא, ואם סידר המשנה איך סידר התוספתא, הלוא כל מה שסידר בתוספתא היה לו להכניס במשנה? — ודע דמצינו באיזה מקומות על המשנה זו דברי ר"ע התימאה, וכבר הוכיח רש"י ח"ל מגילה ב' שאין הכוונה לומר שכולהו התימאה אליבא דר"ע עיי"ש. ועיי' ערוך ערך סתם ח"ל מגילה ב' סתם זו דברי ר"ע התימאה ושם (ד' כ"ו) זו דברי רבי מנחם בר' יוסי התימאה פ"י פלוני התימאה זו המשנה אע"פ שהיא סתם משנה אינה לר"מ כדקיימא לן סתם משנה ר"מ אלא לר"ע היא או לרבי מנחם בר' יוסי היא זו המשנה והיא שנויה סתם, ולא כל דברי חכמים הללו סתומים הן אלא המשניות שהזכירם לבד ע"כ. ויש הוכחה לזה מהך דבוכה י"ז ע"א אמר רבה בב"ח זו דברי ר"ע התימאה וכו' ולימא זו דברי ר"ש התימאה וכו' הרי לך שתימאה נאמר לבד בהמשך אל המשנה והיא אשר עליה שאלו כמאן אתאי.

ר' מאיר. כבר זכרנו שכוונת המאמר סתם מתני' ר"מ היא ר"מ סידר סתמי כלו' הוא הביא המאמרים הנאמרים בסתם לבית המדרש וסידרום בחוק המשנה. ו"ל הרמב"ם בהקדמתו לס' זרעים פ"ו: אבל סתם משנה הוא מה שהסכים עליו דעת רבים והשתחו עיונם בו ולא נפלה בו מחלוקת או שקיבלוהו רבים מפי רבים עד משה כפי אשר חלקנו בפתיחת דברינו והמקבל הקרוב שנתיחס אליו המאמר הוא ר"מ, וזהו ענין שאמרו סתם משנה ר"מ⁶). — והנה הדעת נותנת כי כל משנה ששנה המסדר בסתם דעתו דהלכתא כוותה; לכן מחליט הש"ס לפעמים על סתם משנה שהיא סברת ר"מ. עיי' עירובין צ"ו ר"מ סבר לה כר' יוסי דתנן אין מעכבין את התינוקות מלחקוע הא נשים מעכבין וסתם מתני' ר"מ. וכן גיטין ט' אע"פ שקילס ר' יוסי את ר' שמעון הלכה כר"מ, והכוונה על המשנה פאה פ"ג ח' ושם לא נזכר כלל ר"מ. שם ד' פ' ר"מ לטעמי' דאמר כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בניטין וכו' ואין שום זכר במשנה שם לר"מ. — ועיי' ב"מ ק"ד אסתני' אם אוביר ולא אעבוד אשלם במיטבא וכו' ר"מ היה דורש לשון הדיוט דתניא וכו' ובמשנה לא נזכר ר"מ. ונמצאו גם לפעמים סתמי דלא כר"מ. עיי' כתובות י"ח י"ט, גיטין ד' ד', ובבכורות כ"ח מחמה הש"ס לימא סתמא כר"מ וכו'⁷).

יש עוד להעיר: לפעמים נחלקו התנאים האחרונים ובפרט תנאי הדור הרביעי איך היחה מחלוקת הקדמונים (עיי' לעיל פ"ב). והנה יש בזה מקום ספק, אם גם בענין זה יש לומר סתם משנה ר"מ היא, כלו' המחלוקת היא סדורה במשנה כאשר שנאה ר"מ. וכאשר נעמוד למנין מצינו מחלוקות במשנה כדעת ר"מ, ולעומתן מחלוקות אחרות

(6) ולא כמו שחשבו קצת מחברים סתם משנה ר"מ רכי ראה רבוב מקומות דברי ר"מ וסתם כותי, וא"כ המשניות השניות סתם הן ההלכות אשר חידש ר"מ, זה מוכחש במקומות אין מספר אשר פורש בש"ס מאן הך תנא או מני מתני' תנא פלוני. — ועיי' הערה הבאה.

(7) ובירושלמי יבמות פ"ד הל' ט' איתא אמר ר' יוחנן כל משנה סתם משנית דרבנן עד שיפרש לו רובו דר"ש בן לקיש אומר כל סתם משניות דר"מ עד שיפרש לו רבו אמר ר' יצירא קומי ר' יוסי לא דר"ש בן לקיש פליג אלא דו חמי רוב סתם משניות דר"מ ע"כ. זה סותר למה דאיתא בש"ס בבלי וירושלמי, בכל זה לא יצאנו מידי הודות שלא נזכר בשום מקום לפעמים סוגיות הפסוקות בבלי וירושלמי, בכל זה לא יצאנו מידי הודות שלא נזכר בשום מקום בבלי התנגדות להך כללא דסתם משנה ר"מ אשר הוא שנוי במחלוקת בירושלמי בין ר"י ור"ל. גם המאמר לא דר"ש בן לקיש פליג אלא דו חמי וכו' הוא קשה להלום עד מאוד עיי' במפרשי היירושלמי. ונראה שהכוונה היא: ר' יוחנן אמר כל משנה סתם משנית דרבנן וכו' וא"כ הלכה כסתם משנה, וכן הובא בבלי בהרבה מקומות שאמר ר' יוחנן הלכה כסתם משנה. ור"ש בן לקיש אמר כל סתם משנית דר"מ וכו' ועיי' אמר ר' יצירא לא דר"ש בן לקיש פליג כלו' דסבירא לי דאין הלכה כסתם משנה, אלא דו חמי רוב סתם משניות דר"מ כלו' הוא ראה דר"ש סתם משניות יצאו מפי ר"מ, הוא הביאן לבהמ"ד וסידר אותן וכדכריעו במאמר זה, אבל לא שהן הלכות שהיחד ר"מ כ"א הלכות דרבים, וא"כ גם לר"י הלכה כסתם משנה.

כאשר שנאן ר' יהודה או אחד מן התנאים האחרים התולקים על ר"מ. עיי' ברכות פ"ח מ"ה פלוגתא דב"ש וב"ה והש"ס אמר שם נ"ב זו דברי ר"מ עיי"ש. כלאים פ"ט מ"ג מטפחות הידים וכו' אין בהן משום כלאים ר' אליעזר אוסר, והוא כאשר שנאו ר"מ תוספתא שם פ"ה מטפחות הידים. אין בהן משום כלאים ור"א אוסר דברי ר"מ ר' יהודה אוסר ר"א מחיר וחכמים אוסרים. — וע"ע כלים פ"ד מ"ב ובתוספתא שם ב"מ פ"ד (והובא בחי"ט במשנה שם). — אבל מצינו הרבה מחלוקות שנויות במשנה דלא כר"מ. עיי' ביצה י"ד במשנה מחלוקת דב"ש וב"ה, ובש"ס שם הוא דאמר כי האי תנא דתניא אמר ר"מ לא נחלקו ב"ש וב"ה וכו'. — יומא נ"ח במשנה פלוגתא דה"ק ור"א ובש"ס שם נ"ט מתני' מני ר' יהודה היא דתניא ר"מ אוסר ר"א אוסר במקומו עומד ומחטא וכו' חוץ מאותה שבאלכסון וכו' ר' יהודה אוסר ר"א אוסר וכו' חוץ מאותה שלפניו. — ב"ב קנ"ו במשנה פלוגתא דר' אליעזר ור' יהושע ובש"ס שם מתני' מני ר' יהודה דתניא ר"מ אוסר ר' אליעזר אוסר וכו'. — ועיי' שקלים פ"ח מ"ו פלוגתא דב"ש וב"ה, והיא כאשר שנאה ר' יהודה תוספתא מ"ש פ"ב וספרא פ' צו פרק ח' ולא כר"מ עיי"ש. — וע"ע כלים פכ"ח מ"ב פלוגתא דר"א ור"י ור"ע וחזא כר' יהודה ולא כר"מ בתוספתא שם ב"ב פ"ו.

רבי. בהרבה מקומות אמרו בש"ס על סתם משנה כאן שנה רבי. עיי' יבמות י"א מ', גיטין כ"ט וכו'. ואין הכוונה שרבי חידש אלה ההלכות אלא שהוא נתן להן יד ושם במשנה וסידר אותן בסדר המשניות. גם מצינו שרבי הניח הסדר אשר סידרו הראשונים ולא הסיר משנה מסשניות אף שראה שהיא מיותרת או שחזרו ממנה. וזה הוא אשר בא לפעמים בלי ומשנה לא זזה ממקומה (יבמות ל' ל"ב, שבועות ד', חולין ל"ב קט"ז ובמ"א), ועשה זאת לפי שהמשנה הייתה שגורה בסדר זה בפי התלמידים; ולהישיר הדרך סידר המשנה האחרונה אשר הלכה כמותה אצל המשנה הראשונה אשר חזרו ממנה כגון הק' דחולין פ"ח מ"ה (עיי"ש בחו' וברא"ש), או סיפה המשנה האחרונה אל המשנה אשר שם מקומה וזוה באה לפעמים המשנה האחרונה קודם המשנה הראשונה⁸). — ועל הסדר אשר הכינו ר"ע ור"מ הוסיף רבי משניות הרבה, וההוספה רבתה במספר על אשר מצא. ולמען לא יכבד הלימוד על התלמידים ולא היה

8) עיי' חולין ל"ב במשנה ובש"ס שם ופ"ג מ"א. וגם שם נראה בכיור שרבי מצא כבר קצת הסדר במשנה כאשר הוא בדיניו, והסדר הראשון היה שחט את הושט וכו' עד רע"א טרפה ופ"ג אלו טרפות נקובת הושט וכו'. וכל הפרק ג' עיניו ללמד דיני טרפה ולא רצה רבי להוסיף על המשנה ואילו טרפות נקובת הושט כלל אמר ר' ישבב כל שנפסלה בשחיטתה נבלה והודה לו ר"ע, לפי שאין למאמר זה מקום בפרק ג', כי הפרק זה לא בא ללמד אם הוא טרפה או נבלה כ"א על דיני טרפות, ולכן סמך הק' כלל אמר ר' ישבב וכו' אל המשנה דפ"ב כי שם מקומה.

המשנה כב' תורות סיפח רבי המשניות אשר קבץ וחקר אל המשניות של ר"ע ור"מ, והציגן או בראש הפרק או באמצעו או בסופו כאשר מצא לו מקום מוכן לכך, ובלתי ספק הוסיף ג"כ פרקים שלמים ואפשר שנסדרו מידו גם מסכתות שלמות. והתלמידים והוגי החורה עזבו הכדר הקדמון וחיבבו הסדר של רבי אשר הכל משוכלל בו ונשכח הסדר הקדמון; ואך ברוב העיון יש לברר באיזה מקומות עד היכן הגיע הסדר הקדמון ואת אשר הוסיף עליו רבי, וזה יבורר בעה"י בחלק ב' אצל פרטי המסכתות.

ואם נרדפה לדעת עצמות סידורו של ר"ע ושל ר"מ ושל רבי יצא בהשערה קרובה אל האמת: רוב ההלכות הקדמוניות (עיי' לעיל פ"א) נאספו ונסדרו על יד ר"ע. נוסף לזה גם הפלוגתות הישנות של ב"ש וב"ה (עיי' לעיל פ"ב), ואפשר גם איזה פלוגתות דר' אליעזר ור' יהושע רבותיו. ור"מ הוסיף על זה הלכות אשר שמע מפי רבו ר"ע. ומחלוקות של ר"ע עם בני דורו. והאחרון הוא המאסף והוא הגדיל על כולם — ולכן נקראת המשנה על שמו — הוא רבי אשר אסף וקבץ ההלכות אשר נשנו בבית מדרשו של ר"מ ור' יהודה וכו' תלמידיו של ר"ע, וגם הרבה הלכות מחלוקות של דורו של ר"ע אשר השמיטן ר"מ, וגם מחלוקות דב"ש וב"ה ואפשר גם מחלוקות ישנות אשר השמיטו ר"ע ור"מ. ויש לזה ידים מוכיחות בהרבה מקומות, וכבר ראינו למעלה כי בכמה משניות נשנו מחלוקות הישנות כאשר שנאן ר' יהודה ולא כאשר שנאן ר"מ, ומיד מי יצאו משניות אלה אם לא מיד רבי. וכן זכרנו למעלה כי ישנם סחמי דלא כר"מ. ועיי' לקמן פ"ד.

ורבי און וחקר ג"כ להעמיד המשניות אשר באו בהן גירסאות שונות⁹, גם לא בוש לשאול לאחרים כאשר נסתפק בגירסא. עיי' ירושלמי מ"ש פ"ה ריש הל' א' זונא שאל לרבי מה ניתנו כרם רבעי או נטע רבעי אמר לון פוקון לר' יצחק רובא דבחנת לי כל מתניתא, עיי' לקמן למס' מ"ש פ"ה. — ועוד זאת לרבי, הוא לא סידר לבד ההלכות והמחלוקות אבל הוסיף עוד להוציא יקר מיקר ולקבוע הלכה אשר על פיה יורו למעשה. ובוה יש לרבי מעלה יתרה על מסדר גירידיא, הוא שקל בעין חכמתו סברת התנאים הקודמים, והסברה אשר ישרה בעיניו הציג כמשנתו בל' ת"ק או בל' חכמים או בסתם בלי מחלוקת. עיי' חולין פ"ה ראה רבי דבריו של ר"מ באותו ואת בנו ושנאו בל' חכמים ודר"ש בכסוי הדם ושנאו בל' חכמים. ועיי' ר"ה ז' רבי היא ונסב לה אליבא דתנאי וכן במ"א (ועיי' לקמן פ"ד). ורבי לא הכריע מדעת עצמו לאסור קבלו דעתי אבל עשה בעצת החכמים אשר ישבו לפניו, וכמו שמצינו גיטין

9) ג"ל רש"ג ולא מליביה חבריניהו (רבי המשנה) אלא מהני מילי דהוה גרסי הנהו ראשונים ומנא לן וכו' ועוד מדתגן פ' כיצד מעברין ואמר רבי איכא אינש דלישאל להו לבני יהודה דייקני לישנא מאברין הני או מעברין תגן (ובגמ' שלנו הגי' שם ר' אבא).

פ"ה מ"ו רבי הושיב ב"ד וכו', אהלוח פ"ה מ"ט רבי ובית דינו נמנו על בית קינו וכו'. ואפשר שהיה לו כזה מועצות עם ר' נחן והתוכחו יחד להוציא הלכה, וע"ז נאמר ב"מ פ"ו ר' ור' נחן סוף משנה. — ואחר אשר השלים רבי לסדר המשניות הוסיף בעוצם רוחו לעבור בעין ביקור על מלאכתו אשר עשה וחבר מהדורא תניינא כלו' חזר בו באיזה מקום מהסתמא הראשון אשר סתם, אבל לא מחק והסיר המשנה לפי שהיתה כבר שגורה בפי כל. וזה הוא דאיתא שבועות ד' רבי גופי' היכי סתם לן הכא הכי והכא הכי אלא מעיקרא סבר וכו' וסתמה והדר סבר וכו' וסתמה ומשנה לא וזה ממקומה⁽¹⁾.

והנה רבי חתם סידור המשנה, ובכ"ז נמצאו הוספות מהחכמים אשר האריכו ימים אחרי רבי, וההוספות אלה לא ביטלו הסדר ולא שינו הפרקים כי כבר יצא הדבר מפי המלך מאן מלכא רבי, וכל בני דורו קימו וקיבלו עליהם המלאכה כאשר יצאה מתחת ידו. ולהוספות נחשבו כל המשניות אשר נזכר בהם רבי ונשנית הלכה בשמו, רבי אומר" או "דברי רבי" או אם יסופר מעשה אשר עשה רבי. ולפעמים חולק רבי במשניות אלה על הת"ק עיי' נזיר פ"א מ"ד ופ"ד מ"ה (לפי ג' המשנה שבמשניות), ב"ק פ"ה פ"ג, מנחות פ"ג מ"ב מ"ה מ"ח מ"ט, חולין פ"ג מ"ד, ערכין פ"ט מ"ג, מעילה פ"ה מ"ג, מדות פ"ג מ"ד. — ולפעמים מפרש דברי הת"ק או בא להורות שדברי הת"ק לא בדויק נאמרו. עיי' מעשרות פ"ה מ"ה, ערכין פ"ד מ"ב (ועיי' נדרים פ"ג מ"א). — ולפעמים חולק על דברי יחיד עיי' סוטה פ"ג מ"ה, פ"ה מ"א, טכות פ"א מ"ח, או מכריע בין יחידים עיי' ערכין פ"ח מ"ה. — ולפעמים באה מחלוקת בל' רבי וחכמים. עיי' שבת פ"ג מ"ה, כחוכות פ"ב מ"ד, טכות פ"ב מ"א, ע"ז פ"ד מ"ה, פ"ה מ"א, מנחות פ"ו מ"ג פ"ח מ"ו, בכורות פ"ו מ"ו, ערכין פ"ט מ"ח, חמורה פ"ד מ"ג, פ"ו מ"ב (לפי הגי' שבמשניות). — והובא ממנו מעשה שביעית פ"ו מ"ד. וכל משכיל ישפוט שאלה המשניות לא נסדרו במשנה מרבי עצמו, וגם לא סבית דינו אשר הציגו הלכותיו במשנה לכבודו, כי כבר מצינו במשנה עצמה, "רבי ובית דינו" (אהלות פ"ח מ"ט. ועיי' גיטין פ"ה מ"ו). גם נזכרו באיזה מקומות במשנה רבי וחכמים, ואלה החכמים הם חכמי דורו והם לא יכנו עצמם בל' חכמים. ולכן נראה שהחכמים אשר האריכו ימים אחר רבי הוסיפו משניות הללו, ואפשר שההוספות אלה הם ממשנה דלוי ובר קפרא⁽²⁾ כלו' לוי ובר קפרא הציגו במשנתם

(1) ועיי' ברש"י שם ועיי' בכרם חסד חלק ז' ד' 159 ויבאר עוד לקמן. — ומצאנו שגם בעלי הש"ס עשו מהדורא תניינא ליימורם וסידורם. עיי' ב"ב קנ"ז אמר רבינא מהדורא קמא דרב אשי וכו' מהדורא בתרא דרב אשי ועיי' ברש"י. ועיי' ירושלמי פסחים פ"ה הל' ג' יבמות פ"א הל' ב' במחזור תנינא חזר בו ר' יוסי.
 (2) לוי ובר קפרא וגם חכמים אחרים סידרו להם ברייהוה והובא הרבה פעמים בש"ס בתני דלוי, מהני דבר קפרא וכו'. ועיי' לקמן פ"ה.

מחלוקת רבי וחכמים ומשם באו להמשניות אשר סידר רבי, או לוי ובר קפרא בעצמם הוסיפו מחלוקות אלה על משניות דרבי. — ומצינו גם סתמי משניות דלא כרבי, עיי' יבמות ס"ד נישואין ומלקות כרבי וסתות ושור המועד כרשב"ג. גיטין פ"ז מ"ג מהיום ולאחר מיתה גט ואינו גט ובש"ס שם ע"ב מהיום ולאחר מיתה וכו' רבי אומר כזה גט. ועיי' כלים פ"ה מ"ט ובתוספתא שם ב"מ פ"ח, והמשנה היא כר"ש ולא כרבי, וכל אלה המשניות הן ג"כ מאוחרות לרבי⁸).

והנה אם גם המאספים אלה אשר הוסיפו על סדרו של רבי יחשבו קצת למסדרי המשנה בכ"ז לא עברו חוק להביא במשנה הלכה מגדולי חלמידיו של רבי, אף שקצתם נמנו בין התנאים, ולכן לא נזכרו במשנה חכמי דור השני. ואם ימצא לפעמים הוספה בסוף המסכתות והסדרים לחכמים מאוחרים לרבי המה דברי הגדה ונספחו מידי אחרונים. עיי' סוף מכות דברי ר"ש בר רבי, וסוף מס' עוקצין והוא סוף מס' טהרות דברי ר' יהושע בן לוי. ואך הלכה אחת נוספה במשנה ע"ז פ"ב ו' רבי ובית דינו התיירו השמן, ורבי זה הוא ר' יהודה נשיאה⁴. —

ורוב מאמרי תנאים אחרונים באים במס' אבות, עיי"ש פ"ב מאמרי דר"ג בנו של רבי יהודה הנשיא, ומאמרי הלל, והאמת יורה דרכו שזה הלל הוא בנו של רבי⁵). עוד שם פ"ד מ"ו ר' ישמעאל בנו של ר' יוסי ולא נזכר בשום מקום במשנה, משנה ט"ו ר' ינאי, והוא מדור הראשון של האמוראים ולא נזכר לא במשנה ולא בכרייתא, משנה ט"ז י"ז ר' יעקב, וגם הוא לא נזכר בשום מקום במשנה. הנה כל המאמרים אלה הם הוספות, ואינו רחוק שכל מס' אבות או רובה נסדרה מדור אחרון. עיי' לקמן חלק ב'.

עוד יש לנו לחקור אם נתפשטה המשנה כצורתה חיקף אחרי אשר נשלמה ע"י רבי, ואיך נתפשטה אם בכתב אם בעל פה. והנה הדבר ידוע כי האמוראים מגיהים הרבה פעמים תני הכי, וגם גורעין ומוסיפין ומחסרין ומעדיפין וכו', אבל זה הוא לרוב ע"י שקלא וטריא וכאשר יבוא לנו במקום אחר. אבל עיקר שאלתנו עתה א) אם כל החכמים בימי רבי הסכימו עמו, ב) אם כל הנוסחאות היו שוות. והנה אין כאן ספק שלא הסכימו כל חכמי הדור עם רבי בפיגנון המשנה עיי' יבמות ט' אמר ל' לוי לרבי מאי אריא דתני ט"ו ליתני שש עשרה וכו' ושם י' ואעפ"כ בדקה לוי במתניתיה. ובירושלמי ברכות פ"ב הקורא את שמע ולא

(3) ועיי' סוף מס' סוטה מ"ז משמת רבי בטלה ענה, וכבר כתב הרמב"ן בחיחושא למס' ע"ז שהוא תוספת שהוסיף לוי או בר קפרא.

(4) וכבר כתבנו מה לעיל ד' 192 הערה 7. — וגם הערנו ד' 202 שהבאמר ר"ש בן מנסיא הגיגה מ"א מ"ז נראה הוספה מאוחרת ויבואר בחלק ב', ושם נברר עוד דוספת אחרת במשנה.

(5) עיי' במנחם עזריה שהביא הת"ש שם.

השמיע לאנו וכו' רב אמר הלכה כדברי שניהן להקל וכו' אלא בגין דשמע דחני לה ר' חייא בשם ר' יודא עיי"ש. — וגם הנוסחאות לא היו שוות, עיי' ירושלמי ברכות פ"א הל' ב' אגן תנינן אכילת פסחים איח דלא תני אכילת פסחים. שם פאה פ"ג הל' א' אגן תנינן של בין הזוחים איח חניי דביית רבי של אילנות מחני' צריכה לדביח רבי ודביח רבי צריכן למתניתין אלן תנינן אגן ולא תנין דביית רבי וכו'. שם שביעית פ"ב הל' ה' אגן תנינן סכין את הפגין חניי דבי רבי ואלו הן פגי ערב שביעית (עיי' לקמן נוסחאות המשנה). שם שבת פ"ד סוף הל' א' ובנסורת של חרשין אגן תנינן נסורת דביית רבי נעורה, וכן נמצא עוד במקומות אחרים בירושלמי⁶).

ובענין החקירה איך נתפשטה המשנה אם בכתב או בע"פ כבר עמדו על זה גדולי הראשונים. מדברי ר' שרירא נאון באגרתו הנודעה נראה בפשיטות שרבי חיבר סידורו בכתב עיי"ש בהרבה מקומות, ובעקבותיו הלך הרמב"ם בהקדמתו לס' יד החוקה. ודעת רש"י בהרבה מקומות (עיי' סוכה כ"ח ע"ב ד"ה מקרי, כתובות י"ט ע"ב ד"ה ספר ועיי"ש בשיטה מקובצת, ב"מ ל"ג ע"א ד"ה ואינה מידה) שלא היתה המשנה בכתב. והדעת מכרעת כדברי ר' שרירא והרמב"ם, כי הלא כוונת רבי היתה להציל ההלכות הישנות מים השכחה ולעשות להן בתים למען ימצא כל דבר ודבר או עכ"פ רוב הדברים על מקומם, וכאשר כתב רש"י ז"ל בעצמו ב"מ ל"ג ע"ב ד"ה בימי רבי ועיי' באגרת רש"י. והיאך ילמדו מסכתות שלמות וכסדרן בע"פ אם לא למדו מתחילה מתוך הספר? הכי יש לעלות על הדעת כי התלמידים למדו המשניות מלה במלה מפי רבם כאשר ילמדו ראשי הקריאה, וגם חרחו על זכרונם בעט ברזל כל הדברים הנאמרים מפי רבם? אחמהא! הלא אם יתן איש אח כל הון ביתו בדבר זה לא ימצאוהו ולא יבוא עד תכליתו, ולא ישיגהו אחד מני אלף, כי הלימוד בע"פ לא יצלה כן אם היה תחילתו מן הספר וישנן הלומד בזכרונו הדברים הכתובים באמצעות מראה עיניו, כאשר נודע בכל חכמה וסדע. גם ידוע לכל מעיין בש"ס שהגמ' מדייק הרבה פעמים ממלה אחת מיותרת במשנה או הנשנית ברשא או בסיפא וכו' כדברי פלוני, ואיך אפשר שהדברים אשר כל יסודם היה לבד בע"פ ישארו כ"כ בזכרון כל איש עד שלא לבד עיקרם היה שגור בפי כל כ"א גם המלות כסדרן וכהווייתן? — אך לעומת הראייות אלה יש מקומות בש"ס המראים לכאורה בהיפך שהמשנה לא היתה בכתב. ובראשם הא דאיתא גיטין ס' דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרן

(6) והך חניי דבי רבי מונתו אבית מדרשו של רבי גם אחר מותו והיו התלמידים נקראים על שמו, ובמו בית שמאי, דבי ר' ישמעאל עיי' לעיל פ"ב. והרב רש"ל בפרס-חמד חלק ז' ד' 164 לא השגיח כ"א על הירושלמי דשבת פ"ט הל' ג', ולכן הגיה מה שהגיה עיי"ש. אבל א"א לשכש כל המקומות אשר זכרנו.

בכתב דבי ר' ישמעאל חנא אלה אחת כותב ואי אתה כותב הלכות. וגם מה שהש"ס משנה הגי' פעמים רבות במשנה ואמר תני אסור במ' שבמשנה איתא מותר וכו', תני אין במקום שבמשנה איתא יש וכדומה, יש לשפוט שלא היתה להם המשנה בכחב.

ולעמוד על עיקר הדבר נקדים שגם אם היתה המשנה כתובה לא זזה מלהיות תורה שבע"פ, כי הלוא המשנה נאמרה לרוב בקיצור נמרץ, וא"א להבין מאמריה ולעמוד על בורים כ"א ע"פ רב המשמיע כוונתה ומפרש הסתום. וזה הוא אשר בינה לבין הברייתא הנקראת לרוב הלכה, הברייתא נשנה ברוב מקומות בהרחבת דברים, וירוח כל קורא בה (ועיי' ברמב"ם בהקדמתו לס' זרעים ד"ה אחר כן ראה להסתפק). וטוה שכוונת רבי היתה לכד לחבר ספר אשר בו הוא זכרון דברים להמעיינים, והרחבת הביאור היה נמסר כמאו בע"פ, ועל זה הפירוש אמרו דברים שבע"פ א"א רשאי וכו', וזה בעצמו ג"כ כוונת המאמר דחנא דבי ר' ישמעאל ואי אתה כותב הלכות כלי' ברייתות המפרשות המשנה. והנה להמשנה לא קמו בעלי מסורה אשר בנו וגדרו בעד הנוסחא הנמסרת להם, וכבר ראינו למעלה שהיו להם נוסחאות שונות; ולכן שינו לפעמים אסור במ' מותר וכו'. ובעיון יותר מורים גם השינויים כאלה שהמשנה היתה בכחב, כ"א היתה שגורה בפי כל ונפוצה על פני כל הישיבות בסיגנון „אסור“ היאך מחרץ תני „מותר“ ויכחיש כל לומדי המשנה בני' מותר? ועיי' ב"מ ח' אמר רב יוסף אמר לו ר' יהודה נהוי אנן דתנן המנהיג סופג את הארבעים וכו' ר"מ פוטר ומדאפיק שמואל וחני וחכמים פוטרין ש"מ רכוב לחוריה וכו' ואיך ערב שמואל את לבו לשנות המשנה הידוע בסיגנון זה לכלל? ועיי' ש"ק ט' סתני לי רב יהודה חבואה וכו' א"ל והא אנן תנן וכו' הא לן והא להו וכי ישמעו לו לשנות הידוע לכלל? מכל זה יש להקיש שהמשנה היתה כתובה אבל לא בהגהה מרובה כי עיקר הלימוד היה בע"פ, ולכן נקל לוטר שהסופר טעה והשמיט מ' אין או כתב מ' אסור במ' מותר (וטעויות או שינוי גירסאות כאלה הלוא נמצאו גם במשניות אשר היו כתובות לפני הראשונים רש"י ורמב"ם וכו' עיי' לקטן) או שכתב ר"מ במ' חכמים וכו'. וא"כ לחנם הרעישו איזה מחברים על רש"ג והרמב"ם, הלוא אם גם המשנה היתה בכחב עיקר הלימוד נשאר כמקדם בע"פ, ועצמות המשנה נמסרה כמאו מרועה לרועה?.

(7) וגם הברייתות היו לפעמים כתובות כלי' שכתבו איזה חכמים קצתן לעצמם, והן נקראות מגלת סתרים וכאשר העיר הרב רש"י. ועיי' פסחים ס"ד ע"ב ה"ד לעולם לא נתמנע אדם בעזרה חוץ מפסח א' וכו' והיו קורין אותו פסח מעוכן ה"ר פעם אחת ביקש אגריס המלך ליתן עיניו באוכלוסי ישראל וכו' ונמצא שם ס' ריבוא חגני כליה וכו' היה קורין אותו פסח מעוכב ע"כ. והמעין יבין בקל כי היו כאן ב' נוסחאות בכחב, הא' מעוכב, הב' נתחלף לה כ"ף בבי"ח, ושני המעשים היו ידועים, וכמטו האחד אל פסח מעוכב, והאחר אל פסח

נוסחאות המשנה הנמצאות בידינו.

ברבות הימים כאשר קמו מלכים בפרס אשר הרעו לישראל והכבדו עליהם עול הגלות והלכות נחמטו, נחיעצו חכמי הדור להביא החזרה שבע"פ על הספר וכתבו וחקרו ודרשו למצוא נוסחאות מיושרות של משנה כאשר יצאה מדי רבי ובית דינו, ולא שינו הנוסחאות ע"פ החירוצים וההגהות של האמוראים, והניחו אותן כאשר הן וכאשר יאות לכל מסדר ספרים קרמונים. ופירושי האמוראים והגהותיהם סידרו אצל המשנה, ומקומות מעטים יוצאים מן הכלל אשר הוגהו במשנה ע"פ הגהת הש"ס וכאשר יבוא להלן. ויש בידינו ג' נוסחאות: המשנה בתלמוד בבלי, המשנה בתלמוד ירושלמי, המשנה שבספרי משניות.

המשנה בתלמוד בבלי סדורה לסירוגין במסכתות אשר יש להן גמרא, והגמרא המפרשת המשנה השייכה לה נלוה אל המשנה ומפסיק בין משנה למשנה. ובמסכתות אשר אין להן גמרא — והן המסכתות דס' זרעים חוץ ממס' ברכות וס' טהרות חוץ ממס' נדה — המשניות מחוברות בלי הפסק.

המשנה בתלמוד ירושלמי מסודרת בדפוס הראשון לפרקים, כלו' בראש כל פרק ופרק באות כל משניות הפרק תכופות זו בזו בלי הפסק ביניהן, וכל משנה מצויינת במ' הלכה, ובמס' ברכות ובאיזה מס' אחרות לא נמצאה מ' הלכה לפני כל משנה. ואח"כ באה הגמ' החוזרת על המשנה, ומציינת הלי' א' ומפרשת אותה, הלכה ב' ומפרשת אותה וכן לכל הלכה והלכה. ולפעמים בא בגמ' הלכה א' הלכה ב' בלי שום מאמר המשנה, ולפעמים הוכאו בהציון איזה מלות מהמשנה כאשר הוא בציוני תלמיד בבלי. ומס' ברכות יוצאת מן הכלל, המשנה טובאה לרוב בשלמות בהציון, והיא משונה לפעמים בנוסחתה מן המשנה בראש הפרק עיי' לקמן⁸). ואין בידינו משנה בתלמוד ירושלמי כ"א בד'

מעובין. וכן כתובות ס"ז מלח ממון חסד ואמרי לה חסד והוא מאבות ד"ג פ"ז. — ועיי' רש"י ב"ם קי"ד ע"ב ד"ה ורבא אמר הכי קאמר ח"ל לא טעי תגא במאי דאתניי חייב להתזיר לאוסופי ולמיסר אינו חייב להתזיר אלא ודאי אינו חייב להתזיר נמי אתנייה והכי קאמר וכו'. ושכח ותיסר ודילג מהחייב להתזיר באיגז חייב להתזיר ע"כ, והנה אך לכד בכתב יש למצוא דילוג משורה לשורה בתיבות החזרות, והרי לך דעת רש"י שהברייתא זאת היתה כתובה. — והנה הראשון אשר הרעיש על הרמב"ם הוא הרב מהר"י חאגיך בהקדמתו לספר עץ חיים, ואחריו הלכו איזה חכמי זמננו ומהם הביאו ראיות נגד דעת הרמב"ם מדיקים אשר קצתם אין להם יסוד כלל. ושערי החשובה לא נגעלו, ומכח איזה דיקן או קושיא אין להכריע בענין זה.

8) הירושלמי גרסם בראשונה בווענקציא דפוס דניאל באמבערג, בלי שנת הדפוס. וממנו גרסם שנית מלה במלה בקראקא שנת שמי"ז עם פי' קצר מאוד, ולא נודע שם המכתב ואח"כ

סדרים ורעים מועד נשים נויקין, ובס' נויקין נפקדו מס' עדיות ואכות; ובס' קדשים אין כידינו לא המשנה ולא החלמוד⁹, ובס' טהרות אין בדינו מהמשנה כ"א ד' פרקים הראשונים מסמ' נדה¹.

המשנה שבמשניות מביאה בלי הפסק כל ששה סדרים.

ונחזור עתה בפרט על אלה הנוסחאות והצטרפותן זאח לזאת. נוסחח המשנה לא הובאה לפעמים בש"ס כצורסה ולפעמים חוסיפו עליה איזה מלות או קצרו, וכבר העירו החו' על זה בהרבה מקומות². ולפעמים נמצא המשנה מוגה ע"פ הגהת הש"ס. עיי' עירובין פ"א מ"ג רחבה כדי לקבל אריח ובריאה וכו' והוא ע"פ מה ששנאו רב שם י"ד (עיי"ש בחו'). סוטה פ"ג מ"ג כאילו לומדה חפלות, והנוסחא הישנה היחה לומדה חפלות (עיי"ש בחיו"ט). ננעים פי"ב מ"א כל הבתים מטמאים בנגעים חוץ משל נכרים, ועיקר הגי' הישנה (עיי"ש בר"ש) אלא משל נכרים. — ולפעמים הובאה המשנה בש"ס במסכתא מן המסכתות בנוסחא אחרת מאשר היא במקומה עיי' יומא י"ד ופרה פי"ב מ"ג, יומא מ"א ומס' פרה פ"ג מ"א, כריתות ט"ו ומכשירין פ"א מ"ה³. ולפעמים השינויים הם מכה אשיגרא דלישנא, ולפעמים נראה לעין שנוסחח החלמוד היחה משונה מנוסחח המשנה כאשר היא לפנינו. — והנה גם אחר חתימת המשנה והגמרא מידי האמוראים והגאונים ככתב נמצאו עוד שינויי נוסחאות המשנה למפרשי המשנה. עיי' ר"ש פאה פ"ו מ"ב שכחב,, ומשנתנו לא מצינו בעדיות⁴ והיא לפנינו משנה ערוכה עדיות פ"ד מ"ד, והרמב"ם והראב"ד פירשו אותה שם. — ועל המשנה ננעים פ"ד ח' העיד הכ"מ פ"ד מהל' טומאת צרעת הל' ה' שלא היתה

נדפסו חלקי היהושלמי בד בבד, ס' ורעים עם מס' שקלים באמשטיילדס שנת ת"ע עם פי ר' אליהו פולדא, וס' מועד ונשים עם פי' קרבן עדה (דעסויא תקי"ב, בעדליק חק"ייט) וס' נשים ונויקים עם פי' פני משה (אמשטרדס חקט"ו, ליוורנו חק"ל), ס' מועד עם קרבן עדה ושלום ירושלים (חיקן שנת חקפ"א) ועוד נדפסו איזה מסכתות. ובכל הדפוסים אלה לא הדפיסו כל המשנה בראש הפרק ולא יפה עשו בזה, גם השמיטו ד' פרקים האחרונים מהמשנה דמס' שבת וגרעו הרבה בזה. כי יש שם גי' משונה מגי' הבבלי וכמו שיבוא בש"ס. והגזע בכל אלה הדפוסים הוא הס' ורעים ד' אמשטיילדס; שם שינו והגיהו ועיחתו כאות נפשם וכאות המפרש רא"פ, והספר זה הוא בר סמכא כלל. — ואני הכותב ראיתי יהושלמי כ"י באוניפקרטיטעט לידען במדינת האללאנד. וכבר הודעת קצת תארו וטבעו במאנאטשטר. יאהרג. 6.

(9) ולנוכח עיני הרמב"ם היה עוד יהושלמי לס' קדשים כנודע מהקדמתו לס' ורעים.

(1) להראשונים היה מס' נדה ירושלמית בשלמות עיי' תו' נדה ס"ו ע"א ד"ה ותבדוק שמביאין היהושלמי פ"ז דנדה.

(2) עיי' תו' סוכה י"ח ד"ה אין ושם כ"ד ד"ה ר' יהודה ובמ"א. ח"ל ר"ת בהקדמתו לס' הישר: עוד תמצא משניות דטהרות ורעים כשמביאין אותם בתלמוד מחברים ומקצרים אותם כי היא תחילה שבת מים הניתין והניצפין אינן בכי זיהן וכי האי דשליה ע"ז דר"א אומר ספק ביאה טהור ספק מנע טומאה טמא וכי האי דקשרו בדבר המעמידו.

(3) וכבר העיר ר"פ בהגהותיו לש"ס ברוב מקומות על השינויים אלה.

להרמב"ם בנוסחתו. — ובנגעים שם פי"א מ"ו הגי' להר"ש והרע"ב מציל את המטלית, ולרבינו הלל' וכן בח"כ הגי' שורף (עיי"ש בתיו"ט). — וכן נמצאו שנויים אין מספר בס' זרעים וטהרות, ולא לכד באלה הסדרים אשר למדו אותם אך לפרקים, גם במסכתות אשר יש להן גמרא והן גם להלכתא נמצאים שינויי נוסחאות להראשונים. עיי' סוכה פ"ג מ"ז כדי שיאחו שנים בידו אחת כן היא גי' רש"י, והר"ן הביא גי' ישנה כדי שיאחו שניהן בידו אחת. — גיטין פ"ט מ"ח וכן היו נקיי דעת עושין וכו' עיי"ש בחו' ל"ד וד' פ"ח שינוי גי' בזה. — ועיי' ב"מ ס"ב ע"ב תו' ד"ה והתניא הגי' במשנה ד' ע"ב שם. — פסחים פ"ב מ"א יש שינוי גי' במ' אף (עיי' מג"א ריש סימן חמ"ה). — וגדולה מזה מצינו הגי' להרמב"ם בפירושו ליבמות פ"ט מ"א כשר שנשא כשרה ויש לו את חלל וכו' (וכן הגי' בירושלמי) ומהש"ס שם פ"ד ע"ב מוכח בהדיא שהגי' במשנתנו היא חלל שנשא כשרה ויש לו את כשר וע"ש כנ"י. ובלתי ספק היה להרמב"ם גי' אחרת גם במשנה גם בגמרא.

והנה במשנה בכבלי מצוא לפעמים כחוב על הצד „נ"א". ואלה נ"א והגי' הכתובה שם לא יצאו מידי הראשונים כי באמת בדפוסים ישנים לא נמצאו, ואך' חדשים מקרוב באו אשר עמדו על הדפוס הם העתיקו על הצד נ"א ושינו הגי' אשר מצאו⁴). — עוד יש לדעת כי המשנה אשר לה גמרא היא לרוב מדויקת יותר מהמשנה אשר אין לה גמרא, ובפרט מס' טהרות אשר אין לה גם גמרא ירושלמית. ונוסחת המשנה אשר הובאה ברב אלפסי היא לרוב העיקרית.

המשנה שבירושלמי היא משונה לפעמים מאשר היא בציון וכמו שזכרנו. גם כתבנו לעיל שהיו בה מקדם נוסחאות שונות. וראה זה חדש הוא שלפעמים נראה המשנה שבירושלמי מוגה ע"פ מסקנת הכבלי, עיי' סוטה פ"ד מ"ג בירושלמי וב"ה אומרים לא שותות ולא נוטלות כתובה, והוא ע"פ מסקנת הש"ס יבמות ל"ח ועיקר גי' המשנה היא או שותות או נוטלות כתובה עיי"ש. — ועיי' סוטה פ"ח מ"ו בכבלי שתחילת ניסה נפילה והש"ס שם מ"ד מגיה שתחילת נפילה ניסה, ובמשנה ירושלמית איתא שתחילת נפילה ניסה. — ועיי' שבת פכ"א מ"ג בכבלי ב"ש אומרים מגביהין מן השלחן עצמות וקליפין וב"ה אומרים נוטל את הטבלא כולה ומנערה ובש"ס שם קמ"ג איתא אמר רב נחמן אנו אין לנו אלא ב"ש רבוי יהודה וב"ה כר"ש, ובמשנה שבירושלמי איתא בה"א מעבירין מעל השלחן עצמות וקליפין ובש"א מסלק את הטבלא כולה ומנערה. ואפשר שהיו באלה ב' המשניות נוסחאות ישנות, האחת

4) הש"ס בבלי נדפס בראשונה העניציוא שנת ר"פ עיי' Wolf Biblioth. Hebr. T. 2. p. 896. ותחת ירי יש הש"ס אשר נדפס באמסטרלדם שנת אר"ף, ולא נמצאו שם הנך ג"א. ואך איהו ג"א הן ישנות הזבואו לפעמים בחי"ט.

ירושלמית כחקנה והאחה בבליה אינה מונה והש"ס מישב אותה על נכונה. והל' של רב נחמן אנו אין לנו אלא וכו' מורה קצת על ב' נוסחאות, וגם בחוספחא שבת פ"ו איתא כג"י הירושלמית.

המשנה שכספרי משניות היא לפעמים בנוסחתה כג"י המשנה בכבלי ולפעמים כג"י המשנה בירושלמי. והנ"א הנמצאות בה הן ג"כ מידי מדפיסים אחרונים⁵). וגם בס' טהרות המשנה שבמשניות היא משונה לפעמים מן המשנה שבגמרא, ונראה שהיא מועתקת במקומות אלה מן המשנה ירושלמית אשר אברה באורך הימים. — וכידי קצת המפרשים הראשונים (וגם בידי קצת האחרונים) היתה ג"כ משנה מנוקדת⁶). — ולא נודע העת מתי יצאה המשנה שבמשניות בפני עצמה (ורחוק להאמין שהיא היא אשר יצאה סרבי).

ובענין הצטרפות המשנה בבליה וירושלמית כבר זכרנו שנסחאותיהן הן לפעמים משונות זו מזו. ויש עוד להעיר על ל' המשנה בהנך ב' נוסחאות. הנה ידוע שהירושלמי יש לו בכלל לשנא קלילא, ולכן משמיט הא"לף בראש החיבה כמו ר' בא במקום ר' אבא, בון במ' אבין, סר במ' אמר, לא במ' אלא וכו' וכן משמיט ה"א לפני ו"ו נח נסחר, וגם בא הרכה פעמים ו"ו נח נסחר במ' אל"ף וכו'. וזה ימצא ג"כ במשנה ירושלמית: ר' לעזר במ' ר' אלעזר, ר' יודא או ר' יודה במ' ר' יהודה, לוכל במ' לאכול וכו'. ורוב שמות עצמיים הבאים בכבלי באל"ף בסוף הם בירושלמי כה"א: עקיבה חנניה וכו'. — והמשנה בבליה היא על הסדר הנהוג בש"ס בבלי והוא קרוב ללשון המקרא, אלעזר, יהודה, לאכול וכו'. ועוד בניה המשנה בבליה ע"פ דרכי הלשון אשר קבעו להם אחר החיטת ספרי קודש (ונדבר מזה א"ה בחלק ג') והמשנה ירושלמית יש לה לפעמים בזה דרך אחרת; ולכן אמרו ב"ק ו' על ל' המשנה חב המזיק ולא חני חייב (וכמו שבנו זה השורש בימי המשנה והתלמוד) האי חנא ירושלמי הוא דחני לישנא קלילא. וגם בענין הכתיבה במלאים וחסרים יש חילוף בין המשנה ירושלמית למשנה בבליה. המשנה ירושלמית כותבת לרוב נח נסחר גם אחר הנועה קטנה, כמו שניים, עביון, חיורע שניטיבה נדיירה וכו', והמשנה בבליה שומרת סדר הלשון לכן בא בה שנים, עביון, חורע, שניטיבה נדיירה וכו'.

(5) הנה יש חתה ידי המשנה הנדפסת בראשונה עם פי הרמב"ם והיא בבית אגוז הספרים של העקינאר, והיא ישנה עד מאוד ולא נמצאת כ"א לאחד בעיר ושנים במשפחה. וכסוף ס' קדשים אשר נדפס מחמת איה טיבה אחר ס' טהרות נמצא: „והיתה השלמות יום ג' יא' לחדש אייר רנ"ב לאלף הששי פה נאמולי". ושם נרשם ג"כ שם המדפים „יהושע שלמה איש שונצינו". והמשנה זאת משונה לפעמים בנוסחה מהנוסחאות אשר היא לפנינו, ונרשים עליה להלן במלות משנה ד"ר (דפוס ראשון).

(6) מדר"ם מרטנבורג במהדושו למ' טהרות אשר העתיק התי"ט (ע"י בהקדמתו לס' טהרות) מביא הרכה פעמים המשנה המעקרת. וגם כעל תי"ט מרשים לפעמים עליה. וה"י קנייאה מעיד בספרו מצרף לחכמה ד' י' שראה משניות בכ"י עם הנניעת.

עוד יש חילוף בהברה בין המשנה ירושלמית לבבלית, והחילוף זה נובע מההבדל בני גלילאי, אשר היא רפויה ומהבדל הבבליים והיא חזקה. הגלילאי מרפין החי"ת והעי"ן, וכן מבטין לפעמים הבי"ת כמו וי"ו, וכן הפ"א כמו וי"ו או בי"ת, מ"ם כמו בי"ת; והבבליים שומרים המבטא הראוי להחיכות¹). והמשנה שבמשניות הולכת בענין הכתיבה וההברה בעקבות הבבלי.

והנה השינויים בכתב והברה אינם נובעים מנוסחאות קדמוניות שונות כ"א מידי הסופרים לפי מה שהיו בני א"י או בני בבל. ואפשר שהשינויים במלאים תחת חסרים יצאו מידי סופרים אחרונים אשר הרגילו בזה, כדוע לקוראי כ"י, ומהמשנה בבליה אשר נדפסה לרוב וכן המשנה שבמשניות תקנו והסירו המלאים נגד דרכי הלשון. ולמען יבין הקורא שינוי הנוסחאות בין הבבלי והירושלמי והמשנה שבמשניות הצגנו פה (אף שעיקר מקום השער הוא בחלק ב') השינויים הנמצאים בנוסחאות אלה בס' זרעים כפי סדר המסכתות, וגם השינויים הנמצאים בהנוסחאות אשר היו לפני המפרשים הראשונים. ולא רשמנו השינויים בין בבלי וירושלמי במלאים וחסרים, כן בס' שבירושלמי איתא לעזר לוכל וכו' כי כל אלה מובנים מעצמן ממה שזכרנו.

ברכות פ"א פ"ב.

פרק א' משנה א' ולא זו בלבד אמרו. כן הוא במשנה בגמ' בבליה וירושלמית (אך במשנה ירושלמית איתא לא ובציון ולא עיי' לקמן); ובמשנה שבמשניות ולא זו בלבד אלא, ובמשנה דפוס ראשון לא זו בלבד.

ש. ש. אלא כל מה שאמרו חכמים כן, הוא בס' בבליה ובמשבט"ש. אבל בירושלמי ובמ' ד"ר אלא כל שאמרו.

ש. ש. הקטר חלבים ואיברים מצותן וכו' כן הוא במשבט"ש ובמ' ד"ר ובמ' בבליה וירושלמית, אך בירושלמי איתא בהציון: ולא זו אלא וכו' הקטר חלבים ואיברים ואכילת פסחים וכו' תני אכילת פסחים מאן השחר, אנן תנינן אכילת פסחים אית דלא תני אכילת פסחים מאן תנא אכילת פסחים רבנן ומאן דלא תנא אכילת פסחים ר' אליעזר (עיי' בבלי ס'). הנה לך בבירור שבמ' ירושלמית היתה הגי', ואכילת פסחים" ובכל מקום דאיתא בירושלמי אמחנ' אנן תנינן הכוונה הוא אמשנה כאשר היא לפנינו, (עיי' לעיל ד' 217 אמשנה דפאה פ"ג א' ושבת פ"ד מ"א). והסופרים הגידו והשמיטו במשנה הנך חיכות ואכילת פסחים. — וע"ע שם בירושלמי אמר רב חונה וליח אכילת פסחים אפי' כרבנן דחנינן הפסח אחר חצות מטמא את הידים, ובוה הגי' ואכילת פסחים היא אליבא דכולי עלמא.

(7) ועיי' בספרנו פארשטודיקן צו דער זעפטאנגיטא §. 19. כי שם הרחבת הדיבור בזה.

ש"ם. מ"ב. בין תכלה לכרחי. בכלי ד' ט' ובמשבט"ש וד"ר. ובירושלמי בין תכלה לכרחן וכן הוא בהציון.

ש"ם. וגומרה עד הנץ החמה כן הוא בכבלי, ובמשבט"ש וד"ר. ובמ' ירושלמית ר"א אומר בין תכלה לכרחן עם הנץ החמה, ובציון לכרחן עד הנץ החמה.

ש"ם. כאדם הקורא בתורה, משנה בכלית ובמשבט"ש. ובירושלמי ובמש' ד"ר כאדם שקורא וכו'.

ש"ם. מ"ג. בכלי ד' י' בש"א בערב וכו' יטה ויקרא יעמוד וכה"א קורא וכו' חמיד בל' יחיד, ובירושלמי יטו יקרו יעמדו, קורין בל' רבים, וכן הוא במ' ד"ר (וגם ש"ם "יקרו") ובמשבט"ש יטו יקראו ויעמדו ובדברי ב"ה ל' יחיד כל אדם קורא.

עוד ש"ם אמר ר"ט אני הייתי וכו' כל זה אינו במשנה ירושלמית, אבל נראה בבירור שנפל מחמת שניאת הסופרים, כי בהציון בא סחני אמר ר"ט אני הייתי וכו' כאשר הוא במשנה בכבלי.

ש"ם מ"ה אמר ראב"ע כן הוא בכל משניות שלנו, ובמ' ירושלמית אמר להן ראב"ע.

ש"ם כל ימי חייד להביא לימות המשיח כן הוא בכל משניות שלנו, אבל במשנה ירושלמית וכן בהציון כל ימי חייד העולם הבא להביא לימות המשיח. וזה דבר חדש כי לפי גי' הירושלמי עה"ב וימות המשיח אחד הוא, ומהש"ס שלנו יצא מכמה מקומות בבירור שימות המשיח ועה"ב מובדלין זה מזה וכאשר האריכו בזה המפרשים.

פ"ב מ"א אם כיון לבו יצא במשנה בכלית ד' י"ט. ובמשבט"ש ובמ' ד"ר ובמ' ירושלמית מוסיף ואם לאו לא יצא.

מ"ב כדי שיקבל עליו כן הוא במשנה בכלית ובמ' ד"ר ובמש' ירושלמית. ובמשב"ש אלא כדי שיקבל, ובציון בירושלמי אלא שיקבל, ונראה שהמשנה שבמ"ש מורכבת מן המשנה ירושלמית ומן המשנה שבציון.

מ"ג הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא ר' יוסי אומר וכו' כן הוא בכל משניות שלנו ובמשנה ירושלמית ובציון ש"ם הובא המשנה בזה"ל: הקורא את שמע ר' יודא אומר יצא ר' יוסי אומר לא יצא קרא ולא דקדק באותיותיה ר' יוסי אומר יצא ר' יהודה אומר לא יצא וכו' רב אמר הלכה כדברי שניהן להקל דלכן מה כן אמרין (כלו בלאו הכי מאי הוי אמרין, ולמה ל' לרב להשמיענו זאת) סתמה ור' יוסי הלכה כסתמא, ר' יוסי ור' יהודה כר' יוסי ומה צריכה למיטר רב הלכה כדברי שניהן להקל אלא בנין שמע דתני לה ר' חייא בשם ר' מאיר לפום כן צריך למיטרא הלכה כדברי שניהן להקל ע"כ. והנה כל זואה ישחומם על הערבוב שיש כאן, הציון מביא המשנה הקורא את שמע וכו' ר' יודא אומר לא יצא, והש"ס מקשה ארב דלכן וכו' סתמה ור' יוסי הלכה כסתמא, הרי שלא היה לפני המקשן הגי' במשנה

ר' יודא אומר יצא, וגם לדברי המתרץ בנין דחני לה ר' חייא בשם ר"פ וכו' הגי' ר' יודא אינה נכונה (ורא"פ מכיא במשנה ר"מ אומר יצא, ולא הועיל כלום, דהמקשין ודאי לא היה גורם במשנה לא ר"ס ולא ר' יודא. גם שנה בזה עד מאוד שלא הביא המשנה כאשר היא בירושלמי בראש הפרק ושם לא נזכר לא כ"ס ולא ר"י). והנראה ברור שהמשנה אשר בציון בירושלמי היא משנה ר' חייא, וצ"ל בש"ס ירושלמי בנין מה דשמע דחני לה ר' חייא בשם ר' יהודה, וכן מוכח עוד מדהוא דלקמן בירושלמי שם מתניתא לר' יודה דהגי' היא ר' יהודה וכן הוכח בש"ס בכלי כרכות ט"ו הקורא את שמע ולא השמיע לאונו יצא דברי ר' יהודה, וכן מוכח מסוגיא דברכות ומגילה י"ט שהיה ידוע להם שהך ח"ק דר' יוסי הוא ר' יהודה. — והך סימרא דרב והקושיא והתירוץא דירושלמי שייך למשנה השנוייה בראש הפרק ועי' לקמן בסוף מס' זו. — והנה ב' נוסחאות אלה נשתרכבו ג"כ כבבלי, במחנה ד' ט"ו איתא הקורא וכו' יצא כלי שם אומר ובש"ס שם דתנן הקורא וכו' יצא דברי ר' יהודה, ואפשר שם' דתנן טעות וצ"ל דתניא (ובמשנה שבגמ' שם נרשם על הצד ס"א דברי ר' יהודה), ונראה שהאחת היא משנה רבי והאחרת היא הך נוסחא שנית בירושלמי והיא משנה ר' חייא.

שם מ"ה ומעשה בר"ג שנשא אשה וקרא לילה הראשונה אמרו לו וכו' שחתן פטור מק"ש, כן הוא במשנה בבבלי. ובמשנה ירושלמית מעשה וכו' וקרא לילה הראשון שנשא וכו' שחתן פטור מק"ש לילה הראשון. ובמשב"ס מעשה בר"ג שקרא בלילה הראשון שנשא וכו' שחתן פטור מק"ש בלילה הראשון. ובמ' ד"ר וכשנשא ר"ג את אשתו קרא לילה הראשונה שנשא אמרו לו וכו' שחתן פטור מק"ש לילה הראשון.

שם מ"ו מ"ו למדתנו רבינו כן הוא במשנה בבבלי. ובמשב"ס ומ' ד"ר לא למדתנו זכו. ובמ' ירושלמית רבינו לא כך לימדתנו. ובציון שם אמשנה ר' למדתנו רבינו, ואמשנה ז' לא לימדתנו רבינו. — שם מ"ו שאין מקבלין תנחומין על העבדים, ובמשנה ד"ר מוסיף: ועל השפחות.

פ"ג מ"א מי שמתו וכו'. לדעת רש"י הוא פרק ד' וחפלת השחר הוא פ"ג עיי' חו' י"ז ד"ה מי שמתו אבל ככל הנוסחאות שלפנינו מי שמתו הוא פ"ג.

שם פטור מק"ש ומן החפלה ומן התפילין כן הוא במשנה שבגמ' ובמשב"ס ובמ' ד"ר. ובמשנה שבג' יש עוד ,, ומכל מצות האמורות בחזרה" ולא נמצא בכל שאר הנוסחאות, ותלמיד ר"י כתבו שכן הוא בס' מדויק. ומדברי החו' ד"ה אלו ואלו נראה שלא היו גורסין ומן החפלה וכן הוא במ' ירושלמית וכן הבין החי"ט, אבל המעין בש"ס שם יראה שהגי' הנכונה במשנה ירושלמית היא פטור מק"ש ומן החפלה, ולא

גרסינן כלל במתני' ומן החפילין. דהכי איתא בש"ס ירושלמי שם מי שמתו מוטל לפניו וכו' תני ומן החפילין אבל ביום א' אינו נוהן חפילין וכו' הרי לך שהירושלמי לא גרס במשנה ומן החפילין; אם לא נאמר שנפל טעות בגמ' וצ"ל ומן החפילה, אבל מן ההמשך אבל ביום א' וכו' נראה שהגי' כאשר היא במשנה שם עיקרית.

שם אה שלפני המטה וכו' אה שלפני המטה צורך בהם פטורים ואה שלאחר המטה צורך בהם חייבין, כן הוא במשנה שבגמ' והוגח ע"פ רש"י. אבל במשכ"ש ובמ' ד"ר ובירושלמי הגי' אה שלפני המטה ואה שלאחר המטה אה שהמטה צורך בהם פטורין ואה שאין המטה צורך בהם חייבין וכמו שהביאו התו' ד"ה הכי. והגי' זאת היחח לפני הרמב"ם בפ"י למשנה ובחיבורו הל' ק"ש פ"ד.

פ"ד מ"א ושל מוספין וכו' ר"א עד ו' שעות כבר כסבו התו' כ"ז ד"ה ת"ש שהך מאמר אינו במשנה לפי הספרים הישנים ועיי' בתיר"ט. ובמ' ד"ר איתא להך מאמר במשנה, אבל מהרמב"ם בפירושו נראה שלא גרס ליה.

שם מ"ב מה מקום וכו' כן הוא בכל הנוסחאות בכליות וירושלמית, אבל בציון בירושלמי שם מה טיבה.

שם מ"ד ר' יהושע אומר המהלך מקום סכנה מחפיל תפלה קצרה כן הוא בבלי ובמשכ"ס, אבל בירושלמי במשנה ובציון חפלה קצרה מעין שמונה עשרה.

שם אה שארית ישראל, כן הוא בנוסחאות שלנו, ובירושלמי במשנה ובציון אה ישראל, ובציון מוסיף אחר בא"י שומע חפלה ומ', "וחחננים", אבל במשנה ירושלמית איתא לבד "שומע חפלה" כאשר הוא בנוסחאות המשנה בבבלי ובמשניות וד"ר.

שם מ"ה ירד ויחפיל, כן הוא בבלי (כ"ח) אבל במשכ"ס ובמ' ד"ר ובירושלמי "ירד" (בלא ויחפיל). — (מ"ו איתא בירושלמי במשנה היה רוכב במספניה והוא טעות נראה לעינים, ונתחלף במ"ה היה רוכב על החמור.)

פ"ה מ"א כדי שיכונו לבם לאביהם שבשמים, כן הוא בבבלי (ד' ל') וירושלמי, אבל במשכ"ס ומשנה ד"ר כדי שיכונו לבם למקום. שם מ"ב בבבלי (ל"ג) ושאלה בברכת השנים, אבל במשכ"ס ובמ' ד"ר ובירושלמי הגי' ושואלין הגשמים וכו' (ובציון בירושלמי ושואלין גשמים). —

עוד שם ר' אליעזר אומר בהודאה כן הוא בכל נוסחאות בכליות. וכן הוא לקמן בגמ' ל"ג. וכן מוכח נדה ח'. ובירושלמי במשנה ר' יהושע אומר בהודאה והוא ט"ס. ובציון שם ר' אליעזר וכן הוא שם בש"ס ירושלמי.

מ"ג האומר על קן צפור וכו' כן הוא בכל נוסחאות בכליות וירושלמיות וכן נראה שהיחה נוסחת רש"י ורמב"ם בפ"י למשנה, אבל בר"ף

וברא"ש הובא המשנה בזה"ל האומר יברכך טובים הרי זה דרך המינוח האומר וכו' ועיי' בתיו"ט ובהגהת ר"פ. — וע"ע בירושלמי שם בש"ס אית תניי תני על (קן צפור) ואית תניי תני עד.

שם מתחלת הברכה שטעה בה, כן הוא בכל נוסחאות בכליות. אבל בירושלמי שטעה זה (וע"ז ציינו נ"א בעד המשנה).

פ"ז מ"א חוץ מן הפת שעל הפת הוא אומר, כן הוא בכל נוסחאות בכליות, ובירושלמי חוץ מן הפת הוא אומר, ונראה שמלות שעל הפת נשמטו ע"י שגיאת הסופר אשר טעה בחיבות הדומות „הפת“.

ס"ג על החומץ ועל הנובלות ועל הגובאי, כן הוא בבבלי ובמשב"ם ובמ' ד"ר. ובירושלמי במשנה ובציון על החומץ ועל הגובאי ועל הנובלות (ובמשנה שם הטבלות הוא טעות הדפוס). — עוד הוסיפו במשנה בבבלי ובמשב"ם על החלב ועל הגבינה ועל הבצים אומר שהכל, וכתבו בצדה נ"א, ולא מצאתי עד עתה מקור הנוסחא, ובירושלמי ובמשנה ד"ר אין זכר לה, וגם התיו"ט לא הזכירה.

מ"ד היו וכו' אם יש ביניהם וכו' עליו הוא מברך, בבבלי מ' וירושלמי בציון המשנה. ובמשב"ם ובמשנה בירושלמי מברך עליו.

ס"ו היו יושבין, בבבלי מ"ב וכן הוא בירושלמי במשנה ובציון. ובמשב"ם ובמ' ד"ר היו יושבין לאכול ועיי' בהגהת ר"פ למשנה שבגמרא.

ס"ח ברכה אחת, כן הוא בבבלי ובמשב"ם ובמשנה ד"ר ובציון שבירושלמי. ובמשנה בירושלמי ברכה א' מעין שלוש, והנך ב' חיבות מעין שלוש הן מוסגרות בב' הצאי לבנה במשנה בבבלי ובמשב"ם וכתוב בצדו נ"א, ונראה שהן לקוחות מהמשנה בירושלמי.

שם בורא נפשות רבות, כן הוא במשב"ם ובמשנה בירושלמי; אבל במשנה בבבלי ובמשנה ד"ר ובציון שבירושלמי נוסף עוד „והסרונון“. ובציון בירושלמי איתא ר' יהודה אומר בורא נפשות וכו'. וזכודאי בעל המאמר הוא ר"ט כאשר הוא במשניות שלנו וגם במשנה בירושלמי, עיי' מבולתא פ' בשלח פ"ד חוספתא ברכות פ"ד. ונראה שצ"ל ר' יהודה בשם ר' טרפון, ומצינו בהרבה מקומות שר"י אמר בשם ר"ט, וכמו שכחבנו לעיל פרק ב' (מאמר ר' יהודה). והנה בעירובין י"ד הובא הקבא ונוסף עוד „על כל מה שבראת וכו'“ וכבר הערנו לעיל שהוספות כאלה לכאור יצאו מידי בני הישיבה, ואינם בכלל שינוי נוסחאות.

פ"ז מ"ג (בבלי מ"ט) ברבא והוא אומר ברכו כענין שהוא מברך כד עונים וכו' עד על המזון שאכלנו כל זה חסר בירושלמי במשנה. — גם יש במשנה זאת שינוי קצת בין המשנה שבבבלי ובין המשב"ם בירושלמי במ' הוא אומר, וגם במשנה שבג' הוא שלא בדיוק עיי' ש. מ"ד וכן ארבעה וכן חמשה ששה נחלקין כן הוא בכל הנוסחאות שלנו, אבל במשנה בירושלמי וכן ארבעה וכן חמשה וכן ששה נחלקין והוא ט"ס ושיבוש נמור.

פ"ח מ"א ובה"א מוגין אח הכוס כן הוא בכל הנוסחאות שלנו
ובירושלמי מוסיף „חחילה“.

מ"ו אין מברכין לא על הנר ולא וכו' (חמיד בבי שלילות) אבל
בירושלמי אין מברכין על הנר ועל הבשמים של גוים, ועל הנר ועל
הבשמים של טחים, ועל הנר ועל הבשמים שלפני ע"ו. — והנה
במקום „שלפני ע"ו“, וכן הוא במשכ"ם, הבבלי גורס של ע"ז וכן הוא
במשנה ד"ר.

מ"ז כדי שיחעכל וכו', כן הוא בבלי ובמשכ"ם וכבר העיד החי"ט
יומא פ"ד מ"ג שלפעמים הגי' מעוכלות ופעמים מאוכלות. והוא העיקר כי
השורש הוא אכל. ובירושלמי במשנתנו עד שיחאכל, וכן במשנה ד"ר,
אבל ביומא גם בירושלמי מן המעוכלות (ובמשנה ד"ר לא גרס לח
כלל שם עיי' חיו"ט יומא שם, ובחמיד סוף פ"א איחא במשנה ד"ר
מן המאוכלות).

מ"ח עד שישמע כל הברכה, במשכ"ם ובמשנה ד"ר וירושלמי,
ובמשנה שבגמ' מוסיף „כולה“.

פ"ט מ"ב ברוך שכחו וגברתו, כן היא בבבלי, אבל במשכ"ם
ובמ' ד"ר ובירושלמי ברוך שכחו מלא עולם (ובציון בירושלמי מלא
העולמים).

ושם ועל הרעמים ועל הרוחות ועל הברקים, בבבלי, ובמשכ"ם
ובמ' ד"ר ובירושלמי ועל הרעמים ועל הברקים ועל הרוחות, והוא
מסודר יותר כי רעמים וברקים שייכין זה לזה.

שם ברוך עושה בראשית, כן הוא בבבלי ובירושלמי ובציון ובש"ס
ירושלמי ובמ' ד"ר, אבל במשכ"ם עושה מעשה בראשית.

שם חרואה את הים הגדול אומר ברוך שעשה את הים הגדול
בזמן שרואה אותו לפרקים, כן הוא בכל נוסחאות המשנה. אבל בציון
בירושלמי איתא: רי"א הרואה את הים הגדול יאמר ברוך שכרא את
הים, בזמן שרואהו לפרקים אומר ברוך עושה בראשית.

שם על בשורות רעות כן הוא במשנה שבגמ' ובמ' ד"ר, ובמשכ"ם
ובירושלמי במ' ובציון שמועות רעות.

שם כיצד היתה אשתו וכו' כן הוא במשכ"ם ובמ' ד"ר ובירושלמי,
ובמ' בבבלי חסר מל' „כיצד“.

שם שלא תהא בחוך ביתי וכו', בבלי וירושלמי (וירושלמי שלא יהיה),
ובמשכ"ם ובמ' ד"ר שלא יהיו אלו בני ביתי.

מ"ד נוחן הודאה על שעבר בבלי ובמ' ד"ר, ובמשכ"ם וירושלמי
נוחן וכו' לשעבר. — עוד בבלי וצועק לעחיד, ובמשכ"ם וירושלמי ומ'
ד"ר לעחיד לבוא.

מ"ה ד"א בכל מאוחד בכל סדה וסדה וכו' הוי סודה לו, בבלי,
אבל במשכ"ם ובמ' ד"ר ובירושלמי בכל סדה וכו' הוי סודה לו
סאוד סאוד.

שם ב"מ' ירושלמית איתא לכד והנה בעונו עד ויאמר לקוצרים ה' עמכם ר"נ אומר, וכל שאר המקראות המובאים בנוסחאות שלנו חסרו מט' ירושלמית. ועיי' בבלי ס"ג שמפרש הש"ס מאי ואומר וכי זאפשר שהנך מקראות נפלו בט"ס מט' ירושלמית.

שם ר"נ אומר הפרו וכו' משום וכו', בכלי, אבל במשכ"ס ובמ' ד"ר ירושלמית חסר מ' משום, ואפשר שהוסיפו מ' משום מחוץ תק דבא בבלי ס"ג האי קרא מרישא לסיפא מדריש וכו'.

ונחזור עוד על נוסחאות הירושלמי במס' ברכות. רוב המשניות טובאות בשלמות בהציון (בפסקא) ובפרט במקום שיש בהציון שינוי מהנוסחא במשנה. ואך לפעמים באים קצת דברי המשנה ומסיים במ' וכו'. ולפני הציון בא מ' מתני' (ואו באה המשנה בשלמות) ולפעמים פיס' (וחפיסקא לפעמים גם אחמשנה אשר בציון עיי' פ"ב אמשנה חקורא את שמע ולא השמיע לאונו), ובפ"ט נמצא „הלכה" בלי שום פיסקא ושייך להמשנה כיצד היחה אשתו מעוברת וכו' עיי"ש. — נראה שהיו לפני מסדרי הש"ס ב' נוסחאות האחת הציגו במשנה בראש הפרק והאחרת לסירוגין בהפיסקא. ובמקום אשר ב' נוסחאות שוח לגמרי קיצרו לפעמים בפיסקא. ואחר המשנה בפיסקא סידרו הנטרא אף שהיא שייכת לנוסחת המשנה בראש הפרק ולא לנוסחת המשנה בפסקא. וכוה יובן המאמר אשר הבאנו לעיל פ"ב מ"ג רב אמר הלכה וכו' דלכן וכו' והוא שייך להמשנה בראש הפרק ולא להפיסקא. — נהנה גם לבני הישיבה הקדמונים היו ב' נוסחאות באיזה משניות בהך מסכתא ובמנו שחערנו לפ"א מ"א. — ושינוי הנוסחאות היו לפעמים בעיקרי הלכה ולפעמים לכד באיזה חיבה. וגם אלה השינויים הקטנים הם מן המניין, כי לפעמים נובעים מהם החילופים בין המשנה שבחלטוד בבלי ובין המשנה שבמשניות, האחת הלכה בדרך זאת הנוסחא והאחרת בדרך הנוסחא האחרת. ולא נמצאו בירושלמי ב' נוסחאות כלו' אחת במשנה ואחת בפיסקא כ"א במס' ברכות, ובלתי ספק היו גם כן במקומות רבים בשאר מסכתות, וחבל על דאבדין.

מ ס' פ א ה .

פ"א מ"כ ולפי רוב העניים ולפי רוב העונה כן הוא בנוסחאות שלנו. ובמשנה בירושלמית ליחא להך מ' רוב. עיי' בחז"ט. — העונה עיי' בפ"י הרמב"ם ח"ל יש מי שיקרא ענה בוי"ו ופי' מה שהענה הארץ וכו' ויש מי שיקרא ענבה בבי"ת וכו' ועיי' ג"כ בר"ש וכל הפירושים הם דחוקים קצת לגי' ענוה. ולקמן פ"ו ס"ז איתא ג"כ ענוה ושם א"א לפרש כ"א מלשון ענבה. ולפי מה שהערנו לעיל בלי קלילא דהירושלמי שנחלפה בו הרבה פעמים בי"ת בוי"ו, נראה המדובר שהאי תנא ירושלמי הוא, כלו' שיש לפנינו במשנתנו נוסחא ירושלמית

(וכמו שהיא מ"א דב"ק ע"י לעיל ד' 222) תענה ותנבה אחת הוא. וע"י לקמן פ"ו ס"א.

שם מ"ו במשנה ירושלמית איחא הך משנה בזה"ל: לעולם הוא נוחן משום פאה ופטור מן המעשרות עד שיסרח ונטל מן הגורן וזורע וכו' עד שיסרח ומאכל לבהמה לחיה ולעופות ופטור מן המעשרות עד שיסרח דברי ר"ע. והנה חסר הבבא ונוחן משום הפקר וכו' והוא משנת הסופרים, דהירושלמי עצמו אמר בגמ' שם מחני דב"ש היא דב"ש"א הפקר עניים הפקר (הובא בר"ש למשנתנו), וזה קאי אבבא נוחן משום הפקר וכו'. — ועוד יש שינוי בין נוסחתנו לנוסחת הירושלמי בענין סדר הבבוא, דלפי משנתנו קאי ר"ע אבבא ונטל מן הגורן וכו' וחכמים פליגי עליה ע"י ירושלמי מעשרות פ"ה הלכה א', ולפי נוסחת הירושלמית קאי ר"ע אכולה הנך בבוא, וחכמים פליגי אבבא מציעא. ובקל יוכן שהנוסחא שלנו היא יוחר מדויקת, ואפשר שנפל גם פה טעות בנוס' ירושלמית.

פ"ב מ"א ואלו (ע"י בחי"ט הנוסחאות, אבל מהירושלמי אך להוכיח כלל, כי לרוב בא בירושלמי שלא בדקדוק, "אלו", "ואלו", ונראה שהגריש קצת בזה החי"ט סנהדרין פ"ט מ"א ע"י"ש). — ושבל הרבים ושבל היחיד ע"י בחי"ט שינוי נוסחאות וכמ' ד"ר כאשר הוא לפנינו במשנת. שם מ"ב אמת המים שאינה יכולה להקצר כאחת ר' יהודה אומר מפסקה. לפי המשנה שלפנינו יש לומר דכולה מחני ר"י היא ולית כאן מחלוקת, אבל בת"כ פ' קדושים פרק ב' פ"ב איחא אמת המים הקבועה הרי זו מפסקה ר"א אם אינה יכולה להיקצר כאחת הרי זו מפסקה ע"כ, וזה הוא כונת הגמ' ירושלמית למשנתנו הוון בעי מימר ולא פליגין אשכחח תני אמת המים הקבועה הרי זו מפסקה ע"כ. וכוונת הירושלמי על הך ת"כ (וכוה נדחו דברי הכ"מ פ"ג מ"ה מחנות עניים אשר הם דחוקים בעצמן). — שם נוחן פאה לכל כן הוא בכל הנוסחאות שלנו ובת"כ שם; אבל במשנה ירושלמית פאה אחת לכל, ע"י בחי"ט.

שם מ"ג ואינו מפסיק לאילן אלא גדר ובת"כ שם פ"ג הובא הך משנה בהך לישנא אלא גדר גבוה עשרה טפחים. ואפשר שהנך ג' חיבות, "גבוה י' טפחים" הן הוספה לפרש, ובנוסחאות המשנה אינן. שם מ"ד נוהגין היו בית (בירושלמי בכ"ח) אבא נוחנין, כן הוא בכל נוסחאות המשנה ובת"כ (ומה שנרשם בצד המשנה ס"א, "שהי" לא נמצאת הך נוסחא באיזה משניות אשר לפני).

שם מ"ה בנוסחאות שלנו אע"פ שהוא עושהו וכו' אע"פ שעשאן, ובירושלמי אע"פ שהוא עושה.

שם מ"ו מעשה שזרע (בירושלמי כשזרע) לפני ר"ג וכו' שקיבל מאבא, כן הוא בכל נוסחאות המשנה (ונרשם על הצד ס"א, "ובא" "מאכו". ולא מצאתי הנך חיבות בנוסחאות שלנו).

שם מ"ו שחוכת הפאה בקפה. ובירושלמי שחוכת הקציר עיי' בחיו"ט.

שם מ"ח סמה שקצר, כן הוא בכל הנוסחאות (ונרשם על הצד (ס"א,, למ"ה" ולא מצאתיו בנוסחאות שלנו).

פ"ג מ"א מלבנות התבואה שבין הוחים כבר הערנו לעיל (ר' 217) שהירושלמי מביא נוסחא אחרת שבין אילנות.

שם מ"ב בוורע שבת או חרדל. ובש"ס ירושלמי משמע קצת שהנוסחא הישנה היתה כשבת וחרדל עיי"ש במפרש וצ"ע. — ועיי' בחיר"ט שינוי נוסחאות בענין בשלשה. ובירושלמי וכן במשנה ד"ר בשלשה (ולא,, בשנים' או").

שם ס"ו ר' יהושע אומר העושה סאתים, כן הוא במשכ"ג ובמשכ"ט, אבל בירושלמי רי"א עושה וכן הוא במ' ד"ר, וא"כ ר"י מפרש דברי ר"א כל' סתי חייב בית רובע ודיעה בעושה סאתים צמיחה, ומוסיף על ר"א דלר"א חייב בבית רובע מ"ס ולר"י דוקא בעושה סאתים. אך בירושלמי איתא מ"ט דר"א נאמר כאן שדך ונאמר בכלאים וכו' מ"ט דר"י נאמר כאן שדך ונאמר להלן ושכחת והובא בר"ש עיי"ש. הרי דלר"י לית ל' שום דרשה להצריך רובע, אם לא נדחוק דר"י אית ל' נמי הך דרשה דר"א. ויותר נראה שיש ט"ס בירושלמי וצ"ל העושה כמו במשכ"ט.

שם מ"ז הכותב נכסיו ש"ט, כן הוא בכל נוסחאות המשנה שלפנינו, ובצדו כתוב (אחר מ' נכסיו), „לאחר והוא" והוא תקון ללא צורך מסופרים מאוחרים ע"פ המשנה ב"ב קמ"ו עיי"ש. — עוד יש במשנה זאת איזה שינוים בין הבבלי וירושלמי, ונדפסים בצד המשנה.

שם מ"ח הכותב נכסיו, כן הוא בכל נוסחאות המשנה וכן איתא בתוספתא, אבל בגיטין ט' הובא המשנה כל נכסיו ועיי"ש ברשב"א ובר"ן דהאי כל דוקא, וכן איתא ברמב"ם ה' עבדים פ"ב ה"ב אם היה כתוב בו כל נכסיו וכו' וגם הרע"ב גורס כל.

פ"ד מ"ח משבאו לעונת המעשרות ופדאו חיביבן, ובירושלמי פטורין והוא טעות דמוכחא, וחלה פ"ג מ"ד גם בירושלמי חיביבן ועיי' בש"ס ירושלמי למשנתנו.

שם מ"ט „לאיש פלוני", כן הוא בכל הנוסחאות. — עוד שם לעני שנמצא כן הוא בכל נוסחאות בבביות. ובירושלמי מדויק יותר הנמצא.

שם מ"י קצר מלא ידו וכו', ובירושלמי היה קוצר קצר מלא וכו' וכן הובא המשנה ח"כ קדושים פרק ב' פ' ה' ובמ' ד"ר היה קוצר מלא ובח"כ מוסיף עוד עקצותו עקרב נבעת נפל מידו וכו' ואפשר שהוא הוספה לפרש.

פ"ה בפרק י' יש איזה שינויים בין נוסחאות הבבליות וירושלמית כגון במ"א כל הנוגע ירושלמי הנוגעת וכו'. — מ"ג אין מגלגלין בטופת,

כן הוא בכל נוסחאות בבליה, ובמשנה ירושלמית איהא בטופיח. והנה
 בכל מקום נמצא בירושלמי במשנה טופח עיי' לקמן פ"ו מ"ו, כלאים
 פ"א מ"א, ומה נראה קצת שלכוונה מיוחדת נמצא במשנתנו טופיח
 להורות שהוא מל' משקה טופח (ולא מל' של טופח פ"ו מ"ו שפותרנו
 איה' מין זרע) וכמו שמפרש באמת הש"ס ירושלמי המרכיב שדהו וכו'.
 זה שלא כפ' הרמב"ם ועיי' בר"ש במשנתנו. — מ"ד ליחא בירושלמי
 מ' יטול, והוא משגגת הסופר. — שם מ"ה זה נוחן לזה חלקו מעשר
 עני, ובירושלמי חלקו ומעשר עני.

שם מ"ו לא ישכור אדם אח הפועלים, ובירושלמי אח הפועל
 והוא מדויק יותר דהא איהא במשנה ע"מ שילקט „בנו אחריו“ —
 שם שנאמר וכו' גבול עולים, כן הוא בכל נוסחאות בבליה וכן
 היחה גי' הרמב"ם בפירושו ע"ש ונרשם על הצד „ירי' עולם“. אמת
 שכן הוא כמ' בירושלמי, אבל המעיין שם בגמ' יראה בכירור שהוא
 מ"ס וע"ל עולים כמו בכבלי, דהא איהא התם ר' ירמיה ור' יוסף הד' ^{הר}
 אמר אלו עולי מצרים וחד אמר אלו שירדן מנכסיהן; הרי לך בעליל
 שקראו במשנה עולים.

פ"ן מ"א בש"א הבקר ובירושלמי עד שיבקר זנראה שגם בדברי
 כ"ה צ"ל אינו הבקר עד שיובקר (וכמו שנרשם על הצד נ"א), וכן הוא
 עדיות פ"ג מ"ד⁸) (עוד יש בירושלמי במשנתנו מ"ס ואחד של ד' קבין
 ושכחו בו ונראה שצ"ל ושכחורו.)

שם מ"ג ראשי שורות וכו' העומר שהחויק וכו' מודים וכו' הסדר
 ראוי להיות להיפק העומר שהחויק מודים וכו', ראשי שורות וכו' דהא
 האי מודים קאי אמשנה כ', וראשי שורות וכו' הוא מקושר למשנה ד'
 אך בכל נוסחאות המשניות הסדר הוא כאשר הוא לפנינו, וכן היה לפני
 הרמב"ם והר"ש, וכן היה מסודר לפני בעלי הש"ס ירושלמי עיי"ש⁹.
 מ"ז כאילו היא ענוה, כן הוא בכל הנוסחאות בבליה, ובירושלמי
 ענבה. ועיי' לעיל פ"א מ"ב.

פ"ן מ"ג נפל מידו לארץ, ובירושלמי נפל בארץ ובח"כ פ'
 קדושים פרק ג' פ' ב' הובא המשנה ונפל לארץ עיי' תי"ט.
 — שם עולים עיי' לעיל פ"ה מ"ו. ובח"כ עולים ועיי"ש בק"צ.
 שם מ"ד אם יש לה כחף או נטף ובח"כ שם פ' ג' יש לה כחף
 אבל לא נטף אבל לא כחף והוא קצת הוספה, וכן איהא
 בחוספתא פ"ד. —

(8) ובמיקר הדבר כתבנו פארשטודיין 7. 19 שהשורש הוא פקר וכמו שהוא בלי קדמית
 (לא כמו שכתב הרמב"ן הביאו הת"י"ט שהוא מל' בקורת) והוא תגא ירושלמי הוא, וכבר העדט
 שהירושלמי מחליף ה"א בבי"ת לפי שהוא מדבר בלישנא קליא.

(9) ובמ' שנת אליהו גרס ראשי שורות העומר שהחויק וכו' וכתב דבלא"ה אינו מיתשב
 המשנה, וגם משנה ואלו הן ראשי שורות, (כאנח' למה שהעידו) וקאי ומודים על שתיהם
 עיי"ש. ועיי' לקמן חלק כ'.

שם נקצח, כן הוא בכל נוסחאות המשנה ועיי' בר"ש וברמב"ם, ובת"כ שם נקצח.

שם מ"ו. הך משנה הובא בת"כ שם ויש שם הוספה,, שיכול הואיל והתיר הכתוב את העוללות לעניים יכול יבואו עניים ויטלו אותן בכל שעה שירצו אם כן למה נאמר וכו' (ויש שם ט"ס והמאמר שיכול וכו' שייך לסוף המשנה וכצ"ל א"כ למה נאמר וכו' תבצור לא תעולל אין לעניים בעוללות קודם הבציר שיכול וכו' ע"ש בק"א), והך הוספה אינה מעיקר המשנה.

שם מ"ח משיעבור הימנה וירושלמי מסנה.

פ"ה מ"א משילכו הנמושות ירושלמי אית חניי תני נמושות ואית חניי תני ממושות והובא בר"ש.

שם מ"ב על דבר שבני אדם נוהגין כן, בירושלמי על דבר שכן דרך בני אדם להיות נוהגין כן.

שם מ"ג ואין נאמנין על הגריסין לא חיין ולא מבושלין וכירושלמי בין חיין בין מבושלין.

שם מ"ו היה לו דבר מועט, בירושלמי היה לו ממועט ונראה ט"ס. שם מ"ח היו ממושכנין לבעל חובו או לכתובת אשתו, ירושלמי בכתובת אשתו או לבעל חובו.

מ"ט אינו נפטר מן העולם וכו' עיי' בתיו"ט שי"ס גורסין אינו מת מן הזקנה וכן הוא בירושלמי.

שם ועליו הכתוב אומר וכו' ובירושלמי ועל זה נאמר וכו'. — שם שנא' צדק וכו' ועיי' בתיו"ט י"ס גורסין שנא' ודורש רעה וכו' אבל זאת הגי' אינה בנוסחאות שלפנינו ולא בירושלמי.

ד מ א י

פ"א מ"א והחומץ שביהודה וי"ס לא גורסין שביהודה ועיי' בתיו"ט וכן הירושלמי לא גרס ביהודה. — שם דופרא עיי' לקמן שביעית פ"ט מ"ד.

שם מ"ב ובלבד שיחזור כן הוא בכל נוסחאות המשנה וגם בירושלמי, ובבבלי ב"מ נ"ה הגי' ויחזור ועיי' בר"ש שזאת הגי' ישרה בעיניו.

שם מ"ד הא אם הקדים כן הוא בנוסחאות הבבליות, ובירושלמי ואם הקדים ועיי' בתיו"ט.

פ"ב מ"ה במשנה זאת רבו הגירסאות. להרמב"ם היתה הגי' „את שדרכו להמדר בגסה ומדרו בדקה טפלה דקה לגסה ואת שדרכו להמדר בדקה ומדרו בגסה טפלה גסה לדקה" וכן הוא במשנה ד"ר ובמשב"מ ובמשנה שבגמ', וגי' הר"ש (עיי"ש) והרע"ב את שדרכו להמדר בדקה ומדרו בגסה טפלה דקה לגסה, ועל החלוקה השני את שדרכו להמדר בגסה לא דיברו הר"ש והרע"ב כלום, ובמ' ירושלמית הגי' את

שדרכו למדד בדקה ומדרו בגמזי בגסה ומדרו בדקה כא טפילה דקה לגסה (הנה הירושלמי חופס הב' צדדים לקולא). ובש"ס שם ר"מ אומר אח שדרכו למדד בגסה ומדד בדקה טפלה דקה לגסה חני ר' חייא כן אח שדרכו להימדד בגסה ומדרו בדקה טפלה דקה לגסה והוא בבירור ט"ס דהא איחא עלה שם וכן פלטר מידה דקה וחנות מידה גסה טפילה היא הגמזי לדקה וצ"ל אח שדרכו להימדד בדקה וכו' טפלה הגסה לדקה (וכן הגיה רא"פ), וההיא חני ר' חייא כוונתו אהתוספתא (דכן דרך הירושלמי להביא התוספתא בשם חני ר' חייא) פ"ג דאיתא שם ביו"ל: אח שדרכו למוד בדקה ומדרו בין בגסה ובין בדקה דקה טפילה לגסה אח שדרכו להימדד בגסה ומדרו בין בדקה ובין בגסה טפילה גסה לדקה ע"כ. הנה מזה יעלה לנו: א) שהגזי במ' ירושלמית היא מוטעת ע"י הסופרים וכן צ"ל אח שדרכו למוד בגסה ומדרו בדקה טפלה דקה לגסה. ב) גם המשנה בבבלי היא מוטעת קצת לפי הרמב"ם אשר אחו בשיתט הירושלמי, דהבבא אח שדרכו למדוד בדקה וכו' אינה מן המשנה כ"א מן התוספתא לפי עדות הירושלמי. והתו"ט ז"ל אשר כתב ובסדר המשנה דירושלמי כגזי הרב וכו' לא דק.

פ"ג מ"ב הרוצה לחזום, כן הוא בכל נוסחאות המשנה, ובתוספתא פ"ד הרוצה להחזיר וצ"ע.

שם שאינו מחוסר, כן הוא בנוסחאות שלנו ובמ' ד"ר וכן היתה גזי הרמב"ם בפירושו, וגזי הירושלמי מעשר, וכן היתה גזי הר"ש. והוא ג"כ כמו מחוסר, אבל המשנה הירושלמית היא לישנא קלילא ומחלפה החי"ת בעי"ן, ודוגמתו מסיח דעת בגמ' בבבלי מסיע דעת בגמ' ירושלמית (ונראה שהיה בירושלמי מעסר והחילוף הסמ"ך בש"ן; נראה פה מידי סופרים שלא ידעו פתרון מ' מעוסר).

שם מ"ד המוליק חטים לטוחן כותי וכו', כן הוא בנוסחאות שלנו וכן הובא בבבלי גיטין ס"א. ובירושלמי המוליק חיטין לטוחן עם הכותי או לטוחן עם הארץ. ובמ' ד"ר לטוחן כותי וכו' והוא במ' טוחן, ועיי"ש בירושלמי לטוחן הנכרי, וכן בש"ס שם לטוחן במ' טוחן.

פ"ד מ"ב אע"פ שאינו סאמינו וכבר נרשם שם על הצד ירושלמי נאמן.

מ"ד למודים לאכל אצלו, ובירושלמי למודים לוכל אצלו ממנו.

פ"ה מ"א (הרי בצד זה, ובירושלמי זה בצד זה). — מ"ב ומאה חולין כן הוא בכל נוסחאות המשנה וכן הוא גזי הרמב"ם, וגזי הר"ש והרע"ב. ובירושלמי שם בגמ' הובא התוספתא פ"ה והגזי מהחולין, ואפשר שגם במשנה שבירושלמי עיקר הגזי כן.

שם מ"ג מ"ד טפוסין טפוס, כן הוא עיקר המלה (ומקורה מל' יוניח *τύπος*), ובמ' ירושלמית מ"ג חפוסים, מ"ד טפוס. — מ"ה פרוסות פה, ירושלמי פרוסות בלא מ' פח.

שם מ"ט ר' אליעזר אוסר כן הוא בנוסחאות המשנה בגמ'

ובמשניות, ובירושלמי ר' לעזר (ר' אלעזר) וכן במ' ד"ר אלעזר, והוא הנכון בדבוספתא פ"ה נשנה ר"א בפלוגתא עם ר"מ ור"י ור"י ור"ש עיי"ש היטב, והוא א"כ ר' אלעזר בן שמוע חבר של החנאים אלו עיי' לעיל פרק ב'. — ודע דמשנתנו קיצרה קצת, דאחר הבבא משל ישראל על של כוחים הול"ל להחנא להשמיענו משל כוחים על של ישראל, וכמו שהיא שנויה ברשא משל ישראל על של נכרי משל נכרי על של ישראל, ועיי' תוספתא הנ"ל (הובא בר"ש) ושם נשנוח כל הבכות בארוכה.

פ"ן מ"ח מ"ט מ"י בירושלמי הגי' ואני אטול, ובמשנה ד"ר ואני, ובמשב"מ ובגמ' העמידו ב' הגירסאות בערבוביא. — שם מ"א ואם ידוע שיש לו שדה אחר, ובירושלמי שיש לו שדה והוא יותר נכון.

שם מ"ב לוקח סחם ופטור כן הוא בנוסחאות שלנו ובירושלמי לוקח סחם פטור וצ"ל ופטור כפי מה שפירשו הרמב"ם והרע"ב להירושלמי. ולפי הר"ש הגי' לקח סחם פטור, וגם גי' הירושלמי לפ"ז לקח סחם פטור ופי' הרמב"ם והרע"ב הוא דחוק מאוד, והירושלמי — עיי"ש היטב בש"ס — יפורש יותר כפי הר"ש ונאריך בזה אי"ה בחלק ב'. פ"ז באחרונה, בירושלמי באחרונה. — מ"ד מ"ה בירושלמי ובמ' ד"ר ועשרה מעשר, ובמשנה שלנו יש חילופי גירסאות והוסיפו מ' ראשון.

שם מ"ו היו לפניו וכו' ואמר מעשרות זו בזה וכו' הבבא זאת אינה במשנה ירושלמית ועיי' בר"ש שכתב שהיא בבא שאינה צריכה, אבל בכל הנוסחאות שלנו וכן בתוספתא פ"ח איתא להך בבא, והובאה ג"כ חמורה ד'. ונראה שנשמטה בירושלמי על ידי שגיאת הסופרים.

כ ל א י ס .

פ"א מ"א והשעועים כן הוא במשב"מ ובגמרא. ובירושלמי השעועית וכן הוא במ' ד"ר. ובגמ' שם למה נקרא שמה שעועית שהיא משעשעת את הלב וכו' והובא בר"ש.

פ"ב מ"א כל סאה שיש בה וכו' גמרא ירושלמית אנן תנינן שיש בה אית תניי תני שנפל לחוכה (ואפשר דהאי אית תניי הוא בברייתא וצ"ע).

שם מ"ב כשם שאמרו להחמיר כן אמרו להקל, ובמשנה ירושלמית כשם וכו' כך להקל, ואפשר שם' אמרו חסר משגיאת הסופר.

שם מ"ה וכן תלתן שהעלה מיני צמחים. ובמשנה ירושלמית שהעלת מיני עשבים וכן הובא בגמ' ירושלמית וגם מש"ס בבלי ב"ק פ"א נראה שהיתה הגי' לפני בעלי הש"ס עשבים ושם איתא תלתן שעלתה עם מיני עשבים. ובתוספתא פ"א איתא שדה שעלו בו עשבים עיי"ש.

שם מ"א ר"מ אומר אף הקשות וכו' ובמשנה ירושלמית רבי אומר וכן הוא שם בגמ', והובא בר"ש לקמן פ"ג ס"ו (ועיי' לעיל ד' 196).
פ"ג מ"א היה לו גבול וכו' על כל גבול וגבול, ובמשנה ירושלמית היה וכו' גבול על כל גבול וגבול ועיי' תיו"ט מ"ב.

שם מ"ה ונוטה שער וכו' עד מפני מראית העין ונכחב על הצד נ"א ל"ג, אבל בכל נוסחאות בבליות וירושלמית איתא להך בבא. וקצת נראה שלא היתה הך גי' לפני הר"ש והרמב"ם ועיי' חוספחא פ"ב ומותר אדם לעשות בחוק שדהו חלם להיות נוטע קישואין ודלועין וכו' והופך אלו לצד זה ואלו לצד זה, ולא נשנית הך בבא ונוטה שער וכו' שכל מה שאסרו וכו'.

שם מ"ו דלעת בירק כירק וכו' ובירושלמי דלעת בירק ירק בחבואה נותנין וכו' ונפלה מ' כירק והוא טעוח דמוכחה. — עוד יש איהו שינויים קטנים במ' ירושלמי במ' אפרחי יש שם אפרחים ונראה ג"כ ט"ס.
פ"ד מ"ג גדר במשב"ם, אבל בבבלי ובירושלמי ובמ' ד"ר איהו גדר, וכבר נרשם על צד המשנה שצ"ל איהו.

שם מ"ח ראב"י משום חנינא, ובירושלמי ר' ליעזר אומר משום חנינה וחנה ר' אליעזר הוא ודאי ט"ס כי איך יאמר ר"א בן הורקנס רבו של ר"ע דבר בשם חנניא בן חכינאי חלמירו של ר"ע עיי' לעיל פ"ב. — ובענין חנינא וחנניא כבר כתבנו למעלה פ"ב (הערה 7 ד' 68) שהחילוף זה נמצא הרבה פעמים.

שם הנוטע את כרמו י"ו על י"ו כן הוא במ' בבליה ירושלמית, ובמ' ד"ר ובמשב"ם על י"ו אמה י"ו אמה ועיי' לקמן פ"ה מ"ה. — עוד שם שער וכו' ובירושלמי סער (ב' פעמים) וכן הוא פ"ה מ"ג. ואפשר שהוא ט"ס או בחילוף סמ"ך כשי"ו, ופאה פ"ב מ"ג גם בירושלמי שער. — עוד שם הופך וכו' למקום אחר ובירושלמי למקום הזרע. — עוד שם ר"מ ור"ש ובירושלמי ר"ש ור"מ (והוא ט"ס) ובגמ' שם רב חייא בר אשי בשם רב הלכה כר"מ ור"ש. — על שמונה אמות כן הוא ברוב הנוסחאות בבליות וירושלמית, ובמשב"ם נזכר על ח' ח' אמות (ונראה קצת שכן גי' הרמב"ם בפירושו).

פ"ה מ"א הרי זה נקרא כרם דל כרם וכו' ויש ספרים מוסיפין עוד אחר כרם מ' דל, ובירושלמי הרי זה נקרא כרם כרם דל וכו' ובמ' ד"ר ה"ו נקרא כרם כרם שהוא נוטע וכו'.

שם מ"ב וחכ"א כרם ורואין וכו' כן הוא בירושלמי במשנה וכן הובא ירושלמי שביעית פ"א הל' ד' ובמשנה ד"ר, וכן הובא בש"ס בבלי עירובין ג' וב"ב ל"ו פ"ג ק"ב ובמשנה ש"ס ישן (אמטטירדרם) לא גרים מ' כרם, והרמב"ם בפ"י היה גורם כרם ועיי' בתיו"ט משנה א'.

שם מ"ג ר"א אומר זורעים בתוכה כן הוא ביוסחאות שלנו ובמ' ד"ר ובירושלמי זורעין בתוכה דברי ר"א.

שם מ"ה איסורי בזמן (במשב"ם ובמ' ד"ר, ובמשנה בבבלי ליתא

מ' בוסן) שהיו נטועות על ד' ד' או על ה' ה', ובירושלמי אימתי בוסן שהן נטועות ד' על ד' או ה' על ה' היו נטועות על ו' ו' או על ז' ז' וכו'. שם מ"ח הארום וכו' וכל מיני זרעים אינן כלאים בכרם (ובירושלמי כלאים בכרם והוא ט"ס עיי' בחוספחא פ"ג, גם לא נזכר הגי' זאח באחר מן הראשונים), ועיי' ברמב"ם פ"ה מה' כלאים הל' י"ט ובהשגח הראב"ד שם (ובהל' ו'), והראב"ד גורם במשנה מין זרעים ואינן וכו' והוא ע"פ החוספחא הנ"ל עיי"ש. ועיי' בר"ש שגורם ג"כ וכל מיני זרעים. פ"ן מ"ב ר' אליעזר אומר וכו', כן הוא בנוסחאות שלנו וגם במ' ד"ר. ובירושלמי ר' לעזר, והוא הנכון דר"א קאי אההיא דראב"י, ור"א בן הורקנוס לא מצינו מעולם בפלוגתא עם ראב"י הוקו, ואת ראב"י האחר תלמידו של ר"ע (עיי' לעיל פ"ב) לא ראה מימיו. שם מ"ד מעשה שהלך ר' יהושע אצל ר' ישמעאל לכפר עזיו, ובירושלמי מכפר עזיו, ולפי דרך הלשון הנוסחא שלנו היא הישרה. ובחוספחא פ"ג אצל ר"י בכפר עזיו. — שם לביח המגנייה ובירושלמי לביח מיגנייא.

שם מ"ו וכל מדות שאמרו חכמים בכרם אין בהם ועוד כן הוא בכל הנוסחאות בבליות וירושלמיות, אבל בגמ' ירושלמית שם בוכח שעיקר הגי' וכל מדות שאמרו חכמים אין בהן ועוד. ועיי' בס' שנות אליהו. —

שם מ"ח בירושלמי כדי שיהלך בהן החרש, וכן מ"ג מ"ט החרש במ' שיש במשנתנו החדש.

פ"ן מ"ג הרי אלו מקדשות כן הוא במשב"ם, ובמ' שבגמ' ובמ' ד"ר מקדשות, אבל בירושלמי מקדשין.

שם מ"ו יגדור עיי' בר"ש ב' נוסחאות יגדור ויגדור. — שם משתשריש כן הוא בנוסחאות שלנו, וכן היתה גי' הרמב"ם בפירושו ובחיבורו פ"ה הל' י"ג, ובירושלמי משתשליש והיא גי' הר"ש ועיי' בגמ' שם משתשליש איח תני תני משתשריש.

פ"ח מ"א כלאי בהמה אסורים זה בזה כן הוא במשב"ם ובמ' ד"ר, אבל במשנה שבגמ' ובירושלמי הגי' זה עם זה וכן הוא בפ' הרמב"ם והר"ש והוא הנכון. אך נראה שאין פירושו כפי' המפרשים דקאי אהרבעה כי מלבד שלפי דבריהם יש לכלאי בהמה דהך בבא כוונה אחרת מכלאי בהמה דבבא שלפניה כאשר יובן בקל כי שם הכוונה על ב' מיני בהמה בגון שור וסוסיא והכא קאי על הנולד מב' מיני בהמה עיי' בר"ש ורמב"ם, וגם הך בבא שאוסרת בהרבעה כל כלאי בהמה זה בזה סותרת קצת למ"ג, הלוא יוקשה עוד יותר למה חשך התנא את עצמו להזכיר במשנה שלפנינו, הכוללת כל דיני כלאים בכלל, כל דיני איסורי כלאי בהמה, דהיינו ג"כ הנהגה, לכן נראה דבאמת הך כלאי בהמה אסורים זה עם זה קאי אהנהגה, ובמ"ב פתח במה דסיים ומפרש דיני ההנהגה. — וזה מורה שהגי' הישרה היא „עם זה“.

ואין מאבקים (ובכ"י דח"כ אשר זכרנו איתא אין מאבקין ואין מעשנים בעלים, והוא נאות יותר לסדר משנתנו) וכו'. וגם שם נראה דצ"ל דאין מיבלין דהספרא קאי אמשנתנו כאשר יובן בקל, גם כל היכא דנישנו הנך בכי בהדרי הכוונה על היבול, דמזבלין נשנה בהדי מעדרין. והח"כ הובא בבלי מ"ק דף ג' בגי' המוטעת מזבלין וצ"ל מיבלין, ורש"י ז"ל מ"ק הנ"ל וע"ז נ' ע"ב קרא מזבלין עיי"ש והוא חמוה קצת. שם מ"ג רשאי אני, ובירושלמי אני רשאי אבל בגמ' שם רשאי אני. שם מ"ד בכל נוסחאות בבליות וירושלמית את הנוף וכו'. את העקר (ומה שנרשם על הצד נ"א לא נודע מקורו).

שם מ"ה סכין את הפגין וכו' ובירושלמי בגמ' שם אגן תנינן סכין את הפגין תניי דבי רבי ואלו הן פגי ערב שביעית כלו' הוסיפו מלוח,, ואלו הן" ובוה נמשכה הבבא פגי ערב שביעית לרישא ועיי' ר"ש. והנה ע"ז נ' הובא משנתנו בהוספת מ' אחת,, ומפטמן" ע"ש. שם מ"ח ר' אלעזר כן הוא הגי' הנכונה לפי שבא פה אחר ר"ש וכן הוא בירושלמי ובמ' שבגמ' ובמ' ד"ר, ובמשב"מ נעחק בטעות ר' אליעזר.

שם מ"י ממרסין באורו בשביעית ר"ש אומר אבל אין מכסחין כן הוא בנוסחאות שלנו, אבל בירושלמי ממרסים באורו בשביעית דברי ר"ש אבל לא מכסחין. והנוסחא שלנו נראה עיקר.

פ"ג מ"א משיפסיקו עובדי עבודה כן הגי' במשב"מ ובמשבנ"מ וירושלמי, וכן היתה הגי' לפני הר"ש והרמב"ם. ובמ' ד"ר עובדי עברה וכבר העיד הברטנורא על ב' הגירסאות עיי"ש.

שם מ"ג יתר מכן מחציב וחכמים אוסרין עד וכו' כן הוא בנוסחאות שלנו, ובירושלמי יתר מכאן אסור (והוא טעות דמוכחא וצ"ל מותר) וחכמים אוסרים עד וכו' והנה גי' הר"ש והרע"ב היתה ג"כ מותר, ועיי' בתיו"ט היאך נתהווה מ' מחציב במשנתנו, והוא דחוק, וגם ל' המשנה בגי' מותר הוא משונה עד מאוד כאשר יבין כל משכיל, לכן נראה דגי' מחציב עיקרית וקאמר ר"ש דאף דמותר להוסיף היינו דוקא אם הוא מחציב כלו' עושה חציבה (גומא קטן) בקרקע וחכמים אוסרים (כגי' הירושלמי) עד שיעמיק ג' וכו' כלו' לא די בחציבה כל דהוא אלא וכו', וגם גירסתנו,, וחכמים אוסרין עד" מתישבת שפיר¹). שם ר"מ אסור עד וכו' בירושלמי ר"מ אומר עד וכו' אבל דברי ראב"ע גם בירושלמי הגי' אוסר.

שם מ"ד סוהר ב' פעמים ובירושלמי במשנה סחר ובגמ' שם סהר, סיהרין וגם גי' הערוך סוהר עיי' ערך סהר וכן גי' הר"ש, ובאמת היא היא עיי' תיו"ט.

[1] ועיי' במ' שנת אליהו שהוא גורס ג"כ מחציב ומפרש כעין מה שכתבנו עיי"ש.

שם מ"ח לא יסמוך כן הוא בכל נוסחאות שלנו ובמ' ירושלמית
ובן היתה גי' הרמב"ם בפירשו וגי' הרע"ב. ובגמ' ירושלמית שם יסבוק
וכן גרס הר"ש עיי"ש.

שם מ"ט כל שהן נטלות שתיים שלש וכו' ובירושלמי כל שהן
נטלות שלש או שתיים, ונוסחת הכבלי מדוייקת יותר.

פ"ד מ"ב בש"א אין אוכלין פירות שביעית בטובה כן הוא בכל
הנוסחאות וכן הובא ת"כ פ' בהר פרק א' ועיי' עדיות פ"ה מ"א ר"י
אומר ו' דברים מקולי ב"ש וכו' אוכלין פירות שביעית בטובה ושלא
בטובה ובה"א אין אוכלין אלא בטובה, וא"כ בטובה הוא לחומרא ועיי'
כפ' הראב"ד שם. ולפ"ו יש לגרום במשנתנו בש"א אין אוכלין פירות
שביעית אלא בטובה, אבל באמת מן הגמ' ירושלמית למשנתנו מוכח
דהגי' הנכונה היא שלא בטובה. והכי איחא שם ר"ט ירד לאכול
קציעות מחוך שלו שלא בטובה כב"ש חמוניה סנטריה ושורון חבטון
עלייהו וכו' (עיי' בבלי נדרים ס"ב) באילן תרחין מילייה נהג ר"ט כב"ש
וסכין בהדא ובקראת שמע ע"כ והנה לפי' הראב"ד צ"ל דר"ט נהג כב"ש
אליבא דר' יהודה (דהא לת"ק סברי ב"ש אין אוכלין אלא בטובה) ור"ט
נהג לקולא, וזה אינו במשמעות המאמר כלל, דפשט המיטרא שם
מורה דר"ט החמיר על עצמו, וכמו שאמר לבסוף באילן תרחין מילייה
וכו' בהדא ובק"ש, ובק"ש הלוא נהג לחומרא, ואין להאריך במה שיש
עוד מן הדוחק לפי' זה. לכן נראה הנכון בעדיות שם כגי' הרמב"ם
ובה"א אין אוכלין בטובה עיי"ש בפ' הרמב"ם (ונראה שגם הראב"ד
חזר בו, דהא לא השיג כלום על הרמב"ם פ"ו מה' שמיטה הלי' ט"ו
שפי' שם בטובה כיצד שיתן לו פירות שביעית כמי שעשה לו טובה
וכו' והוא לכר ע"פ גירסת משנתנו דבטובה יותר קיל משלא בטובה).
שם מ"ד איזה הוא המדל אחד או שנים כן הוא בכל נוסחאות
המשנה בבלי'ת וירושלמית, אבל המעיין היטב בגמ' ירושלמית שם יראה
שלא היתה הגי' במשנה איזה הוא המדל וכו' דהכי איחא שם מהו
המידל (כן הוא בירושלמי חמיר כמ' המדל בכבלי עיי' שם פאה פ"ג
מ"ג ובמ"א) נוטל אחד ומניח שנים או נוטל ב' ומניח אחד חני דביח
רבי נוטל אחד ומניח שנים והא תנינן המחליק בגפנים שלשה זה בצד
זה הא מידל נוטל שנים ומניח אחד וכו' הנה מכל זה יוצא בבירור
שהמשנה בעצמה לא ירדה לפרש מהו המדל.

שם מ"ה אבל מכסה הוא (ב' פעמים), ובירושלמי מכסהו והוא
יותר נכון. — שם ר"י אומר כדרכה אסור אלא או מגביה י' טפחים
או גומס, ובבלי ב"ב פ' הובא ו"י אומר וכו' אלא או מגביה י' טפחים
וקוצץ או גומס. ואפשר מ' קוצץ הוא פירוש והוספה כדרך החלמוד.
— עוד שם מעל הארץ ובירושלמי מעם הארץ וכן הובא בבלי ב"ב שם.
שם מ"ו והקוצץ קנים, ירושלמי הקוצץ בקנים. — בקדרום או
במגל ובמגירה, בירושלמי בקדרם ובמגל ובמגירה.

שם מ"ז הפגים משזוריהו, ירושלמי משהזוריהו והוא דומיא ד'לכני משהביא. — שם „כשאר“ כן הוא בכל הנוסחאות, ובפי' הרמב"ם „כשאר“ ונראה שהוא ט"ס או טעות המעתק מערבית לעברית. — חייב במעשרות וכן מ"ח, ובירושלמי חייבין. — מ"ט זחים משיכניסו, בירושלמי זחים שהכניסו.

פ"ה מ"ו והדקר, ובירושלמי והדקל, ואפשר שהיא היא ואינו ט"ס כי הירושלמי מחלף הר"ש והלמ"ד זה בזה. ועיי' ירושלמי שבת פי"ד הל' ג' מה נתני דקרין דקלין.

שם מ"ח ומוכר לו פירות בשעת הזרע, ובירושלמי אפי' בשעת הזרע וכן הוא בר"ש.

פ"ו מ"א ועד אמנה עיי' בפי' הרמב"ם ויש מי שיקרא אמנם והוא אמנה ויש מי שקורין אמנוס²).

שם מ"ג ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר אם אינם יכולין להתלש כן הוא בכל נוסחאות המשנה בכלית וירושלמית וגם הרמב"ם קרא כן בפירושו, אבל הר"ש בפי' ורש"י ור"ן ורא"ש נדרים נ"ח גורסין אם יכולין להתלש עיי"ש.

שם מ"ה אמר ר"ש שמעתי בפירוש כן הוא בנוסחאות הבבליות וכן הובא ת"כ בהר פרק א', אבל בירושלמי הגי' אמר רבי. והנה גם בחוספתא פ"ה יש חילופי גירסאות דאיתא התם פירות שביעית שיצאו לח"ל מחבערין במקומן דברי רבי רשב"א אומר וכו' והובא פה בר"ש, ובירושלמי למשנתנו הובא הך חוספתא וגורס דברי ר"ש. ונראה דבמשנתנו נולד הטעות בירושלמי מכה חיבות הדומות ר' שמעון שמעתי והשמיט הסופר מ' שמעון, (ובחוספתא טעה להיפך והוסיף מ' שמעון יען בא אחריו ר' שמעון ב"א. ובחוספתא הגי' רבי נראה יוחרנ כונה דרבי הוא לרוב בעל פלוגתא דרשב"א עיי' פרק ב', ועיי' בבלי פסחים נ"ב הובא הך חוספתא ולא גרס לא רבי ולא ר"ש). — והגי' של רבי במקום ר"ש הוא ג"כ בירושלמי מ"ו.

פ"ז מ"ב כל שאינו מאכל אדם כן הוא בנוסחאות בבליות (ובמ' ד"ר כל שאינו מאוכל אדם, מאוכל וכו') וכן גורס הרמב"ם בפירושו ובחיבורו פ"ז עיי' בחיו"ט, אבל במשנה ירושלמית איתא כל שהוא מאוכל אדם ומאוכל וכו' וכן היא גי' הר"ש פה.

מ"ג לא יהיה לוקח תו' ע"ז מ"ב ד"ה נמצא כתבו שיש לגדום לוקט עיי"ש והר"ש במשנתנו מביא החוספתא פ"ה לא יהא לוקט, אבל בכל נוסחאות המשנה הגי' לוקח.

(2) ועיי' במ' כפתור ופרח פ' י"א מביא הך פי' הרמב"ם בלי זה: ויש מי שיקרא אמנוס ע"כ ובמ' כפתור ופרח שם איתא ג"כ סמנוס. ועיי' במבוא ד' עדעלמאן ד' XLVIII דברי החכם צונץ ברחב בזה גם הראה שם מושב הדר הזה וגבולו וכו' ועיי' חלה פי"ד מ"ח.

שם מ"ו יש להם שביעית וכו' והר"ש מעיד שבכל הספרים נדה ח' גרסינו יש להן ביעור ולדמיהן ביעור, ולא נמצא בנוסחאות המשנה אשר לפנינו.

פ"ח מ"א למאכל וכו' ובירושלמי הגי' חסיד לאוכל ועיי' לעיל פ"ו מ"ב.

שם מ"ב שביעית ניתנה לאכילה ולשחיה ולסיכה לאכול דבר שדרכו לאכול ולסוך וכו'. ובתוספתא פ"ו איחא שביעית ניתנה וכו' לאכול דבר שדרכו לאכול ולשחות דבר שדרכו לשחות ולסוך וכו' כיצד לאכול וכו' כיצד לשחות וכו' ועיי' בר"ש שיש צורך בכבא לשחות דבר וכו', ועיי' ג"כ תוספתא תרומות פ"ט. וצריך למצוא טעם למה לא אמרה המשנה ג"כ לשחות דבר שדרכו לשחות. והנה מדרכי התוספתא להביא המשנה ולפרש אותה כאשר יבורר לקמן פרק ה'. ובירושלמי מוכח דגרס במשנתנו לשחות דבר וכו' דאיחא שם בנמי' למשנתנו כיצד לוכל דבר שדרכו לוכל אין מחייבין אותו וכו' כיצד לשחות דבר שדרכו לשחות וכו'. הרי שהיתה לפני הירושלמי הגי' במתני' לשחות דבר שדרכו לשחות (והרמב"ם פ"ה מה' שמיטה הל' ב' כתב לאכילה ולשחיה וכו' כיצד לאכול דבר שדרכו לאכול ולשחות דבר שדרכו לשחות). אבל הק' גי' לא נמצא בשום נוסחא במשנתנו, וגם מ"ש פ"ב מ"א יפקד מושבה, וצ"ע.

שם מ"ג ולא תאנים במנין כן הוא בכל הנוסחאות, ועיי' בחי"ט שבמשניות הכתובים לא נכתב ולא תאנים במנין.

שם מ"ד האומר לפועל וכו' שכרו מותר וכו'. ובבבלי ע"ז פ"ב הובא המשנה בהיפך האומר לפועל הילך דינר (במשנה איסור) זה לקוט לי בו ירק היום שכרו אסור לקוט לי ירק היום שכרו מותר.

שם מ"ו ובקוטב, ובירושלמי הגי' בקוטבי, ובתוספתא פ"ז הגי' קחבי. שם מ"א בחבן או בקש, ובירושלמי בחבן ובקש.

פ"ט מ"א והרבויין השוטים כן הוא בכל נוסחאות שלנו, אבל לפי גי' רש"י סוכה ל"ט יש לקרות והשוטים עיי' חיו"ט. והרמב"ם בפ"י קרא הרבויין השוטים, וכחיבורו נראה איזה ט"ס ועיי' ה' שמיטה פ"ד הל' ג' ופ"ח הל' י"ב וכבר העיר שם המגיה ע"ז. וגי' הר"ש והשוטים עיי"ש. וכן גי' כפתור ופרח פ' מ"ח ד' 107 ועיי"ש שמפרש ט' שוטים.

ר"ש אומר כל הספחין מותרין הוץ מספחיו כרוב כן הוא בכל נוסחאות המשנה, וכן מוכח מגמ' ירושלמי פה וריש ברכות, אבל בבבלי פסחים נ"א מוכח דהגי' היא כל הספחין אסורין הוץ מספחיו כרוב, והחוספות נדחקו שם הרבה בזה אבל התו' בכורות כ"ב ד"ה חירום ותירקב כתבו שהיא מן המשניות אשר יש בהן מחלוקת בין בני בבלי ובין בני א"י. (ועדיין הדבר צע"ג דר"ש בן לקוניא דאמר שם בפסחים על ספחיו כרוב אני שראיתי את ר"ש בן יוחי שאכל עיי"ש היה מבני

א"י עיי' ב"מ פ"ה, והוא גורם כג' הבבלי. ויותר נראה לומר שלבני א"י בעצמם היו ב' נוסחאות שונות (מתנגדות) במשנה זו וכמו שראינו למעלה בהרבה מקומות וכפרט במס' ברכות, והנוסחא אשר היה בה כל הספיתין אסורין וכו' ירדה לבבל וצ"ע. ועיי' בס' כפתור ופרח פרק ט"ז עמוד 102 הובא המשנה בזה"ל ר' ישמעאל אומר כל הספיתין מותרין וכו', ובוה ירחו לנו בקל כל הספיקות, ואין מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, כי במשנתנו הוא ר"י ובש"ס פסחים שם הוא ר"ש, אך גם זה אינו מעלה ארוכה, כי ודאי יש לקרות במשנתנו ר"ש יען הוא בא אחרי ר' יהודה. — וכבר הערנו לעיל שנתחלק הרבה פעמים עיי' שגיאת הסופרים ר"ש עם ר' ישמעאל, וכן קרה ג"כ בנוסחא בעל כפתור ופרח או לכותבי הספר.

מ"ב וכיהודה ההר והשפלה והעמק כן הוא במשב"מ ובמ' שבגמרא וכן הוא בפ' הרמב"ם ובחיבורו ה' שמיטה פ"ו. ובירושלמי הגי' והנגב (וכן במ' ה"ר) אבל הוא ט"ס דהכי איתה שם בגמ' איזהו הר שביהודה וכו' ושפלתו זו שפלת דרום ועמק שלו מעין גדי ועד ירחו והוא מהחוספתא עיי' לקמן, הרי לך מבורר שגי' הירושלמי במשנה היה העמק. ודע דבמשנתנו נעדרה בבא אחת, דהתנא מתחיל ביהודה ועבר הירדן וגליל ואמר ג' ארצות לכל אחת ומציין הג' ארצות בגליל וכיהודה ועל ג' ארצות דעבר הירדן לא דיבר כלום. וזה שהכריח לרמב"ם לפרש דהמאמר ושפלת לוד וכו' עד סוף המשנה מפרש הג' ארצות דעבר הירדן. והנה לא לבד שלשון המשנה מתנגדת לזה דהול"ל ובעבר הירדן שפלת הלוד כמו שאמר וכיהודה ההר וכו' יוקשה הדבר בעצמו עד מאוד דידוע הוא דלוד וביח חורון וכו' הוא בא"י ולא בעבר הירדן. וכבר הרגיש בזה בעל כפתור ופרח וכתב לפי דעת הרמב"ם הכוונה פה על עבר הירדן המערבי. והנה גם זה מתנגד להמציאות, לוד הוא בקצה המערב קרוב לים המערב (ים הגדול), ואיך יחשב לעבר הירדן המערב אשר הוא במזרח א"י. והרב בעל כו"פ פרק ט"ח ד' 100 נתקשה ג"כ בזה וכתב וו"ל: ויש חמה מן החוספות שמשים עבר הירדן הנזכר פה אל עבר הירדן מורחה כלו' ארץ סיחון ועוג דהכי אמרינן החם ג' ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן והגליל וכו' אחת הר שלה זה הר המלך ושפלה שלה שפלת לוד (ובירושלמי הגי' זו שפלת דרום והוא הנכון עיי' לקמן), עמק שלה מעין גדי עד ירחו וכו' רשב"א אומר איזהו הר שבעבר הירדן (ובירושלמי איזהו הר שבעבר הירדן רשב"א אומר) כגון חרים וכור (ובירושלמי הרי מכוור) וגדור וחברותיה שפלה שלה חשבון וכל עריה שנישוק (בירושלמי: אשר במישור) דיבון ובעל מעון וכו' וכבר ידעת כי חשבון עיר סיחון, והחוספות עשתה הנה השפלה בעל פעור ובעל מעון וזולתם כולם מהארץ ההיא לא מארץ ישראל כלל, וכן גדור נזכר ממקומות עבר הירדן ממש סוף מס' ערכין, והחוספות לעולם היא פ' המשנה

ואיך א"כ יהיה הפי' הפך המבוקש, והמשנה בהוכרת שלשת חלקי כל אחד ואחד הוכירה גליל ויהודה ולא חורה להוכיר עבר הירדן אלא סתם שאמר ושפלת לוד וכו' והתוספות חורה והוכירה גליל ועבר הירדן ואח יהודה לא חור להוכירו אלא שאמר סתם איזהו הר שלה ומסחברא שהתוספות בזה עקר עכ"ל בעל כו"פ. ועדיין לא עלתה ארוכה בזה למשנתנו, החנא מתחיל בג' ונקט תרי ושבק חד. ויותר חסוה ל' התוספתא, "איזה הר שבעבר הירדן וכו' שפלה שלה, עמק שלה וכו'" והלוא אין זכר במשנתנו להר שפלה ועמק בעבר הירדן, והתוספתא מתחילת איזה הר וכו' ובאמרה איזה נמשכת אל המשנה כאשר הוא דרך התוספתא עיי' פרק ה'. לכן נראה בבירור שחסרו במשנה חביבות הללו: ועבר הירדן ההר והשפלה והעמק שלה, וטעו הסופרים והעבירו עיניהם מסלות ההר וכו' הראשונות אל סלות ההר וכו' האחרונות (וטעו כזה נקרא בל' העמים (homoeoteleuton), ובוה בא הכל על נכון ושפיר מפרש התוספתא איזה הר שבעבר הירדן וכו'. והמשנה מוספת עוד ושפלת לוד כשפלת הדרום כלו' היא נחשבת ליהודה כי שפלה יהודה היא שפלת הדרום כמאמר התוספתא ע"פ גי' הירושלמי וההר שלה כהר המלך והוא הר יהודה וכמאמר התוספתא לעיל וכו'. — (ובמשנה ד"ר איחא ושפלת לוד ושפלת הדרום והוא ט"ס.)

שם ט"ד ועל הדופרא ובירושלמי דיפרא וכן הוא שם בש"ס. ועיי' עירובין י"ח ע"א הובא הך משנה ואיחא דיפרא ומפרש הש"ס מאי דיפרא אמר עולא אילן העושה דיו פירות בשנה. והרמב"ם בפ"י למשנתנו קרא דופרא עיי"ש. וע"ש ג"כ שהביא ל' המשנה דמאי פ"א ט"א. ובר"ש למשנתנו: דופרא פי' בערוך כמו דיפרא (והוא אינו בערוך של ר"ב מוספאי ובמערכי לשון, כי שם נעתיק בטעות ערך, "דופרא" אבל בערוך דפוס ישן שנת 1485 למספרם אשר בבית אוצר הספרים של הועמינאר איחא ערך, "דופרא. בריש מס' דמאי כל השיחין פטורין חוץ משל דופרא ובפ"ט דשביעית אוכלין על הטפוחין ועל הדפרא ובריש גמ' דעושין פסין חנן החם ר' יהודה כל השיחין פטורין חוץ מן הדיפרא". ובר"ש הגי' בדמאי פ"א ט"א דיפרא. — ובמ' ירושלמית הגי' בדמאי ובשביעית דיפרא (ובש"ס ירושלמית למשנתנו דפרין), ובמ' ד"ר הגי' בדמאי דופרא ובמשנתנו דיפרא. ובתוספתא פ"ז דשביעית דיפרא.

ובאמת הכל הולך אל מקום אחד, כי המלה מורכבת מן (δύο) δύο ומן γόρα כלל נושא ב' פעמים, ולפעמים היו מכבטאין במריצות דופרא או דיפרא, ולפעמים כראוי דיפרא. — שם עד שלא יכלה הקיץ כן הוא בכל נוסחאות בבליות אבל בירושלמי עד שיכלה הקיץ.

שם ט"ה והלכה כדבריו, במשנה ירושלמית ליחא ועיי' בחי"ט. שם ט"ז מאימתי נהנין וכו' משחרר כן הוא בנוסחאות המשנה

הבבליות, אבל בירושלמי עד אימתי וכו' עד שחרר וכן הובא. ה"ה י"ח
 ככל הספרים לפי עדות הר"ש במשנתנו, והר"ש שיבש הך גירסא ד"ש
 ברא"ש למשנתנו שמישב ב' הגירסאות.

ש"מ מ"ח ר' יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אוכלין כן היא
 הגי' בכל נוסחאות המשניות וכן הובא בת"כ פ' בהר פרק א'. ולפני
 הרמב"ם היתה הגי' אחד עניים וכו' אין אוכלין עיי' בפירושו פ"ה מ"ג
 ובחיבורו ה"ה שטטה פ"ו ה"ה ב' וכבר השיג עליו הרמב"ן פ' בהר ועיי'
 בחי"ט במשנתנו.

פ"י מ"א בשטר ושלא בשטר, והרמב"ם בפירושו נראה שהיה
 גורס שלא בשטר ובשטר עיי' חיו"ט.

ש"מ מ"ה כותב פרוכול עיי' חיו"ט. — מ"ו מוכה הוא כן הוא
 ככל הנוסחאות במשנה וגם בירושלמי, אבל גיטין ל"ו איחא מוכה ועיי'
 בחי"ט שמצא כן במשניות כתובים. ועיי' מה שהערנו לעיל פ"ד
 מ"ה. — ש"מ כותבין לאיש, בירושלמי לאדם.
 ש"מ מ"ט רוח חכמים נוחה ממנו, ובירושלמי תמיד הימנו.

מ"ס תרומות.

פ"א מ"א נכרי שחרם. וכו' אפי' ברשות כן הגי' בכל נוסחאות
 המשנה, ובבלי יבמות קי"ג איחא אפי' ברשות ישראל, והוא הוספה
 בדרך החלמוד.

ש"מ מ"ג ר' יהודה אומר תרומתו תרומה ובגדה מ"ו הובא ר"י
 אומר אין תרומתו תרומה ועיי' בר"ש וברא"ש שגי' משנתנו עיקרית.
 ש"מ מ"ה ולא ממעשר ראשון שנטלה תרומתו, ולא ממעשר שני
 והקדש שנפדו כן הוא במשב"מ ובמש"כגמ ובירושלמי, והרמב"ם גורס
 שלא נטלה וכו' שלא נפדו עיי' בפירושו ובחיבורו ה' תרומות פ"ה ה"ה
 י"ג ועיי' בכ"מ ש"מ ובחי"ט למשנתנו. ובמ' ד"ר ולא ממעשר ראשון
 שנטלה תרומתו ולא ממ"ש והקדש שלא נפדו, והוא מוכה שטרא
 אליבא דבי תרי.

פ"ב מ"ג המטביל וכו' המעשר והמבשל בשבת וכו' כן הוא בכל
 הנוסחאות, ובתוספתא פ"ד נשנה התורם והמעשר בשבת וכו' המטביל
 כלים בשבת וכו' משמע קצת דהבבא המעשר וכו' נשנית קודם הבבא
 דהמטביל כאשר יאות לסדר המסכתא המדברת בתרומה, כי הבבא
 דהמעשר וכו' שייכת להמסכתא ושאר הבבות שנויות אנב הך בבא.
 ולפי הנראה גם לפני הש"ס בבלי גיטין נ"ד היה הך בבא דהמעשר
 וכו' מסודר בראש המשנה, ולכן מקשה ש"מ ממנה תחילה, עיי"ש חי'
 ד"ה המעשר שנתקשו בזה. ועיי' ג"כ ביצה י"ז. ומהחלמוד ירושלמי
 אין להכריע.

ש"מ מ"ה מאכל פוליטיקין כן הוא בכל נוסחאות בבליות וכן הובא
 בערוך, ובירושלמי פוליטיקים.

פ"ג מ"ד שהן מטמאין את הגח מיד כן הוא בכל נוסחאות
בבליות ועיי' במפרשי המשנה. אבל בירושלמי חסר מ' מיד. וע"ש
במרא.

שם מ"ז שהן בכורים לכל. ובירושלמי שהן כביכורים לכל
ונראה ט"ס.

פ"ד מ"א אבל לא למקום אחר רמ"א אף מוציא הוא למקום
כן הגי' במשב"מ ובמ' ירושלמית וכן מוכח שם בגמ'. אבל לפני
הרמב"ם היתה הגי' ממקום ועיי' בחיו"ט (ובמ' שבגמ' וכן במ' ד"ר
הגי' אבל לא למקום אחר רמ"א אף מוציא הוא ממקום אחר, והוא
ט"ס). וגם מהתוספתא סוף פ"ד מוכח שהגי' במשנה היא למקום עיי"ש.
שם יעשנה תרומת מעשר למקום אחר כן הגי' במשב"מ וכן גי'
הרמב"ם עיי' בפירושו, ומפי' הר"ש נראה שלא היה גורס במשנתנו
כ"א יעשנה תרומת מעשר, ובמשב"ג ובמשנה ירושלמית ובמ' ד"ר הגי'
אבל לא למקום אחר. והנה בגמ' ירושלמית שם הובא המשנה יעשנה
תרומת מעשר למקום אחר. והנראה שהגי' הישנה היתה יעשנה
תרומת מעשר אבל לא תרומה למקום אחר והסופרים שנו ברואה
והשמיטו מ' תרומה.

שם מ"א אם יש בקיפוי מאה סאה כן הוא בכל נוסחאות
המשניות ועיי' בחיו"ט.

פ"ה מ"א ואם טמאים היו אותן החולין כן הוא הגי' בכל
הנוסחאות, ועיי' בחיו"ט שכתב דלא גרסינן חיבות אותן החולין (ובחלק
ב' נברר אי"ה שהגי' אותן החולין היא נכונה).

שם מ"ב תירום ותשרף, ובכורות נ"ב הובא תירום ותרקב ועיי'
שם בחו' שיש בזה מחלוקת בין בני בבלי ובין בני א"י ועיי' בר"ש
למשנתנו.

שם מ"ו ר"א אומר מדמעת כתרומת ודאי ובתורה י"ב הובא
הך משנה וניחוסף שם שאני אומר סאה שעלחה היא סאה שנפלה,
והיא הוספה לפרש כדרך הש"ס. ובשבת קמ"ב ליתא בש"ס הך הוספה.
שם מ"ז הגביה ונפלה אחרת הגביה וכו' כבר נרשם על גליון
המשניות דהירושלמי גורס לבד פעם הגביה וכו' ואפשר שנשטט עיי' ט"ס.
פ"ן מ"ב עיי' בראב"ד פ"י הל' תרומות שכתב מצאתי נוסחא
מהופכת על זה אבל זאת הנוסחא מיושרת בעיני יוחר.

שם מ"ה ולא ממעשר ראשון שנטלה תרומתו ולא ממ"ש והקדש
שנפרו כן היא הגי' במשב"מ ובמשב"ג ובירושלמי וכן הוא בח"כ פ'
אמר פרק ו' בדפוס ובכ"י. אבל הר"ש מביא גי' הח"כ ולא ממעשר
ראשון שלא נטלה תרומתו ולא ממ"ש והקדש שלא נפרו, וכן הגי'
במשנה ד"ר. והר"ש דחה הך גי' והרא"ש נדחק לישבה ע"ש. ועיי'
בפי' הרמב"ם במשנתנו ונראה שהוא גרס ולא ממעשר שני והקדש
שלא נפרו ומפרש שלא נפרו כהילכתן עיי"ש, אבל במאמר ולא

ממעשר ראשון לא פירש כלום, ועיי' בהיבורו ה' חרומות פ"י הל' י"ח משמע שהיה גורם ולא ממעשר ראשון שלא נטלה וכו' ולא ממ"ש שלא נפרו וכמו שפירש הרא"ש (והכ"מ כתב בענין אחר ע"ש. ויותר נראין דברינו ע"פ פי' הרא"ש, אשר לא היה לפני הכ"מ). — ודע דבת"כ שם איתא וחכמים מתירין בכולם, ובמשנתנו איתא באילו. ועיי"ש בקרבן אהרן שכתב שהגיהו כן ע"פ הירושלמי דאיתא שם ר' יוחנן א"ל על כולהון.

שם מ"ו ונתן וכו' כל שראוי להיות קודש ובירושלמי כל שהוא ראוי לעשות לעשות (ט"ס) קודש.

פ"ח מ"ג חשיכה לילי שבת רא"א יגמור רי"א לא יגמור כן הוא בכל נוסחאות המשנה וכן הובא ביצה ל"ה וכן מוכח בהוספתא פ"ז והובא שם בכבלי הנ"ל. אבל הרמב"ם גורם חשיכה וכו' ר' יהושע אומר יגמור ועיי' בכ"מ הל' מעשר פ"ה הל' כ"ג.

שם מ"ט. הך מתני' נשנית פסחים ט"ו כ' ושם איתא ר' יהושע אומר אף יטמאנה ביד וכבר כתב הר"ש במשנתנו והיינו הוא דתני כסיפא דמתני' על זו ועל זו אמר ר"י וכו' אלא שהגמ' מקצר בלשון עיי"ש. שם מ"י"א ובל' חטמאה כיצד ובירושלמי חסר מ' כיצד. — ועוד יש איזה חילופי גירסאות במשנתנו והם קטנים בערכם והקורא יעמוד בקל עליהם.

פ"ט מ"ב ועניי ישראל מוכרין אח שלהם לכהנים. ובירושלמי הגי' לעניים לכהנים. ונראה דמ' לעניים הוא ט"ס, ובמשנה ג' גם בירושלמי הגי' ועניי ישראל מוכרין וכו' לכהנים.

שם מ"ה מאה לגנה ובירושלמי לגינה והוא ט"ס וצ"ל כמו במשנתנו כי המלה היא יונית *λαγαία* (געסיוענארטען).

שם מ"ו השום כשעורים כן הוא בכל נוסחאות המשנה וכן הוא ברמב"ם אבל בר"ש הגי' כשעורה ועיי' בתיו"ט. (ודברי הרע"ב צע"ק שלא הרגיש שיש שינוי גורסא בין הר"ש והרמב"ם והרכיב כ' פירושים על מ' כשעורה.)

פ"י מ"ב אע"פ שהבאישו מימיו מימיו מותרין, ובירושלמי אע"פ שהבאישו מימיו מותרין.

שם מ"ה בחרומה במעשר שני. בירושלמי בחרומה ובמעשר שני. שם מ"ח דג טמא שכבשו עם דג טהור כל גרב וכו' וא"כ הכל חד בבא עד דג טמא צירו אסור ופירושו אם כבשו גרב דג טהור עם דג טמא עד שיש בו משקל י' זוז ביהודה וכו' צירו אסור ועיי' בפ' הרמב"ם. אבל בירושלמי הגי' וכל גרב וכו' וכן היתה גי' הר"ש לכן כתב ארישא משנה חסרה דלא פי' אם אסור אם מותר. ועיי' בחוספתא פ"ט וו"ל: דג טמא שכבשו עם דג טהור וכן גרב שמתחיק וכו' ונראה שזאת היתה גי' הירושלמי ובמ' וכל גרב צ"ל וכן גרב וכו' ירוח לנו פשט המשנה יותר.

שם מ"י חסית ובירושלמי הגי' חיסית מזה נראה שהקריאה היא חסית ולא חסיה.

שם מ"א ר' יהודה אומר כל המתבשלין כן הוא בנוסחאות שלנו, אבל בחוספחא פ"ט וכן במשנה ירושלמית ר' עקיבה וכן מוכח בגמ' ירושלמי שם.

שם מ"ב ביצה שנחבלה כן הוא במ' ד"ר ובמ' שבגמרא ובמ' ירושלמית, וכן העתיקה הרמב"ם תרומות פט"ו הל' ה'. אבל במשכ"ם איחא שנחבשלה. —

פ"א מ"ד וגרונרות הכליסין כן הוא בנוסחאות שלנו, והוא קשה להולמו דמשמע שמ' הכליסין הוא תואר לגרונרות ובאמת הוא פרי בפני עצמו עיי' בערוך וברמב"ם ובר"ש. ובירושלמי הגי' והבלסים.

שם מ"ו ונותן לתוכה חולין, ובירושלמי וכן במ' ד"ר ונותן לחוך החולין, וכן לקמן מ"ח הגי' במשנה שבגמ' ובמשנה ד"ר ובירושלמי ונותן לחוך החולין. והוא דבר שאין לו שחר ונראה שכותב טעה ומשך הה"א ממ' לתוכה למ' חולין ומה נולד הטעות לחוך החולין. שם מ"י ועל גבי החולין כן הוא במשכ"ם ובמשכ"ג, אבל בכל מקום במשנה ובברייתא הרבוי של חולה חולים. וכן הוא פה במ' ירושלמית ובמ' ד"ר.

מס' מעשרות.

פ"א מ"ב האגוזים משיעשו מגורה בחוספחא איחא המשנה בזה"ל האגוזים והשקדים משיעשו וכו' וכן בירושלמי בפיסקא: האגוזים והשקדים, הרי שגי' הירושלמי היתה במשנה האגוזים והשקדים. וכן משמע קצת מדברי ר"י, האגוזים והשקדים משיעשו קליפה, ושקדים מאן דכר שמן? ועיי' ברמב"ם פ"ב הל' מעשר הל' ה' נראה ג"כ שגרס במשנה האגוזים והשקדים (ובזה מסולק במה שנחקשה שם הכ"ט), אך בכל הנוסחאות שלנו איחא לבד האגוזים וצ"ע.

שם מ"ג ועורדין, ובירושלמי והחורדין. וכלאים פ"א מ"ג גם במשנה ירושלמית והעורדין, ואפשר שמ' חורדין (כי חורדין הוא ודאי ט"ס) היא עצמה כמו עורדין בחילוף עיי' בחי"ח.

שם מ"ד החייב בשקדים המרים וכו' זאת הבכא יוצא מכלל שאר הבבות השנויים עד הנה אשר בהם מפרש החנא שיעור עונת המעשר כגון החאינים ששיבחלו וכו' וכן במשנתנו גופה ירק וכו' חייבים גדולים וקטנים וכו' ובכבא זאת לא חני שיעור כלל כ"א החייב בשקדים המרים וכו' ולא פירש עונת החיוב בקטנים. גם הדבר בעצמו קשה להולמו עד מאוד מה יוכח הוכיח באמרו החייב בשקדים המרים, הלוא עוד נשאר לנו הספק מתי חייב בשקדים המרים והמתוקים, והחנא נועל במקום שבא לפתוח. ועיי' חוספתא חולין פ"א (והובא חולין כ"ה) שקדים

המרים קטנים חייבים גדולים פטורים ומחוקים גדולים חייבים קטנים פטורים נמצאה אומר חייב בשקדים המרים פטור זכו ואפשר שיש אחזק חסרון במשנתנו, עיי' בירושלמי למשנתנו וצ"ע. ונדבר עוד מזה בחלק ב' א"ה.

שם מ"ה הקישואין והדלועין ובבלי ב"מ פ"ח בקישואין ובדלועין והוא אשגרה דלישנא. — שם עד שיעשה מוקצה עד שימלא את הכלי עד שילקט כל צרכו ובירושלמי משיעשה, משימלא, משילקט, והוא נראה נכון יותר אהשאלה איהו גורנן למעשרות אשר פתח התנא בה, וכן הוא בבבא הראשונה משיעמיד עריסה וכן הוא ר"ה ז' ירק הנאגד וכו' משימלא את הכלי וכן הוא ל' הרמב"ם ה' מעשר פ"ג הל' ח' ט' י', אף שמפירושו למשנתנו נראה שהיה גורם עד שיעשה עיי"ש, ובר"ש משילקט.

שם מ"ו גם פה יש ערבוב דברים במשכ"מ ובמ' ד"ר לפעמים משיעמיד עריסה, ולפעמים עד שיעמיד עד שימרח, ובירושלמי איתא קמיד משיעמיד ובסוף המשנה עד שימרח ובמשכ"ג נוסף עוד העירבוב עיי"ש ואין להאריך.

שם מ"ח היה דש בחביח, כן הוא בכל נוסחאות המשנה וגם במשנה שבגמרא ד' אמשטירלדאם וכן הוא בחוספתא סוף פ"א, ובמשנה בש"ס הדשים חסית והוא טעות הנראה לעינים.

פ"ב ט"ב וכן ביהודה, כן הוא במשכ"מ ובמ' ד"ר. אבל במשכ"ג ובירושלמי (במשנה ובגמרא) הגי' בחזירה וכן היתה גי' הר"ש ע"ש וגי' הרמב"ם פ"ד מה' מעשר הל' י"א. — וגי' יהודה ט"ס דמאי שנא גליל מ"ש יהודה והסופרים טעו במלות דומות חזירה יהודה. —

שם פ"ו סופח כן הגי' בכל נוסחאות המשנה וגם בגמ' ירושלמית שם וכן הוא לקמן פ"ג מ"ט, אבל הר"ש והרא"ש גורס' הכופף עיי"ש. וכן נראה מדברי הרמב"ם ה' מעשר פ"ה הל' ג' ואף שיש שם באבטיח וכו' כופח בקרקע נראה ש"צל כופף בקרקע עיי' ברא"ש. וגם בפירושו נראה שגורס כופף שחכב שיעשו מן האבטיח כמו לביבות וכו' וזה שקובל למ' כופף ומ' סופח בפירוש הרמב"ם נראה משניאת הסופרים. — ועוד יש במשנתנו איזה חילוף גירסאות עיי' בתיו"ט.

שם מ"ז אוכל ופטור. ובגמ' ב"מ צ"ב ע"ב ופטור מן המעשר. והיא הוספה. — אני ובני ביתי, כן הוא בנוסחאות שלנו אבל בירושלמי ובבלי שם אני ובני וכן העיקר ממה שבא בבבות האחרות בני, בני.

מ"ח בלבסים. בבלי נדרים נ' הגי' בכלופסין והגמ' מפרש שם מאי כלופסין סיני דחאינו דעבדי מנהון לפדי. מזה נראה ברור שגם שם לא היתה עיקר הגי' בכלופסין כ"א בלופסין, והוא בעצמו לבסים דמשנתנו וחילוף הב' לפ' בבבלי ידוע. — ודע דבגמ' בירושלמי מביא המשנה בזה"ל היה עושה בכלופסין וכו' ועיי' תרומות פ"א מ"ד. ונראה שמן הגי' בלבסין ומן הגי' בכלסין נולד הן דנדרים בכלופסין. —

שם בכנות שבע, כן הוא בכל הנוסחאות, וברא"ש שם הגי' בנות שוח. ועיי' חר' ר"ח ד' ט"ו ד"ה בנות שוח ובר"ש דמאי פ"א מ"א דכנות שוח ובנות שבע א' הן.

פ"ג מ"א הפועלין וכו' אוכלין ופטורין, ובירושלמי הגי' בניו ובני בתו אוכלין ופטורין והפועלים וכו' ולא גרס אוכלין ופטורין והוא לישנא קטיעא.

שם מ"ג לעשות בויתים בירושלמי לעשות עמו בויתים. — מ"ד קציעות עיי' בחי"ט. —

שם מ"ה איזהו חצר וכו' ובנדה מ"ז ע"ב הגי' איזהו חצר צורית והוא ט"ס וכבר העיר הגאון רי"פ שם ע"ז גם איתא שם ר"ש במקום ר' ישמעאל, וכבר כתבנו הרבה פעמים שהחילוף בזה שכיח לרוב ועיקר הגי' ר' ישמעאל.

פ"ד מ"א חכוש עיי' חיו"ט. — המכמן, ובירושלמי המכמר. ובירושלמי מחליף לפעמים נו"ן ברי"ש^ט). ולכן אפשר שאינו ט"ס. שם מ"ב עד שיתעשר. ובירושלמי עד שיעשר והוא יוחר נכון וכן הוא תמיד ל' המשנה.

שם מ"ג אם מלח ונחן לפניו חייב ובביצה ל"ה הגי' אם טבל ונחן לפניו עשרה חייב.

שם מ"ד בין על החמין בין על הצונן פטור ובירושלמי ופטור וכן הוא שבת י"א עירובין צ"ט והוא הנכון. — ודע דבשבת ועירובין איתא וחכ"א וכו' ועל הצונן פטור מפני שהוא סחור את הסותר וכבר כתב הר"ש במשנתנו וז"ל ופירוש הוא ע"כ כלל הוספה מהש"ס לפרש וכמו שהערנו לרוב.

שם מ"ה מנפח ואם נפח ובירושלמי מנפיה ואם ניפח. שם מ"ו רשב"ג אומר ובירושלמי ר"ג והוא יוחר נכון מפני שקדם במשנתנו לר"א ור"ע.

פ"ה מ"ב בצלים משהשרישו בעלייה בירושלמי שהשרישו והוא יוחר נכון, וכן הוא ברמב"ם הל' מעשר פ"א הל' י"א. שם מ"ח אף הקוטנין כצ"ל עיי' בערוך ערך קטן, ובירושלמי הקרטניס ונראה שהוא ט"ס.

מ"ס מעשר שני.

פ"א מ"ד סלי ויתים, ובירושלמי סלי תאנים. — שם מ"ז קידושין נ"ו הובא הך משנה שלא בדיוק ע"ש. ובמקום סדמי דמשנתנו איתא שם במעות, גם יש שם הוספה ואפי' בירושלים. פ"ב מ"א עיי' מה שהערנו לעיל שביעית פ"ח מ"ב.

שם מ"ב אם הקל מה לא אם הקל ובירושלמי חסר בב' מקומות אלה מ' אם. ולקמן פ"ג מ"ב איתא מה לא הקל.

שם פ"ד יחלקו לעיסוח ובירושלמי יתפרדו לעיסוח אבל תרומות פ"ה מ"א איתא גם בירושלמי יחלקו.

שם מ"ח בש"א כל הסלע מעות וכו' בירושלמי מדוייק יותר במשנתנו ובמשנה ט' בכל הסלע ובשקל וכו' וגם בנוסחאות הבבליות איתא משנה ט' בשלשה דינרי כסף וכן הובא ב"מ מ"ה תמיד בב"י ח וכן הוא בעדיות פ"א מ"י. — מ"ט רע"א ג' דינרין כסף ורביעית מעות ובירושלמי בג' דינרין כסף ורביעית וחסר מ' מעות וא"כ לר"ע מותר לפרוט מעות בג' רביעי דינר, ויחר נראה שהוא ט"ס וצ"ל ורביעית מעות וכמו שהוא במשכ"מ ובגמ'. ובמס' עדיות פ"א מ"י איתא במשכ"מ ורביעית כסף ורביעית מעות (ומשם הוסיפו הכא על הגליון) והל' קשה להולמו קצת.

פ"ד מ"ב היין שקרם, כן הוא בנוסחאות בבליות וכן היתה גי' הרמב"ם, ובירושלמי שקיסם והיא עיקר גי' הר"ש. ועיי' ברע"ב ובחיו"ט.

שם מ"ו ומעשר שני שלו, כן הוא בכל נוסחאות. וגי' הר"ש וסלע של מעשר שני שלו. — שם מדמאי כן הוא במשכ"מ ובמשכ"ג, אבל במ' ד"ר וכן בירושלמי מדמיו, ומפי' הרמב"ם נראה שקרא מדמאי, והר"ש קרא מדמיו וכחב דיש לפרשו ג"כ מל' דמאי.

שם מ"ז ה' מדבר וכו' ונתן לה גיטה וקידושיה ובירושלמי ונתן לה קידושיה ואפשר שמשגיאת הסופרים נשמט מ' וגיטה.

שם מ"ח אוכל עליו כן הוא במשכ"מ ובירושלמי, וכן נראה גי' הרמב"ם בפירושו וכן גרס הרע"ב. אבל במשנה ד"ר ובמשכ"מ הגי' ואכל וכן גי' הר"ש עיי"ש. ודע דהל' ובית הלל אומרים (וה"ו לפני ב"ה כן הוא בכל הנוסחאות) קשה קצת לפי' הרמב"ם שהרי לפי דבריו יש ג' מחלוקות במשנתנו, והל"ל ג"כ ובית שמאי אומרים, ואפשר שכן היתה גי' הרמב"ם (וכן הוא ברע"ב וב"ש), אבל בכל הנוסחאות איתא ב"ש ולא וב"ש.

פ"ה מ"א אמר רשב"ג וכו' עיי' בחיו"ט ובכל נוסחאות שלנו וגם בירושלמי אינו להך הוספה אבל בשאר ימות השנה וכו'. — ירושלמי בזנא שאל לרבי מה נתני כרם רבעי או נטע רבעי אמר לון פקון שאלון לרבי יצחק רובא וכו' אמר לון קרמיא נטע רבעי ותניינא נטע רבעי והובא בחיו"ט. והנה בבלי ברכות ל"ה ע"א יליף רבי בגו"ש כרם רבעי ע"ש ובירושלמי משמע שסמך על ר' יצחק והוא השיב ותניינא נטע רבעי וכן הוא לקמן מ"ד מ"ה מ"ו. ואפשר שרבי בעצמו לא בא בברכות שם להחליט הדבר והך גו"ש אסמכתא בעלמא היא, ולכן לא סתם במשנה כרם רבעי עיי' בחיו"ט. ודע דבברכות שם פליגי ר' חייא ור"ש ברבי חד חני כרם רבעי וחד תני נטע רבעי. ואפשר שמשנתנו הונה ע"י מי ששנה נטע רבעי (עיי' לעיל ד' 216. 215).

שם מ"ב אילת מן הדרום ועקרבה מן הצפון כן הגי' בכל

הנוסחאות והוא הנכון לפי גבולות א"י, ובביצה ה' הובא בטעות וכבר הגיה שם רי"פ ו"ל.

שם ס"ד אח הסל ובירושלמי הסלע.

שם ס"ו עיו"ט הראשון ועיי' בחיו"ט שבירושלמי הגי' עיו"ט האחרון. — שם כיצד היה ביעור כן הוא בירושלמי אבל בנוסחאות שלנו כיצד (בלא מ' היה ביעור). — נותנין תרומה וכו' לבעלים ובמ' ד"ר ובירושלמי לבעליה והוא יוחר נכון לפי סגנון המשנה.

שם ס"ט לעקיבא בן יוסף וכן הובא ב"מ י"א קידושין כ"ו, ובירושלמי לעקיבא (בלא מ' בן יוסף).

שם ס"י במנחה ביו"ט האחרון בירושלמי ליחא מ' האחרון ועיי' חיו"ט מ"ו.

מ"ס חלה.

פ"א מ"א ואסורין בחדש מלפני הפסח ומלקצור מלפני העומר, ולפי גי' הר"ש בחדש מלפני העומר ומלקצור מלפני הפסח ועיי' בחיו"ט.

שם ס"ב הנודר מן הפת ומן החבואה וכו' ועיי' בחיו"ט דמל' הרע"ב משמע שגירסתו היתה הנודר מן הדגן אסור בכל המינים עיי"ש. ויוחר נראה שנשמטו איזה היבות בפ' הרע"ב וכצ"ל הנודר מן הפת הא הנודר מן הדגן, והוא כעין פי' הרמב"ם עיי"ש וידוע שהרע"ב חלק הרבה פעמים בעקבות הרמב"ם.

פ"ד מ"ח ועד כויב ובירושלמי בכל הסדר הזה גויב. — מן הנודר ועד אמנה, ובירושלמי מהנהר ומאמנם וגם הרע"ב גורס ומהנהר ומאמנה, וכן איחא שביעית פ"ו מ"א במשנה.

שם מ"ב בן אנטינוס ובירושלמי בן אטיטס.

מ"ס ערלה.

פ"א מ"ג אילן שנעקר וכו' שטפו נדר והסלע עמו, ובירושלמי ליחא הק שטפו נהר והסלע עמו ואפשר שהוא משגיאת הסופר בחיכות דומה. — ועד יש איזה חילופים קטנים בין הבבלי והירושלמי ע"ש.

שם ס"ד רשב"ג אומר ובירושלמי ר"ג, והנכון כהבבלי שתידידאב"י איש ברתוחא אמר משום ר' יהושע טבול יום פ"ג מ"ה והיאך יאמר ר"ג משמו. — שם כמחט של מיהון עיי' בר"ש שהביא משום הערך (ערך מחה) נוסחאות שונות, ועיי' בפ' הרמב"ם. ובירושלמי מחון ובגמ' שם חמיד כמחט של מיהון.

שם מ"ה וכן בריכה וכו' ובירושלמי ליחא מ' וכן.

שם ס"ו ר' יוסי אומר אף יתכוין ובגמ' נ"ד איחא אף הסתכוין (ועיי' בחו' ר"ע להנאק ר"ע איגר).

שם ס"ז המעמיד ובירושלמי חמיד המעמד והוא ט"ס.

פ"ב מ"א התרומה ותרומת מעשר של דמאי ולפי גי' הר"ש התרומה ותרומת מעשר של ודאי תרומת מעשר של דמאי, וזה הנכון

דלמה נשמט ח"ט של ודאי, וכן משמע מפי הרמב"ם למשנתנו. והסופרים טעו במ' דומות והשמיטו ח"ט של ודאי, והמדפיסים טעו שהדפיסו נ"א ודאי ושניהם צ"ל ודאי ודמאי אף שבכל נוסחאות איתא לבד וחרומת מעשר של דמאי. ובמשנה ד"ר הגי' וחרומת מעשר וחרומת מעשר של דמאי. שם וצריך להרים ובירושלמי ואינו צריך להרים והוא ט"ס דהא כגמ' אמר שם הכא את אמר צריך להרים והכא את אמר אינו צריך להרים ר' יעקב בר זבדי רבי אבהו בשם ר' יוחנן משם גול השבט. — שם ר' אליעזר צ"ל ר' אלעזר לפי שהוא בא אחר ר"ש.

שם מ"ה דוסחאי איש כפר יתמה ובירושלמי דוסחי איש כפר איחמה.

שם מ"י ממין אחד או משלשה, כן הוא במשב"ם ובירושלמי ובמ' ד"ר. ובמ' שבת פ"ט הובא או מג' מינין ושם אחד והך, ושם אחד" הוא הוספה לפרש. ובמשנה שבגמרא הגי' או ממין שלשה וכן הוא ע"ז ס"ו בשנוי מעט, "מין שלשה".

שם מ"א בין שנפל איסור וכו' כן הוא במשב"ם ובירושלמי. וכן הובא בהרבה מקומות בש"ס (ופסחים כ"ז ע"א מ"ט חמורה י"ב יש הוספה ובין שנפל איסור בסוף) ובמשב"ם ובמ' ד"ר בין שנפל שאור. פ"ג מ"ו נחערבו באחרים. ובביצה ג' ובשאר מקומות י"ג ואחרים באחרים, ועיי"ש בתו' ובר"ש במשנתנו.

שם מ"ז וקולסי בירושלמי וקילחי וכן הוא ביצה ג' יבמות פ"א.

שם מ"ח כיצד עיי' ברע"ב ובתיו"ט, ובירושלמי לא גרס כיצד.

מס' ביכורים.

פ"א מ"ו מעצרת ועד החג מביא וקורא וכן הובא פסחים ל"ז ובירושלמי ליחא להך בבא.

פ"ב מ"ב וגדוליהן אסורים מלאכול בירושלים במשנה ירושלמית ליחא להך בבא אך כגמ' שם מוכח שהיתה שנויה במשנה ע"ש. שם מ"ט כטומאת נבלה ובמשב"ם כטומאת נבלה, ובירושלמי היוחר נכון טומאת נבלה.

שם מ"א הריני נזיר שזה היה או בהמה, ובירושלמי הריני נזיר שזה היה ובהמה וכן נראה גי' הרמב"ם בפירושו וכן היא גי' הרא"ש. גי' הר"י בר מלכי צדק שאין זה היה ובהמה.

פ"ג מ"א רש"א אע"פ כן חוזר וכו' ובירושלמי אע"פ שזה חוזר, והוא ט"ס.

שם מ"ג בירושלמי הקרובים מביאין בכורים וענבים צ"ל חאנים במ' ביכורים, וכמו שהאז בנוסחאות שלנו. אבל גם בנוסחאות שלנו הל' החאנים והענבים אינו מדויק וצ"ל בלא ה"א הידיעה וכמו שהוא בבבא שלאחריו גרוגרות וצמוקין.

סדר הסדרים והמסכתות.

המשנה כאשר היא בידינו היום שמורה וערוכה נחלקת לששה סדרים וכל סדר כולל המסכתות הנכנסות תחתיו כפרט אל הכלל. ושם כל סדר וסדר ומעמדו על דגלו נודע ממאמרו של ר' שמעון בן לקיש שבת ל"א,, מאי דכתיב והיה אמונת עתך חוסן ישועות חכמת ודעת אמונת זה ס' זרעים עתך זה ס' מועד חוסן זה סדר נשים ישועות זה סדר נויקין חכמת זה ס' קדשים ודעת זה ס' טהרות". ולפי המאמר הזה ס' זרעים ראשונה יסע וס' טהרות הוא המאסף לכל הסדרים. ולעומת זה איתא בילקוט ההילים י"ט: ר' תנחומא פחר לי בששה סדרי משנה תורת ה' תמיסה זה סדר נשים עדות ה' נאמנה זה ס' זרעים שהוא מאמין בחיי עולם וזרע יראה ה' טהורה זה ס' טהרות שהוא מפריש מן הטומאה לטהרה פקודי ה' ישרים משמחי לב זה ס' מועד שיש בו סוכה ולולב ומועדות שנאמר בהם ושמחה כחגך מצות ה' ברה מאירת עינים זה ס' קדשים שהיא מאירה עינים לקדשים, משפטי ה' אמת צדקו יחדיו זה סדר נויקין שיש בו כל הדינין עכ"ל התנחומא⁴). והמעין ישפוט בקל כי העיקר הוא כמאמר ר' שמעון בן לקיש, וקיצור מאמרו מורה כי זה הסדר היה מקובל ביד חכמי בני דורו, והתנחומא הלך בדרך דרש ולא בא ללמד על הסדרים זה אחר זה כי אם להורות שהם נכללו בפסוקים אלה.

והסדר כאשר הוא במאמרו של ר"ל הוא ג"כ נכון על פי דרך ההגיון. ס' זרעים בא בתחילה, כי עיקר ההתעסקות היה אז בעבודת הארץ. ואח"ז נסדר ס' מועד, כי אחר ימי המלאכה בא היום הנכבד יום השבתה כמאמר הכתוב ששח ימים חבבוד וכו' ויום השביעי שבת לה' אלהיך, ונלוים אליו הימים המקודשים לה'. ואח"ז סדר נשים והוא בענין היווג ונוגע לחיי האדם, וכבר אמר התכם ועתה בשדה לך ואחר וכניחה ביתך. ואחר ס' נשים ס' נויקין והוא בענין המשפטים והריבות אשר נהוו לפעמים, אבל אינם קשורים בעיקר חיי האדם. ואין הכרח שיתהוו כמו היווג. — וארבעה סדרים אלה נוגעים להאומה בכללה ולכל איש ואיש כפרט, אבל ס' קדשים עיקר פקודתו הוא לכהנים ולנפש אשר תחטא או להאיש אשר יביא בנדבת לבו קרבן לה'. וגם רוב דיני ס' קדשים אינם נוגעים כ"א לזמן הבית, והסדרים נסדרו אחר הבית לכן דין הקדימה לר' סדרים הנוכחים. — וס' טהרות הוא הסדר הששי, כי הוא מדבר בעניני הטומאות (ושם טהרות מושאל ליופי הלשון וכמו שכתב הרמב"ם בפתיחתו לס' טהרות) וענינו לרוב לביאת מקדש ולאוכלי חוליהם בטהרה, והדינים אלה שבתו אחר הבית אף שאיזה חכמים אחזו בהם גם אחר הבית ואכלו חוליהם בטהרה.

(4) ועלי רמז התוס' שבת ל"א ד"ה אמונת עיי"ש.

והנה כל סדר נחלק למסכתות⁶). ויש לס' זרעים י"א מסכתות,
 לס' מועד י"ב מסכתות, לס' נשים ז' מסכתות, לס' נויקין י' מסכתות⁶,
 לס' קדשים י"א מסכתות, לס' טהרות י"ב מסכתות. ושם הסדר נקרא
 ע"פ רוב המסכתות כגון ס' זרעים, אף שם ס' ברכות אינה נכנסת בזה
 השם⁷). ושמות המסכתות היו נודעים כבר בימי קדם, ואפשר שהם
 ישנים משמות הסדרים. [מס' כלים נקראה כבר בפ"י ר' יוסי סוף כלים
 בשמה, אשריך כלים שנכנסה וכו'. שם מס' עוקצין נמצא כבר בפ"ו של
 ר"ט זר' נתן סוף הוריות. וכן שגורים הרבה שמות המסכתות. בפ"י
 האמוראים. עיי' פסחים ל"ד אב"י בר אבין זר' חנניא בר אבין תנו
 חרוסה בי רבה. יומא י"ד מאן תני תמיד וכו' זרמי סדר יומא וכו'.
 ב"ק ק"ב ע"ז ז' טחלוקת בכבא קמא וסתמא בכבא מציעא.
 סנהדרין ס"ה אמר לך סתני דכריתות. וכן נקבו בשם ראש
 השנה (תענית ב'), כחובות נדרים נזיר סוטה (סוטה ב'), מכות
 שבועות (שבועות ב').] — אך אם יש סדר למסכתות ויש בהן דין
 קדימה ואיחור בזה נחלקו הדעות. ר' שרירא גאון כתב באגרתו: [ולענין
 מסכייתא דחיותון דאית בהון מוקדם ומאוחר רבי כד תרצינהו למתני
 לא תרצינון למסכייתא חדא בתר חברתה אלא חדא תני באפי נפשיה
 מאן דניחא ליה לאקדומי מקדים לה ומאן דניחא ל' לאחורי מאחר
 לה ולא ידעינון הי תני רבי ברישא ע"כ. אבל הרמב"ם בהקדמתו
 לס' זרעים החאזר עו למצוא סדר והמשך להמסכתות. — ולאיוה
 מסכתא מצינו טעם מפורש בש"ס למה נסדרה זאת אחר זאת. עיי'
 ריש תענית ריש סוטה ריש שבועות. והרמב"ם לא הוכיר טעמי הש"ס,
 גם סידר מס' גיטין אחר מס' נזיר, והוא מתנגד להש"ס ריש סוטה
 המסדר סוטה אחר נזיר (ועיי' בהקדמת חיו"ט למס' סוטה). — והמעין
 באגרת רב שרירא יראה שגם הוא לא שח לבו לכל המקומות אשר
 נזכר בהם הש"ס למה נסדר המסכתות בזה הסדר. וז"ל באגרתו:
 ובתר י"ט תנינן מס' ראש השנה כי היכי דליתני בתרי' מס' תענית
 משום דאחר ר"ה זמן רביעה וזמן זריעה וכחד ענינא דמי ע"כ. ובגמ'
 ריש מס' תענית איחא תנא מר"ה סליק דתנן ובחג נידונין על המים
 ואיירי דתנא ובחג נידונין על המים תנא מאימתי מזכירין גבורות גשמים.
 סוה נראה ברור שלא היה לפני רש"ג המאמר הזה אשר נתון טעם

6) ומסכתא הוא מלי המסכת שופטים ט"ו. עיי' בת"י"ט בהקדמתו למשניות. וחגמתי
 בלי לאמין Textus.

6) והרמב"ם בהקדמתו לס' זרעים מונה הג' בבוח לחד מסכתא. ולכן קולה לו ס'
 נויקין לה' מסכתות.

7) וגם הונח לפעמים שם הסדר על הפרט. עיי' ב"ק ק"ב זרב יוסף כולה נויקין חדא
 מסכתא היא, והכונה לבר אנ' בבי. ואפשר שהג' היא כולהי בני דנויקין וכו' וכן משמע
 מלי רש"ג באגרתו ע"ש. והרמב"ם ריש שבועות כתב בשם ר' יהוסף הלוי דכולה נויקין חדא
 מסכתא היא קאי אכל ס' נויקין.

לשבת יוחר מהטעם אשר נחן הוא להך סדר⁽⁸⁾. וכבר הוכחנו במ"א כי כמה מאמרים בריש המסכתות הנה מידי מאוחרים למסדרי הש"ס. — וכאשר נרד להסדר אשר נזכר בש"ס יעלו לנו שני אופנים. האופן הא' הש"ס מקשה למה נסדרה מס' זאת אחר מסכתא פלונית, האופן הב' הש"ס נתקשה בהבנת המשנה השנויה בראש המסכתא ומחרץ לה בחברו מסכתא אל מסכתא. והנה באופן הראשון נראה ברור שכך היחה קבלה בידם שהמסכתות שנויות בזה הסדר, כגון במס' סוטה דמקשה הש"ס מכדי תנא מנויר קא סליק מאי טעמא תנא סוטה, וכן מס' שבועות מכדי תנא ממכות סליק מאי טעמא תני שבועות. אבל באופן הב' בא הש"ס לתרץ, כההיא דריש חענית תנא היכי קאי דקתני מאימתי ומחרץ תנא מראש השנה סליק ואין שם רמו שהיחה קבלה על זה הסדר והמאמר תנא מ"ה סליק בא לבד בדרך תירוץ, וכאשר יוכן מהשקלא וטריא שם, וממקומות כאלה אין לשפוט כלל אם נסדרו מקדם באופן זה. והמעין בדברי רש"ג יבין כי במסכתות אשר אמר הש"ס מכדי מהך מסכתא סליק מאי טעמא וכו' כהב הגאון דיש להם סדר, ובמקום אשר הוא לבד בדרך תירוץ כהך דחענית וכן הך דריש מכות עיי"ש לא הביא הטעם הנאמר בש"ס, או משום שהוא מידי אחרונים, או שראה הגאון שהוא לבד בדרך תירוץ בעלמא.

והנה גם הרמב"ם סר בהקדמתו לס' זרעים מדרך הש"ס בעניני המס' המקובלות וסידר אחר נזיר גיטין, ואפשר שלא היחה לפנינו הגי' דריש סוטה, והיחה בידו קבלה אחרת. ולמהברים אחרים דרך אחר בסדר המסכתות כאשר נראה ברור [מדברי הרמב"א ריש מס' גיטין וז"ל: וכי היטא תנא אהינא קאי דקתני המביא וז"ל דאפרק קמא דקידושין קאי דתנן התם וקונה אח עצמה בגט ע"כ הרי שלהריטב"א היחה סדורה מס' גיטין אחר מס' קידושין, ולהרמב"ם במקום הנזכר נסדרה מס' קידושין סוף ס' נשים, והוא נתקשה הרבה בזה עיי"ש. ועיי' בבית הבחירה למס' נדרים לרב המאורי וז"ל: וזאת המסכתא ר"ל מסכת נדרים היא מס' נשים והורגלנו בלימודה אחר מס' נזיר וכו'. ולמס' סוטה כתב: וזאת המסכתא ר"ל מס' סוטה הורגלנו בלימודה אחר מס' יבמות וכו'. ולמס' נזיר כתב: וזאת המסכתא ר"ל מסכתא נזיר היא מס' נשים והורגלנו בלימודה אחר מס' סוטה⁽⁹⁾. הנך רואה כמה היחה קבלת הסדר של המסכתות רופפת בידי הראשונים.]

והרמב"ם בהקדמתו התאמץ כרוחב בינתו לחת טעם לכל המשך המסכתות ולפעמים הטעמים אלה הם לשבח ולפעמים הם לפגם, ואין

(8) וכן לא זכר רש"ג הא דריש מס' מכות תנא תנא קאי כל הזממין מקרימין לאותה

מיתה וכו' דהוא ג"כ בדרך תירוץ.

(9) ואפשר שהכוונה במ' הורגלנו על הלימוד ולא על הסדר וכמו שכתב בעל תי"ט

בהקדמתו על דברי רש"ג עיי"ש.

הדעת נוחה בהם. והתיו"ט מעיד בהקדמתו להמשניות שבעל קף נחח עשה להן סדר במטעמים אבל לא כיוון להלכה. — ואפשר שאין בידינו כלל לחח טעם בזה, אחרי שהתבאר לעיל שרבי מצא כבר מסכתות סדורות ורבי הוסיף ההלכות והמחלוקות אשר לא נזכרו שם גם סידר מסכתות חדשות, ולכן המסכתות הקדמוניות ראשונה יסעו כי להן משפט הקדימה בוסן, והמסכתות אשר התחיל רבי לסדר הציג באחרונה. ויש קצת ראייה לזה, הנה מס' כלים הוכן מושבה בשער ס' טהרות. ובקצת עיון לא לה משפט הבכורה כאשר יבואר להלן; אבל מס' כלים היחה סדורה מקדם כאשר מורה מאמרו של ר' יוסף לכן נבחרה היא למשמרת בפחת הבית. והנה בזה יבורר שלא יצא תועלת גדולה בהחקירה בהמשך המסכתות¹); ואם ננסה פה ללכת בדרך זה בדברים מעטים הוא רק שמנחתנו היא לדבר על חוק וענין הסדרים בעצמם, ולמצוא פתח להמסכתות אשר נכללו בכל סדר וסדר.

ס' זרעים.

סדר המסכתות במשנה בכלית וירושלמית ובמשנה שבמשניות היא: ברכות, פאה, דמאי, כלאים, שביעית, חרומה, מעשרות, מעשר שני, חלה, ערלה, בכורים. — ובמשנה דפוס ראשון מס' מעשרות נקובה בשם מעשר ראשון, והוא השם הנכון לה כאשר יבואר לקמן בחלק ב'. אבל בתוספתא הסדר: ברכות, פאה, דמאי, חרומות, שביעית, כלאים, מעשרות, מעשר שני, חלה, ערלה, בכורים.

והסדר הראשון נראה יותר נכון כי יש בו בכלל המשך הגיוני, ויחלק כל הסדר לד' חלקים (גרופפן) תכופים ומחוזרים זה לזה. החלק הראשון הוא מס' ברכות, והיא הוצגה בראש מסכתות זה הסדר כי היא מדברת בדינים הנוהגים בכל עת ובכל שעה, ובפרט שמתחלת כמאמר ר' ישעיה אחרון זקן כיחודו של הקב"ה ובקבלת עול מלכות שמים ועול תורה והמצוות. — וחלק ב' מדבר בהמצוות הנוהגות בפירות האדמה בעודם בשרה ובמצוות בעבודת האדמה. ובסוג זה נכנסו מס' פאה הכוללת מצות פאה לקט שכחה עוללות וכו', מס' כלאים ומס' שביעית. ולמס' דמאי לא מצינו עור בזה החלק ועיקר מצבה ראוי להיות אחר מס' מעשר שני. אך הדעת נוחת שנשחקעו בה הלכות מימות יוחנן כה"ג אשר ממנו יצאה חקנת דמאי. לכן סדרו מס' זאת אחר מס' פאה אשר גם בה נשחקעו הלכות ישנות עד מאוד, כגון הק דרש פאה אלו דברים שאין להם שיעור והק דפ"ב מ"ו ועיי"ש בירושלמי. — חלק ג' כולל המסכתות המדברות במצוות הנוהגות

(1) בשנת לב אבות על בנים נדפס ב"פ דאדר ספר עיר חומה על המשך המסכתות, והוא ע"ד פלפול של הבל וקישיות ותירזים מראשונים ואחרונים. — גם בציטטיריט פיר יידישע טהעאלאניע יאהרג. 2 דר. גיינער מחבר בענין זה בדברים אשר אין בהם נחת.

בפירות אחרי כואם אל הגורן וכסדר כאשר הן נוהגות: תרומות מעשרות (מעשר ראשון), מעשר שני (ומעשר עני כבר נשנה אגב גררא במס' פאה כאשר נברר בחלק ב'). — והנה אלה המסכתות מן מס' פאה ענין בכל או כרוב פירות הארץ. ובחלק ד' מדבר במצוות השייכות לבד באיזה מינים, ולכן באה פה מס' חלה הנוהגת בה' מינים, מס' ערלה אשר אין ענינה כ"א בעץ מאכל, מס' בכורים הנוהגת בו' מינים ואינה נוהגת כ"א בוסן הבית; וזה כלל גדול (עיי' לקמן פ"ד וחלק ב') הפרקים והמסכתות המדברים בענין הקרבנות והבית באים חמיד אחרי-ההלכות הנוהגות בפני הבית ושלא בפני הבית.

מס' מועד.

במשנה שבמשניות שבת, עירובין, פסחים, שקלים, יומא, סוכה ביצה, ראש השנה, העניח, מגילה, מועד קטן, חגיגה.
ובבבלי הסדר: שבת, עירובין, פסחים, ביצה, מועד קטן, חגיגה, ר"ה, יומא סוכה, תענית, שקלים, מגילה.

ובירושלמי הסדר: שבת, עירובין, פסחים, יומא, שקלים, סוכה, ר"ה, ביצה, תענית, מגילה, חגיגה, מועד קטן.

והנה הסדר שבבבלי לאו בר סמכא כלל, כי הוא עלה מרצון המדפיסים אשר השליטו בכל אות נפשם, ולכן הוא משונה ג"כ בדפוסים². וכן הסדר שבתוספתא אינו מכריע כלל, והתוספתא נדפסה אחר כל מסכתא ברי"ף, ובמסכתות אשר לא הביא הרי"ף הדפיסו התוספתא בלי סדר והניין³.

נרד עתה להסדר שבמשניות ובירושלמי. רב שרירא כתב באגרתו: ודקא אמריתו מ"ט הקדימו כפורים לשקלים אנו הכי אתנינון בי רבנן שקלים ואח"כ כפורים אבל ודאי סוכה קמי י"ט תנינא ובחר הכי ודאי ר"ה ואפשר דתנינון להון בחילוף מיהו אית לן למימר שיש להקדים מס' שבת וכו'. והנה מזה יצא לנו שבירושלמי גיריירי כתר הנך דשאלו מקמי רש"ג, ובס' המשניות גיריירי אחר רש"ג. ורש"ג כתב שם גם על שאר מסכתות, ולדעתו הסדר: שבת, עירובין, פסחים, שקלים, יומא, סוכה, ביצה, ר"ה, תענית, ועל שאר המסכתות דס' מועד לא גילה דעתו. אבל הרמב"ם הורנו על שאר המסכתות שסדרן הוא: מגילה, מועד קטן, חגיגה. ויש למצוא קצת הספק לכל מסכתות דס' מועד כאשר הוא במשניות. הנה בעצם ובראשונה היה ראוי לסדר: שבת, עירובין, פסחים, ר"ה, יומא, סוכה, ביצה. מס' שבת חסע

(2) ברפוס אמשטילדום נדפס שקלים קודם תענית.

(3) ובהתוספתא של ס' זרעים מועד נשים הנופסת בחילוף שנת תר"א הסדר הוא כמו במשנה שבמשניות. — וסדר המסכתות במפרי רי"ף נראה שהוא עשה המדפיסים ולא יצא כן מהרי"ף עצמו, כי אין למצוא בו טעם והמשך.

לראשונה כי השבת הוא ראש כל מקראי קודש, ואחריה עירובין אשר הוא מענין שבת (וכמו שכחב רש"ג), ואחריה הימים המקודשים כסדרם, ואח"כ מס' ביצה המדברת בדנינים הנוהגים ברגלים בכלל. אך מהטעם הנזכר ריש מס' תענית קרבו מס' ר"ה למס' תענית, ולא רצו להכניס תענית בין הרגלים לכן הציגו ר"ה בסוף הרגלים אחר מס' ביצה השייכת לרגלים. ובמקום ר"ה הכניסו שקלים אחר מס' פסחים וקודם מס' יומא ואפשר מטעם שכחב רש"ג שם, שהוא מלפניו וכאחד מעניניו (כלו' שהשקלים נשקלו באדר) או מפני שהוא אחד עם עניני יומא, דבפ' שקלים כחוב לכפר על נפשותיכם. ואחר מס' תענית הוכרחו לסדר מס' מגילה לפי שכבר יש לה זכרון במס' תענית פ"ב מ"ח כל הכתוב במגילת תענית דלא למספר וכו'. ואחר כן מס' מועד קטן שיש לה שייכות לרגלים אבל לא לרגל עצמו כ"א לחולו של מועד, ולבסוף מס' הניגה, אשר ענינה אל הראייה וקרבתו הרגל, והלכותיה נוהגות לכד בפני הבית.

ס' נשים.

במשנה שבמשניות: יבמות, כתובות, נדרים, נזיר, סוטה, גיטין, קידושין.

בבבלי הסדר: יבמות, כתובות, קידושין, גיטין, נדרים, נזיר, סוטה⁴. בירושלמי: יבמות, סוטה, כתובות, נדרים, גיטין, נזיר, קידושין. והסדר במשניות הוא ע"פ הרמב"ם, אך הרמב"ם סידר גיטין אחר נזיר, ואחר גיטין סוטה (וכן הוא במשנה ד"ר), ובמשניות שלנו סידרו ע"פ התיקון של בעל תי"ט בפתיחתו למס' סוטה ומס' גיטין. — והסדר שבגמרא אין לו עיקר, ונראה שיצא מהדפיסים⁵. והנה מס' סוטה היחה מסודרת כבר בימי הגמרא אחר מס' נזיר דהא הש"ס מחמה ריש סוטה מכדי תנא מנייר קסליק מ"ט תני סוטה וכמו שכחבנו לעיל. — אבל מאי דקאמר עוד שם איידי דתנא כתובות ותני המדיר תנא נדרים ואיידי דתנא נדרים תנא סוטה הוא נראה יותר מאופן השני אשר זכרנו לעיל. ואפשר שגם זה הסדר היה מקובל בידם, כי יש בו חיבור פנימי. הנה כל הנוסחאות הספרים והמתברים מסכימים בפתיחת הסדר במס' יבמות. וכבר נתקשו הרבה בזה הרמב"ם בהקדמתו והתי"ט בפתיחה למס' יבמות. וכאשר נרד לעומק מס' כתובות יבורר שאין ענינה ללמד דיני איסור הנוגעין לתורת אשת איש כי אם הדברים המוטלים על הבעל לעשות ולחת לאשחו ולהיפך, ורובם נוגעים

(4) ועיי' מה שכתבנו לעיל בשם המאירי והריטב"א. ובס' הליכות קולם הסדר: יבמות, קידושין, כתובות, גיטין, נדרים, נזיר, סוטה.
 (5) ובהוספתא הסדר: יבמות, כתובות, גיטין, קידושין (והוא ע"פ מסכתות שחביא הרי"ף) נדרים, נזיר, סוטה. וכבר כתבנו מזה הערה 3.

לדיני מסונות (דאו ציפילרעכטליכע דער עהעפסליכטען). ולכל אלה הלכות יש להן מקרא מועט, ולכן הקדימו מס' יבמות אשר יש לה פרשה כלה בחורה ליסוד⁶). ומה ג"כ אשר הקדימו הך מסכתא למס' קידושין, כי גם לעיקר חורח קידושין יש אך מקרא מועט. — ואחר יבמות סידרו יחד מה שנגזע להחוב המוטל על הבעל (מס' כחובות), והזכות שיש לו באשחו כגון הפרח נדרים (מס' נדרים) והפרח נזירחה (מס' נזיר עיי"ש פ"ד), ומה שנחתהוה לפעמים בשבת איש עם אשתו כל' שמקנא באשחו (מס' סוטה), ובוה נשלמו כל חלקי משפטי האישוח (עהערעכט). ואחר דיני האישוח דיבר בפרדות האישוח כל' היווג (מס' גיטין), ובוה יחוכרו יחד בהמשך הגיוני מס' כחובות, נדרים, נזיר, סוטה, גיטין. — אך מס' קידושין היה לו להקדים למס' כחובות, כי הלא הקידושין קודמין לאישוח. ונברר בעה"י בחלק ב' כי מס' קידושין חוברה יחד מחלקים נפרדים ונראה שנסדרה ע"י רבי. ואינה רחוק שהמשנה ראשונה של קידושין האשה נקנית וכו' היחה בתחילה בראש מס' כחובות, ואחרי נסדרו המשויות דקידושין למסכתא מיוחדת נעקה המשנה האשה נקנית וכו' ממקומה, והושמה בראש מס' קידושין.

ס' נויקין.

במשנה שבמשניות: בכא קמא, בכא מציעא, בכא נחרא, סנהדרין, מכוח, שבועות, עדיות, עבודה זרה, אבות, הוריות⁷). וכירושלמי הסדר כמו במשויות, אך מס' עדיות ואבות נפקרו לפי שאין להם גמרא. וכבכלי שלחו המדפיסים את ידם וסדרו ב"ק, ב"ט, ב"ב, ע"ג, סנהדרין, שבועות, מכוח, עדיות, הוריות, אבות. ואין לסמוך ע"ז הסדר כלל, רהא הש"ס אמר בפירוש ריש שבועות סכרי תנא ממכות סליק מאי שנא דתני שבועות⁸).

ובחוספחא הסדר כמו במשויות אך מס' אבות לא נשנה שם. ולעמוד על עיקר הסדר נרדפה לדעת חוכן ס' נויקין. הסדר זה נחלק לשני חלקים. החלק הראשון כולל הדינים שבין אדם לחברו, דיני מסונות (ציפילרעכט). והחלק השני כולל עניני השופטים. וזה החלק

6) ומה ג"כ מה שהקדימו כירושלמי מס' סוטה למס' כחובות, כי גם פ' סוטה כתובה ברתבה בתורה.

7) כן הוא לפי סדר הרמב"ם, אבל מדברי התו' ריש ע"ז ד"ה לפני מוכח שבמסכתאות הצירפות היחה סורה מס' ע"ז אחר מס' שבועות, וכבר העיר ע"ז התו"ט בפתחתו למס' ע"ז.

8) וגם זה הסדר משונה בדפוסים, ובדפוס אמשטירלרם: הני בבות, מטת, שבועות, סנהדרין, ע"ז, הוריות, עדיות. — ובמ' הליטת עולם הסדר: ב"ק, ב"ט, ב"ב, סנהדרין, מטת, שבועות, עדיות, הוריות, ע"ז, אבות.

יש לו ג' ענפים: א) מינוי השופטים. ב) מיני העונשין אשר יחצו השופטים. ג) על איזה עבירות יחצו העונשין. ויען המשפט לאלקים הוא ואין לו להשופט לדין כ"א ע"פ ראייה ברורה לכן יש לחקור ג"כ בדיני הראייה (בעוויין), ולהם משפט הבכורה כי חרין והעונש חלויים בראייה, ומה שגם ההלכות אשר נאמרו בעניני הראייה שייכים לזה החלק. וע"פ הקדמה ואח נבין כל הסדר על כוריו עד מס' ע"ו. ב"ק, כ"מ, ב"ב כוללים דיני ממונות. מס' סנהדרין עיקרה בעונשין, מדברת בפרקים הראשונים בענין מגוי השופטים, ואח"כ פונה לדבר בחקירת העדים, ואח"כ במיני העונשין. וידוע שיש ג' מיני עונשין בתורה: עונש נפשות, עונש גלות הבא במקום עונש נפשות, עונש מלקות. ועוד יש עונש הנאמר בכלל והוא משחנה לפי ערך הנדון: עונש עדים זוממים. ומפרק ו' מדבר החנא בעונש נפשות ומפרש הד' אופנים של מיחח ב"ד, ומשם בא לדבר בפרקים הבאים בעבירות שיש עליהן מיחח ב"ד. במס' מכות מדבר על שאר העונשין, עדים זוממים, גלות, מלקות. ויען כי יש בעדים זוממים לפעמים ג"כ מיחח ב"ד כלו' אם העידו על אחד שהוא חייב מיחח והזמו, לכן בא דין עדים זוממים בפרק א', ועונש גלות אשר הוא במקום מיחח ב"ד בפ"ב, ועונש מלקות בפ"ג⁹). — והנה בדיני נפשות ובשאר עונשין יש לכד אחת ממיני הראייות, והיא העדים. אבל בדיני ממונות נמצאו עוד ראייות אחרות, ובראשם השבועה. לכן נשנה אחר גמר דיני העונשין מס' שבועות (אף שכוללת ג"כ ענינים אחרים ועיי' לקמן פ"ד כלל ס"ד). ומדי דברו במס' סנהדרין על עונש עובד ע"ז, ודיני ע"ז לא נשנו במקום אחר הכנים בס' זה מס' ע"ז. והקדימו לה מס' עדיות, כי המס' זאת נשנית בכרם ביבנה במושב הסנהדרין, ובה הלכות גדולות אשר יצאו ביחד מפי הועד הזה, ויש לה שייכות בכלל אל זה החלק השני מס' נויקין. גם באה במס' זאת בחשאי אזהרה לדיינים שלא יעמדו על דעתם נגד הרבים (עיי' פ"א ס"ג), וגם להנשיאים תצא ממנה קצת אזהרה לכל יתנשא, כי מס' הוריות נשנית ביום שהורידו את ר"ג מנשיאותו. — ואחר ע"ז נשנית מס' אבות, כי עיקרה להורות על בחי הסנהדרין אשר נודעו בישראל משמעון הצדיק ואילך (ולכן סידרו אותה בזה הסדר), והיא בעצם ובראשונה סיפור מעשיי (היסטארישער בעריכט); ואף שע"י המאמרים המוסריים אשר נסדרו בה היא ראש פנה ואבן יקרה לתורה שבע"פ, ס"ס לפי הכוונה הראשונה של זאת המס' מקומה בסוף הסדר או קרוב לה. ועוד נשאר לנו מס' אחת המדברת בהוראת השופטים כטעות, מס' הוריות, והיא לאחרונה חסע, כי זה דרך כל מחבר משכיל להורות אופני הדבר כאשר יכוננו ולדבר אח"כ על הטעות. וגם עיקר

9) ומה חבין מה שהקיד הרמב"ם בהקדמה הנזכרת, שבנוסחאות היתה מס' מכות נקשרת עם מס' סנהדרין עיי"ש.

ענינה של מס' זאח היא לכר לענין קרבן, וכבר זכרנו לעיל שמס' כאלה נשנו חמיד בסוף.

ס' קדשים.

במשנה שבמשניות: זבחים, מנחות, חולין, בכורות, ערכין, חמורה, כריחות, מעילה, חמיד, מדות, קנים.

ובמשנה שבגמרא הסדר: זבחים, מנחות, בכורות, חולין, ערכין, חמורה, כריחות, מעילה, קנין, חמיד, מדות⁽¹⁾.

ובחוספתא: חולין, מנחות, בכורות, ערכין, חמורה, מעילה, כריחות, מס' קרבנות (כן נקרא שם מס' זבחים)⁽²⁾. והנה המסכתות מס' זבחים וכו' עד מס' כריחות כאשר הן במשניות הן חכופות יחד.

מס' זבחים ומנחות מורות על ענין⁽³⁾, ומדי דברו בענין שחיטת הובחים בא ג"כ לדבר בענין שחיטת חולין, והסמך מנחות לזבחים כאשר הוא בחורה. והנה הקרבנות קצתם באים על חטא וקצתם אינם באים על חטא. ולכן סידר אחר אלה המסכתות מס' בכורות, ערכין, חמורה: הערכין הוא כעין נדבה, והחמורה אין עיקרה על החטא אלא שהוא חטא בטה שהמיר. ואח"כ מס' כריחות ומעילה והן מדברות בקרבנות הבאים על החטא (ואפשר שמס' חמורה נמשכת למס' כריחות ומעילה).

ומס' מעילה בענין מעילה; ולפי שענין מעילה מרובים קבע להם רבי מס' בפני עצמה. — ואח"כ מס' חמיד אשר אין ענינה כ"א באחד ממיני הקרבנות. ואח"כ מס' מדות המדברת בענין הבית. ואח"כ מס' קנים אשר אין ענינה בהקרבה עצמה כ"א בתערוכת הקנים, וגם כל הענין אינו כ"א לעתים וברמיונות רחוקות, ולכן הוצגה בסוף הסדר⁽⁴⁾.

(1) ובדפוס אמשטרדם (אמשטירלרם): זבחים, מנחות, חולין, בכורות, ערכין, מעילה, קנים, חמיד, מדות, כריחות, חמורה.

(2) בספר הליכות עולם הסדר: זבחים, חולין, מנחות וכו', מעילה, כריחות וכו', וקוב פה וגם בסדרים הקודמים דרך הרמב"ם אשר הוא דרך המשנה שבמשניות, והג"י גסדרה ע"פ הסדר אשר יסד הרמב"ם. והנה בעל הליכות עולם כתב בעצמו: ויש טעם על מסכתא ומסכתא למה שנשנית לאחר שלפניה כמו שפירש הגמרא בהרבה מקומות וכמו שכתב המאור הגדול בפתיחתו ל' זרעים ע"כ. הני היה לבעל הליכות עולם נוסחא אחרת בפתיחת הרמב"ם ל' זרעים? — ובסוף הקדמת הרמב"ם ל' קדשים (ונראה שהוא מן המעתיק עיי' לקמן ע"ה) נשם הסדר זבחים, מנחות, חמורה, בכורות, ערכין, חמיד, כריחות, מעילה, קנים, מדות, חולין!

(3) ובענין השם זבחים עיי' תד"ט ריש מס' זבחים.

(4) והמאמר של ר"ש בן עקשיא סוף מס' קנים אשר הוא דברי הגדה מורה שמס' קנים היתה בסוף הסדר וכאשר הוא במשנה שבמשניות, ולכן חתמו בהגדה, וכאשר פצינו בש"ס סוף נדה ובמ"א.

ס' טהרות.

במשנה שבמשניות: כלים, אהלוח, נגעים, פרה, טהרות, מקואות, נדה, מכשירין, זבים, טבול יום, ידים, עוקצין. ובמשנה שבגמרא הסדר כמו שהוא במשניות, אך הציגו מס' נדה בראש הסדר לפי שיש לה גמרא.

וכפירוש רב האי גאון לס' טהרות⁵): כלים, אהלוח, נגעים, פרה, נדה, מקואות, טהרות, מכשירין, זבים, ידים, טבול יום, עוקצין. וכן הוא בחוספתא הנדפסת בספרי הרי"ף (אך שמס' טבול יום ומס' עוקצין הן שם מס' אחת ונקראות בשם מס' טבול יום)⁶. והר"ש כתב ריש טהרות ו"ל: מס' זו ראוי לקובעה אחר עוקצין דודאי אחריה נשנית עיי"ש. — הנך רואה כמה יש בזה מן השינויים, ולא נזכר פה כ"א השערות צרות.

מס' כלים נסדרה בראש. ואף שהיה לו להתחיל מן המטמאים ולא מן המטומאים (ועיי' בהקדמת הרמב"ם לס' טהרות), וזה לפי שנסדרה כבר בימים קדמונים וכאשר זכרנו בפתיחת זה הפרק. וסדר שאר המסכתות הוא ע"פ המעלות השניות בפ"א דכלים מ"א וכו'. החמורה בכולן הוא המט, למטה ממנו המצורע, למטה ממנו הוב, למטה ממנו נבלה, למטה ממנה שרץ. לכן כאשר בא לדבר מהמטמאים מתחיל ממס' אהלוח, ואחריה נגעים שגם המצורע מטמא באוהל, ואח"כ חוזר לטהרת טומאת מת והיא שנייה במס' פרה. — ואחר מס' פרה היה לו לסדר מס' זבים. ונראה שהמסדר בחר לו לחבר יחד הנך ד' מסכתות: זבים, טבול יום, ידים, עוקצין, כי יש בזה התיכור ירידה מכוונת מהחמור אל הקל: מתחיל בוב וכולל במס' זאת בעל קרי הקל מן הוב, ובא לו אחר כן אל טבול יום הקל מבעל קרי, ואח"כ אל הקל יותר ממנו ידים, כי עיקר טומאה זאת הוא דרבנן שגזרו על הידים, ואח"כ נשנית מס' עוקצין שגם לה אין עיקר במקרא וכמו שזכר הרמב"ם בהקדמתו (או מפני שיש לה הצטרפות למושג יד, כי העוקץ הוא יד הפרי, והעוקצין מטמאין משום ידות). — וענן נעחקה מס' זבים ממקומה בא תחתיה המס' המדברת בטומאה אשר היא במדרגה יותר קרובה לזב, מס' נדה. ואחר מס' נדה מס' מקואות, הטומאה והטהרה בצדה (וכפי הסדר בחוספתא וברב האי). ואחר מס' נדה וטהרתה בא להטומאה אשר היא למטה מהנדה: טומאת נבלה, ולחטומאה אשר היא למטה מנבלה: טומאת שרץ. והלכות טמאות

(5) והוא נדפס בס' קובץ מעשה ידי גאונים קדמונים ברלין הרט"ז.

(6) ובס' טהרת הקודש והוא פי' על התוספתא ס' טהרות מהגאון רא"ז עם הנהגות

סדרו התוספתא על פי הסדר של המשנה שבמשנה, גם חלקו שם מס' טבול יום שבחוספתא

אצל הרי"ף לבי מסכתות: מס' טבול יום, מס' עוקצין, והכניסו ביניהן מס' ידים!

אלה נשנות במס' טהרות. ואחר שסיים הטומאות (ומס' זבים הציג בסוף למען יחזרו אליה מס' הבאות ותהיינה אחת וכמו שזכרנו), מדבר בטהרות עצמן היאך יוכשרו לקבל, וזה הוא חיבור מס' מכשירין למס' טהרות⁷).

ונוכר עוד בקיצור מה שנוגע להפרקים. כל מסכתא נחלקת לפרקים, ומספר הפרקים הוא כמו שנכתב הרמב"ם בהקדמתו חמש מאות ושלושה ועשרים, ובסוף ס' סמ"ג (הנדפס בוויניציא עם ביאור מהר"א שטיין) נתנו סימן לפרקי הש"ס „על קדשך ותפארתך"⁸). עוד יש להעיר על סדר הפרקים. רש"ג כתב: אבל הלכתא ופרקי כל מסכתא ומסכתא הכי תרצינון רבי חדא בחר חדא דאמר רב הונא בחדא מסכתא לא אמרינן אין סדר למשנה ע"כ. ובלתי ספק היו המסכתות נחלקות לפרקים כאשר הם היום בדינו. עיי' ר"ה ל"א ע"ב וזו אחד מחשע תקנות שהתקין רי"ב שית דהאי פירקא וחדא דפירקא קמא וכו'. סוכה כ"ב ע"ב והא חנן באידך פירקין ושחמתה מרובה וכו'. יבמות ט' ע"א והרי איסור מצוה וכו' בפרקין קאמרינן. וע"ע כחובות ט"ז ע"א מי סברת ר' יהושע אהאי פרקין קאי אמינו קאי ואפרקין קמא. ב"מ ל"ה ע"ב אמר רב"א הוה יתיבנא קמיה דרב נחמן ופרקין המפקיד הוה. זבחים ט"ז ע"א ועוד אדחני באידך פירקין וע"ש כ"ז ע"ב. גדה מ"ח ע"א ורב יוסף אמר לפרקין דיוצא דופן וכו'. שם ס"ח ע"ב אמר לך רבא וכו' אריש פירקין קאי. ירושלמי ברכות פ"ב בגמרא להמשנה חתן פטור וכו' שמואל אמר כל ההיא הילכתא דרישא דפירקא אחריתא דנידה וכו'. גיטין פ"ח הל' ה' רב מנא בעי קיטי ר' יסא אף המגרש אמר לי לית פירקא דידכו וכו'. — ובכל זאת נוסחאות המפרשים אינן מסכימות בסדר הפרקים זה אחר זה. במס' ברכות הפרק מי שמחו הוא בכל הנוסחאות פרק ג', והפרק חפלת השחר הוא פרק ד'. אבל רש"י גורס פרק מי שמחו אחר פ' חפלת השחר. — במס' מגילה מסודר בכבלי פ' הקורא קודם פ' בני העיר, ובמשנה שבמשניות וירושלמי וברי"ף ורא"ש מסודר פ' בני העיר

7) מס' עוקצין נראה סוף הסדר וכני' רב האי הרמב"ם (ולא כני' הר"ש), שהרי מאמר של הגדה בסוף מס' עוקצין מורה שבמס' זאת בא לפיים הסדר. ואף שהמאמר זה לא נסדר עיי' רבי עיי' לעיל, מ"ם יצא ממנו שלהמסדרים אחרונים היתה כבר מס' עוקצין סוף כל המשנה. ועיי' סנהדרין ק"ז ואנן קא מתנינן טובא בעוקצין וכי הוה מפי ר' יהודה אשה שטכשת וכו' כלומר הך מתני' אשה שטכשת היא במס' טהרות באמצע ס' טהרות, ואנן קא מתנינן טובא בעוקצין שהוא סוף הסדר (עיי' גי' אחרת ברטת ג', תענית כ"ד וכן נראה שהיתה גי' רש"י בסנהדרין וכבר העירו על זה, והגי' שלפנינו הוא נכונה לפי הגי' שבמשנה). — והנה שמנו הסדר של התוספתא ושל רב האי לעיקר, אך בהך דטובל יום וידים הלכנו בדרך הרמב"ם, ועין לסדר התוספתא ורב האי א"א למצוא שום המשך.

8) ויש בזה איה טעות כאשר העיר הגאון רי"ם בהגהותיו לטוף ביכורים. — והמסכתות הנדקדקת בשם מס' קטנת אינן בזה הכלל.

קודם פ' הקורא (ועיי' תיו"ט ריש פ' בני העיר). — במס' כחובות בכל הנוסחאות פ' מציאת האשה ואח"כ פ' המדיר ורש"י גורס המדיר ואח"כ מציאת האשה (עיי"ש תו' ס"ה ד"ה מציאת האשה). — במס' גיטין בכל הנוסחאות פ' האומר ואח"כ פ' מי שאחוז, ורש"י גורס מי שאחוז ואח"כ האומר עיי"ש ע"א ע"א ד"ה טעמא וד"ה הא אמר תנו, (וכן היחה גי' הרא"ש עיי' פ' האומר סי' י"ט). — במס' סנהדרין בבבלי פ' הנחנקין ואח"כ פ' כל ישראל ובמשנה שבמשניות ובירושלמי פ' כל ישראל ואח"כ פ' הנחנקין⁹). — במנחות איתא בבבלי פ"ו ר' ישמעאל, פ"ו אלו מנחות, פ"ח החודה, פ"ט כל קרבנות, פ"י שתי מדות; ובמשנה שבמשניות איתא פ"ו אלו מנחות, פ"ו החודה, פ"ח כל קרבנות, פ"ט שתי מדות, פ"י ר' ישמעאל.

והפרקים נחלקים לחלקים קטנים, וכל חלק נקרא משנה. וגם החלקים אלה כלו' המשניות משונים זה מזה בחלוקה לפי הנוסחאות. לפעמים נמצאים בש"ס בבלי ב' משניות במקום שיש במשניות וירושלמי משנה אחת; וזה מפני שבאו בבבלי הרכה פירושים ומימרות האמוראים על המשנה, ולכן חלקוה המסדרים הראשונים לשנים. ולפעמים בא להפך בש"ס בבלי משנה גדולה, ובמשניות ובירושלמי היא נחלקה לחלקים קטנים. עיי' דוגמתו ריש יבמות וריש פ"ט שם, ריש סנהדרין, שבועות פ"ו. ובנוסחאות הש"ס של רש"י היחה עוד איזה משנה מחוברת אשר נפרדה בנוסח שלפנינו לכמה חלקים, ולכן בא לפעמים פי' רש"י על המשנה בפיסקא כגמרא. — ולפעמים פירוד המשנה הוא בטעות. עיי' נדרים פ"ח מ"ה מ"ו והך אמר קונם וכו' הוא עוד מאמרו של ר' יהודה מ"ה, ב"ט פ"ו מ"ח שומרי פירות וכו' והוא מחובר למשנה ז' (וכן הוא במשנה שבגמרא), והתחלת מ"ח היא מהמאמר ד' שומרין הן. — ויותר מזה הרעו בירושלמי שהפרידו המשניות בלא בינה ודעת. עיי' מס' מ"ש פ"ג: מ"ו פירות שנגמרו מלאכתן ועברו בתוך ירושלים יחזור מעשר שני שלהן ויאכל בירושלים ושלא נגמרה מלאכתן סלי ענבים לגח וסלי חאנים למוקצה. מ"ו: ב"ש אומרים מעשר שני יעלה ויאכל בירושלים וב"ה אומרים וכו'. — גם גדול הערבוב בירושלמי, שיש לפעמים במשנה בראש הפרק מספר ההלכות (המשניות) גדול מאשר הוא בגמרא, ולפעמים להפך, והש"ס מציון הלי' ב' גי' ובמשנה היא הלי' גי' ד' או להפך. ועל המעיין לחקור לאיזה הלכה במשנה שייכה ההלכה בגמרא.

(9) וגם ריש מכות ב' תנא אהתם קאי דתני הכל מקדימין וכו' מורה שהגי' שבמשניות היא נכונה. עיי' תיו"ט ריש כל הנחנקין.

פ ר ק ר ב י ע י .

כללי המשנה.

המשנה לא נסדרה בסדרה וכאשר עלה איוה טאמר על זכרון המסדר; וזה לא יאות למלאכה פחותה הערך אף כי לחיבור נכבד אשר כלולים בו גנוי החורה ונתחבר להיות חקוק וחרוץ בזכרון כל הוגה בו. ואם לא נגלו לעינינו הכללים אשר על פיהם נבנתה המשנה, ולא הנחיל לנו המסדר בפירוש החיים אשר תתו וקו המשקלת אשר נטה למען היות כל אחד על מקומו ויהיו כל חלקי הכית אחוים זה בזה, הלוא זה דרך כל אומן משכיל להחיות הבנין ברוחו בכלליו ובפרטיו ולהוציאו אל הפועל על פי הצורה אשר צר ברוחו: ועין רואה סכל לא תבין עומק מפעלות האומן וכא מבין ויחקרנו. וכבר נגלה לעין כל שהמשנה נסדרה על פי חקים ומשפטים ידועים במה שנחלקה לסדרים ומסכתות ופרקים וכאשר בא לנו בפרק הקודם; ונחפשה עחה לדעת הדרך אשר דרך בה המסדר גם בפרטי המשנה. והנה גדולי חקרי לב שמו טגמת פניהם אל החקירה הזאת. ובראשם ר' שמואל הנגיד בספרו מבוא החלמוד אך בשטף העתים אבד חלק גדול מזה הספר. — והרמב"ם בפירושו למשנה העסיק לפעמים לדבר על איוה כלל. — והשלישי הכי הנכבד הוא הרב ר' שמשון מקינון אשר אסף ולקט בחלק חמישי מספרו ספר כריחות דרכי המשנה והברייתא והגמרא. — ואחריו קם ר' ישועה הלוי מחילמיסאן וכחב ספר-הליכות עולם וקבע בו איוה פרקים בכללי המשנה. — ומהר"י קארו הוסיף ביאור על ספר הליכות עולם וקרא לו כללי גמרא, והרב ר' שלמה אלגאזי הרחיב הכללים של בעל הליכות עולם בספרו יבין שמועה, וגם הוסיף לדבר בכללי המשנה בספריו הליכות אלי וגופי הלכות. — גם החכם ר' יוסף די ווירגא קיבץ כללים בספרו שארית יוסף, וגם חכמים אחרים השאירו אחריהם ברכה בענין זה⁽¹⁾. — אך עיקר כוונת

(1) בכללי המשנה התעסקו הרבה חכמים במקומות מיוחדים בספריהם, והם הרב בעל תי"ט בחיבור תי"ט. בעל כנה"ג. בעל שלי"ה בספרו שלי"ה. הרב ר' יאיר חיים בכרך בספר חות יאיר. הרב מלאכי הכהן בספר יד מלאכי. הרב מהר"י מאגז בספר תחלת חכמה. ותי"י בשם הגדולים אות כללי הש"ס. — ובספרו גדולי הראשונים הר"ף, בעל המאור, הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ש וכו' משוקעים הרבה כללי משנה במקומות הנזהרים להלכה. וגם סי הצבא לבעל המאור ספיץ אור על איוה כללי המשנה. ובעלי התו הגדילו לפעמים לעשות בענין זה.

החכמים אלה היחה להעמיד כללים אשר על ידם יש לקבוע הלכה, לכן יסדו לרוב הכללים על פי האספקלריא של הגמרא, וכאשר ישרה בעיני בעלי הש"ס לפרש המשנה להלכה; וזוה שהשמיטו הרבה כללים הנוגעים אל אופן בנין המשנה ואל המשך פרטיה וכדומה. ועיקר חקירתנו בזה הפרק לדעת אופני סידור המשנה והכללים אשר על פיהם יסד רבי חלקיה ופרטיה והכין לכל אחד מקומו ומושבו, לכן פנינו לנו דרך לעצמו, ונחזיק ג"כ טובה להראשונים ונלך בשבילם במקום אשר דבריהם נוגעים בחקירתנו. — ולמען ירוץ הקורא בכללים אלה הצגנו הכלל בראש בקוצר מלין, ואליו יחובר הביאור בדרך הערה.

כלל א.

המשנה באה להורות אופני המצוה — ההלכה — אבל לא מקור ההלכה, המצוה בעצמה, כי היא נודעה מספר תורת משה. וגם אם יסוד המצוה אינו מפורש בחורה אבל היא מפורסמת בפי כל האומה, לא ירדה המשנה להורות על מה ההלכה הוטבעה.

הערה א. המשנה אינה מביאה בשום מקום בראש המסכתא המצוה אשר עליה סובכת המסכתא, וכאשר עשה הרמב"ם בספר יד החזקה לפתוח ההלכה במצות עשה ובמצות לא תעשה אשר עליהן נוסדה, כי המסדר לא כיון לחיבור הכולל תורה שבכתב עם תורה שבעל פה כי אם לחיבור המקור לחרה שבכתב, והחורה שבכתב ידועה וזיל קרי בי רב היא. וכבר הערנו בפרק א' שכוונת המשנה להורות ההלכה המופשטת, וזה הוא אשר בינה ובין המכילתא והספרא והספרי, ולכן גם מדרשי המקראות הם מעטים במשנה.

הערה ב. מקור הרבה הלכות לא נמצא מפורש בחורה ומהן אשר ישנן בלבד תקנות, הסופרים, ואעפ"כ לא נשנה במשנה מקור ההלכה. עיי' פ"חיים פ"ו מ"ג אימתי מביא חגיגה עמו וכו' ולאוקימת הש"ס שם דף ע' חגיגת י"ד היא לפי המשנה מדרכנן, ואף לדעת בן תימא וכן דורחאי שם שהיא דאורייתא — ועיי' מכילתא פ' בא פ"ה פ' והיה לכם — מ"מ אינה מפורשת בחורה. וכן ניסוך המים אינו מפורש כלל בחורה ויוצא לכך ממדרש המקרא או שהוא הלכה למשה מסיני, עיי' תענית ב' ג' (ועיי' זכחים ק"י ובתו' שם דלחד תנא הוא מדרכנן), ואעפ"כ לא נשנה מקור המצוה גם במס' סוכה פ"ד אשר שם מפורשים פרטי דניסוך המים. וזה הוא מאשר המצוות אלה והדומות להן כגון שחיטה וכו' היו מפורסמות, ולכן מדבר עליהן התנא כעל דבר ידוע לכל. ובכלל זה גם כן הלכות אשר הן לבד מדברי סופרים, כגון דמאי, והתנא לא מזכיר על מה נתקנה הלכת דמאי, ומי חיקן אותה, ואיך נתקנה כלו שאין צריך להפריש תרומה גדולה כ"א תרומת מעשר ומעשר שני — ואך בדין מעשר עני נשנית דמאי פ"ד מ"ג פלוגתא דבין ר' אליעזר וחכמים — כי דיני הפרשת דמאי היו ידועים

לחברים. וכן מסכתת ידים עיקרה מד"ס (ואך לר"א בן ערך חולין ק"ו יש לנט"י סמך מן החורה) ובמשנה לא נשנה כלל מקור ההלכה. וכן כמה הלכות אחרות וזה לרוב פרסומן.

כלל ב.

המשנה נסדרה בעצמותה להורות ההלכה במשפטי החורה. הערה. זה יצא לנו מכללים הבאים. וכבר זכרנו המאמר חולין פ"ה ראה רבי דבריו של ר' מאיר באותו ואח בנו ושנאו בלשון חכמים וכו', וזה מורה שכוונת המסדר היתה להעמיד ההלכה. — ואך במקומות מעטים נמצאים במשנה דברי אנדה עיי' ר"ה פ"ג מ"ח סוטה פ"א מ"ו וכו'. וגם בסוף איזה מסכתות וסדרים וכבר הערנו בפרק הקודם שקצת מאמרים אלה נוספו על משנת רבי.

כלל ג.

המשנה לא נסדרה בזמן אחד, והמסדר האחרון, רבי, מצא כבר משניות סדורות וגם מסכתות סדורות, והוסיף עליהן הוספה רבה, ולא הסיר ההלכות אשר לא נראו לו אבל הוסיף עליהן הטובות בעיניו ובעיני חכמי דורו. "וההוספות אלה נסדרו לפעמים קודם המשניות הישנות או אחריהן.

הערה. הכלל הזה יוצא ממה שזכרנו בפרק הקודם ויבואר עוד יזחר בכללים הבאים. ורבי לא הסיר המשניות הישנות כי היו כבר שגורות כפי התלמידים. — וכבר זכרנו שגם אחרי רבי הוסיפו על המשניות.

כלל ד.

המשנה מביאה הרבה פעמים מאמר בלי שם אומרה, והוא הנקרא סחם משנה.

הערה א. הרבה סחמי הם ישנים עד מאוד ונאמרו כבר בימים קדמונים מפי הסופרים עיי' פ"א. וכבר זכרנו בפרק הקודם שמה שאמרו סחם מתני' ר"מ הכוונה ר"מ סידר המאמרים הנשנים בסחם בחוק המשנה. ועיי' דמאי פ"ב מ"ה ר"מ אומר את שדבך להמדד וכו' ואין שם במשנה מי שחולק עליו, ולא בא זה המאמר בסחם (לפי הכלל סחם מתני' ר"מ), יען שהלכה זאת היא לר"מ בעצמו כלו' הוא הוציאה מסברתו ולכן אינה נכנסת בכלל זה ונקראת בפירוש על שם ר"מ. הערה ב. המשנה נשנית בסחם אף במקום שאיזה תנא חולק עליה כברייחא (ולפעמים הסחם הוא דעת יחיד), וזה נמצא במקומות אין מספר ומורה בבירור שדעת המסדר שההלכה כמאמר ההוא. ועיי' רש"י ב"מ ל"ג ע"ב ד"ה בימי רבי וו"ל: וסחם נטי במשנה דברי יחידים שראה רבי את דבריהם ושנאן סחם כדי לקבוע הלכה כמותן.

ועיי' רש"י ביצח ב' ע"ב ד"ה מאן סתם, נדה ל' ע"ב ד"ה וכי תימא. ונראה שמוה הטעם אמר ר' יוחנן הלכה כסתם משנה (חולין מ"ג ובמ"א ועיי' ירושלמי יבמות פ"ד הל' ט' והובא לעיל ד' 212 בהערה), וכמו שכתב סהר"י קארו בכללי הגמרא בספר הליכות עולם ד' צ"א ז"ל: והטעם של ר' יוחנן אליבא דר' אבהו מפני שרבנו הקדוש ראה דברי החנא שהוא נכוחים וטובים וכתב אותם בסתם כדי שלא יאמרו דברי יחיד הם ואין לסמוך עליהם.

כלל ה.

לפעמים בא במשנה מאמר סתמי ויחוברו אליו דברי איזה חנא החולק עליו או דברי כמה תנאים החולקים עליו, ובעל המאמר סתמי נקרא חנא קמא.

הערה א. ומטה ששנה רבי זה המאמר בסתם ולא זכר דברי האומר יש לשפוט ג"כ שדעתו שהלכה כמותו; ומה שהזכיר דברי היחיד הוא מהטעם הנזכר עדיוח פ"א מ"ה ולמה סוכרין דברי היחיד בין דברי המרובין הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין שאם יראה וכו'. ועיי' יבמות מ"ב דקאמר הש"ס על המשנה ד' מ"א דפליגי ר' יהודה ור' יוסי על הת"ק דהוא סתם ואח"כ מחלוקת. אבל כבר כתבו החו' שם דנהי דלא חשיב סתם גמור מ"מ חשיב כרבים לגבי יחיד. ועיי' ש בחידושי הרשב"א בשם הרמב"ן, ובס' יבין שמועה כלל ר"ס. — ודע דדעת בה"ג כשם רב צמח גאון דבכל מקום שנשנה במשנה סתם ור' יהודה חולק עליו הלכה כר' יהודה דסתם סתני' ר"מ, ור"מ ור"י הלכה כר"י. והרי"ף שבת פ"ז חולק על זה ואמר כיון דסתם לן חנא כר"מ הלכה כר"מ עיי"ש. ועיי' בחיז"ט פרה פ"ט מ"ה.

הערה ב. לפעמים נשנים דברי חנא יחיד אצל החנא קמא, והוא לא בא לחלוק אלא לפרש. ולרוב הבא לפרש הוא ר' יהודה באמרו אימתי, עיי' עירובין פ"א. ולדעת ר' יהושע בן לוי שם גם באמרו (במה דברים אמורים). ומצינו לפעמים גם שאר תנאים מפרשים דברי הח"ק, עיי' תיו"ט בכורים פ"ג מ"ו.

כלל ו.

לפעמים בא במשנה תנא קמא ואח"כ וחכמים אומרים, ולפעמים חנא קמא ויחיד וחכמים, ולפעמים חנא קמא וחכמים ויחיד. הערה א. ת"ק וחכמים אומרים מועד קטן פ"א מ"ד. ת"ק ויחיד וחכמים כלאים פ"ב מ"א שבת פ"ב מ"א ובמ"א. ת"ק וחכמים ויחיד פסחים פ"ג מ"ו. אהלות פ"ו מ"ג, פ"י מ"ב. מקואות פ"ו מ"י (ומצינו במקום אחד ת"ק וב"ש וב"ה מ"ש פ"ד מ"ח לפי הרמב"ם שם). והנה במקום שבא ת"ק ויחיד וחכמים דברי חכמים הם לפעמים כדברי הח"ק, והש"ס בכלי מקשה ע"ז לרוב חכמים היינו ת"ק ומבקש

למצוא איזה חילוק ביניהם. עיי' שבת פ"ב מ"א ובש"ס שם כ"ד. ר"ה כ"ט במשנה ובש"ס. ב"מ צ"ב במשנה ובש"ס. ולפעמים אין למצוא נפקותא בין ח"ק וחכמים, עיי' נדה פ"ג מ"ז ועי' אמר הש"ס לי ע"ב שם מהו דחימא מסתברא טעמא דר' ישמעאל וכו' כלו' דהו"א דהלכה במקום זה כדברי היחיד נגד הח"ק להכי מהדר רבי ושנאה בלי יחיד עיי' ברש"י שם. וכדרך זה צריך לפרש ג"כ זבחים פ"ב מ"ה, כלים פי"א מ"ה, נגעים פ"ב מ"א (עיי' בחיו"ט באלה המשניות). — ודע דהירושלמי לא נחית כלל בשום מקום להקשות חכמים היינו ח"ק ונראה שהוא משוה עיקר בכל מקום טעמא דש"ס נדה לי.

הערה ב. בכל מקום שבא ח"ק וחכמים בין אם יש שם ג"כ דברי יחיד או לא יש לחקור מה ראה רבי לשנות דברי הח"ק בסחם וכל סחם הוא כרבים וכמו שזכרנו לעיל כלל ה הערה א. ואפשר שקצת חכמים נשתוו בדעה אחת והיא נשנה בלי ח"ק, ורוב החכמים חלקו עליהם והם נשנו בלי וחכ"א ועיי' ברא"ש ב"מ פ"ו סי' י"ג ובס' יד מלאכי סי' תרס"א. אבל הנראה יותר ברור הוא שהח"ק נשנה במשנה אשר נשנית כבר קודם רבי כלו' רבי מצא זה סחם משנה, והוא הוסיף עליה וחכמים אומרים, כלו' החכמים אשר עמדו אחר זמן המשנה זאח הסכימו לחלוק על הסחם הראשון או לחזקו נגד דברי היחיד החולק אף שנראין דבריו וכו'. ועיי' בכללים הבאים. וכענין ח"ק וחכמים יחיד עיי' כלל ל"ג.

כלל ז.

לפעמים נשנו במשנה דברי הח"ק והחולק עליו, ומשנה או משניות הבאות אחר זאח המשנה בזה הפרק או בפרקים אחרים מואח המסכתא או במסכתות אחרות הן כשיטת הח"ק, וזה הנקרא בפי בעלי החלמוד מחלוקת ואח"כ סחם. — ולפעמים נמצא סחם במשנה בלי חולק, ובמשנה מאוחרת נשנה הדבר זה בפלוגתא בין הח"ק האוחז בשיטת הסתם אשר קדם ופון איזה תנא החולק עליו, וזה נקרא בפי בעלי החלמוד סחם ואח"כ מחלוקת.

הערה. מחלוקת ואח"כ סחם קרובים באותו פרק וכמעט חכופים זה לזה עיי' כלאים פ"א מ"ז אין מביאין וכו' ולא אילן בירק ולא ירק באילן ר' יהודה מחיר ירק באילן, ושם מ"ח אין נוטעין ירקות בחוך סדן של שקמה וכו' מפני שהוא ירק באילן. נגעים פי"א מ"ה הכהה בשני וכו' וצריך מטלית ר' נחמיה אומר אין צריך מטלית, ושם מ"ו חזר נגע לבגד מציל את המטלית ומצינו עוד דוגמתו במ"א. — וכן נשנה לפעמים מחלוקת דב"ש וב"ה והמשנה הבאה ולפעמים המאמר הבא באותה משנה עצמה הוא כשיטת ב"ה. עיי' כלאים פ"ד מ"א קרחת הכרם בש"א כ"ד אמות וב"ה אומרים שש עשרה אמה וכו' ואיזו היא קרחת הכרם כרם שחרכ מאמצעו אם אין שם שש עשרה

אמה וכו'. — מ"ש פ"ה מ"ג כרם רבעי בש"א אין לו חומש ואין לו ביעור ובה"א יש לו, ומ"ה שם הפודה נטע רבעי שלו מוסיף עליו חמישיחו. ועיי' זבחים פ"ד מ"א.

ובענין מחלוקת ואח"כ סתם וסתם ואח"כ מחלוקת עיי' יבמות מ"ב, ושם איחא מחלוקת ואח"כ סתם הלכה כסתם (ועיי' ברש"י ע"ז ז' ע"א ד"ה מחלוקת וו"ל דכיון דסתמיה: אחר המחלוקת ש"מ דקמו רבנן בטעמייהו ומסתברא טעמא דהיאך), סתם ואח"כ מחלוקת אין הלכה כסתם. וכבר כתב הרשב"א תשובה קי"ד שלא אמרו הלכה כמחלוקת אלא אולינן באוחו מחלוקת כמאן דמסתבר טעמיה ע"כ, וכדבריו מוכרח בהרבה מקומות עיי' חולין פ"ז מ"א מ"ג, זבחים פ"ד מ"ב ומנחות פ"ב מ"ד, ובמ"א, ועיי' בכלל הבא.

כלל ה.

לפעמים נשנו בכ' מקומות שני סתמי דסתרי אהרדי, וגם באותה משנה טצינו לפעמים ב' סתמי אשר האחד מתנגד לחברו. — ולפעמים חלק אחד מהמסתמא הולך על דרך הלכה אחת והלק אחר מהמסתמא הולך על דרך הלכה המתנגדת לההלכה הראשונה.

הערה א. ב' סתמי דסתרי אהרדי. עיי' יבמות פ"י מ"ג וקידושין פ"ג מ"ב ובמ"א. — חרי סתמי דסתרי אהרדי באותה משנה עיי' חלה פ"א מ"ו המעיסה ב"ש פוטרין וב"ה מחייבין החליטה ב"ש מחייבין וב"ה פוטרין. וגדולי האמוראים בבבלי (פסחים ל"ו וכירושלמי בגמרא למשנה זאת) הסכימו כמחלוקת בוו כך מחלוקת בוו⁽²⁾. — וב' חלקי המסתמא הסותרים זה את זה עיי' חלה בג' פרקים הראשונים הובא ליסוד שחמש רביעים קמח חייבים בחלה, ע"ש פ"א מ"ד פ"ב מ"ו פ"ג מ"א; ובפ"ד מונח ליסוד שחייב חלה הוא בב' קבים ע"ש מ"א עד מ"ה. וזה הוא באמת פלוגתא דהלל וחכמים עדיות פ"א מ"ב; ופ"ד דחלה נשנה ע"פ סברת הלל, ופ"א פ"ב פ"ג נשנו ע"פ סברת החכמים. הערה ב. ולמצוא פשר זה הדבר נפתח במה שסיימנו. הנה במס' חלה נראה לעינים שיש לפנינו משנה ראשונה ומשנה אחרונה. פ"ד נשנה במשנה ראשונה ויסודה דברי הלל, ולא בא בה זכר לחיוב חלה מה' רביעים, ור' ישמעאל ור"ע הנזכרים בזה הפרק גם הם אינם מדברים כי אם בב' קבים; והג' פרקים הראשונים הם ע"פ דברי החכמים בעדיות והם ממשנה האחרונה, ומה שזכרה בזה הפרק המשנה האחרונה קודם המשנה הראשונה יבואר בעה"י בחלק ב'. — וזה נראה

(2) והש"ס מדייק במקומות הרבה רישא וסיפא כמתריין זה לזה עיי' ברכות ג' ע"א כתובות ע"ה ובמ"א והירושלמי לא נחית לרוב לזה, ונראה שמצא לו איזה תירוץ וכאשר נבאר בעה"י במ"א. וכבר כתבנו שיעקר מנפתנו למצוא כללי המשנה כאשר הם יוצאים מהמשנה עצמה.

ג"כ בענין תרי סחמי האחר נשנה קודם וסן רבי והאחר בוסן רבי, ורבי לא הסיר הסחם הראשון מהטעם אשר זכרנו לעיל פ"ג (ר' 213). ולרוב רמו איוה סחמא הוא עיקר כגון בהך דקידושין פ"ג הציגו אצל הלכות פסוקות וכמו שהעירו הח' שם. ולפעמים נראה שמתוך גירסאות שונות באו ב' סחמי במשנה, עיי' ירושלמי להך משנה דחלת פ"א ר' יוסי ר' יסא בשם חזקיה בשם ר' חייה בשם ר' הושעיא שני חלמירים שנו אותה רבי איסא בשם ר' יוחנן על הדבר הזה חלכתי אצל ר' הושעיא רובא לקסרין ואמר לי שני חלמירים שנו אותה. ואפשר שלזה כיון ג"כ הש"ס בבלי במה שמתרץ פסחים ל"ו ובמ"א חברא מי ששנה זו לא שנה זו.

והנה מתוך דברים אלה יובן ג"כ במה שבא מחלוקת ואח"כ סחם וסחם ואח"כ מחלוקת: האחד נשנה בדור הקודם והאחר בדור אחר זה, ולכן החליטו על נכון מחלוקת ואח"כ סחם הלכה כסחם שהרי הדור האחרון גילו דעתם במה שסידרו הסחם שכן ההלכה. וסחם ואח"כ מחלוקת אין הלכה כסחם, וכבר כתבנו לעיל דברי הרשב"א הנכונים מאוד, כי במה שסידרו החכמים האחרונים מחלוקת אחר סחם גילו דעתם שיש ממש בדברי היחיד, וכמו שהערנו בהערה א' לכלל ה': ואפשר שיש לו יסוד כ"כ עד שידחה הסחם הקודם, או אפשר שהוא לבד ככל מחלוקת בין ח"ק ויחיד ונשנו דברי היחיד להראות שיש להם יסוד.

ודע דבב"ק ק"ב ובע"ז ז' איחא כחרי מסכתא אמרינן אין סדר למשנה, כל' אין להכריע אם יש כאן מחלוקת ואח"כ סחם או סחם ואח"כ מחלוקת. והכוונה בזה כאוחה מסכתא דדק רבי להקדים המשנה אשר נשנה בדור קודם ולהאחיר המשנה המאוחרת, אבל בכ' מסכתות לא דקדק בזה וסידר לפעמים סחם דמשנה ראשונה קודם מחלוקת דמשנה אחרונה ולהפך. וזה יארע לרוב לכל מחבר: באוחו חלק יכלכל סידורו במשפט להקדים הנאמר מקודם ולהאחיר המאוחר, אבל מחלק לחלק לא ידקדק הרבה בזה. נוסף לזה שלרוב עיקר מקום המאמר הוא במס' אחת ובמס' אחרת הובא לבד אגב מאמרים אחרים, והסברא נותנת שבעיקר המסכתא הקפיד המסדר להורות ההלכה ובמס' אחרת לא דקדק בזה עיי' כלל י'. וביה נצא מכל הדחוקים אשר נדחקו קצת המפרשים בזה ואמרו שהכוונה אין סדר למשנה שאפשר רבי סידר זאת המסכתא קודם לאחרת (עיי' חו' ב"ק ק"ב ד"ה אין סדר). ועיי' רש"י ע"ז ז' ע"א ד"ה אין סדר ו"ל: שמא משנה אחרונה היא נשנית ראשונה בבית המדרש ע"כ, נראה שכיון לדברינו. ומפסקי איוה ראשונים, הרי"ף מהר"ם מרוטנבורק והרא"ש עיי' תיו"ט סוטה פ"ט מ"א, נראה דגם בשני סדרים אמרינן אין סדר, וזה הוא ג"כ על הדרך אשר זכרנו.

כלל ט.

המשנה שונה לפעמים הלכה בסתם ובמקום אחר במשנה נאמרה על שם איזה תנא. ולפעמים מרמזת המשנה בקיצור על דברי איזה תנא הנשנים במקום אחר או על ההלכה הנאמרת במקום אחר.

הערה. החלק הא' מן הכלל הוא לרוב במשניות אשר באה בהן הלכה הנשנית במס' עדיות. עיי' כלים פ"ה מ"ה כיוצא בו מוסף היורה של שולקי זתים וכו' ובעדיות פ"ו מ"ח הוא עדות של מנחם בן סגנאי ע"ש, פאה פ"ה מ"ב שכולח שבקציר וראשה מגיע לקמה וכו' ובעדיות פ"ב מ"ד אמר ר' ישמעאל הלכה זאת לפני החכמים בכרם ביבנה. ונראה שלכן שנה רבי בסתם להני משניות לפי שההלכה כהמאמרים הנשנים בעדיות כידוע. עיי' כלים פט"ו מ"ה ומשקה בית מטבחיא טהורין ועדיות פ"ח מ"ד העיד יוסי בן יעזר וכו' ועל משקה בית מטבחיא דכין. ועיי' טבול יום פ"ג מ"ב ירק של חרוטה וכיוצא טרופה נתונה על גביו וכו' והך הלכה היא בעיקרה הלכה אשר אמר ר' ישמעאל עדיות פ"ב מ"ד עיי"ש.

והחלק הב' של הכלל עיי' כתובות פ"א מ"ד וכדברי ר"ע בית רובע והוא כ"ב פ"א מ"ו, פרה פ"א מ"א או נחש לדברי ר"ג והוא שם פ"ט מ"ג.

והחלק הג' של הכלל עיי' מקואות פ"ב מ"ג ספק מים שאובין שטיהרו חכמים וכו' והוא נמשך לטהרות פ"ד מ"ו, מקואות פ"ו מ"ד שלא אמרו אלא ג' לוגין שנפלו והוא במס' עדיות פ"א מ"ג (עיי' מקואות פ"ג מ"ג). ידיים פ"ב מ"ד מפני שאמרו ספק ידיים ליטמא וכו' עיי' טהרות פ"ד מ"ו.

כלל י.

לפעמים נמצא איזה משנה נשנית שלא לצורך, ולפעמים נשנה איזה הלכה בקיצור במשנה אשר אין שם מקומה ובאה באריכות במסכתא ובפרק הראוי לה.

הערה. משנה שלא לצורך מחוץ מה שנשנה לפניה או לאחריה עיי' יבמות ל' ל"ו ובמ"א. והמשנה זאת נשנית בדור הקודם ולא זזה ממקומה ולפעמים הקדים רבי משנתו אידי דחביבא ל'. עיי' יבמות שם ועיי' שבעות ד'. — ובחולין פ"ח מ"ה נשנה לדעת קצת המפרשים המשנה שלאחר החזרה קודם המשנה שלפני חזרה, והוא נראה קצת זר ולזה מאנו קצת המפרשים בזה ע"ש.

ועל החלק השני של הכלל עיי' בכורים פ"א מ"ה ראב"י אומר אשה בח גרים וכו' וקידושין פ"ו מ"ד נשנו גם דברי ר' יוסי, לפי שעיקר מקום המשנה הוא בקידושין. — וכן שכת פ"ט מ"א ר"ע אומר מנין לע"ז שמתמאה וכו' ושם נשנה דרך אגב ההלכות אשר יש להם

וזכר במקרא ע"ש, ובע"ז פ"ג מ"ו נשנית בארוכה בפלוגתא כי שם מקומה. — חלה פ"ד מ"ט ואלו נתנין לכל כהן וכו' והבכורים ר' יהודה אוסר וכו' ובמס' בכורים פ"ג מ"ב מפורשים בביאור יותר דברי ר"י וחכמים. — טהרות פ"ד מ"ו אלו ספקות שטהרו חכמים ספק מים שאובין למקוה ספק טומאה צפה על פני המים ספק משקין ליטמא טמא ולטמא טהור ספק ידים ליטמא ולטמא וליטהר טהור וכו' ובמ"ח מפרש הבבא דספק טומאה צפה על פני המים, ובמ"ט הבבא דספק משקין וכו' אבל על הבבא דרישא ספק מים שאובין למקוה אינה חוור בזה הפרק כלל כי היא שנויה באורך מקואות פ"ב מ"ג ושם מקומה. וכן הבבא דספק ידים ליטמא וכו' אינו מפרש בזה הפרק ונשנית בביאור ארוך ידים פ"ב מ"ד כי שם מקומה.

כלל יא.

לפעמים בא במשנה מאמר עם שם אוסרו ולא קדם לו סתם (ח"ק) וגם לא בא איזה חולק עליו.

הערה. עיי' דמאי פ"ב מ"ה, שביעית פ"א מ"ח, חלה פ"ד מ"ח, ערלה פ"א מ"ט, בכורים פ"ג מ"י יומא פ"ד מ"ד, סוכה פ"ג מ"ד, כתובות פ"ג מ"ו, ב"ב פ"ז מ"ג, מכות פ"ב מ"ו ושם פ"ג מט"ו, מנחות פ"ה מ"ו, בכורות פ"ג מ"ב מ"ג, ערכין פ"ח מ"ד, נדה פ"ח מ"ד ושם פ"ט מ"ג ובמ"א. ולפעמים יקדם שם האומר עיי' חלה פ"ד מ"ח ר"ג אוסר ג' ארצות לחלה, וכן דמאי פ"ב מ"ה, ערלה וכו'; ולפעמים קדם המאמר ואח"כ בא שם האומר עיי' ב"ב פ"ז מ"ג מדה בחבל אני מוכר לך וכו' דברי בן ננס וכן ערכין פ"א מ"ד נדה פ"ח מ"ד, ולפעמים נכנס שם האומר בין הנושא והנשוא עיי' כתובות פ"ג מ"ו נערה שנחארסה ונתגרשה ר"א אוסר המפתה פטור, וכן נדה פ"ט מ"ג ועיי' לקמן כלליט. ובקצת אלה המאמרים מצינו חולקים בחוספתא על ההלכה ההיא כהך דדמאי פ"ב מ"ה, ערכין פ"ח מ"ד, ובקצתם אין מי שיחלוק עליהם. ולפעמים אין שם מקום לחלוק כהך דבכורים פ"ג מ"י מנחות פ"ה מ"ו אשר בהם בא ר"ש לתת כלל נכון, ועיי' לעיל פ"ב מאמר ר"ש.

ויש לחקור למה לא שנה רבי אלה המאמרים בסתם ובפרט במקום שאין שם חולק, ולמה לא הלך גם פה בהדרגת אשר בחר לו בסתמי המשנה עיי' לעיל כלל ד'. וקצת נראה שרבי בעצמו לא הסכים מכל וכל עם הלכה זאת, ולכן הביא שם האומר בצדה. ועיי' מכות פ"ב מ"ו רבי יוסי ברבי יהודה אוסר בחחילה אחד שוגג ואחד מזיד גולה וכו' ובברייתא שם ד' י' איתא רבי אוסר מעצמן היו גולין וכו' הרי שלא ראה רבי דבריו של ר' יוסי, אבל לא רצה להכניס דבריו במשנה, ולכן הביא המאמר על שם יחיד האומרו (ע"ש בחיו"ט).

כלל יב.

לפעמים הובאו במשנה תנאים חולקים זה עם זה ולא בא שם ח"ק או חכמים כלל.

הערה. זה נמצא במקומות אין מספר, ונראה שלא הכריעו חכמי זמן החולקים והבאים אחריהם בין הדעות אלה, ולכן סידר רבי המחלוקת במשנה כאשר היא. — ובג' מקומות מצינו במשנה הלכה גבי מחלוקת יחידים. פאה פ"ג מ"ו, שביעית פ"ט מ"ה, יבמות פ"ד מ"ג. (ובס' חות יאיר חשובה צ"ד הביא גם הך דמנחות פ"ד מ"ד אבל אין ענינו לכאן, דשם אינו סתם משנה כ"א דברי ר"ש; וכן נדה פ"א מ"ג הוא דברי ר' יהושע). ובמס' שביעית אין עיקרה במשנה כ"א בכרייתא (וכבר העיר ע"ו החי"ט שם). ונראה קצת שהך „והלכה כדבריו“ באלה המשניות, הוא הוספה מהחכמים אשר חיו אחר רבי ולא יצא מפי רבי, דרבי בעצמו היה שונה אותו המאמר אשר נראה שהלכה כמותו או בל' ח"ק או בל' חכמים.

כלל יג.

לפעמים נשנו במשנה דברי היחיד בל' וחכמים אומרים, ולפעמים נאמר הלכה בשם תנא וההלכה זאת לא יצאה בעצמותה ממנו אבל איזה תלמוד אמרה לפניו וישרה בעיניו.

הערה א. החלק א' מן הכלל בהרבה מקומות, וכבר זכרנו המאמר ראה רבי דבריו של ר"מ באותו ואח בנו ושנאו בל' חכמים. ועיי' כלים פ"ח מ"א אמרו לו אם הצילה כמת החמור וכו' והך אמרו לו הוא ר' יוחנן בן נורי. עיי' תוספתא כלים כ"ק פ"ו ורבי ראה דבריו ע"ש. — ועל החלק ב' מן הכלל עיי' תוספתא כלים כ"מ פ"א קלוסטרא ר' טרפון מחיר וחכמים אוסרין, וברוריה אומרת שומטה מן הפתח זה וחולה בחברו בשבת וכשנאמרו דברים לפני ר' יהושע אמר יפה אמרה ברוריה. ובמס' כלים פי"א מ"ד איתא קלוסטרא ר' יהושע אומר שומטה מפתח זה וחולה בחברו בשבת ע"כ והן הן דברי ברוריה בתוספתא, ושנאן המסדר על שם ר' יהושע אשר לפניו נאמרו וישרו בעיניו, כי בזה יש פתח להלכה כי נחלה באלן גדול⁸). — וברוך זה מצינו ג"כ עדיוח פ"ו מ"א ר' יהודה בן בבא העיד וכו' ושמשיאין את

3) הרי"ש מקיטון כתב ס' כרייתא כלל צ"ג מצינו אשה נזכרת בכרייתא חולקת עם התנאים ומביא ע"ו הך דקלוסטרא. ונראה שדעתו שהך ברוריה היא הנזכרת במ"א אשתו של ר"ם בת ר"ח בן תרדיון (ועיי' לעיל פ"ב מאמר ר"ח בן תרדיון ד' 133) וכן כתב בסח"ד. אבל מאחר שר"ם לא ראה מימיו את ר' יהושע נראה רחוק מאוד שבחרייה דנה כבר לפני ר"ו, ובס' טהרת הקדש הגי' בחרה, ונראה שהוא שם איזה איש, החספרים טעו מאשר נודע להם שם בחרייה ושמשו בל' נקבה.

האשה על פי עד אחד, ולפי המשנה דסוף יבמות הורה ר"י בן בבא זה הדין ונחמיה איש בית דלי העיד שהדין עכו ע"ש ואעפ"כ נאמר העיד ר"י בן בבא לפי שהוא עיקר בעל הוראה ואח נקראת על שמו. ועיי' עדיות פ"ה מ"ו עקביא בן מהללאל העיד ד' דברים וכו' ובכורות פ"ג מ"ד, נגעים פ"ה מ"ג, נדה פ"ב מ"ו איחא עקביא בן מהללאל אומר, ואפשר שהורה וגם העיד, ובאמת היו הלכות אלה אצלו בקבלה כמבואר עדיות שם מ"ו. וכן שם פ"ו מ"ב העיד ר' צדוק ובחרומוס פ"י מ"ט שנויה במחלוקת. וע"ש פ"ו מ"ג ומקואות פ"ה מ"ה.

הערה ב. ודע דלפעמים מצינו להפך שלא ראה רבי להכניס במשנה דברי חנם מפורסם וגם דברי חכמים מפורסמים במשנה, וזה יארע ג"כ בדברי ב"ש וב"ה ולא נזכרו דברי ב"ש כלל ונשנית המשנה סתם ככ"ה. עיי' נזיר פ"ד מ"ו האיש מדיר את בנו בנזיר, והוא שנוי בחוספתא שם פ"ג במחלוקת בין ב"ש וב"ה ולב"ש אין איש מדיר בנו בנזיר. כלים פ"ב מ"א כלי חרס וכלי נתר טומאתן שוה וכו' ובחוספתא שם ב"ק פ"כ איחא בזה מחלוקת דב"ש וב"ה ולב"ש מטמאין כלי נתר מאחוריהן ככלי שטף. ועיי' עדיות פ"ו מ"ט וגיטין נ"ה ובמ"א. וע"ל כי בפלוגתות אלה והדומות להן ראה רבי שאין לחוש כלל לדברי ב"ש, ובמחלוקות אחרות באו דברי ב"ש מהטעם אשר נזכר לעיל כלל ד' בהערה. אבל מצינו שרבי לא שנה לפעמים כלל ההלכה אשר נחלקו בה ב"ש וב"ה, וזה נראה דבר זר כי הלא ב"ש וב"ה הם אבות המשנה. עיי' חוספתא ברכות פ"ג יו"ט של ר"ה שחל להיות בשבת בש"א מחפלל עשר וכו' ובה"א וכו' והובא עירובין מ' ביצה י"ז ובמשנה אין שום זכר לא לדברי ב"ש ולא לדברי ב"ה. חוספתא כלאים סוף פ"ג והובא ברכות ל"ו פלוגתא דב"ש וב"ה גבי צלף, ובמשנה לא נזכרה כלל הך הלכה דצלף. חוספתא שביעית פ"ד בש"א לא ימכור לו שדה כשביעית ובה"א וכו' והובא בשינוי קצת ע"ז ט"ו. שם פ"ו בש"א אין מוכרין פירות במעות וכו' וב"ה מתירין. חוספתא מעשר שני פ"ה בש"א אין גומטין אותו (גפן של כרם רבעי) ובה"א גומטין בש"א אין פודין אותו ענבים אלא יין ובה"א יין וענבים. והמעין בחוספתא ימצא עוד כמה מחלוקות בין ב"ש וב"ה ואין זכר במשנה לא לדברי ב"ש ולא לדברי ב"ה, ועיי' ברכות מ"ג ע"ב, נחובות נ"ט קידושין מ"ג. ואפשר שקצת אלה המחלוקות לא נודעו לרבי, וקצתן אשר בהן ב"ה מתירין כגון הך דחוספתא שביעית פ"ד וכו' לא היה בהן מן הצורך להזכירן, כי שתיקת המשנה מן האיסור מורה ממילא ההיחור. אך היוחר זר הוא שלפעמים נראה שמחלוקת ב"ש וב"ה היחה מפורסמת ובמשנה לא הובאה כלל. עיי' חוספתא מעשרות פ"א הסיאה והאזוב והקורנית משיניצו וכל האונין אדומים משיניצו וכו' רשב"ג אומר לא נחלקו ב"ש וב"ה על הגמור שהוא לשעבר ועל שלא הנץ שהוא לעתיד לבוא על מה נחלקו וכו'. והל' רשב"ג אומר מורה

קצת שרשב"ג קאי על איזה פלוגתא אשר היתה שנויה לפניו, ובמשנה אין שום רמז לזה (ובירושלמי כתובות פ"ד הל' א' משמע קצת שרבי שאל את אביו בדבר המשניות). ואין בידינו להכריע אם לא היתה באמת פלוגתא דב"ש וב"ה באיזה משנה ואברה באורך הימים (ועיי' לעיל ד' 221. 220) אך צ"ע שגם בירושלמי לא נזכר כלל מחלוקת דב"ש וב"ה בענין זה.

כלל יד.

במקום שבא וחכמים אומרים הם בני דורו של זה התנא אשר חולקים עליו. ומצינו מקומות יוצאים מזה כלל. הערה. החלק א' של הכלל מבואר מאשר מצינו הרבה פעמים בכרייתא וגם במשנה (עיי' יבמות פ"ח מ"ג, נגעים פ"ה מ"ג וכמ"א) שהתנא זה והחולקים עליו משיבים זה לזה. ועיי' רש"י כתובות נ"א ע"ב ד"ה וחכ"א וו"ל: ובני פלוגתיהו דר"מ ר' יהודה הוה בהדיהו שבדורו היה.

ועל החלק ב' מן הכלל עיי' עדיות פ"א מ"ב וחכמים אומרים לא כדברי זה ולא כדברי זה וכו' והני חכמים נראים מאוחרים לשמאי והלל דהרי ר' ישמעאל ור"ע סובבים עוד הלה פ"ד על היסוד דב' קבים חייבין בחלה עיי' לעיל כלל ח' בהערות.

כלל טו.

לפעמים המשנה מרמזת על מאמר של איזה תנא והמאמר ההוא לא נמצא במשנה.

הערה א. עיי' מנחות פ"ג מ"ד נטמאו שיריה נשרפו שיריה אבדו שיריה כמדת ר"א כשרה וכמדת ר' יהושע פסולה. והך מרת ר"א ור"י (כל' שיטת או הלכת ר"א ור"י) לא נמצאה במשנה אבל היא בחוספתא זכחים פ"ד והובא פסחים ע"ז עולותיך הבשר והדם ר"י אומר אם אין דם אין בשר אם אין בשר אין דם ר"א אומר דם אע"פ שאין בשר. שם פ"ה מ"ו והבכורים כדברי ראב"י והמאמר דראב"י בזה לא נמצא במשנה כ"א בכרייתא עיי"ש בש"ס ד' ס"א. אהלות פ"ט מ"ב מ"ד או מחוקת מ' סאה כדברי חכמים והנך חכמים לא נזכרו כלל במשנה (עיי"ש במפרשי המשנה). ועיי' חרומות פ"ה מ"ד לאחר שהודו ובחוספתא פ"ו שם מבואר מאיזה תשובה הודו ב"ש לב"ה (וע"ש בר"ש במשנה ובס' הכריתות כלל טא). אהלות פ"ח מ"א ר' יוחנן בן נורי לא היה מודה, ולא נזכר טעם מחלקותו. נגעים פ"ז מ"ד אמר ר"ע וכו' אמר ר"ע התחלתי מביא להם ראיות, והראייה מפורשת בחוספתא שם פ"ג. ועיי' כלים פ"ו מ"א וזה היתה תשובת ר' יהודה וכו' והתשובה לא נמצאה במשנה, ואפשר שסמך המסדר בזה על המוכן ע"ש.

הערה ב'. הנה מזה יש לשפוט שכמה מאמרים הבאים בחוספחא היו נודעים לרבי ולא ראה להביאם משנה למען לא יגרל חיבור המשנה יותר מדאי. ועיי' לקמן כלל כ"ה הערה ב'. אך כהיה דמנחות פ"ג מ"ד יש לעיין למה לא הביא במס' זכחים הך פלוגחא דר"א ור"י אשר עיקרה גבי זכחים, ונטר לה עד מס' מנחות וטרמו עלה גבי מנחות. ועיי' כלל י"ג סוף הערה ב'.

כלל טו.

לפעמים בא סתם במשנה ואח"כ הובא מעשה אשר עשה איזה תנא המתנגד להסתם, ומן המעשה הזה נשמע המחלוקת.
הערה. עיי' ביצה פ"ג מ"ב, גיטין פ"ו מ"ה, ב"מ פ"ו מ"א ובמ"א. ובש"ס בבלי אמר במקומות כאלה חסורי מחסרא והכי קתני פלוני אוסר או מתיר וכו' ומעשה וכו'. ואין הכוונה כוח שחסרו איזה מלות במשנה אלא שהש"ס מוסיף הך פירושא להבנת המאמר, והמשנה בעצמה נשנית בקיצור ומן המעשה המאוחר והסותר הקודם נשמע ממילא שיש כאן מחלוקת. ודע דהירושלמי לא נחיה בשום מקום לומר חסורי מחסריא, ונראה שפשוט בעיניו שהמסדר לא שנה דברי החולק יען הם טובנים מעצמם מתוך המעשה המתנגד להסתם. ולפעמים נראה המעשה מתנגד להסתם וכאמת גם הוא מודה להסתם עיי' נזיר פ"ב מ"ג מוגו לו הכוס ואמר הריני נזיר ממנו הרי זה נזיר ומעשה באשה אחת שהיחה שכורה וכו' ואמרה הריני נזירה ממנו אמרו חכמים לא נחכוונה אלא לומר הרי הוא עלי קרבן. הנה בזה המעשה יש דבר חדש שהיחה שכורה, והמשנה נשנית בקיצור והכוונה ואם היה שכור וכו' אין זה נזיר וזה נשמע מן המעשה הבא אח"כ, והש"ס אמר שם ד' י"א חסורי מחסרא וכו' ולא שסחר ממש כ"א באופן אשר זכרנו. וע"ש בירושלמי. וכן גיטין פ"ד מ"ו אמר ר' יוסי ברבי מעשה בצדן וכו' וע"ש בש"ס מ"ו. בכורות פ"ו מ"ט מעשה שהלחי החחתון וכו' וע"ש בש"ס מ'. ערכין פ"ה מ"א מעשה באמה של ירמטיה וכו' ובש"ס שם י"ט.

כלל יו.

המסדר מביא לפעמים דברי התנא כאילו מדבר זה התנא בעצמו, ולפעמים מביא דעת התנא ולא דברי התנא.
הערה. במקום שבא פלוני אוסר או אמר פלוני, התנא פלוני אוסר בעצמו דעתו; ובמ' שבא פלוני אוסר או מתיר המסדר מספר (רעפערירט) חוכן דעת התנא. וכן במקום שבא כדברי פלוני עיי' חולין פ"ה מ"ג, אהלות פ"ח מ"א, נדה פ"ו מ"ו ובמ"א יובן בקל שהמסדר מביא דעת התנא, וכבר העירו ע"ו בעל ס' כריחות ובעל ס' יבין שמתנה. ועיי' מנחות פ"ב מ"א הקומיץ את המנחה לאכול שיריה וכו' מודה

ר' יוסי בזה שהוא פגול וכו' והם דברי המסדר. וכן תרומות פ"ד מ"י וכו' (ודברי הירושלמי הביאם החי"ט שם צ"ע), ושם פ"ח מ"ט מ"י.

כלל יח.

במקום שהמסדר מביא דברי התנא כמדבר בעצמו מביאם לרוב כאותו סגנון וכאותן מלות כאשר יצאו מפי האומר. הערה. הנה יש לזה ידים מוכיחות ממה שלפעמים בא לשון איזה תנא בסגנון משונה קצת מהסגנון הנהוג במשנה. עיי' ידים פ"ד מ"ג אמר ר' יהושע הריני כמשיב על טרפון אחי אבל לא לענין דבריו והכוונה הריני מסייע לו אבל לא מטעמי ע"ש ובכ"מ ענין, "משיב על" הוא לסתור הדברים. — שם בכה ר"א וכו' צא ואמור להם אל תחושו למנינכם והכוונה כמו שפירש רש"י חגיגה ג' אל יהיו לכם שום חשש וגמגום במה ששניתם ותקנתם, ובכ"מ ענין, "אל תחוש לדבר" הוא שאין בו עיקר. וכן כריתות פ"ג מ"י אמר ר"ע שאלתי את ר"א וכו' אמר לי ומה אם נדה שאין בה תוצאות הרבה כלו' ענינים הרבה, והל' תוצאות לא בא באופן זה במשנה. — וכן יש מאמרים לאיזה תנאים הקשים מאוד בהבנתם עיי' סוף עירובין ר"ש אומר מקום שהתירו לך חכמים וכו', יבמות פ"י מ"ד ר' יוסי אומר כל שפוסל ע"י אחרים פוסל וכו', והם טראים בעליל שבלשון זה יצאו מפי האומרים. — ועיי' עדיות פ"ח מ"ה העיד יוסי בן יועזר איש צרידה על איל קמצא דכן וכו' והובא בל' ארמית וכו' והמשנה נשנית בלשון קרובה ללה"ק (ומה שיש לדרקק במאמר זה עיי' לקמן ח"ב). וע"ש פ"א מ"ג הלל אומר מלא היו סים שאובין פוסלין המקוה אלא שחייב אדם לומר בשם רבו. — ועיי' סוכה ד' מ"ח דמדייק הש"ס דאי ר' יהודה רחב וקצר אית ל'. מזה נראה שהיה ברור להם שדברי התנא הובאו בדיוק כאשר יצאו מפיו. — ובקצת מקומות אמר הש"ס על ל' התנא שהוא לרבנותא כלו' דפליגי עלי' גם בזה, וזה מורה קצת שרבי שינה ל' התנא ושנאו בסגנון זה, דהאומר עצמו יחזה דעתו כאשר היא, ולא ידבר שלא בדיוק פן יבוא אחר ויחלוק עליו ויהיו דבריו לרבנותא! ודברי הש"ס הם לרוב בענין זה בדרך שקלא וטריא, ואנחנו אין כי אל המשנה עינינו. ונעמוד על החקירה ואת בחלקים הבאים, ועיי' לקמן כלל מד הערה.

כלל יט.

לפעמים בא בראש המאמר הנושא ואליו יחזרו דעות התנאים, ולפעמים בא כל המאמר של תנא פלוני ואח"כ דעות החולקים. הערה א. הנושא בראש המאמר עיי' שביעית פ"ה מ"ב, פ"ט מ"ה, תרומות פ"ד מ"א ובמ"א. ולפעמים בא בל' שאלה עיי' מעשרות פ"ג מ"ה, ותענית פ"א מ"א וכו'.

והמאמר כלו של התנא, וזה בבי פנים, או שמתחיל בשם התנא, מעשרות פ"ד מ"ו רשב"ג אומר תמרות של תלחן וכו', עדיות פ"א מ"א מ"ב מ"ג שמאי אומר, או שם התנא בא בסוף אחר המאמר, ברכות פ"א מ"א עד סוף האשמורת הראשונה דברי ר"א.

הערה ב. ועיי' ס' כריתות כלל כ"ז כ"ח כ"ט פ"ט שנדחק לכת טעם לאלה אופני הסידור (ומה שכתב שם כלל כ"ט פעמים מוכיר שם הדבר עצמו ואח"כ משפטו ואח"כ שם התנא כמו אוכל פרוד אינו מצטרף דברי ר' דוסא ע"כ והוא מעדיות פ"ג מ"ב, אבל במשנה טהרות פ"ח ה' איתא ר' דוסא אומר אוכל פרוד אינו מצטרף וע"ש בר"ש וברטב"ם ובוה נסחרו דבריו). ואפשר שבמקום שמתחיל המאמר בשם התנא הם בדיוק דברי התנא עצמו, ובמקום שבא המאמר ואח"כ שם האומר במ' דברי תנא פלוני הם לכד דברי התנא כפי ענינם. אבל גם זה אינו עולה יפה, ויותר נראה שלא דקדק המסדר בזה כלל, ולפעמים סידר בזה האופן ולפעמים באופן אחר.

כלל כ.

לפעמים באים מאמרים במשנה חכופים זה בזה והם מורים בעצמם שלא נשנו בזמן אחד, והמאמר השני נוסף כדור אחר על המאמר הראשון.

הערה. כבר העיר ר' שרירא גאון ע"ז באגרתו ח"ל: ואיכא דוכחא דאוסוף בהו רבי פרושי כגון הא דתנן הבנים יוצאין בקשרים ובני מלכים בזונים (שבת פ"ו מ"ט) הכי הוה סתני' מפומא דראשונים ואוסוף בה רבי ופריש בה וכל אדם אלא שדברי חכמים כהווה (משנה שם) ע"כ. וכן הא דמשנה ז' שם ערביות יוצאות רעולות וסדיות פרופות הוא משנה ראשונה, והוסיפו עליו שם, „וכל אדם אלא שדברי חכמים כהווה“. וכן הך דעדיות פ"ג מ"ג אף הוא העיר על כפר קטן וכו' ולפי דרכך אתה למד שהאשה כותבת את גיטה וכו' הכבא ולפי דרכך אתה למד נשנית כדור אחר ולא יצאה מפי ר"ח סגן הכהנים שם. ויותר מזה מצינו במשנה מאמרים של ג' דורות, עיי' אבות פ"א מ"ה יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר וכו' ואל הרבה שיחה עם האשה הוא דברי בן יוחנן המאמר באשתו אמרו הוא מאמר של הדור הבא, והמאמר מכאן אמרו חכמים וכו' הוא מאמר של דור מאוחר יותר (ועיי' במפרשים שנדחקו הרבה בזה). — ועיי' סנהדרין פ"ח מ"א ועד שיקף זקן התחתון ולא העליון אלא שדברי חכמים בלי נקייה, הנה המאמר עד שיקף זקן הוא לדור קודם. ודור מאוחר הוסיף התחתון ולא העליון אלא וכו'. וכן נדה פ"ו מ"א בא העליון עד שלא בא התחתון אע"פ שאי אפשר, המאמר אע"פ שא"א הוא מאמר מאוחר וע"ש בש"ס.

כלל כא.

לפעמים נמצאו מאמרים המפרשים איזה מאמר או מלה והם מחכמים המאוחרים בומן.

הערה. עיי' כלאים פ"ב מ"ו שביעית פ"א מ"א וקרובין דברי אלו להיות כדברי אלה. תרומות פ"ו מ"ו ממקום שר"א מקיל ר"ע מחמיר. עירובין פ"ה מ"ב, כלים פ"ו מ"א פכ"ז מ"א אלו ואלו מחכונין להקל. פסחים פ"א מ"א ולמה אמרו ב' שורות במרתף (וקאי אב"ש וב"ה שם וכבר העירו המפרשים ע"ז). זבחים פ"א מ"ג ולא הוסיף בן עזאי אלא וכו'. שם פ"ט מ"א אין בין דברי ר"ג לדברי ר"י, בכורות פ"ט מ"ה ולמה אמרו בכ"ט באלול ולא אמרו באחד בתשרי וכו' (והוא נתינת טעם לדברי ר"א ור"ש שם). תמורה פ"ג מ"ד והלוא אף הנדבה עולה היא מה בין דברי ר"א לדברי חכמים. כריתות פ"ה מ"ג הא מורה ר"ע לר"ט במעילה מועטת. כלים פ"ד מ"ז כלי מתכות מיטמאין ומיטהרין וכו' דברי ר"א ר"א אינן מיטהרין וכו' כיצד הזה עליהן וכו' הרי אלו טהורין דברי ר"א ר"א אין הוייה וכו'. שם פ"ז מ"א אין בין דברי ר"מ לדברי ר"י וכן עוד כמ"א. — ולפעמים בא לפרש המלה. עיי' מקואות פ"ט מ"ב טיט היון וטיט היוצרים וגן יוני איזהו טיט היון וכו' טיט היוצרים כמשמעו וגן יוני אלו יתרות הדרכים. זבים פ"ג מ"ג הוב והטהור שישבו בספינה איזהו ספינה גדולה ר' יהודה אומר וכו'. אהלות פ"ח מ"ב הסככות וכו' אלו הן הסככות. שם פ"ט מ"ג מ"ז או אפוצה איזהו אפוצה וכו'. (ובתוספתא שם פ"ד ואיזהו גבלית כל שמעוקם וכו' והובא שם בתיו"ט בשם הערוך). — ואלה איזהו וכו' הם לרוב מחכמים מאוחרים כאשר יובן ברוב מקומות אלה בקצת עיון. ועיי' נגעים פ"ז מ"ב נשחנו מראיהן בין להקל בין להחמיר כיצד להקל היתה כשגל ונעשה כסיד ההיכל וכצמר לבן וכקרום ביצה וכו' כיצד להחמיר היתה כקרום ביצה ונעשית כצמר לבן, ונחלקו שם ראב"ע ור"א חסמא ור"ע, והנה בריש נגעים איחא מראות נגעים וכו' והשאת כקרום ביצה שנייה לה כצמר לבן דברי ר"מ, והיאך יחלוק ר"מ אכל הני תנאי דנגעים פ"ז אשר להם מוסכם בלי גטגום שקרום ביצה הוא הקל כלו התולדה, וצמר לבן הוא החמור כלו האב. וזה מורה בבירור שהקל כיצד להקל כיצד להחמיר הוא פירוש של דור מאוחר, והמאמר הראשון היה נשחנו מראיהן בין להקל בין להחמיר ראב"ע מטהר וכו' והנך חכמים מאוחרים אשר הוסיפו הפירוש כיצד להקל וכו' סתמו כחכמים דפ"א. ועיי' ת"כ ריש פרשת נגעים ושם ליתא לזה המאמר כיצד להקל וכו'. — ועיי' כלאים פ"ד מ"א איזהו קרחת הכרם וכו' איזה סחול הכרם והוא ג"כ פירוש מאוחר וכבר הערנו ע"ז לכלל ז. בכורות פ"ו מ"א זב העגל שאינה מגיע לערקוב וכו' ולאיזה ערקוב אמרו ר"ח בן אנטונינוס אומר וכו'.

כלל כב.

לפעמים באה איזה הלכה ואח"כ מחלוקת התנאים באיזה אוסן נאמרה. ולפעמים מחלוקת תנאים באופן מחלוקת תנאים קדמונים. הערה. עיי' זכחים פ"ט מ"א המזבח מקדש את הראוי לו ר' יהושע אומר כל הראוי לאישים אם עלה לא ירד וכו' רנ"א כל הראוי למזבח אם עלה לא ירד (וע"ש תו' פ"ג ד"ה המזבח). שביעית פ"ג מ"ט אבני כהן באות. מכל מקום ואלו הן אבני כהן וכו' דברי ר"מ ר' יוסי אומר אבני כהן כשמן. מ"ש פ"ג מ"ו בש"א יחזור וכה"א יפרה וכו' ר"ש בן יהודה אומר משום ר' יוסי לא נחלקו ב"ש וב"ה וכו' על מה נחלקו וכו'. חולין פי"א מ"ב נחלקו ר' דוסא בן הרכננס וחכמים בדברי ב"ה. ובתוספחה נמצאו הרבה מחלוקת האחרונים בדברי הקדמונים, והארכנו בזה לעיל פ"ב תחילת מאמר תלמידי ר"ע האחרונים.

ומצינו ג"כ במשנה ב' תנאים אמרו הלכה בשם איזה תנא וכל אחד מהם אמרה באופן אחר. עיי' כלאים פ"ג מ"ו ר"מ ור' יוסי בן החוטף אפרתי משום ר' ישמעאל. וכירושלמי שם איחא בתחלת ימיו היה ר' ישמעאל שונה כר"מ ובסוף ימיו היה שונה כר"י בן החוטף ע"ש בר"ש. ובעל ס' כריתות כלל כ"ט החליט מזה אכל מקום שנחלקו ב' תנאים אליבא דחד תנא. ועדיין הדבר צריך תלמוד. ודע דמצינו במשנה מחלוקת בדברי תנא אחרון, ולא לבר בהלכתו כ"א בפלפולו בינו ובין חבריו עיי' שבעות פ"א מ"ד מ"ה. ונראה קצת שמשנה ה' לא שנאה רבי, והיא הוספה מהחכמים אשר באו אחרי רבי, עיי' לעיל ד' 215.

כלל כג.

לפעמים נכנסו באמצע המאמר, כלו' בין הנושא והנושא, מאמרים של תנאים הנוספים על הנושא, ובסוף בא הנושא הנופל על כל אלה הנושאים.

הערה א. עיי' מעשרות פ"ה מ"ח שום בעל בכי ובעל של רכפא וגריסין הקילקין והעדשים המצריות ר"מ אומר אף הקרקס ר' יוסי אומר אף הקוטנין פטורים מן המעשרות, עיקר המאמר הוא שום בעל בכי וכו' והעדשים המצריות פטורים מן המעשרות, ודברי ר"מ ור"י המחוכרים אל הנושא נכנסו בין הנושא והנושא. כלים פ"כ מ"א הכרים והכסתות וכו' — ר' יהודה אומר אף הרבצל והמוודה כל שהן — הרי אלו טמאין. נגעים פ"ו מ"ו כ"ד ראשי אברים וכו' וראשי הדרים שבאשה — ר' יהודה אומר אף של איש ר"א אומר אף היבלות והדלדולין — אינן טמאין משום מחיה. זבים פ"ד מ"ב הקיש על המריש וכו' ועל סאה של רחים של וחים — ר' יוסי אומר אף על

קורח הבלנין — טהור. טבול יום פ"א מ"א מקרצות נשכות זו בוו וכו' ורחיחה יין חדש — ר' יהודה אומר אף של אורו — בש"א חבור בטבול יום ובה"א אינו חבור. שם מ"ג מסמר שאחר הככר וגרגר מלה קטן וחרהור פחות מכאצבע — ר' יוסי אומר כל שהוא נאכל עליו — טמאים וכו'. וכן שם מ"ד (ר' יוסי אומר כל שאינו נאכל עמו). עוקצין פ"א מ"ו (ראב"צ אומר טפחיים). — ולפעמים נכנס מאמר בתוך מאמר, עיי' גיטין פ"ז מ"ו על מנת שתניקי את בני — כמה היא מניקתו ב' שנים ר' יהודה אומר י"ח חודש — סת הבן או שמח האב הרי זה גט. ועיי' עוקצין פ"א מ"ב שרשי השום וכו' והצנון והנפוס (דברי ר"מ ר' יהודה אומר שרש צנון גדול מצטרף והסיב שלו אינו מצטרף) שרשי המינתא וכו' והלבוש שלה (ר"א אומר אף הסיג של רצפות) הרי אלו מיטמאים וכו'.

הערה ב. המאמר אשר נכנס בו מאמר בין הנושא והנשוא הוא ישן מהמאמר הנספח אליו כאשר יוכן בקל. ובעל אלה המאמרים הנספחים הוא לרוב ר' יהודה, ולפעמים ר"מ, ר' יוסי, ר"א, ראב"צ, חלמדי ר"ע. ומוה יש לשער שהמאמר הראשי באלה המאמרים נשנה עיי' ר"ע או עיי' ר"מ אשר הביאו לבהמ"ד, והתנאים הנוכחים הוסיפו עליו.

כלל כד.

המשנה מביאה הרבה פעמים גם השקלא והטריא אשר היה בין התנאים החולקים, וכפרט בין התנאים הקדמונים.

הערה. שקלא וטריא בין ב"ש וב"ה עיי' חרומות פ"ה מ"ד ביצה פ"א מ"ו, יבמות פ"טו (מ"ב) מ"ג, נזיר פ"ה מ"ג, גיטין פ"ד מ"ה, עדיות פ"א מ"ד, מכשירין פ"א מ"ד.

בין ר"ג וחכמים פאה פ"ו מ"ו, נחובות פ"ח מ"א. — בין ר"ג ור' יהושע ידים פ"ד מ"ד. — בין ר"ג (ור' יהושע) ור' עקיבא כריתות פ"ג מ"ז מ"ח, נגעים פ"ו מ"ד, ור"ע בא שם בדרך שאלה.

בין ר' אליעזר ור' יהושע פסחים פ"ו מ"ה, זבחים פ"ז מ"ד, פ"ח מ"ו. — בין ר"א ור' יהושע ור"ע פסחים פ"ו מ"א מ"ב, נדרים פ"ו מ"ו, נזיר פ"ז מ"ד. — בין ר"א ור' יהושע ור' נחוניא בן אלינחן איש כפר הכבלי עדיות פ"ו מ"ב מ"ג. — בין ר"א ור"ע פאה פ"ז מ"ו, יבמות פ"ב מ"ג, כריתות פ"ג מ"ו. — בין ר"א וחכמים ב"ב פ"ט מ"ו, נדה פ"ד מ"ו, כלים פ"ח מ"א (וכבר הערנו לעיל לכלל י"ג שהאי אמרו לו הוא ר' יוחנן בן נורי). — ר"א וחלמדי ור' יהודה בן בתירה (עיי' לעיל ד' 96) נגעים פ"ט מ"ג פ"א מ"ו.

בין ר' יהושע וראב"ע ור' ישמעאל ור' טרפון ידים פ"ד מ"ג. — בין ר' יהודה בן בתירה וחכמים שבועות פ"ג מ"ו.

בין ר' טרפון וחכמים ב"ק פ"ב מ"ה. — בין ר"ט ור"ע
 חרומות פ"ט מ"ב, כריתות פ"ה מ"ב מ"ג.
 בין ר' ישמעאל ור"ע שבועות פ"ג מ"ה. בין ר' יודן יהושע
 ע"ז פ"ב מ"ה. בין ר"י ובן ננס ב"ב פ"י מ"ח. — בין ר' יוסי
 הגלילי ור"ע ע"ז פ"ג מ"ה. — בין ר"ע ור' יוחנן בן נורי
 חמורה פ"א מ"א, (אהלות פ"ב מ"ז), נגעים פ"י מ"א, עוקצין פ"ג
 מ"ה. — בין ר"ע וחכמים מכשירין פ"ו מ"ח. — בין ר"ע
 ותלמידיו שם, כלים פכ"ה מ"ד, זבים פ"ב מ"ב. ועיי' שביעית
 פ"ח מ"ט מ"י. — בין ר"י הגלילי וחכמים זבחים פ"ג מ"א מ"ב
 ועיי"ש פ"ח מ"ב. — בין בן עזאי ור' עקיבא שקלים פ"ד מ"ו,
 ב"ב פ"ט מ"י. — בין ר' חנניא בן חכינאי וחכמים מכות
 פ"ג מ"ט —

בין התנאים האחרונים: ר' יהודה וחכמים דמאי פ"ב מ"ב
 מ"ג, שביעית פ"ה מ"א, מ"ש פ"ג מ"י, ב"מ פ"ד מ"ט, סנהדרין
 פ"ב מ"ב, ע"ז פ"א מ"א. וברוב אלה המשניות נשנית לבד קשית
 החכמים לר' יהודה, ובחוספתא נאמרה ג"כ חשוכה ר"י לחכמים עיי'
 שביעית פ"ה מ"א ובחוספתא שם פ"ד, נגעים פ"ג מ"י ובחוספתא שם
 פ"ז, דמאי פ"ב מ"ב חוספתא שם פ"ב.

בין ר' שמעון וחכמים מ"ש פ"ב מ"ב, יבמות פ"ח מ"ג,
 סנהדרין פ"ט מ"ג, מכות פ"ג מ"ב, שבועות פ"א מ"ד מ"ה, זבחים
 פ"ח מ"ג (בין ר"ש ור' יהודה שקלים פ"ב מ"ד, נגעים פ"י מ"ב.
 ועיי' סוכה פ"ב מ"א).

בין ר"ט וחכמים שביעית פ"ו מ"ב, גיטין פ"א מ"ו, חולין פ"ד
 מ"ד, כריתות פ"ג מ"ד. — בין ר"ט ור' יהודה זבחים פ"ו מ"ו,
 ועיי"ש ר' יוסי.

בין ר' יוסי וחכמים כלאים פ"ג מ"ז, שקלים פ"ד מ"א, יבמות
 פ"ז מ"ג. ועיי' כלים פי"ח מ"ד.

והנה רוב השקלא והטריא הן בין התנאים הראשונים, ובאות לרוב
 באריכות; ומעוטן בין התנאים האחרונים, ונאמרות לרוב בקצור.

כלל כה.

לפעמים מביאה המשנה באורך ראייה להלכה או לסחור הסבדא
 העומדת נגד ההלכה.

הערה א. עיי' חרומות פ"ג מ"ו ומניין שיקדמו הבכורים לחרומה
 וכו'. בכורים פ"א מ"ב ומאיה טעם אינו מביא וכו', מנחות פ"ז מ"ו
 מניין לאומר הרי עלי תודה שלא יביא אלא מן החולין וכו'. — זבחים
 פ"ב מ"ג עורות קדשים קלים וכו' אין המזבח יוכיח וכו'. מנחות
 פ"ה מ"ה אף המנחות היו בדין וכו' ת"ל וך כתיב וכו'. חולין פ"י
 מ"א שהיה בדין ומה אם החולין וכו' ת"ל ואחן אותם וכו'. בכורות

פ"ט מ"א שהיה בדיון ומה אם חדש וישן וכו' ת"ל וצאן וכו'. ערכין פ"ד מ"ד הן אם עשה וכו' ת"ל שנה שנה וכו'. חמורה פ"ו מ"ד שהיה בדיון מה אם המוקדשין וכו' ת"ל לכל נדר וכו'. — ומצינו ג"כ שהמשנה מפרשת סברת תנא פלוני וסברת החולק עליו. עיי' תרומות סוף פ"ו ממקום שר' אליעזר מיקל משם ר"ע מחמיר שנאמר וכו'. — ועיי' חולין פ"ד מ"ד שקלא וטריא מרובה על פי דרך הסברא.

הערה ב. בדרך שני הכללים אלה המשנה יוצאת מן הגבול אשר גבלו לה הראשונים, כי עיקר המשנה להורות ההלכה בקיצור ולא בדרך שקלא וטריא לסתור סברות המתנגדות וכו'. ונראה שלזה כיון הירושלמי סוף הוריות באמרו: לעולם הוה רץ אחר המשנה יותר מן התלמוד הדא דתימר עד שלא שיקע בו רבי רוב משניות, אבל מששיקע רבי רוב משניות לעולם הוה רץ אחר התלמוד יותר מן המשנה ע"כ. ומ' תלמוד הנאמר כאן הכוונה על פירוש המשנה ולא על הגמרא, דהא אמר עד שלא שיקע בו רבי רוב משניות וא"כ קאי על הזמן שלפני רבי, והכוונה על פירוש המשנה כעין החוספחא והברייתא. והנה קודם רבי הייתה המשנה נשנית בקצרה, והתלמוד כל' הפירוש והראייות ומה שיש לסתור ולבנות וכו' נשנה בפני עצמה, והוא כוונת המאמר „הדא דתימר עד שלא שיקע בו רבי רוב משניות (וצ"ל עד שלא שיקעו רבי ברוב המשניות כל' התלמוד ברוב משניות) „אבל מששיקע רבי ברוב משניות“ כל' שהוסיף הפירוש והשקלא והטריא על המשנה, והמשנה לא עמדה על משפטה הראשון „לעולם היו רץ אחר התלמוד יותר מן המשנה“. — ונראה שזוהו ג"כ כוונת המאמר ב"מ ל"ג לעולם היו רץ למשנה יותר מן הגמרא וכו' אמר ר' יוחנן בימי רבי נשנית משנה זו שבקו כולא עלמא מתניחין ואולי בחר גמרא הדר דריש להו ולעולם היו רץ למשנה יותר מן הגמרא כל' כיון שראו שרבי הרבה הפירושים במשנה שבקו המשנה ועסקו בגמרא כל' בפירוש המשנה מהטעם אשר זכרנו, ולכן הדר דרש להו רבי ולעולם היו רץ למשנה מן הגמרא (ורש"י ז"ל פירש שם בענין אחר). — ויצא לנו מזה: השקלא וטריא וכו' נוספה במשנה ע"י רבי ועיי' לעיל כלל כ"א הערה, והרבה מאמרים המפרשים אשר הובא שם הם מסידורו של רבי, כהך דבכורות פ"ט מ"ה, חמורה פ"ג מ"ד (ועיקר הגי' שם ר' אליעזר ע"ש בש"ס ד' י"ח), כלים פ"ו מ"א, והתנאים הנוכחים במשניות אלה חיו בדור שלפני רבי. וזו הדרך לא ישר בעיני בני דורו ואפשר שמוה הטעם עזב רבי עצמו הראשונה, וקיצר בהרבה מקומות בשקלא וטריא הראשונים כגון הך דתרומות פ"ה מ"ד, ובחוספחא שם פ"ו יש פלפול ארוך בזה בין ב"ש וב"ה. ועיי' שבת פ"א מ"ה ובחוספחא שם פ"א וכן במקומות אחרים. — ודע כי זה דרך הפירוש. הוא לרוב בס' קדשים, ומזה יש לשער קצת שרבי סידר ס' קדשים בראשונה, ונדבר בזה באריכות בח"ב.

כלל כו.

לפעמים הובא במשנה מעשה המורה על הלכה בפנים שונות: או המעשה נשנה מקודם ומטנו יש ללמוד הלכה, או המאמר של הלכה קודם להמעשה והמעשה בא לחזק ההלכה.

הערה א. על החלק א' של הכלל עיי' סוכה פ"ב מ"ה מעשה והביאו לריב"ז לטעום את החבשיל ולר"ג ב' כותבות ודלי של מים ואמרו העלום לסוכה וכשנחנו לר' צדוק וכו'. ועיי' חלה פ"ד מ"י מ"א, מ"ש פ"ה מט"ו וסוטה פ"ט מ"י, שבת פ"ג מ"ד, יבמות פ"ב מ"ו.

ועל החלק השני של הכלל עיי' פאה פ"ב מ"ד, כלאים פ"ד מ"ט פ"ו מ"ד ופ"ו מ"ה, יבמות פ"טו מ"ו, נדרים פ"ט מ"ה מ"ח מ"י, קידושין פ"ב מ"ו, כלים פ"ה מ"ד פ"ו מ"ב, אהלות פ"ז מ"ה, מכשירין פ"א מ"ו ופ"ג מ"ד. ועוד הובא הרבה פעמים מעשה במשנה ונחלקו כיצד היה המעשה עיי' סוכה פ"ב מ"א מ"ז, שם פ"ג מ"ח ועיי' ר"ה פ"א מ"ו. וכן הובא מעשה אשר דן חכם אחד או הרבה חכמים עיי' ברומות פ"ד מ"ג, פרה פ"ז מ"ו מ"ו, פ"ב מ"ד, ומצינו גם מעשה במה שמטעה חכם אחד נזיר פ"ה מ"ד (ועיי' ביצה פ"ב מ"ו). — ולפעמים בא המעשה בקיצור לחלוק או להורות איזה הלכה וכבר הערנו על זה לכלל ט"ו. — ולפעמים בא מעשה גרידא בלתי הוראת הלכה עיי' סוכה סוף פ"ה, ר"ה פ"ב מ"ג מ"ד וסוף הפרק. הערה ב. במסכת עדיות הובא הרבה פעמים העיד והוא לרוב על איזה מעשה.

כלל כז.

לפעמים בא במשנה איזה מאמר במ' באמת אמרו או במ' אמרו, וזה מורה על הלכה ישנה.

הערה. באמת אמרו, עיי' כלאים פ"ב מ"ב, תרומות פ"ב מ"א, שבת פ"א מ"ג, פ"י מ"ד, נזיר פ"ז מ"ג, כ"ט פ"ד מ"א, ב"ב פ"ב מ"ג (בכ"ט ובכ"ב איחא לכד באמת בלא מ' אמרו). ועיי' שבת ז"ב כל באמת הלכה היא, וב"ט מ' אמר ר' אלעזר עדה אמרי כל באמת הלכה היא. ובירושלמי תרומות פ"ב הלכה א', כלאים פ"ב הל' ב', שבת פ"א הל' ג' איחא אמר ר' ליעזר כל מקום ששנו באמת הלכה למשה מסיני. וכב' כתבו המפרשים שהך הל"ט לאו דוקא. עיי' רש"י ב"מ מ' וברע"ב תרומות פ"ב מ"א. והרמב"ם בהקדמתו למ' זרעים מנה הנך דתרומות פ"ב שבת פ"א ב"ט פ"ד בין הדינין אשר נאמר בהם הל"ט. ועיי' בשו"ת חות יאיר יסמן קצ"ב שהאריך בענין זה ובענין הל"ט.

אמרו, עיי' מ"ק פ"ג מ"ה מ"ו מפני שאמרו שבת עולה ואינה מפסקת רגלים מפסיקין ואינם עולין ר"א אומר משחרב בהמ"ק וכו' ר"ג

אומר וכו'. ולפעמים נחלקו תנאים ראשונים היאך „אמרו“. עיי' פאה פ"ד מ"ה ר"ג אומר לא אמרו (ג' אבעיות ביום) אלא וכו' רע"א וכו'. עדיות פ"ו מ"ב העיד וכו' שר"א אומר לא אמרו אלא על אבר מן החי. ועיי' שבעות פ"ז מ"ז כשם שאמרו הפוגמת וכו' (וקאי אכחובות פ"ט מ"ז), כלים פ"ה מ"ב פי"ו מ"ה, אהלוח פ"ב מ"ב ופ"ג מ"ה, מקואות פ"ג מ"ג (וקאי אעדיות פ"א מ"ג), פ"ד מ"ג, פ"ו מ"ד מי"א. ועיי' פסחים ל"ח אמר ר' אלעאי וכו' באחי ושאלתי לפני ר' יהושע ואמר לי הרי אמרו וכו' וקאי אהמשנה שם פ"ב ה'.

וגם סתם משנה מביאה הרבה פעמים „אמרו“ ומורה בזה על הלכה ישנה. עיי' מ"ש פ"ב מ"ו מפני שאמרו מחללין וכו'. חלה פ"ג מ"י א"כ למה אמרו הטבל וכו'. ערלה פ"ב מ"ו ולמה אמרו בכורים פ"ג מ"א אימחי אמרו, מ"ב ולמה אמרו ועוד במ"א. ועיי' כ"מ פ"ג מ"א שהרי אמרו שומר חנם נשבע ויוצא, והנה זה המאמר קצר אשר לא הוסיף על מה שנאמר בתורה כ"א מל' „נשבע“ נראה ישן מאוד, ויצא בלי ספק מפי הסופרים אשר דרך למודם היה באופן זה. עיי' לעיל פ"א (ושם הערנו כי גם הע' זקנים הוסיפו בהעתקתם מ' *δυσίται* x. ונשבע).

וכן במקום שבא „אמרו חכמים“, „לא הווכרו אלא“ וכו' מורה אמשנה ישנה. עיי' סוכה פ"ג מ"ג יבמות פ"טו מ"ב, כחובות פ"ו מ"ב, כלים פי"ז מ"ה, פכ"ז מ"ב. — ומצינו ג"כ מאמר ישן בל' משל עיי' סוכה פ"ב מ"ט, נדה פ"ה מ"ז.

ומצינו מקומות יוצאים מזה הכלל. עיי' נדה פ"ו מ"א מפני שאמרו וכו' אבל אמרו א"א לעליון לבוא עד שלא בא התחתון. ור"ס חולק על זה ע"ש. ועיי' כלים פכ"ז מ"ח ור' יוסי שם מ"ט מ"י.

כלל כח.

לפעמים בא במשנה מאמר קצר הכולל בדברים מעטים כל הענין, ולפעמים בא זה המאמר קצר בדרך מספר.

הערה. מאמר קצר (וענטענץ) עיי' ריש קידושין האשה נקנית בג' דרכים, ריש גיטין המביא גט ממדינת הים צריך לומר בפני נכח ובפני נחם, ריש זבחים כל הזבחים שנובחו שלא לשמן כשרים, שם פ"ט מ"א המוכח מקדש את הראוי לו. וקיצורם מורה שהם ישנים. ועיי' מנחות פ"י מ"ו ובש"ס שם ס"ח שנתקשה כבר ר"ט בהבנתה. — ועיי' סוכה פ"ד מ"א לולב וערבה עד סוף המשנה ושם מ"ח ההלל והשמחה שמונה כיצד מלמד וכו'; הנה המשנה לולב וערבה וכו' נשנית בקיצור בימים קדמונים והמשניות דפ"ד ופ"ה עד מ"ה מפרשות כל ענין וענין מהמאמר הקצר זה, ומ"ח מורה בעליל במ', „מלמד“ שהמשנה א' היא ישנה והאחרונים באו ללמוד ממנה ולפרש אותה. — וכן נשנו במ"א אחר מאמר קצר דעות התנאים המפרשים אותה ונחלקה

באיזה אופן נאמרה או מוסיפין עליה וכדומה. עיי' ריש קידושין האשה נקנית בג' דרכים בכסף בשטר ובביאה וכו' בכסף בש"א בדינר וכו' ובה"א בפרוטה, וכן ריש גיטין ובמ"א.

ולפעמים בא המאמר קצר בדרך מספר עיי' ריש שבת יציאות השבת שתיים שהן ארבע, ריש ב"ק ארבעה אבות נזיקין, ריש נגעים מראות נגעים שנים שהם ארבע. — וגם קיצור אלה המאמרים וגם המספר טורה שנאמרו בדורות קדמונים, והמשנה דריש שבועות שבועות שתיים שהן ארבע יוצאת מן הכלל והיא אליבא דר"ע שם פ"ג מ"ה ור' ישמעאל הולק עליו ע"ש.

כלל כ ט.

המשנה מכנסת לפעמים פרטי ההלכה בכלל ראשי, ונוחנת סימני הכלל אשר בו נכנסו כל הפרטים, וזה על שתי פנים: או שהכלל בא בראש המשנה בלא פרטיו או עם פרטיו, או שהפרטים יסעו לראשונה ואח"כ נשנה הכלל.

הערה א. החלק א' של הכלל עיי' פאה פ"א מ"ד, שביעית פ"ז מ"א מ"ב, שבת פ"ז מ"א מ"ג. ובאלה המשוניות מתחיל המאמר במ' כלל גדול או כלל אמרו עיי' בבלי וירושלמי שבת פ"ז ה"א, ובקצתן נשנו הפרטים אחר הכלל ובקצתם לא נשנו אחר הכלל. ומצינו כללים באופן זה גם לחנאים יחידים עיי' מעילה פ"א מ"א זבים פ"ה מ"א מ"ב כלל אמר ר' יהושע ועוד כלל אחר אמר וכו'. ועיי' שבת פ"ט מ"א כלל אמר ר"ע כל מלאכה וכו' (ושם קאי אמחלוקת הקודמת עיי' לקמן). וכלל עם „חוץ“ זבים פ"ה מ"ב.

החלק ב' של הכלל בא במ', „זה הכלל“ עיי' שבת פ"א מ"ד, פסחים פ"ג מ"א, מגילה פ"ב מ"ו, כתובות פ"ג מ"ט, ב"ק פ"ט מ"א ובמ"א. ובאמרו זה הכלל בא להכניס אל הכלל הפרטים אשר לא נמנו במשנה. ולפעמים נמנו כל הפרטים והש"ס טרח להביא עוד איזה פרט אשר יכנס אל הכלל, וזה בא בש"ס בל' לאתווי מאי. עיי' מגילה כ"א ע"א ובמ"א. ולפעמים נמנו כל הפרטים והכלל לא בא שם כי אם לסימנא בעלמא עיי' בש"ס שם כ"ב כל' לחח סימן אשר בו יודעו כל הפרטים. ומצינו הרבה פעמים זה הכלל על זה האופן (והתיו"ט תרומות פ"ז מ"ד הזכיר רוב המקומות, ויש שם ט"ס ובמ' ריש פ"א דאהלות צ"ל ריש פ"ג דאהלות). ועיי' פסחים מ"ג אמר ר' יהושע וכו' מאחר ששנינו כל שהוא מין דגן הרי זה עובר בפסח (וקאי אמשנה שם ריש פ"ג זה הכלל כל שהוא מין דגן וכו') למה מנו חכמים את אלו כרי שיהא רגיל בהן ובשמותיהן. והנה ר' יהושע מדייק כזה כעין דיוקא דהש"ס בשאר מקומות, ואך להש"ס נראה הכלל מיותר כיון שכבר שנה הפרטים, ולר"י נראה יחזר לשנות הכלל וממנו יודעו הפרטים. — ולפעמים „זה הכלל“ הוא כעין נתינת טעם,

עיי' כלים פכ"ז מ"ג, ועיי' גיטין פ"ב מ"ו, ערויח פ"ג מ"א. ומצינו זה הכלל אמעשה ע"ז פ"ה מ"ב, והוא ג"כ נחינת טעם, ועיי' שבת פ"ט מ"א כלל אמר ר"ע. — ומצינו דברי החולק בל' זה הכלל אף שלא חוה מקודם דעתו, עיי' זכחים פ"ב ס"ה פ"ו מ"ו מנחות פ"א מ"ד אמר ר' יהודה זה הכלל אם מחשבת הזמן קדמה וכו'.

הערה ב. לפעמים יש במשנה זה הכלל ואין לו המשך וחיבור עם הקודם, עיי' ב"מ פ"ד מ"א, שבעות פ"ח מ"ז, בכורות פ"ד מ"ט. ונראה שהיא הוספה מאוחרת וכאשר העיר החי"ט במקומות אלה. ועיי' כלים פ"ב מ"ג, וגם שם נראה כולה הק' בבא דוה הכלל הוספה מוטעם (והחי"ט כתב שם דהוא לסימנא בעלמא וכו' אבל המעיין יראה שאין זה בכלל סימנא כההיא דמגילה כ"ב ובמ"א דהא אין לו חיבור כלל עם הקודם). ורע דלפמים מתחלת המשנה בדיני או סימני הכלל וחזרת ושונה אותם בסוף. עיי' שביעית פ"ו מ"א, בכורים פ"ב מ"ג, שבת פ"ו מ"א, מעילה פ"א מ"ד ובמ"א.

כלל ל.

לפעמים כוללת המשנה במ' „הכל, כל, בכל“ הפרטים ומפרטת הפרטים היוצאים מן הכלל.

הערה א. זה בא במקומות אין מספר, עיי' עירובין פ"ג מ"א, ר"ה פ"ג מ"ב, מגילה פ"ב מ"ד וכו'. והפרטים היוצאים מן הכלל נמנו במשנה ויקדם להם מ' „חוץ“ אבל לא נמנו תמיד כל הפרטים, וזה שאמר ר' יוחנן עירובין כ"ז אין למידין מן הכללות אפי' במקום שנאמר בו חוץ. וקידושין פ"א מ"ו נשנה „כל“ בלא שום פרט, ומצינו הרבה פרטים יוצאים מזה הכלל עיי' עירובין שם. הערה ב. גם במקום שבא „הכל“ מדייק הש"ס לאתווי מאי. ועיי' באורך ערכין ב'. ועיי' ס' כריתות כלל ד.

כלל לא.

לפעמים נשנו במשנה הפרטים בלא כלל ויקדם להם מספר או מ' „אלו“.

הערה א. מספר: תרומות פ"א מ"א, חלה פ"א מ"א, קידושין פ"א מ"א, כריתות פ"א מ"א וכו'. — אלו: חלה פ"ד מ"ט, פסחים פ"ב מ"ה מ"ו, כתובות פ"ג מ"א מ"ב, סוטה פ"ו מ"א וכו'. — ולפעמים פותחת המשנה במספר ומסיימת באלו עיי' שבת פ"ו מ"ב, יבמות פ"א מ"א (ופותחת באלו ומסיימת בזה הכלל פסחים פ"ג מ"א).

הערה ב. במקום שבא המספר מונה בדיוק ולא שייר שום פרט. כן משמע בש"ס קידושין ט"ז, וכן העלו החו' יבמות ג' ד"ה למעוטי ובעל ס' כריתות כלל כ"ד. אבל כתובות נ"א, קידושין ט"ז, סוטה ט"ז כתבו החו' דגם במקום שתנא מנינא תנא ושייר.

במקום שבא מ' אלו מונה כל הפרטים, עיי' קידושין שם וכן העלו הח' שבועות ל"ט וע"ש בהגהת רי"פ. ובמכות פ"ג מ"א חנא אלו ושם משייר התנא כמה פרטים, וכבר נחנו רש"י והרמב"ם בפירושים שם טעם לזה. ועיי' בהליכות עולם ד' כ"ח ובכללי הגמרא למהרי"ק שם.

כלל ל ב.

לפעמים שונה המשנה הפרט היותר פחות במנין או במעלה והפרט היותר מרובה במנין או במעלה וכוללח כזה כל הפרטים.

הערה. עיי' ערכין פ"ב מ"א, אין בערכין פחות מסלע ולא יותר על נ' סלעים, ועל זה הדרך הולך כל הפרק. וגם פ"ג שם מ"א עד מ"ו הוא קצת על זה הדרך.

ולפעמים שונה המשנה פרטים בלא כלל או מספר וכו' ולא שגאה כל הפרטים, ואם משיירת רק פרט אחד מקשה הש"ס מאי שייר דהאי שייר, ועיי' ס' כריחות והליכות עולם שם.

כלל ל ג.

המשנה שונה לפעמים ההצטרפות בין שני סוגי הלכות וזה בא על שני אופנים: או במה שיש לאחד יותר על חברו, או במה שמתנגדים שניהם זה לזה.

הערה א. במה שיש לאחד יותר על חברו וזה על ב' פנים: או בהצטרפות אל הנושאים ואז בא בלשון "אין בין", עיי' מגילה פ"א מ"ד אין בין אדר ראשון לאדר שני אלא קריאת המגילה וכו' וזה דרך כל הפרק שם; או בהצטרפות אל הנושאים וזה בל' "כל ויש", עיי' נדה פ"ו מ"ב כל כלי חרס שהוא מכניס מוציא ויש שמוציא וכו' וכן שאר משניות השנויות שם עד מ"א. ובא להורות למשל במ"ד "כל הכשר לדון כשר להעיד ויש כשר להעיד ואינו כשר לדון" שהסוג עדות הוא גדול יותר בענין הכשרים לה מהסוג דיינות, ולכן לא נזכר כלל הנושא מי הוא הכשר להעיד ואינו כשר לדון כי כוונת המשנה על הנושאים, עדות ודיינות.

ודרך ההתנגדות נשנה בכמה אופנים, עיי' הלזין פ"א מ"ד כשר בשחיטה פסול במליקה כשר במליקה פסול בשחיטה, ועוד שם עד מ"ז (והמשניות נשנו בקיצור עיי' לקמן כלל לט). ב"ק פ"ג מ"י יש חייב על מעשה שורו ופטור על מעשה עצמו פטור על מעשה שורו וחייב על מעשה עצמו. ובענין זה חמורה פ"ב מ"א יש בקרבנות היחיד מה שאין בקרבנות הצבור ויש בקרבנות הצבור וכו' וע"ש פ"ו מ"א. — מנחות פ"ט מ"ט חומר בסמיכה מבחנופה ובחנופה מבסמיכה. וכן נדרים פ"ב מ"ב, ערכין פ"ה מ"ב, חמורה פ"ב מ"ג, כריחות פ"ג מ"ב, ועיי' אהלות פ"א מ"ד מ"ה ובמ"א.

הערה ב. בענין אין בין אם הוא דוקא או תני ושייר עיי' ב"ק מ"ב ע"ב ובתו' שם, ועיי' חו' מגילה ח' ע"א והליכות עולם ד' כ"ח.

הערה ג. ומוה ג"כ דרך המשנה השונה ג' סוגים יש חמיד באיזה צד השחוח לכר בין שנים סאלה הסוגים. עיי' מנחות פ"ה מ"ו ג' מינים טעונים ג' מצות שחים בכל אחד ואחד וכו'. ועיי' בכורים פ"ב מ"ב מ"ג. ולפעמים בא במשנה מה שיש בשוה לכל אחד ואחד משני סוגים המתנגדים זה לזה עיי' בכורים פ"ב מ"ה וכו'.

הערה ד. ב' הדרכים של הכלל הם להקל על הזכרון וכפרט דרך ההתנגדות, והוא בא ג"כ על סוג אחד אם יש בו שינוי והתנגדות דינו לפי הזמן או לפי מעמדו. עיי' חולין פ"א מ"ו התמד עד שלא החמיץ אינו ניקח בכסף מעשר ופוסל את המקוה משהחמיץ ניקח בכסף מעשר ואינו פוסל את המקוה. וע"ש כל המשנה. — וגם התוספתא שונה הרבה פעמים בדרך ההתנגדות ואף במקום שאין הכרח כ"כ אבל הוא לחרות ההלכות על הזכרון. עיי' מ"ש פ"ב חומר בהקדש שאין במעשר שני ובמעשר שני שאין בהקדש הקדש מתחללת על הכל וכו'. כתובות פ"ב יפה כח שטר מכח עדים וכח עדים מכח שטר שהשטר מוציא אשה מבעלה מה שאין כן בעדים, יפה כח עדים שהעדים שאמרו מה פלוני חנשא אשתו וכו'. יפה כח שטר מכח כסף וכח כסף מכח שטר שהשטר גובה מנכסים משועבדים וכו' יפה כח כסף שהכסף פודה את הערכין וכו'. ועיי' חולין פ"א, ערכין פ"ג, זבחים פ"א ובמ"א.

כ ל ל ל ד.

במקום שיש כמה פרטי הלכה והאחד מוסיף על חברו המשנה שונה הדבר היוחר קל והפשוט קודם, ועולה במדרגה מן הקל והפשוט אל הדבר החמור או אל החידוש; או המשנה מתחלת מן החמור והחידוש ויורדת אל הקל והפשוט.

הערה א. החלק א' של הכלל עיי' כלים פ"א מ"א עד מ"ה, ומ"ו עד סוף הפרק. אהלות פ"א מ"א, מקואות פ"א ובמ"א. ולפעמים הפרט הקל נכנס בנושא ונשוא של הפרט החמור וכאשר נודע הפרט החמור נודע הפרט הקל בכל צדדיו, ועל זה אמרו בש"ס שהמשנה נשנית בדרך לא זו אף זו. עיי' יבמות י"ט, גיטין ט"ו ובמ"א. והחלק ב' מן הכלל עיי' זבחים פ"ה שם מתחיל מן החשוב יותר ויורד מסדרה למדרגה, פר ושעיר של יוה"כ טעונין הוייה על בין הבדים וכו', פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים טעונין הוייה מבפנים, חטאת הצבור והיחיד ארבע מתנוח, עולה ב' מתנוח שהן ד' וכו' (ובזה לא צרכינן לתרוצי דש"ס שם מ"א איידי דאחייא מדרשא חביבא ליה). וכן הוא הסדר פ"א מעילה ע"ש. — ולפעמים נכנס הפרט הקל בנושא ונשוא של הפרט החמור אשר קדמו, ואז נאמר בש"ס שנשנה בדרך זו ואין צריך לומר זו. עיי' עירובין ע"ו ובמ"א. ועיי' ס' כריתות כלל צ ובהליכות עולם ד' כ"ז כ"ח.

הערה ב. בשיעורין המשנה יורדת בסדר מכוון מן הגדול אל

הקטן, עיי' כלים פ"ו מ"ה עד מ"ט, הרמון, כביצה, כגרוגרת, כזית,
או מן הקטן אל הגדל, עיי"ש כ"ט מ"ד עד סוף הפרק ג' אצבעות,
טפח, טפחים, ד' ה' ו' ז' ח' ט' טפחים. ובמקום שיש שיעורין
שונים בנושא, לפי מה שנשתנה בצד מן הצדדין, המשנה מתחלת מן
השיעור היותר גדול. עיי' כלים פכ"ד מ"א ג' חריסין הן חריס חכפוף
טמא מדרס ושמשחקים בו בקמפון טמא טמא מת וכו' וכן כל המשניות
הבאות שם. ומענין זה עיי' פ"ג מ"ז ג' בחים הן וכו', ג' אבנים הן וכו',
ג' אשרות הן וכו'.

הערה ג. גם במקום שיש מחלוקת כמה תנאים התנא מסדר
המחלוקת על דרך זה: או שעולה מן המיקל אל המחמיר כהך דפאת
פ"ג מ"ז, מ"ש פ"ב מ"ט, או יורד מן המחמיר אל המיקל כהך דיבמות
פ"ד מ"ג (ועדיות פ"א מ"א יוצאת מן הכלל מהטעם אשר נברר אי"ה
בחלק ב') וכן מקדים אח הפשוט יותר וכו'. ולכן שונה לפעמים
כ"ה קודם ב"ש עיי' עדיות פ"א מ"ג י"ד. ועיי' אהלות פ"ח
מ"א, נדה פ"ה מ"ט, ונראה שהיו דברי ב"ש במקומות אלה האחרונים
בעיני המסדר כחידוש קצת. — ומה ג"כ שבא לפעמים התנא
אשר חי בדור אחרון קודם התנא של דור ראשון. עיי' יומא
פ"ו מ"ח ר' יהודה אומר וכו' ר' ישמעאל אומר הלוא וכו'. והנה זה
שאמר ר' ישמעאל והלוא סימן אחר היה להם לא קאי אר' יהודה כ"א
את"ק כאשר יבין כל מחחיל. אבל דברי ר' ישמעאל מוסיפין אדברי
ת"ק ואדברי ר' יהודה, דלת"ק ור' יהודה היה חדבר בדרך טבעי והיו
צריכין להליכת בני אדם, ולר' ישמעאל לא היו צריכין כלל לבני אדם
והידיעה היתה בדרך נס; ולכן סידר רבי דברי ר' ישמעאל אחר דברי
ר' יהודה. ועיי' תו' סוטה ד' ד"ה דברי בן עזאי. — ומה אפשר ג"כ מה
שבא עירובין פ"ו מ"א ראב"י אחר ר"מ והוא לפי הש"ס שם ראב"י
הזקן (עיי' לעיל ד' 74 הערה), לפי שבדברי ראב"י מוסיפין על דברי
ר"מ ולכן סידרם רבי כענין זה ושינה קצת הלשון. (אבל כלים פ"ז
מ"ח שאמר ר"ע לכך ולכך הזכירו נראה בבירור שהם דברי ר"ע
עצמו, ולכן הנכון שיש לגרוס ר"ט במקום ר"ע, עיי' לעיל ד' 26).

הערה ד. לפעמים שונה המשנה ב' הקצוות יחד והוא על דרך
ההתנגדות (עיי' הכלל הקודם) ונכנסו הפרטים ביניהם. כ"ט פ"ז מ"ח
ד' שומרים הן שומר חנם והשואל נושא שכר והשוכר (ועיי' תו' ב"ק
ד' ד'), וכן תרומות פ"ד מ"ז ב' פרקים משערים את הכלכלה בכזרות
בסיפות ובאמצע הקיץ. — ומה ג"כ אם הדעה השלישית היא כעין
הכרעה שונה הדעות המתנגדות ואח"כ הדעה אשר היא כעין הכרעה,
אף שהיא לתנא יותר קדמון. עיי' פסחים פ"ג מ"ז י"ד שחל להיות
בשבת טבערין את הכל מלפני שבח דברי ר"מ וחכ"א בומנן ר' אליעזר
בר צדוק אומר תרומה מלפני שבח וחולין במנן. והנה זה ראב"י
והוא ראב"י הראשון (עיי' לעיל פ"ב), והוא לא הכריע בין ר"מ וחכמים,

אבל רבי אחרי הציגו דברי ר"מ וחכמים המתנגדים זה לזה לגמרי סידר בצדם דברי ראב"צ והיא כעין דעה ג' המכרעת. ומענין זה ג"כ שם פ"א מ"ה ר' מאיר, ר' יהודה, ר' גמליאל (אך יש קצת ספק אם הגי' ר' גמליאל נכונה וכאשר יבוא בחלק ב').

כלל לה.

המשנה מקדמת לפעמים לפרטי ההלכה חלקי ההלכה בכלל. הערה. עיי' ב"ב פ"ח מ"א יש נוחלין ומנחילין ויש נוחלין ולא מנחילין מנחילין ולא נוחלין לא נוחלין ולא מנחילין. בכורות פ"ח מ"א יש בכור לנחלה ואינו בכור לכהן בכור לכהן ואינו בכור לנחלה בכור לנחלה ולכהן ויש שאינו בכור לא לנחלה ולא לכהן. וסוזה הענין (אף שאין שם הצטרפות אל הלכה אחת) מנחות פ"ה מ"ג מ"ה. ועיי' יבמות פ"ט מ"א, ערכין פ"ד מ"א, בריכות פ"א מ"ג, מקואות פ"ז מ"א.

כלל לו.

המשנה שונה לפעמים ביחד פרטי הלכה כעין מפתח, ואחר כן מפרש כל פרט ופרט על מקומו.

הערה א. עיי' סנהדרין פ"ז מ"ד אלו הן הנסקלין הבא על האם ועל אשת האב וכו' עד וכן סורר ומורה, ומשם ואלך ובמשניות הבאות בא הפירוש של כל אחד ואחד מהפרטים אלה. וכן שם פ"ט מ"א ואלו הן הנהרגים הרוצח ואנשי עיר הנדחת וכו' ואלה הפרטים מפורשים אח"כ בזה הפרק ובפרק הבא. וכן פ"א מ"א אלו הן הנחנקין מכה אביו ואמו וגונב נפש וכו' ואח"כ חוזר לפרש כל אחד מהפרטים. שבועות פ"ז מ"א ואלו נשבעין ונוטלין השכיר והנגול וכו' השכיר כיצד, הנגול כיצד וכו' (ועיי' כתובות פ"ט מ"ו):

הערה ב. בחזרת הפרטים נשנה לפעמים בראש פירוש הפרט באותה מלה עצמה כאשר הוא לעיל במפתח; והוא כעין פסקא. עיי' סנהדרין פ"ח מ"א בן סורר ומורה מאימתי נעשה בן סורר ומורה וכו' והכוונה בן סורר ומורה (כלו לעיל פ"ז מ"ד נוכר בן סורר ומורה) ומדיבור „מאימתי נעשה“ מתחיל עיקר המשנה. — וכן שבח פ"ב הכונה כמה יבנה וכו' וזה „הבונה“ נזכר לעיל פ"ז מ"ב, והוא כעין פסקא. ועיי' כלים פ"ז מ"א כלי עץ וכו' ופ"ב מ"א.

כלל לו.

המשנה מקדמת לפעמים הלכות אשר בעצמותן אין להן מקום בענין המסכתא, אבל הן כעין הקדמות לכוא אל חכלית הלכה מן ההלכות אשר יסודתן במסכתא ואת.

הערה. עיי' חגיגה פ"ב מ"ה עד פ"ג מ"ו, ואלו המשניות הן כעין הקדמות למ"ו דפ"ג וכמו שפירשו שם המפרשים. ועיי' סנהדרין

פ"י מ"א ואלו שאין להם חלק לעולם הבא וכו' עד מ"ד, והמשניות אלו הן כעין הקדמה אף העברה למשנה ד' אנשי עיר הנדחת אין להם חלק לעולם הבא ע"ש חז"ט מ"א. — וזוה גם כן שנשנו יחד הלכות השוות בדיו וענין אף שמקום האחת מהן אינו בזה הפרק. עיי' ב"ק פ"ה מ"ג עיקר זה הפרק מדבר בענין נגיחה, וזכרו פה מ"ב הבבא דהקדר והבבא דהכנים פירוטיו מפני שהן שוות בדיניהם למ"ג הכנים שורו וכו' ונגחו שורו של בעל הבית וכו'. וכן במס' חענית, כ' פרקים הראשונים סובבים על ענין החעניות על הגשם, והתנא מקדים כעין פתיחה מאימתי מזכירין גבורות גשמים וכו' עד מ"ג, ומס"ד ואילך יורד אל עיקר כוונת המסכתא הגיע י"ז במרחשון ולא נענו וכו'.

כלל לח.

המשנה שונה בתחילה ההלכות אשר הן עיקר המסכתא והנהגות לרוב, ואחר כן ההלכות אשר הן כערך הספחים אל העיקר או הנהגות לבד באיזה זמן מן הזמנים.

הערה א. זה הכלל הוא יסוד גדול להבין סידור המשנה וחהלכותיה, ועליו נבנו רוב המסכתות כאשר יבורר להמעין וכאשר יבוא לנו בחלק ב'. — ועל החלק האחר של הכלל עיי' פאה פ"ד מ"ו נכרי שקצר וכו' עד מ"י. הנה דיני פאה נשנו בתחילת פ"א עד פ"ד מ"ה ועד בכלל, ושם נשלם כל מה ששייך לעיקר פאה בשדה ישראל (והמצוה בעצמותה נאמרה לבני ישראל); והדינים דמ"ו וכו' הם כעין ספחים לעיקר הלכות דפאה. וכן שם פ"ו מ"ח המקדיש וכו' אחר שגמר התנא בזה הפרק עיקר דיני פרט מדבר במ"ח בדיני המקדיש וכו' אשר הוא כעין ענף לעיקר דיני דפרט. וכן שביעית סוף פ"ט האוכל מאיסור שביעית עד שלא הורמה חלתו וכו' אחר שנשלמו עיקר דיני שביעית והם בעבודת האדמה ובפירות שביעית מדבר בענין חלה בשביעית. וכן כלאים פ"ו מ"ח עציץ נקוב וכו' נשנית בסוף דיני כלאי כרם ועיקר כלאים הוא בוורע או נוטע באדמה.

ועל ההלכות הנהגות לבד בוסן מן הזמנים עיי' זבחים פ"ד מ"ד עד שלא הוקם המשכן וכו' עד סוף הפרק המדבר בענין הבמה. וכן מנחות פ"ג מ"י בענין בית חוניו. — וזוה ג"כ שנשנו ההלכות אשר הן ע"פ המאורעות בענין קצת רחוק בסוף המסכתא. עיי' דמאי פ"ז מ"י מי שהיה לו י' שורות וכו'. מנחות פ"ג הרי עלי עשרון יביא אחד עשרונים וכו' פירשתי ואיני יודע מה פירשתי וכו' הרי עלי מנחה וכו', מנחה מין המנחה וכו', וכל הפרק הוא בענין זה. וכן בכורות פ"ט מ"ח יצאו שנים כאחד וכו' קרא לחשיעי עשירי וכו'. — וזוה ג"כ בענין סדר המסכתות. המסכתות המדברות בענין המקדש והקרבנות הן באות בסוף הסדר אשר עיקרו בדברים הנהגים שלא בפני הכית. וכבר הערנו על זה לעיל סוף פ"ג.

הערה ב. מקום שההלכה סובבת על עחים קבועות המשנה שונה הדינים על פי משך הזמן, ומקדמת הפרטים אשר הן לבד כסניפים אל עיקר ההלכה. עיי' מס' פסחים שפותחת באור ל"ד בודקין וכו' והוא ע"פ משך הזמן, ועיקר איסור חמץ הוא מ"ד מחצות ולהלן, אבל דיני חמץ מתחילים מאור ל"ד שאז זמן הבדיקה, וע"פ הסדר הוה נסדר פ"א וקצת פ"ב. וכן פ"א ופ"ב ופ"ג דשבת וכן פ"א דיומא, וכן מס' שביעית מדברת בב' פרקים הראשונים בענין חוספת ערב שביעית. וכבר העירו החו' ריש מס' שבת על דרך המשנה זה. הערה ג. אם הלכה מן הלכות המסכתא נשלמה בדינים מעטים במספר או מקדים המסדר הלכה זאת אף שגופי הלכות של המסכתא אינם כלולים בה. עיי' בכורות פ"א הלוקח עובר חמורו וכל דיני דפטור חמור ופדיונו נשנו בהך פרק, וע"ש בש"ס י"ג איירי דזוטרין מילי דבהמה טמאה פסיק ושדי לה. וכן גיטין פ"א מ"א המביא גט ממדינת הים וכו', אף שבתחילת ההשקפה מקום הלכה זאת אחר הלכות המדברות בעיקר דיני גט, אך לפי שדיני שליח המביא גט לא רבו במספר סידרם רכי בראש המסכתא. ועיי' לקמן ח"ב למס' גיטין (ושם יבואר עוד טעם אחר) ולמס' שביעות.

כלל ל ט.

לפעמים יחוברו אל איזה הלכה של המסכתא הלכות אחרות אשר אין מקומן במסכתא זאת, וזה: או משום שיש להן יסוד אחד עם הלכות של המסכתא, או שההלכה של המסכתא נשנית בסיגנון מיוחד הנזכר כלל ל"ג ויחוברו לו הלכות הנשנות בסיגנון זה. הערה א. יסוד אחד לכמה הלכות: שקלים פ"ו מ"א בענין שקלים שנמצאו נוסדה על היסוד דאולינן בחר. המקום אשר שם נמצאו ע"ש; ועל זה היסוד נשנו ג"כ המשניות הבאות שם עד מ"ה. — גיטין פ"ג מ"ג גבי גט אולינן בחר חזקת חיים ע"ש, וכן בשאר הלכות הנזכרות שם. — שם פ"ד מ"ד עד סוף פ"ה. בגט התקינו תקנה מפני תיקון העולם (מ"ב), ולזה יחוברו ההלכות עד פ"ה מ"ז אשר יסודם ג"כ תיקון העולם או תקנה הדומה לו כגון תקנת מוכח פ"ה מ"ה או משום כדי חייו שם מ"ו. ואל תיקון העולם יחוברו הלכות הנזכרות מיסוד, "משום דרכי שלום", הקרוב ליסוד תיקון עולם (ממ"ז ואילך עד סוף הפרק). — נזיר פ"ט מ"ב יסוד ההלכה הוא דאולינן גבי טומאת נזיר בחר הצד אשר שם רגלים לדכר, ועל זה היסוד נבנו ההלכות הנשנות שם עד מ"ה. — סוטה פ"א מ"ז בא להורות אצל סוטה במדה שאדם מודר מודדין לו, והוא יסוד לכל המשניות הבאות שם עד סוף הפרק: — זבחים פ"י נוסד כל הפרק על היסוד כל התדיר מחברו קודם לחברו וכן כל המקודש מחברו קודם לחברו. ועיי' הוריות פ"ג מ"ז עד סוף הפרק. — בכורות פ"א מ"ז מצות

פרייה קודמת למצות עריפה לפי שהחורה הקדימה הפרייה, ועל זה היסוד נבנו שאר הלכות הנשנות שם (והמשנה בעצמה שונה היסוד זה). — מעילה פ"ד מ"א נבנתה על היסוד שהרבה מינים מצטרפים למעילה, וע"פ זה היסוד דצירוף כמה מינים נשנו המשניות שם עד סוף הפרק. — מכשירין פ"ב מ"ג הדין דשחי בריכות סובב על העיקר דמחצה למחצה לחומרא, והוא יסוד לכל המשניות של זה הפרק. — ובאופן זה נשנו ג"כ המשניות פסחים פ"ד מן מ"א עד מ"ה וחכמים אומרים. מ"א סובבת על היסוד דיש לפעמים בדבר (של מצוה) מנהגים שונים וכל מקום ומקום ינהוג לפי מנהגו ועל יסוד זה נבנו המשניות עד מ"ה⁽⁴⁾. וכן שבח פ"ט סובב על הך דסוף פ"ח אע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר. וכן בכורות פ"ד מ"ה מ"ו סובב על היסוד דאסור ליטול שכר לדבר מצוה; ומ"ו עד סוף מ"ו על היסוד דחשוד לדבר זה אסור ליקח ממנו דבר הדומה לו וכן במ"א. — ובכל המקומות אלה והדומים להם התנא מקדים המשנה השייכת להמסכתא ומאחר המשניות אשר באו פה יען מקומן פה לבד ע"י יסוד זאת המשנה. ובתמורה פ"א מ"ד מ"ה מצינו להיפך התנא סחיל מן ההלכות אשר אין מקומן במס' זאת ומסיים מ"ה ולא תמורה עושה תמורה, ועל היסוד זה נשנו פה אלה ההלכות. ומצינו עוד דוגמתו באיזה מקומות. ונדבר בח"ב על כל אחד ואחד על מקומו. וממין ב' שנסמכו המשניות על ידי סיגנון הלשון ע"י מגילה פ"א מ"ד אין בין אדר ראשון וכו' וע"י זה באות שם עד סוף הפרק. כל המשניות הנשנות בל' אין בין. ועל זה הדרך נשנה פ"ב דביכורים, חולין פ"א ממ"ד ואילך. נדה פ"ה וכו' ע"י לעיל כלל לג. — והנה גם זה הדרך הוא להקל על הוכרון ע"ש הערה ד'.

הערה ב. המשניות אשר אין מקומן להמסכתא ונשנו לבד על ידי שינוי הסיגנון נשנו לרוב בקיצור, והמשנה אשר על ידה באו במסכתא זאת נשנית בכיבוד הראוי לה. ע"י חולין פ"א מ"ד השוחט מן הצדדים שחיתחו כשרה, המולק מן הצדדים וכו' השוחט מן העורף וכו' עד נמצא כשר בשחיטה וכו' הרי מפורשים כל דיני ההתנגדות של שחיטה ומליקה, וממ"ה ואילך נשנו בקיצור כשר בזה פסול בזה, ואינה מפרש כלל הכשרות והפסלות. וכן נדה פ"ו מ"א מפורש עיקר הדין והמשניות הבאות נשנית בקיצור.

הערה ג. פסחים פ"ד מ"ה המאמר וחכמים אומרים ביהודה וכו' הוא המשך המשנה מן מ"א, והמשניות מן מ"ב ואילך עד המאמר וחכ"א הן כמאמרים מוסגרים, וזה מורה קצת שנספחו אל זה

(4) מנהגים בדיני סמון נשנים במ"א ע"י כתובה פ"ד מ"א, שם פ"ו פ"ד, ב"ם פ"ו מ"א ובשאר מקומות, ואינם ענין לפרק זה הבא להורות שיש ללכת אחר המנהג בדברי היסוד היותר.

הפרק בסידור אחרון, ובסדר הראשון נשנה לכד משנה א' ונסמך לה סיד המאמר וחכ"א ביהודה. — ואפשר שיש להקיש מזה על רוב משניות שלא במקומן ממין השני שהן בסידור אחרון.

כלל מ.

לפעמים נסדרו הרבה הלכות יחד: א. או שנשנו ביום אחד עם ההלכה אשר עיקרה במסכתא שלפנינו; ב. או שהרבה הלכות נכנסו עם הלכה המסכתא כעין פרטים אל איזה דין כולל; ג. או שנמצאו הרבה הלכות בנושא ההלכה של המסכתא הדומות לה קצת באיזה ענין מן הענינים; ד. או שיש להרבה הלכות התדמות חיצונית עם הלכה של המסכתא באיזה דין מן הדינים.

הערה א. לחלק א' מן הכלל עיי' סוטה פ"ה מ"ב בו ביום וכו' עד סוף הפרק, ידים פ"ג מ"ה עד פ"ד מ"ה. — לחלק ב' עיי' סוטה פ"ז מ"א אלו נאמרין בכל לשון פ' סוטה וודוי מעשר וכו'. וכן שביעית פ"ט מ"ו עד שחרד רביעה שנייה, ונשנו שם מ"ו הלכות אחרות אשר נוהג בהן דין רביעה שנייה. — וכן פ"י מ"ח ע"ש. ועיי' זבים פ"ב מ"ג דין דמעת לעת. — לחלק ג' סוטה פ"ג מ"ז בת ישראל שנשאת לכהן מנחתה נשרפת וכהנת שנשאת לישראל מנחתה נאכלת מה בין כהן לכהנת מנחת כהנת נאכלת וכו' כהנת מתחללת וכו'. וכן מדות פ"ב מ"ג וי"ב מעלות היו שם וכו' כל המעלות שהיו שם וכו' חוץ משל אולם כל הפתחים והשערים וכו' חוץ משל אולם וכו'. — לחלק ד' מנחות פ"ג מ"ה הקומץ מעוטו מעכב את רובו וכו' הקומץ והלבונה מעכבין זה את זה, ועיי' נשנו כל ההלכות שם עד סוף הפרק. וע"ש פ"ג וקצת הפרק נשנה על זה הדרך וקצתו על הדרך הראשון של כלל הקודם. וכן מכשירין פ"ד מ"ח קדרה שהיא מלאה מים ונתונה לחוך המקוה ופשט אב הטומאה את ידו לתוכה וכו' ונשנית פה בהתדמות אל המשנה הקודמת פירות שנפלו לחוך אמת המים פשט מי שהיו ידיו טמאות וכו'.

הערה ב. לפעמים באות הרבה הלכות הנסמכות אל הלכות המסכתא בדרך מספר. עיי' ב"מ פ"ד מ"ז מ"ח ה' פרוטות הן וכו' ה' חומשין הן וכו'.

כלל מא.

לפעמים שונה המשנה ענין קרוב לענין המסכתא אף שאין מקומו במסכתא שלפנינו.

הערה א. עיי' יומא פ"ב מ"א בראשונה כל מי שרוצה לחרום וכו' ואין עיקר מקומה כאן ונגררה למ"ח דפ"א בכל יום חורמין את המזבח. וכן יבמות פ"ז מ"ב עד מ"ד ומט"ה עד פ"ח מ"ב אין עיקר

מקומן במס' זאת ונגררו אנב מ"א אלמנה לכה"ג וכי עברי מלוג לא יאכלו בחרומה וכי ועיי' לקמן ח"ב למס' חרומות.

הערה ב. ומצינו גרירה בחר גרירה כלו שאיזה משנה נשנה במס' זאת דרך אנב, ואליה נשלכות משנה או משניות בדרך אנב. עיי' יומא פ"א מ"ב מ"ג ארבע פייסות היו שם וזה הפייס הראשון הפייס השני וכי. והנה כל עיקר מ"א שם בראשונה כל מי שרוצה וכי נשנית בגרירה לפרק הקודם וכמו שבא בהערה הקודמת, ואל המשנה זאת נספחו משניות אחרות עד סוף הפרק בדרך אנב (ועיי' ברסכ"ן במלחמות ריש יומא שנחקשה בזה והעלה שגם ביה"כ היו שם ד' פייסות). וכן סוטה פ"ג מ"ו מה בין כהן לכהנת וכי (עיי' כלל הקודם) מ"ח מה בין איש לאשה. שם פ"ו מ"א אלו נאמרין בכל לשון וכי מ"ב ואלו נאמרין בלה"ק וכי ופרשט עגלה ערופה ומשוח מלחמה, והך מ"ב נגדרת למ"א ואל מ"ב נגררין פ"ח משוח מלחמה ועל איזה דברים שביום במלחמת הרשות ודיני מלחמת מצוה, ופ"ט דיני דעגלה ערופה. — והנה לפעמים יש טעם עמוק להנך גרירי והוא במקום שפרטי דינים של איזה מצוה מעטים מלקבוע להם מסכתא כפני עצמה ספחם התנא עיי' המשך הלכה להלכה אל מסכתא אחרת. וכעין זה פ' משוח מלחמה ופ' עגלה ערופה; התנא המשיכן במועצות למ"ב דפ"ו ואלו נאמרין בלה"ק יען קצרו מלבנות להם בחים בפני עצמם. וכן נראה קצת בפ"ב דיומא.

פ ל ל ט ב.

לפעמים נשנה אותה משנה בב' מסכתות ועיקר מקומה במס' אחת, ובמס' אחרת באה בדרך אנב באופן מן האופנים אשר נזכרו בכללים הקודמים; ולפעמים מקומה בב' מסכתות לפי מה שהורכבה מחלקים שונים וחלק אחד שייך למסכתא זאת וחלק אחר למסכתא אחרת; ולפעמים חזרה ונשנית במס' אשר אין שם מקומה להשלמת הענין. הערה א. לחלק א' מן הכלל עיי' מגילה פ"א מ"ה (אנב דאין בין. כלל לט) וביצה פ"ה מ"ב. מגילה פ"א מ"ו, קנים פ"א מ"א. מגילה פ"א מ"ט, הוריות פ"ג מ"ד. פסחים פ"ד מ"ג, ע"ז פ"א מ"ו. — לחלק ב' מן הכלל עיי' כתובות פ"ז מ"ז, קידושין פ"ב מ"ה. תמורה פ"ד מ"א, מעילה פ"ג מ"א (ועיי' בש"ס כתובות ע"ב, קידושין נ', תמורה כ"ב). שביעית פ"י מ"ז, עוקצין פ"ג מ"י. ר"ה פ"ד מ"ג, סוכה פ"ג מ"ב וכי. ועיי' פרה פ"ה מ"ה, ידים פ"א מ"ב, ובפרה נשנית לענין פרה לכן איחא שם בכל הכלים מקדשים וכי, ובמס' ידים נשנית לענין ידים לכן איחא שם נוטלין לידים. אך במה דאיחא במשנה מס' ידים ואין מקדשין ואין מזין מי חטאת ואין נותנין לידים וכי ובמס' פרה לא הזכיר הך ואין נותנין לידים הוא נראה דקצת, וכבר עמדו על זה הר"ש בפירושו לידים ובעל ס' כריחות כלל פ"ט. — לחלק ג' מן

הכלל עיי' ב"מ פ"ז מ"ח שבועות פ"ח מ"א וברש"י שם. יבמות פ"ד מ"ג מ"ד, כתובות פ"ח מ"ז מ"ו, ובכתובות היא שנויה להסמך לה מ"ז. הערה ב. לפעמים נשנו במסכתא אחת כל מאמרי איזה תנא קדמון אם הם מעטים, ובמסכתא אחרת יבוא כל מאמר על מקומו. עיי' כתובות פ"ג מ"ג עד מ"ט וב"ב פ"ט מ"א, שבועות פ"ו מ"ג. — עדיות פ"ג מ"א עד מ"ז ואהלוח פ"ג מ"א, טהרות פ"ח מ"ח, חולין פ"א מ"ב. — וכן נשנו יחד יומא פ"ג מ"ט עד סוף הפרק מעשי אנשים מיוחדים במקום המיוחד, כביה המקדש.

הערה ג. מצינו משנה נזכרת ג' פעמים: האחים והשותפין וכו' שקלים פ"א מ"ו, חולין פ"א מ"ז, בכורות פ"ט מ"ג (בחולין דרך אגב). משחרב בהמ"ק התקין ריב"ז שיהא יום הנף כולו. אסור ר"ה פ"ד מ"ג, סוכה פ"ג מ"ב, מנחות פ"י מ"ה (בר"ה ובסוכה היא ע"פ חלק ב' של הכלל). — ובמס' עדיות נשנו הרבה משניות אשר נזכרו במקום אחר, ויש בזה כוונה מיוחדת עיי' לקמן ח"ב.

הערה ד. לפעמים נשנית הלכה במס' אחרת אשר אין שם מקומה ובעיקר המס' יפקד מושבה. עיי' ב"ק פ"ה מ"ז אחד שור ואחד בהמה לכלאים ולשבת וכן כלאי עוף, ובמס' כלאים פ"ח אשר שם נשנו כל פרטי כלאי בעלי חיים לא נזכר כלאי עוף כלל. וכן מכשירין פ"ב מ"י המוציא פירות בדרך אם רוב מכניסין וכו' סחצה למחצה דמאי אוצר שישראל ונכרים וכו' אם רוב ישראל דמאי וכו', ובמס' דמאי אין זכר להך הלכה (ועיי' תוספתא דמאי פ"א).

כלל מג.

המשנה כתובה בל' נקייה וקצרה, ולפעמים נמצא בה"ל שנא קטיעא, ואפשר שמשניות כאלה הן מימים קדמונים.

הערה א. יסוד לשון המשנה הוא לשון המקרא. והמשנה חגרה עז להרחיב בנין השרשים הנמצאים בחנ"ך (עיי' רמב"ם ריש תרומות) ולבנות שרשים חדשים על יסוד הכללים אשר עליהם נוסדה ל' עברית. וזה מורה גם על גדול לשוננו הקדושה גם על רוחב בינת השלמים אלה אשר הרחיבו אוצר השרשים הנמצאים בחנ"ך על מושגים אשר נתחדשו אחרי חתימת ספרי קודש. ואחרי בלות לה"ק היתוד לה עדנה על יד ל' המשנה והברייתא, ותחת אשר קראו לה עזובה הראו חכמי המשנה והברייתא כח ההרחבה (בילדונגספעיהגיטיט) אשר יש ללה"ק. ונרחיב בזה אי"ה הדיבור בחלק ג', גם נחקור שם על מלות לעזות הבאות במשנה. — ודע דלפעמים נמצאו במשנה מאמרים לקוחים מפתחי מקודש. עיי' פאה פ"ב מ"ב וכל ההדים אשר כמעדה יעדהו. שביעיה פ"ג מ"ח אין בונין מדרגות על פי הגאיות. סוכה פ"ה מ"ד והלויים בכנורות וכנבלים ובמצלחים ותוצרות ובכלי שיר בלא מספר. ב"ב פ"א מ"ה כופין אותו לבנות לעיר חומה דלתים וברית. (ובש"ס

נמצאו הרבה פעמים הלכות בל' מאמרי המקרא כצורתם בלא חוספות ונרעון. כתובות ע"ז ע"א בדברים לא יוסר עבד. גיטין מ' ע"א ב"מ ק"א כאשר עשה כן יעשה לו. ב"מ ק"ו ע"א דהוה מקיים בי כי נשארו מעט מהרבה הוה מקיים בי לא יבושו וכו' דהוה מקיים בי גם את הארי וכו' ועיי' יומא פ"ג מאי טעמא לב יודע מרח נפשו ובמ"א). — ולי' קצרה ניכרת בכל מקומות במשנה, וכבר הערנו לעיל כלל טז על מה שנאמר לפעמים חסורי מחסרא.

לשנא קטיעא. עיי' ב"ק פ"ז מ"ז אין מגדלין חרנגולים בירושלים ולא כהנים בארץ ישראל (והכוונה ולא כהנים מגדלין חרנגולים בא"י). זבחים פ"ח מ"א כל זבחים שנחערכו בחטאות המתות וכו' אפי' אחת ברבוא ימותו כולן וע"ש בש"ס ע"א. וכן סנהדרין פ"ט מ"ג ע"ש בש"ס (ודברי הירושלמי שם קשים להולמן עד מאוד). — וכן עובר התנא לפעמים מנושא לנושא או לנשוא. סוכה פ"ג מ"א הלוקח לולב מחברו בשביעית נוהן לו אחרוג במחנה וכו'. והך נוהן לו אינו נמשך להנשא הלוקח כ"א אל מלת חברו. ב"ב פ"י מ"ו הפורע מקצת חובו וכו' (כלו' הלוה פרע מקצת חובו) ר' יוסי אומר יכתוב שובר (המלוה יכתוב). ועיי' פאה פ"ג מ"ה המוכר קלחי אילן בחוך שדהו נוהן פאה וכו' כלו' הלוקח נוהן ע"ש. ועיי' חרוטות פ"ג מ"ד הפועלים וכו' חוץ מן הדרוכות שהן (כלו' בעלי הבתים) מטמאים וכו'. חסורה פ"ז מ"ד קדשים שהפילו יקברו (כלו' הנפלים) וכן במקומות אין מספר. — ולפעמים הוא מאמר מסורס. עיי' יומא מ"ו מ"א ויאמר אם של שם מח וכו' ע"ש. מנחות פ"ג מ"י הכהנים ששימשו בבית חונוי לא ישמשו במקדש שבירושלים ואין צריך לומר לדבר אחר. ביצה פ"ד מ"ה ואין סומכין את הקדרה בבקעה וכן בדלת. כלים פ"ט מ"ב מחמשה ועד עשרה טמא מעשרה ולחוץ טהור שבו קושרין את הפסחים וכו'. — ובאמת לשונות כאלה נמצאות כידוע גם בכחבי קודש ואין תלונה בזה על המשנה, ובפ"רט לפי מה ששערנו שמאמרים כאלה הם ישנים. הערה ב. המשנה מדייקת לפעמים דייק היטב עיי' כלאים פ"א מ"א החיטים והזונין אינן כלאים זה בזה השעורים ושכולת שועל הכוסמין והשיפון וכו' אינם כלאים זה בזה, ותני בווג קמא אינן כלאים וכו' להורות ששנים זוגות ע"ש בחיו"ט. וכן דמאי פ"א מ"א האוג והחומץ שביהודה (לחד גירסא) והכסבר, ע"ש בחיו"ט. וכן מצינו סדר נאה ומדייק במשנה ריש יבמות ע"ש בש"ס. ולעומת זה הלי' לפעמים אינו מדייק כלל. עיי' מעשרות פ"א מ"ד ובירק הקישואים והדלועין והאבטיחים והמלפפנות החפוחים (ובמה שאמר החפוחים ולא והחפוחים טורה שמחחיל פה בכא. אחריחא ואינה נמשכת למ' ירק, אבל בכ"ז הלי' אינו מדייק). וכן בכורים פ"ב מ"ז דם מהלכני שחים שוה וכו' דם השרץ כלו' ולדם השרץ. — ולפעמים אינו מדייק באשגרא דלישנא. מכות

פ"ג מ"ג גרשה וחלוצה וכן במ"א, וחלוצה היא דרכנן וכרמטיק הש"ם בכמה מקומות.

הערה ג. כשהמשנה חוזרת לפרש הפרטים אשר הציגה בראש ההלכה (כלל לו) לפעמים פותחת במה דפתחה ולפעמים פותחת במה דסיימה, וכאשר העלה הש"ס ריש נדרים מכמה משניות ע"ש. — ולפעמים עוב התנא הסדר. עיי' סוטה פ"ו מ"ב ואלו נאמרין בלה"ק וכו' ופרשה עגלה ערופה ומשוח מלחמה, ובפ"ח פ"ט (החזורים על הק משנה עיי' כלל הקודם הערה ב) סידר בראשונה משוח מלחמה ואח"כ עגלה ערופה. ועיי' כחובות פ"א מ"ב הגיורת והשבויה והשפחה שנפדו ושנחגיגו ושנשחררו וכבר העירו על זה הח"י ע"ז ג' ע"א ד"ה יבוא. — וכן מצינו שהתנא נקט לפעמים ה"א הידיעה ולפעמים שבקה. עיי' חו' ריש כתובות. — לפעמים מקדים המנין ולפעמים מאחר המנין חו' ריש ע"ז. הערה ד. לפעמים נאמרה ונשנית גם נשלשה אותה מחלוקת, ונראה שלא יצאה בענין זה מפי החולק כ"א מפי המסדר. עיי' מנחות פ"ח מ"ד ג' זיתים וכו' הזית הראשון מגרגרו בראש הזית וכוחש ונתון לחוך הסל ר' יהודה אומר סביבות הסל וכו' טען בקורה ר' יהודה אומר באבנים וכו' הזית השני וכו' וכוחש ונתון לחוך הסל ר' יהודה אומר סביבות הסל וכו' טען בקורה ר' יהודה אומר באבנים וכו' הזית הג' וכו' וכוחש ונתון לחוך הסל ר"י אומר סביבות הסל וכו' טען בקורה ר"י אומר באבנים וכו'. ודברי ר"י היו (כאשר עולה בקצת עיון) בכלל על כל הג' זיתים: נתון סביבות הסל וכוחש באבנים, וכמו שהובא בכרייתא שם ד' פ"ו. והמסדר הכנים לחוספות ביאור דברי ר"י על כל בכא הזית (ועיי' לעיל כלל ז'). — ומה הענין נראה ג"כ בכורות פ"ב מ"ו מ"ז מ"ח פלוגתא דת"ק ור' יוסי, וטעמא דר' יוסי שם: שכל שחליפיו ביד כהן וכו' מספיק לכל הנך צדדי המחלוקת (ועל הפלוגתא דר' עקיבא ור' טרפון ע"ש בש"ס י"ח). ועיי' כרייתא פ"ה מ"ד ועד מ"ח פלוגתא דר"ש ור' יוסי, והוא ג"כ על זה הדרך. ובש"ס מצינו הרבה פעמים כעין זה, שנכפל אחת מאמר או קושיא ע"י המסדרים. כתובות ל"ג מתקיף לה רב אשי ממאי דמוחרה לדבר חמור וכו' אמר ל"י רב סמא וכו' ולא שני לך וכו' מתקיף לה רב יעקב וכו' מתקיף לה רב אשי ממאי דמוחרה וכו' א"ל רב סמא וכו'. ורב אשי שנה להקשות אהר שכבר השיבו לו רב סמא לעיל ולא שני לך וכו'! אין זאת כ"א המסדרים חזרו וקבעו זה הפלפול דרב אשי ור' סמא גם אהך מאמר דרב יעקב. ועיי' זבחים ט"ו ע"א מה ליושב שכן פסול לעדות מיושב דהלטידי חכמים מה לשם יושב וכו' וכל זה הענין נכפל שם ע"ב. וכן נמצא בהרבה מקומות שנכפלו מאמרים ע"י מסדרי הש"ס ולפעמים קיצרו בזה ועיי' זבחים ה' ע"א,, אלא אמר ר"ל אפתח אנא וכו' וכדלעיל". שם כ"ז ת"ל אמר וכו' עד,, ואליבא תר' יהודה וכו'". ובמ"א נדבר א"ה בזה בביאור טרווח.

כלל ט ד.

המסכתא נקראת על שם הענין המבואר בה, ולפעמים מכוארים הרבה ענינים במס' אחת ואז נקרא שמה על שם עיקר הענין או על ענין ראשון של המסכתא. ולפעמים שם המסכתא הוא שם כולל כמה ענינים הבאים בהמסכתא.

הערה א. על שם הענין המבואר בה: מס' חלה ערלה דמאי שבת וכו'. — על שם עיקר הענין: מס' מגילה ובאו בה דיני בית הכנסת ודיני הקריאה, מס' סוטה ובאו בה דיני פרשח המלך וכו' משוח מלחמה, עגלה ערופה. — על ענין הראשון: מס' פאה ובאו בה דיני לקט ושכחה וכו'. סוכה ובאו בה דיני לולב וכו'. — שם המסכתא כולל כמה ענינים: מס' ברכות ומבוארים בה דיני ק"ש וברכותיה, החפלה, ברכת המזון וכו'. מס' כלאים ובאו בה דיני כלאי זרעים, כלאי אילן, כלאי כרם, כלאי בחמה וכו'. מס' שבועות ובאו בה דיני כמה מיני שבועות (עיי' לעיל לכלל לח). — ולפעמים לא נודע משם המסכתא עיקר ענין המסכתא, כגון מס' ביצה, נקראת על שם התחלת משנה ראשונה של המסכתא. יומא כל' היום והכוונה היום הידוע, יוה"כ. וכן בבא קמא בבא מציעא בבא בתרא והכוונה של דיני נזיקין.

הערה ב. הנה מצינו מסכתות גם למצוות אשר עיקרן טר"ם כגון מס' דמאי, מגילה וכו', ולמצוות דאורייתא ציצית תפילין ומוזה לא מצאו עור לקבוע להן מס' מיוחדת, ולא דברו בהן כ"א לפרקים, עיי' מגילה פ"א מ"ח פ"ד מ"ח, עדיות פ"ד מ"י, מנחות פ"ג מ"ו פ"ד מ"א, וברמז בעלמא שבת פ"ה מ"ג פט"ז מ"א, עירובין פ"י מ"א, גיטין פ"ד מ"ג, כלים פ"ח מ"ח, ידים פ"ג מ"ג. ועיי' ברמב"ם בפירושו למנחות פ"ד מ"א שנחנן טעם לזה לפי שהיו הדברים אלה מפורסמים בזמן חיבור המשנה והיו ענינים ידועים ונהוגים ביד כל העם וכו' ע"ש. וזה הטעם אינו מספיק למה שלא קבעו במשנה דיני כתיבת התפילין והמוזה והם אינם ביד כל אדם. ובאמת גם דיני כתיבת ספר חורה לא נשנו במשנה, וזוה נראה שהיו אז אנשים מיוחדים אשר התעסקו בכתיבת ספרי קודש ובידם היו מסורים הדינים איש מפי איש; וזה הוא ג"כ בענין כתיבת התפילין והמוזה. ולבר מן הכתיבה דיני תפילין ומוזה לא רבו במספר ולא עלו למס' מיוחדת, וקצתן אין הצורך להזכירם כי היה כל איש למוד בהם מנעוריו, וכמאמר הרמב"ם, וקצתם באו במשנה. ואחר החימת המשנה הרחיבו אלה ההלכות. — והנה גם מצות חנוכה באה לכד בדרך העברה מגילה פ"ג מ"ד מ"ו, ולהדלקת נר חנוכה לא מצינו במשנה אפי' רמז (ועיי' כ"ק פ"ו מ"ו). ואפשר שבזמן הבית לא חלקו כ"כ כבוד למצוה זאת, כי גם מלכי בית חשמונאי אשר ע"י אבותיהם נעשתה החשועה לישראל, הכבירו עולם על העם ולא נחה דעת

החכמים במלכותם, ומצאו להם די בהזכירם בתפילה חסדי השם עם עמו. ובמשך הימים כאשר נשכחו הצרות הראשונות חחת המלכים אלה נהגו בנר חנוכה, וגם אז נראה שלא נהגו לחובה כ"א למצוה, ונחנו המצוה ביד כל איש ואיש כפי דעתו. עיי' שבת כ"א מצות חנוכה איש וביתו והמהדרין וכו' והמהדרין מן המהדרין וכו' וע"ש שהניחו ליסוד המצוה מה שמצאו סך של שטן זכו' ולא הזכירו עיקר החשועה ע"י בני מחתהו. וכבר דברנו מזה במ"א.

כלל מה.

המסכתות וגם הפרקים מסודרים בהמשך נאה על פי דרך הגיון ונראה בהם מעשה ידי אמן, ואם נפקד לפעמים הסדר הוא ממה שנספחו משניות מאוחרות למשניות הראשונות, ועל המעיון למצוא הסדר ובוה יבוא על סוד המשנה הראשונה והאחרונה. הערה. כל זה יבואר בחלק ב' ושם יבדלו חלקי המשנה לפי זמנם וסידורם.

פרק חמישי.

הספרים המועילים להבנת המשנה.

המשנה היא קצרה הן מצד מקור וטעמי ההלכות, הן מצד הלשון והענין. ונשארה בידינו ברכה בספרים המפיצים אור על פני המשנה או בלמדם להועיל מאין יצאו ההלכות ואין נאמרו, גם מוסיפים דעת החולקים ועל מה נוסדה, או בצאחם לקראת נשק לפרש כל מאמר ומאמר המשנה למען ירוץ הקורא בה. והספרים ממין הראשון הם המגלים יסודי המשנה אבל לא נתחברו להיות לה כעין ביאור, והספרים ממין השני באים לפרש ולבאר המשנה ולהיות לעוד להמעיין ולעזות היעף דבר. ונעבור בזה הפרק על שני מיני ספרים אלה.

הספרים המגלים יסודי המשנה הם: החוספתא, המכילתא, הספרא, הספרי, ועוד נמצאו ספרים אחרים המלמדים באיזה מקומות להועיל, והם החרגומים הארמיים ובראשם חרגומו של אונקלוס, העחקת ע' וקנים לל' יונית, ספרי יוסף הכהן.

החוספתא.

יום הספר מורה על עצמותו: הוספות, כלל המשנה. והחוספתא מצויה בידינו ~~עשרה~~ סדרים כסדרי המשנה וכמעט לכל מסכתא ומסכתא (עיי' לעיל סוף פ"א). וטרם נבאר מידי מי יצאה החוספתא ואם עמד

טעמה בה ולא נמר במשך העתים, נזכיר ענינה בקוצר מלין.

א) החוספתא באה להשלים המשנה אם נפקד חלק מחלקיה, עיי' תרומות פ"א מ"א חמשה לא יתרומו ואם תרמו אין תרומתן תרומה, מ"ו חמשה לא יתרומו ואם תרמו תרומתן תרומה. ועוד נשאר לדון על הרבה אישים התורמין אשר קצתם אין תרומתן תרומה, וקצתם אין תורמין לכתחילה, וקצתם תורמין לכתחילה אבל יש מן הצורך להודיענו שתורמין לכתחילה. וכל זה נוסף בחוספתא שם פ"א הגנב והגולן והאנס וכו' הבן והשכיר והעבד והאשה וכו' ארים פועל אפוטרופוס וכו' ע"ש. וכן נפקד לפעמים במשנה חלק מחלקי המסכתא ונשלם בחוספתא. מס' ברכות נשנו דיני ק"ש וברכותיה, ברכות הנהנין לפניהם ולאחריהם, ברכות הנסים וגדולי בריאי הטבע ועל המאורעות. ונפקד ענין אחד: ברכות המצוות. וזה בא בחוספתא שם פ"ו.

וסכלל זה מה שהמשנה שונה לפעמים איזה הלכה בקיצור נמרץ או בדרך העברה והחוספחא מרחבת כל צדדי ההלכה והנאמר בה. עיי' דמאי פ"ב ס"ג המקבל עליו להיות חבר אינו מוכר וכו' והמשנה אינה יודעת לפרטי דיני חבר כמה ימים צריך לקבל עליו חברות ואך יתנהג עם בני ביתו וכו', והחוספחא שם פ"ב ס"ג מביאה כל הלכות השייכות לענין זה. — שם פ"ו ס"ד נזכרו בקיצור דיני ישראל המקבל שדה מכהן וכו' ובאים בארוכה חוספחא שם פ"ו. — כלאים פ"ד ס"ד מחיצת הקנים אם אין בין קנה ג' טפחים וכו' ובחוספחא פ"ד מפורשין דיני מחיצה בביאור מרובה. — וכן מוספת החוספחא על דיני המשנה, או שונה במקומו מה שבא במשנה שלא במקומו, או מחברת יחד הרבה דינים של פרטי אחד השייך לדין הנשנה במשנה. עיי' גיטין פ"ג ס"ד ג' דברים אמר ר"א בן פרטא לפני חכמים וכו' ובחוספחא שם פ"ב ועוד שלשה הוסיפו גרדחו חיה או ששטפו נדה או שנפלה עליו מפולח נותנין עליו חומרי חיים וחומרי מתים. נגעים פ"ד ס"א יש בשער לבן מה שאין בפשיון וכו' עד סוף ס"ג, והחוספחא פ"ב מוספת יש בשער לבן מה שאין בשער צהוב ובשער צהוב מה שאין בשער לבן וכו'. וכן מרחבת פרה פ"ו כל האופנים של הרי זה אומר מטמאין לא טמאוי ואחה טמאתי אשר קצתם נזכרו במשנה פ"ח שם. — ועיי' חוספחא דמאי פ"א אוצר של ישראל ונכרים מטילין לתוכו אם רוב נכרים ודאי ואם רוב ישראל דמאי וכו' ועיקר זה הדין נשנה מכשירין שלא במקומו פ"ב ס"י (וכבר רמזנו על זה לעיל פ"ד כלל סב הערה ד). ועיי' חוספחא תרומות פ"א אפוטרופין תורמין ומעשרין על נכסי יחומין, ונשנו שם כל דיני אפוטרופוס. — וכן מרחבת החוספחא הדרך אגב ומוספת על המשנה (עיי' פ"ד כלל ס"ג) חוספחא גיטין פ"ג הכהנים שפיגלו במקדש שוגגין פטורין מן המזבח לפני תיקון העולם (והוא ע"פ המשנה שם פ"ה ד') ומן המזבח ברשות כ"ד והויק בשוגג פטור מן המזבח חייב מפני רוב, רופא אומן שריפא ברשות כ"ד בשוגג פטור וכו' וכן החותך עובר במעי אשה והויק בשוגג פטור וכו'.

(ב) החוספחא נקשרת לפעמים בחיבור פנימי עם המשנה בעין פירוש לחלק הקדמם. עיי' שקלים פ"ג ס"ב בשלש קופות וכו' וכתוב בהן אלף ב"ח גי"מל, חוספחא פ"ב למה כותבין על הקופות א' ב' ג' פפני שמתחילין ומוציאין מן הראשונה שלמה הראשונה מוציאין מן השנייה וכו'. וכן תרומות פ"א ס"א ו' לא יתרומו וכו' החדש והשומה והקטן חוספחא פ"א איזהו שומה היוצא יחידי בלילה וכו'. קידושין פ"א ס"ו כל מצות עשה שהומן גרמא אנשים חייבין ונשים פטורות, חוספחא פ"א ציהרן מצות עשה שהומן גרמא כגון סוכה ולולב וכו'. כלים פ"א ס"ה שיעור בשר כדי להעלות ארוכה, חוספחא שם ב"ק פ"א וכמה היא כדי להעלות ארוכה רואין אותו כאילו יחור של

חאנה שנפשח ומעורה בקליפה קטנה. ננעים פ"ו ס"ד אמר ר"ע שאלתי את ר' גמליאל ור' יהושע וכו' התחלתי מביא להם ראיות (ולא נחפרשה הראייה במשנה), חוספתא פ"ג התחלתי מביא להם ראיות מפני מה עד שלא בא אצל הכהן טהור לא מפני שלא ראה הכהן סימן טומאה שבו וכו' (והובא שם בר"ש). והנה במקומות אלה ובמ"א החוספתא אינה חוזרת להביא עיקר המאמר אבל היא המשכה למאמר המשנה ומקושרת בו כסיפא לרישא. ומזה הוא מה שנקרא עירובין ל"ה ע"א מאמר החוספתא כזה, "סיפא" להמשנה דוכים ע"ש. — ולפעמים מביאה החוספתא מאמר המשנה עם חוספת איזה חיבות לביאור. כלאים פ"ט ס"ח אמר רשב"א נלוו ומלוי הוא את אביו שבשמים עליו ובחוספתא פ"ה אמר רשב"א למה נקרא שמו שעטנו מפני שמלוי וכו' (1).

ג) החוספתא מביאה המחלוקת אשר לא נזכרו במשנה, או שהמשנה סתמה כאחד החולקים או שלא נתנה מקום להמחלוקת וכאשר זכרנו בפרק הקודם. וגם במחלוקת הבאה במשנה החוספתא מארכת כשקלא וטריא בין החולקים ובמשנה מקצרת לרוב. וכל זה נראה לעינים כמעט בכל פרק ופרק מהחוספתא.

ונפן עתה למחברי החוספתא. סנהדרין פ"ו איחא סחם סתניחין ר"מ סחם חוספתא ר' נחמיה וכו' וכולהי אליבא דר"ע, וחולין קמ"א איחא כל סתניחא דלא מתניא בי ר' חייא ור' אושעיא לא תחובו טינה בני מדרשא. ולדעת רש"י עירובין י"ט ע"א כתובות ס"ט ע"ב ב"ס פ"ה ע"ב סתניחא היא חוספתא, וא"כ יש לנו שוני החוספתא: ר' נחמיה ברור קודם, ור' חייא ור' אושעיא ברור אחרון. ועוד יבואר שנס חכמים אחרים התעסקו בהחוספתא.

לדעת החוספתא יצאה בראשונה ע"י ר"ע כלו' הוא הניח יסוד וידר אותה ר' נחמיה. ובתחילת ההשקפה ימצא זרות כזה: ר"ע חילק לסדר המשנה איך ידה הוא ג"כ אבן פנתה של החוספתא, ולמה לא הכניס מיד במשנה כל מה שאסף אל החוספתא. אבל חנוח דעת השואל כאשר ישים לפניו לחלקי החוספתא אשר זכרנו בסימן ב' ג' ויערוך ערכם לערך המשנה. המשנה נסדרה בקיצור נמרץ למען חזיה לזכרון לכל הוגי בה, והחוספתא באה לפרש המשנה או לשנות ולפרט המחלוקת (ועיי' לעיל ד' 218). והנה ר"ע שם להמשנה מקום לעצמה ולהפירוש מקום לעצמו; קיצור ההלכות הכניס במשנה, והפירוש הכניס בחוספתא כאלה המקומות שזכרנו. וע"ע פאה פ"ז ס"ד וחוספתא פ"ג. במשנה איחא איהו עוללח כל שאין לה לא כתף ולא נטף, והחוספתא מפרשת איהו כתף פסיגים המחזכרים בשדרה זו

(1) המאמר זה עם מאמרים הבאים יבוארו בביאור יותר בחלק ג' כי שם מקומם. ופה זכרנו לבד הגונג אל זה החלק.

על גב זו ונטף הענבים המחוברות בשררה ויורדות. הנה במשנה הביא הדין בקיצור למען יקל על זכרון הקורא, ולהפירוש והביאור נתן מקום לעצמו והוא התוספתא. וכן הוא בענין המחלוקת אשר זכרנו סימן ג'. ולכן יתכן בצדק שר"ע בעצמו התחיל לסדר המשנה והתוספתא, ור"מ השלים על ידו המשנה, ור' נחמיה התוספתא. והנה רבי השלים בנין המשנה והוסיף על משנת ר"ע ור"מ ונקראה המשנה על שמו, וכמו כן עשו ר' חייא ור' אושעיא והשלימו התוספתא והוסיפו חרבה על התוספתא של ר' נחמיה עד שנקראה התוספתא על שמם²).

ושם תוספתא נזכר בבלי מגילה כ"ח ע"ב, קידושין מ"ט ע"ב, סנהדרין פ"ו, ובירושלמי פאה פ"ב הל' ו'. ה"ל הירושלמי: אמר ר' זעירא אמר שמואל אין למדין הלכה לא מן ההלכות ולא מן ההגדות, ולא מן התוספות. וזה הסמך בא ג"כ שם סוף פ"א דחגיגה³. והנה בכל המקומות אלה נאמרה מ' תוספתא על כלל התוספתא ואך במקומות מתי מספר באה מ' תוספתא על איזה מאמר פרטי. עיי' בבלי יומא ע' ע"א או לר"א דתני בדבי שמואל או לר"ע דתוספתא וכו' ר"ע דתוספתא מאי היא דתניא ר"ע אומר פר העולה ושבעת כבשים וכו'. — ובירושלמי נקראה התוספתא אם הכוונה על איזה מאמר שלה משנה, ובבלי מתניחא ועיי' לקמן.

מכילתא, ספרא, ספרי.

לשלש ספרים אלה יש דרך מיוחד ונבדל מדרך המשנה והוא המדרש: המשנה באה להורות ההלכה המופשטת, והמכילתא ספרא וספרי נחיסדו להוציא הלכה מן המקרא ולפרש אוהו ע"פ ההלכה. ובוה הם הולכים במסילת הסופרים אשר חיבא ההלכות להמקרא וביארו אותו על פיהן (עיי' לעיל פ"א); אך יש בינם ובין הסופרים: הלכת הסופרים היתה פשוטה וכן דרך המדרש שלהם, ומדרש אלה הספרים הוא לפעמים רחוק מדרך הפשט, כי עיקר כוונתם ברוב מקומות לתח טעם לההלכה המופשטת אשר נחיסדה על דרך ההיקש והקיש מן ההקיש וכו'. ולכן באו בהם ג"כ הרבה מדרשי המקרא אשר הם לבד

(2) ר' אושעיא נקרא בירושלמי קידושין פ"א סוף הל' ג' ובמ"א אבי המשנה בלי התוספתא. מזה נראה שרוב מאמרי התוספתא (של ר' חייא ור' אושעיא) נסדרו על ידו. ור' חייא בעצמו נזכר בתוספתא נגעים פ"ח.

(3) ועוד נזכרה התוספתא ירושלמי סוף הוריות וכאשר יבוא לנו לקמן. — ובירושלמי שבת פ"ח הל' א' איתא ר' אבהו נחית לטבריא חמוניה תלמידיו דר' יוחנן אפוי נהירין אמרין קומי ר' יוחנן אשכח ר' אבהו סימא אמר לון למה אמרין ליה אפוי נהירין אמר לון ולפא אורייתא חדתא שמע סליק לגביה אמר ליה מאי אורייתא חדתא שמעת א"ל תוספתא עתיקא ע"כ ובא זה הסיפור ג"כ בשאר מקומות בירושלמי. ולי תוספתא עתיקא הוא לעומת מה שאמר ר' יוחנן אורייתא חדתא השיבו ר' אבהו תוספתא עתיקא, בלי לא תורה חדשה כ"א תוספתא ישנה, כרישא אשר נשמת כבר ור' אבהו לא ידעה עד הנה.

אסמכתא חזרון, וההלכות היוצאות מהן הן מדרבנן, וכמו שהעירו החו' עירובין ל"א ע"א, ב"ב ס"ו ע"א, בכורות נ"ה ע"א, וכן כתב הרמב"ן בהרבה מקומות בפירושו להתורה, ועיי' רש"י פסחים ט"ז ע"ב סוף ד"ה אלה. — ודרך הספרים אלה להוציא הלכת מן הספרא הוא על ב' אופנים: או שכראשונה בא פירוש המקרא ואלו יחזכר, "מכאן אמרו" והוא נמשך לרוב למשנה ולפעמים לברייתא, כגון מכילתא פ' החודש פ"ה והיה לכם למשמרת מניד הכתוב שהיו מבקרין אותו ד' ימים וכו' מכאן אמרו אין פותחין משה טלאין המבוקרין וכו' והוא משנה ערכין פ"ב וכן בהרבה מקומות; או שסומכים לקרא מחלוקת התנאים החולקים בפ"ה המקרא זה ובמה שבא ללמדנו, וזה נמצא לרוב בכל פרשה ופרשה. — ונחזור פה בקיצור על כל אחד מהספרים אלה.

מכילתא. המכילתא היא המדרש לקצת פרשיות דס' שמות והן: פ' בא מן החודש הזה לכם, פ' בשלח, יתרו, משפטים עד הנה יצאנו שולח, לפ' שבת כפ' כי חשא, וכן לריש פ' ויקחל פ' שבת. והמכילתא נחיסדה בעיקרה למדרש הלכה אף שבאו בה הרבה מדרשי הגדה⁴. — שם "מכילתא" על זה הספר לא נזכר בש"ס, וגם במקומות אשר הזכירו ומנו חוספתא ספרא ספרי הלכתא עיי' במקומות הנזכרים לעיל וברכות ט"ז נפקדה המכילתא. וכן לא בא שם מכילתא בירושלמי על ספר זה. ובעל הלכות גדולות הוא הראשון המזכיר המכילתא⁵. ור' שמואל הנגיד כמבוא החלטיד קרא בשם "מכילתא דר' ישמעאל". והרמב"ם בהקדמתו לס' יד חזקה כתב וז"ל: וחברו חכמי המשנה חיבורים אחרים לפרש דברי התורה, ר' הושעיא תלמידו של רבינו הקדוש חיבר באור ס' בראשית, ור' ישמעאל פירש מאלה שמות עד סוף התורה והוא הנקרא מכילתא וכן ר' חייבד מכילתא⁶. — ובבבלי נזכרו בסתם הרבה מאמרים מהמכילתא ובירושלמי נזכר עליהם לפעמים ר' ישמעאל. עיי' בבבלי ריש חפלת השחר המדרש וחם השמש וגמס וכו' והוא מהמכילתא פ' בשלח, ובירושלמי שם איתא דחני ר' ישמעאל. וכן בבבלי שם מ"ח איתא ת"ר מנין לברכת המזון מן התורה שנאמר ואכלת ושבעת וברכת וכו' והוא מהמכילתא פ' בא פט"ו; ובירושלמי ריש ג' שאכלו איתא כר' ישמעאל דר' ישמעאל אמר הטוב והמטיב דבר תורה דכתיב ואכלת ושבעת וברכת וכו'.

ספרא. ונקרא ג"כ תורה כהנים, הוא המדרש לס' ויקרא חוץ מס' מלואים⁷. הספרא הולך על דרך המדרש אשר זכרנו ומסוּף עליו,

4) כבר בידרש כל זה מאנאטכשרי יארג. 1853, 1854, יקוד יכוא לנו מה בח"ג.
5) ה"ל כה"ג סוף הלכת הספר: ששה סדרי משנה פ' זרעים וכו' וששה סדרי תוספת והשעה דבורים תורת כהנים וארבעה מדרש כופרים ספרא וספרי שוין ארבעה ספרי ואלו הן בראשית רבה ומכילתא דאלה ששש וכו' וידבר ואלה הדברים וכלהו זירושים בתורת כהנים עיי'. יש בה ט"ס ואין פה המקום להאריך בזה.

6) והרמב"ם פ' אמצע כ"ג כ"ד כתב ואחרי כן ראיתי במכילתא אחרית דר' שמעון בן יוחאי.
7) בדפוס ה"כ שלט נמצא מדרש ל"ה מלואים: אבל הוא תוספתא מאתרת ונקרא בפ"ה

כי הספרא לא בא בהרבה מקומות להוציא הלכה כ"א למשא ומתן של דברים ולהוכיח שהמקרא הבא להורות איוה הלכה אינו מיותר, ובה מאריך ומביא קושיא בל' ומה תלמוד לומר וכו' וסתירה להקושיא בל' לא אם אמרת, וחוזר להקשות וחוזר ומחרץ עד שמישב המקרא על מכונו ושאינו שלא לצורך. ודרך זה נמצא ג"כ לפעמים להמכילתא והספרי, אך בספרים אלה הוא ע"פ המיעוט ובספרא הוא דרך המלך. — סתם ספרא הוא ר' יהודה ואליבא דר"ע סנהדרין פ"ו וכן נאמר בהרבה מקומות כש"ס מאן סתם ספרא ר' יהודה, והכוונה על עיקר המאמרים של הספרא⁸).

ספרי. הוא המדרש לס' במדבר ולס' דברים. עיקר ענינו הוא להוציא ההלכה מן המקרא ולכן בא ברוהב למצוות אלה הספרים ומדלג הספורים והחוכחות או מפרשם בקיצור. הספרי לס' במדבר מתחיל מן פ' וישלחו מן המחנה. ובסוף פ' ברכות כהנים איחא,, מן רישא ועד כאן צ"ח כרייתא". ולפנינו לא נמצאו כ"א מ"ג כרייתות. ובסוף פ' קרח איחא,, סליק ספר וידבר שו"ח כרייתות". ובסוף ס' במדבר,, סליק להו ספר במדבר סיני ברוך הגבר אשר יבטח באדני, והן קל"ו כרייתות". וגם המנין זה וגם המנין הקודם אינו מדויק לפי מספר הכרייתות שלפנינו. — ולהמעין בספרי יבורר כי יש מחבר אחר לספרי דספר במדבר ומחבר אחר לספרי דס' דברים. הספרי לס' במדבר מאריך במדרש המקרא ולפעמים הולך בדרך השקלא והטריא של הספרא, והספרי לס' דברים מקצר הן בדרך משא ומתן של הדברים הן בהוציאו ההלכה מן המקרא. — סתם ספרי ר' שמעון ואליבא דר"ע, כן איחא בסנהדרין פ"ו בהגידסאות שלפנינו; אבל להר"ש סקינן בס' כרייתות לשון למודים שער ב' כלל י"ג הגי' סתם ספרי ר' ישמעאל. ואפשר שהוא ע"י הטעות והחילוף הישגור להסופרים בין ר' שמעון ור' ישמעאל (עיי' לעיל ד' 24), אבל יותר נראה שגם הגי' ר' שמעון גם הגי' ר' ישמעאל הן ישנות, ולהרמב"ם היה בבירור הגי' ר' ישמעאל⁹). ובחלק ג' נבאר שבאמה היו ב' סחברים להספרי: ר' ישמעאל (כלל) חלמדי ר"י עיי' לעיל ד' 149) ור' שמעון; והספרי אשר בידינו מורכב

רש"י וקרא פי כ"ג כרייתא הנוספת על ת"כ שרנו. ובמאנאטשער. 1554 ביררו שיש לפנינו כרייתות כרייתא זאה ע"ש. — וגם לפי עריכת דאחרי מות וקדושים נפקד המדרש בת"כ שרנו. כי אבד בחורך הזמן, ונמצאו אמה מאמרים בליקוט ובעל קרבן אהרן אספם אל הספרא: (8) עיי' לעיל ד' 156 ובמאנאטשער. שם ד' 155 ועיי' לקמן ח"ג. ולבעל ק"א יש דעה אחרת בזה בהקדמתו לת"כ ונדבר עליה במ"א.

(9) עיי' בהערה הבאה. — והנה הרמב"ם בס' יד החוקה שם כתב ור' ישמעאל ור' מאיר בן גר צדק קיבלו מר' עקיבא, ועיי' במירושו למס' קדוה פ"ב מ"ו. ורבים מהם מאין הוציא הרמב"ם שר' ישמעאל קיבל מר' עקיבא? אבל מקור הגי' זאה סתם מהני ר"מ וכו' סתם ספרי ר' ישמעאל וכולהו אליבא דר' עקיבא. אך האמה יקרה דרבו שר' ישמעאל לא קיבל מר"ע כי היה חבר וקצת גדול ממנו ואמר עקיבה טעיתה. עיי' לעיל פ"ג מאמר ר' ישמעאל.

משני חיבורים של שני מחברים, וזה הוא מקור ב' הגירסאות סתם ספרי ר' ישמעאל סתם ספרי ר' שמעון¹).

עוד היה לראשונים ספרי הנקרא ספרי זוטא, ונזכר ברש"י ובר"ש ובראב"ד וכו' ואבד ברוב הימים. עיי' לקמן ח"ג.

והג' ספרים אלה מורים שורש ההלכה או מביאין לה סעד, והם ג"כ רב התועלת לברר לפעמים נוסחח המשנה. עיי' ערכין פ"ט מ"ח ישראל שירש אבי אמו לוי אינו גואל כסדר הוה וכן לוי שירש את אבי אמו ישראל אינו גואל כסדר הוה וכו' עד הכהנים והלויים מוכרין לעולם וגואלים לעולם שנא' גאולת עולם תהיה ללויים, והש"ס שם ל"ג נחקשה הרבה ברבנות המשנה. ועיי' ח"כ פ' בהר פרק ו' ושם איחא בזה"ל: מתוך שנאמר לא יגאל עד מלאות לו שנה חמיסה יכול אף בלויים כן ח"ל גאולת עולם תהיה ללויים (וזה הוא מה שמסיים במשנתנו הכהנים והלויים מוכרים לעולם וגואלים לעולם שנא' גאולת עולם וכו'). ואשר יגאל סן הלויים וכו' כי בחי ערי הלויים היא אחוותם מה ח"ל סנין אתה אומר ישראל שירש את אבי אמו לוי יכול יגאל כסדר הוה ח"ל ואשר יגאל סן הלויים אי אשר יגאל סן הלויים יכול לוי שירש את אבי אמו ישראל יגאל כסדר הוה ח"ל כי בחי ערי הלויים עד שיהא לוי זכערי הלויים דברי רבי וחכ"א וכו'. הנה מתוך הקאמרים אלה של ספרא למדנו שהבבא האחרונה דמשנתנו בגמרא צ"ל כראש המשנה ועיקר נוסחא של המשנה היא: הכהנים והלויים מוכרים לעולם וגואלים לעולם שנאמר גאולת עולם תהיה ללויים ישראל שירש אבי אמו לוי אינו גואל כסדר הוה וכו'²). — וכן גי' המשנה ב' ננעים פ"ו יבורר מתוך הספרא (עיי' לעיל ד' 281) וכן יבוא לנו עוד במ"א.

אבל בכל זאת לא זוו הספרים אלה מעיקר ענינם: והוא המדרש. וזה הוא אשר בינם ובין התוספתא: התוספתא כוונתה להורות ההלכה המופשטת כעין המשנה, ולכן נמצא בתוספתא אך מעט מזער מדרש המקרא ונתינת טעם להלכה סן הכתוב, והספרים אלה עיקרם להוציא ההלכה סן המקרא ולכן פותחין בהקרא או חותמין בו. וזה ניכר

1) ובספרי של ר' ישמעאל כללו ג"כ המכילתא, ולכן לא זכר בשום מקום בש"ס המכילתא כאשר הערנו לעיל. והרמב"ם אסף בהיפך כל ספרי של ר' ישמעאל בשם מכילתא ולכן כתב ר' ישמעאל שירש מאלה שמות עד סוף התורה (ולא כלל בזה הספרא), והוא שיהפרי ר' ישמעאל היה נקרא בשם מכילתא. ויבואר כל זה בחלק ג' ושם נבדד ג"כ דברי הרמב"ן אשר זכרנו לעיל. ויהיה אך שיהיה הגי' סתם ספרי ר' ישמעאל וזלהו אליבא דר"ע הוא טעות אף שניחם הספרי גם לר' ישמעאל.

2) וזכר זכרנו פ"ג שנמצא לפעמים שינוי נוסחאות במשנה גם לבעלי תלמוד המורחמים והמעדישים. ובח"ג יבואר שהרבה מאמרי התוספתא והמכילתא וכו' לא נודעו לחכמי בבל. — ומה שיש עוד לפקפק בזה אם לא כל המאמר בש"ס עדיין שם יצא מידי פבוראי, כי לא זכר שם שם אומר — ועיי' ב"ם י"ג ע"א משום דקשיא ל' כין דאמרת וכו' והוא הוספת שהגאון עיי' בש"ס שם — יבורר במ"א.

לפעמים באותה הלכה עצמה הבאה בתוספתא ובאלה הספרים. עיי' חוספתא כלים כ"ק פ"ו כלי שטף. שהוא מוקף צמיד פתיל ונחון לחוך התנור הרי זה אינו מציל שכל שאינו מציל באוהל המת אינו מציל בכלי חרס. ובספרא פ' שמיני פרק ט' מכל האוכל ולא כל האוכל פרט למוקף צמיד בכלי שטף ונחון לחוך התנור. — תוספתא נגעים פ"א כהן שראה בתחילה נזקק לו בסוף שבוע ראשון ראהו בסוף שבוע ראשון נזקק לו בסוף שבוע שני וכו'. ספרא פ' נגעים פ' ב' וראה כהן אותו ביום השביעי שנית כהן שרואהו בראשונה רואהו בשנייה. — תוספתא פרה פ"ג כל מעשה (פרה) בכהנים הוין מאסיפת אפרה והמלוי והקידוש. ובספרי פ' חקת פ' קכ"ד לפי שמצינו שכל מעשה הפרה בכהן שומע אני אף אסיפת אפר חדיה בכהן ת"ל ואסף איש טהור וכו'. — ויותר מזה מצינו תוספתא נגעים פ"ב שאלו חלמדייו את ר' יוסי בהרת ובה שער שחור חוששין אנו שמא טיעט את מקום בהרת מכגרים אמר להם בהרת ובה שער לכן חוששין אנו שמא טיעט וכו' אמרו לו לא אם אמרת בשער לכן שהוא סימן טומאה וכו' עד אמר להם אף שער שחור הפוך הוא סימן טומאה. וכל המאמר זה הובא ג"כ ח"כ פ' נגעים פרק כ' ושם מוסיף: ואומר ושערה לא הפך לכן והסגיר הא אם יש בו שער שחור אינה ממעטה ע"כ. הנה החוספתא לא הביאה הך ואומר וכו' כי הוא מדרש המקרא ועיקר ענינה אינה לזאת המדה כ"א להלכה ולהוציא ההלכה מדרכי ההיקש, והספרא אף שהביא מקור ההלכה זאת בדרך החוספתא ראה לו מקום להוציא אותה ג"כ מהמקרא³).

עוד נשארה לנו חקירה גדולה בענינה על הברייתא. הנה מלבד החוספתא (מכילתא) ספרא ספרי הובא הרבה פעמים בש"ס ברייתא. ומ' ברייתא אשר פתרונה חיצונה כלו', "משנה חיצונה" נזכרת במקומות אין מספר על מאמרים פרטים, אבל לא באה בשום מקום על חיבור כולל כמו שמצינו נקובים בשם חוספתא ספרא ספרי. וכבר זכרנו דעת רש"י, שהחוספתא היא הברייתא ור' חייא ור' אושעיא שנו אותה, וכן דעת הרמב"ם⁴). לא כן דעת ר"ש הנגיד⁵, והראב"ד הלוי⁶).

3) ובר"ש נגעים פ"ד מ"ד הובא הך ת"כ, והוא כתב עלי, "והבין איתא בתוספתא לא פתות ולא יתיר" ואפשר שכוונתו אעיקר שקלא וטריא, או שיש בדברי הר"ש איזה הוספה מאוחרת.
4) ח"ל הרמב"ם בהקדמתו לס' זרעים ד"ה אחרי כן: לפיכך ראה אחד מהלמדייו והוא ר' חייא לחבר ספרי וללכת בו אחרי רבו ולבאר מה שנשתבש בדברי רבו (צ"ל שנתפסק בדברי רבו ובהקדמה בל' ערבי להרמב"ם — עיי' לקמן — מא אשבל מן בלאם אלאסתאר) והיא התוספתא וכו', וכן עשה ר' אושעיא. וכן כתב בפתחה ליד החזקה. ועיי' לקמן הערה 9.
5) ח"ל מבוא התלמוד: התוספתא היא שחר המשנה וסימנא תאנא וכו'. והברייתא כל הספרים שהעתיקו הקדמונים אחר המשנה כמו משנת ר' חייא ומשנת ר' אושעיא וכו' וסימן הברייתא הנו רבנן תני חדא ותניא איך.

6) פ' הקבלה סוף סדר תנאים: ב' קפרא כתב התוספתא, ור' חייא ור' אושעיא ברבי ור' שמעון כתבו הברייתות והמכילתות.

ור"ש מקינון⁷), וחכמים אחרים⁸), כלם יחד עונים ואומרים החוספתא לחוד והברייתא לחוד. והנה מציתו בכמה מאמרים בבבלי וירושלמי תני ר' חייא תני ר' אושעיא והמאמרים אלה הם מהחוספתא. עיי' בבלי שבת כ"ד דתני ר' אושעיא ימים שיש בהם קרבן סוסף וכו', והוא מהחוספתא ברכות פ"ג. פסחים ח' ב"ה אומרים וכו' אמר רב עליונה ושלמטה הימנה וכו' ר' חייא תני כווחיה דרב, והוא בחוספתא שם פ"א. כתובות ס"ט אילפא חלה נפשיה וכו' אמר אינא דאחי דאמר לי סילחא דבי ר' חייא ור' אושעיא וכו' אחא ההוא סבא תנא ליה האומר תנו שקל לכני בשבת וכו', והוא מהחוספתא שם פ"ו. ירושלמי שביעית פ"י הל' א' תני ר' חייא עד שחפגום וחוקף, והוא מהחוספתא שם פ"ח, ועיי' בבלי גיטין י"ח תניא כווחיה דרב מאימתי כתובה משמטת משחפגום וחוקף וכו'. תרומות פ"ה הל' ד' אמר ר' אבין יש כאן תשובה אחרת דתני ר' הושעיה ומה טהורה שהיא בעון מיתה אצל הורים עולה טוטאה שהיא בעשה אצל הכהנים לא כל שכן, והוא מהחוספתא שם פ"ו. — וכן מצינו בהרבה מקומות נאמר „ברייחא“ על מאמרי החוספתא, וכן נאמר ברייתא על מאמרי המכילתא ספרא ספרי. מכל זה נראה עיקר כי מ' ברייתא נאמרה בכלל על כל המאמרים הנמצאים בחוספתא ומכילתא וכו', כי כל מאמר מהספרים אלה הוא ברייתא כלו' משנה היצונה נגד המשנה של רבי, והברייתא עצמה כוללת ב' חלקים: הלכה המופשטת הנוספת על המשנה והיא החוספתא ונקראת מחניחא ור' חייא ור' אושעיא סידרו אותה, ומדרש המקרא מכילתא וכו' ע"פ מסדריהם⁹).

(7) ח"ל סי' כריתות: ומה שקראו בגמרא חוספתא אין זה מה שאנו קורין חוספתא אלא חוספת שהוסיפו לבאר המשנה כמו ותני עלה וכיצא בה. וראייה מהא דתנן בירושלמי הוריות ובמדרש קהלת רבי אבא (בירושלמי שלפנינו הגי' ר' אבא בר כהנא) אול לחוד אתר אשכחיה לרבי לוי דיהיב ודרשי איש אשר יתן לו האלהים עשר זה מקרא ונכסים אלו הלכות וכבוד זה חוספתא יעשות מכל אשר יהאיה אלו משניות גדולות כגון משנת ר' חייא (בירושלמי שלפנינו הגי' ר' חונה והוא ט"ס) ור' אושעיא ומשנת בר קפרא ולא השלימו האלפים לאכול כמנו זה בעל הגדה לא אוסר ולא מחיר לא מטמא ולא מטהר כי איש נכרי יאכלנו זה בעל התלמוד עכ"ל, חזינא החוספתא ומשנת ר' חייא ור' אושעיא חזו תרי מיילי.

(8) מהרי"ק בבבלי הגמרא ובעל תהלת חכמה וכו'.

(9) ודעה רש"י התורה ונקבת בכל מקום עד התהום היא גם פה הנכונה, ומה שכתוב במבוא התלמוד סימן החוספתא תנאן וסימן הברייתא תנו רבנן (הערה 5) נראה שלא יצא מפי ר"ש הנגיד כ"א מאיזה תלמיד מוקף, ומצינו בכל מסכתא ומסכתא הרבה „ת"ר“ אמאמרי החוספתא. וירושמא נקבדו פה על מסי' פסחים שם אירא ת"ר אהחוספתא ד' ל"א ע"ב, מ"ה ע"ב, נ"י ע"ב, נ"ה ע"ב, נ"ו ע"א ב' פעמים, נ"ז ע"א, ס"א ע"א, ס"ד ע"ב, ס"ו ע"א, פ"ב ע"א, צ"א ע"ב, צ"ג ע"א, צ"ח ע"א, ק"ד ע"א. וכן מה שכתוב בכללי הגמרא למהרי"ק קאח (הביאו בעל עין חיים) שהחוספתא אינה כתובה ל"ב בלי הנאי ולא בלי ת"ר ע"ב, נראה שלא יצא מפי הגדול, בענין ת"ר הוא מופרד מעצמו וכמו שכתבנו, ובענין תניא עיי' כתובות נ"ב ע"א, נ"ה ע"א, נ"ט ע"ב, ס' ע"ב, ס"ו ע"א ובמ"א אין מספר כוללם נאמר הגיא על החוספתא.

והנה לא ר' חייא ור' אושעיא לכרם שנו משניות נוספות על משנת רבי כ"א גם גדולי אמוראים ראשונים כגון בר קפרא לוי שמואל, ובתוספתא אשר היום בידינו נשחקעו ברייתות של חכמים אלה. עיי' ירושלמי ב"ק סוף פ"ה אמר ר' יוחנן ואנא דאיייתיה סן דביח לוי חרנגול עם פסיוני וחרנגול עם הטווס אע"פ שדוסין זה לזה כלאים זה בזה, והוא בתוספתא ריש כלאים. ס"ק ג' ע"ב ואמר ר"ש בן סוי אמר ריב"ל משום בר קפרא ר"ג וביח דינו נמנו על ב' פרקים הללו וביטולם, והוא בתוספתא ריש שביעית ר"ג וביח דינו התקינו שיהו מותרין בעבודת הארץ עד ר"ה. — וגם כפי חכמים אחרים היו מצויות משניות אשר לא נסדרו במשנה, וזה שבא לפעמים חני שילא, חני ר' יוסף וכו', אמר ר' יוחנן אמר ר"ש בן יוחי וכדומה, וכבר כתבו הראשונים שבמקום שבא חני פלוני או שאמר אמורא בשם תנא יש לפסק (בהג"י), וזה מורה שהברייתות אשר לא נשנו בנ ר' חייא ור' אושעיא לא היו מדוייקות כל הצורך. — ומצינו שהרבה אנשים היו עוסקים בייחוד בלימוד הברייתות, והם נקראים תנאי או שוני הלכות (ונוכרו לפעמים לגנאי עיי' סוטה כ"ב), ולפעמים הן ולאן רפיא בידם אם הברייתא אשר שנו היא נכונה. עיי' ב"ק צ"א ע"ב אמר ליה איסמיה, וכן ב"מ כ"ז ע"א, נ"ח ע"ב, קי"ד ע"ב ובמ"א. וכן אמרו לפעמים לחנא פוק חני מתניתך לכרא עיי' שבת ק"ו ובמ"א²).

התרגומים הארמיים.

התרגומים הארמיים מביאים לפעמים הלכות ומנהגים אשר תוארם וענינם מוכיחים עליהם שהם ישנים מאוד, ולפעמים יהלו אור על מוצא ההלכה. וגם הש"ס בעצמו מראה על המקור זה. עיי' תולין פ' שור הבר מין בהמה הוא ר' יוסי אומר מין חיה הוא, דרבנן סברי מדסתרגמינן תורבלא — והוא תרגום של תאו דברים י"ד ה' — מינא דבהמה הוא. זבחים נ"ד מאי לא הוה לה יסוד רב אמר בבבבין לוי אמר בדמים,

והירושלמי הדורות שהביא הר"ש דקיען אינו כותר לדברי רש"י כי מה שנאמר שם וכבוד זה תוספתא קאי אתוספתא דר' נחמיה, כי הוא היה המחבר הראשון, והירושלמי מילי מילי קחשיב נגד דרשת המקרא. — וכבר כתבנו שדעת הרמב"ם בהקדמתו לס' רועים כדעת רש"י, אך מה שכתב שם "ורב חבר ברייתא היא ספרא וספרי" הוא קצת שלא בדיק, דמ' ברייתא הוא כוללת ולא נאמרה אמר מיוחד ובמ' שזכרנו. הדבר בדייקים יתר בפתחתנו לכ' יד החזקה ע"ש.

(1) עיי' במ' מלחמות להרמב"ן ריש אלו מציאות. ועיי' תו' כתובות מ"ה ע"א ד"ה תנאי היא ח"ל ואינו חושש בלא להביא ראיה דסבר כבריתא דשילא דלא משבשינן לה מקמי איך ברייתא משום דברייתא דשילא לא מיתניה בי ר' חייא ור' אושעיא אבל לאיך ברייתא לא מיתיה שום ראיה וכו'.

(2) ונראה כי קצת אלה ברייתות נספחו על התוספתא, ולכן אמרו חולין קמ"א כל מתניתא דלא תניא בי ר' חייא ור' אושעיא משבשתא היא ולא תותבו מינה בי כדרשא. ורש"י פירש שם בענין אחר, ואין כאן המקום להאריך בזה.

רב מחרגם באחסנחיה יתבני מרכחא לוי מחרגם באחסנחיה יתבני מקדשא. וזה האחרון הוא כ"א בראשית מ"ט כ"ו, ורב מצא תרגום אחר באחסנחיה יתבני מרכחא³). — וכן נמצא באונקלס כמה הלכות אחרות עיי' שמות י"ב מ"ג כל כן נכר לא יאכל בו כל בר ישראל דאסתלק לא ייכול ביה עיי' פסחים צ"ו. שם מ"ו בבית אחד יאכל בחבורא חדא יתאכל עיי' פסחים פ"ו מכלחא פ' בא. שם כ"ב כ"ח סלאתך ודמעך בכורך ודמעך עיי' תרומות פ"ג מ"ו חמורה ד'. שם כ"ג ו' ונקי ועדיק אל תהרוג ודי וזי ודי נפיק דכי מן דינא לא תקטול עיי' סנהדרין ל"ג. שם י"ח לא ילין חלב חגי עד בוקר לא יביחון בר מן מרכחא חרבי נכסח חגא ע"ש ברש"י ובח"כ. — ועוד באו לאונקלס במ"א הרבה הלכות ובקצתן יש ללמוד מחוץ התרגום שהחזיקו בהן הרבה ובקצתן החרשלו. והיו לטוטפות מחרגם בכל מקום והיו לחפילין, כי בטעות חפילין היו נוהרין מאוד וגם המצוה וגם המלה היו שגורות כפי העם, וכן וכתבתם על מוזהות ביתך ותכתבינן על מוזהות ותקבעינן בספי ביתך, וכן ולקחתם לכם פרי עץ הדר וכפוח תמרים ותסבון לכון אחרונן ולולבין והדסין. אבל ציצית מחרגם כרוספדין והוא מל' יוני (*κρόσπεδον*) מזה נראה שלא היתה שגורה כפי העם מ' ציצית ולא נהגו בו הרבה, ואפשר מפני שלא לבשו בגדים של ד' כנפות ועיי' מנחות מ"א. וכן בתרגומים המאוחרים נמצאו הלכות וקצתן ישנות⁴).

העקת ע' וקנים.

החורה לא נעקתה ללשון יונית בעת אחת, וידענו בכירור כי מעתיק ס' דברים מאוחר למעתיקים הראשונים. וכמו מאחים שנה לפני הבית נשלמה העקת כל התורה. והתרגומים היוונים של שאר ספרי קודש הם מאוחרים יותר, ואין לעמוד על עת השלמתם, גם אין בידינו אות נאמן אם נעקו כל ספרי הקודש במצרים, ואפשר שנתרגמו קצתם באחת מדינות של אויב הקטנה אשר ישבו בהן בני ישראל והשחמשו כל' יונית. אך בזאת יתנו עדיהם התרגומים אלה אשר נודעו בשם העקת ע' וקנים שכולם נשלמו לפני הבית⁵). — ונמצאו בהעקת זאת כמה דברים אשר אינם מכוונים ללשון המקרא אבל מיוסדים על ההלכה ומורים עליה שהיא ישנה. וכבר זכרנו קצתם לעיל פ"א, ונוסיף פה עליהם איזה פרטים. ישעיה א' י"ג קרוא מקרא *εὐμέραν μαγάλην*,

(3) והמעיין שם בסוגיא יראה שאלה התרגומים היו שתי נוסחאות שונות של תרגום ישן ולא שרב ולוי תרגמו בן מדעתם ע"ש היטיב.
 (4) ונדבר אי"ה בפרק מיוחד על אודות הלכות של אונקלס והתרגומים האחרים הארמיים. ועיי' בס' אודב גר להחכם לוצאטו.
 (5) דברנו עכ"ז באורך בספרינו פארשטודיען צו דער זעפט. איבעד דען איינפלוס וכו'.

והכוונה בזה על יום הכפורים, והמחרגם מצא בנפשו עו לחרגם קרא מקרא יום הכפורים על שביום הזה קרא הכה"ג פרשח היום במקדש לעיני כל העם. דברי הימים א' ט' ל"א ומתתיה וכו' על מעשה החבחים *α. Ματαθίας . . . ἐπὶ τὰ ἔργα τῆς θυσίας τοῦ μεγάλου ἱερέως* כאלו כתוב על מעשה החבחים של הכהן הגדול, והוא ההלכה הידועה שכה"ג מקריב בכל יום המנחה הנזכרת ויקרא ו' י"ג. גם מצינו העתקות הרבה בס' קרבנות ובס' נגעים ובס"א המיוסרות ע"פ ההלכה⁶.

יוסף בן מתתיהו הכהן.

יוסף בן מתתיהו ממשפחת כהונה חי בוטן הבית וכתב ס' קורות בני ישראל, ס' מלחמות היהודים עם הרומיים, ס' קורותיו, תשובה נגד אפיאן⁷. וכבר הערנו שקצת ספריו כתב לחועלת קוראים רומיים, ובס נטה במקומות רבים מספורי המקרא ולא שם פניו אל האמת כ"א אל קוראיו למען ימצא חן בעיניהם. גם במקום אשר יצא לנקות את נפשו מהאשמה אשר האשימו אותו כי בגד בעת המלחמה בעמו ותחי ידו עם הרומיים, על הקורא לבחון בכור הבחינה דברי יוסף אשר התעטף במעיל הכחש להסיר מעליו אבן המעמסה הזאת ולגוללו על שכמי מתנגדיו. אבל במקום אשר אין לו תועלת כלל בנטייה מן האמת כרי הוא לסמוך עליו; ובפרט בספורים ממה שראו עיניו או מה שנחהוה קרוב לימיו ובמנהגי האומה. ולב זה האיש היה חמים עם ה' וקנא קנאתו להראות לעיני העמים יופי והדר תורתנו, והוא נלחם במקומות רבים מספריו נגד צוררי דתנו היונים אשר כתבו שטנה בלעג ובוז, ובפרט נגד הצורר אפיאן; ושם יוסף לא יוסף מבינינו ומצד זה יהיה לזכר עולם.

ודברי יוסף באים במקומות אין מספר להתחוק ההלכה או הספורים הנמצאים בההלכה. עיי' עדיות פ"ח מ"ה העיד ר' יהושע על עצמות שנמצאו בדירח העצים אמרו חכמים מלקט עצם עצם והכל טהור. ומעשה כזה נמצא בספורי יוסף⁸: „בחג הפסח הורגלו הכהנים לפתוח

6 עיי' בספרנו איבער דען איינפלוס וכו'.

7 ס' קורות בני ישראל אשר קרא בשם *Antiquitates* מתחיל מבראשית ומספר קורות אומתנו עד מלחמת טיטוס, ונחלק לכ' ספרים. מלחמת היהודים הוא סיפור המלחמה עם הרומיים ושני צבאות וועפאסיאנוס וטיטוס וחרבן הבית, ונחלק לז' ספרים. ס' קורות, בו מספר חי עצמו והמלחמות אשר עשה וכל סגמטו להודיע כי חף הוא מבנייה בעמו. תשובתו נגד אפיאן, היא כתובה נגד שוטני עמו הינים בכלל ונגד אפיאן סופר אלכסנדריו בפרט, ונחלק לכ' ספרים (וזאת התשובה נגד אפיאן נתרגמה עם הערות מאנאטשור. יאהרג. 1).

Antiquitt. 18, 2; 2 (8)

שערי ההיכל מחצות הלילה. וכימי קאפאניוס, נציב רומי בירושלים, נכנסו שומרונים בלאט והשליכו עצמות אנשים בשערי ההיכל ובכל ההיכל. ונראה שהוא בעצמו המעשה של המשנה, ויוסף הפריז כדרכו ואמר בכל ההיכל במקום שיש כמשנה כדקדוק בדירת העצים⁹). — וכן מספר: כימי הורדס אירע קרי לכה"ג ביוה"כ ומינה במקומו את יוסף בן אלם¹). ועיי' חוספתא יומא פ"א והובא שם בש"ס י"ב. — גם מביא בהרבה מקומות הלכות ישנות ומפורסמות. עיי' בספרו נגד אפיאן: הנוגע במצורע והנכנס אל אוהל המצורע טמא הוא²). ועיי' כלים פ"א מ"ד נגעים פי"ג מי"א. — כל מי שיש בו אפי' מום קטן לא יקרב אל העבודה, וגם אם יארע בו מום בחוץ העבודה נדחה מעבודתו³). ועיי' קידושין ס"ו משל לעומד ומקריב על גבי המזבח ונדע שהוא בעל מום שעבודתו פסולה. — ומוזה הוא ג"כ מה שמספר: אנטיגנוס נשך (צרם) באוני הרקנוס אשר השתחוה לפניו, לפוסלו מן הכהונה⁴). ועיי' חוספתא פרה פ"ב מעשה כזה כריב"ו עם כה"ג צדוקי. והקורא ביוסף ימצא בכל מקום מספריו או הלכות ישנות או מנהגים ישנים.

הספרים המפרשים המשנה.

בראש זאת המחלוקת יאחו השני חלמודים בבלי וירושלמי, ולהם משפט הככורה הן מצד הומן הן מצד הרחבת הפירושו. אך היורד

9) וגם על מה שכתב שהרגלו הבהנים לפתוח שערי ההיכל בחג הפסח וכו' עיי' במשנה סוף פ"א דימא, וחג הפסח לאו דוקא, אך יוסף מספר מה שקרה בחג הפסח לכן כתב בזה הלשון. — ובתוספתא עריות פ"ג איתא (הובא קצת לשונה וזכיה ק"ג) פעם אחת מצאו וכו' עמד ר' יהושע על רגלו ואמר לא בושא וכלימה הוא שנגזר טומאה על עיר אבותינו איה מתי בכל איה מתי נבוכדנאצר באותה שעה נמנו וגמרו שיהא מלקט עצים והכל טהור ע"כ. והנה לפי התוספתא היה המעשה כימי ר' יהושע ועל פיו נמנו וגמרו, אבל מל' המשנה העיד ר' יהושע וכו' אמרו חכמים וכו' משמע קצת שר"י העיד על מעשה ישן, זה נראה יותר, כי זה מעשה של יוסף היה קודם מות אויגוסטוס, יותר מפי' שנה קודם החרבן, ואך הגיע כבר די' יהושע בעת ההיא להוראה? הלא ר' יהושע הוציא את ריב"ו בעת החרבן וא"כ היה בעת החרבן כמו בן צ' שנים! אם לא נאמר שמצאו ב' פעמים עצמות, כימי המאורע של יוסף, וכימי ר' יהושע. ואפשר שצ"ל בתוספתא ר' יחנן, והוא ר' יחנן בן זכאי, והספורים אשר מצאו ר"י טעו וכתבו ר' יהושע.

Antiquitt. 17, 6. 4 (1)

Contra Apion. 1, 31: και τον ἀψάμενον αὐτῶν (τῶν λεπρῶν) και (2

τὸν ὁμορροφῶδ γενόμενον οὐ καθαρὸν ἡγείται.

Ibid.: οὐδὲ τοῖς τὸ βραχυτάτον τι τοῦ σώματος ἡκρωτηριασμένοις (3

λερᾶσθαι συγκεχῶρηκεν, ἀλλ' εἰ και μεταξύ τις τρωμένος τοιαύτη χρῆσαιο σύμφορα τὴν τιμὴν αὐτὸν ἀφείλετο.

Bell. Jud. 1, 13. 9: ὁ δὲ (Ἀντίγονος) Ὑρᾶνον μὲν προσπέσοντος (4

αὐτὸν τὰ ὄντα λαβῶνται τοῖς ὀδοῦσι, ὡς μηδὲ αὐτῶν δὲ μεταβολῆ πότε δύναται τὴν ἀρχιερωσύνην ἀναλαβεῖν.

אל עומק ענין התלמוד יבין כי אין כוונת החלמוד לכד לפרש המשנה ולבאר פשט מאמריה כ"א גם להרחיב מעגלי החזרה ולהסציא נצורות חדשות, והמשנה היא לפעמים אך שער לבוא בפתחי נדיבים ולהביא ראייה ממנה אל הדין אשר חידש חכם מחכמי התלמוד ולפרשה עד שחסכים עם אותה הדעה. ובעיון יותר מבורר כי ערך חכמי התלמוד אל המשנה הוא כערך החכמים הראשונים אל החזרה שבכתב; אלה היו בני ומשלימי התורה (עיי' לעיל ד' 18), ואלה היו בני ומשלימי המשנה. — ומזה שאין להכניס התלמוד בחור הספרים המפרשים נרדא ואין כונתם כ"א למצוא פשט וחוכן המשנה, ולכן נחלק לו בבור וניחד לו פרק מיוחד בח"ג. ופה נחזור על הספרים אשר קצתם באים לבאר כל המשנה, וקצתם אך חלק מחלקי המשנה אבל מגמת פניהם אחת: ביאור ופירוש המשנה.

פירוש רבינו האי לסדר טהרות.

רבינו האי, האחרון שבגאונים (במאה השמינית לאלף החמישי), האיר כל פני הטורח טרם יכבה נר אלהים בארצות בבל, ולו איים ייחלו כי הוא ודע על כל מים ובכל חלקי החזרה היחה ממשלתו; וגם על המשנה הניף ידו, ויפתח וישרד אדמת סדר טהרות. ופירושו זה נזכר בראשונים והובא לרוב בערוך, ויצא לאור זה איזה שנים בבערלין (תרט"ו) בספר קובץ מעשה ידי גאונים. — רב האי לא בא בפירוש זה לפרש הענין כי אם המלות. ומה נראה שפירוש הענין היה מסור מפה לפה וכאשר לימד הרב את תלמידיו את המשנה מיד מסר להם טעמי המשנה ולא היו צריכים לפירוש מיוחד. אבל פירוש המלות נשכח קצת במלות הזרות באורך הימים; ואפשר שכבר היו מסופקים בהם בס' טהרות בימי הש"ס, כי אך מעט לימודם היה בזה הסדר כנודע מהך דברכות כ'. וזה הוא אשר הניע לב הראשונים לעמוד הרבה על הדבר ולברר המלין. ופירושו של רבינו האי הוא כלו פנינים, ודרכו בחקירת המלין הוא: לחזור בים התלמוד אם ימצא מקום לה או לדונטתה ואיך מפורשת במקום זה; לחזור כתרנום התורה ובתרנום הנביאים ולמצוא שם פתרון המלה. והתרנום של נביאים מביא בל' "מחרגם ר' יוסף, תרגם ר' יוסף" — עיי' כלים פי"ד מ"ה פכ"ט מ"א פ"ל מ"א, אהלות פ"א מ"ח, פ"ח מ"ב מ"ה ובמ"א. וגם אל התרגום יוני שם. פניו ואמר כלים פכ"ג מ"ב ומפיטן של סוס איח דאמרי וטויטוואן כך פירשו ע' זקנים חטובות אטון מצרים⁵). ובכלל פנה הרבה אל ל' יונית ופתר הרבה מלות המשנה מחוך זאת הלשון.

(5) כלל הם תרגום שם חזק לה *ἀμφιτάποις δὲ ἔστραψε*, ויותר נראה שרב האי קרא *ἀμφιτάποις*.

סוסיא דבר גווייתא דומה לאותה שגרסנו בלאתי דבר צותאי ואני
 אומר שזה מרכוף הוא כלי מארו לומר כדכתיב ושדרות בארוים
 ומתרגמינן סידרא דריכפת ע"כ⁸). — ואלה החכמים אשר קדמוהו מביא
 בלי אית דאמרי, והרבה פעמים חולק עליהם וגם על השאילתות,
 וכלים פ"ל מ"א הביא שנשאלו בשאילת על הטבלא ואסקוטלא שם
 ונסחפקו הרבה בדבר זה, ור' האי מפרשו מלי יוני ע"ש. — והני אית
 דאמרי לא מיטנעו בהרבה מקומות לפרש המלות בחיבות הפוכות או
 בחילוף אותיות הדומות במבטא או בכתיב. עיי' כלים פ"ב מ"ב
 והחביונות איכא דאמרי והאביונות. שם פי"ג מ"ו המעבר אית דאמרי
 והמעדר (והובא בערוך ועיי' בר"ש). שם פי"ד מ"ד הקטרב אית דאמרי
 קרטב, ועיי' פכ"א מ"ב. פט"ז מ"ז והמלקוט אית דאמרי והמיקלוט.
 שם ואנלגין (ובמשניות שלנו אנגלין והוא ט"ס ובמשניות ד"ר איחא
 אנלגין) אית דאמרי אלונגין⁹). פ"כ מ"א הקלוטר אית דאמרי קרסטל.
 פכ"ג מ"ה הוטן אית דאמרי הוטן (ולפנינו הגי' זוטו עיי' בר"ש
 וברא"ש). פרה פי"ב מ"ט שבקנחל אית דאמרי שבקנחר. אבל רב
 האי לא חפץ בתהפוכות ומפרש המלות כאשר הן לפנינו (ואך מקומות
 מעטים יוצאים מן הכלל כהך דכלים פי"א מ"ח והנקיון כדכתיב ומשקל
 קינו ומתרגם שופיניה והוא הפוך), ויורד לשורש המלה ואיך נחלקת
 לכמה הוראות או מושאלת להוראה אחרת וכדומה. עיי' כלים פכ"ט
 מ"א נומי הסדין ג' פירושים יש לנומי כמו חוטין, שעלתה נומי על
רולן מכה כמין יבלת, ונומי שבנהר עקרא דנהרא וכי'. פרה פי"א
 מ"ט קלחים פי' כשיצאו ב' ג' קנים בין בתבואה (ועשבים) וירקוח
 משורש אחד שמו קלח וכן אנו מפרשין חבוא בכלח שתניח בנים ובנות
 וכי' וק' פחרון אחד הוא. עוקצים פ"ג מ"י והרודה פי' שניסח את
 הדבש כדכתיב וירדהו אל כפיו ואומר רדה הדבש ומתרגם ונסחיה לכך
 קורין לספר הנכתב אל ספר אחר נוסחה. — ולפעמים הובא מרחוק
 טעם הענין. נגעים פ"א מ"ב דיהא הימנה פי' פחות מן למה תהיה
 כאיש נרהם.

ר' האי עשה ג"כ פירוש לס' זרעים כנראה ממקומות מחיבורו זה,
 עיי' כלים פי"ח מ"ב ראש חור כבר פרשנו בזרעים. עוקצים פ"ב

8) הדיבור זה הובא בערך זכר"ש וברא"ש, והעיקר כאשר הוא ברא"ש אך שם נחסרו תי'
 ,, בארץ רומא" ובערך איתא ,, בארץ רוחה" והוא הנטון, והכוונה או אל Orfa (Edessa)
 הנקרא בפי הערביים רוחה רוחה, או אל Rai (Rhagae) ועיי' Ritter Erdfunde Th. 8, S. 320.
 598. Th. 11. S. 320. והראשון נראה יותר. — ומה שרצו קצתם להוציא מזה כי
 הייתה גמרא לס' טהרות אינו נראה כלל כי לא מצינו בשום מקום רמז לזה; ורב האי בעצמו
 חולק על הפי זה בלי ואני אומר, וזה מראה בפומבי שאין הכוונה במי', תלמוד כלים" על הש"ס
 כ"א על פירוש איהא חכם.

9) ובערך ערך אנלגין הובא עוד פי' אחר אשר אינו ברב האי.

מ"ב הסיאה והאזוב והקורנים כבר פירשנו בורעים. ולא נשאר בידינו וחבל על דאבדון.

פירוש הרמב"ם להמשנה.

הרב רבינו משה בן מיימון הוא הראשון אשר חיבר (או אשר ממנו נשאר בידינו) פירוש שלם לכל ששה סדרי המשנה. וחיברו בל' ערבי, ושם החיבור היסראגה וקורין אותו מאור (שם הגדולים), ומורגל בפי הקדמונים והאחרונים בשם פי' הרמב"ם למשנה. בסוף מס' עוקצים חתם,, אני משה בר מיימון הדיין ברבי יוסף החכם בר יצחק הדיין בר יוסף הדיין בר עובדיה הדיין ברבי שלמה הרב ברבי עובדיה הדיין וצ"ל התחלתי לחבר פירוש זה הספר ואני בן שלש ועשרים שנה והשלמתי במצרים ואני בן שלשים שנה שהיא שנת ט' וע' לשטרות" ע"כ. והרמב"ם התחיל זה הפירוש בספרד וקצת חלקיו כתב בטלטול בנלות ובאנחות הזמן, וכמו שמעיד בעצמו סוף עוקצים שם, עד שסיימו במצרים. ומאגרותיו נראה שעשה ב' מהדורות¹). ואין לנו פה להאריך בזה כי אם לבוא אל הקודש פנימה, אל ענין ויקר הפירוש. הרמב"ם כתב בהקדמתו לפירוש זה מה שהניעו לחבר אותו, ותמצית דבריו למען ימצא המעיין בקל פירוש המשנה אשר על פי התלמוד לא יודע כי אם באריכות הדברים והפלגות הענין, וגם לעמוד על פסק ההלכה היוצאת מכל משנה והיא נעלמת לפעמים גם מן הגדולים כאשר נשאלו עליה ע"ש. והנה יש לכל אחד מאלה הדרכים סימן מיוחד, הדרך הראשון פניו נגדו למצוא פירוש נכון במשנה ולא יעקב אם הש"ס מפרש בפנים אחרות, כי הש"ס מוציא לפעמים המשנה ממשמעותה וכמו שהערנו לעיל, והמאמר אשר אמרו בענין פירוש הכתוב: אין סקרא יוצא מירי פשוטו, ישוב לאיתנו גם בענין פירוש המשנה. והדרך השני הוראת ההלכה הוא על פני שדי הגמרא לא יאמין ולא ישמאל, כי כבר קיבלו בית ישראל עליהם לפסוק הלכת המשנה ע"פ פסק הגמרא ולא ינועו ולא יסוגו אחור מאת אשר יסדו חכמי הש"ס בפירוש המשנה להלכה. ומזה יודע הדרך אשר דרך בה משה איש האלהים, אך נקדים עוד לדבר על המעשה הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל, לפנות לו מסלה חדשה לא עלתה בה רגל הראשונים. הרמב"ם העמיק לחקור על היסוד אשר יש לפרטי הדינים וקיבץ הפרטים תחת היסוד, והיסוד הוא הראש — הסוג — ובו נכנסו הפרטים ופרטי הפרטים, וכל אחד ישכון על דגלו ועל בית אבותיו. וזה הוא דרכו בחיבורו הגדול ס' יד החוקה; והכל לשמו הודייה יתנו כי היה עליו פי שנים ברוח אלהים: רוח ידיעה נפלאה כי אסף וקיבץ הפרטים המפורזים בקצוי ב' החלמודים והתוספתא והמכילתא וכו', ורוח בינה יתירה לתת לכל אחד ואחד מאלה הפרטים

(1) עיי' גיינער צייטשריפט פיר יירי. מהקאלאגניע יארג. 2. 1. מאזעס בן מימון שטודיק.

מקומו ומצבו הראוי לו, לקרבו אל מינו וסוגו לכל יעבטון אורחותם ולא יחנו חוץ לגבולם. העקבותיו כבר נודעו בפירושו זה למשנה אשר חיבר כמה שנים קודם חיבורו הגדול ס' היד. הרמב"ם פותח בפירושו לרוב ביסוד ההלכה, ובהרבה מקומות ראה ראשית לו בדברי המקרא בל', אמר יתברך, אמר הכתוב, או פותח בל', העיקר בידינו, מן העקרים שבידינו ואח"כ יורד לפרטי הדברים ומפרש המשנה ולבסוף חוחם בפסק ההלכה. והנה במקום שאין נפקוחא להלכה הרמב"ם נוטה מפירוש הש"ס אם יש בידו לפרש המשנה בדרך פשוט יותר, ובמקום ההלכה אוהו בעקבי הש"ס כבלי, ובס' זרעים — חוץ ממס' ברכות — בש"ס ירושלמי.

ומזה דרכו, להציג כללים ראשים בראש המאמרים, הוא מה שפחה סדרים ומסכתות בפתיחות כוללות המורות עיקר הענינים ומפיעות אור על הפרטים. ובראשונה תסע הקדמה כוללת לכל המשנה ותוצנה בראש ס' זרעים (ומזה הורגלו לקרוא אותה הקדמה לס' זרעים), ובאה להודיע יסודי התורה 'שבע"פ', עיקרי המשנה ואיך נחיסדה, סדריה ופרטיה והחכמים אשר נזכרו בה וכו'. ועוד לו הקדמה אחרת גדולה ונכבדת והיא לס' טהרות. ולולי השאיר הרמב"ם אחריו כרכה כ"א ההקדמה ואת יהיה שמו לזכר עולם, כי זה הבאר אשר חפר נובע ממעין סתום ומקורו בקצבי ההרים, נתיבו נתיב לא שופתו עין וגם גדולי חקרי לב לא הדריכוהו. הרמב"ם הוציא בואת הפתיחה העלומות לאור ויורד אל מצפוני המשנה התוספתא, הספרא, הספרי ואל כל אשר נגור עליהם בש"ס בענין טומאה וטהרה, ופקד כל אחד על מקומו, האבות והתולדות דאורייתא ודרבנן, ומי הוא הנוציא ומי המקבל טומאה, אחד מהם לא נעדר. והרב ז"ל העיד בעצמו בסוף הפתיחה וז"ל: לפי שאילו השרשים גדולי הדעת והמוטה אשר קדמתי לך בזה הסדר אין בו שורש שלא השתוקקתי בו השתוקקות רב באסתחו ותארו ולקטתי אותו אחד מעיר ושנים ממשפחה מכל זויות הש"ס ומספרי הברייתות והתוספתות. — הן אלה הקדמותיו הגדולות, ועוד לו הקדמות כוללות למסכתות ובהים ומנחות, וגם שם נודע גודל כח המסדר והמקבץ הפרטים לכללים ע"י הפשטת סימניהם המשותפים, ועל ידי זה יחרות הלומד בקל על לוח שכלו עיקרי הדברים. והרמב"ם מצא צורך להקדמה כזאת למס' זבחים (ומנחות) כפי דבריו שם, לפי שאין משגיחין בו אלא מעט מבני אדם ואין שואל ואין דורש ואין מבקש וכו'. וגם למסכתות אחרות הקדים הקדמות והן לפעמים קטנות בכמותן אבל גם בהן יתנכר מפעלות המים דעים, עיי' למס' הוריות ומס' ידים. וגם במקום שלא העריך הרמב"ם הקדמה בפני עצמה יסד בראש המסכתא במקום שיש צורך כללים המורים יסודי המסכתא, עיי' ריש דמאי, שבת, יבמות, וכן כללים קצרים למס' ביצה ומס' ט"ק, ולפעמים נתן כללים על ענינים עמוקים בחוק המסכתא, עיי' ערכין פ"ב במשנה אין

פחה בטועה פחות מ'ו' וכו' כריחוח פ"ג מ"ד בענין איסור חל על איסור. — וגם זאת פעל ועשה: לא אל ההלכה לבד שם לבו כ"א גם אל הדברים המוסריים היוצאים מן המשנה ובפרט במקום שהם נוגעים אל עיקרי האמונה, גם הוסיף עליהם דברים אשר אינם יוצאים מן המשנה במקום זה אבל די לו למצוא יד ללמד מוסר ולהישיר הנהגת בני אדם. וזוהו הוא אשר כתב פתיחה למס' אבות בענין המדות הנפשיות, גם הורה לפרק חלק יסודי האמונה כפי אשר הוציאם בעיונו. ובפ"ו ממס' סנהדרין רמו על מדות הצניעות בין איש לאשתו, ובאבות פ"ד על ענין הדיינים, כלים פ"ב מ"ו ראה לו מקום להזהיר על הטעאת הנכרי ועל מיני האונאות והרמאות. וכן פירש בעיון דק המאמר דפאה פ"א מ"א, עוקצים פ"ג מ"ב וכדומה.

ולא נחריש עוד בדיו וחין ערכו. מלבד הפירוש להבנת המשנה ירד הרמב"ם בהרבה מקומות להורות המלות ולהראות מקורן או בל' המקרא או בחרגום. וחרגומו של אונקלס יקר מאוד בעיניו כידוע מספרו טורה נבוכים, לכן הביא לפעמים ראייה מאונקלס גם במקום שהיה בידו להביא ראייה מן המקרא. עיי' כלאים פ"ב מ"ה ד"ה וכסוח (ושביעית פ"ב מ"י ד"ה ומטריסין) וז"ל הוא כריחת קצות הענפים היוצאים מן הצמח אשר אין צורך להם כגון זמיר הכרמים וחרגום לא חומר לא הכסח ע"כ. ומצינו ל' כסח ישעיה ל"ג י"ב ובמ"א בתנ"ך. וע"ש פ"ה מ"ו סוף ד"ה ומערתו הוא שאמר הכתוב פן הקדש המלאה וחרגומו דלמא תחוקד. ועיי' שביעית פ"ד מ"ו אילן שנפשח נבקע חרגום וישסף ופשח ע"כ, והר"ש שם הוציאו מל' המקרא איכה ג' ויפשחני. — ולפעמים רודף אחר השרשים בדרך רחוק. עיי' פאה פ"א מ"ו מריחה מריקה (ועיי' בערוך ערך מרח). חרומות פ"ד מ"א וקפאה וע"ש בר"ש. — ודבריו ריש מס' תרומות בענין הפעלים הנמצאים במשנה על בנין חדש וכי אין זה השחתת הלשון, יקרים מאוד; וכן מה שכחב כלאים פ"ב מ"ג בענין יופך ואופך. גם דקדק הרבה בלשון עיי' ברכות פ"ו מ"א במ' כיצד, שביעית פ"ט מ"ו ד"ה וענין עד שישורו, בכורות פ"ו מ"ה בעל גבר ובמ"א, וגם ירד להבדיל בשרשים, עיי' תמורה פ"ה מ"א ותחבולת ההיתר תקרא הערמה ושיאו להיתר תקרא מרמה. — והמלות הקשות חרגם בל' ערביה ולפעמים בל' ספרד, וביאר אותן כל צורכן ובפרט במ' טהרות, אבל ל' יוניח לא ידע כלל, כי לא היתה ידועה בארצות אשר גר שם. — וגדולה מלאכתו בענין המדידה והחשבורת, בענין הרפואה והניחוח, בחכמת החלכות הכוכבים והמזלות והעיבור, ופירש על ידן המשנה במקום שיש צורך להן. עיי' מס' כלאים, עירובין, ר"ה, חולין, ערכין ובמ"א. וגם בענין השיעורין טרח ויגע הרבה להבין לבני דורו השיעורין והמטבעות הנזכרות במשנה כפי המטבעות והמדות אשר נהגו בהן. עיי' פאה פ"ח מ"ה, כתובות פ"ה מ"ו, עריות פ"א מ"ב, בכורות פ"ח מ"ו. כי הענינים אלה נוגעים

לכמה עיקרי הלכות, כגון חלה, מתנות עניים, כחובה ופדיון בכור, והרמב"ם כיון להעמיד ההלכה מחוק המשנה²).

ונוכר אפס קצוה מפירושו היקרים. עיי' פאה פ"ג מ"ח בענין שייר קרקע כל שהוא. דמאי פ"ה מ"ה אדברי ר' יהודה שם, פ"ו מ"ו מ"ז. מעשר שני פ"ב מ"ב אדברי ר"ש שם. שקלים פ"ח מ"ג. גיטין פ"א מ"ז מפני שהוא קנינו. ושם פ"ב מ"ב אדברי ר"ש ופ"ו מ"ב אממר וקרע. נויר פ"ה מ"ה (וע"ש בחיו"ט), סנהדרין פ"א מ"ה, ערכין פ"ו מ"ה, מדות פ"א מ"ו ושם בא לישב הסחירה מתמיד פ"ג מ"ג אשר כבר עמד עליה הש"ס יומא י"ז. ועיי' מקואות פ"ה מ"ה וכבר שבו שם הרא"ש. והרמב"ם נוטה בקצת אלה המשניות מדרך הגמ' ומפרש בענין יותר פשוט וכמו שהערנו לעיל³), וכן עשה בהרבה מקומות אחרים, עיי' פסחים פ"ב מ"ד, כתובות פ"ב מ"ב, פ"ד מ"א, פ"ז מ"א, נדה פ"ג ט"ו⁴). — אבל לפעמים נוטה מפי הש"ס בפירוש רחוק עיי' שביעית פ"ט מ"ט וכבר כתב הרא"ש שם שהוא דחוק, ב"מ פ"א מ"ב (אף שגם פי' הש"ס הוא דחוק קצת), נדה פ"ה מ"ו למה עונה נדרים של נקבה קודמת לשל זכר, ועיי' סוף מס' ברכות. ולפעמים בוחר במקום שיש בש"ס ב' פירושים בדרך היחור רחוק. עיי' שבת פ"ב מ"ג ובש"ס שם כ"ח כ"ט; והחירוץ היינו טעמא דר' אליעזר לפי שאין מדליק בפחילה שאינה מחורכת הוא נאות יותר לפשוטו של משנה, והרמב"ם חופס בפירושו באוקימתא אחרת שם הרחוקה מאוד. וכן עירובין פ"ו מ"ב הוציא המשנה ממשמעותה והגיה עד שלא יצא והוא על פי אוקימתא אחת של הגמרא שם ס"ט, וע"פ אוקימתא אחרת שם יפורש המשנה בלי הגהה. ב"ק פ"י מ"ח מפרש הרמב"ם המשנה בדרך רחוק וכרב חסדא שם ק"ח, ולא פירש כרב שהוא בדרך פשוט ומכוון אל לשון המשנה (ואפשר משום דהלכה כד"ח)⁵).

(2) ולחב הם ע"פ המטבעות והמדות אשר נהגו בהם במצרים.

(3) וגם במקום שהש"ס דרש מקרא. עיי' סנהדרין פ"א מ"ה. ועיי' יבמות פ"ב מ"ח.

(4) הרמב"ם מביא לפעמים גם בחיבורו ס' הירד טעם ההלכה משונה מטעם התלמוד במקום שאין נ"מ להלכה. עיי' ה' תמידין ומוספין פי"ו ה"י א"א הראייה שהביא מהך דיהושע ואיב"ל בעבור הארץ מבחירת הפסח, ובש"ס מנחות ס"ד מובאות הרבה ראיות התנאים ולא נזכר הך דיהושע (ועיי' ה' ר"ה י"ג ע"א ד"ה דאקריבו ובראב"ע פ' אמור שהביא ראיי זאת בשב' חכ' מרובי וכהב עליו ולא ידע כי בנפשו הוא). ועיי' לקבן בענין ס' הירד. — וכתובות פ"ד מ"א נוטה בדרך הש"ס שם מ"ג ע"א ומסיים, "זה אמת". ואפשר שיש בה המאמר איה ט"ס, כי דברי הרמב"ם הם רחוקים יותר מדברי הש"ס שם כאשר יבין המעיין.

(5) ובפירושו למס' כלאים פ"ה מ"ו ובחיבורו ה' כלאים פ"ה ה"י כ"ב תוס' בירושלמי ע"פ הדרך אשר פירש הוא, ורוא תבות מאוד ה"ל במשנה: הוכחה זו היתה כשקרה כפי שאומר זה כי כש:אמר שזה הירק כשילקטוהו ייבש שלא יהיה נשאר בו לחות במאתים שעות אין כסף שבשיקור שעה אחת ייבש מלחווה חלק ממאתים. וכן כתב בחיבורו, והוא ע"פ הירושלמי

הרמב"ם מפרש לפעמים בדרך ביאור רחב. עיי' תרומות פ"ו מ"ד שמוסיף לפרש איך יחול איסור הקדש על איסור תרומה. וכבר הערנו על רוחב פירושו בענין זה כריחות פ"ג מ"ב. ועיי' נדה פ"ד מ"ו שם רוצה הרמב"ם להסיר מחכמים קו' ר"א שם דיו לבוא מן הדין להיות כנדרון. — ולפעמים מקצר יותר מראי ומניח מאמרי המשנה הצריכים לביאור כלי שום פירוש כלל. מעשרות פ"ב מ"ה לא אמר כלום על המשנה כ"א והלכה כר' יהודה. ודרכו בהרבה מקומות שלא לפרש דברי התנא שאין הלכה כמותו. עיי' שביעית פ"ו מ"ה מ"ו. כתובות פ"ב מ"ד זה אומר זה כחב ידי וכו' אינו מפרש כלום להמשנה כ"א ואין הלכה כרבי, והמשנה זאת הלוא צריכה פירוש מרובה וכאשר הוא בבבלי ובירושלמי. והמאמרים אשר לא בא בהם פי' בפ' הרמב"ם רבו מאוד, וגם בס' מהרות אשר בו הפליא הרמב"ם לפרש יותר מבסדרים הקודמים הניח לפעמים המאמר הצריך ביאור סתום וחתום. עיי' מקואות פ"ד מ"ח. ומה נראה שהרמב"ם כיון יותר לדרך השני מפי' הדרכים אשר זכרנו לעיל, להורות ההלכה היוצאת מהמשנה. ובאמת בזה הדרך הוא מרחיב לפעמים מאוד ומביא פסקי הלכה אשר אינם יוצאים מהמשנה ונספחו להלכת המשנה. עיי' שביעית פ"י מ"ח אר"י שהאריך בשטר מוקדם ומאוחר הביא לפסק הלכת דלא אמרינן מינו להוציא (והוא מש"ס ב"ב ל"ב ע"ב). וכן שם מ"ו מרחיב ההלכה גם על משכנתא דטוריא. כתובות פ"ח מ"ה מביא הדין דטורדת והוא מססקי הרי"ף, וכן מרחיב ההלכה גיטין פ"ד מ"ג, נדרים פ"י מ"ח ובמ"א.

דברי הרמב"ם בפירושו הם לפעמים קשים להולמם. עיי' יבמות פ"ה פ"ג, וכבר כתב הרשב"א בחידושויו שם ד' נ"ב חמיהא לי טובא איך פה קדוש יאמר כזה. זבחים פ"ד מ"ב פירש ו"ל אמר רחמנא בפר החטאת הקרב ביה"כ ולפני הכפורה יזה שבע פעמים ואמר בשעיר החטאת שחברו שעיר המשחלח ועשה את דמו כאשר עשה לדם הפר ר"ל שיהו שבע פעמים וטורה שהויות שבפנים מעכבת זו את זו וכו' ע"כ, והברייתא ל"ט שם אשר ממנה יוצא זה הלימוד מראה בפירוש וכן כל הסוגיא שם דהלימוד הוא ספר העלם דבר ולא ספר ושעיר דויה"כ. — וכן נראה לפעמים שדבריו אינם כדיוק הגון כאשר יאות לשר וגדול בתורה כמוהו. עיי' כתובות פ"ג מ"א ואמרו אשת אחיו וכו' והוא ל' קצר מאוד והיה לו ג"כ לפרש היאך חייב קנס על אשת אחיו עיי' בירושלמי ובתו' שם. שם מ"ב מ"ג, ואין הלכה כר' יהודה והלכה כר' עקיבא" והני ב' הלכות דחוקות זו מזו כמורה ממערכ.

לוקט אחד ומניח אחד כה שזה פותח זה מסיק, והובא בר"ש במשנה שם. אבל החוש מבחש זה לעינים, הלוא אם יעקור אדם ציץ וכן הרבה מיני פירות בקל יכלו ויבשו וזכות הרבה מן העץ אשר צמחו. והירושלמי יש לפרש בדרך אחר עיי' בר"ש ובראב"ד.

אך כאשר נרד לקורות פירוש זה יסורו כל הזרות. הנה פירוש הרמב"ם להמשנה הועתק ע"י אנשים שונים ומהם אשר לא גדלו על ברכי התורה, וגם הנוסחאות הערביות לא היו מנוקות מכל טעות עיי' לקמן. ומלבד זה הגרעון נפלו כמה טעויות סופרים בהעתקה עצמה עיי' כפי הרמב"ם לקידושין פ"ג מ"א ואין לעמוד על דבריו כאשר הם לפנינו, והר"ן שם מביא ג' אחרת ויבואו הדברים על נכון. וכן עדיות פ"ח ס"ג אין שחר לדברי הרמב"ם לפנינו, אבל בשיטה מקובצת כתובות י"ד הובא בזה"ל: והספק השני אם היתה אשתו אם הוא חלל על האמת ותהיה ג"כ היא זונה ותהיה אסורה על הכהן כמו שקבענו עיקר בקידושין או הוא כשר שזה האיש ספק חלל היה ולפיכך יכשיר ר' יהושע לכהונה אמנם ר' גמליאל אומר הואיל ויש שם ספק ואילן חקרוה לא היתה יכולה לומר למשר נבעלתי ולא תנשא לכהן. ובעל ש"מ הוסיף עוד שם דברים ומסיים: וזה הלשון מונה מהפירוש הכתוב בל' ערבי ואין בזה נפתל ועקש ע"כ. — עוד יש להזכיר שהרמב"ם ז"ל הציג כל משנה ומשנה בראש וסיפח אליה הפירוש, וכמו שכתב בהקדמה ל' זרעים. והסופרים קיצרו במאמרי המשנה וכתבו לבר התחלת המשנה. ובוה הרעו הרבה כי עיי' כן אבדו כמה נוסחאות המשנה אשר היו משונות — כמבואר במקומות בהרמב"ם — מהנסחאות שלפנינו, גם פגמו בכבוד הרמב"ם כי עיי' פירושו הוא לפעמים כספר חתום. עיי' פ"ה הרמב"ם למשנה הראשונה דכתובות, ובעיני הקורא יפלא איך אין זכרון להרמב"ם להך שאם יש טענת בחולים וכו' דמשנתנו, ומתחיל,, מה שחייב שתנשא בחולה ביום רביעי ולא תנשא באחד בשבת וכו'". אבל באמת כל מאמר המשנה היה בשלמותו בראש הפירוש, והיה מבואר עיי' המשנה למה תנשא ברביעי ולא היה לו להרמב"ם להוסיף כ"א למה תנשא ברביעי ולא בא' בשבת. וכן הך דפ"ג מ"ב ס"ג היו ב' מאמרים זנראה שחיו נפרדים זה מזה, והסופרים קיצרו מאמר הראשון והשמיטו השני לגמרי והציגו יחד ב' הפסקים ואין הלכה כר' יהודה וחלכה כר"ע⁶). — וכאשר נסתכל עוד כי הרמב"ם כתב זה הפירוש בטלטול ואנחות הזמן, נודח כי לו יאחה יקר ותהלה על הטוב אשר הנחילנו בפירוש המפואר זה המאיר ברוב מקומות עיני החוני בו; ואם לפעמים נמצא בו חסרון אינו מקוצר דעה הנפלאה של המחבר כ"א סחטעטיס אשר זכרנו. ואשרי ילדותו אשר הפיצה אור הולך וגדל עד עת וקנותו, כי הרמב"ם התחיל זה הפירוש והוא רק בשנים, כאשר זכרנו בשמו, עת הטעות מצויה וגם הגדול שבחכמים צריך למשען ומשענה תי"ז נמזך לחכשל. והרמב"ם ז"ל

(6) ובמשנת דפוס ראשון ישנן כל המשנות שלמות מאד הפירוש, ונעיר עליהן בעה"י בחלק ב' במקום שיש בו צורך.

בעצמו כתב באגרתו לחלמידו ר' יוסף ברבי יהודה בן עקנון (פאר הדור חשובה קט"ב): ואלו הבלבולים שהוא (איש ריבו הנזכר שם) מבלבל והקושייות שהוא מקשה כולם בפ' המשנה אבל אני אחקנם בעה"י במקומותם. ועוד מוסיף שם וז"ל: והשי"ת יודע כי רובם הטעוני בהם המשכי אחר דברי הגאונים כמו רבינו נסים וז"ל במגילת סתרים ורב הפץ נ"ע בספר המצות וזולתם ממי שאחוס על כבודם לזכרם.

הרמב"ם הלך לפעמים בפירושו בדרך הגאונים אשר קדמוהו, ובעיון קצת יש להכיר הפירושים אשר הם פרי שכלו; והמקומות אשר בהם מיסד כללים ויורד מן הכלל אל הפרט הם אך לו לברו. ובמקומות מעטים מזכיר שם מפרש אחר או שיש שם מפרש אחר. עיי' פאה פ"ב מ"ב כך פירשו הקדמונים ואת ההלכה ואני אפרש בה פירוש אחר. סוכה פ"ד מ"ג ומקצת הגאונים אמרו. עדיות פ"א מ"ג מביא מה שקיבל מאביו. ערכין פ"ב מ"ב, וכבר חבר וזולתנו בספרד בזה הענין וזולתו מהמין הזה חבור נאה מאוד שאין בינו ובין החיבורין שחברו במזרה בעניני העבור דומיא בשום צד⁽⁷⁾. ובמס' כלים פכ"ד מ"י מזכיר פי' של ר' יוסי הלוי גאון להגמרא דשבת פ"ד. — ובמקומות הנוגעים להלכה מביא הרבה פעמים דברי הגאונים. עיי' כתובות פ"א מ"ו והוא חולק שם על הגאונים (ובראש ואת הדעה עומד רבינו חננאל, עיי' ברי"ף פ' אלו נערות ובה' שם ט'). גיטין פ"ד מ"ג חשובה לרבינו האי, עדיות פ"ד מ"ז בכורות פ"ח מ"ז מה שקיבל מאביו בשיעור מטבעות. — גם אומר לפעמים שאחרים טעו בזה, עיי' כלאים פ"ו פ"א, פ"ט מ"ח, (והכ"מ ה' כלאים פ"י הל' ב' הביא עוד נוסחא אחרת בזה ע"ש). מעשר שני פ"ב מ"ב, מנחות פ"א מ"ז, מקואות פ"ד מ"ג ובמ"א. ובמקואות שם מ"ד כתב וכבר חשב איש גדול מאוד רב העיון בארץ המערב ששאובה שהמשיכה כשרה ואפילו היה המקוה כלו שאוב ונמשך ונהרג על זה באמה ובורוע ודבריו זה מפורסם בספרו בהיותו בלתי מבין ואת המשנה.

והרמב"ם הלך גם בפירושו גם בחיבורו בענין פסק ההלכה בדרך הרי"ף כמבואר בהרבה מקומות. וכבר הפליג הרמב"ם בהקדמה לס' זרעים בשבחו של הרי"ף ואמר עליו שההלכות אשר עשה הספיקו בעד כל החבורים וכי' ואין חפישה עליו בהם אלא בהלכות מועטות לא יניעו עד עשר בשום פנים⁽⁸⁾. — ובענין דקדוק הלשון נראה שהשתמש

(7) ואפשר שביון על ספר העיבור לר' אברהם בן הייא הנשיא ויצא לאור לונדון תר"א עיי' צבי פיליפאוסקי.

(8) ולכן יש להבין הרבה במה שכתב כתובות פ"ח מ"ז ואע"ג דרבנן בתראי תקנו לגבות כתובה מן המטלטלין וכי' אבל שיהו המטלטלין מונחין ולא יהיה כח בינים בהם אחר היבום זהו אצלי בלתי אמת ואין דעתי בזה ואינו משה דעת התורני בשום פנים ע"כ, והרי דעת הרי"ף נוטה לזה בפ' בטוגיא שם. ואפשר שלא היו אלה דברי הרי"ף בנוסחת הרמב"ם.

קצת בס' הרקמה לר' יונה בן גנאה, ומפירושו רבינו האי גאון לטהרות שמע אך למשמע אה"ש⁹).

פירוש המשניות להרמב"ם הוא כעין חלק ראשון או הקדמה לחיבורו הגדול יד החזקה, ולרוב הלך שם בעקבות הפירוש אשר יסד פה ובפרט בס' טהרות¹). וגם פסקיו בס' היר הן לרוב הפסקים בפירושו אף שלפעמים חזר בס' היר מהפסק בהפירוש. וגם בפירוש עצמו מצינו לפעמים שחזר. עיי' הקדמה לס' טהרות ושם כתב דוסחות דרבנן, ומפירושו נדה פ"ד מ"ז עולה דוסחות דאורייתא. ובחיבורו ה' איסורי ביאה הל' י"ג חזר לדבריו בהקדמה דוסחות דרבנן²). ומצינו בפירושו כלאים פ"ו מ"א שהרחיק כל הפירושים חוץ מפירושו בתכלית ההרחקה, ובה' כלאים פ"ח הל' ב' עזב להלכה פירושו והלך בדרך אחר.

9) דברי הרמב"ם שכתב בענין תרם ויפך מנ' תרומות וכלאים נמצאים בס' הרקמה, אשר יצא לאור פראנקפורט דמיין תר"ל. — ודברי ר' האי כאים לפעמים בפ' הרמב"ם לטהרות ופעמים אין להם זכר כלל. וגם לא זכר ר' האי בזה הסדר לא שמו ולא שם פירושו, ומה נראה שהיו בירו איזה פירושים בקבלה כאשר למדס כפי אביו או מפי רבו וכאשר נאמרו איש כפי איש מבלי שם האומר הראשון וכאשר הערנו במאמר הקודם. ונזכיר פה מאמרו של הרמב"ם כלים פ"ב מ"א בענין כלי נתר ה"ל: ואמנם הארכתי בזה הענין וכו' שכל מי שבאר המלות במה שהגיק אצלי יפרשו כלי נתר כלי האלוס ואני נפלס מאמר זה איזה דבר יחשב שפירש דבר לא מושכל ולא מקובל איך תעשה כלי מאלוס ואין ספק שהאומר זה לא ראה אלום מימיו וכו' ע"כ. והנה ר' האי בפירושו מפרש וק"ל: וכלי נתר מאי כלי נתר אמר ר' יחי בר אבין כלי כחמורת של צרף ופירושו כלים המדובקים במגביא שהוא בטיית שב זה שב כפי אבנים הם ושורין אותן במים קידס שיצבעו הבגד ואחר כן מכניסין אותו בצביעות ואינו יוצא לעולם והצבעין מכניסין אותו בצביעות והוא כמות אבנים לבנים ע"כ. והנה זה שב הוא

מלה ערבית **شَبَّ** ופתחנו אלום (Alumen, Alaun), ור' האי נשמר ממה שהשיג הרמב"ם על זה הפירוש במה שאמר כלים המדובקים במגביא וכו' ושורין אותן במים וכו' (ועיי' ערוך ערך נתר שהביא זה הפירוש בקיצור אף שלא הזכירו בשם ר' האי כי אם בשם "פ"א", וזה דרבו גם בשאר מקומות), וזה מורה באצבע שהרמב"ם לא ידע זה ספר פירושו של ר' האי. ועוד יבוא לנו הדיבור בזה בח"ב. — גם נראה מזה לעינים שם בטיית כוונתה כלי טיית, והיא בעיקרה ערבית. ודברי ר' משה לנדויא במרפא לשון כלים פכ"ו מ"ג נכונים בענין זה. וכבר יעדנו במאמר הקודם להביא במ"א דיבור ארוך בחקירה זאת.

1) המעיין היטב בס' יד החזקה ספר טהרה יבין כי הוא מיוסד ומסודר ע"פ הקדמת הרמב"ם לס' טהרות וע"פ פירושו לזה הסדר. — ועיי' ברמב"ם עבודה זרה"כ פ"ב הל' ה' בכל יום ויום היו על המזבח ג' מערכות של אש והיום היו שם ד' ומכוספין מערכה כדי להדר המזבח ולקטרו ע"כ, והוא ע"פ פירושו למשנה יומא פ"ד ו', ובירושלמי שם כפיס ליה מקרא. ויותר מזה איתא בפ' בהוספתא יומא פ"ב, ואחת שמוכספין לקטורה ש"פני ולפנים" ובפ' רש"י שם ד' מ"ד. וכן כתב ה' איתא פ"ב הל' כ"ג המדיר את אשתו מלהנות לי בין שפ"י וכו' ולא התנה שאמר לה צאי מעשה יריך במזונותיך, והוא ע"פ פירושו כתובות פ"ז מ"א ועיי' בר"ן.

2) ועיי' בפ' הרמב"ם קידושין פ"ד מ"ז שכתב בעילת חלל אינה בעילת זנות ע"ש, ובפירושו למס' עדיה פ"ח מ"ג כפי מה שהובא לעיל בשם ש"מ כתב והספק השני אם היא היתה אשתו אם הוא חלל על האמת והיה ג"כ היא זונה והיתה אסורה על הבדן כמו שקבענו עיקר בקידושין. ועיי' בפ"ח מה' איסורי ביאה הל' א'. (ועיי' תיו"ט יבמות פ"ז מ"ה).

פירוש הרמב"ם לא הובא בספרי הקדמונים כ"א מהרשב"א ואילך, כי אך חלק קטן נעחק קודם הזמן הזה ללה"ק, ודעת ל' ערבית נתמטטה גם אצל חכמי ספרד כי ממשלת הערביים וגם לשונם הלכה ודלה בארץ ההיא. והראשונים המביאים הפירוש הם: הרשב"א (באיוה מסכתא), הרא"ש בפירושו לס' זרעים וטהרות, הרב ר' אישתורי הפרחי בספרו כפתור ופרח, הר"ן באיוה מקומות מפירושו להר"ף. ולא התעסקו הרבה בזה הפירוש של הרמב"ם כ"א מימי ר' עובדיה ברטנורא וימי סהר"י קארו ואילך³). — והפי' נעחק ללה"ק מאנשים שונים ובעתים שונות. ההקדמה לס' זרעים ומס' הראשנות של זה הסדר עד סוף מס' שביעית נעחקו ע"י ר' יהודה חריוו, ס' חלק ופרקי אבות עם ח' פרקים נעחקו ע"י ר' שמואל אבן חיבון. ושני חכמים אלה היו בימי הרמב"ם. ובשנת חן לאלף הששי נעחק הפירוש בשלמות, כי שלחו או זקני קהל רומי להרשב"א לברצלונה ובקשו מסנו העתקה כל הפירוש כי לא הגיע אליהם כ"א שמץ מנהו (ההעתקה לס' זרעים סר"י חריוו ע"י בהקדמת המעתיקים לס' מועד וס' נשים). וכאשר זה הפירוש לא נמצא גם במקום הרשב"א ול' ערבית לא רגל על לשון יושבי עירו נתן ביד השליח כתב לקהילת ארגון למלא שאלתו (ע"י בהקדמת המעתיק לס' נשים). ויתנדבו אנשים לקרב אל המלאכה, ואלה שמוחם: ר' יוסף בן ר' יצחק אלפואל העתיק ס' מועד גם השלים העתקה ס' זרעים מס' טהרות ואילך, ר' יעקב בן ר' משה עכסאי העתיק ס' נשים, ר' שלמה בר' יוסף העתיק ס' נויקין חוץ מס' אבות, ר' נתנאל הרופא בר' יוסי העתיק ס' קדשים. ושם המעתיק לס' טהרות לא נודע, וקצת נראה כי זה הסדר נעחק קודם הזמן הזה, כי כבר בימי הרא"ש נמצאו העתקות שונות לס' טהרות כאשר ישפוט המעיין בהקדמת הרמב"ם למס' ידים המוכאה בפ' הרמב"ם ובפ' הרא"ש (ויבואר עוד לקמן). — המעתיקים הנודעים בשמם כתבו הקדמה בראש העתקתם. וגם הנוסחאות בל' ערבי כבר ספו תמו באלה הימים; וז"ל המעתיק ס' נויקין: „כאשר בא (השליח) בארגון במדינת וושקה מצא לשם בל' ערבי שני סדרים מועד ונשים והחכמים אשר שם נדבה רוחם אותם להעתיקם, ובהגיע הנה בסרקוסטה י"א מצא אצלנו כל הפירושים

3) הרא"ש מביא פירוש הרמב"ם לס' זרעים וטהרות בפירושו אשר עשה לפני סדרים אלה, ובשאר סדרים לא ראינו שזכיר זה הפירוש. גם לא נודע לי הכותב מקום אשר בעל מגיד משנה מזכיר פי' הרמב"ם. ובימי הרמב"ם נתפשט פירוש ושאלו לו בו שאלות ע"י פאר הדור השוכה ק"ם, אבל הראשונים אשר נשארו לנו ספריהם אינם מזכירים הפירוש כ"א מהרשב"א ואילך ולפרקים. ודע דהרב אזולאי כתב בשם הגדולים בשם היש"ש לבי"ק ס"א ס"ו מ' דהרב תרומת הדשן לא היה בידו פי' הרמב"ם להמשנה ע"כ. והמעיין ביש"ש שם יראה כי לא כתב זאת בהחלט כ"א בדרך תירוץ על איזה קושיא; אבל אינו רחוק שלא נתפשט עוד פי' הרמב"ם בארץ אשכנז בימי סהר"י איסרלן (במאה השלישית לאלף הששי).

מלכר סדר טהרות". והטובה בהעתיקות אלה האחרונים נראה ההעתיקה ל'ש' נשים, ור' יעקב עכסאי המעתיק נודע לזרד אל עומק הדבר. והמעתיק ל'ש' קדשים כותב, "הנמצא בידינו מספרי הפירושים אלה אינם מוגהים ויש בהם תוספות וגרעון ושיבוש בענינים"; גם מעיד על עצמו שלא למד גמרא אלא מעט מהרבה ונדל רק במלאכת הרפואה ועמד על מקצת ספרי חכמות. וההעתיקה ל'ש' טהרות משובשת בהרבה מקומות, וגם הנמצאה בפי' הרא"ש אינה מנוקה מדופי וגרעון⁽⁴⁾.

פירוש הר"ש.

רבינו שמשון משאנץ (חי במאה העשירית לאלף החמישית) כתב פירוש ל'ש' זרעים חוץ ממס' ברכות וקצת מס' בכורים, ולס' טהרות חוץ ממס' נדה. ואופן פירושו הוא על אופן פירוש רש"י; ויען מפרשי המשנה הצרפתיים הלכו בדרך זה נעיר בקוצר מלין על ההבדל בין פי' רש"י ובין פי' הרמב"ם. דרך הרמב"ם כבר נודע מהמאמר הקודם, הרמב"ם מציג הכלל או היסוד בראש הפירוש וממנו יורד לפרש פרטי המאמר; ודרך רש"י הוא להפך, כל פרט ופרט יבואר לפי מה שצריך ביאור, וע"י זה ביאור הפרטים יבקעו קרני אור על פני כל המאמר, וכל ביאור פרט ופרט הוא כניצוץ נפרד ולא נכר נגהו, עד כי יאספו כל הניצוצים ויהיו לשלהבת המפיצה אור על פני חוק וקצות הסתום והחתום⁽⁵⁾. — והנה ממה שהרמב"ם מודיע בראש המשנה עיקר ותוכן מאמר אינו יורד לפעמים לפרש כל פרט ופרט, ומזה נשארו סתומים מקומות הצריכין לביאור. וכבר הערנו שמגמת הרמב"ם, להורות פסק ההלכה, גברה על מלאכת הפירוש. לא כן דרך רש"י. רש"י תפס כוונה אחת: לפרש הסתום, לכן ירד לכל פרט ופרט והגיה אור על כל מקומות האפלות, ובפסק ההלכה לא נגע כלל. וזה הדרך אשר דרך בו רש"י בפי' הגמרא⁽⁶⁾ הוא דרך מפרשי המשנה הצרפתיים. ויבדל עוד בזה דרכם מדרך הרמב"ם, הרמב"ם הולך לפעמים במסלה לעצמו משונה מפי' הש"ס במקום שאין נפקוחא להלכה עיי' לעיל, והמפרשים אלה לא ישנו את הפקידם ללכת בפי' הש"ס במשנה, והוא להם חוק וגבול לבלתי לזוז

(4) החכם פאקאקע הוציא לאור ס' באבא מוסי — שער משה — (Porta Mosis opera 1655 Eduardi Pocockii Oxoniae) וקיבץ בו נוסחאות ערביות של הקדמת הרמב"ם ל'ש' זרעים, פי' הלך, הקדמה ל'ש' קדשים (מס' זבחים), הקדמה ל'ש' טהרות, ובכמה מקומות הן משונות וטובות מההעתיקות אשר לפנינו. — עוד נודע פה כי במשניות דפוס ראשון נמצאו ל'ש' קדשים חרוזים של שבה להמעתיק ספר זה. וצר פה המקום מלהעתיקם, ונביאם בעה"י בחלק ב', וגם נדבר שם על הנוסחאות של פאקאקע. — ועיי' בהקדמת החי"ט ל'ש' קדשים, שכתב שבא לידי נוסחא מחוקנת מפי' הרמב"ם ל'ש' זרעים קדשים וטהרות, והוא מביא אותה בשם נא"י.

(5) והמבין יבין כי דרך רש"י הוא דרך הוינטעטיקי ודרך הרמב"ם הוא דרך האנאליטיקי.

(6) עיקר פי' רש"י הוא להגמרא, והמשנה מפרש לרוב ע"פ הס'ד דהש"ס כידוע, ולכן לא

הבאנו רש"י בין מפרשי המשנה, אף שפירושי בהרבה מקומות המשנה יקרים עד מאוד. ומטעם זה השמטנו גם החו' מבין מפרשי המשנה.

סמנו יסין ושמאל⁷). — ועוד זאת לקצת מפרשים אלה, להרחיב הפירוש בשקלא וטריא כדרך החוספות לשאת ולתת בפשט המשנה איוה פירוש יעלה על נכון, ובתורים הפי הנראה בהשקפה ראשונה ובתורים אוחו או פונים אל פי אחר. ובוה נקשרו בהם לפעמים יחד דרך רש"י ודרך החוספות.

ועל דרך זה חיבר הר"ש פירושו למשנה: הוא מפרש המשנה על דרך רש"י ומרחיב הביאור כדרך החוספות. ואף שיש בזה לפעמים אריכות גדולה מ"מ ימצא הקורא בקל מבוקשו ע"י פירוש הפרטים אשר הוצג לרוב בראש השקלא והטריא, ומי שאינו חפץ לרדת אל אריכות הענין יצפור וישוב ויהיה לו עכ"פ פי המשנה בכל פרטיה למנה⁸). — ועוד יש להר"ש מעלה יתירה שהוא מפרש בס' זרעים הרבה מאמרים סתומים של הירושלמי ומעמיד הגירסאות בזה הש"ס. ובס' טהרות מביא החוספתא במקומות הצריכין ביאור גם מישר גי' החוספתא. וגם פירושו בח"כ אשר מביא הרבה פעמים בזה הסדר יקרים מאוד, וגם בגירסאותיו בח"כ הוא לנו לאור.

בפ"ק דפאה מ"ו בא הפירוש מחוק אגרת שכתב הר"ש ע"ש, ולא נודע ענין האגרת ולמי נכתבה. ובסוף זה הסדר במס' בכורים נפקד איוה חלק מפי הר"ש, ואפשר שנחבקש למרום טרם כלותו מלאכת הקודש.

ר' יעקב עכסאי המעתיק פי הרמב"ם לס' נשים כתב בהקדמתו, שהר"ש פי חוץ מס' זרעים וטהרות גם מסכתות משאר סדרים שלא נמצא להם גמרא בכלית, והם שקלים ועדיות מדות קנים ע"כ. ולא נשאר לנו פי הר"ש לשקלים ועדיות מדות קנים ע"כ. ולא ובפרט על אבדן פירושו למס' עדיות, כי נראה שהיו שם שינויי גירסאות מהמשנה אשר לפנינו. וכבר הערנו לעיל (ד' 220) שבגי' הר"ש נחסרה משנה עדיות פ"ד מ"ד. ועיי' אהלוח פ"ג מ"א בפי' הר"ש וז"ל ואי לא גרסינן הכא נבלה נחא והך משנה איתא במס' עדיות פ"ג מ"א ולא גרסינן לה ע"כ. ומפי' הרמב"ם והראב"ד עדיות שם מוכח שגרסו במשנה נבלה, ובאשר הוא במשניות שלפנינו. — ולמס' קנים נמצא פי' במשנה שבגמרא מבלי שם המפרש. ואפשר שהוא הר"ש, כי בזה הפירוש הובא הרבה פעמים, ונראה לרבי, ופי' רבי, ואין נראה לרבי וכו', וזה רבי הוא ר"י בעל החו' כאשר מוכח שם סוף פ"א ד"ה ר' יוסי אומר ופי' רש"י וכו' ואינו נראה לרבי

(7) ומזה הוא שהמפרשים אלה לא פירשו כ"א המשניות אשר לא נמצא להן גמרא, כי במקום אשר הש"ס מפרש המשנה יש לדרוש הפירוש מפי הגמרא, כי הש"ס לבדו היה להם לעינים וההתקפות בו היתה להם לבד המדה. (וידוע מאגרותיו של הרמב"ם כי גם כזננו בפירושו לא היתה לסלק התלמוד כ"א להקל על המעינים.)

(8) הרי"ש הוא מבעלי החוספות הגדולים כידוע, ובמס' ביכורים פ"ב מ"ד כתב, והוארנב בג' הלב וערבה ובפרק קמא דר"ה. ועיי' במקומות אלה בתי.

דאכתי וכו', ובתו' עירובין ל"ז ד"ה כשהתנו נאמרו הדברים אלה בשם הר"י ע"ש. והנה בתו' דכתובות ט"ז ואילך אשר הם להר"ש — וכמו שנרשם ריש פ"י — בא בהרבה מקומות ומפרש רבי, ונראה לרבי. וגם שם מוכח דזה רבי הוא הר"י, עיי' תו' צ"א ד"ה כך מועטין ועוד מפרש רבי כשם וכו' פי' בני כתובה גדולה וכו' ע"כ, והם בעצמם דברי הר"י ב"ב ק"מ תו' ד"ה מה שמקרו. והנה מזה יש לשער שהפי' לקנים הוא להר"ש. והפי' הוא מיושר עד מאוד ואיננו באריכות הרבה. ועיי' מה שמוכיח בסוף המסכתא שהמאמר ר"ש בן עקשיא הוא ברייתא. אך זה חדש בזה הפירוש שהובאו בו הרבה מפרשים, ואין זה דרכו של הר"ש בפירושו. ואלה החכמים אשר נקבו בשם מלכד רש"י ור"ח (רבינו יעקב) ור"י (רבי): ר' יעקב הלוי רבו של רש"י (פ"ב מ"א מ"ג), הרב רבינו אברהם (סוף פ"א, פ"ג מ"ד מ"ה), רבינו יצחק בר אשר (פ"ג מ"ה, והוא הריב"א עיי' שם הגדולים), רבינו יצחק בר יהודה פ"ג מ"ו, ולד"ק הוא רבו של רש"י (עיי' שה"ג), הרב רבינו יעקב מאורלינש (פ"ב מ"ג), רבינו חיים (סוף פ"ב ועיי' לקמן ד' 322 הערה 3).

ר"י בר מלכי צדק.

ר' יצחק בן מלכי צדק חיבר פירוש לס' זרעים וס' טהרות. ומפירושו לס' זרעים נשאר לנו הפי' הנדפס במשנה שבגמרא ס"ב דבכורים מ"ד עד סוף המסכתא, והסופרים נתנו יד לזה החלק הקטן לפי שלא מצאו לאלה המשניות פי' הר"ש (ועיי' לקמן פי' הרא"ש). ובעל כפתור ופרח מביא בהרבה מקומות פירושים לר"י בר מלכי צדק לס' זרעים⁹). והרב אוולאי כתב בשם הגדולים שראה פי' זרעים כלו כ"י להר"י בר מלכי צדק וכתוב שם שהוא הר"י מסימפונט, והפוסקים מייתי הר"י מסימפונט על ס' טהרות ע"כ. ובאמת הזכירו הר"ש הרבה פעמים בס' טהרות עיי' כלים פ"א מ"א, אהלות פ"א מ"א ובמ"א, וכן הזכירו הר"מ מרוטנבורג כלים פ"ח מ"ו, נגעים פי"א מ"א. ובתו' ב"מ ל' ע"א נזכר הר"י מסימפון, והם הדברים עצמם אשר זכר הר"ש פרה פ"ב מ"א בשם הרב ר' יצחק מסימפונט¹).

פירושו של ר"י בר מלכי צדק הוא ע"פ דרך רש"י ובתכלית הקיצור, ואינו עובר גבולו להאריך בפלפולים, ודברי הש"ס בבלי וירושלמי המובאים בפירושו הם לבד הנוגעים לביאור המשנה; וגם אינו יורד להביא פסק ההלכה.

(9) כבר ציין עליהם ר' הירש עדלמאן בהקדמתו לס' כפתור ופרח.

(1) ומזה יבורר שהר"י מסימפונט אשר הוא בעצמו הר"י בר מלכי צדק הוא קדמון, ובעל קורא הדורות כתב שר"י בר מלכי צדק היה בזמן רש"י, וגם בעל המאור מזכיר את הר"י בר מלכי צדק, עיי' תולדות ר"ח לר"י רייפמאן. אך מה שכתב שם הערה 96 שהר"י מסימפונט הוא הר"י הינו אשר נזכר באיזה מקומות בהשגות הראב"ד, אינו מוכרח כלל.

פי' הראב"ד.

להרב ר' אברהם בן דוד מפשקירו בומן הרמב"ם נמצא בידינו פירוש למס' עדייות. ונכר בו דרכו של הראב"ד הידוע מהנהותיו למ' יד החוקה ומפירושויו הנאים בס' חטים דעים. גלי שכלו יהמו כמים כבירים שוטפים, ולא די לו לפרש המשנה בענין אחד כ"א להרום ולבנות, להביא פירוש ולהקשות עליו ולחרץ, ולקרב לו פירוש אחר ולהכין גם נגדו חציו ולבקש בערו מגן וצנה, ואח"כ סכרעו בין השני פירושים מי הוא היוחר הגון בעיניו. עיי' פ"א מי"א, פ"ב מ"ד, פ"ג מ"ד מ"ה, ובפ"ז מ"ב לא שקטה דעתו בפירושו למשנה עד שהוסיף פירוש אחר בסוף המסכתא. וזה הוא דרכו במשניות אשר יסודן בס' זרעים וטהרות או אשר לא באו במקום אחר במשנה ולא נחפרשו בגמרא, אבל במשניות המפורשות בש"ס לא בא לו לרוב פירוש כלל ואומר בקיצור איהא במס' פלוניא, (עיי' בפירושו). וזה מורה שהראב"ד לא בא לפרש להתלמידים כי אם לאנשים אשר כבר נסו ללכת בשבילי המשנה והחלמוד, ובוזה יבדל דרכו מדרך הר"ש אשר פירש כל משנה ומשנה ולא סמך בשום מקום על המבין אותה ממקום אחר.

הראב"ד מעמיק בפירושו כתוספתא ובש"ס בבלי וירושלמי וגם מהסדרש מביא ראיה עיי' פ"ב מ"ה. וכבר הערנו לעיל (ד' 240) שמיניו דבריו סותרים להירושלמי. ועיי' פ"א מ"ט וגו' הראב"ד שם שאין מחללין כסף פירות על הכסף, ולכן מפרש כסף הבא מכח פירות וכו' ע"ש, אבל בירושלמי מעשר שני פ"ב הל' ח' (והביאו הר"ש במשנה מ"ש שם) מוכח דהג"ה היא כסף ופירות, וכאשר הוא לפנינו במס' מ"ש ועדייות.

עוד פירש הראב"ד מס' קנים, ופירושו עמוק מאוד וכל המסכתא יורדה ונוקבת עד התהום²). ובסוף פירושו הציג הראב"ד כלל גדול לכל המסכתא, ובוזה הלך קצת בדרך הרמב"ם ולא עמד לבד על פירוש הפרט, ומצינו לו דוגמתו מס' עדייות סוף פ"א וסוף פ"ד³). — וגם

2) נדפס בקושטא בדינה שנת תק"ה עם פי' הר"ה והרא"ש למס' קנים. — וכל המאמרים הנאים במפרש למס' קנים בשם הרב רבינו אברהם (עיי' לעיל המאמר פי' הר"ש) נמצאים בזה הפירוש, וא"כ הכונה שם על הראב"ד, וזה מורה ג"כ שהמפרש הוא אינו הר"ש, כי לא מצינו בשום מקום שהר"ש מביא דבר בשם הראב"ד. (ואף שהבינו הרב רבינו אברהם הוא עיי' שגיאת הסופרים או המדפיסים אשר הורגלו בכל מקום להעלות להבנות. ואפשר שלא היה כתוב בראשונה כ"א הרב ד').

3) ובתחילת פירושו כתב הראב"ד איהא חרוזים, ועין כי הספר זה יקר מאוד אמרנו להציגם הנה:

קראמו ותהיינה בראת (ברואות):
להאיר את שתי עיני במראות:
ותתרונם כמו כמות שלואות:

לאל גומר מלאכות עד אשר לא.
אני מפיל החנתי לפני.
בקנין גוף הלבבות התלויות.

הרד"ה כתב פירוש למס' קנים ועיקרו להשיג על פ"י הראב"ד ולפרש המסכתא בדרך אחר⁴).

הראב"ד הנחיל לנו פירושים לאיזה משניות דס' זרעים וטהרות בהשגותיו לס' יד החוקה ספר זרעים וספר טהרות.

ועוד יחסו לראב"ד פירוש למס' חמיר⁵). והפירוש זה הוא בלתי ספק לחכם ספרדי, כי הוא מכנה החוספות,, חוספות צרפת". גם נראה מתוך הפירוש שמחברו היה חכם גדול ולבו קלכ הארי. עיי' פ"א דבר נפלא בענין דאין ישיבה בעזרה, רכל היכא דלא אפשר בענין אחר לעשות דבר הצריך בעזרה אלא בישיבה מותר לישב לכל אדם. גם לא יחת מפני כל ובהרבה מקומות מותר דברי הראשונים. גם מגיה משנה וגמרא עיי' ריש פ"ב שכחב: ראוהו אחיו שירד זו התחלת הפרק שני על סדר הגמרא אבל לא על סדר המשנה פ"י דמתני' הכי קתני וכו'. ושם להמאמר כ"ט ע"ב ומאי ניהו דוקרי שפור דלא קטרי ואולי מקטר מחוכו כחב ח"ל: ונראה שהוא פ"י פרשנים שכחבו בגליון ספרים והעתיקו וכחבו על ס' גמרא. (ובאמת לא נמצא זה המאמר ח"כ ויקרא פרשה ו' פ"ד.) גם מרחיב בקושיות למצוא הפירוש הנכון, ובפ"א כחב וכלאים הואיל ודאחא לידן נימא כהו מילחא (בענין אם מותר לכסות העורות בבגדי צמר ולחברם יחד עיי' הפירה, והוא מכריע בעוצם שכלו ע"ש). — ובכ"ז אינו הראב"ד בעל החשנות כי מדברי הראב"ד בעל השגות בס' חמים דעים נודע שהוא מזכיר רק לפעמים רש"י ותו', ורש"י קרא הצרפתי, ובעלי התו' הצרפתים החדשים (וכבר העיר על זה בעל קורא הדורות). לא כן זה

אשר חלפו ועברו הזמנים.
ואף כי רש ודל ודך ונקלה.
אשר כי רחמי אל הגדולים.
יסובבנוי חסדיו העצומים.
אשר אברם בנו דוד קראו.
שלושת הפרקים החזקים.

(4) ואלה חרחי הרד"ה בראש פירושו:

תחלת כל רעיון. וראשית כל רשיון. ברוך ה' מציון.
אשר לא (לו) בשחק עו וחביון. ולו אין ערך ודמיון.
בחסדו יהוק ימינו מרפיון. ויצילנו מכל חט ושניין. כי יעמוד לימין אביון.
גם ברבות יעטה מורה צדק בנקיון. ובחדך אברם לאל עליון.
מאיר עינינו בראיון. במשנה קני התור והיון.

יזכה ליום ישועה ועת רפיון. בבוא גואל בניא חזיון. בלבוש צדקה כשריון.
אכן מה שקשה עלינו בהגיונינו אנהנו משיכין לפניו ואל אשר בעיניו להסחיד. נח ולאטום
אזניו ולשמע דברי תלמידיו ובניו ואשרי תלמיד שלו מורה אדניו, וכן מורה ההורה באהבת חסד
וגריבות שלום וסוף מלחמותיה איבה ושלום. (ומצינו להרד"ה עוד איזה חרוזים למס' קנים
בסוף השגותיו על ס' הנפש להראב"ד, וכבר העיר עליהם החכם רייפמאן בספרו.)

(5) נעתק בפרג שנת תע"ה עם פ"י הראב"ד על מס' חמיר קנים ומחת וחידושים אחרים.

המפרש; בפירושו נזכרו בהרבה מקומות חוספות צרפת והוא נושא ונותן בדבריהם, גם נזכר רש"י בדרך כבוד, וכן רבינו חם אשר בשם ר' יעקב יצנח, ועליו כתב ר' י"ב ע"ב, והרבה האריך בדבר ועמל הוא לכחבו מפני שנראה ששמע השומע וטעה, והלילה שהלכ מחדר כמזהו היה מחשק הדבר שאפי' לחינוקו אין ראוי לטעות בו". גם מזכיר הרבה פעלי חו' בשם: ר' יצחק בר שמואל (והוא ר"י בעל תו'), ר' שמואל החסיד (בחרבה מקומות), הריב"א הלוי; וד' י"א ע"ב כתב: ובתו' צרפת מקשין בשם הר"ר אלחנן בן הר"ר יצחק ז"ל⁶). ובר' ח' כתב ומקשין בפ"ק דיבמות תו' צרפת, הרי שהיו כבר לפניו דברי החו' נאספים אל ספר. — וד' י"ג ע"א כתב פ"י מורי הר"ר אפרים (וד' י"ט ע"ב ומורי הרב החסיד), ולא נודע רבו של הראב"ד בשם ר' אפרים (עיי' קורא הדורות).

פירוש רב שמעיה.

רב שמעיה תלמידו של רש"י פ"י מסכת מדות, ונרשם בראש המסכתא „פירוש הר"ר שמעיה אשר פתר לפני רבינו מ"ן כ"ב"ז). והתלמיד הולך בדרך רבו ומפרש בדרך קצר ופשוט. גם לבשתו ענות רבו והודה ולא כוש במקום שלא היה בידו לפרש. עיי' פ"ב פ"א פ"ג, לכי מגננם בלשון, מוטות לא ידעתי לשוננו, לשון טרוטות איני יודע לפרש". — ואינו רחוק שיסד עיקר פירושו על פ"י רש"י (ובזה מדויק הל' בראש הספר „אשר פתר לפני רבינו"), עיי' פ"ד פ"א סוף ד"ה ח' על גבי ח' כן הגיה רבי, ושם מ"ב סוף ד"ה מסיבה פך השיב לי רבינו ולחברי. — ובראש הפרק כתב וכמין איסחריטטה דר' יהודה פ"י רבינו זכור לטוב יפה במשכנות יחזקאל על המקרא. ועיי' פ"ג מ"ז סוף ד"ה ושלחה „אף רבינו לא עמד בסדה זה". — גם נמצאו בזה הפירוש מלות צרפיות לפרש הענין כדרכו של רש"י. עיי' פ"ג מ"ד למטה מן הכחולה מה שקורין טור"ק בלעז. מ"ה בית המטבחים שקורין מיצקריה, וכן מ"ז מ"ח ובמ"א⁸).

פ"י הר"פ מרטנבורג.

רבינו מאיר מרטנבורג⁹ חיבר פירוש לפ"י טהרות. ומיפיו פהיתו כבית אסורים במגדל אנושיהיים¹ והפירוש היה סתום ונעלם עד כי

(6) והוא הר"ר אלחנן בן הר"י הנזכר בהרבה מקומות בתו'. ועיי' על כל החכמים אלה בס' קורא הדורות. צונץ צור געשיכטע אונד ליטראטור.

(7) זהו ר' שמעיה היה בן בתו של רש"י ז"ל. עיי' בקורא הדורות.

(8) ובמשנה שבגמרא נמצא עוד פירוש למס' תמיד ולא נודע שם המפרש. אבל עיקרו הוא לגמרי דמס' תמיד, ולכן פסיים פירושו בפרק ד' אשר שם סיפס הגמרא לזאת המסכתא, ומנהגו אין כ"א אל מפרשי המשנה פנינו.

(9) והוא ר' מאיר בר ברוך עיי' שם הנחלים. וחי במאה הראשונה לאלף השני.

(1) התחיל אצל ר' מאיר בר ברוך פעמים ל' מהר"ם בהיותו „במגדל אנושיהיים" ולפעמים כותב

מא ליה בעל החי"ט, והוא נהן לו מקום בפירושו כאשר כתב בהקדמתו
 לס' טהרות. ודברי מהר"ם אינם טובאים בחי"ט בכל מקום, ורוב
 דבריו המה במס' אהלוח ונגעים, וגם באו בהרבה מקומות בשאר מסכתות,
 ולפעמים יפקדו בהרבה משניות. והחי"ט כתב בהקדמתו הנזכרת על
 החכם אשר שלח לו העתקת פי' הר"ם: „וכן העתיק לי מטוב מהר"ם
 ומפרי מעלליו, רק דברי הר"ש הוניהם מעליו ואקחם ואטמנם
 בתוך חיבורי אחת הנה ואחת הנה, אל המקום אשר תדברנה“. ומה
 נראה שהר"ם לא חיבר פירוש בפני עצמו, וכתב לכר הוספות (הגהות)
 לפירוש הר"ש. וכן עולה מהרבה מאמרו המובאים בחי"ט (ועיי' לקמן
 פי' הרא"ש).

פירושו של מהר"ם נעים עד מאוד לחיד המבין והוא הולך למישרים,
 איננו מרעב הפירוש אבל מאיר עיני המעינים ומחרץ כמלות מעטות
 קשיות והר"ת. עיי' אהלוח פ"ג מ"ו בחי"ט ד"ה ובסלעים, פ"ה מ"א
 ד"ה ובש"א ונגעים פ"ב מ"א מ"ב ובמ"א. גם מדקדק הרבה בלי
 המשנה לישבחהו ע"פ דרך ההגיון הן ע"פ דרכי הלשון.
 מהר"ם לא חיבר פירוש למס' נדה, וכדרך הצרפתים אשר זכרנו למעלה.
 הר"ם לא ידע פירוש הרמב"ם למשניות, אבל ידע פי' הר"י
 מסימפוט, וכמו שהערנו לעיל להמאמר ר"י בר מלכי צדק.

פירוש הרא"ש.

רבינו אשר בן יחיאל תלמידו של מהר"ם טרוטנבורג פירש ס' זרעים
 וטהרות חוץ ממס' ברכות ונדה, וגם השאיר אחריו ברכה בפירושו למס'
 חמיר קנים ומדות. — מפירושו לס' זרעים לא נדפסו במשנה שבגמרא
 כ"א איזה הערות לפי הר"ש. וסוה יש מקום לחקורא לשפוט שהרא"ש
 לא כתב כ"א אלה ההערות, אבל באמת הרא"ש חיבר פירוש שלם למס'
 זרעים אשר הוא כעין קיצור פי' הר"ש והוסיף עליו דברים, ויצא זה
 הפירוש לאור אלטונא שנת תמימה²). והמעין בספר זה יראה איך
 שגו המדפיסים הראשונים כתפסם בזה בדרך קצר, והשמיטו הרבה
 דיבורים אשר הם משונים מדברי הר"ש בעיקר הענין ומתנגדים לדבריו;

מהר"ם שבהיותו במגדול חזר ממה שפי' בתחילה. ונתפס שם מהמושל אשר אזה לשלול שלל
 ולבח בו ודמה בנפשו כי ההגדים יתנו דמי פדיון יקרים בעד רבם. ועיי' בש"ג ובהגהות
 הערות סוף חלק ב', ותלמוד תרי"ג. עיי' בן יעקב.

(2) שם המצויא לאור הוא ר' אלישע אשר הוסיף על הפירוש איזה חידושים וקראו פי'
 שנים. זה הפירוש היה מונה בכ"י בבית אוצר הספרים של הגאון מהר"ד אפנהיים. ופי'
 הרא"ש במשנה שבגמרא נרשם בראשונה בש"ס אמשטודם שנת תע"ה. והמדפיס מו"ה אריה
 ליב מזכיר בהקדמה לכרך שבת שמצא זה הפירוש בבית אוצר הספרים של הגאון מהר"ד אפנהיים,
 ומסיים: „וצאשר שראיתי שבהרבה מקומות מכנים פירוש הרא"ש עם פירוש הגאון הר"ש
 השמטנו אותן הלשונות מהרא"ש העתקנו החידושים שנמצאו שם“.

ובכלל גם הסגנון של פירוש הרא"ש הוא משונה מסגנון הר"ש³). והרא"ש חיבר פירושו גם לחלק האחרון של מס' בכורים אשר נפקד שם פ' הר"ש. וגם פ"ה השמיטו עיקר פירושו והקיפוהו לפי הר"י בר מלכי צדק עד כי יש לשפוט שהרא"ש יסד פירושו על פירוש הר"י בר מלכי צדק. והמעיון בס' פי שנים יבין בקל שהרא"ש כתב בזה החלק פירוש לעצמו (ואפשר שלא ראה כלל פירושו של הר"י בר מ"צ), ובמקומות הפשוטים אשר ימצאו לרוב באלה המשניות זה וזה מסכימים לדבר אחד⁴). ונחויק טובה להמדפיסים שלא שלחו ידם גם בפירוש הרא"ש לס' טהרות, והנה הוא לפנינו בשלמותו אצל המשנה שבגמרא. וגם בזה הסדר שם הרא"ש פירוש הר"ש ליסוד פירושו, ולפעמים דבריו הם כמעט מלה מלה דברי הר"ש, וזה במקום אשר הר"ש מפרש בקיצור וכא לבאר הענין באופן קל; ולפעמים פירושו קיצור דברי הר"ש, והוא במקום אשר האריך הר"ש ע"פ דרך החוספות או נטה הרא"ש ממנו וכתב חוכן הדברים. ונדועה גדולת הרא"ש; הוא נטל פי שלשה בנחלת התורה: כפירושים, בחוספות, ובפסקים, והוא שם לכל אחד גבולו, וכל איש מהם יעמוד על דגלו לבלתי בוא כמחנה האחר. ובמקום ששם פניו לפרש — ונדוע לכל שמו בפירושו לס' נדרים — לא הלך בדרך החוספות, ואך לפרקים הזכיר איו קושיא הקרובה להפשט. וזה הוא ג"כ דרכו בס' ורעים וטהרות, אפס שהמשנה אשר היא קצרה בענינה להצטו לפעמים להרחיב הפירוש ולהכניס איוה קו' ותירוק וכפרט בס' טהרות⁵). — והרא"ש לא בחר חסיד בפירוש הר"ש, ובכמה מקומות מקשה עליו ומפרש המשנה בענין חדש או פונה לפי הרמב"ם.

3) שינוי סגנון של הרא"ש יבואר כמעט בכל דיבור. ובענין דיבורים מתנגדים נזכיר פה לבד ערלה פ"ב מ"ג ולא הדפיסו כ"א ונראה לפרש דהא דקתני הערלה מעלה את הערלה וכו', אבל בס' פי שנים הרא"ש מרחיב פה הדיבור וממאן כדברי הר"ש ז"ל: ודבר תימא הוא מה שכבר נאסר משום הערובת ערלה איך יחזור להיות בנפילת ערלה ואיך תצטרף סאה ראשונה עם התערובת האסור לבטל נפילה אחרונה, וגבי תרומה אמרין דסאה של תרומה שנפלה לק' ולא הספיק להגביהה עד שנפלה אחרת הרי זו אסורה אע"פ שכבר נתבטלה הראשונה חזרה ונקורה בנפילה האחרונה, ואף ר"ש דמתיר היינו דוקא כשנדוע לו בין נפילת סאה ראשונה לנפילת אחרונה אבל אם לא נודע לו מודה דאסור כדפרישית ההם ונראה לפרש דהא דקתני הערלה וכו'. ולפעמים הוסיפו להפך על פי הרא"ש מה שלא יצא מפי הרא"ש. עיי' פאה פ"ג מ"א כתוב שם ברא"ש עיי' בראב"ד פ"ג מה' מ"ע דמפרש גי' זו ע"כ. ומזה לא נמצא בפ"י הרא"ש בס' פי שנים, גם אין זה הסגנון של הראשונים.

4) ולדעת איך ערכבו המדפיסים עיי' פ"ג מ"ב בר"י בר מלכי צדק. וברא"ש הנדפס במשנה שבגמרא כ"ב ג. ובספר פי שנים דברי הרא"ש בשלמותו הם: הקחבים היו מביאים וכו' פי' ואשור הולך (צ"ל הולך) עמהם, יחדשמי רב אמר מקיינו שלמים רב אמר מקייצין בו את המזבת ר' וירא כעיי יחיד שנתעצל וכו'. ועוד נמצא שם גם בשאר דיבורים פי' ארוך להרא"ש מל"ה בר מ"צ וקצר המצנ מהשתרע. ובח"ב נתקן החסר כיד ה' הטובה.

5) וזה הוא אשר בין פירוש הרא"ש לפירוש מהר"ם. הרא"ש כתב קיצור פירוש הר"ש ושינה לפעמים דברי הר"ש, ומהר"ם הניח דברי הר"ש והוסיף עליהם פירושו במקום שמצא להוסיף. ועיי' לעיל פי' הר"ם מרוטנבורג.

ופי הרמב"ם למשנה נזכר במקומות הרבה בפי הרא"ש ובפרט בס' טהרות, ואך במעוטא דמעוטא מוכיר פי מהר"ם רבו (עיי' נגעים פ"א ס"ה ברא"ש ד"ה אחת ארוכה וכתיו"ט ד"ה אחת לבנה⁶). וזה מפני שהר"ש ברח לספרד מפני המח המציק אשר אסר את רבו מהר"ם, ומהר"ם כתב פירושו במשמר וכאשר זכרנו לעיל. ונראה בבירור שהרא"ש כתב פירושו לס' זרעים וטהרות בספרד, ושם מצא פירוש הרמב"ם נעתיק ללה"ק.

ופי הרא"ש לס' טהרות היה יקר בעיני הבאים אחריו וכתבו הגהות ופירושים לפירושו, והם נדפסים בצד פירוש הרא"ש. והרבה הגהות הן מיד איזה הלמיד אשר כתבן בשם הר"ן וחוחם, "כן נראה למורי הר"ן". וגם לפעמים יש הגהה סתם, והיא להר"ן. עיי' נגעים פ"ה ס"א ההגהה, "שמור זה השורש אשר אמרנוהו בתחילת מס' וכו' והסימן שפם", והוא פ"א ס"ג להר"ן ע"ש. אבל אין זה הרנב"ר. עיי' נגעים פ"ו מ"ד בהגהה המחלח ואני הצעיר שואל מה יעשה ללשון ספרא וכו' וחוחמת מפי רבי ומורי הר"ן". ואף אם נניח שהרנב"ר ראה זה הפירוש להרא"ש (וידוע כי הרא"ש לא נזכר בספרי הר"ן) אין זה דרכו לכתוב ואני הצעיר שואל, הלוא במקום שהר"ן משיב על החכמים אשר קדמוהו מכה ברייתא או הש"ס וכו' אומר בקיצור ואינו נראה דהא בכרייתא וכו' איחא. — והרבה הגהות מתחילות אמר יצחק או אמר ר' יצחק, ובריש נגעים הובא זה ר' יצחק ותשובת חכם אחד עליו שלא עיי' יפה ברא"ש ע"ש. — גם יש הגהות המחלילות כתב הר"ר מנחם, גם נמצאו כלים פ"י מ"ז הגהות על שם הר"ר יעקב בן הרא"ש. — ובהגהות אחרות לא נזכר שם האומר. ומסמ' מכשירין ואילך מתחילות ההגהות, "ר"מ" והן הוספות מפי הרמב"ם למשנה על יד איזה אחרון, וכבר העירו על זה סוף פ"ד דמכשירין⁷). והנך, "ר"מ" אינם נזכרים בהרבה מקומות כ"א להורות ההלכה אשר קבע הרמב"ם בפירושו. אבל הרא"ש לא נחית לפסוק ההלכה בפירושו למשנה, ואחו דרך הצרפחים אשר זכרנו לעיל.

(6) ודע דמכשירין פ"ב מ"ד איתא ברא"ש הרמב"ם גרס הטורף וכו' רבי מאיר גורס טורף נגו וכו' יש מקום למעוץ שזה ר' מאיר הוא הר"ם מרוטנבורג. אבל המעיין בדברי הרמב"ם בפי המשנה שם יראה בבירור שצ"ל ר"ם (וכמו שהגיהו שם) וקאי אהרמב"ם עיי' לקמן; ותחילת הדיבור הרמב"ם גרס נראה ט"ם וצ"ל הר"ש כמ' הרמב"ם, ע"ש בר"ש ותמצא שהר"ש הוא המפרש דקאי אכ"ס טמאים. ואפשר שהיה לפני הרא"ש העתקה אחרת בדברי הרמב"ם והך ר"ם גורס וכו' הוא הוספה ע"י העתקה מיוחדת (עיי' ברמב"ם טומאת אוכלין פ"ב הל' כ"ו, ועיי' מה שכתבנו לעיל סוף הבאמר פי הרמב"ם, ובהערה הבאה), אבל אין נראה שינוי ההעקות בדרך התנגדות כזה, אב לא נאמר שהרמב"ם בעצמו חזר בו, ופי' בראשונה באופן המובא בתחילת דברי הרא"ש, ואח"כ באופן האחרון.

(7) ואלה ההוספות כובאות לפעמים בהעקה אחרת. עיי' עוקצין פ"ג מ"ד בפי הרמב"ם, ועדל צמח מפורסם וברא"ש, ר"ם עדל שיטרג" וע"ש מ"ה ברמב"ם וברא"ש הדיבור ר"ם, ועוד במ"א.

הרא"ש חיבר ג"כ פירוש למס' תמיד קנים ומדות⁸, ובפירושו למס' קנים מזכיר הראב"ד ואיזה בעלי תוספות (וקצת נראה שהיה לפניו הפירוש למס' קנים אשר הוא במשנה שבגמרא), אבל לא פירוש הר"ה (ועיי' בח"ב). ופירושו בג' מסכתות אלה הוא באופן פשוט כדרך הרא"ש בכל מקום. — פי' הרמב"ם לא נזכר ברא"ש כאלה המסכתות, ומזה נראה שחיבר זה הפירוש טרם שבאו לספרד.

פירוש הרע"ב.

הרב ר' עובדיה מברטנורה (במאה השלישית לאלף החמישי) הוא הראשון אשר קם אחר הרמב"ם, ועשה פירוש לכל ששה סדרי משנה. והוא הפליא לעשות ואחו בדרך הרמב"ם ובדרך המפרשים הצרפתיים והיו לאחדים בידו. הרמב"ם שם גם להלכה פניו וקיצר לפעמים במובן, והצרפתיים לא השגיחו כלל על ההלכה ומהם האריכו הרבה בפירוש המשנה, וכאשר בא לנו במאמרים הקודמים: והרע"ב פירש המשנה ע"פ דרכו של רש"י; לא הניח בלי ביאור דבר הצריך ביאור, גם הציג במשנה פסק ההלכה. וגם בזה ידיו רב לו שכתב בלשון זך ומוזקק, ואף שהצריך להרחיב הפירוש יותר מרש"י, כי כיון לפרש ע"פ הש"ס ולהכניס מסקנת הש"ס במשנה, בכ"ז לא עבר גבול המפרש ולא הלך בגדולות ובנפלאות מהקורא, וכל המעיין במשנה ימצא בקל ע"י פירוש הרע"ב כוונת המשנה בכללה ובפרטיה וישיג תכלית מבוקשו. וגדולי דודו ראו פעלו זה ויאשרוהו, והקמים אחריהם ויהללוהו (עיי' בקורא הדורות), וכל הדורות הבאים הלכו לאורו בשבילי המשנה. הרב בעל כ"ם מביא פירושו (עיי' פ"ח מהל' מ"ש הל' י"ד ובמ"א), ובעל חיו"ט עמד בהקדמתו על יקר מעשהו. — והרע"ב שם ליסוד פירושו פי' רש"י, ובס' זרעים וטהרות פי' הר"ש, ועליהם אמר בהרבה מקומות כך קבלתי מרבותי. גם מפרש המשנה בל', „איח דאמרי“, „ואיח דאמרי“, וכיון בזה על הדעות שונות של האמוראים המפרשים המשנה. — ובהרבה מקומות פי' על פי' הרמב"ם וגם במקום אשר עזב הרמב"ם פירוש הש"ס. ובפסק ההלכה הלך תמיד בדרך הרמב"ם בפירוש המשנה. — ולפעמים אסף פירוש הרא"ש בפירושו. עיי' כלאים פ"ז ס"ב מ"ו, מעשרות פ"א מ"ה, פ"ב מ"א, פ"ג מ"א. בכל אלה מקומות באים ברע"ב דברי הרא"ש הנוספים על פי' הר"ש⁹.

מכובד המלאכה שגה הרע"ב לפעמים בראות וכתב פי' רש"י כהוייתו אף במקום שרש"י לא כתב כן אלא לפי הס'ד כדרכו; גם הרכיב לפעמים ב' פירושים המתנגדים זה לזה. והחיו"ט עמד במקומות

(8) עיי' לעיל די' 332 הערה 2, ודי' 333 הערה 5.

(9) ובח"ב יבורר אם היו עיני הרע"ב גם שאר הפירושים של הרא"ש למשנה.

אלה על ימינו לשטנו, וכבר קם בעל לחם שמים להציל הנרדף מיד
 (רודפו¹).

אלה הם ראשי מפרשי המשנה. ועוד נמצאו פירושים או לאיוח
 סדר או לכל סדרי המשנה. התיו"ט מביא לפעמים בס' זרעים פירוש
 אשר מצא בכ"י, והוא קיצור פירוש הר"ש עם קצת חידושים, והמחבר
 חתם שמו אליהו, עיי' תיו"ט פאה פ"ו מ"ד. וממה שזה המחבר מפרש
 דמאי פ"ו מ"ד ל' המשנה עיי' מלה ערבית נראה שהיה ספרדי. —
 ובזמנו קם הגאון ר' אליהו ווילנא ועשה פירוש לס' זרעים ונקרא בשם
 שנות אליהו, ולס' טהרות אליהו רבא. ואלה הפירושים הוציאו תלמידיו
 לאור, ובס' שנות אליהו שינו ממטבע שטבע רבם והוסיפו בו דברים,
 וחם למריה דאליהו שיצאו אלו הדברים מפיו, ויבאר זה לנו בח"ב. —
 והפ"י לס' טהרות הוא בל' קצרה ועמוק מאוד, ועל דרך פי' הרמב"ם. —
 ופה המקום להזכיר כבוד שם רבינו נתן בעל הערוך אשר הביא בספרו
 הרבה פירושים למשנה.

ופירושים לכל סדרי המשנה הם: ס' כף נחח, הוכירו התיו"ט
 בהקדמתו למשנה ובמקומות מחיבורו. ואינו כיריני, וגם בעל שה"ג לא
 הוכירו. — ס' עץ חיים להרב ר' יעקב חאגיז (במאה הרביעית
 והחמישית לאלף הששי) עם הקדמה בדרכי המשנה²). ומהר"י חשב
 לתקן אח אשר עוות לפעמים הר"עב, והאריך בכמה מקומות יותר מדאי
 עד שיש בקושי למצוא פי' המשנה מתוך דבריו. וזה גרם לו שלא
 נתפרכם פירושו, ובחרו לומדי המשנה בפ"י הרע"ב כמקדם.
 וברוב השנים נרפסו הרבה קיצורי פירוש המשנה, ואין רצונם
 למלא נפש הנכספים ללמוד המשנה כ"א להיות לעזר מעט להחזורים
 על לימודם ולהולכי דרך.

ומלבד פירושי המשנה נתחברו עוד ספרים אשר הם בערך אל
 הפירושים כערך החוספות אל פירוש רש"י. ובראש אלה הספרים
 עומד החיבור הגדול חוספות יום טוב להגאון ר' יום טוב ליפמאן
 וואללערשטיין (במאה הרביעית לאלף הששי), ולא בא עוד כבושם
 ההוא בארץ, כי זה הספר כלו מחמדים מאיר עיני החוקרים במשנה

(1) פי' הרע"ב יצא בראשונה לאור עם המשנה ופי' הרמב"ם ריווא די טרענטא שנת שי"ט,
 נדפס אצל המשנה בלא פי' הרמב"ם בלובלין שני"ט עיי' וואלף ח"ב ד' 883. וזמן ההוא
 נדפס פעמים אין מספר עם פי' התיו"ט. ובפי' הרע"ב נפקד הפירוש למ"ה פ"ה דכלאים אשר
 יעדו הרע"ב לתת בכסף הקונטרס, והפי' למ"ו פ"ו דמקואות. והפירוש להמשנה דכלאים יצא
 עתה כאמשטרדם לאור עיי' ר' גבריאל פאלק.

(2) מהר"י חאגיז חיבר ג"כ ס' החלת חכמה והוא מולל כמה כללים ל"ג מחת, וכללי
 משנה וברייתא והש"ם.

להבין דרך האמת. בעל תי"ט כונן אשיותיו על פי הרע"ב והחאמץ לחקן פירושו, וגם על שאר מפרשי המשנה הפיץ אור חכמתו, ועל המשנה עצמה שם עין בקורת לדקדק הרבה בלשון ובסדר, בקרי וכתיב, להסיר הטעיות ולהציב הגירסאות. — ונדע עוצם ידיעתו בתורה שבכתב ושבע"פ ובכל ביחה נאמן הוא, גם בחכמת האלהות ובחקיפות ובגמטריאות עשה חיל ופירש על פיהן הרבה מאמרי המשנה.

הרב ר' יעקב עמדין (במאה העברה) חיבר ס' לחם שמים, ובו נלחם בעד הרע"ב נגד החי"ט, וגם הירש דברים כפי המשנה.

ועוד יש להזכיר כמה חיבורים אחרים: חוספות חדשים, קול הרמז, שושנים לדוד, חוספות ר' עקיבא ועוד אחרים. ואלה הספרים הם רובם פלפולים, ומועילים אך מעט מוער להבנת המשנה.

ועל הטוב יזכר שם הגאון מו"ה ישעיה פיק (בערלין), אשר כתב הערות מיושרות למשנה בספרו ראשון לציון. ועוד השאיר בכתב ספר יש סדר למשנה.

ועוד יש להזכיר העתקה המשנה לל' לאטיין ע"י זורענהוויס³), ולל' אשכנזי במשניות אשר נדפסו בבערלין חקצ"ב עם פי' קצר מלא כף נחת ולא נזכר שם המעתיק. ומס' אבות נעחקה הרבה פעמים לל' אשכנזי.

Mischna sive totius Hebraeorum Juris rituum antiquitatum ac (3 legum oraliuum systema, cum Maimonidis et Bartenorae commentariis integris, latinitate donavit ac notis illustravit G. Surenhusius. 6 Volum. Amstelod. 1698.

הוספות.

לד' 12 הערה 9 „המקבילים“, וכן הוא חסיד כזה החיבור. וזנה חכמי ישראל מיטות הראשונים (כי בש"ס לא נמצא זה השם) כתבו המכביים בכ', וחכמי א"ה הביאו טעמים נכונים שצ"ל המקבילים בק', והלכנו בעקבות רבי אשר הכריע בענין כזה (פסחים צ"ד), ונראין דבריהם מדברינו.

לד' 104 „ומצינו ר"ש חולק עם ר"ט וכו' ואפשר שיש בזכחים ט"ס“. אך זכחים ע"ז ע"א איתא והא אמר ר"ש אין מתנדבין שמן, והסוגיא מוכח דר"ש דוקא ע"ש.

לד' 105 שורה 3 מצינו דרך ר"ט להורות אח תלמידיו וכו' ועיי' זכחים ס"ב ריש ע"ב וברש"י שם.

לד' 109 ש' 4 „וזכחים נ"ב אמר ר"י גג יסוד למה לי קרא וכו' ואח כל דם הפר וכו'“. ר' ישמעאל לא בא לחלוק בהנך ב' מיטרות, אבל הן באות ללמד שר"י אוהב מדת הק"ו.

שם ש' 6 „ואף מדת הגו"ש וכו'“. הך גו"ש דסביב מה להלך פיסוק וכו' מלמדת לפי הש"ס זכחים נ"ג דנותן וחוזר ונותן, אבל בעיקרה באה גם לר"י להורות דלא יהא מקיף כחוט ע"ש.

לד' 123 ש' 6 „אבל לא מצינו שקרא לו רבי“. ר"ה כ"ה איתא הלך ר"ע ומצאו לד' יהושע כשהוא מיצר אמר לו רבי וכו' אבל יש שם חילופי גירסאות.

לד' 136 הערה. לחנן המצרי נזכרה הלכה יומא ס"ג אפי' דם בכוס מביא חברו ומיווג לו.

לד' 143, וד' 148 תנא דבי ר' ישמעאל. עיי' רש"י זכחים ס"א ע"ב ד"ה וחנא דבי ר' ישמעאל וז"ל בסוף הדבור: דבי ר' ישמעאל היא שנשנית ונסדרה בבית מדרשו של ר' ישמעאל וסידרו בה תנאים הרבה כמו שסידרו ר' חייא ור' אושעיא.

לד' 179 ש' 10 „ורשב"ג לא היה בא בימים וכו' וקבע מושבו ביבנה“ יש להוסיף: מקום ישיבת אביו.

לד' 188 ש' 6 ושלושה חכמים בבליים לכד נזכרו במשנה וכו' צ"ל שני חכמים, כי סומכוס היה מא"י עיי' ב"ב ע"ג, וסומכוס נזכר פה בטעוה. לד' 189 בהערה שם יש עוד להזכיר קנים פ"ב מ"ג.

לד' 199 ר' שמעון בן יהודה עד ואמר ג"כ משום ר"ש וכו'. יש להוסיף: עיי' לעיל ד' 173.

לד' 208 סוף ההערה. ועיי' זכחים י"ג ע"ב אמר ר' יהושע בן לוי בעלייה זו שמעתי.

לד' 221,, המשנה שבירושלמי היא לפעמים משונה מאשר היא בציון וכו'".
ומצינו כזה ג"כ בבבלי. עיי' זבחים מ"ה ע"ב במשנה ר"ש מחייב
וכו' ובפסקא שם מ"ו ע"ב נומי ר"ש מחייב. ועיי' ברש"י במשנה.
לד' 252 פ"ב מ"א החרוטה וכו' ועיי' מעילה פ"ד מ"ב החרוטה
וחרוטה מעשר וחרוטה מעשר של דמאי.

לד' 283 ש' 6 מסוף העמוד בין ר"א והכמים וכו' ועיי' נזיר פ"ז מ"א.
לד' 288 ש' 9 יש להוסיף: ולהיפך הבבא ידועות הטומאה שחיים שהן
ארבע היא אליבא דר' ישמעאל ור"ע חולק שם פ"ב מ"ה, ועיי' חו'
ג' ע"א ד"ה אי ר' ישמעאל.

לד' 299 סוף הערה ד. וכן הך דשביעית פ"ט מ"ז המשכיר בית
לחברו עד הגשמים עד שחרד וכו' לא נזכר ב"מ פ"ח, אף ששם
עיקר מקומו.

לד' 327 ש' 2. הרמב"ם חיבר ג"כ פירוש לג' סדרי ש"ס בבלי נשים
מועד נזיקין לבר מד' מסכתות, ולמס' חולין, וגם לש"ס ירושלמי
כפי מאמריו הקדמה לס' זרעים וחמיר פ"ה מ"א, והפירושים אלה
לא נשארו בידינו וגם לא הוכאו כ"א מעט מזער. עיי' במפרש לה'
קידוש החודש פ"ד הל' ה'. ובחשובותיו בס' פאר הדור נמצאים לו
פירושים למקומות בבבלי. ובעל שם הגדולים כתב שבא לידו פי'
ראש השנה כ"י להרמב"ם. — וזה הפי' נמצא בבית עקד הספרים
של האוניברסיטעט אקספארד. ואני הכותב ראיתי איזה דפים מזה
הפירוש, והוא על פי דרך הרשב"ם בפירושו למס' ב"ב, ורחוק
הרבה מקיצור ל' רש"י ומדרכו הבהיר.

לוח הטעיות:

ד' 5 שורה 8 מסוף העמוד "פ"ב" צ"ל פי"ב. — ד' 16 הערה
ש' 2 שלא היתה צ"ל אף שלא היתה. — ד' 49 ש' 6 וביצה ו'
צ"ל י'. — ד' 76 ש' 20 כאשר אמר ר"א צ"ל ר"ג. — ד' 80 ש' 29
ד' ל"ו צ"ל ל"ז. — ד' 86 ש' 29 ע"פ עד צ"ל ע"פ עד אחד. —
ד' 135 ש' 20 אלישמע צ"ל ישמעאל. — ד' 138 ש' 29 והאבלים
עומדין צ"ל עוברין. — ד' 141 תחלה ש' 34 מ"ה צ"ל נ"ה. — ד' 156
ש' 19 נטויח צ"ל נטויים. — ד' 164 ש' 28 לפניו אמר צ"ל אמר
לפניו. — ד' 169 הערה 7 ש' 3 ולכל הקורא צ"ל וכל קורא. —
ד' 179 ש' 7 שר רשב"ג צ"ל שרשב"ג. — ד' 188 סוף ש' 25 הזכיר
צ"ל הזכירו. — ד' 199 ש' 13 תוספתא מעשרוח פ"ו צ"ל פ"ג. —
ד' 201 ש' 7 מיבנין צ"ל מיבמין. — ד' 211 הערה ש' 4 יש לסחוק
בסוף השורה מ' דען. — שם הערה 5 ש' 11 מהך דסוכה צ"ל
דמכות. — ד' 228 ש' 26 את הים הגדול יאמר צ"ל אומר. —
ד' 243 ש' 27 לעבר הירדן המערב צ"ל המערב לעבר הירדן. —
ד' 246 ש' 30 גורם לבר פעם צ"ל לבר פעם אחת.